Briefwisseling. Deel 1. 1772-1794

Willem Bilderdijk

Editie J. Bosch

bron
Willem Bilderdijk, *Briefwisseling. Deel 1. 1772-1794* (ed. J. Bosch). H. Veenman & Zonen, Wageningen 1955

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bild002jbos01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

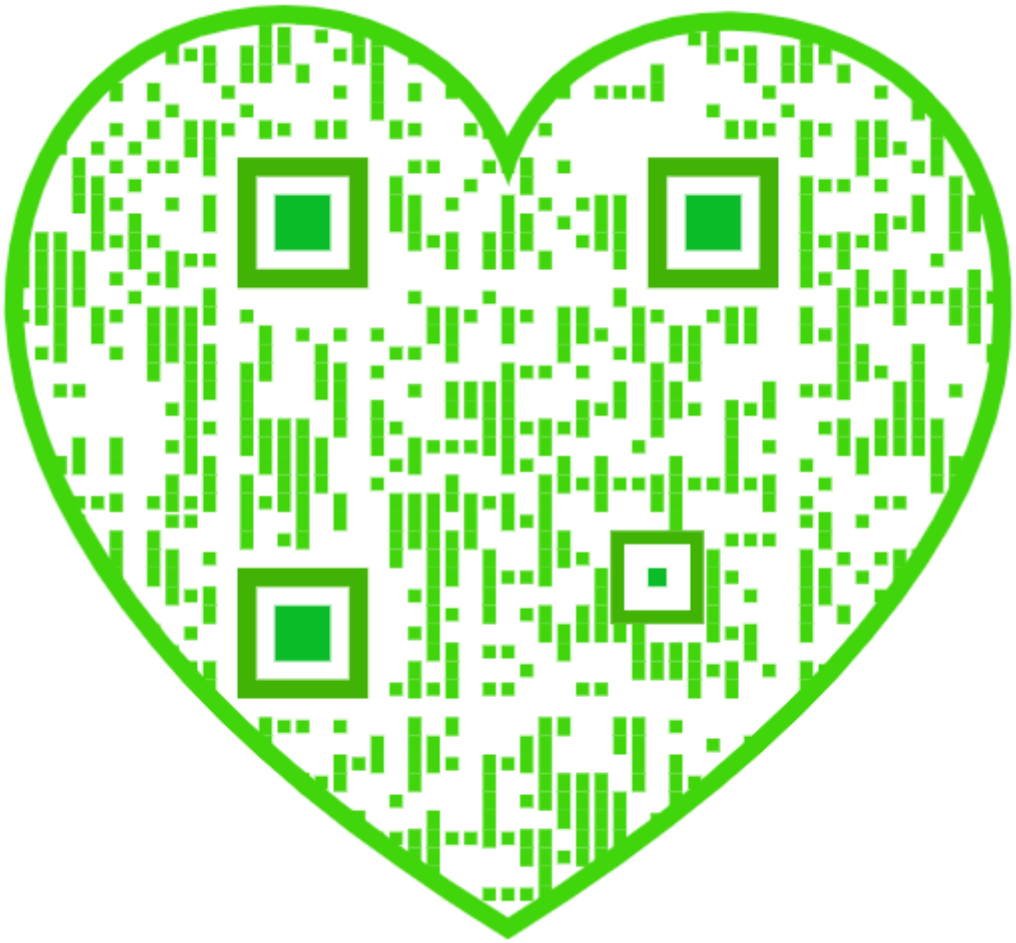

I

Aan mijn Vader en Moeder
Aan mijn Vrouw en kinderen

[Voorwoord]

Bij de afsluiting mijner academische studie zij ook op deze plaats voor alle dingen lof en eer opgedragen aan God Drieënig.

Hooggeleerde Wille, hooggeachte leermeester, U worde de dank van mijn hart gebracht voor wat Gij mij voor mijn leven aan principiële vorming in de vakwetenschap mijner keuze hebt gegeven; voor Uw voorbeeld van stuggen, nimmer in voorlopige resultaten berustenden arbeid; voor de diepgaande zorgen, waarmee Gij mijn proefschrift, ook na het ingaan van Uw emeritaat, met opoffering van veel tijd, tot in de kleinste bijzonderheden hebt omringd: keurend, radend, de annotatie, met name waar zij den oorspronkelijken opzet van het werk te buiten gaat, verheffend tot het resultaat van een wezenlijk samen werken, dat Gij in Uw inaugurele oratie U reeds tot een ideaal steldet. Dat ik dit werk nog onder Uw leiding heb mogen voltooien, acht ik het grootste voorrecht, dat mij in mijn studiegang ten deel kon vallen.

Hooggeleerde Kuiper, dat Gij, die reeds eerder belangstelling voor mijn werk hadt getoond, in de plaats van ons beider leermeester als promotor hebt willen optreden, verheugt mij. Voor Uw bemoeiingen in dezen, voor Uw zo gul betoonde hulp, zeg ik U hartelijk dank.

Het is mij een reden tot blijdschap te meer, hooggeleerde Goslinga, dat Gij dit eerste deel der Briefwisseling van Bilderdijk, zij het na Uw veeljarig voorzitterschap van de Vereniging ‘Het Bilderdijk-Museum’, toch nog voor Uw heengaan als hoogleraar dezer Universiteit ziet verschijnen.

Den steun, dien Gij, hooggeleerde Caron, als de tegenwoordige voorzitter van genoemde Vereniging mij hebt geboden, heb ik zeer gewaardeerd.

Hooggeleerde Goslinga, Vollenhoven, Waterink, voor Uw onderricht van jaren her moge ik U thans nog danken. Het onderwijs van wijlen Professor Van Schelven gedenk ik met eerbied. Ook het doceren van Professor Pos blijft mij bij.

In dankbare herinnering houd ik den vormenden, immer tot

studie en tot bezinning op een waarachtig Christelijk onderwijs prikkelenden invloed van Dr. R.J. Dam, in leven Rector van het Gereformeerd Gymnasium te Kampen, door mij als jong leraar ondergaan. Zijn levendige interesse voor de bestudering van Bilderdijk's denken en dichten is mij vaak een aansporing geweest. - Ook de leiding en vriendschap van U, Professor Mekkes, die mij door de verdere ontsluiting van een schriftuurlijk wijsgerig denken gedurende een jaar van diepe eenzaamheid, in den vreemde, veel geschonken hebt, dat mij onvergetelijk blijft, moge ik hiér vermelden.

Mijn dank gaat voorts uit naar allen, die de totstandkoming van dit proefschrift hebben mogelijk gemaakt: naar de Besturen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, die mij toestonden, uit de verzamelingen-De Jager en Klinkert brieven en voor de annotatie belangrijke stukken te publiceren; naar Bibliothecarissen en personeel dier inrichtingen, en van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, en de Gemeentelijke, en de Vrije Universiteit te Amsterdam, welke laatste ook de dagelijkse verzorging van het Bilderdijk-Museum behartigt; naar den Directeur van het Koninklijk Huisarchief, die mij het archief van Prins Willem V ontsloot, en onder Hoge goedkeuring machtiging verleende, wat daaruit voor mijn onderzoek dienstig was, openbaar te maken; naar de eigenaars van verschillende familiearchieven, die gelijke welwillendheid betoonden; naar de Secretaresse van de Stichting ‘Réveilarchief’, die uit de ‘Particuliere Aanteekeningen’ van De Clercq en enkele in dat archief berustende correspondenties excerpten nam, en voor publicatie vrij gaf; naar Hoofden en personeel van vele andere archieven, waaronder het Algemeen Rijksarchief, en de archieven van Amsterdam, 's-Gravenhage, Leiden, Rotterdam en Utrecht. Met name worde hier genoemd de heer J. Don, archivaris van de gemeente Kampen, met zijn helpers, zonder wier onvolprezen hulpvaardigheid het mij in de plaats mijner inwoning ondoenlijk zou zijn geweest, dit werk te volbrengen. - Een bijzonder woord van warmen dank gelde ook die collega's en vrienden, die mij op onderscheidene wijze van dienst zijn geweest.

Tenslotte betuig ik gaarne mijn grote erkentelijkheid aan het Bestuur van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek te 's-Gravenhage, dat door de mij toegekende subsidie de finantiële lasten dezer uitgave aanmerkelijk heeft verlicht.

Inleiding

Bij de gestaag vorderende studie van onze taal- en letterkunde neemt het onderzoek van leven en werken van Mr. Willem Bilderdijk wel al te geringe plaats in. Dat het ontbreken van een behoorlijk bruikbare volledige uitgave van den, al het verloren gegane of nog onvindbare ten spijt, toch nog omvangrijken brievenschat van dezen zijn tijd beheersenden dichter-profeet en geleerde daaraan mede schuldig is, behoeft geen betoog. Den huidigen biograaf en historicus staan nauwelijks meer gedrukte brieven ten dienste, dan Kalff en Te Winkel voor hun standaardwerken hebben kunnen raadplegen. Reeds in 1904 erkende de *Commissie voor 's Rijks Geschiedkundige Publicaties* het belang van een uitgave der Brieven van Bilderdijk in haar *Overzicht* van Leemten.[1)] Maar de nationale herdenking van 1906 vermocht geen enkelen uitgever te bezielen met het energieke idealisme, dat een vijftig jaar eerder A.C. Kruseman zijn grootse onderneming van het op de markt brengen der complete *Dichtwerken* deed wagen en winnen.[2)] Een aansporing in het officiële Gedenkboek, de in allerlei moeilijk bereikbare tijdschriften verspreide brieven gezamenlijk te herdrukken[3)], bleef zelfs onbeantwoord. Pas toen de in 1908, nog onder de nawerking der herdenking op initiatief van den bekenden Dr. J.F.M. Sterck opgerichte Vereniging *Het Bilderdijk-Museum* in later jaren haar werkzaamheden ging verbreden, kon in 1932 aangekondigd worden, dat voorbereidingen getroffen waren tot de reeds lang door haar voorgenomen uitgave van Bilderdijk's briefwisseling.[4)] Een fonds was gevormd, dat samen met subsidie van het Rijk het eerste, grote risico van een uitgever zou kunnen dekken.

1) Vgl. *Overzicht van de door Bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche Geschiedkennis*, uitgegeven door de Commissie van Advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicaties (1904), 102: ‘Op het groote onuitgegeven gedeelte van Bilderdijk's correspondentie zal ook zeker staan te letten.’
2) Vgl. J.W. Enschedé's biographie van *A.C. Kruseman*, Dl. I (*Bijdragen tot de Gesch. v.d. Nederl. Boekhandel*, 8e dl.), 329-397.
3) Door Dr. A.S. Kok (kenner van de Engelse, Spaanse en Italiaanse literatuur; tevens verzamelaar van Bilderdijkiana) in zijn art. *Bilderdijk's brieven*, t.a.p. 385 n.
4) Zie *25e Jaarverslag Ver. Het Bilderdijk-Museum* (over het jaar 1932-'33), verschenen in 1935; p. 8 en.

Een der oudste leden der Vereniging, de Heer S.W.F. Margadant, had gedurende lange jaren veel voorbereidend werk verricht, door het verzamelen en copiëren, tot in Parijs toe, van alle brieven die nog te vinden waren. De portefeuilles-Margadant in het Museum zijn reeds velen die zich met de bestudering van Bilderdijk en zijn tijd bezig hielden, van dienst geweest. Van uitgave echter kwam helaas weer niets. De rijkssubsidie werd telkens verlaagd, en tenslotte ingetrokken. Oorlogsomstandigheden dwongen het fonds aan te spreken. Daarna vlogen de drukkosten sprongsgewijze omhoog. De zaak bleef ‘in portefeuille’. Maar de Vereniging gaf haar plannen niet op, en wist steun te verwerven van de *Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek.* Dank zij deze zeer gewaardeerde hulp kan thans, reeds niet ver meer van de tweede eeuwfeestviering van 's dichters geboortedag, het eerste deel van *Bilderdijk's Briefwisseling* het licht zien, zij het dan ook slechts in aanvullenden zin, aansluitend bij vroegere brieven-publicaties. Hoezeer het ook te betreuren is, dat de hoge kosten dwongen af te zien van een volledigen, al het reeds bekende mede omvattenden, gelijkmatig bewerkten, herdruk, het stemt, gezien de voorgeschiedenis, dankbaar, dat althans een reeks, als hiermee wordt ingezet, bereikbaar bleek. Bij voltooiing zal zij wel niet de ideale, maar toch een alleszins bruikbare gelegenheid bieden om al wat van Bilderdijks briefwisseling nog te achterhalen viel en valt, in één verband geordend, tekstcritisch getoetst, historisch en zakelijk toegelicht, te overzien, te lezen, en te bestuderen.

In dit eerste deel dat de jaren 1772 tot 1794 behandelt, zijn zo de door Messchert, en Ten Brummeler Andriesse met Van Vloten in afzonderlijke publicaties[5], en de door Kalff in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*[6] reeds uitgegeven brieven niet herdrukt. Evenmin de rijmbrieven aan B.'s zuster Isabella Dorothea, door Da Costa in de *Dichtwerken* opgenomen[7] en het uitvoerige epistel aan Feith, dat als Achtste Bijlage is gedrukt achter Bilderdijk's bekroonde Prijsverhandeling voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.[8] Daarentegen wel alle in, meest 19e-eeuwse, andere tijdschriften verspreid in het licht gekomen brieven. Alle ons bekende brieven tezamen hebben wij

5) *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk*, uitgegeven door W. Messchert, 5 dln., Amsterdam 1836-'37. *Mr. W. Bilderdijk's Eerste Huwelijk naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter* (*1784-1807*) *medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon J.C. ten Brummeler Andriesse*, Leiden 1873.

6) *Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterkunde* 1905, 45-103.

7) *Dichtwerken* XII, 400-423.

8) *Over het Verband van de Dichtk. en Welsprekendheid met de Wijsbegeerte*, bekroond 1780. gedr. in *Werken Mij. Nederl. Letterk.* VI (1783), Deze brief aldaar, pp. 159-198. Ook in de nieuwe uitgave der Verhandeling, Amsterdam 1836, bij W. Messchert, 179-223.

streng chronologisch gerangschikt, en daarbij, ter verschaffing van een volledig overzicht, ook de niet door ons herdrukte vermeld. Steeds met inlichting over het handschrift, en, indien nog aanwezig en al eerder gedrukt, collatie naar dat handschrift, waarbij menigmaal weggelaten gedeelten moesten worden aangevuld. Door uitvoerige annotatie is getracht voor alle brieven gelijkelijk, ook voor de niet herdrukte, aansluitend bij den tekst zo veel mogelijk opheldering te geven over Bilderdijk en zijn kring, en zijn tijd. Mede om te prikkelen tot verder onderzoek naar wat mogelijk nog in particulier bezit, of in pamfletten, verborgen ligt. Het register - voor de personen volledig, voor het overige ook tamelijk uitgebreid - verzoene den gebruiker van dit boek enigszins met deszelfs ongewone samenstelling. Voor de door Messchert reeds uitgegeven brieven is het tevens de inlossing van een oude belofte.[9)]

Het bijeenzoeken van al wat nog bestaat van de briefwisseling van Bilderdijk geeft ons een duidelijk beeld van de menigvuldige en vaak verrassende wegen, waarlangs de in eerster instantie niet voor publicatie bestemde papieren van een historisch belangrijk persoon voor latere geslachten bewaard kunnen blijven. Volgen wij het spoor terug, dan blijken van de zijde van Bilderdijk zelf uit den boedel afkomstig: kladden en copieën van verzonden brieven, en al of niet op verzoek teruggekregen originelen; voorts ook aan hem gerichte brieven, meest eigenhandige, en een enkele copie. Van de andere zijde, die der geadresseerden, der ontvangers van Bilderdijk's brieven, kwamen in handschrift tot ons vele brieven *van* Bilderdijk; als ook brieven *aan* hem geschreven, in klad of als copie, of in originali na den dood van den geadresseerde terugontvangen. Erflating echter, en velerlei bezitswisseling van anderen aard hebben aan beide zijden den weg naar samenvoeging, ordening en alzijdig verantwoorde publicatie vaak uitermate bemoeilijkt. Huwelijk der bezitters of hunner erven had soms gemeenschap of verschuiving van bezit en beschikking ten gevolge. Openbare of particuliere archieven en bibliotheken, manuscripten-verzamelaars en documentenhandelaars hebben aan de eigendomswisseling en aan verspreide publicatie eveneens aandeel gehad. Behalve vererving en teruggave treffen wij vrije schenking aan belangstellende derden, ruil en verkoop aan; dit laatste hetzij in persoonlijk verkeer, hetzij bij openbare veiling.

Voor de brieven *aan* Bilderdijk, van zoveel belang voor het rechte verstaan van diens eigen brieven, geldt dit niet in gelijke mate als voor deze laatste. Naarmate die correspondenten belangrijker figuren zijn geweest, en hun brieven veelvuldiger zijn en

9) *Brieven*, uitg. Messchert, Dl. III, Voorbericht, p. XVI; id. Dl. V, p. XI.

zich over langere periode uitstrekken, blijkt er groter kans op het bestaan van gelijke belangstelling, waardering en zorg voor wat *zij* schreven, van den kant van *hun* vereerders. Niet doorgaans van den kant van die van Bilderdijk. Messchert, in de vijf delen, gaf niet één zodanigen brief. Hij, noch zijn raadgevers, schijnen aan de uitgave ener brief*wisseling* ook maar te hebben gedacht. Pas in 1866 zag Tydeman het belang daarvan in. Het is dan ook niet te verwonderen, dat er van de brieven *aan* Bilderdijk naar verhouding weinig bewaard schijnt gebleven.

Ondanks de grotere zorg aan zijn helft besteed, moeten er echter toch bij den schat van papieren van Bilderdijk, die door gemis aan inzicht, door slordige nalatigheid, of door baatzucht, verloren zijn gegaan - de catalogi van de verschillende Bilderdijk-collecties die in de vorige eeuw in publieke veiling zijn gebracht, getuigen van hetgeen er toen nog was - ook heel wat bríeven *van* hem dit kwade lot hebben gedeeld. Het speurwerk naar wat mogelijk nog te vinden is, blijkt echter telkens weer niet geheel vergeefs.

Uit de nalatenschap van Bilderdijk zelven, zoals die in 1831 zijn kinderen toeviel, zijn maar weinig brieven tot ons gekomen. Opmerkelijk is al dat Da Costa, die als boedelberedderaar voorkeur genoot om enkele bundels posthuma samen te stellen, voor het deel *Mengelingen en Fragmenten* (1834) uit den boedel slechts één brief gebruikte en het verder den vereisten omvang gaf door toevoeging van uittreksels uit brieven van Bilderdijk, door hem zelf en enkele vrienden - waaronder de uitgever van den bundel - *uit eigen bezit* ter beschikking gesteld.[10] Ze zijn alle uit den tijd na de ballingschap, en vallen dus ver buiten het bestek van dit deel. Maar de vraag klemt: was de keus dan zo beperkt, en welke waren de oorzaken daarvan?

Een wel zeer merkwaardig bericht dienaangaande danken wij aan H.W. Tydeman. Het is in zijn hogen ouderdom gedicteerd aan zijn vrouw, en bewaard gebleven in het nimmer uitgegeven geschriftje *Mijne Herinneringen over wijlen Mr. W. Bilderdijk en de zijnen*:[11] 'Het was een treurig gezicht (dat mij eenmaal gewierd) aldaar rondom eene groote tafel vergaderd te zien de H.H. Da Costa, (en ik meen ook Capadose) en Carbasius en Wilkes en de zoon en dochter van den overledene, druk bezig met het scheuren zijner nagelatene brieven, waarvan een waschmand vol brokken in het voorhuis stond, want B. had zeer vele papieren bewaard, doch de gezaghebbers in zijn' Boedel, vreezende dat er iets voor B.'s renommé nadeeligs uit de papieren mogt voortkomen, hadden

10) T.a.p. Voorbericht.
11) Fam. archief-Tydeman, 's-Gravenhage. Hierop wees ons dhr. Henry A. Ett.

kortheidshalve goed gevonden ze allen te verdelgen; ik behoef niet te zeggen, hoe veel goeds en belangrijks er op deze wijze vernietigd werd.' Tot zover dit bericht. Tydeman was de laatste jaren zijns levens blind, en overleed in 1863. De herinnering raakt dus een ervaring van circa dertig jaren her. In hoeverre is zij betrouwbaar? Nergens elders vinden wij haar bevestigd. En de verwijdering, in later jaren tussen Tydeman en Da Costa ontstaan, waarbij ook juist Da Costa's houding t.o.v. Bilderdijk's renommée in het geding was[12], maakt ons voorzichtig.

De genoemde personen - ook Tydeman zelf - zijn bij de inventarisatie van den boedel wel allen in kwaliteit aanwezig geweest. Carbasius als gemachtigde van den daags te voren mondig verklaarden Lodewijk Bilderdijk; Willekes in gelijken dienst optredend voor Dr. Burckhardt, wiens echtgenote Louise Sibille Bilderdijk hem bij zijn laatste verhuizing, naar Ouddorp, kort voor haars Vaders dood, niet was gevolgd.[13] Lodewijk wilde bij het doorlopen der papieren slechts door Da Costa gediend zijn. De dochter deed daarvoor haar zwager[14] Tydeman ontbieden, die uit Leiden overkwam[15], vermoedelijk dus toen men reeds bezig was. Men had n.l. haast; er was veel tijd verloren gegaan door familieaangelegenheden en onderling geschil, o.a. van de zijde van Capadose[16], zodat er nog slechts vier dagen restten, wilde men het beneficie van inventaris niet verliezen.[17] Dat er bij het opruimen

12) Zie Bijlage J.c.: H.W. Tydeman aan De Jager, 15-6-'58 en 26-2-'60. Idem J.e.: Ten Br. Andr. aan Van Vloten 6 en 22-11-'72 en 4-1-'73. Bijlage J op p. 285 vv.

13) Vgl. Bijlage J.e., brief van ten Br. Andr. aan Van Vloten, van 15-1-'73.

14) Louise Sibille was aangehuwde zuster van Prof. Tydeman. Zie Bijlage J.c. n. 4. Na het overlijden van Louise Sibille, Burckhardt's tweede echtgenote, liet Tydeman een klein geschriftje drukken *Voor de vrienden en betrekkingen van wijlen Mevrouw L.S.B.* Uit de persoonlijke woorden vooraf (gedat. 25 Aug. 1832) blijkt dat hij erg op L.S. gesteld was en 'naar vermogen de belangen van haar en de haren behartigde', hetgeen zij beloonde 'met het onwaardeerbaar geschenk van haar vertrouwen en van zusterlijke liefde'. Men vindt daar voorts een 'ongekunsteld opstel' van de overledene, van Mei 1832, over de toen 'aannaderende' Cholera (groot 5 pp.), een gedicht, 'aan mijn dierbaren Vader', gedateerd 7 Sept. 1830, en den laatsten brief, door dien Vader aan haar gericht, in Dec. 1831. In 1833 werd het, opnieuw gedrukt in den vorm van afzonderlijk gepagineerde Bijlagen, toegevoegd aan den bij Westerman verschenen *Gedenkzuil voor W. Bilderdijk.* - De Verz. Ten Br. Andriesse in het Bild. Mus. bevat nog een rekening, opgemaakt, geapprobeerd en gesloten tussen Dr. W.E. Burckhardt en H.W. Tydeman, lopende van Nov. 1830 tot 25 Febr. '33 (Hs. B. 46.). Onder de debetzijde staat de volg. aant.: 'Maart en Augustus, briefporten en reiskosten, naar Haarlem, Hage, Amsterdam, ter inspectie der papieren van wijlen Mr. W. Bilderdijk, tot handeling over de uitgave der nagelaten werken, tot bewerking van pensioen voor Mevr. B. en van continuatie op de kinderen gratis toegegeven.'

15) Zie Bijlage J.a.: Willekes aan Wap, 18-3-'32.

16) Willekes aan Wap, 4-1-'32; collectie-Wap, Bild.-Mus.

17) Idem, 18-3-'32: 'om redenen mondeling te melden was van zijde van den Heer Capadoce die Inventarisatie vertraagd'. A. de Vries aan Halbertsma, 10-3-'32 (ms. Fries Gen.): 'B. had over al het beschikbare ten voordeele van den zoon en dus ten nadeele van zijne dochter gedisponeerd. Dit heeft in 't eerst veel verschil teweeg gebracht en veroorzaakt, dat tot heden toe alles in statu gebleven is.'

ook enkele autographen van Bilderdijk in de snippermand verdwenen zijn, weten wij van Willekes, die blijkbaar behoorde tot degenen, die Da Costa noemde: de 'hoogachters van B.'s persoon en arbeid wie zelfs het kleinste strook papier met zijne pen beschreven niet onverschillig ware.'[18] Hij voorkwam de vernietiging van *een deel* der posthume gedichten, op een paar na 'die de waarlijk anders goede en welmeenende Da Costa reeds had gescheurd'.[19] Over brieven spreekt hij in zijn verslag aan Wap echter in het geheel niet. Indien men al het plan heeft gehad, zelfs die *van* den afgestorvene te verdelgen - voorzover ze niet door dezen zelf ter bewaring waren aangewezen voor zijn levensbeschrijving - zal Willekes ook dit, spoedig geholpen door Tydeman, stellig hebben weten te voorkomen. In elk geval is het dan bij enkele gebleven. Een aantal kladden van B's hand, 'onderscheidene verzen die voegzaamst om het personeele verscheurd werden', en één (anonieme) brief van B. werden tot vernietiging bestemd, doch voorlopig bewaard en in 1835 nog in authentieke acte als zodanig beschreven, alvorens alle andere nagelaten en niet voor uitgave reeds gebruikte papieren overgingen in handen van Tydeman.[20]

Dat er toch zo weinig brieven *van* Bilderdijk uit het sterfhuis afkomstig blijken te zijn, behoeft niet te verwonderen. B. stelde zijn brieven lang niet altijd eerst in het klad. Afschriften liet hij soms anderen maken, Dobbrauski b.v.[21]; zelden deed hij het zelf. Zijn brieven aan De Lannoy kennen wij alleen uit het klad of (tweemaal) uit een copie. Die aan Feith bezat B. maar voor een klein deel in afschrift. Den belangrijken br. 52 zendt Feith op verzoek terug; B. maakt er dan pas een copie van en retourneert hem met br. 72, bijna een jaar later. In br. 54 schrijft hij aan Jeronimo de Bosch: 'mijne brieven over de Episoden zijn in Overijssel, vanwaar ik ze terug zou moeten ontbieden.' Aan het eind van br. 79, aan Valckenaer, verzoekt hij bewaring van dit epistel: 'voor de vuist schrijvende' heeft hij 'niet de minste aanteekening'. Ook gedichten worden soms teruggevraagd, en een voorrede.[22]

Op grond van destijds en veel later weer gemaakte notities kunnen wij vrij nauwkeurig nagaan wat er aan correspondentie in den boedel zal zijn geweest. In bovengenoemde, ten behoeve van Dr. Burckhardt en de kleinkinderen opgestelde acte van 1835 worden, nadat in de drie sedert de inventarisatie verlopen jaren

18) *Mengelingen en Fragmenten*, Voorbericht.
19) Willekes aan Wap, 18-3-'32; Bijlage J.a.
20) Zie Bijlage J.b.
21) Vgl. p. 63 a.
22) Zie *Brieven*, uitg. Messchert I, 192; id. 137.

reeds over de nog uitgegeven posthuma en vele andere papieren was beschikt, als nog aanwezig opgegeven: de ‘geleerde correspondentie’ met Grimm en Pougens, en die met De Luc; een bundel ‘Brieven, memoriën, papieren betrekkelijk B.('s) leven vóór zijne uitzetting(,) in Brunswijk, in Holland onder Koning Lodewijk Napoleon enz.’; een collectie ‘eigenhandige brieven, of copie(ë)n van brieven, van B. aan Feith, Fr. de Lannoy, Uilenbroek enz.’; en de reeds vermelde ter verbranding bestemde anonieme brief aan het Gouvernement, van 1815.[23] Het overgrote deel der schriftelijke nalatenschap, en daarbij alle brieven, voorzover op den inventaris geplaatst, is aan Tydeman gebleven ‘voor een ronde som van f. 500. -, doch met een onereus bezwaar van het eventueel surplus voor de helft uit te keeren aan de beide branches van B.'s nakomelingen’.[24] Tot een schifting of gedeeltelijke uitgave, buiten hetgeen Messchert heeft gebruikt, is deze nimmer gekomen. De zoon, J.W. Tydeman, beloofde in het *Levensberigt* van zijn Vader, dit door een ander te zullen laten doen.[25] De ‘uitzifting’ werd opgedragen aan den bekenden Dr. G.D.J. Schotel, en de ganse verzameling handschriften van Bilderdijk daarna in 1865 publiek geveild, als onderdeel van H.W. Tydeman's zeer uitgebreide boekerij.[26] Vergelijken wij nu Schotels (onduidelijk gesteld) verslag van zijn bevindingen in de *Handelingen en Mededeelingen van de Mij. der Ned. Letterk.* 1866[27] en de beschrijving van de Bilderdijk-collectie in den door den bibliograaf Tiele bewerkten veilingscatalogus, dan krijgen wij belangrijke opheldering omtrent hetgeen in 1835 door de boedelberedderaars voor zo ‘een hand vol geld’[28] aan Tydeman gelaten is. De correspondentie met De Luc, Grimm en Pougens vinden wij in den catalogus terug; Schotel vermeldt die met De Luc met name en zal de andere begrepen hebben onder de stukken betreffende het Koninklijk Instituut.[29] De anonieme brief van 1815 is òf vernietigd, òf, gelijk meer destijds ter verbranding bestemde stukken, toch bewaard gebleven; in het laatste geval vermeldt de catalogus vermoedelijk ook dezen.[30] Heel wat meer licht geeft het verslag omtrent de

23) Vgl. Bijlage J.b., resp. de punten 11, 20, 3, 13 en 14.
24) *Herinneringen* enz., ms.-Tydeman, fam.archief.
25) *Levensberichten Mij. Ltk.* 1863, 420.
26) In veiling gebracht in 1865 door Nijhoff en Brill. Daarbij behoorde ook veel, wat door T. was aangekocht uit de collectie-Te Water.
27) Schotels *Verslag over eenige handschriften*, *nagelaten door Mr. W. Bilderdijk*, t.a.p. 119-134. De lijst van de brieven 135-137.
28) Bijlage J.c.: Tydeman aan De Jager, 26-2-'60.
29) Cat. nos. 80 en 107; Schotel, t.a.p. 124. De corresp. met Grimm en Pougens is bij de stukken van het Instituut gevoegd, tot cat. nummer 107. Reeds Da Costa had ze samengevoegd, blijkens inliggende lijst in cod. 1618 Mij. Ltk. Die met Pougens is later weer afzonderlijk gebundeld: cod. 1605 Mij. Ltk. Uitvoeriger hierover Bijlage J.b. n. 12.
30) Vgl. Bijlage J.b. n. 15.

beide overige, in de acte van 1835 beschreven bundels. Schotel deelt mede, bij zijn onderzoek ‘reeds terstond’ getroffen te zijn door een ‘zwaar pak’ dat tot opschrift had ‘*Over mijne levensbeschrijving*’ en ‘vergenoegt’ zich ‘de titels der verschillende stukken die het bevat’ te vermelden. ‘Al aanstonds trof mij’, zo lezen wij dan, ‘een allermerkwaardigste collectie brieven en stukken, als: minuten en copyen van brieven aan WILLEM V en zijne gemalin, Koning LODEWIJK, den Hertog van Plaisance; uittreksels uit het register der decreten van de vergadering der Repraesentanten; uitnoodigingen tot feesten aan het hof van LODEWIJK; adressen en antwoorden er op, originele brieven van FLAMENT, MIRBEL Secrétaire du Roi, en andere officieren aan 't hof van LODEWIJK, paspoorten, aanteekeningen nopens de geboorte zijner kinderen, enz.’ Voorts bevatte het pak ‘een reeks van brieven’, ‘van groot belang voor BILDERDIJKS biographie... van welke slechts enkele het licht zagen, en van welke wij de lijst hier bij voegen, benevens eene verzameling van lof- en eerdichten, zoo in het Latijn als Nederduitsch, van... vele... bekende en onbekende dichters’ (waarvan er een dertiental worden opgesomd met vermelding van het aantal der van elk aanwezige gedichten); ‘eindelijk eenige teekeningen en het *Album Amicorum* van BILDERDIJK’.[31] Het valt niet moeilijk, in deze beschrijving twee der door Willekes in 1835 geregistreerde bundels bescheiden en brieven te herkennen. De eerste, volgens Schotel van meer direct belang voor des dichters levensbericht, zal de in de acte vermelde bundel ‘betrekkelijk B.'s leven’ zijn. Hij is in den catalogus geplaatst onder ‘Biografie et Varia’, waarbij de beschrijving van Schotel is overgenomen, en ter veiling gekocht door een zekeren Emeis, een bediende van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde; sedert berust hij in de afdeling Handschriften dier Maatschappij, als codex 873. Op ‘B.'s leven vóór zijne uitzetting’ hebben deze stukken slechts betrekking door de in het Frans gestelde concept-autobiographie, die door Prof. Goslinga werd gepubliceerd.[32] Bijna alles is uit den Fransen tijd. Daaronder 29 kladden en copieën van brieven *van* Bilderdijk, en 22 brieven *aan* hem. Uit later tijd van elke groep slechts 1. De andere bundel is stellig de in de acte van 1835 vermelde collectie eigenhandige brieven of copieën van brieven *van* Bilderdijk, die men ‘voor Messchert's plan niet onbelangrijk’ achtte.[33] De bijgevoegde lijst, die wij verbeterd en uitgebreid in den catalogus terugvinden onder de afdeling ‘Correspondence’, vermeldt verschillende brieven ‘*aan* Feith, Fr. de

31) T.a.p. 132 vv.
32) In het *21e Jaarversl. Ver. Het Bild.-Museum* (1930).
33) Zie Bijlage J.b. punt 13.

Lannoy (of) Uilenbroek', die Messchert in het licht heeft gegeven. Vrijwel alle onder 'Correspondence' geveilde brieven *van* en *aan* B. zijn het eigendom geworden van den bij uitstek kondigen verzamelaar Dr. Arie de Jager[34] die tevoren tegen openbaren verkoop van *al* de autographen ernstige bedenkingen had ingebracht.[35] Uiteindelijk zijn ook deze kladden en oorspronkelijke handschriften in het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde gekomen, als onderdeel van de uitgebreide collectie-De Jager, haar in 1904 vermaakt door de weduwe van Ds. H. de Jager Azn.[36] Ook de door Schotel in zijn Verslag genoemde verzameling lof- en eerdichten en het *Album Amicorum* van B. bevinden zich daarbij.[37] De verschillende onderdelen van het 'zware pak' met bescheiden, door B. zelf voor zijn levensbericht bijeengebracht, zijn dus, op een paar brieven en tekenschetsen na[38], weer verenigd en voor het nageslacht behouden gebleven. Zo goed als alle door Schotel genoemde brieven vinden wij daarin terug. En de weinige door hem niet, doch in den catalogus wel afzonderlijk genoemde[39] zullen er toe hebben behoord: zij passen volkomen in den niet gespecificeerden bundel - zouden er zelfs belangrijke stukken van hebben uitgemaakt - en kunnen heel licht bij de 'uitzifting' der papieren van dien enen in den anderen bundel zijn geraakt. Behoudens de door Tydeman later er bij verworven stukken hebben wij hier dan met de eigen keus van Bilderdijk te doen. Voor vernietiging door de boedelberedderaars van door B. zelf ter bewaring bestemde brieven bestaat geen enkele aanwijzing. Evenmin voor brieven *van* hem, búiten die. Dat wij uit de jaren vóór de ballingschap slechts 38 kladden, copieën en (terugontvangen) handschriften van brieven *van* B. kennen (waaronder 15 aan De Lannoy), behoeft niet te bevreemden: van later tijd, met veel minder kans op te loor gaan, vond men in den boedel naar verhouding niet zo heel veel meer; uit de derde periode, de 18 jaren na de Franse overheersing, zelfs het minste.

34) Zie over Arie de Jager *Levensbericht Mij. Ltk.* 1880 (met volledige bibliographie). Ook afz. uitgegeven, in *Dr. A. de Jager*, *In Memoriam* (niet in den handel). Zijn Bild. collectie telde 1150 stuks; thans in bezit van Mij. Ltk. Hij kocht op de auctie-Tydeman de brieven van de afd. Correspondance, op twee na, samen voor f. 22,50. Cat. no. 175, aan Mij. Ndl. Ltk., 1830, werd door die Mij. aangekocht; no. 180, van Flament, door den schilder Arie Scheffer, wiens Vader er in werd vermeld.

35) De Jager aan H.W.T. Tydeman, pred. te Roosendaal, 20-6-'64; Mij. Ltk. cod. 1621.

36) Zie *Hand. en Mededd.* 1906-1907, 86-87.

37) Resp. codices 1617 en 1615.

38) Cat. nos. 180; 188, 189; de tekenschetsen gingen naar Jer. de Vries Jerzn.

39) T.a.p. nos. 167, 178, 179 en 180; resp. *aan* Gecomm. Raden v. St. v. Holl. (1780), om ontslag als boekhouder van 's Lands middelen; *van* D.v.d. Linden (28-3-1795) betreffende zijn weigering om den nieuwen eed af te leggen; *van* Despres, Secr. van Kg. Lod. (2-10-1806) met uitnodiging om een Ode op den Keizer te maken; *van* C. Flament (in het Frans, vgl. n. 34).

Is alzo niet aan te nemen dat de gezaghebbers in den boedel een grondige opruiming van de (nog aanwezige) brieven *van* Bilderdijk hebben bewerkstelligd, de vraag blijft dan nog, of onder ‘zijne nagelatene brieven’ in het bericht van H.W. Tydeman de brieven *aan* Bilderdijk, en dan deze alleen, of in grote meerderheid, zijn te verstaan. Ook hier zullen wij hebben te rekenen met verschillende perioden. De aan B. gerichte brieven uit de jaren vóór de ballingschap zal Catharina Rebecca na verloop van tijd wel verwaarloosd of weggedaan hebben. Alleen die van Netje Luzac zal zij, indien zij die niet pas later langs anderen weg heeft verkregen, voor zich zelve hebben bewaard.[40] De door Schotel aangetroffen, door B. zelf samengevoegde collectie behelst er uit dit tijdvak slechts twee (no. 20, van De Kroe, bewaard bij de brr. aan Van Panders; en no. 283, van Outhuys, een rijmbrief, geborgen bij de lof- en eerdichten van denzelfde). Voorts is er één tot ons gekomen in een huwelijkszang van studenten (no. 229, van Muller Massis); één, die behoord kan hebben bij een uitvoerig bruiloftsdicht van Berkhey, dat Van Vloten nog geleend heeft, maar dat sedert is verdwenen (no. 230, van J. le Francq van Berkhey); één in een gelegenheidsgedicht van B.'s schoonzuster Maria Petr. Elter (no. 257A., van de dichteres); en één in het Notulenboek van Schout en Schepenen van Leiden (no. 87). De drie overige, die wij nog kunnen noemen en afdrukken, kùnnen in een exemplaar van eigen werk bewaard zijn gebleven (no. 3, van Vosmaer in de *Prijsvaerzen*; no. 196, van Van Goens, met copie van het antwoord - no. 197 - in *De Geuzen;* no. 285, van Uylenbroek, in de *Kleine Dichterlijke Handschriften* van dat jaar). Wij treffen dat meer aan bij Bilderdijk, gelijk bijvoorbeeld ook bij Berkhey[41]. Alles tesamen is dit toch uiterst weinig: slechts een negental brieven *aan* B. over zo lange periode. En de kans dat er ooit uit dien tijd nog veel belangrijks tevoorschijn zal komen, moet niet groot worden geacht.

Wat er uit den Fransen tijd, en uit later jaren, over is, kan in bijzonderheden eerst in de volgende delen aan de orde komen. Hetgeen in den boedel aanwezig bleek, was ook weer de eigen keus van Bilderdijk, bijeengebracht in het ‘zware pak’ met opschrift *Over mijne levensbeschrijving.* De ‘allermerkwaardigste collectie’ uit den Fransen tijd bevat 22 brieven *aan* B., meest van hofdignitarissen van Koning Lodewijk. Voorts waren er de weinige door Schotel in zijn lijst genoemde brieven aan B. uit den anderen

40) Zie hetgeen nog volgt in deze Inleiding: p. XL.

41) Zie cat. no. 236: *Taal- en Dichtk. Verscheidenheden*, 4 dln., met correspondentie met Van Walré. Bij herhaling troffen wij aan Berkhey gerichte brieven aan in gedrukte werken in de zeer uitgebreide Berkhey-collectie van het Gemeente-Archief te Leiden. Vgl. ook den pas genoemden br. 257A., in de Addenda: p. 257 v.

bundel; en de enkele, die alleen de catalogus vermeldt. Slechts bij die 22 is er één van na 1815.

Moeten wij nu onderstellen dat al de andere brieven, aan den dichter gericht - 'B. had zeer vele papieren bewaard', herinnerde H.W. Tydeman zich nog op zijn ouden dag - zijn vernietigd? Stellig niet. Wap heeft op zijn verzoek al zijn brieven uit den boedel teruggekregen en daarvoor openlijk dank betuigd.[42] En ook Jeronimo de Vries heeft zijn brieven terugontvangen. De gelijknamige zoon, de Amsterdamse vrederechter, was in het bezit van vier kwarto bundels brieven, *tussen* zijn Vader en B. gewisseld.[43] Voorts is in de nalatenschap van H.W. Tydeman de zo goed als volledige briefwisseling van Meindert en H.W. Tydeman, vader en zoon, met Bilderdijk aangetroffen[44]; ook deze is dus op dezelfde wijze voor vernietiging bewaard. Tenslotte moeten wij wel aannemen dat ook de door Catharina Rebecca aan haar uitlandigen echtgenoot gerichte brieven bij de inventarisatie aan Louise Sibille zijn uitgekeerd.[45] De gissing ligt voor de hand, dat ook Da Costa en Capadose, die zo nauw bij de afwikkeling van den boedel betrokken waren, hun brieven in veiligheid hebben gesteld. In de acte van 1835 is sprake van het uitkeren, en zelfs het aanbieden van nog aanwezige 'opstellen'. Zo had Hofmann von Fallersleben gereclameerd. Mogelijk zijn dus in 1832 ook reeds bij opvrage, waartoe door de late inventarisatie drie maanden de tijd is geweest, brieven van anderen dan de genoemden uitgekeerd. Aangeboden, ook zonder aanvrage, zijn in elk geval niet alle brieven van enig belang: in Oct. 1836 had Tydeman de brieven *van* Van Wijn nog onder zich, en in Jan. '37 Bodewijk Bilderdijk die *van* Ds. Callenbach[46]. Verder tasten wij in het duister. Er kan, en zal, in het sterfhuis ook wel *aan* B. gerichte correspondentie zijn vernietigd, en in zoverre zal de late herinnering van H.W. Tydeman juist zijn. Dat er zeer weinig brieven *van* B. uit den boedel tot ons zijn gekomen, is stellig niet te wijten aan de redderaars; dat er van de brieven *aan* hem niet meerdere bewaard zijn, ten dele wel. Ze zijn niet op den inventaris geplaatst, maar naar allen schijn gaf men ze grif terug aan wie er om vroeg, en is de zorg om 'Bilder-

42) Vgl. Bijlage J. a.: Willekes aan Wap, 18-3-'32. Voorts: *Briefwisseling over Godgeleerde Onderwerpen tusschen Mr. W.B. en Jan J.F. Wap*, 1832. p. XV.

43) *Levensberichten Mij. Ltk.* 1882, 93. Vgl. ook Bijl. J. f.: Jer. de Vries Jer.zn. aan De Jager 30-1-60. Ook bij deze teruggave zal Willekes bemiddelaar zijn geweest; hij bezocht De Vries vóór de inventarisatie, om hem te polsen over het schrijven van een biographie (Willekes aan Wap, 18-3-'32).

44) *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met M. en H.W. Tydeman*, uitgegeven door H.W.T. Tydeman, Deel I (1866), Voorreden, p. V.

45) Zie hetgeen nog volgt in deze Inleiding: p. XLI.

46) Da Costa aan Messchert, resp. 27-10-'36 en 31-1-'37; over brieven *van* Van Wijn en *van* Callenbach *aan* B. Zie Bijlage I.

dijk's renommée' althans daarbij in genen dele in het geding geweest.

Toen de moeilijkheden met Dr. Burckhardt tot een oplossing waren gekomen in de overeenkomst van 1835, waarbij H.W. Tydeman eigenaar werd van vrijwel alles, wat er toen aan handschriften uit den boedel nog aanwezig was, had Willem Messchert reeds een Verzameling *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk* aangekondigd en bezitters van zodanige brieven opgeroepen, het hunne daartoe bij te dragen, en het vele, dat reeds was toegezegd, te vermeerderen. De aankondiging was gedateerd: Amsterdam, den 27sten Augustus 1835. Het plan wordt in de door Willekes voor Burckhardt en Tydeman als partijen opgestelde acte uitdrukkelijk vermeld: een deel der nog voorhanden brieven *van* B. wordt op nauwkeurig geformuleerde voorwaarden daartoe ter beschikking gesteld; voor de uitgave van met name genoemde andere posthuma moet aan Messchert de voorkeur worden gegeven.[47)]

Willem Messchert (1790-1844), van huis uit doopsgezind, in 1829 overgegaan naar de Hervormde Kerk, behoorde tot den Réveilkring, waar voor alle werk van Bilderdijk een sterke belangstelling gevonden werd. Uit den kring van Tollens had een geestelijke crisis hem allengs gevoerd naar dien van Da Costa en De Clercq, met wie hij op het innigst verbonden raakte. Zijn vaderstad Rotterdam had hij verlaten, zo goed als de voorvaderlijke bierbrouwerij en azijnfabriek. Met een beschaafde opleiding toegerust, trok de boekhandel hem boven allen anderen handel aan. In 1834 vestigde hij zich te Amsterdam, als uitgever van den Réveilkring, onder de firma Messchert en Höveker. Reeds een jaar later echter werd deze verbroken en gingen de firmanten ieder op eigen naam en naar eigen keus hun weg. Messchert koos daarbij - dichter in het hàrt, en vriend van dichters en dichtkunst als hij was - naast de meer godsdienstige ook de letterkundige richting. In 1837 vertrok hij weer naar Rotterdam. De beide laatste delen der *Brieven van Bilderdijk* zijn daar verschenen. Niet minder dan 49 bundels van Bilderdijk, poëzie en proza, zijn door hem verzameld, of in het licht gegeven.[48)]

Voor de *Brieven* leken voor hem, als uitgever, in 1835 de omstandigheden gunstig. Immerzeel toch, die 26 bundels van Bilderdijk had uitgegeven, en ook voor andere posthuma een aanvankelijke toezegging had gehad, bracht in dat jaar zijn door moeizamen, veeljarigen arbeid verworven fonds in veiling. De werken van Feith en Tollens gingen naar Suringar; die van Bilderdijk, 'die

47) Zie Bijlage J. b., de punten 13 en 19.

48) Vgl. A.C. Kruseman: *Bouwstoffen voor een Gesch. v.d. Nederl. Boekhandel ged. de halve eeuw 1830-1880*, I, 363 vv.

toen bijna geen waarde hadden', gingen in allerlei handen over.[49] Voor Bilderdijk bleef er belangstelling, maar voornamelijk, of bijna alleen daar, waar de dichter als profeet werd erkend en vereerd. Dat was in kleinen, maar ondernemenden kring. Aan den geestverwant Willem Messchert zullen Da Costa en Lodewijk Bilderdijk de voortzetting van het door den eerste in de *Mengelingen en Fragmenten* samen met Immerzeel begonnen werk der brievenpublicatie[50] gaarne toevertrouwd hebben gezien. Lodewijk B. vooral was 'niet Immerzeelsgezind'. Dat de eerste posthume bundels dezen ouden vriend waren toegewezen, was op sterken aandrang van Carbasius geweest.[51] En Lodewijk, wien bij het selecteren der nagelaten papieren blijkbaar alleen Da Costa rigoureus genoeg was, was verre van gemakkelijk.[52] Maar niets kon hem stellig aangenamer zijn dan onder het toeziend oog van Da Costa en De Clercq Mèsschert een keuze uit de brieven van zijn Vader te zien geven. 'Het ontwerp en de aanleg van de geheele onderneming' waren trouwens van Da Costa, zoals Messchert zelf een jaar later heeft verklaard.[53] En Messchert was reeds in 1824 te Rotterdam verdacht geweest van 'Dacostianismus'[54]. Meer betogend dan uitstortend dichter[55], was ook hij, evenals De Clercq, die een dergelijke geestelijke crisis doormaakte, welke in 1831 leidde tot zijn overgang van de doopsgezinde naar de Waals Gereformeerde Kerk, meer en meer der poëzie afgestorven, 'waarin hij geene betrekking meer gewaar werd op de werkelijkheden des christelijken levens en de dringendste behoeften voor hart en kerk en maatschappij'.[56] 'Dat poëtisme ligt bij mij in een gesloten tijdvak' schrijft hij al in 1828 aan De Clercq.[57] En tegenover Tollens verklaart hij dan, dat hij zijn pink zou willen missen, als hij zijn *Gouden Bruiloft* niet geschreven had.[58] Het Réveil was van de poëzie in de theologie gekomen[59]; maar 'de Dichtkunst

49) Ibidem, 363.
50) Drie uittreksels, zonder naam of datum, gaf Da Costa reeds in *Opstellen* II, 83-91. In de *Mengelingen en Fragmenten* voor het eerst met naam en, waar mogelijk, ook datum: 3 brieven en 38 uittreksels van brieven, 113-188; waarachter nog een brief in beeldschrift.
51) Willekes aan Wap, 21-3-'32, ms. Bild.-Mus. Lodewijk vertelde nog in 1859 aan De Jager dat Immerzeel zijn Vader 'schandelijk had afgezet': De J. aan Koenen, 18-3-'59, ms. Mij. Ltk. - Vgl. ook Bijl. J.b. n. 19.
52) Willekes aan Wap, 2-9-'33: 'Ik schrijf ongaarne aan den op zijn stuk stijf staanden, ofschoon goeden, maar stijlen Lodewijk'.
53) Messchert aan Da Costa, 22-7-'36; zie Bijlage I.
54) Kollewijn, II, 249.
55) Zo noemde hem De Clercq, die zich gesterkt voelde door M.'s verstand en inzicht (Te Lintum, *W. de Clercq. De Mensch en zijn strijd* (1938), 78).
56) Da Costa: *Herinneringen aan het leven en den omgang van Willem de Clercq* (1850), 43.
57) M. Elis. Kluit: *Het Réveil in Nederland* (1936), 177.
58) Schotel: *Tollens en zijn tijd* (1860), 133.
59) A. de Graaf: Wisselwerking tusschen de poëtische, de theologische en de sociaal-practische kanten van het Réveil, in den bundel *Feest en Strijd* (1937), 422 vv.

des Poëets, de Godsdienst van den Christen' werden in dezen kring beleefd als één, naar de paradox van Bilderdijk.[60] Bilderdijk werd hier gelezen, en verstaan. De zeer persoonlijke en diepgeestelijke band die Messchert en zijn raadgevers aan den groten vriend en Meester, ook na diens dood, verbond, bepaalde mede het karakter van hun werk en de keuze uit het voorhanden materiaal. 'Den man, wiens... krachtig werkenden invloed op tijdgenoot en nakomeling wij als een weldaad Gods beschouwen aan ons dierbaar Vaderland, dien man hebben wij lief als medebegenadigde in Christus; en omdat wij hem als zoodanig liefhebben, wenschen wij hem aan anderen te doen kennen, opdat ook anderen hem liefhebben, en Gods genade, die zich in hem verheerlijkte, met ons prijzen', zo luidt het in het Voorbericht van het eerste Deel. 'Verklaarbaar en samenhangend wordt al het onverklaarbare en onsamenhangende in het leven en den persoon van Bilderdijk, dan, maar ook dan alleen, wanneer wij hem uit dat oogpunt beschouwen'.[61] De lezer, wien het om 'eene zielkundige beschouwing van den merkwaardigen man' te doen is, zal in de Brieven vinden 'de geschiedenis van de weg der Voorzienigheid met hem gehouden'.[62] 'Wij wilden Bilderdijk tonen, zooals hij was, doch tevens de Genade Gods verheerlijken die hem bewaarde', schrijft De Clercq in November '36 in zijn Dagboek.[63] Bepaalde dit mede de selectie der aangeboden brieven, en werd nog al wat van niet veel belang geacht voor hetgeen toch in beperkten zin 'eene levensbeschrijving, door [B.]-zelven opgesteld'[64] moest worden - zoals die aan Uylenbroek, en die aan Outhuys vóór 1810[65] - het lag toch geenszins in de bedoeling der uitgevers, *voor zover het van hen afhing*, een geretoucheerd levensbeeld te geven, door opzettelijke weglating van wat aanstoot zou kunnen geven aan 'de lieden der eeuw', zoals De Clercq hen noemt.[66] Zij werden hier echter toe genoodzaakt door de inzenders der brieven zelf. Reeds de *Aankondiging* van Aug. '35 is op dat punt tweeslachtig. Van een man als Bilderdijk zullen alle nagelaten geschriften belang inboezemen - aldus daarin Messchert - 'ook de zoodanige (en deze welligt meer dan anderen) welke, niet voor het Publiek bestemd, geacht kunnen worden de onbelemmerde uitstorting te zijn van zijn innig gevoel en meening en het afdruksel van zijn geheelen persoon. Uit dat oogpunt zal eene Verzameling van Brieven [van

60) *DW.* VII, 77.
61) a.w. VIII.
62) Id. XI.
63) 5-11-'36; zie Bijlage I.
64) Voorbericht Dl. I, XI.
65) De Clercq, ms.-Dagboek 1, 2 en 14 Mei '35; zie Bijlage I.
66) Id. 3-11-'36.

B.] altijd bijzonder belangrijk zijn...' (p. 2). Maar, zo heet het in hetzelfde stuk, een pagina verder, 'de uitgever ontveinst zich niet dat het uitgeven van eene dergelijke Verzameling eene zaak is van kieschen en teederen aard, daar veel, onder het zegel der vertrouwelijkheid geschreven, niet behoort bekend gemaakt te worden... Hij ontveinst zich dit niet, en huiverig, om alleen de redactie van zulk eenen bundel op zich te nemen, heeft hij de hulp ingeroepen van de Heeren Mr. Isaac da Costa en Willem de Clerq...'. En de regel, die bij de uitgave zal worden gevolgd inzake het wel of niet drukken, en die uit deze AANKONDIGING letterlijk is overgenomen in het Voorbericht van het eerste Deel, heet hier uitdrukkelijk 'de voorwaarde, op welke de... Heeren bezitters van Brieven hunne bijdragen hebben verstrekt of toegezegd'[67]. De toepassing van dien regel gaf echter vele moeilijkheden, zowel onderling, als vooral ook met de inzenders. 'Hier en daar moet nog al wat wegens den een en ander wegvallen' - aldus De Clercq - 'maar bij Bilderdijk sluit het abstracte en concrete zoodanig op elkaar, dat het al zeer moeielijk is, het een van het ander te scheiden'.[68] Er is gewikt en gewogen, en 'doorgaans liever te weinig dan te veel' gegeven.[69] Veel brieven werden in het geheel niet gedrukt, in andere werden coupures aangebracht, die helaas niet altijd zijn aangegeven.[70] Dat dit weglaten van een en ander werkelijk niet alleen geschiedde om redenen van kiesheid ten aanzien van nog levende of ook pas onlangs overleden personen, toont ons de 'Aan den Lezer' gerichte inleiding, waarmee Jeronimo de Vries de publicatie van de door hem, en zijn broeder Abraham de Vries, ingezonden brieven in het tweede Deel van Messchert's uitgave begeleidde. Over die Inleiding zelf, en over het gebruik dier brieven door den uitgever en zijn raadslieden, is heel wat te doen geweest. Wij worden daarover tamelijk omstandig ingelicht door De Clercq, in zijn 'Particuliere Aanteekeningen', gewoonlijk als 'Dagboek' aangeduid, en door de brieven van Da Costa aan De Clercq en aan Messchert.[71] 'Het is de leiding Gods dat wij die brieven uit moeten geven', schrijft De Clercq in Oct. '36.[72] Maar het blijkt al heel spoedig dat De Vries en Messchert

67) Voorbericht, XI. Aankondiging, 3 v. Een ex. dezer 4 pp. grote *Aankondiging* berust in de Bild.-verz. van de Kon. Akademie.
68) Ms.-Dagboek 25-12-'36. Zie Bijlage I.
69) Voorbericht Dl. I, XII.
70) Zo in Dl. I, 56, zie de collatie br. 25, p. 63 o. Wij vonden het b.v. ook in Dl. V, 281 in een br. aan Callenbach (2e alinea). De puntjes voor weggelaten zinsneden zijn soms misleidend: die op p. 262 van Dl. III b.v. staan ook in het ms. Niet ten onrechte vond J. Postmus in *Calv. Vertoogen*, 397, de uitgave 'niet best'.
71) Alle in het Réveil-Archief. Voor de excerpten, daaruit genomen, en de toestemming, deze te publiceren, zijn wij groten dank verschuldigd aan Dr. M. Elis. Kluit, conservatrix van het Réveil-Archief te Amsterdam. *Zie voor alle citaten Bijlage I:* p. 278 vv.
72) 15 Oct. '36.

'van geheel andere punten uitgaan': De Vries 'wil nog zoo wat bijvoegen en afnemen uit vrees dat hij anders te veel zal hinderen aan de lieden der eeuw' en wil bewijzen dat dan toch Bilderdijk zoo kwaad niet [is] geweest'; Messchert wil 'Bilderdijk tonen zooals hij was...'. Jer. de Vries en zijn broeder Abraham 'beschouwen nog steeds maar dat [Messchert] door zijn drukken en uitgeven de hand leent tot twist...'. 'In het begin zoo gul met zijne voorrede, heeft hij [Jer. d. V.] er [nu] al het moeilijke van ingezien, en bij het drukken is het gebleken, hoezeer zijne gevoelens omtrent de geheele zaak van de onze verschilden', zo vinden wij achtereenvolgens aangetekend in de maanden November en December van dat jaar.[73] En in Jan. '37 nog weer over 'de protectie die De Vries aan Bilderdijk accordeert'. De Vries was overigens niet de enige die zijn brieven niet afstond zonder 'innige huiverigheid'.[74] Bastiaan Heykens b.v. 'heeft... zijn brieven zelve gecorrigeerd doch uit groote voorzichtigheid veel onbegrijpelijk gemaakt'.[75] Anderen toonden zich zeer gereserveerd t.o.v. de gehele onderneming. Wap stond pas in 1841 een deel (nog niet de helft) van zijn brieven af aan zijn Gentsen vriend Snellaert, en was voor vroegere publicatie teruggedeinsd.[76] Toch waren Messchert en zijn vrienden ook zelf zeer consciëntieus. Een knorrig briefje aan Schinkel, van 1826, door dezen aangeboden en zijn kostbaarste bezit geacht, 'omdat geen van B.'s brieven... meer 's mans karakter kennelijk maakt' werd geweigerd. De Jager, die in 1850 Messchert publiek prees om de kiese en keurige wijze, waarop deze zich van zijn taak had gekweten, vond dit toch 'al te nauwgezet'.[77] Waar echter zo van beide zijden schroomvallig gewaakt werd of moest worden tegen elk teveel, kon het niet anders, of het gebodene, hoe belangrijk ook op zichzelve, was niet voldoende om ook maar voorlopig de rekening op te maken. Heeft Messchert in zijn eerste Voorbericht wel in grote lijnen gewaagd te tekenen, hoe de Voorzienigheid Bilderdijk's leven heeft geleid en verdiept, tot een karakterbeschrijving, die de lezer op grond van dit bericht had kunnen verwachten, is hij niet gekomen. 'De beschouwing van Bilderdijks karakter laat hij daar, totdat hij alles zal gelezen hebben, schrijft De Clercq in zijn 'Dagboek', wanneer het derde deel naar den drukker gaat.[78] Ze is echter geheel achter-

73) Resp. 3 en 5 Nov., 8 en 25 Dec. '36.
74) Voorbericht Dl. II, VI.
75) Ms.-Dagboek De Clercq, 25-12-1836.
76) Wap, *Bilderdijk. Eene Bijdrage tot zijn Leven en Werken* (1874), 10.
77) De Jager, Brievenboek II, Mij. Ltk.; aan Schinkel, 5-6-'53. Schinkel aan De Jager 1-6-'53 en 12-6-'63, mss. Mij. Ltk. De brief van B. ald. cod. 1617. Gepubl. *Navorscher* 1896, 704.
78) A.w. 25-12-'36.

wege gebleven. Messchert zal gevoeld hebben dat hij haar enkel mocht geven op grond van wat hij ook openbaar maakte, en daaraan ontbrak te veel, waarvan hij blijkens de AANKONDIGING het belang voor zijn oogmerk terdege inzag, maar dat hij om redenen van verschillenden aard den lezer had moeten onthouden. Daar kwam nog iets geheel anders bij. De omvang der Verzameling was mede afhankelijk van het debiet. Toen Messchert zijn plan wereldkundig maakte, had hij toezeggingen van Isaäc Bilderdijk, de erven of aanverwanten van Uylenbroek en Outhuys, de Heren Tydeman, Abraham en Jeronimo de Vries, Halbertsma, Van Walré, Tollens, Capadose, Koenen en Da Costa. Voorts beschikte hij over een deel der in den boedel aangetroffen brieven, waaromtrent reeds in Juni '35 een overeenkomst met Tydeman was getroffen.[79] Om een overzicht te hebben over het geheel 'teneinde in de rangschikking der Brieven eene bepaalde en eenigszins geregelde orde te kunnen volgen[80], verzocht hij brieven, die men hem nog zou willen meedelen, in te zenden vóór den 1sten Nov. 1835. De termijn werd toen echter niet gesloten. In het Voorbericht van Deel I, van Aug. '36, wordt naast de mededeling dat de ruime voorraad, voor het vervolg voorhanden, waarschijnlijk zal noodzaken nog meer ongedrukt te laten, dan reeds is geschied, toch nog weer een beroep op den lezer gedaan, de ruimte van keuze te helpen vergroten. Niet zonder gevolg. Het is weer De Clercq, die aantekende, dat 'Kallenbach [lees: Ds. C.C. Callenbach] bij het lezen van het eerste deel eenen hartlijken brief aan Messchert schreef, zijne brieven aanbood, en de opmerkelijke wijze mededeelde, waardoor hij met den grooten man in kennis gekomen was'.[81] Uit het Voorbericht van Deel III echter, van Maart 1837, blijkt dat dan de omvang der gehele reeks is vastgesteld: het Ve *en laatste* Deel zal nog dat jaar verschijnen. De Clercq vond dit Voorbericht 'nogal een onbekookt stuk, dat zelfs wat den stijl betreft, al weinig afdoet... eenige anecdotes of opmerkingen'.[82] En inderdaad, het verschil met 'de schoone voorrede' van het eerste Deel, door Da Costa met zeker welgevallen gesteld tegenover die van Jer. de Vries in Dl. II[83], is opvallend. Het gehele werk was Messchert wat tegengevallen. De moeilijkheden met de gebroeders De Vries, en door Jeronimo met Isaac Bilderdijk (om het Voorbericht van II) waren niet de enige oorzaak. In dezen tijd, begin '37, komen er herhaalde klachten over het geringe debiet der uitgave. In Jan. '37 klaagt hij daarover tegenover Tydeman: 'Het debiet der brieven,

79) Da Costa aan Messchert, 22-6-'35.
80) Slot van de *Aankondiging.*
81) A.w. 25-12-'36.
82) Zelfde plaats.
83) Da Costa aan De Clercq, 27-12-'36.

tot nu toe, doet mij denken aan het "Claudite jam rivos, etc.".'[84] Als er in Februari ook moeilijkheden dreigen met Wiselius, die eveneens een voorrede wil schrijven, die 'niet minder sujet à caution moet zijn dan die van De Vries', tekent De Clercq aan: 'Al zijn (M.'s) genoegen van het boek van Bilderdijk is nu weg.'[85] En ook tegenover hem klaagt M. dan: 'geen debiet hoegenaamd.'[86] In Maart d.a.v. schrijft Messchert aan Glinderman: 'Op dit oogenblik is de belangstelling in B. verre van algemeen..., blijkens het gering debiet der Brieven. Schoon eenigszins teleurgesteld, voel ik mij er niet door ontmoedigd, maar wacht te eeniger tijd de verlevendigde zucht voor B. en zijn werken te kennen.'[87] Het laatste Voorbericht, van Augustus '37 - M. schreef slechts het eerste, derde en vijfde - bood geen nieuwe perspectieven. Een zakenregister, waarover Messchert nog al van mening verschild blijkt te hebben met zijn raadslieden[88], bleef achterwege en werd afhankelijk gesteld van de belangstelling van het publiek. Het is nimmer verschenen. Een VIe Deel durfde Messchert in 1837 niet meer aan; evenmin de uitgave van de briefwisseling met de Tydemans.[89] Wap, die althans wel iets schijnt aangeboden te hebben, kwam, na zijn reis naar Italië, te laat.[90] Ook Daniël François, met belangrijke brieven; wat Messchert niet betreurde daar 'het hetzelfde geval geweest zou zijn als met den Heer De Vries'.[91] De belangstelling in groten kring bleef uit. De oplage is niet eens uitverkocht. 'Het is bekend dat M. bij de uitgave een zeer slechte rekening heeft gemaakt en na diens dood een aantal exx. tot misdruk is gemaakt' schreef De Jager in 1864 aan een zoon van Tydeman.[92] Enige schuld hieraan heeft stellig ook de uitgever zelf gehad. Want niet alleen de vijf bundels kwamen, in ongeveer een jaar tijds, van de pers van Zweesaardt te Amsterdam, doch ook niet minder dan veertien afzonderlijke overdrukken van de Brieven aan één bepaalden correspondent.[93] Ofschoon deze slechts bedoeld waren als present-exemplaar voor de inzenders die daar om vroegen, schijnt daarvan 'een klein getal bovendien getrokken te zijn'. Aldus weer De Jager[94], die bij ervaring wist,

84) De J. aan H.W. Tydeman, 31-1-'37, ms. Mij. Ltk. - Vgl. Virgilius, *Buc.*, 3, 111.
85) 15 en 21-1-'37.
86) 23-2-'37.
87) M. aan E.L. Glinderman, 3-3-'37; ms. Bild.-Mus.
88) De Clercq, ms.-Dagboek 21-4-'37. Da Costa aan M.,... Juni '37 ook daarover.
89) Wap, ms.-lezing over Bilderdijk, voor de Leidse Afd. van de Holl. Maatsch. in 1865; ms. Bild.-Mus.
90) Ibidem.
91) Messchert aan de Clercq, 27-11-'37. Vgl. *Konst- en Letterbode* 1837, 341 v.: brief van François aan Messchert, over zijn brieven van Bilderdijk.
92) De J. aan H.W.T. Tydeman, pred. te Roosendaal, 20-6-'64, Brievenb. II, Mij. Ltk.
93) Jer. de Vries Jer. zn. aan De Jager, 18-1-'65, ms. Mij. Ltk.
94) In zijn *Bijdrage tot de lijst van B.'s werken: Alg. Letterl. Maandschrift* 1850, 23.

hoe schadelijk dit pleegt te zijn voor het debiet, en daarom den inzenders van bijdragen voor zijn tijdschriften deze maar node en zeer beperkt toestand.[95] Bovendien had De Vries zijn Voorrede apart laten drukken voor enige zijner vrienden.[96] Bij verzamelaars werden al die overdrukken spoedig gezocht. En zij ook waren het die wat buiten Messchert's uitgave te bemachtigen viel, in handschrift of copie, - en allengs meer, naarmate de tijd voortschreed en bezwaren tegen openbaarmaking wegvielen -, met ijver bijeenzochten, bewaarden, en in allerlei verspreide tijdschriften soms ook het licht deden zien. Aan de collecties van Arie de Jager, Bastiaan Klinkert en Tollens is het nageslacht wel het meest verplicht.[97] Tot een gebundelde Nalezing is het echter nimmer gekomen.[98]

Was de onderneming van Messchert, zó kort na 's dichters dood, voorbarig geweest? Stellig niet. Want hoeveel, dat nu, zij het onvolledig of verminkt, tot ons is gekomen, zou dan misschien ook voor altijd verloren zijn gegaan! De brieven van Bilderdijk aan Uylenbroek, Loosjes en Outhuys kennen wij slechts voorzover Messchert ze ons heeft geboden. En dat betreft alleen nog maar het eerste Deel. Als voorlopige en beperkte keur uit wat toen te verkrijgen bleek, waren Messchert's BRIEVEN VAN BILDERDIJK voor zijn kring, en naar buiten, een getuigenis, als zodanig verheven boven succes, verheven ook boven een fel-partijdige critiek als die van Kinker, met haar 'non tali auxilio'.[99] Aan de *Gedenkzuil voor Willem Bilderdijk* had Messchert niet mee willen werken.[100] Dat zijn uitgave echter meer dan een eeuw lang de voornaamste bron zou zijn om Bilderdijk uit zijn brieven te kennen, deed haar waarde daar ver boven uit gaan.

Van Bilderdijk's brieven van vóór 1795 vinden wij er bij Messchert slechts in het eerste Deel (dat zij ook vrijwel geheel vullen), en wel onder de nummers (romeins) I tot en met XI. Ongeveer de helft daarvan is afgedrukt naar kladden en copieën, afkomstig uit den boedel, en door Tydeman, den toenmaligen bezitter dier papieren, volgens overeenkomst voor dat doel ter beschikking gesteld. Deze gaan in Messchert's bundel voorop, onder I tot en met VII, resp. aan Mr. Daniël van Alphen te Leiden, Mr. Laurens van

95) Brievenboeken - De Jager, passim.
96) De Clercq, ms.-Dagboek, 3-2-'37.
97) Thans resp. in Mij. Letterk., Kon. Akademie en Bild.-Museum.
98) De Jager gaf verschillende aanvullingen tot de lijst van B.'s werken en daarin ook van de Brieven: *Bijdrage* en *Nieuwe Bijdrage*, resp. *Alg. Letterl. Maandschr.* 1850 en 1857; *Nadere Bijdrage* en (nogmaals) *Nieuwe Bijdrage*, resp. in *Vaderl. Letteroefeningen* 1860 en 1865.
99) In den *Recensent ook der Recensenten*, Jg. XXXI (1838).
100) M. Westerman (uitgever v.d. *Gedenkzuil*) aan Wap, 31-7-'33; ms. Bild.-Mus.

Santen, eveneens te Leiden, Mr. Rhijnvis Feith te Zwolle, Jul. Corn. Baronesse de Lannoy te Geertruidenberg, A. van der Kroe te Amsterdam, Bestuurderen van het Rotterdamse Dichtgenootschap S.S.G., en een ‘ongenoemden vriend’ (Prof. Johan Valckenaer te Franeker). Die kladden en copieën berusten thans alle in de handschriftenafdeling van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden; de nos. I t/m VI in codex 1607, no. VII in codex 1620. In verband met het doel der uitgave en de beschikbare ruimte heeft Messchert lang niet alles gegeven, doch bij III, IV en V een keuze gedaan. Vergelijken wij het gebodene met wat thans in Leiden wordt bewaard, en uit de door Bilderdijk zelf voor zijn levensbericht bijeengebrachte verzameling afkomstig is, en gaan wij daarbij tevens na, wat overigens nog uit dit tijdvak aan correspondentie van B. met de genoemden, en anderen, is ontdekt en soms ook uitgegeven, dan komen wij tot het volgende overzicht van alles wat nog van vóór 1795 overgebleven is, in B.'s eigen handschrift (origineel of copie) of in anderer afschrift, en van wat geheel te loor schijnt gegaan.

I *aan Daniël van Alphen;* aanwezig 1 klad en 1 copie, beide uit 1779, en door M. volledig gedrukt. Zie hierachter nos. 15 en 22. Over mogelijke door Van Alphen nagelaten papieren hebben wij geen licht kunnen krijgen, zodat ook de oorspronkelijke brieven zelf niet vergeleken konden worden.

II *aan Laurens van Santen;* aanwezig 1 copie van een brief uit 1779, door M. volledig gedrukt. Zie no. 24. Het origineel zochten wij vergeefs in de grote verzameling papieren van Van Santen, in 1843 aan de Leidse Universiteit gelegateerd door J.H. Hoefft. Wel berust daarin een brief van B. aan Van S. uit 1777, voor de Universiteitsbibliotheek gekocht op de auctie-L.C. Luzac in 1872. Van Vloten had hem in 1871 gedrukt in zijn *Levensbode*, dl. IV. Wij hebben hem opnieuw gegeven, onder no. 6.

III *aan Rhijnvis Feith;* aanwezig 6 kladden en 2 copieën van brieven, en een copie van een Bijlage bij een niet voorhanden brief, alles uit de jaren 1779-1781. Messchert heeft alleen de 6 kladden gedrukt; zie hierachter de nos. 28, 38, 40, 41, 42 en 51, en voor de door M. niet gedrukte afschriften: de nos. 23, 33 Bijlage en 52. No. 23 was in 1783 reeds gedrukt als achtste Bijlage bij Bilderdijk's Prijsverhandeling over het Verband van Dichtkunst en Welsprekendheid met de Wijsbegeerte en in 1836 opnieuw gedrukt in de heruitgave daarvan, bij Messchert; beide keren echter niet volledig. H. de Jager gaf de ontbrekende stukken (ook niet volledig!) in *De Navorscher* van 1897. Hij publiceerde daarin tegelijk de

copie van br. 52, en een jaar later die van br. 33 Bijlage. Wij hebben dit alles herdrukt; de collatie van br. 23 is volledig, naar de copie die ook Messchert heeft gezien. De slechte copie van br. no. 220, uit 1785, eveneens in de verzameling-De Jager aanwezig, heeft Messchert nog niet gekend. Ze is op verzoek aan A. de Jager verstrekt door een kleinzoon van Feith, den Amsterdamsen makelaar Rhijnvis Feith (zie *Genealogie-Feith:* no. 140) bij schrijven van 27-9-1866[101], echter met verbod dezen 'vriendschappelijken brief uit den tijd der Revolutie' in het licht te geven. Koenen, die inzage van alle brieven van B. aan Feith in het familiearchief had gehad - het waren er 27 - was als bemiddelaar opgetreden. Een zoon van laatstgenoemden Feith, Mr Pieter Rutger Feith (*Genealogie-Feith:* no. 171) bood in 1905 aan Prof. Kalff *alle* 27 brieven ter publicatie aan - blijkbaar zonder enig voorbehoud - en deze aanvaardde dit gaarne. Met een korte inleiding, doch vrijwel geen verklarende aantekeningen, vonden zij, voorzover niet eerder gedrukt in de *Verhandeling* of bij Messchert (nos. 23 en 41), een plaats in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, dl. XXIV. Wij hebben ze niet herdrukt, doch gecollationneerd naar de handschriften, waartoe de zoon van genoemden Mr. P.R. Feith, Mr. Rhijnvis Feith (*Genealogie-Feith:* no. 199; overleden 1953) ons op de meest welwillende wijze in de gelegenheid stelde. Slechts drie der uit den boedel van B. afkomstige kladden en copieën hebben hun origineel in het familiearchief-Feith: de nos. 23, 41 en 52. Van de overige vijf schijnen de originelen verloren gegaan. Dit is ook het geval met br. 80, uit 1782, waarvan het Bilderdijk-Museum een afschrift bezit, met aantekening dat Mr. Pieter Rutger Feith (d.i. de zoon van den dichter, *Genealogie-Feith:* no. 126) het origineel in 1832 schonk aan Mr. B. Eekhout, wiens Vader er met ere in wordt genoemd; echter ook op voorwaarde van niet publiceren. Aangezien echter no. 220 reeds in het begin dezer eeuw is vrijgegeven, hebben wij gemeend thans no. 80 niet te moeten achterhouden, temeer daar de copie voor belangstellenden ter inzage ligt.

IV *aan Jul. Corn. Baronesse de Lannoy;* aanwezig 13 kladden en 2 copieën, samen alles wat ons van de correspondentie tussen Bilderdijk en De Lannoy is overgebleven. M. drukte er 9; zie hierachter de nos. 7, 25, 30, 31, 36, 37, 43, 45, 66. De nos. 7 en 30 naar afschriften, de andere naar kladden. In de nos. 25, 30 en 31 zijn bij M. meer of minder grote stukken

101) Ms. Mij. Ltk. cod. 1621. Vgl. *Navorscher* 1899, 311.

weggelaten. In *De Navorscher* van 1897 heeft Ds. H. de Jager, de toenmalige bezitter dezer nagelaten papieren, naar de kladden de 6 door M. niet gedrukte brieven gepubliceerd, alsook de in de nos. 25 en 31 weggelaten gedeelten. De aanvulling bij no. 30 echter niet. De in *De Navorscher* voor het eerst gedrukte brieven zijn door ons opnieuw gedrukt; zie hierachter de nos. 10, 26, 27, 39, 53 en 57.

De originele brieven van B. aan De Lannoy blijven tot nu toe onvindbaar. Mevrouw M. Lankhout, geb. Jkvr. de Lannoy, te 's-Gravenhage, een verwant van de dichteres, deelde ons mede[102], jaren lang vergeefse pogingen in het werk gesteld te hebben, om mogelijke door de dichteres nagelaten papieren op het spoor te komen. Een desondanks in *De Nederlandsche Leeuw* van 1954[103] opgenomen vraag bleef, ook voor wat de brieven betreft, onbeantwoord. Hoogstwaarschijnlijk zijn ze, met vele andere stukken, onmiddellijk na den dood van B.'s dichtvriendin, vernietigd. In het Voorbericht van haar door Bilderdijk bezorgde *Nagelaten Dichtwerken* (1783) wordt den lezer meegedeeld, dat ‘Verscheiden gemeenzame brieven over stukken van Dicht- en Letter-konst zijn... vernietigd’, alsook een bijna afgewerkt treurspel en een aantal van andere Dichtwerken. De brieven *van* De Lannoy *aan* Bilderdijk zijn vermoedelijk langer bewaard gebleven. In het sterfhuis van B. waren in ‘eenige portefeuilles met opstellen van een vreemde hand’ ook ‘opstellen’ van De Lannoy aanwezig, vermoedelijk wel brieven, althans daarbij óók brieven. Deze zijn in 1835 aan de familie aangeboden.[104] Niets daarvan schijnt echter bewaard gebleven te zijn.

V *aan A. van der Kroe*, uitgever te Amsterdam; aanwezig 2 kladden van brieven uit 1779. Bij M. alleen een aantekening over den krijgsmansstand, uit den laatsten. A. de Jager heeft beide brieven *gedeeltelijk* gedrukt in *De Navorscher* van 1879. Hierachter vindt men ze volledig; zie de nos. 11 en 21. - Messchert heeft ook niet gedrukt het briefje *van* Van der Kroe aan B., uit hetzelfde jaar, dat door B. bij de kladden der brieven *aan* De Kroe is bewaard. De Jager gaf het wel, t.a.p. Zie hierachter no. 20.

VI *aan Heeren Bestuurderen des Kunstgenootschaps S.S.G. te Rotterdam;* aanwezig 1 klad. Door M. volledig gedrukt. Zie hierachter no. 63. Het handschrift van een tweeden brief,

102) Bij schrijven van 21-7-1951.
103) LXXIe Jg. no. 5, kolom 168.
104) Vgl. Bijlage J.b., laatste gedeelte.

gericht aan den Secr. van dit Gen., in 1783, berust in het Bild.-Museum. De herkomst van dit ms. valt niet meer na te gaan. Gedrukt hierachter, no. 88.

VII *aan 'een ongenoemden vriend':* Prof. Joh. Valckenaer te Franeker; aanwezig 1 brief uit 1782, in hs. Door M. volledig gedrukt. Zie hierachter no. 79. De brieven van B. aan Valckenaer en ook die van Valckenaer aan B. schijnen verder verloren te zijn gegaan. In de uitgebreide verzameling van het familiearchief Siegenbeek-Van Heukelom te Leiden troffen wij slechts enkele brieven van Johan Valckenaer aan zijn zuster Johanna Suzanna aan, waaruit wij citaten, B. betreffende, hebben afgedrukt in Bijlage C.

Wel aanwezig in de collectie die door Tydeman aan Messchert ten gebruike voor zijn Brievenuitgave is verstrekt, maar zonder dat ze door M. werden gebruikt, waren voorts nog:

aan P.J. Uylenbroek te Amsterdam; 1 copie, van de hand van B., van een brief uit 1772. Door A. de Jager gedrukt in *De Navorscher* van 1879. Door ons opnieuw gedrukt; zie no. 1; *aan J. van Panders te Alkmaar:* 2 kladden van brieven uit 1780. A. de Jager drukte deze af in *De Navorscher* van 1879. Door ons herdrukt: nos. 29 en 32;
aan Bernard Schreuder en Ds. Corn. Ris Wzn., *beiden te Hoorn:* resp. 1 copie, en 1 copie en 1 klad met 3 bijlagen; de beide eerste uit 1779, de andere uit 1780. Alle gedrukt, met onjuiste orde der bijlagen, in Obreen's *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis* II (1879/80). Deze brieven betreffen B.'s adviezen ten bate van de *Vaderlandsche Maatschappij* te Hoorn. Het archief dier Maatschappij is thans opgenomen in het *Economisch-Historisch Archief* te 's-Gravenhage; het bevat alleen maar koopmansboeken meer, van na 1834. De oudere archivalia, van 1777 af, zijn geheel verdwenen, zodat niet meer valt na te gaan of B. de Maatschappij nog verder met adviezen heeft gediend. De bewaard gebleven brieven, en de bijlagen, hebben wij opnieuw gedrukt; zie hierachter, de nos. 12, 13 en 34;
aan Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland; 1 copie, van de hand van Bilderdijk, van een brief uit 1780. Door H. de Jager gedrukt in *De Navorscher* van 1896. Hierachter weer gedrukt: no. 35;
aan Th. van Limburg te 's-Gravenhage: 1 klad, uit 1780. Gedrukt in *De Navorscher* van 1879, door A. de Jager. Hierachter: no. 48;
van Gerrit Outhuys te Leiden: 1 rijmbrief uit 1792, in hs., deel uitmakend van een 23-tal dichtjes, in den loop der

jaren (1792-1822) door O. aan Bilderdijk gericht, en door dezen bewaard. Zie no. 283;
van Meindert Tydeman aan Feith: 1 copie van een brief uit 1780, *met aantekeningen van Bilderdijk in margine.* Door A. de Jager vermeld en gedeeltelijk geciteerd in een noot bij een artikel in *De Tijdspiegel* van 1873. Zie hierachter: no. 46. Naar mogelijke brieven van Bilderdijk aan Meindert Tydeman, van vóór de ballingschap, behoeven wij niet te zoeken, aangezien H.W. Tydeman in de uitbreiding van de manuscript-autobiographie van zijn Vader Meindert Tydeman meedeelt, dat deze in 1794 ‘alle zijne particuliere correspondentiën’ verbrandde, evenals zijn vriend J. Derk van der Capellen, met wien hij ‘een warm godsdienstige correspondentie’ had.[105)]

Nog niet aanwezig in de door Messchert gebruikte portefeuilles uit den boedel van Bilderdijk, maar thans wel voorkomend in de verzameling-De Jager van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, en dus later door verwerving ingebracht, waren:

aan Th. van Limburg te 's-Gravenhage: 1 brief uit 1784, in hs. Zie hierachter: no. 92;
van J. le Francq van Berckhey te Leiden: 1 brief uit 1785, in hs. Zie no. 230;
van en aan R.M. van Goens te 's-Gravenhage: 2 copieën van brieven uit 1785. A. de Jager drukte den brief *van* B. *aan* Van G. af in zijn *Nieuw Archief voor Nederl. Taalk.*, naar een andere, sinds verloren gegane copie. Zie hierachter de nos. 196 en 197;
aan Isaäc Bilderdijk Sr: 1 excerpt uit een brief van omstreeks voorjaar 1781, van de hand van A. de Jager. Zie no. 56. Het origineel is (nog) onvindbaar. De Jager zal het van één zijner vele correspondenten-verzamelaars ter inzage hebben gehad. - Van de mss. en copieën der nos. 92, 230, en 196 valt het jaar of de wijze van verwerving niet meer na te gaan. Het afschrift van br. no. 197 dat thans bij Mij. Ltk. berust, is pas in 1920 door schenking in het bezit dier instelling gekomen.

Opmerking: De afschriften van de brr. 12 (aan Schreuder), 23 (aan Feith: 8e Bijl. bij B.'s Prijsverh.), 33 Bijlage (Aanmerkingen op Feith's Ode) en 46 (van M. Tydeman aan Feith) zijn alle van dezelfde hand; geschreven met dezelfde kleur inkt op hetzelfde zware soort papier. Wie was de copiïst? Was het Dobbrauski? Van hem is te Leiden geen handschrift ter vergelijking aanwezig.

Buiten de onder de nummers (romeins) I tot en met VII gedrukte brieven of gedeelten van brieven, uit den boedel van Bilderdijk zelven afkomstig, geeft Messchert in het eerste Deel uit den tijd

105) Ms. Mij. Ltk. no. 891; p. 36.

vóór de ballingschap, onder de nos. VIII tot en met XI voorts nog een herdruk van een eerder gepubliceerden brief aan Barth. Ruloffs, en een keuze uit hem door de respectievelijke erfgenamen ter beschikking gestelde brieven van Bilderdijk aan Pieter Johannes Uylenbroek, Adriaan Loosjes Pzn. en Gerrit Outhuys. Op één enkelen na, aan Uylenbroek gericht, is van geen dezer brieven het origineel meer aanwezig, zelfs geen copie.

VIII — Voor den brief, door Messchert onder VIII geplaatst, zie men hierachter no. 71. Het ms. berust niet in de verzameling-Ruloffs in de Maatsch. der Nederl. Letterk.

IX — Van de 46 brieven aan den Amsterdamsen boekverkoper Uylenbroek, geheel of gedeeltelijk onder IX afgedrukt, zijn er 40 uit de periode vóór de uitzetting. Messchert dankte ze alle ‘aan de welwillendheid van 's mans eenigen zoon, den Hooggeleerden Heer Uylenbroek te Leyden’ (Voorbericht). Deze Prof. P.J. Uylenbroek, zoon uit het tweede huwelijk (zie br. 290 ann.) overleed te Leiden in 1845. Van een familiearchief-Uylenbroek is niets bekend. Een desbetreffende vraag, in *De Nederlandsche Leeuw* van 1951[106] opgenomen, bleef onbeantwoord. Uit de ‘particuliere aanteekeningen’ van Willem de Clercq weten wij dat aan Messchert 88 brieven van B. aan Uylenbroek zijn ter hand gesteld. Deze waren echter ‘zoo zuiver literarisch’ van aard, dat Messchert en zijn raadgevers meenden, er slechts weinig van te moeten geven.[107] Niet minder dan 42 brieven aan Uylenbroek zijn op deze wijze verloren gegaan. Van de wel gedrukte is er ook maar één in originali bewaard gebleven, en wel die, waarvan Messchert alleen het Naschrift heeft opgenomen (met geheel onjuiste datering; zie no. 77). Ook is slechts één brief *van* Uylenbroek bewaard gebleven; het antwoord daarop van B. geeft Messchert (zie nos. 285 en 286). Het origineel van br. 77 behoort tot het oudste

106) LXVIIIe Jg. no. 12, kolom 349.
107) Ms.-Dagboek 2-5-1835.

bezit van het Bild.-Museum; het valt niet meer na te gaan, hoe het ms. daar gekomen is. Het hs. van br. 285 is door de Koninklijke Bibliotheek in 1901 aangekocht bij Burgersdijk en Niermans, in een collectie Bilderdijkiana. Behalve deze twee bezitten wij dan nog de p. XXVII vermelde copie van br. 1, die van B. zelf afkomstig is. Dat zoveel van deze brief*wisseling* voorgoed verloren schijnt gegaan, is wel zeer te betreuren. Wij hebben slechts de helft (nl. die Bilderdijk schreef), die weer gehalveerd, en het kwart, dat zo restte, dan nog met niet voldoende aangewezen weglatingen; en toch vormt ook zo nog deze af-

deling van Messchert's brieven-uitgave de voornaamste bron uit heel de ons overgebleven correspondentie voor onze kennis van den *dichter* en den *literator* Bilderdijk in zijn Haagse jaren. - Niet alleen 'literarische' bijzonderheden, welker publicatie buiten het bestek der uitgave viel, zijn ons door Messchert en zijn raadgevers onthouden; stellig ook mededelingen van meer vertrouwelijken aard aan dezen 'oudsten lettervriend'. Wij behoeven slechts te wijzen op de reeds door Simon Gorter betreurde coupure in den laatsten brief bij Messchert.[108)] En op geheel weggelaten brieven uit de eerste jaren hunner vriendschap, den tijd vlak vóór en tijdens Bilderdijk's studie te Leiden, toen B. zijn over geweigerde liefde al maar mijmerenden geest verademing gaf in vriendendicht en briefverkeer.[109)] Zo valt er niet aan te twijfelen, dat ons vóór en na den hierachter onder no. 58 vermelden en besproken brief andere zijn onthouden. En zou De Clercq op díe brieven niet gedoeld hebben, toen hij in zijn 'Dagboek' vastlegde, dat Da Costa bij het gezamenlijke doorlezen van alle brieven 'hoewel hem het zonderlinge van veel dat wij hier vonden vermaakte', 'nog wel eens uitriep: quantum est in rebus inane'?[110)] Hoe jammer in elk geval, dat wij het beeld, dat deze correspondentie ons had kunnen geven, als pendant van Kumpel's karakterschets[111)] nu moeten missen! Mochten overigens de brieven over het algemeen 'veel minder belangrijk (gebleken) zijn, dan men eerst had gedacht', - waarbij wij het doel der uitgave in het oog zullen moeten houden: B. wel 'tonen zoals hij was', maar het zwaartepunt doen vallen op de geestelijke

108) S. Gorter, *Letterk. Studiën* II (1871), 154. Coupure in mededeling van tweede huwelijk, dat lang op eis van den Stadhouder geheim was gehouden (brief van 16-6-1803).
109) Vgl. p. 1 n. 1; en p. 124.
110) 2-5-1835.
111) Ms. Bild.-Museum. Vgl. de annotatie op pp. 124/5 en 139/140.

ontwikkeling, vooral in later jaren - De Clercq maakt voor zich ook de aantekening, blijkbaar na ontvangst der proefbladen: ‘de brieven aan Uylenbroek met groot genoegen en deelneming gelezen’[112].

X

De zes brieven aan Adriaan Loosjes Pz., te Haarlem, door Messchert in afdeling X geplaatst, waren hem aangeboden door den zoon van den geadresseerde, den Heer V. Loosjes te Haarlem; zij zijn, op den laatste na, ook van vóór 1795. Omtrent de originelen dezer brieven tasten wij geheel in het duister. In de aantekeningen van De Clercq, noch in de on-

112) 4-2-1836.

derlinge correspondentie van Messchert, Da Costa en De Clercq worden zij ook maar genoemd. Nagelaten ‘boeken en bescheiden’ van A. Loosjes Pzn. zijn thans het eigendom van den Heer Th.P. Loosjes te Zeist; daarbij bevinden zich echter geen brieven van of aan Bilderdijk, zodat wij wel zullen moeten aannemen, dat ook deze verloren zijn geraakt.[113)]

XI

Bij de brieven ten slotte aan Gerrit Outhuys, bij Messchert te vinden onder XI, zijn er slechts 2 van voor 1795; en 19 uit later jaren. Behalve den laatsten, die uit den boedel van B. afkomstig is (zie de noot van den uitgever t.p.), kreeg M. deze brieven toegezonden uit naam der weduwe van Ds. Outhuys, door tussenkomst van Mr. J. van der Linden. Hoeveel het er geweest zijn, weten wij niet; allicht meer dan 21. In de onderlinge briefwisseling van Messchert, Da Costa en De Clercq worden ook deze brieven niet genoemd. De laatste vermeldt ze echter in zijn ‘Dagboek’, als zeer belangrijk na 1810, omdat zij dan ‘op eens... een diepe blik... in het karakter en de geschiedenis van Bilderdijk’ doen slaan[114)], doch noemt geen getal. ‘Niet alles wat mij van deze zijde medegedeeld werd, kon... worden opgenomen’ zegt Messchert in zijn Voorbericht, ‘om de innigste vertrouwelijkheid in de brieven der latere perioden’[115)] Maar of de weglating alleen gedeelten betrof, of gehele brieven, is niet geheel duidelijk. Slechts 2 originelen zijn ons bekend, en wel van de nos. 17 en 20 bij Messchert; beide worden bewaard in de bibliotheek van het Fries Genootschap te Leeuwarden. In de verzameling-De Jager te Leiden bevinden zich voorts een drietal brieven *van* Outhuys *aan* B., waaronder de reeds vermelde rijmbrief uit 1792 (zie

113) Aldus de Heer Th.P. Loosjes in schrijven van 30-1-1954.
114) 14-5-1835. Zie Bijlage I.
115) Voorbericht Dl. I, XVI.

no. 283). Blijkens het ook te Leeuwarden berustend testament van Ds. G. Outhuys van Minnertsga heeft deze zijn 'gouden horloge, handschriften, dictaten, preken, gedichten en losse prenten' nagelaten aan zijn enigst overgebleven jongsten zoon. Is er nog iets van over? Noch de bekende Dr. G.A. Wumkes (†), noch diens zoon Ds. A.D. Wumkes, die in zijn boekje *Om toer en tjerke fen Minnertsgea* (1948) de testamentaire beschikking vermeldt[116], hebben ook maar iets van Outhuys in particulier bezit kunnen bereiken, zelfs geen portret.[117] Een des-

116) a.w. 77.

117) Dr. G.A. Wumkes in schrijven van 19-9-1942: 'Mijne nasporingen iets over en van Outhuys in particulier bezit te bereiken, zijn gefaald. Zelfs ontbreekt mij een portret.' Ds. A.D. Wumkes G.A. zn. moest 23-2-1954 nog hetzelfde berichten.

betreffende vraag, geplaatst in *De Nederlandsche Leeuw* van 1951[117a)], had evenmin resultaat. Te vrezen is dus, dat ook van deze correspondentie verder niets meer gevonden zal worden.

Overzien wij nu, wat wij buiten hetgeen Messchert en Ten Brummeler Andriesse (dien wij straks zullen bespreken) in het licht gaven, verder nog aan brieven van of aan Bilderdijk kunnen noemen, dan blijkt de winst voor de periode van dit eerste deel niet groot. Het weinige dat aan de in den boedel gevonden brieven later is toegevoegd (in de verzameling-De Jager van de Maatsch. der Nederl. Letterk.), kwam reeds ter sprake. De door Messchert niet gedrukte brieven uit de nalatenschappen der geadresseerden (Uylenbroek, Loosjes, Outhuys) schijnen alle (op dien énen, aan Uylenbroek na) verloren gegaan. Hetzelfde zullen wij moeten aannemen van die brieven, die Van Vloten (of, zo het heet, Ten Br. Andriesse) voor zijn boek over B.'s eerste huwelijk niet heeft gebruikt. Er rest ons ter beschouwing buiten dat boek nog slechts een beperkt aantal brieven, dat verspreid in de verzamelingen van openbare instellingen of in familiearchieven wordt bewaard.

In het *Bilderdijk-Museum* te Amsterdam berusten allereerst de handschriften van de zes rijmbrieven aan B.'s zuster Isabella Dorothea, door haar schoonzoon Jhr. Mr. J.F. van Breugel in 1835 uitgegeven onder den titel *Dichterlijke Uitspanning;* de in dat boekje geheel verkeerde orde, door Da Costa in zijn uitgave van de *Dichtwerken* gehandhaafd, hebben wij terechtgebracht (zie de nos. 8, 9, 16, 17, 18 en 78). Deze mss. zijn afkomstig uit de collectie van Mevrouw Bilderdijk-Hogerzeil. Uit de nalatenschap van Dr. Sterck zijn voorts verworven de handschriften van een brief *van* D. Muller Massis ter gelegenheid van B.'s huwelijk, met bijbehorenden huwelijkszang, en van het figuurraadsel voor zuster Elter, van half Juni 1791 (resp. nos. 229 en 278). Het laatste zal afkomstig zijn van de fam. Carp te Rotterdam; misschien ook het andere?[118)] Door F.A. Hoefer werden in 1922 geschonken twee brieven van B. aan zijn zwager S. Elter, beide uit 1790 (zie nos. 270 en 271). Aan de verzameling-Tollens ontleenden wij de afschriften van de beide brieven van B. aan J.D. Hess uit 1786 en 1787, beide door Klinkert gemaakt naar den gedrukten tekst achter een brochure van Hess, die het ons niet gelukt is, te achterhalen (zie de nos. 241 en 249). Tenslotte liggen in het Bild.-Mus. de manuscripten van

117a) LXVIIIe Jg. no 12, kolom 348.

118) Wap aan De Jager 16-11-1865: 'De fam. Carp te Rotterdam zou nog een belangrijk Beeldschrift onder zich hebben, volgens den ouden heer Pfeil.' - Dr. Sterck heeft zijn collectie o.m. uit aankoop bij die familie verworven; in zijn tot 1953 verzegelde corresp. met die fam. (Bild.-Museum) worden echter deze hss. niet met name genoemd. Ms. van Wap's brief: Mij. Ltk.

den reeds eerder vermelden brief aan Uylenbroek (uit 1782, zie no. 77) en van dien aan A. Wijnants, Secr. van S.S.G. te Rotterdam (uit 1783, zie no. 88); en de copie van den laatsten brief van dit deel (uit 1794, zie no. 303). Hoe deze hier zijn gekomen, is niet bekend. - *Niet* aanwezig in het Bild.-Mus. zijn de hss. van den brief van B. aan zijn zuster Elter, van 21-8-'91 en van het figuurraadsel voor dezelfde, van 4 of 5-9-'91 (zie de nos. 281 en 282). De Jager heeft beide mss. gezien[119]; wij troffen ze in geen der openbare collecties aan. De drie rebussen (er is er ook één van na 1794) waren niet in den boedel van Mevr. Elter-Woesthoven.[120]

De *Koninklijke Akademie van Wetenschappen* te Amsterdam werd in 1855 bezitster van een der mooiste Bilderdijk-verzamelingen, nl. die van Bastiaan Klinkert, haar op scherp geformuleerde voorwaarden gelegateerd.[121] In die collectie bevinden zich de brief *van* Jacob Vosmaer uit 1776, in hs. (zie no. 3), het briefje *aan* Van Meurs, onder het ms. van het Voorbericht voor de *Theses* (no. 82) en een eigenhandige copie van den groten brief aan Willem V, van medio Febr. 1784 (no. 95). Het origineel van dezen brief vonden wij op het Kon. Huisarchief niet terug. De brieven van Klinkert aan De Jager (Mij. Ltk.) en aan Tollens (Bild.-Mus.) geven over jaar of wijze van verwerving dezer autographen geen licht.

De *Koninklijke Bibliotheek* te 's-Gravenhage verwierf in 1833 de wetenschappelijke correspondentie van Van Wijn, en daarbij het ms. van br. 84. Voorts in 1874 de collectie-Van Goens, geschonken door Jhr. Mr. D.F. van Alphen, waarin de mss. van de brr. 94 en 96. In 1901 door aankoop den reeds vermelden brief *van* Uylenbroek (no. 285). Tenslotte in 1906 op een auctie van Fr. Muller 3 brieven van B. aan Berkhey en 1 van Mevr. B. aan Berkhey, uit de jaren 1785/6, alle in hs. (deze laatste brr. had Muller in 1864 ook reeds geveild.[122]) Zie de nos. 225, 231, 235 en 236. Een ms.-brief van Mevr. M.P. Elter-Woesthoven aan haar ‘broeder’ - uit den inhoud blijkt dit haar zwager B. te zijn - uit 1789, werd onlangs door Prof. Wille in een pamflet van de verz.-Knuttel ontdekt. Zie no. 257 A, in de Addenda.

Het *Koninklijk Huisarchief* leverde ons slechts het kleine briefje van B. aan Reigersman, uit 1783 (zie no. 90); echter met vele andere stukken die voor de annotatie van veel belang bleken. De correspondentie van Reigersman en De Larrey met Z.D.H.

119) Hij publiceerde den eersten in *Vaderl. Letteroefeningen* 1861 en schreef over den rebusbrief in zijn (2e) *Nieuwe Bijdrage* enz., zelfde tijdschr. 1865, 409 (punt XXI).

120) Dit deelt mede haar vriend, de Utrechtse notaris (later te Wijk bij Duurstede) J.M. Pfeil, in *Astrea* 1853, 8. Ook in den vorigen jaarg. van dat blad had hij over haar geschreven.

121) Koenen aan H.W. Tydeman, 15-6-1855; ms. Mij. Ltk.

122) A.S. Kok aan De Jager, 6-6-1864; ms. Mij. Ltk.

bood uit de jaren 1783-1787 menige verhelderende mededeling.

De *Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* bezit behalve de brieven uit de nalatenschap van Ds. Ten Brummeler Andriesse nog den brief aan Berkhey (in den cat. vermeld als gericht aan N.N.) van 16-7-'86 (zie no. 239), die is aangekocht op een auctie. Samen met de 4 korte brieven aan Berkhey ter Kon. Bibl., die A.S. Kok in 1864 voor De Jager erg onbelangrijk vond[122], en het briefje *van* Bikker Le Francq van Berkhey in Mij. Ltk., vormt hij een wel heel kleine, maar welkome bijdrage tot de kennis van de relatie waarin B. stond tot dezen merkwaardigen man.

De *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* bezit buiten de verzameling-De Jager nog een vijftal brieven van B. van vóór 1795: den reeds genoemden brief aan Van Santen, aangekocht in 1872 (no. 6); 1 aan Ds. P. van den Bosch te Leiden, uit 1780 (no. 44) en 1 aan Fr. van Lelyveld, uit 1783 (no. 85), beide behorend tot haar oudste collecties; 1 aan A. Vosmaer, uit 1784 (no. 93), gekocht in 1800 bij Scheurleer op de auctie van de brieven van Vosmaer; en 1 aan Jeronimo de Vries, uit 1781 (no. 54), in 1934 verworven uit de nalatenschap van de familie De Vries, na vererving achtereenvolgens op A. de Vries, Matthijs de Vries, Scato Gokko de Vries. Behalve deze 5 originelen voorts nog sedert 1938, uit de nalatenschap van Verwey, een copie van den brief aan J. Verschuur, uit 1776 (no. 4), waarvan het manuscript vroeger berust heeft in het archief der Familie Van Ketwich Verschuur[123], maar thans bij die familie niet meer aanwezig is.[124]

In de *verzameling-Leeflang*, thans in het Gemeentearchief van 's-Gravenhage, vonden wij 1 brief van B. van vóór 1795: aan de Fa. Wildt en Altheer te Utrecht, uit 1793 (no. 289).

In de *Notulenboeken van Schout en Schepenen van Leiden*, ten Rijksarchieve ontdekte de Heer H.A. Höweler 1 brief *van* en 1 *aan* Bilderdijk, uit 1783: aan en van Mr. B.J. van Meurs (nos. 86 en 87).

In *particulier bezit* zijn een brief van B. aan Tante Pelgrom de Bie, uit 1779 (no. 14), door den heer G.J. Bervoets te Arnhem, tegelijk met enkele andere letterkundige mss. gekocht op een auctie; en 2 brieven van B. aan Bernardus de Bosch te Amsterdam, uit 1780 en 1785 (nos. 47 en 233), door den heer H.A. Höweler aangetroffen in het Familiearchief-Six te Amsterdam.

Naar een vroegeren druk zijn, bij ontstentenis van manuscript of copie, door ons opnieuw gedrukt: 2 brieven aan het Leidse Dicht-

122) Zie vorige noot.
123) Zie Van Vloten in *B.'s Eerste Huwelijk*, 313 en Kollewijn in zijn biographie van B., I 476.
124) Aldus Jhr. Mr. F.W. van Ketwich Verschuur, Burgemeester van Haren, bij schrijven van 23-2-1954.

genootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, uit 1775 en 1777 (nos. 2 en 5), eerder gedrukt in de *Handelingen* van dat Genootschap, en later ook door A. de Jager, in het *Leeskabinet* van 1870. Een archief van het Dichtgenootschap is niet meer aanwezig. Het Gemeentearchief te Leiden bezit alleen nog maar gedrukte stukken. De Maatsch. der Nederl. Letterkunde bezit de *Handelingen* en de *Naamlijsten*, met vele ms.-aantekeningen, echter met een hiaat. Compleet vindt men de gedrukte *Handelingen* slechts in de Kon. Bibliotheek. Het pand aan de Overwulfde Voldersgracht of Langebrugge (het tiende naar het Steenschuur), in 1780 door het Genootschap aangekocht, was bij de ramp van Leiden in 1807 reeds in andere handen overgegaan, zodat niet valt na te gaan, of het archief toen misschien mede is vernietigd. - Eveneens *naar een vroegeren druk*, om soortgelijke redenen, weer gedrukt (al werd hier een afschrift gevolgd, omdat de druk onvindbaar was), zijn de beide brieven van B. aan J.D. Hess, uit 1786 en '87 (nos. 241 en 249), beide eerder gedrukt in een reeds vermelde brochure van Hess. Tenslotte ook de brief van B. aan Baron de Schubart, uit 1792 (no. 288), eerder gedrukt in den veilingscatalogus van B.'s boekerij van 1832, en door Da Costa in de aantekeningen bij zijn *Mensch en Dichter* (1859); en de brief van B. aan Mr. J.M. Timmermans te Maastricht, uit 1793 (no. 291), eerder gedrukt en gereproduceerd in M. Smiets' *Bilderdijk* (Antw. 1868).

Niet geheel, doch *slechts gedeeltelijk* afgedrukt zijn door ons de brief van M. Tydeman aan Feith, met antwoorden van B. op bedenkingen van Tydeman, uit 1780 (no. 46), en een geleidebriefje aan J.P. Beyerman, uit 1794 (no. 303). Voor het overige hebben wij gemeend alles te moeten geven. Waar zóveel verloren is, of nog onvindbaar blijft, werpen ook de op het eerste oog onbetekenende epistels licht op bepaalde werkzaamheden of betrekkingen van den dichter of zijn kring.

Niet opgenomen zijn door ons, als in den strikten zin niet behorende tot deze verzameling: de *Memorie voor den Hertog van Brunswijk*, door H.W. Tydeman in het licht gegeven in het XIIe deel van de *Geschiedenis des Vaderlands* (208-208bis; de paginering is daar in de war). Het stuk is uit 1787, ongedateerd, doch vermoedelijk opgesteld eind September, tijdens het dralen van den Hertog bij Leimuiden. Een brief in den eigenlijken zin is het niet. Dit moet eveneens gezegd worden van den *brief aan den Heer Mercurius* over het taalkundig geslacht en de buiging van het woord ‘zon’, uit 1788, (vermoedelijk half of eind Juli), en verschenen in *De Post van den Helicon* (117/8). B. haalt daarin J. Harris' *Hermes* en Hinlopen's *Historie van de Overzetting des Bijbels* aan, en belooft een eigen *Neder*duitsche Spraakkunst ‘die alles

ophelderen en verklaren zal'. Ofschoon dus niet zonder belang, namen wij hem toch niet op, omdat hij zich via den redacteur Mercurius tot de lezers richt, en dus geen privaat, maar publiek karakter draagt. Hetzelfde geldt tenslotte van de beide andere brieven aan Heer Mercurius, ten geleide van de romances *Yrwin en Fredebag* en *Ahacha*, verschenen resp. in de nos. 30 en 35 van *De Post v.d. H.* (233, vgl. 248; 273 v.); de eerste ongedateerd, de andere ondertekend: Romancaeus, BUIKSLOOT, den 26 van Wintermaand 1788.

Ten onrechte aan Bilderdijk toegeschreven is de door Prof. Mr. B.J.L. de Geer van Jutfaas in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 1867 (XXIIIe Jg.) gepubliceerde brief aan Prof. Kluit te Leiden. - De Geer heeft dien tevoren reeds aangekondigd in *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, 1867, II, 11. De *Ndl. Spectator* 1867 (no. 26, 29 Juni), had dit in ruimer kring bekend gemaakt. In de *Bijdragen* heet het, dat Kluit aan Prof. Bondam bij terugzending van proefbladen van diens *Keizerregt* in Juli 1795 daarbij voegde dezen brief van 13 Mey 1783 uit 's-Hage, die, 'hoewel slegts met een enkele letter geteekend, naar den stijl, de spelling en het schrift te oordeelen, van niemand anders (kan zijn) als van Bilderdijk, destijds advocaat te 's-Gravenhage.' Kluit, dan al afgezet, noemt den schrijver 'zeker goed vriend', 'thans nog civiliter mortuus'. Dit, gevoegd bij den inhoud van het epistel: een beantwoording van de vraag of het verlenen van stedelijke vrijheid ook de toekenning bevatte der bevoegdheid tot criminele rechtspraak, zoals Bondam meende, zal De Geer aan Bilderdijk hebben doen denken. Ten onrechte. Het handschrift bleek onvindbaar, maar De Geer zelf *publiceerde* den brief met een anderen datum, n.l. 13 Nov. 1779. En de *Kron. Hist. Gen.* 1867 verscheen pas in den loop van '68 blijkens het titelblad en den inhoud. Bovendien heeft De Geer dien datum in een Prof. Beets toegezonden overdruk niet gewijzigd. Hij zal ook wel juist zijn: 6 Nov. 1779 zond Bondam aan Kluit ook (weer) 'twee vellen van [z]ijn Keiserrecht'. Hij verzoek[t] dezelve in een brief weerom'. Hoopt 'er weder mede te beginnen te drukken'.[125] Bilderdijk woonde toen nog niet in Den Haag en moest met zijn rechtskundige studiën nog beginnen. Bovendien is de spelling van den brief, met consequent ae voor aa, ey voor ei, uy voor ui, door B. noch in 1779, noch in 1783 in zijn brieven gebruikt. De ondertekening G.B. vonden wij in de in het Nederlands gestelde brieven ook nimmer. Van enige familierelatie tot Kluit tenslotte (de brief spreekt K. ook aan als 'zeer geëerde Neef', en eindigt met 'hertelijk dienstoffer aen onze geëerde Nicht van alle de vrienden') heb-

125) Hs. Mij. Ltk.; cat. I, 57.

ben wij ook geen spoor kunnen ontdekken. Op de vraag, wie de brief dan wel geschreven heeft, moeten wij het antwoord schuldig blijven.

Onvindbaar bleek de in Cat. Mij. Ltk. I, 57 genoemde brief van B. aan N.N., uit 1783. Is bedoeld de brief aan Fr. van Lelyveld, van 6 Mrt. '83? Deze draagt geen adres.

Onvindbaar is ook, uit Schotel's lijst:[126] 'Brief aan een onbekende, 28 Juny 1780, onuitgegeven.' Bedoeld zal hier echter wel zijn: aan (Feith), 23 Juny 1780, uitgegeven door Messchert in Deel I, 33 vv. Schotel's opgave is wat slordig en niet volledig. Wij noteerden nog de volgende oneffenheden:

p. 135	r. 2 v.b.: 6 brr. aan Bilderdijk (1816), lees: (1806). - Mij. Ltk. cod. 1617.
	r. 6 v.b.: Southey... onuitgegeven. Eén dezer beide brr. is gedrukt in *Mengelingen en Fragmenten*, 122 v.
	r. 8 v.b.: 'aan een ongenoemd vriend', lees: aan Daniël van Alphen.
	r. 13 v.b. 'van Koning Lodewijk', lees: aan Koning Lodewijk. Kladden *van* L. kan B. moeilijk hebben gehad; ze zijn ons ook niet voorgekomen, wel kladden *aan* L.
	r. 14 v.b. 'brieven aan Lucilius'. Dit zullen (alleen hier ontbreekt elke datering!) geen brieven, maar vertalingen geweest zijn uit Seneca's *Ad Lucilium epistularum moralium libri XX*.
	r. 9-8 v.o.: 18 Dec., lees: 16 Dec. - D. van Alphen, lees: Hier. van Alphen.
	r. 3 v.o.: aan een onbekende; lees: aan Feith
p. 136	r. 10 v.b. invullen: Van Kooten. Dit blijkt uit ms.-Dagboek De Clercq, 21-1-1837.
	r. 16 v.o.: Oogstm. 1787; lees: Oogstm. 1781.
	r. 13-12 v.o.: ongenoemd vriend; lees: Joh. Valckenaer.
p. 137	r. 12 v.b.: aan Bilderdijk; lees: aan Feith. Hierop wees reeds Tydeman, die echter ook nog ten onrechte zegt, dat de copie

126) T.a.p. 136, r. 5-6 v.b.

van de hand van B. is (*Briefw.-Tyd.* II, 92).

Een der bezwaren, die tegen de uitgave van Messchert waren in te brengen, was ongetwijfeld, dat hier van een brief*wisseling* geen sprake was. Hoewel de uitgever wel brieven *aan* Bilderdijk in handen heeft gehad, tot beter begrip van de brieven *van* den dichter[127], schijnt het toch geen ogenblik in de bedoeling te hebben gelegen, ook deze, waar mogelijk en nuttig, te geven. Kinker had niet helemáal ongelijk, toen hij de brieven aan Grimm 'heel niet belangrijk' noemde, omdat hij de brieven *van* hem miste.[128] En heeft Tydeman van de door B. aan zijn Vader en aan hemzelf gerichte brieven er geen enkelen afgestaan, omdat hij ze slechts volledig, en met de antwoorden, gedrukt wenste te zien? Toen, en later, is in elk geval met Messchert reeds over een dergelijke uitgave gesproken.[129] Maar deze waagde zich er niet meer aan en Tydeman zelf zette niet door. Na diens dood echter bezorgde de zoon H.W.T. Tydeman, predikant te Roosendaal, de uitgave

127) Zie n. 46 (over brieven *van* Van Wijn en *van* Callenbach aan B.)
128) *Recensent ook der Recensenten*, Jg. XXXI (1838), 156.
129) Wap in zijn Leidse lezing van 1865; ms. Bild.-Mus.

van de zo goed als volledige briefwisseling van Bilderdijk met zijn grootvader Meinardus Tydeman en zijn vader Hendrik Willem Tydeman. Zij betreft de jaren 1807-1831, zeer ongelijk verdeeld: vijf zesde deel valt vóór 1818, daarna treedt door Bilderdijk's ververhuizing naar Leiden een verslapping in, en van November 1825 af ligt de briefwisseling twee en een half jaar, door den toorn van Bilderdijk, geheel stil, om daarna weer met vreugde te worden hervat. Het werk verscheen in 1866/7 te Sneek, in twee flinke delen. De proeven waren nagezien door De Jager, die ook een deel van de (zeer sobere) aantekeningen voor zijn rekening had genomen.[130)] Door hun inhoud, die bijna uitsluitend taal-, dicht-, letter-, en geschiedkunde betreft, doen deze Brieven in belangrijkheid zeker niet onder voor de verzameling van Messchert; maar het is toch vooral het bestendige tweegesprek dat, in al zijn breedvoerigheid weergegeven, hun waarde mede bepaalt. Daar ze echter alle tot latere perioden van 's dichters leven behoren, laten wij een nadere beschouwing dezer briefwisseling hier achterwege. Wel merken wij reeds op, dat over dien lateren tijd ook nog in enkele andere gevallen, geheel of ten dele, het eigen aandeel der correspondenten van Bilderdijk zal kunnen worden geraadpleegd en bekend gemaakt, al zal ook hier niet weinig voor altijd verloren lijken.

Hoe pover steekt daarbij dit eerste deel af! Van de tegenhelft der correspondentiën van vóór 1795 konden wij slechts enkele snippers bijeenrapen.[131)] Niet alleen zochten wij vergeefs naar brieven *aan* Bilderdijk van Daniël van Alphen, L. van Santen, J.W. Bussingh, Joh. Valckenaer, A. Loosjes P.zn., maar ook heel het weerwerk van Feith, van Baronesse de Lannoy, van Uylenbroek (op één briefje na), schijnt ondergegaan te zijn. Het zal alles het lot hebben gedeeld van de vele boeken, handschriften, notities, tekeningen en prenten, die Bilderdijk door zijn gedwongen en overhaast vertrek uit het vaderland in 1795 voor immer is kwijtgeraakt.[132)] Van Messchert of zijn raadgevers lezen wij niet, dat zij, buiten de twee bovengenoemde, en door Bilderdijk zelf bewaarde,[133)] ook andere aan hem gerichte brieven van vóór 1795 in handen hebben gehad.

Of zouden althans de brieven van Feith toch nog hebben bestaan tot ten minste 1868? Bij de verschaffing van een copie van B.'s brief van 9 April 1785 aan A. de Jager gaf Rhijnvis Feith, de kleinzoon, o.m. als reden op, waarom hij publicatie verbood, dat men dien brief niet beoordelen kon, zonder dien *van* Feith gelezen

130) H.W.T. Tydeman aan De Jager, 2-11-'67, ms. Mij. Ltk.
131) Zie p. XIV.
132) Vgl. Dr. A. Goslinga: *De Uitzetting van Mr. Willem B.* in *Wetensch. Bijdragen Hoogleeraren Vrije Univ.* (1930), 55.
133) Zie p. XIV.

te hebben, die Bilderdijk aanleiding gaf, zo te antwoorden.[134)] Hij voegde er niet bij: en die bestaat niet meer, zo min als de andere van mijn grootvader aan Bilderdijk. Maar het blijft zeer de vraag, of zij ooit in het bezit gekomen zijn van de familie Feith, die de contra-brieven zo zuinig heeft bewaard en bewaakt. Zelfs kàn Feith, de kleinzoon, van De Jager vernomen hebben, dat deze ze verloren achtte. *Indien* reeds Messchert contact heeft gezocht met de familie Feith (genoemde kleinzoon was toen reeds makelaar te Amsterdam; zie *Geneal. Feith*, no. 140), heeft ook hij geen medewerking gevonden; hij behielp zich met kladden en copieën. Had ook Pieter Rutger Feith, de zoon van den dichter, reeds bezwaren op grond van het ontbreken van de tegenhelft der bewuste correspondentie?

Te merkwaardiger moeten wij het achten, dat de brieven van Netje Luzac *aan* Bilderdijk zo goed bewaard bleven, en daartegenover die van Bilderdijk aan haar - zo weinige als het er geweest mogen zijn - ontbreken. Het omgekeerde geval! Hoe het daarmee gelegen is, en hoe met de beide helften van de briefwisseling tussen Bilderdijk en Catharina Rebecca, komt vanzelf aan de orde, nu wij ons nog in den brede hebben bezig te houden met de derde reeds in druk bestaande brievenverzameling: *Mr. W. Bilderdijk's Eerste Huwelijk naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter* (1784-1807), *medegedeeld door zijn ongehuwden kleinzoon Ds. J.C. ten Brummeler Andriesse*, en op diens verzoek bewerkt door Van Vloten. Zij verscheen in het begin van 1873 bij Brill te Leiden.[135)] De eigenlijke briefwisseling begint in dit boek pas na de uitzetting. De eerste afdeling, het z.g. 'Voorspel', behelst elf brieven van Netje Luzac (hier Chloë genoemd) aan Bilderdijk (haar ontrouwen herder Lisidor), echter geen brieven van B. aan haar. De tweede, door Van Vloten 'Odilde' getiteld, en lopend tot April 1796, bevat vóór de ballingschap slechts brieven van Bilderdijk aan Catharina Rebecca; daarna pas ook vele antwoordbrieven van Odilde aan haar uitlandigen echtgenoot. Wij hebben ook deze brieven niet herdrukt, op den eersten van Netje na.[136)] Wel zijn ze alle gecollationneerd en door uitvoerige annotatie zoveel mogelijk voor den lezer verstaanbaar gemaakt.

De handschriften dezer brieven moeten voor een deel zijn nagelaten door Bilderdijk's eerste vrouw Catharina Rebecca Woesthoven (van hem bij rechterlijke uitspraak gescheiden in 1802 en

134) R. Feith aan De Jager, 27-9-1866, ms. Mij. Ltk.
135) Vgl. Bijlage J.e.: uittreksels uit de briefwisseling tussen Ten Br. Andr. en Van Vloten over deze uitgave.
136) Zie hierachter no. 178.

na tweeden, eveneens ongelukkig verlopen, echt met den elf jaar jongeren Kavalerie-officier Johan Librecht van Westreenen, te Amsterdam overleden 1 Mei 1828); voor een ander deel door Bilderdijk zelf. Ze zijn alle in het bezit gekomen van het enig overgebleven kind uit het eerste huwelijk: Louise Sibille Bilderdijk, sedert 1808 gehuwd met Dr. Wijnand Ehrenfried Burckhardt. Van haar Moeder heeft zij geërfd de brieven, door haar Vader zo vóór als na diens uitzetting aan haar geschreven[137], alsmede een ganse verzameling handschriften betreffende het leven en de dichterlijke werkzaamheden van haar Moeder en haar betrekkingen met Jan Willem Kumpel, Turnbull de Mikker e.a.[138] Ook de brieven van Netje Luzac aan haar Vader zal zij waarschijnlijk langs dien weg hebben verkregen. Die van B. aan deze dochter van zijn Leidsen vriend en medewerker Elie Luzac zijn niet meer aanwezig. Aangenomen kàn worden dat B. aan haar verzoek, hun brieven uit te wisselen[139], niet heeft voldaan. Mogelijk is echter ook, dat de ruiling wel heeft plaats gehad, en dat Netje haar brieven heeft bewaard en ze later heeft laten zien aan Cath. Reb.'s stiefmoeder, die haar bewerkt zou kunnen hebben, om ze aan Cath. Reb. zelf af te staan. Hoe het zij, Netje's brieven zal Catharina Rebecca wel zorgvuldig bewaard hebben bij die van Willem aan haar zelf, in welke in later jaren de sterkste en hartstochtelijkste liefdesuitingen met verticale inktstrepen in margine zijn gemarkeerd, te beginnen in den brief van 1 Augustus 1784. De inkt dezer strepen is oud, iets donkerder dan die der brieven, zwaarder ingedrukt. De door Van Vloten later *op de hss.* gestelde aantekeningen zijn in dunne, blauwe inkt geschreven, die duidelijk veel jonger is. Die strepen zullen van Catharina Rebecca zijn, te oordelen naar de enige randglosse, naast die strepen gemaakt, bestaande uit de woorden ‘nog nu’ in den brief van 28 Aug. '84, naast de pericoop: ‘Zie daar de onzinnigheden der Liefde, mijn onschatbare!’ enz. (*E.H.* 82 o.). Deze onduidelijke glosse is slordig neergepend, met open o en open g, zoals wij die in het onachtzame schrift van Cath. Reb. geregeld aantreffen. Haar eigen brieven aan Willem Bilderdijk, van vóór diens ballingschap, heeft zij naar allen schijn zelf vernietigd. Ze zijn niet meer aanwezig en Van Vloten heeft ze blijkbaar ook niet gekend, want in de aankondiging van het boek in *De Nederlandsche Spectator* dankt hij Ds. Ten Br. Andriesse voor zijn bereidwilligheid, den brievenschat *in zijn geheel* aan den dag te brengen en ‘*in zijn ganschen omvang*’ te willen

137) Onjuist is de noot bij Kollewijn I, 166. Zie Ten Br. Andr. aan Van Vloten: 4-1-'73, t.a.p.
138) Deze collectie (thans in het Bild.-Mus.) wordt in de annotatie steeds aangeduid als ‘verz. - Ten Br. Andr.’.
139) Zie *E.H.* 19; ann. p. 203.

uitgeven, en deelt hij tegelijk mede, dat in de afdeling ‘Odilde’ ‘*de gansche reeks brieven aan deze* en *een deel van die van haar* zal opgenomen worden (wij curs.).[140)] Deze laatste brieven, die van Odilde, heeft Louise Sibille in Maart 1832 verkregen uit den boedel van haar Vader. Het zijn de brieven, door haar Moeder aan hem geschreven na diens vertrek uit Holland. Ook haar eigen brieven aan haar Vader zal zij zo hebben teruggekregen en gevoegd bij degene, die zij van hem, vóór haar huwelijk, en na den dood harer Moeder, had ontvangen.

Nog tijdens de afwikkeling van de nalatenschap van haar Vader echter overleed Louise Sibille vrij plotseling, op 7 Augustus 1832. Haar “zwager” Prof. H.W. Tydeman, tevens executeur-testamentair in haar boedel, blijkt in het tijdelijk bezit gekomen te zijn van al haar familiepapieren. Zij zal ze hem op voorwaarden hebben vermaakt. Gissen kunnen wij, dat zij de ganse verzameling hem reeds eerder ter bewaring heeft gegeven, toen zij in het najaar van 1831 haar man niet wilde volgen naar Goedereede-Ouddorp, en alleen achterbleef in Noordwijk, vanwaar zij door haar stervenden Vader naar Haarlem werd ontboden.[141)] En dat zij hem alles gelaten heeft op belofte, het later haar kinderen te vermaken. Bij hem waren de papieren veilig. Niet bij haar echtgenoot, met wien zij op het punt van scheiden stond en bij wien de kinderen nog inwoonden. De oudste, Christina Wijnanda, was nauwelijks meerderjarig en zou pas vier jaar later trouwen met Ds. Ten Brummeler Andriesse.[142)] Was het ook op grond van zijn betrekking tot haar, dat Tydeman aanspraak maakte op den koop van een aanzienlijk deel van de schriftelijke nalatenschap van haar Vader? Slechts moeilijkheden met Dr. Burckhardt schijnen hem nog tot in 1835 buiten het bezit van die stukken te hebben gelaten. Toen deze waren opgelost[143)] was hij echter eigenaar van allerbelangrijkste handschriften, van beide zijden verkregen; zij het dan, dat hij over het door Louïse Sibille nagelatene slechts voor den tijd van zijn leven schijnt te hebben mogen beschikken. In zijn briefwisseling met andere verzamelaars, voorzover die ons bewaard is gebleven, lezen wij over die familiepapieren geen woord. In de Bijvoegselen bij het laatste deel van de door hem uitgegeven *Geschiedenis des Vaderlands* van Bilderdijk vermeldt hij van zijn Bilderdijkiana, in verband met zijn plannen tot uitgave van een en ander, ook alleen

140) Zie Bijl. J.e. n. 14.
141) Ds. Abr. de Vries aan Dr. H.J. Halbertsma, 10-3-1832; ms. Prov. Bibl. Leeuwarden. - Ten Br. Andr. aan Van VI. 15-1-'73, t.a.p.
142) *Gedenkb. - 1906* geeft datum niet (p. 44). Maar Ten Br. Andr. werd in '36 predikant en in Oct. '37 werd het eerste kind geboren (*Biogr. Wb. Prot. Godgeleerden; Gedenkb. - 1906*, 45).
143) In 1835; vgl. Bijl. J.b.

wat “geheel te (z)ijner beschikking” staat.[144] Het andere heeft hij nauwgezet beheerd tot kort voor zijn dood, zonder er gebruik van te maken. Toen de oude, afgeleefde grijsaard in 1863 zijn einde voelde naderen, heeft hij de familiepapieren van Bilderdijk naar Hoorn laten zenden, naar Bilderdijk's kleindochter C.W. ten Brummeler Andriesse, geb. Burckhardt, het oudste kind van Louise Sibille. Zo deelt het de zoon, Mr. J.W. Tydeman te Amsterdam, later mede aan De Jager.[145] Is hij slechts door ouderdom en blindheid verhinderd geweest op het laatst van zijn leven deze stukken nog te gebruiken tegen de in 1859 verschenen Bilderdijk-“biographie” van Da Costa? Zo suggereerden het later Ten Br. Andriesse en Van Vloten.[146] Wij wéten echter alleen dat hij aan De Jager geschreven heeft voornemens te zijn de pen op te nemen tegen het boek van Da Costa[147] en voorts dat Wap zich er na Tydeman's dood op beroemde, een afschrift te bezitten van B.'s brief aan Cath. Reb. van 21 Aug. 1797[148], welke copie van Tydeman zelf afkomstig kàn zijn, al of niet door bemiddeling van een tussenpersoon, als b.v. De Jager, die van veel stukken (ook brieven) uit de letterkúndige nalatenschap inzage heeft gehad.[149] De door ons in de Bijlagen opgenomen uittreksels uit ons bewaard gebleven brieven van Tydeman aan De Jager doen duidelijk zien, dat Tydeman aan een *uitgeven* van de familiebrieven niet heeft gedacht.[150] Het is ook zeer de vraag of *hij* daartoe gerechtigd was. Dat hij aan Da Costa inzage dier brieven zou hebben aangeboden, zoals Van Vloten later meende, is in strijd met T.'s eigen verklaring in een der genoemde brieven aan De Jager, Da Costa te zullen negeren, gelijk hij door dezen genegeerd meende te zijn. Tydeman spreekt ook slechts over de “onuitgegeven versjes” van B. “die hij [D.C.] zelf vroeger en qualité aan mij verkocht heeft” en over “vele door B. nagelaten papieren” welke D.C. hem “voor een handvol gelds ten voordeele van B.'s nablijvenden, verkocht had”, dus niet over de hem door Louise Sibille ter bewaring afgestane

144) Dl. XIII, 1est., 218.
145) H.W.T. Tyd. aan De J. 22-7-'64, volgens inlichting van zijn broeder Mr. J.W. Tyd. te Amsterdam.
146) *E.H.*, Voorrede, VI. Vgl. Ten Br. Andr. aan Van Vl. 6 en 22-11-'72 en 4-1-'73, t.a.p.
147) Zie Bijl. J.c.: H.W. Tyd. aan De J. 26-2-'60.
148) Van Vloten in *Navorscher* 1868, 17 n. en *Bloemlezing-Bild.* 1e dr. 130, 2e dr. I, 296.
149) De J. aan H.W. Tyd., 20-6-'64. Da Costa beval De J. reeds bij Tydeman aan, ter schifting van de papieren, in br. van 30-6-'37. Mss. Mij. Ltk. - Wap stond ook zelf met Tyd. in correspondentie over B. - Is de bedoelde copie al van ouderen datum? Bezat De Jager haar al in 1850 en doelde hij mede dáárop toen hij Koenen schreef, dat ook door Abr. de Vries zijn bezwaren aangaande B.'s 2e huw. niet waren weggenomen, doch dat juist door “andere mij bekende, doch voor schriftelijke mededeeling niet zeer vatbare bijzonderheden... de zaak [hem] niet helderder, of liever niet beter, [werd]” (Br. boek I, 1-3-'50; ms. Mij. Ltk.)?
150) Bijlage J.c.

papieren, en ook in den niet meer voorhanden brief aan Ten Br. Andriesse blijkt hij alleen maar over de hem door de boedelberedderaars verkochte letterkúndige nalatenschap geschreven te hebben.[151] Dat hij in de uitgave der *Kompleete Dichtwerken* op generlei wijze gekend was, verweet hij Da Costa overigens ook ten onrechte. “Curiositeiten of intime dichterlijke mededeelingen” waren van het begin af uit het plan van Kruseman uitgesloten geweest en dit was ook uitdrukkelijk medegedeeld.[152] “Onuitgegeven versjes” kwamen dus niet in aanmerking en behielden, om met Kruseman te spreken, “hun eenige en wettige plaats in de portefeuilles der bevoorregte bezitters”. En wat de aan de *Dichtwerken* toegevoegde levensbeschrijving betreft, deze had niet de bedoeling een biographie te zijn in den eigelijken zin des woords, doch slechts “een historisch overzicht van leven en werken... met een onverholen, onverbloemd, apologetisch doel”.[153] Het was een bredere uitwerking van het in 1844 ook afzonderlijk verschenen *Overzicht van het leven en de werken van Mr. W.B.*, door Da Costa geschreven voor het *Biographisch Woordenboek* van Van der Aa. De tekst der beide Overzichten is op vele plaatsen woordelijk gelijk. In beide gaat het ook bijna uitsluitend om de *gedrukte* werken van Bilderdijk. Inlichtingen over de inedita behoefde Da Costa dus van Tydeman al evenmin. En wat de zaak van B.'s tweede huwelijk betreft in het overzicht van zijn leven, ook hier was van den “*vriend*, in geestelijke betrekking *zoon*”[154] niet te verwachten, noch te vergen, dat hij bij hem zou aankloppen om, alle gevoel van ridderlijke kiesheid verloochenende, uit de intiemste familiepapieren den “nevel van duisterheid”[155] op te klaren, die er bij gebrek aan *officiële* bronnen over deze periode van des dichters leven hing. Als gewezen boedelberedderaar in Bilderdijk's nalatenschap moet Da Costa wel geweten hebben, dat aan de dochter brieven *van* Catharina Rebecca aan den uitlandigen echtgenoot waren uitgekeerd. Als “Levensbeschrijver” in den door hem zelf aangegeven, beperkten, zin (“Geen biographie” - “historisch overzicht van 's Dichters leven en werken”) mocht hij zich beperken tot de *gedrukte* Brieven van Messchert[156] “by gebrek aan (andere) bronnen”, dat wil in het verband en naar den aard en den opzet van het gehele werk zeggen: officiële, algemeen toegankelijke bronnen. Ook op een punt, dat zoveel minder terughouding eiste: de finantiële ramp van 1810, waarover hij zijn stadgenoot Jeronimo

151) Ten Br. Andr. aan Van Vl. 4-1-'73, t.a.p.
152) *DW.* XVI, p. 6 van het afz. gepag. toevoegsel van den uitgever.
153) Zelfde werk, 475.
154) Vgl. id., 239.
155) Id., 128.
156) Id., 127.

de Vries Jerzn. raadpleegde, die over de papieren van zijn Vader, Bilderdijk's vertrouwden vriend, beschikte, betrachtten zowel hij als De Vries de grootste reserve en vinden wij bij veel breder betoog dan in het Overzicht van 1844 toch zo goed als geen nieuwe gegevens, die van De Vries afkomstig kunnen zijn, buiten hetgeen bij Messchert reeds was gedrukt; en van een belangrijk onuitgegeven handschrift uit het sterfhuis, dat geheel past in de tekening van den weg der Voorzienigheid, met Bilderdijk gehouden, alleen het slot.[157)] Dat Louise Sibille destijds ook van de andere zijde brieven had geërfd, uit den boedel van haar Moeder, behoeft Da Costa niet geweten te hebben. En indien het hem wel ter ore was gekomen, mogelijk van de zijde van de erfgename zelve, wie zou het hem dan nog euvel kunnen duiden dat hij in 1858 geen inlichtingen wilde inwinnen omtrent familieintimiteiten die de kleinkinderen nog in 1867 onder "den nevel van duisterheid" bedekt wensten te houden?[158)] Dat Tydeman "met de pen in de hand" het boek van D.C. eens wilde doorlopen, om te zien wat hij meer en beter wist dan de schrijver, blijkt ook geenszins vooral, laat staan uitsluitend, zijn aanleiding te vinden in het punt van B.'s tweede huwelijk. Immers wil hij tegelijk nagaan wat er uit de (letterkúndige) nalatenschap nog voor de pers uitgeschift kan worden, en geldswaardig is voor kleindochter en zoon. Dit voornemen had hij negen jaar eerder ook al kenbaar gemaakt, publiek daarbij herinnerend aan de overhaaste en oppervlakkige schifting en uitgave, die kort na B.'s dood had plaats gevonden om "aan de kinderen... althans eenig geldelijk voordeel te verschaffen".[159)] Hij had f 500, - voor de overige papieren betaald, onder verplichting, een mogelijk surplus voor de helft aan de kinderen uit te keren[160)], doch er nog geen f 100, - uit gehaald.[161)] Wij zullen wel niet ver mis zijn, als wij gissen, dat hier de reden ligt, waarom hij van zijn vele Bilderdijkiana nimmer iets wilde afstaan "tenzij tegen honorarium - anders gezegd kontant geld"[162)] en waarom hij anderzijds zijn autographen van onuitgegeven gedichten van B. aan Klinkert in 1854 voor geen honderd gulden wilde laten.[163)] En wij durven ook

157) Id., 240-254. - Jer. de Vries Jer.zn. aan De J., 9-8-'59, ms. Mij. Ltk.
158) Vgl. Wap, a.w. 11-13.
159) Zie noot 114.
160) Zie Bijlage J.b.: de acte van 1835.
161) Aldus in bovengecit. *Herinneringen* p. 15; ms. Fam.arch.-Tydeman, 's-Gravenh.
162) Wap aan De J., 3-4-'64, ms. Mij. Ltk.
163) Klinkert aan H.W. Tydeman, 9, 11 en 15-9-'54; mss. Mij. Ltk. - In een telkens gecorrigeerde en tenslotte doorgeslagen passage in het klad van een brief van De J. aan Koenen van 18-3-'59 (Br. boek II, ms. Mij. Ltk.) schrijft deze, dat prof. Tydeman maar niet over Tollens' afschrijverij moet klagen, want dat T. zelf ook "onhebbelijke verzen" van B. bewaart "en naar men zegt uit geldspeculatie"... "menige onhebbelijke bladzijde niet heeft doen afschrijven, maar afdrukken", daarbij blijkens enkele doorgestreepte woorden vermoedelijk doelend op zijn uitgave van B.'s *Gesch. d. Vaderlands*.

wel gissen dat hier de oorzaak ligt van zijn wrevel over het “hatelijk gedrag” van den uitgever der *Kompleete Dichtwerken.* Hij zal gehoopt en verwacht hebben dat Da Costa hem door het opnemen der “onuitgegeven versjes die hij zelf vroeger en qualité aan [hem] verkocht [had]”[164], had willen helpen, zijn verliespost te doen slinken, en, zo mogelijk, nog iets aan de familie uit te betalen. Zelf een groot liefhebber van publiciteit[165] vond hij echter in Da Costa een uitgever tegenover zich (aan Kruseman schijnt hij in het geheel niet gedacht te hebben) die “uit vrees voor Bilderdijk's renommé” geen ongedrukte stukjes in het licht wílde geven. Zo moet hij, naar zijn brieven aan De Jager te oordelen, wel gedacht hebben. In die mening zal hij gesterkt zijn door de herinnering dat Da Costa in 1832 in het sterfhuis enkele autographen had vernietigd, een herinnering die door een afstand van bijna dertig jaren vervaagd, zoals wij zagen, ook aanleiding is geweest tot zijn wel zeer overdreven bericht aangaande het vernietigen van brieven uit den boedel. Die zaak van de f 500, -, “een handvol gelds”[166], lag hem zwaar. Nog in de genoemde “Herinneringen”, uit zijn laatsten levenstijd, spreekt hij over dat bedrag, betaald voor het “overschot, of liever uitschot”, en het “onereus bezwaar” aan het contract verbonden.[167] Da Costa wist van die overeenkomst alles af. Daarom rekende Tydeman, zo veronderstellen wij, hem dit dubbel aan. Ook in de aan de Dichtwerken toegevoegde levensbeschrijving had hij wellicht enkele der onuitgegeven studies of ontwerpen vermeld willen zien. De apologetische toon van het boek, dien zelfs De Vries moeilijk verdroeg[168], zal hem in zijn ontstemming over de gehele uitgave hebben gesterkt. Hij schrijft er dan opnieuw over aan De Jager, en zes weken later nog weer aan Ten Brummeler Andriesse; maar ook dan, zelfs aan hèm, niet over de eerste-huwelijksbrieven, echter wel over de letterkundige papieren, waar ook T.Br. Andr. finantieel bij betrokken was, als aangehuwde kleinzoon.[169] Dat hij zijn ergernis niet meer publiek heeft lucht gegeven, kàn zijn oorzaak hebben gehad in den spoedig gevolgden dood van Da Costa.[170] Had hij het echter nog wel gedaan, dan zou hij Bilderdijk, ook wat zijn tweede huwelijk aangaat, stellig rechtvaardiger hebben bejegend, dan na hem is geschied, nog wel uit vermeend “plichtsbesef... om gevolg te geven aan hetgeen (hij) verhinderd was geweest te volbrengen”.[171] Zijn overtuiging, dat men “om

164) Tyd. aan De J. 15-6-'58, zie Bijl. J.c.
165) Wap, a.w. 157.
166) Tyd. aan De J., 26-2-'60; zie Bijl. J.c.
167) T.a.p., p. 15.
168) Jer. de Vries Jer. zn. aan De J., 30-1-60, ms. Mij. Ltk.
169) Nl. op 7-4-'60; zie Ten Br. Andr. aan Van Vl.: 6-11-'72, t.a.p.
170) 28 April 1860.
171) Vgl. *E.H.*, Voorrede, p. VII.

Bilderdijk juist en billijk te beoordeelen... hem personeel en van nabij gekend moet hebben"[172], zijn lezing over *Bilderdijk als Mensch*, van 1832[173], en zijn Bijvoegselen bij de door hem uitgegeven *Geschiedenis des Vaderlands* van B. (met name in het XIIIe Deel) staan daar borg voor.

Eenmaal in het bezit der familiepapieren, werden Ds. en Mevrouw Ten Brummeler Andriesse al spoedig lastig gevallen om inlichtingen, en wel van de zijde van Dr. Jan J.F. Wap. Deze, Rotterdammer van geboorte (1806-1880) en van roomsen huize, was door zijn onderwijzer W.C. de Vletter, van de burgerschool aan den Houttuyn, een Nutsman met grote bewondering en verering voor Bilderdijk, met het werk van den dichter in aanraking gekomen[174], en door Willem Messchert, die toen nog in Rotterdam woonde, in "d'Oranjeboom", en - wellicht op grond van zakenrelaties[175] - met zijn ouders vriendschap onderhield, in 1824, tijdens zijn studie in Leiden, met den groten man zelf.[176] Sedert behoorde hij tot de warme vereerders van Bilderdijk en heeft hij geld noch moeite gespaard, een leven lang, om die verering in daden van piëteit te doen blijken. Dat dit steeds met hinderlijk veel ophef geschiedde, doet aan het feit als zodanig niets af. In welk opzicht hij ook een "kameleon" moge geweest zijn, als hoedanig hij in een recent gedenkboek van roomse zijde met uitvoerigheid is getekend[177], in zijn vèrgaande zorgen voor de nagedachtenis van Bilderdijk zeker niet. Aan kiesheid en tact moge het hem veelszins hebben ontbroken, zijn gevoelens zonder meer te verklaren uit een achternalopen van "celebriteiten"[178] doet hem stellig geen recht. Daarvoor waren zij te diep en te constant.[179]

172) *Gesch. d. Vad.* XIII, 1e st., 41.

173) *Briefw.-Tydemans* II, 329-340. Het daar niet afgedrukte gedeelte vindt men: *Navorscher* 1868, 402. Dáaruit citeert Wap, a.w. 57 vv. (zonder de bron te vermelden).

174) Wap in zijn Leidse lezing van 1865. Ook in twee brieven aan De Jager (opvolger van De Vletter) van 28-2-'34 en 27-7-'60. Zie over de Vletter: H. Maronier: *Gedachtenisrede op W.C. de Vletter* (1833).

175) Wap's vader komt in de Rotterdamse archieven ook voor als wijnkoper.

176) Wap, a.w. 1 v.

177) L.J. Rogier en N. de Rooy: *In Vrijheid Herboren Katholiek Nederland 1853-1953*, 46 vv., en zie reg. Men vergelijke het artikel van Sterck in *Nieuw Biografisch Woordenboek*, V. - In de *Osservatore Romano* van 15-8-1954 meende een recensent van het Gedenkboek bij allen lof voor de eruditie der schrijvers toch te moeten wijzen op den snijdenden toon (il tono taglienti), het soms hoogmoedig sarcasme (il sarcasmo aliquanto altero) en de harde beoordelingen (duri giudizi) van dit werk.

178) T.a.p. 46.

179) Nog bij het leven van den dichter verdedigde hij in een tijd- en strijdschrift voor de jongeren: *Argus*, B.'s poëzie (vgl. Te Winkel VI, 564), en verzorgde hij in Brussel en Gent de uitgave van een drietal nieuwe bundels van B. en één van Vrouwe B. (Wap, a.w. 123, 153). In het sterfhuis regelde hij met zijn vriend Willekes, den boedelberedderaar, de opdrachten aan Boggia en Michaëlis tot het afgieten van handen en gelaat en het schilderen van den afgestorvene en voorzag hij met Capadose in de geldelijke ongelegenheid (Wap aan Isaäc Bild. 27-2-'33, ms. Bild.-Mus.; Wap a.w. 139 en passim; Willekes aan Wap, 20-4-'32, ms. Bild.-Mus.). Kort daarop verzorgde hij de posthume uitgave van B.'s vert. van *De Redevoeringen van Chrysostomus* en publiceerde hij op verzoek van Tydeman eigen *Briefwisseling* met B. *over Godgeleerde Onderwerpen*, rakende B.'s verweer tegen Le Sage ten Broek. Beide verschenen in Breda, in 1832 (*Briefw.-Tydemans* II, 264; Wap, a.w. 124). In 1841 volgt nog een gedeelte van de brieven, die hij van B. mocht ontvangen, in de *Gentsche Kunst- en Letterbode*, nadat hij zijn aanvankelijken schroom t.o.v. Messchert's uitgave in '37 te laat had overwonnen (Wap, a.w. 10). Op het IVe Taalcongres, in 1854 te Utrecht gehouden, tracht hij naar aanleiding van het naderende eeuwfeest van 's dichters geboortedag, de

Ook bleef hij tot het einde trouw aan zijn eens gegeven regel: “Amicus Bilderdijk, sed magis amica Veritas”.[180)]

Toen Wap zich tot Ten Br. Andr. wendde, stond hij op het punt, voor de Leidse afdeling van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen op 19 Dec. 1865 een lezing over Bilderdijk te houden, die hij op verzoek later te Zwolle herhaalde.[181)] Voor een heruitgave van den *Elius* en voor de uitwerking dier voordracht tot een afzonderlijke publicatie, met briefwisseling en andere bijlagen vroeg hij toen, en later, menige inlichting, die hij ook verkreeg. Openbaarmaking van een en ander in bijvoegselen bij een nieuwe uitgave van de romance keurde de familie echter niet wenselijk. Bij herhaling, en nog in Maart 1867, toonde zij zich ook volstrekt ongenegen, zolang er nog kinderen en kindskinderen van Bilderdijk in leven waren, brieven uit het familiebezit voor uitgave beschikbaar te stellen.[182)] Wel een bewijs, dat zij er toen ook stellig niet aan dacht, deze te gebruiken overeenkomstig een later door Ten Br. Andr. voorgewende laatste-wilsuiting van Tydeman! Hoe zou zij ook, waar aan Wap werd medegedeeld, dat zij volkomen toereikend waren, om te weerleggen, wat omtrent Bilderdijk's tweede huwelijk was uitgestrooid, en het bewijs leverden, dat dit tweede huwelijk nimmer zou hebben plaats gehad, indien de laster niet te baat genomen was, om het eerste ontbonden te zien.[183)] *Indien* dit oordeel omtrent de toen nog vollediger briefwisseling juist is geweest, had openbaarmaking alleen maar kunnen bevestigen, wat Da Costa over Odilde had geschreven (men vergelijke daarvoor nòg de interpretatie van

aanwezigen te winnen voor de gedachte van een Bilderdijk-monument te Amsterdam, naar een ontwerp van Royer (Wap, a.w. 141; *Astrea* V, 304, VI, 48, 324; alle desbetr. stukken Mij. Ltk. cod. 878). Is dit maal alle moeite vergeefs, meer succes heeft hij in 1867 met het plaatsen van een gedenksteen in de voormalige woning van B. aan de Prinsegracht te 's-Gravenhage, bij welke gelegenheid hij ook de gehouden redevoeringen uitgaf (Wap, *Gedenksteenplaatsing*, 1867). Inmiddels had hij in zijn Leidse lezing voor de Holl. Mij., in '65, de aanleiding gevonden tot zijn plan, de resultaten van zijn jarenlange nasporingen omtrent het leven van B. in een of anderen vorm samen te vatten en te publiceren, hetgeen tenslotte in 1874 verwezenlijkt werd in zijn alle gebreken ten spijt voor de B.-studie toch altijd nog onmisbare werk: *Bilderdijk, Eene Bijdrage tot zijn Leven en Werken.* Zie Bijl. J.d.

180) *Briefw. Godgel. Onderww.*, XVI.

181) Wap aan De J., 6-1-'66; ms. Mij. Ltk.

182) Ten Br. Andr. aan De Jager, 31-3-'75, afgedrukt in Bijl. J.e. met ann. - Voor zijn vroegere houding in dezen: Wap, a.w. 11-13.

183) Wap, a.w. 12.

Huet[184)] en voorts voor het tweede huwelijk redenen van verschoning kunnen aanbrengen. Maar hoe dan ook, de brieven bleven veilig bewaard in het familiearchief te Hoorn en in het bezit van de beide laatste kleinkinderen uit het eerste huwelijk van Bilderdijk: Christina Wijnanda Ten Br. Andriesse, geb. Burckhardt, en hare jongere zuster Johanna Emilia Boehm, geb. Burckhardt te Bergen op Zoom.[185)] Vernietigen, zoals de kenner bij uitnemendheid van des dichters werken Mr. Pan (destijds te Hoorn) raadde, wilde men ze niet.[186)] Evenmin ze afstaan aan een openbaar lichaam als de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, hetgeen Wap gaarne had gezien.[187)] Het laatste ligt wel in de lijn van de indirecte weigering aan Wap, tot driemaal herhaald, om zelfs maar een *gerevideerde* lezing van een *deel* der brieven aan zijn voorgenomen Verhandeling over Bilderdijk, zijn leven en zijn werken, toe te voegen. Slechts het photographeren van het fraaie pastel-portret van Bilderdijk's eerste gade werd hem toegestaan[188)], en dit zou stellig later zijn boek over den dichter en mens wel hebben verlucht, ware een ander hem niet voor geweest...

Wap had inmiddels ook langs veel andere wegen door volhardende navorsing gegevens over het leven van Bilderdijk verzameld. Zijn aantekeningen dankte hij behalve aan zijn betrekking tot den bejaarden vriend zijner jongelingsjaren, aan familie en vrienden van den dichter, aan verzamelaars van zijn werken en manuscripten, aan archieven in binnen- en buitenland. Velen hielpen hem verder.[189)] Slechts Da Costa schijnt den roomsen ijveraar voor den roem van zijn Meester van den aanvang af met terughoudendheid tegemoet te zijn getreden; van enig contact na 1832 blijkt niets.[190)] Ook Lodewijk Bilderdijk had niet met hem op.[191)] Anderen klaagden over zijn gebrek aan bereidwilligheid,

184) *Litt. Fant. en Krit.* IV, 149 vv. Vgl. hierover Fruin, in *Gids* 1897.
185) Ten Br. Andr. aan Van Vl., 2-10-'72, Bijl. J.e.; *Gedenkboek-1906*, 44.
186) Ten Br. Andr. aan Van Vl., 24-10-'73, Bijl. J.e.
187) Ibid.
188) Vgl. de citaten uit Ten Br. Andr.'s brieven bij Wap, a.w., 11-13 met zijn br. aan Van Vl. van 31-3-'75 in Bijl. J.e. Over de photographie: Van Vl. in *Navorscher* 1868, 9 n.
189) Wap heeft blijkens thans nog in de openbare B.-collecties voorhanden brieven, over B. in correspondentie gestaan met Lodewijk en diens oom Isaäc Bilderdijk, Willekes, A. de Jager, Klinkert, Koenen, Tollens, H.W. en later H.W.T. Tydeman, Jer. de Vries Jer.zn., Ten Br. Andriesse, Van Vloten e.a. De Jager bezocht hij af en toe in de jaren hunner niet drukke, maar min of meer geregelde briefwisseling: 1860-1872 (40 brr.).
190) Vgl. D.C.'s vrees voor de Roomsen, toen hij in '56 de uitg. der *Kompl. Dichtwerken* op zich nam: Groen van Prinsterer, *Brieven van Da Costa*, III, 4 v. Van zijn kant had Wap voor een gelegenheidsgedicht bij de voorgenomen onthulling van een B.- monument in '56 niet D.C. maar Tollens gevraagd, die beleefd weigerde, omdat hij D.C. daarvoor de man achtte! (brr. 29 en 30-8-'54, Mij. Ltk.). Da Costa was echter niet rouwig om de mislukking: J.W. Enschede: *A.C. Kruseman* in *Bijdragen* enz., 8e dl, 336.
191) De Vries aan De Jager, 6-9-'61; ms. Mij. Ltk.

zijnerzijds ook inlichtingen te verschaffen. Zo De Vries en De Jager.[192] Dezen bewaakten hun verzamelingen echter met niet minder angstvalligheid dan Wap.[193] En Van Vloten, wien hij wel mededeelde wat hij anderen blijkbaar onthield, maakte misbruik van dat vertrouwen, om in Hoorn het ijzer te helpen smeden, toen net vuur heet was, en Wap's plannen te doorkruisen.

Met Van Vloten stond Wap omstreeks 1867 naar allen schijn op zeer vriendschappelijken voet. Is er persoonlijk contact geweest, nog te Deventer?[194] Hoe het zij, terwijl hij in 1864 tegenover De Jager nog vrees uitte - en terecht - t.o.v. Van Vloten's gebruik van stukken, die deze van C. Immerzeel had gekocht[195], verstrekte hij hem weinig jaren later inlichtingen over het leven van Bilderdijk uit geslachtsregisters, uit een afschrift van den brief aan Cath. Reb. van 21 Aug. 1797, en uit Hollandse en Brunswijkse archieven, die deze onder de vriendelijkste dankbetuigingen aan den heer Wap aan de openbaarheid prijs gaf. En dat in het kader van een reeks artikelen en een bloemlezing-met-commentaar, waarin hij zijn diepen afkeer van den mens Bilderdijk duidelijk liet blijken door hem bij allen lof voor zijn grote gaven als een schijnheiligen huichelaar voor te stellen.[196] Ook de naam van Ds. Ten Br. Andriesse werd hierbij genoemd: Wap had de photographie van het portret van Cath. Reb. aan Van Vloten getoond.[197] De Hoornse predikant verklaarde later, over deze "onthullingen" meermalen zijn leedwezen aan Wap (zonderling: niet aan Van Vloten!) te hebben betuigd. Hij moet hem dan in 1868 en '69 nog in gelijken zin hebben geschreven, als voorheen.[198] Wap zelf liet zich, al even vreemd, Van Vloten's handelwijze welgevallen. Had hij toen reeds het plan - bij gebrek aan uitgever? - te zijner tijd "(*z*)*ijn* woord

192) Dez. aan dez., 25-2-'67.

193) De Jager toont zich in Maart 1860 in meer dan één brief aan De Vries zeer ontstemd over diens gebrek aan vertrouwen, waardoor zijn bezoek aan De Vr. tot een "nuttelooze tocht" is geworden. Hij mocht geen regel copiëren! (De Vr. aan De J., 3 en 12-3-'60). - Van zijn kant is De J. niet minder egoistisch: in '63 en '64 soebat hij Van Vloten om enige mededelingen over in diens bezit zijnde brieven van B. aan Immerzeel; hij wil ze zelft overnemen en vindt, dat Van Vl. "het kleine hoekje, dat bilderdijksche literatuur heet", maar aan hem moest laten (16-9-'63 en 14-4-'64; mss. Athenaeumbibl., Deventer).

194) Wap's enig kind: Jacobus Maria (1841-1878) huwde in Sept. 1870 een Deventerse: Lydia van Otterbeek Bastiaans (geb. 1848 te D.; vader koopman) en vertrok naar Indië. Vóór zijn terugkomst nog (11-4-'76) vestigde Wap zich te Deventer, in Mei '75. Na den dood van zijn zoon (16-8-'78) keerde hij naar Holland terug. Had Wap ook vóór '70 te D. reeds relaties? Van Vloten vertrok in Mei '68 uit D. naar Bloemendaal.

195) W. aan De J., 3-4-'64: zie Bijl. J.d. met ann.

196) Zie Bijlage J.d. n. 6 en J.e. nn. 26 en 27.

197) *Navorscher* 1868, 9 n.

198) En niet in 1866 en '67, zoals hij aan Van Vl. schreef, 31-3-'75 (Bijl. J.e.) Van Vloten "onthulde" wat hij van Wap wist, immers pas in '68 en '69. - Sterck vergist zich, als hij beweert dat Van Vl. de familiepapieren van Ten Br. Andr. reeds in '69 tot zijn beschikking had (*B. na zijne uitwijking*, 34 v.).

over den grooten Dichter en Mensch" te spreken in *De Levensbode*, het blad van Van Vloten zelf? Eind 1870 was de desbetreffende regeling in elk geval getroffen.[199] Spoedig daarop evenwel moet hij een uitgever gevonden hebben: reeds in Maart 1871 bericht hij, dat zijn Bijdrage nu toch tegen het einde van het jaar, veertig jaar na Bilderdijk's dood en tegelijk met het onthullen van een gedenksteen in het sterfhuis te Haarlem, *in afzonderlijken druk* zal verschijnen.[200] Van beide plannen kwam voorlopig nog niets. De ordening van zijn grote collectie notities - "schifting, scheiding, proeving, rangschikking en verwerking van een klein duizendtal aanteekeningen, sedert vijftig jaren betrekkelijk Bilderdijk verzameld..."[201] - zal heel wat meer tijd hebben gevraagd, dan was geschat en de uitgave liet weer op zich wachten.

Inmiddels wijzigde zich de situatie te Hoorn geheel, en kreeg Ten Br. Andr. de volle beschikking over de familiepapieren door het overlijden van zijn vrouw, in Januari 1870, en zijn schoonzuster, in April 1872. De laatste stierf kinderloos.[202] Kleinkinderen van Bilderdijk uit het eerste huwelijk waren er toen niet meer.[203] En zie, een half jaar na den dood der laatste eigenaresse lag de "gansche verzameling" brieven op de pers, bewerkt, besnoeid, geannoteerd en gecommentarieerd door... Van Vloten! Zelfs al aangekondigd in den *Spectator*![204] Ten Br. Andriesse bleek plotseling van geheel andere gevoelens te zijn, dan hij jaren lang namens zijn vrouw en zuster aan Wap te kennen had gegeven en had nu besloten Wap voor te zijn. Niet Wap, Van Vloten zou hij de eer gunnen! Hij wist, dat Wap nooit meer dan een gerevideerde lezing van een deel der brieven zou willen publiceren. Hij zou nu alles geven, met het portret van Odilde in kleurensteendruk er bij. De "Sint-Annenblik op Bilderdijks bestaan en karakter" kon daar slechts bij winnen: Van Vloten was dus de man.[205] Deze moet terstond bereid geweest zijn, de volledige zorg voor de uitgave op zich te nemen. Titel, indeling, schifting van het materiaal, afgrenzing van het tijdvak, noten en commentaar, het is alles van hem. In de correspondentie, die op een eerste mondeling contact gevolgd

199) Wap aan De Jager, 18-10-'70; Bijl. J.d.
200) Dez. aan dez. 29-3-'71; id.
201) *Nederl. Kunstbode*, 10-9-'74; id.
202) Zij was met een 25 jaar ouderen weduwnaar gehuwd geweest, die ook in '70 was overleden: *Gedenkboek-1906*, 44.
203) Wel volwassen achterkleinkinderen. Zie *Gedenkboek*, 43. Hebben die kinderen van Ten Br. Andr. goedgevonden dat de betrokken mss. bij Vaders erfportie kwamen? Vgl. Ten Br. Andr. aan Van Vloten, 2-10-'72; Bijlage J.e.
204) Zie Bijlage J.e. n. 14.
205) Vgl. Van Vloten's art. in *Navorscher* 1868: *Mr. W.B. op St. Annendag bekeken*, p. 8.

schijnt te zijn[206], wordt Wap bij herhaling op uitdagend-onvriendelijken toon genoemd. Later, twee jaar na het verschijnen, krijgen zijn "onthullingen" en aangekondigd boekwerk de schuld.[207] Vooreerst wordt Tydeman er echter voorgeschoven, en het plichtsgevoel.[208] Van Vloten helpt het wanbegrip van den aangehuwden kleinzoon t.a.v. Da Costa standhouden.[209] In de Voorrede van Ten Br. Andriesse krijgt, en houdt, Da Costa de schuld. Over Wap wordt niet gerept; de man krijgt een present-exemplaar en kan zijn fraaie photographie van de beeltenis van Odilde in portefeuille houden. In Januari '73 sloot Van Vloten het boek al af; in Februari kwam het in 600 exx. van de pers, bij den uitgever, bij wien ook het boek van Wap het licht zal zien in het najaar van 1874.[210]

Van Vloten's werk vertoont alle sporen van de grote haast, die hij heeft gemaakt. De ordening der brieven is meermalen onjuist[211]; de datering ontbreekt herhaaldelijk, waar die met enige moeite toch te vinden ware geweest.[212] Slordigheid evenwel is niet het voornaamste gebrek, dat de uitgave aankleeft. Reeds Kollewijn wees er op, dat vaak belangrijke periodes en zinnen zijn weggelaten en dat de handschriften soms ook niet getrouw zijn afgedrukt.[213] In de collatie hebben wij dit alles aangewezen. De coupures in de brieven van Netje Luzac zijn vrij willekeurig. Sommige uitgelaten zinnen en periodes zouden, wel gegeven, Bilderdijk in beter en juister licht hebben geplaatst; in één brief is veel opgewonden, overfel verwijt waarschijnlijk ook onderdrukt om Netje's figuur niet, tot Bilderdijk's ontlasting, te schaden.[214] Juist deze brieven heeft Van Vloten dankbaar aangegrepen, om ze in het suggestieve raam van zijn boek bij slordig onjuiste ordening door besnoeiing en smalende toelichting tot een tendentieus "Voorspel" te componeren, dat nimmer een voorspel is geweest, terwijl het ware, zuivere en bittere begin van Lisidors liefdeservaringen, niet met Chloë, maar met Cinthia, door Van Vloten

206) Zie Bijlage J.e. Er schijnt ook mondeling contact geweest te zijn in deze maanden. Reeds in den 2en br. groet Ten Br. Andr. ook "de uwen". In den zen en voorts in de brr. uit 1873 doet hij tevens de groeten van "(z)ijne zuster". Van Vl. is eerst "Waarde Heer en Vriend"; 22 Nov. '72 reeds "Waarde Vriend"; 16 Dec. al "Amice".

207) Ten Br. Andr. in *Nederl. Spect.* 9-2-'75; en aan De Jager, 31-3-'75. Zie Bijl. J.e.

208) *E.H.*, Voorrede.

209) Ten Br. Andr. aan Van Vl. 2-10-'72 en 4-1-'73; Bijlage J.e.

210) Ook Thijm kreeg een pres. ex., van Van Vloten. Wap van Ten Br. Andr. (Deze aan Van Vl., 4-1-'73). Het aantal exx. vermeld in een niet in de Bijl. opgenomen briefje van F. de Stoppelaar aan Van Vl., 8-10-'72, Mij. Ltk.

211) De eerste brief van Netje Luzac b.v. is verkeerd geplaatst; zie hierachter p. 185. - Van de briefw. met Cath. Reb. is no. 167 (*E.H.* 247) geplaatst als antwoord op B.'s br. van 22-12-'95; het is echter het antw. op zijn br. van 22-12-96.

212) Zie daarvoor Margadant in *22e Jaarverslag Bild.-Museum*, 8-12.

213) Koll., I, 164; vgl. 243, 249 v., 281, 283 v., 333, 336 v.

214) *E.H.* 17-18. Vgl. onze collatie: p. 202.

toch wel vermoed en in zijn bloemlezing van '69 vermeld[215], verzwegen wordt. De valse tonen van dit voorspel klinken door in de (juist in haar soberheid) soms totaal misplaatste aantekeningen en het verbindend commentaar der andere afdelingen, waarmee hij het gehele werk tot een passend sluitstuk heeft gemaakt van zijn vroegere publicaties, Bilderdijk betreffende. Hij is hierin naar allen schijn verder gegaan, dan Ten Br. Andriesse heeft bedoeld[216], maar wat wist deze er van? De naam van den 'aangehuwden kleinzoon' op het titelblad en het woord vooraf van zijn hand, waarin een onware voorstelling met medeweten en goedvinden van Van Vloten bleef staan en de grens van het tijdvak moest worden veranderd (zo weinig wist hij er van), was de vlag, die de lading dekken zou, meer niet. Dat door Bilderdijk's terugkeer in het vaderland als grens te nemen, toch nog de brieven aan Louise Sibille, van 1828-1831 geschreven, werden uitgesloten, schijnt hij niet te hebben geweten. Hij wenste immers zijn 'brievenschat', naar Van Vloten in den *Spectator* had aangekondigd, 'in ganschen omvang' vrij te geven. Toch ontvangt hij vooraf een proef '*van wat het licht zal zien*' (wij curs.), en acht hij 'van de brieven die thans uitgegeven zullen worden... de minnebrieven velen, wellicht *te* veel in aantal...'[217] Er is dus zeer waarschijnlijk ook binnen de grenzen van het tijdvak geschift. En de noot van Van Vloten op p. 162 bewijst, dat tussen 18 Februari en 4 Juli 1790 een of meer brieven zijn overgeslagen. Gissen kunnen wij voorts, dat er vóór 1795 brieven zijn weggelaten tussen 16 en 30 October 1784 en in hetzelfde jaar en het volgende tussen 30 October en 19 November; 23 November en 2 December; ± 3 December en 18 Januari; ± 30 Januari en 11 Maart; ± 9 April en 14 Mei. Bewijzen zijn hiervoor evenwel niet te vinden. Alleen valt het op, dat Van Vloten bij de nummering der brieven later een 2e no. 83 heeft ingevoegd.[218] De brieven van na 1794 stellen wat orde, datering, schifting en besnoeiing betreft voor heel wat meer vragen. Deze zullen in het volgende deel van onze uitgave aan de orde moeten worden gesteld.

De brieven *van* Catharina Rebecca van vóór de uitzetting zijn, zo zagen wij, zeer waarschijnlijk door haar zelve vernietigd. Van die *aan* haar uit die periode, voor zover Van Vloten ze liet drukken

215) *Bloemlezing*, 2e dr., I, 82. Hij volgt hier Da Costa, zie *DW.* XVI, 44 v. Vgl. hierachter: pp. 20 v.

216) Deze aan Van Vl., 22-11-'72: "'t is de waarheid, zonder eenige hatelijkheid meegedeeld, waardoor elke zaak altijd 't meest wordt gebaat". Vgl. ook wat voorafgaat: (het) zou mij niet voegen...' enz. (Bijl. J.e.).

217) Dez. aan dez., 2-10 en 10-12-'72. Zie Bijl. J.e.

218) Vreemder is, dat een deel der brieven door Van Vl. wel, een ander deel niet is genummerd, in telkens herhaalde, op 't oog geheel willekeurige, afwisseling; terwijl het totaal aantal brieven klopt met dat in het boek.

is er slechts één niet volledig: van no. 4 (hierachter no. 101) ontbreekt het eerste vel (vier pp.) van het manuscript. Niet onwaarschijnlijk is ook dit door Cath. Reb. verwijderd. Alle andere zijn onverkort, zij het lang niet feilloos, weergegeven. De weinige verklarende noten zijn enkele malen door Van Vloten op het origineel geschreven.[219)] De zetter heeft de manuscripten zelf in handen gehad en slordig gewerkt. Ten Br. Andr. klaagde reeds bij de eerste proefbladen, dat ze ondanks het duidelijke handschrift zo vol fouten zaten.[220)] Veel bleef ongecorrigeerd. Daarentegen zijn in de brieven van Netje Luzac zeer vele van haar talloze spelfouten verbeterd. In den brief, dien Van Vloten als den eersten geeft, telden wij maar liefst 64 verbeteringen van den letterlijken tekst. In de collatie hebben wij hier, gelijk bij alle brieven, slechts die afwijkingen van het handschrift vermeld, die het woordbeeld ingrijpend veranderen of het recht begrip van een woord of periode schaden. Een lijst van corrigenda, die Ten Br. Andriesse had willen geven, is in Van Vloten's uitgave niet te vinden.[221)] De handschriften vroeg Ten Br. Andr. zoveel mogelijk te ontzien; ze zullen hem dus stellig alle zijn teruggezonden. Vermoedelijk zijn ze in zijn bezit gebleven tot aan het tijdstip van zijn emeritaat: 1 Mei 1881, toen bij het opbreken van zijn huishouding ‘alle souvenirs... tamelijk willekeurig (onder de kinderen) zijn verdeeld’.[222)] De brieven zal hij tòen aan de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam hebben geschonken, waar ze thans nog berusten; althans, voorzover ze - met uitzondering van die aan Louise Sibille van 1828-1831 - gepubliceerd zijn.

De brieven van na 1794 zijn herhaaldelijk in den druk zeer onvolledig weergegeven, terwijl hier en daar ook (vroeger of later) in de manuscripten gedeelten zijn weggeknipt, of perioden onleesbaar zijn gemaakt. In de handschriftenverzameling bevindt zich echter geen enkele brief, die niet in het boek voorkomt. Daarentegen is het zeker opmerkelijk, dat ontbreekt de brief van de Wed. Woesthoven-Bloemendal aan haar stiefdochter Cath. Rebecca van 1803 (of 1805), waaruit Van Vloten enkele regels citeert[223)], en eveneens de door hem geziene en door Kollewijn reeds niet meer gevonden[224)] huwelijkszang van Berkhey voor het echtpaar Bilderdijk-Woesthoven. De laatste kan tot de collectie handschriften behoord hebben, die Van Vloten van C. Immerzeel

219) Dit is (vóór 1795) het geval bij de nos. *E.H.* 15, 37, 99.
220) Br. van 23-10-'72, t.a.p.
221) Ten Br. Andr. aan Van Vloten 15-1-'73. Deze br. slechts gedeeltelijk opgenomen in de Bijlage.
222) *Biogr. Wb. van Prot. Godgeleerden;* G.J. le Rütte aan J.F.M. Sterck, 16-4-1895, ms. Bild.-Mus. Een schenkingsbrief of -bewijs is niet voorhanden.
223) *E.H.*, 22.
224) *E.H.* 154. Koll. I, 171 n. 4. Vgl. hierachter resp. pp. 185 n. en 211 ann., 212 ann.

had gekocht; de eerste zal toch wel bij de andere brieven aan Cath. Rebecca hebben gelegen. Heeft Ten Br. Andriesse dezen brief èn andere, die niet zijn gedrukt, vernietigd? In den *Spectator* had hij een volledige uitgave doen aankondigen. En na de verschijning van het boek had hij nog aan De Jager geschreven, naar aanleiding van diens beoordeling in den *Tijdspiegel:* 'wanneer men eene briefwisseling uitgeeft met het bewuste doel, - ...moet deze zoo volledig mogelijk zijn.'[225] Er is dus alleszins reden voor vernietiging geweest: uit de autographen moest later niet kunnen blijken dat ondanks publieke aankondiging en particuliere verklaring toch *niet* alles was gegeven. Hoe het zij, wij zullen met het gebodene genoegen moeten nemen; in de brieven van vóór 1795 was slechts op enkele punten aanvulling naar de manuscripten mogelijk. Waar deze echter zo doelbewust onvolledig 'te grabbelen (zijn) gegooid'[226] - waarbij dan nog totaal de stem van de andere partij ontbreekt - was toelichting en verklaring ook hier, waar mogelijk, wel zeer gewenst. Daarvoor hadden wij o.m. de beschikking over de andere familiepapieren van Ten Brummeler Andriesse, die later door Dr. Sterck van een kleindochter van den Hoornsen predikant zijn aangekocht en thans deel uitmaken van het bezit van het Bilderdijk-Museum.[227] Van Vloten noch Wap schijnt deze uitgebreide verzameling te hebben gebruikt. Ofschoon Ten Br. Andriesse op deze papieren gedoeld zal hebben, toen hij Wap schreef, dat alle stukken betreffende de ontbinding van Bilderdijk's eerste huwelijk aan de familie bekend waren[228], heeft hij die dus later niet aan Van Vloten ter beschikking gesteld. De brieven alleen, zoals ze hem waren toegevallen, konden, ook afgezien van het commentaar, duidelijker doen uitkomen wat hij zag als 'de dwaasheid der vergoding van den mensch Bilderdijk, en de onbillijkheid der verguizing van Odilde', en dat was en bleef 'het hoofddoel der uitgaaf van de brieven'.[229] Onze taak was het, deze bronnen voor de kennis van den mens en dichter zo volledig als thans nog mogelijk is, toegankelijk te stellen, en ze in verband met tijd en omgeving voldoende toe te lichten, om zo de gelegenheid te verschaffen tot een ruimer uitzicht op dit deel van Bilderdijk's leven. De terechtwijzing aan Da Costa blijkt dan niet alleen 'onhandig en verjaard' (Huet[230]), zij was ook onverdiend. Over de 'verguizing' van Odilde hebben Sterck en Fruin in 1897 reeds

225) Br. van 24-10-'73. Bijlage J.e.
226) De term is van Wap: a.w. 91.
227) De corresp. van Sterck met de familie over aankoop dier collectie: in Bild.-Mus. Vgl. zijn art. in *27/28e Jaarverslag* van die Vereniging: 9-12 (met onjuiste genealogische gegevens op p. 9).
228) Wap, a.w. 12.
229) Br. van 4-1-'73 aan Van Vl.; Bijl. J.e.
230) *Litt. Fant. en Krit.* IV, 149.

hun woord gesproken; de eerste op grond enkel en alleen van gegevens, ontleend aan de inmiddels door hem verworven collectie - Ten Brummeler Andriesse![231] En wat de 'vergoding van den mensch Bilderdijk' betreft, daarop werpen de overleggingen van Da Costa, De Clercq en Messchert tegenover die van een man als Jeronimo de Vries Jer.zn., in 1836-'37 bij de uitgave der *Brieven*, een helder licht.[232] Het doel dat Da Costa zich met die uitgave had gesteld, was ook dat van zijn *beide* overzichten. Zijn beschouwing van den mens, van den Christen, ligt besloten in de schone woorden van De Clercq, waarmee hij *beide* beëindigt.[233] Zij ligt ook achter den moeitevollen arbeid aan de uitgave der *Kompleete* Dichtwerken.[234] Hij meed de waarheid niet, maar kende ook den schroom der liefde, die luistert tot het laatste, en zwijgt waar hij niet weet, of half weet, uit vrees voor vals getuigenis. Daarin stond hij, mèt Wap, tegenóver Ten Brummeler Andriesse en zijn handlanger Van Vloten. Onbegrepen zelfs door De Jager.[235]

231) J.F.M. Sterck: *Vrouwe B.* (*Odilde*) *en Mr. Jan Willem Kumpel*, in *Amsterdamsch Jaarboekje* 1897, 107-126; vgl. p. 110, waar S. er echter ten onrechte van uit gaat, dat Van Vl. wel de beschikking over deze papieren heeft gehad. - Fruin: *Mevr. B.-Woesthoven en haar slachtoffer*, in *De Gids* van 1897.

232) Zie boven, pp. XIX v.

233) *Overzicht* van 1844, 226 v.; *DW.* XVI, 373 v.

234) Ook de erotica werden volledig herdrukt, al kostte dit hem zelfverloochening en verdriet. Vgl. J.W. Enschede, *A.C. Kruseman* in *Bijdragen enz.* 8e dl. 353 v. En Groen, *Brieven van Da Costa*, III, 5 en 185.

235) Vgl. diens art. *De menschen B. en Da Costa*, in *Tijdspiegel* 1873, 375-396.

1. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 1772.

Ongedateerd. Copie, van de hand van Bilderdijk, Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1879, 410 vv.

Mijn Heer,[1)]

Ik heb de eer u, door deezen, mijn' opregten dank te bewijzen voor het Exemplaar van de Fedra[2)], en dat van den Brief aan de schrijvers der Nieuwe Vaderlandsche Letteroeffeningen.[3)] Ik heb hetzelve Treurspel met de uiterste voldoening een en anderwerf herleezen, en daarin de overtuigenste blijken gevonden, zoowel van eene diepe kunde en verheve bekwaamheid, als van een' regt Poëtischen geest, uwen beroemden Voorganger waardig; en ik heb mijzelven in dit oordeel gesterkt gezien door zoo veele verstandigen als ik mijn genoegen door de Lecture heb deelachtig doen zijn. Ik verheugde mij van uwentwegen over het gunstig en regtmaatig getuigenis door de Vaderlandsche Letteroeffenaars van uwe kunstvruchten gegeeven, en beschouwde hunne aanmerkingen[4)] (verre van ze beledigend voor u te achten) als u veréérende,

1) Pieter Johannes Uylenbroek (1748-1808) was werkzaam in den handel en beoefende talen en poëzie. In zijn *Brief aan den Beoordeelaar van Fedra* (1771) schrijft hij: ‘Vooraf moet ik echter bekendmaken, dat mijne omstandigheid in de waereld mij niet toelaat mij veel op de Filosofie toe te leggen; ik heb in mijn vaderland dat geluk niet verkregen, dat (buiten eenige kunstvrienden, met wie ik de eer heb, gemeenzaam te verkeeren) men zich mijner veel heeft bekommert. Ik moet in ledige tusschenuren mijnen dichtlust boeten, en gebruik dus alle mogelijke omzichtigheid in het schrijven. Ik denk dat mij deze bekendtenis meerder eer aandoet, dan, gelijk velen doen, mij voor een' in alles verlichten geest op te geven’ (10). - Hij verkeerde in den dichterkring van Pieter Meyer en verkreeg door zijn huwelijk met de wed. Klippink te A'dam in 1779 (zie p. 1246) zelf een boekhandel. Na Meyer's dood, in 1781, werd hij in diens plaats mentor der jongeren. - Na Bilderdijk's publiek optreden als dichter groeide tussen hen beiden een hechte en levenslange lettervriendschap. Zie B.'s dankbare herdenking, in 1808, in zijn vers: *Bij het lijk van mijnen vriend Uylenbroek*, *DW.* XI, 58-65. Aan Uyl. zijn gericht de gedichten welke men vindt *DW.* X, 219 (1778) en IX, 397 en 403 (beide reeds van 1779, zie p. 1246). B. hechtte steeds grote waarde aan het letterkundig oordeel van zijn vriend (*Brieven*, passim). Voor de door U. in 1788 gestichte reeks *Kleine Dichterlijke Handschriften*, voortgezet tot zijn dood, droeg B. in zijn Haagse jaren vele verzen bij. Zie p. 277 v.
2) *Fedra, Treurspel.* Te Amsterdam bij D. Klippink, 1770.
3) *Brief van P.J. Uylenbroek aan den beoordeelaar van FEDRA. Treurspel*, *beoordeeld in De Nieuwe Vaderl. Letteroefeningen*, *Vijfde Deel*, *No.* 9. Te Amsterdam, bij David Klippink, 1771. Pamflet Knuttel no. 18980.
4) *Nieuwe Vaderl. Letteroefeningen*, V (1771), 396-400. Na het hoofdontwerp kort te hebben weergegeven, in zestien regels, vervolgt de beoordelaar aldus: ‘Een jonge Dichter heeft dit stuk van den Beroemden *Racine* nagevolgd, en brengt het zelve als zijn eerstling van Tooneel-Poëzy in 't licht; welks uitvoering genoegzaam toont, dat hy verdere aanmoediging verdient, in zo verre hy alleszins blyken van oplettendheid geeft; dat hem by voortgang bekwamer zal maken, om de eigenaertige tael der hartstochten in acht te nemen, en een vloeibaren styl gade te slaen. Dat hy hier toe niet ongeschikt zy, kan men enigermate afnemen, uit het volgende onderhoud tusschen *Fedra*, en hare vertrouwde *Enone;* die onze hartstocht van verontwaerdiging gaende maekt, terwyl *Fedra* naer ons medelyden dingt.’ Volgt het citaat (4e Bedrijf, 6e Toneel, 56-61), waarbij aan den voet der bladzijden het volgende tweetal critische opmerkingen: blz. 399 bij den versregel *Der goddelyke zon*, *die oorsprong uwer magen:* ‘De zon te omschryven als ene Godheid, aen welke men zyn oorsprong verschuldigd is, komt ons, schoon men 't konde verdedigen, niet eigen voor aen de tael der oude Heidenen,

en hunne voorgewende verbeteringen als onverschillige kleinigheden, u door henlieden in bedenking gegeeven. Doch welke verwondering beving mij op het zien van uw tegenschrift! En welk tegenschrift? Dat hen van scherpheid en verachting, van onkunde en waanwijsheid, gepaard met bedilzucht, beschuldigd; hen, die u de verdiende lof niet spaarzaam geschonken, alle achting beweezen, verbeteringen aan de hand gegeeven, en dezelve op de nederigste wijs aan uw eigen oordeel onderworpen hebben! Te goede gedachten heeft mij de Fedra van u ingeboezemd, om mij te konnen verbeelden, dat gij dien Brief anders dan in eene Poëtische verrukking hebt opgesteld en het licht doen zien, en ik zou u verraaden, indien ik verbloemde, dat dezelve u geen eer aandoet. Eer dit uw tegenschrift gepubliceerd was, hield men u voor eenen verstandigen, kundigen, en achtenswaardigen jongeling; van wien men reden had de vleiende hoope te koesteren, dat hij te eeniger tijd bij de beste dichters onzer Eeuwe te tellen zou zijn: men waardeerde uwe verdienste, en niemand achtte uw roem in 't allerminste bezwalkt, door 't zeggen van naamlooze schrijvers[5)]; dat uwe eersteling, hoe verheeven boven de gemeene pruldichtjes, echter iets had dat hun mishaagde. Deeze uwe tegenaanmerkingen

die in zulk een geval waerschynlyk eerder de benaaming van *Apol*, (zynde de Vader van *Pasiphaë*, Gemalin van *Minos*, uit welken *Fedra*,) gebruikt zouden hebben, in wier navolging men hier zou mogen zeggen: *Der stralen van Apol*, *dien oorsprong uwer magen!*' en blz. 400 bij den versregel: *Een doodsche liefdedrift heeft u tot kwaad gedreven:* 'Dit byvoeglyke schynt hier te slap. *Een doodelyke drift* word 'er naestdenklyk bedoeld, doch het woord *doodsch* drukt dit niet wel uit. Om de benaming van *liefdedrift* te behouden, zou men hier konnen spreken van *Een sterke liefdedrift*'.

5) Dat Willem Bilderdijk zelf de aankondiging geschreven zou hebben (Kollewijn, I, 84 n.), schijnt weerlegd door het Voorbericht van den volgenden jaargang, waarin wordt medegedeeld dat copie van 'Autheuren, die gansch gene betrekking tot de uitgave der Letter-Oefeningen hebben', behalve voor het Mengelwerk, steeds is geweigerd. Ook is de spelling niet die van Bilderdijk. Toch lijkt het niet zo onwaarschijnlijk, dat de toen 15-jarige briefschrijver bij de recensie is betrokken geweest. In den kring waarin hij verkeerde, was contact met de uitgevers van de *Vaderlandsche Letteroefeningen:* zijn jeugdverzen *Beschouwing van vijf Tafereelen uit Josephs leven*, op twaalfjarigen leeftijd door hem gedicht, zijn buiten zijn weten en tot zijn aanmoediging, naar het heette, in feite echter tot zijn afschrikking (*DW.* XII, 466) in dat tijdschrift gepubliceerd, in 1772 (I, 2e st., 32-35). Opmerkelijk is ook, dat de *Brief* van Uylenbroek is doodgezwegen, terwijl in deze jaren andere dergelijke Brieven werden aangekondigd en kort besproken (1771, I, 26; 1772, I, 286).

zijn 't, die (even als Davus[6]) bij Terentius) alles in de war helpen, dit gevoelen tegenstaan, en u de smet der verwaandheid aanwrijven, eene feil, welke, als 't onkruid de akkervruchten, de bekwaamheden en roemwaarde hoedanigheden van 't verstand verstikt en doet verslensen. Te vergeefsch brengt gij hier tegen in; *dat iemand zijner eere alles verschuldigd zij*[7]: de uwe word oneindig meer beledigd door de onvoordeelige gedachten, waartoe uw tegenschrift reden gegeeven heeft, dan door te erkennen dat Fedra niet geheel zonder gebreken is. Te vergeefsch betuigt gij *overtuigd te zijn van 't gebrekkige van uw werk*, wanneer gij de misslagen, u aangeweezen, voor zoo veele schoonheden wilt doen doorgaan. Te vergeefsch wilt gij ter uwer verdediging aanvoeren *de voorbeelden van beroemde Dichters van onzen tijd*, *die valsche berichten, door dezelfde schrijvers opgegeeven*, *en de nadeelige gevolgen*, *daar uit getrokken*, *te keer zijn gegaan*, terwijl gij het zwaard aangord, om dat zij gelooven dat gij het een of ander gelukkiger en behaaglijker had kunnen uitdrukken. Te vergeefsch tracht gij de beschuldiging van *kwaadwilligheid afteweeren*, daar gij de kwaadspreekenheid en wreevel zoo ruim den teugel viert, dat gij alle gelegentheid aangrijpt, (jaa zelfs in 't ontkennen van kwaadwillig te zijn) om hen verwijtingen te doen en te bespotten.

Maar, behalven deze smartelijke uitwerksels van uwen Brief, staa mij toe te zeggen, dat dezelve geheel en al afwijkt van 't doelwit, waartoe hij is ingericht. Immers het einde van alle redeneering is te overreden; en uwe verdediging, verre van den Lezer tot uw gevoelen over te haalen, is eer geschikt om hem, na eenige weinige overdenking, uw partij te doen verlaaten, en uwe tegenschrijvers te doen toevallen. Want, behalven dat gij hem tegen u inneemt, door henlieden betichtingen te laste te leggen, wier valschheid klaarblijkelijk is, zoo zijn de redenen, met welke gij uwe stellingen poogt te staaven, niet van de gelukkigste, en een zwakke verdeediging is in een verschil van dien aart nadeeliger dan de sterkste aanval.

Vergun mij, mijn Heer, onbevooroordeeld, en zonder zucht tot partijschap, dit uw tegenschrift te onderzoeken; en ik durf mij vleien, dat gij zelf (zoo slegts de eigenliefde u niet te eenemaal verblind heeft) zult moeten erkennen, het driftig vuur der jeugd te veel toegegeeven te hebben, met u, op eene zoo zegenpraalende wijze tegen de schrijvers der Letteroeffeningen te verzetten.

Kan men grooter bescheidenheid vorderen, dan door den Beoordeelaar van de Fedra ten uwen opzichte gebruikt is? Wel verre van, op den trotsen toon eens gezaghebbenden Konstrechters uwe

6) De slaaf in de *Andria.*

7) Hier, en in het vervolg van dezen brief, is het gecursiveerde (door B. onderstreepte) vrij geciteerd uit den *Brief* van Uylenbroek.

stellingen te verwerpen, en zijne[8)] verbeteringen als onbetwistbaar voor te stellen; neemt hij alle mooglijke voorzorg om u recht te doen; *laat een voorafspraak gaan*, *waar in uwe oplettenheid erkend word; geeft zijne aanmerkingen slegts op als bedenkinggevend;* (het komt ons niet eigen voor; men zou dus mogen zeggen, 't is waarschijnelijk, zijn zijne eige woorden) en stemt toe dat uw gevoelen, hoewel tegen 't zijne strijdende, *te verdedigen zij*. Ondanks dit alles wend gij voor *te duchten*, *dat de Lezer hier uit besluiten zal*, *dat gij tot dat soort van vertaalingmaakers behoort*, *die*, *zonder historiekunde, zoo maar op een onderwerp aanvallen en heenknoeien; dat hij die afkeuring voor stellig zal neemen; en zich aan dien u nadeeligen schijn vergaapen:* doch ik bidde u, mijn Heer, is 't op deeze wijze dat men den Lezer zich geneegen maakt, en in zijn belang brengt, door hem te verdenken van de onvergeefelijkste en buitenspoorigste domheid en lompheid? Want wie toch zou niet alle verstand en kennis verlooren moeten hebben, jaa ik durf zeggen, *met krankzinnigheid begaafd zijn*, om uwe vrees te wettigen? De Schrijver zegt: *het komt ons*, *schoon men 't konde verdedigen*, *niet eigen voor...* Wat lezer zal hier uit begrijpen: *het is een ongeschikte sottise van een lompen, onwetenden knoeier?* Inderdaad (ik herhaale het) de zotste mensch kan zulks daar niet uit verstaan; en ondertusschen is uw geheele verdeediging ingericht om dit begrip, dat bij niemand dan u plaats kan vinden, te weeren, en u van de kwaade gevolgen, die daar uit mogten ontspruiten, te ontheffen. Kan men dit anders heeten dan tegen zijn schaduw vechten?

Dat een *volkoome en grondige kennis der Fransche taal* onontbeerlijk zij voor iemand, die een regtmatig oordeel over de Poëzij zal vellen; dat hij, welke, zonder deeze kunde te bezitten, zich bekwaam acht om eene gezonde en redelijke Critica te oeffenen, *ten uiterste dom en vermetel* zij, is een voorgeven, dat, schoon door u zonder bewijs bijgebragt, mij zeer ongerijmt voorkomt. Wat behulp geeft de Fransche bastaardspraak om over Nederduitsche Dichtstukken te vonnissen? Is 't de welluidendheid, is 't de verhevenheid onzer heldenvaerzen, die naar de lamme lafheid der vers Alexandrins gerekend moet worden? Daar kunt gij uw zegel niet aan hangen. Kan men geene kennis van de oudheid hebben dan door de oppervlakkige schriften der Fransche Beaux-esprits? en zijn niet de zelfde bronnen waaruit zij putten, voor ons toeganklijk? Dit kunt gij niet betwisten. Is 't de fransche schikking der Toneelspelen, die deeze kennis zoo noodzaaklijk maakt? Maar de schikking, 't beloop van uw Treurspel is niet gewraakt: de zaak uit welke gij gelegenheid neemt om dit aantevoeren, is een verschil ten opzichte van de oudheid. Doch hieruit blijkt ten duidelijkste

8) Er stond eerst: hunne.

uwe verlegenheid; hier uit (zegge ik) dat uwe verdediging alleen steunt op 't gezag van Racine en Suikers[9]; en om het zeggen des eerstgemelden te verstaan, word de kennis van het Fransch noodwendig vereischt. Maar dit is altoos het werk van den geenen, die ongelijk heeft, dat hij, zich door geen redenen konnende zuiveren, dwaalingen van mannen van naam, welke hij als onfeilbaar wil aangemerkt hebben, ten zijnen voordeele zoekt te doen gelden. Waarom dan, mijn Heer, toevlugt genoomen tot zoo vernederend eene verdediging, zoo gij beter middel had kunnen ter hand neemen? Zeker, het zeggen van uwen tegenschrijver, *men zoude 't kunnen verdedigen*, is sterker verdediging voor uw gevoelen dan al wat gij op drie Bladzijden bijbrengt. Doch welke tegenstrijdigheid! Op de 9 Bladz. schrijft gij: *Gij ziet dus*, *mijnheer! dat ik als een jongeling omzichtig en oplettend ben te werk gegaan*, *en lieden*, *wier roem in de waereld gevestigd was, meer heb betrouwd, dan mij zelven.* Dit sluit in dat gij zelf die uitdrukking afkeurd, (want, met hen overeenstemmende, betrouwt gij uwzelv', en niet hen.) terwijl uw geheele redeneering daar heen strekt, om die uitdrukking te wettigen, en beslooten word met te zeggen: *Het komt mij voor dit vaers wel te hebben uitgedrukt.*

Indien Racine dezelve fout met u begaan heeft, zijt gij beide aanspraakelijk, verr' van dat zijn misslag de uwe regtvaardigen zou. Doch Racine heeft zich minder onnatuurlijk geuit dan gij: want *le sacré Soleil*, mannelijk zijnde, geeft terstond het denkbeeld van den blonden Febus; terwijl *de goddelijke zon*, van 't vrouwelijk geslacht zijnde, dat denkbeeld, zoo veel als mogelijk is, verwijderd. Intusschen is 't niet de zon, maar Apollo, van welken Fedra afkomstig is, en geen *Suikers* is magtig dit te weêrleggen.

Aanmerkelijker echter is de misslag, tot welke gij vervallen zijt in 't weêrspreeken van de verbetering

> *der straalen van Apoll.*

Gij brengt voor *dat de zonnestraalen niets anders zijn dan de zelfstandigheid van 't licht;* zeer wel: maar besluit hier uit verkeerdelijk, dat de uitdrukking

> *kund gij nog 't licht verdraagen*
> *Der straalen van Apoll*, *die oorsprong uwer maagen*,

te verwerpen zij; en waarom? Om dat het als dan betekenen zou: *kunt gij nog 't licht van 't licht van Apoll verdraagen;* het welk, naar uw begrip, *mislijk* weezen zou. Maar, mijn Heer, wat mislijkheid

9) 'Zie Algemeene Geschiedenissen, van SUIKERS, I Deel, bl. 44' (Aantekening van Uylenbroek). Geerlof Suikers was de samensteller van een vele folianten beslaande *Alg. Gesch. des Aardkloots*, na zijn dood voortgezet en in het licht gegeven door Isaäk Verburg, 1721-1728. Daarin werden ook de levens en de werken van 'vermaarde Mannen en Vrouwen' behandeld. Uyl. vond hier den regel: 'Pasiphaë, de dochter van de Zon'.

bestaat hier in? Wie ziet niet klaar, dat het eerste woord Licht in beteekenis verschilt van het tweede, en gebezigd is voor *verlichting*, of *verlicht worden*? zoo dat de zin is: *kunt gij nog verdraagen verlicht of bescheenen te worden van 't licht van Apoll*? En wanneer men in uw vaers:

kunt gij nog 't licht verdraagen
Der goddelijke zon, die oorsprong uwer maagen?

het woord *licht* in eene andere betekenis neemt, dan die van *verlichting*, drukt het op verr' na de zin van uwen voorganger niet uit, welke letterlijk zegt:

'kan ik nog 't gezicht verdraagen van de goddelijke zon, van welke ik afgestamd ben?'

Maar gebruikt men het in deeze zin, zoo vervat het juist hetzelfde: want het gezicht is niets anders dan het gevoel der lichtstraalen, die ons beschijnen, of verlichten.

Dus ziet gij, mijn Heer, dat de voorgewende *mislijkheid* niet in de verbetering, maar in uw verstaan te zoeken zij. Dit moest U echter niet ontsnapt zijn; want in een' Poëet kan de scherpzinnige kundigheid in de Physica, geen fout in de taalkunde opweegen; en het smart mij waarlijk van uwentwegen, dat gij, om dit vertoon van geleerdheid te maaken, u een regtmatige bespotting hebt op den hals gehaald.

Eer ik van dit punt afscheide, kan ik niet voorbij u te doen opmerken 't verkeerd uitwerkzel, door een kwalijk gepaste plaisanterie veroorzaakt. Immers kan ik het voor niets anders dan plaisanterie houden, wanneer gij op het zeggen van uwen beöordeelaar: 'Pasiphaë, Gemalin van Minos, uit welken Fedra', aantekend: *hier is iets uitgelaten, 't geen den Schrijver zekerlijk door overijling is ontslipt.* Maar andere, minder dan ik van uwe kundigheid overtuigd, achten deeze Note een gebrek van doorzicht in deszelfs Autheur te verraden, en gelooven dat gij van het gebruikelijkste siersel der Welspreekendheid onkundig zou zijn; *welk vermoeden te doen plaats grijpen uw voornemen niet kan geweest zijn.*[10] Alle die dit leezen zijn niet bewust dat gij vermaak schept in tegen uw beter weeten te handelen: alle zien zij echter dat de uitlaating van de woorden 'gebooren is' niet door *overijling* veroorzaakt zij; maar dat de schrijver zich, met welberaade zinnen, van de Figuur der Rhetorica bediend hebbe, welke, onder den naam van Ellipsis of verzwijging, den minsten schooljongen bekend is; en dat hij zulks met reden gedaan hebbe, om zijn stijl niet te wijdloopig te maaken. Wat moet hier nu uit volgen, dan dat zij u van gezegde onweetenheid verdenken? Ik voor mij zie geen kans

10) 'My als zodanig te doen doorgaan, kan uw oogmerk nooit geweest zyn', had Uyl. in zijn *Brief* geschreven (6).

om u hier van te zuiveren, dan door de feil der *overijling* van uwen tegenschrijver op u over te draagen.

Dus veel van uw eerste verschil; zien wij wat van het tweede te zeggen zij.

Zal het kwaadwilligheid of onachtzaamheid genoemd moeten worden, ter dier plaatse den beöordeelaar valschheden te verwijten, die uit uwe eige woorden wêerlegd kunnen worden? Wat redeneering toch is dit? *Ik haat een zwak vaers*, *mijnheer! FEDRA*, *hoop ik*, *heeft dit voor mij aan de kundige waereld beweezen; maar*, *helaas! 't is mij leed*, *dat gij mij een zwak bijvoeglijk woord willende aanduiden*, *ongelukkig u zelven schuldig maakt aan een*, *dat hier ter zaake volstrekt oneigen is. Ei lieve! wat staat 'er tegen slap over? Immers stijf. Nu betekend een stijf vaers geheel iets anders dan een sterk vaers.* Waar heeft de schrijver het vaers van slapheid beschuldigd? Zeker nergens. Hij heeft gezegd (en wederom met dezelve behoedzaamheid) 'Dit bijvoeglijk woord *doodsch* schijnt hier te slap'. Wie toch kan u van zoo schandelijk eene botheid verdacht houden, dat gij niet weeten zoud dat een bijvoeglijk naamwoord geen vaers is? wie van zoo onvergeeflijke onoplettenheid, dat gij u zoud inbeelden dat het verschil over het vaers, en niet over het woord is?

Wat het verschil zelve betreft, schoon de verandering in 'sterk' aftekeuren zij, des beoordeelaars aanmerking omtrent het woord *doodsch* is echter juist. Dat dit woord niet, in deeze zin, op de liefde toepasselijk zij, zal men terstond begrijpen, wanneer men de moeite neemt van deszelfs echte betekenis na te gaan. *Doodsch* is dat geen dat een akelig denkbeeld, een denkbeeld van den *dood* in den aanschouwer verwekt; dus bestaat het in 't uiterlijke; en men kan uw zeggen niet wettigen, dan door overbrenging; als: *een doodsche wanhoop*, *een doodsche liefde*, voor een wanhoop, een liefde, die den genen, welke daar van bevangen is, een *doodsch gelaat*, een *doodsch uitzicht* geeft. Doch in uwen brief word dit woord op eene beklaaglijke wijze misbruikt; en ontfangt het dezelfde beteekenis met *droevig*, *beklaagenswaard*, *gevaarlijk*, *verderflijk*, jaa, met het fransche *fatal*, dat noodlottig, rampspoedig, doodelijk betekend. Hoe zeer gij ook geneigd moogt zijn, mijn Heer, om u door voorbeelden te verdeedigen, zou ik u toch wel durven uitdaagen om eenig gezag voor deeze betekenis van het woord *doodsch* bij te brengen. Maar wat zegt gij vervolgens? *Dat ik intusschen eene doodelijke Liefdedrift meene is onwaarachtig.* Hoe! mijn Heer, Racine, *de groote Racine*, *een der grootste mannen van Vrankrijk*, *in wiens grondige geleerdheid gij zoodanig berust*, zegt *fatal*, en gij, gij wijkt van hem af! Geef u slegts de bedaardheid van geest om het wortelwoord te onderzoeken, en gij zult bevinden dat *fatal* afgeleid word van *fatum*, het welk zo in 't bijzonder voor den dood, als

in 't algemeen voor't noodlot gebruikelijk is, en moeten toestemmen, dat alleen de zucht om uwe feilen te regtvaardigen, en uwen tegenschrijver te weêrspreeken u dit heeft doen ontkennen. Doch gij behoorde te bedenken, dat hij gelukkig is, die nooit dwaalt; maar verstandig, hij, die zijne dwaalingen erkend en verbeterd.

Maar het is het woord van liefdedrift niet, dat de kracht heeft van 't fransche woord *charme:* gelukkiger zou hetzelve door *betovering* uitgedrukt worden. De geheele redeneering van Enone is geschikt om in Fedra de wroegingen des harte te smooren, door haar zich zelve als onschuldig te doen aanmerken, en haar misdrijf als een verrichting des noodlots te doen voorkomen, in welke zij geen deel heeft. Nu zegt uw vaers:

Een doodsche Liefdedrift heeft u tot kwaad gedreeven, of, gelijk gij goedvind het te verklaaren, *Die gevaarlijke liefde*, *die u kwijnen doet*, *vervoert u anders te handelen dan wel zou betaamen*, op verr' na niet het geen uitgedrukt word door te zeggen: Een noodlottige betoovering dwingt u tot misdaaden: het eerste geeft niet meer te kennen dan: gij zijt te beklaagen dat gij, om een onwettige liefde te voldoen, uw toevlugt tot kwaad doen moet neemen: terwijl het laatste duidelijk insluit: gij zijt niet aanspraakelijk voor het misdrijf, dat gij begaan hebt, als het vrij gebruik van uw zielsvermogens ontbeerende, en door een' onwêerstaanelijken nooddwang gedreeven.

Intusschen, mijn Heer, beledigt gij uwen tegenschrijver ten hoogsten door het voorgeven, dat hij *in een jaar tijds* niets berispelijks tegen uw Fedra heeft kunnen vinden, *schoon hij haar tot de geringste deelen heeft nagegaan.* Deeze beschuldiging, hoewel tot tweemaal herhaald, is niets minder dan juist.[11)] Zij wil aanduiden dat hij gepoogd heeft op hetzelve Treurspel te vitten, 't geen door de enkele leezing van de beoordeeling weerlegd word. Hij beöordeelt uw stuk in 't algemeen; prijst het; schrijft tot eene proeve, een der schoonste gedeeltens uit; en merkt, in 't voorbijgaan, twee woorden aan, welke hem oneigen voorkoomen. Dit is het werk niet van eenen haatelijken berisper en bedilzuchtigen vitter. Zeker, indien hij getracht had uwe feilen op te luisteren, daar was gelegenheid genoeg geweest in een Dichtstuk van die uitgestrektheid. Hoe had hij zich ten uwen koste kunnen vermaaken, b.v. over de vaerzen:

11) Aanleiding voor deze beschuldiging kan voor Uyl. geweest zijn, dat in het no., voorafgaande aan dat waarin de *Fedra* werd beoordeeld, een vertaling van Racine's *Esther* was aangekondigd - en zonder enige critiek besproken - die bij denzelfden uitgever, doch minstens vier maanden na de *Fedra* was verschenen. In de ‘Toewying aan de kundige Oefenaren der Nederduitsche Dichtkunst’ had hij, onder zijn naam zijn eersteling aanbiedend, zijn ‘gesterkt en rustig voortgaan’ afhankelijk gesteld van hun gunst en in het ‘Voorbericht’ de hoop uitgesproken, dat men bij het ontdekken zijner gebreken de goedwilligheid van een jong dichter meer zou toegeven, dan de stem ener moedbenemende veroordeling.

Herstel uw zwakke kracht, *dewijl 't u word vergund*
Dat ge uw vervallen kracht op nieuw versterken kunt,[12)]

welke *uwen haat tegen de zwakke vaersen* (misschien *door overijling*) *ontslipt* zijn! Hoe zou hij gestreept hebben, de vaerzen:

Erkent, in 't eind' gedwee, eene Overwinnares...
Ken in Aricia mijn Medeminnares![13)]

welke of geen rijmklank hebben, of vaerzen van vijf voeten zijn.

Wat zou hij schielijk de zwakke plaatsen aangerand hebben, waar in 't Oorspronkelijk de Navolging zoo verre te boven gaat! als in 't zesde Toneel des vierden Bedrijfs, waar Racine Fedra doet zeggen:

Enone, qui l'eût crû? j'avois une rivale.
...Hippolite aime, et je n'en puis douter.
Ce farouche ennemi, qu'on ne pouvoit domter,
Qu'offensoit le respect, qu'importunoit la plainte,
Ce tigre, que jamais je n'abordai sans crainte,
Soumis, apprivoisé, reconnôit un vainqueur.

'Enone, wie zou dit geloofd hebben? ik had eene medeminnaresse. ...Hippolitus bemind, en ik kan daar niet aan twijfelen. Die woeste vijand, dien niemand vermogt te temmen, dien 't eerbewijs verstoorde, dien de klagt verharde, die tijger, dien ik nooit zonder siddering genaakte, erkent, onderworpen, getemd, een' overwinnaar.'

Waar van gij het vierde vaers op deeze wijs tracht uit te drukken:

Wiens hart noch eerbewijs, *noch klachten konden raken*,[14)]

welk vaers zoo veel van dat van uwen voorganger verschilt, als de Hollandsche Spreekwoorden 'boter aan de galg smeeren' en 'olij in 't vuur werpen' van elkander verschillen.

Hoedaanige voorbeelden meer voorhanden zijn, welke het mijn zaak niet is op te haalen, als die ligtlijk in de zon een vlek verdraagen kan, en zonder moeilijkheid aanschouwen dat de goede Homerus somtijds een dut heeft.

Zie daar, mijn Heer, 't geen ik denk van uwe verschillen met den bewusten schrijver. Hiermede geloove ik voldongen te hebben dat het beter waar' geweest uwe verdediging achter te laaten, dan dezelve met zulk eene verhaasting in 't licht te geeven. Doch dit is geschied. Mogten wij altoos de reden raadpleegen eer dan onze driften, wij zouden ons zoo licht niet der verwaandheid en vermetelheid, de jeugd zoo eigen, overgeeven, en de berispingen (verr' van 'er ons zoo hevig tegen te verzetten) tot onze verbetering dienen doen.

Middelerwijl mij in uwe vriendschap beveelende, heb ik de eer, van met alle achting te zijn, enz.

1772
W.B.

12) *Fedra*, t.a.p. 10.
13) Id., 57.
14) Id., 56.

2. Bilderdijk aan Karel de Pecker, Pieterszoon, geheimschrijver van het Dichtkundig Genootschap te Leiden, onder de Zinspreuk *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*, 1775.

Ongedateerd. Hs niet meer aanwezig. Gedrukt in de *Handelingen* van de jaarl. verg. van 1776, Mij. Ltk., en in *Leeskabinet* 1870, 4e st., 5.

> Het briefje was verzegeld bij het ingezonden gedicht gevoegd, om alleen geopend te worden bij bekroning van den inzender.

Wel-Edele Heer![1)]

Een dringende reden heeft mij verhinderd Uw WEd. mijnen naam te kennen te geeven[2)]; doch ik verbinde mij (zoo ik den mij toegelegden Prijs aenneme) Uw WEd. denzelven binnen kort te doen weeten; en ten bewijze van echtheid, eenige Coupletten uit de Lierzang[3)], in dezelfde spellinge, en door de eige hand geschreeven, daarbij te zenden.

Ik heb de eer', met verschuldigde hoogächting', mij te noemen,
Wel-Edele Heer! Uw Wel-Edelheids Dw. Dienaar
N.N.

3. Jacob Vosmaer aan Bilderdijk, 28 Mei 1776.

Hs. Kon. Akademie, Cat. Hss. no. CXVIII.

's Hage, 28 Mey 1776.

Weledele Heer en Geachte Vriend!

Een mijner goede bekenden schreef mij den 23 deezer het volgende:

De gouden Prijsbehaalder te Leyden is de heer Willem Bilderdijk, zoon van den Heer dr van dien naam, U byzondere vriend. - Ik heb niet willen nalaaten u deeze nieuwstijding mede te deelen &.

Ik was het voorensgem. verneemende meer verheugt dan verwondert. - Voor lang heb ik u gekent; u vermogens en bekwaamheden moeten en

1) De procureur Karel de Pecker, sedert 1774 secretaris.
2) Vgl. p. 12 m. en *DW.* XII, 467.
3) *De Invloed der Dichtkunst op het Staetsbestuur.* Gedrukt in de *Tael- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootschap:* '*Kunst wordt door arbeid verkreegen*', II (1778), 1 vv; *DW.* VIII, 3 vv. B.'s Prijsvers was ondertekend met enkele verzen uit Horatius' *Ars Poëtica.* De toekenning van den gouden eerpenning aan het aldus gesigneerde vers werd bij besluit van de jaarlijkse vergadering, gehouden 16 Mei 1776, in de nieuwspapieren bekend gemaakt (o.a. in *Leydsche Vrydagse Courant*, no. 66; Kon. Ak.) waarop het Bestuur van het Genootschap een brief ontving, in welken Willem Bilderdijk zich als den dichter van dit vers deed kennen. (*Leeskabinet* 1870, 4e st., 4 v.: mededelingen van Dr. A. de Jager, ontleend aan de *Handelingen* en andere officiële stukken van het Genootschap.) Deze brief is niet meer aanwezig, ook niet in ms. copie of druk bewaard. - Vgl. blz. 276. P.S.: Br. - Messch. I, 238.

zullen u steeds waar gij in 't strijdperk treed, de welverdiende lauren doen plukken en wegdraagen. - Geluk dan mijn lieve vriend met de overwinning en welverdiende zegen. Godt geeve u meerdere gezondheid en sterkte na het lichaam, om dus u groote ziel na behooren te ondersteunen.

Maakt mijn Compliment aan u braave Ouderen en familie, en zijt altoos verzekerd, dat ik met steeds vermeerderende hoogachting en toegenegenheid ben en blijven zal

WelEdele Heer, geachte Vriend, u Weled. D.W. Dienaar

Jb Vosmaer[1)]

In extra haast verschoon stijl en schrift voor de ingesloten verzoeke cito.

4. Bilderdijk aan J. Verschuur, Medio 1776.

Hs. in het Familiearchief-Van Ketwich Verschuur (vgl. Koll. I, 475 v.); naar afschrift (uit de nalatenschap van Prof. Alb. Verwey) Mij. Ltk. cod. 1918.

WelEdele zeergeleerde Heer,[2)]

Het moet in den eersten opslag zonderling voorkoomen, en als eene ongelijkheid in mijn gedrag worden aangemerkt, dat ik heden niet op dezelfde wijze te werk gae, omtrent het schrijven naar den eerpenning, als in het voorleden Jaar, wanneer ik geen' sterveling behalve mij van mijne onderneeming bewust deed zijn. De voorzichtigheid, welke mij toen bij het mislukken van mijn bestaen voor veeler bespotting, (want deeze immers is het gewoone Lot van hen, wier eerzucht hun vermogen te boven gaet) en voor den blaam van verwaandheid dekken moest, schijnt gelijke voorbehoedzels voor te schrijven; jaa, derzelver eisch in dit geval te wederstreeven, doet mij in een al te ongunstig daglicht voorkoomen, als of ik, te vooren zoo beschroomd, zoo mistrouwende op mijne kragten, thans zoo opgeblaazen en eigendunklijk groot

1) Jacob Vosmaer (1717-1781). Sedert 1749, na een zevenjarige praktijk als notaris aldaar, Controleur der gemeene Landsmiddelen van Holland en West-Friesland en Commies op het kantoor der gemeene Landsmiddelen te 's-Gravenhage. Begunstiger van de oprichting af, honorair lid sinds '72, medebestuurder sinds '73, van het Haagse Dichtgenootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt*; in die functie ook briefwisseling houdend met Iz. Bilderdijk. April '76 was hij echter uitgetreden. Als Bild. Sr. vurig Orangist: noemde zijn twee kinderen Willem Carel (1750) en Anna (1756) naar den Stadhouder en de Gouvernante, die zich bij den doop lieten vertegenwoordigen. Broeder van Arnout Vosmaer (vgl. br. 93), den Dir. van het rariteitenkabinet van Willem V. Grootvader van den gelijknamigen schrijver van de *Wandelingen van Meester Maarten Vroeg* (Gem. arch. 's-Grh.; Kollewijn, I, 59 in dezen onjuist).

2) Dr. J. Verschuur (1738-1806), medicus, was een huisvriend van Vader B. die den jongen Willem met veel begrip tegemoet trad, en voor zich won. B. koesterde voor hem levenslang een hartelijke genegenheid. Vgl. br. 60, aan Feith: t.a.p. 78 m.; en Koll. reg.

waare, dat mijne verbeelding mij van de overwinning verzekerde, en mijne Mededingers alle beneden mij verlaagde. Wie, ten zij eene naauwe vriendschap hem voor mij ingenomen hadde, zou anders van mij kunnen gelooven? Ik weet, mijn Heer, en ben u daar ten hoogsten voor verpligt, dat uwe mij zoo dikwerv' beweezene goedheid naauwelijks van u verkrijgen kan, mij teven van eenen zoo verre gaenden hoogmoed, en zwakheid te verdenken, van mij dus boven de grootste Dichters te verheffen, en het geluk dat mijne poogingen eens begunstigd heeft, niet te konnen draagen.

Ik weet dat uw oordeel zich opschorten zal, tot het gevolg mijner handelwijze of mijne ontdekkingen mij uwer verachting' of vriendschap waardig toonen! Doch deeze uwe goedheid, deeze uwe vriendschap is van te veel gewigt, van te veel belang voor mij, om eenig vermoeden ten mijnen nadeele te laaten stand grijpen; jaa, 't zou zijn uwe vriendschap te hoonen, en minachting voor dezelve te betoonen, indien ik niet vooruit die bezwaaren te keer ging, door mijne beweegredenen tot een zoodaanig gedrag, als ik in deezen gedwongen ben te houden, vrijmoedig te openbaaren.

Dat ik, in den voorleden' Jaare, noodig had het geheim te bewaaren, is, dunkt mij, buiten tegenspraak. Een Jongeling van 18 jaaren; naauwelijks eenige geringe en kleine treurdichtjes geschreeven hebbende, waaronder misschien geen drie zijn, welke hij zou willen erkennen[3]; weinig of geen Poëeten geleezen hebbende; van een' traagen, stillen zegt men, en somberen aart; beroemden en gekroonden Dichteren, mannen van jaaren, van geleerdheid naar de kroon steekende; waanende dat hij dezelven in geest, verbeeldingskragt, oordeel, oudheid- en fabelkunde, taal, versificatie zou kunnen evenaaren! Hoe belagchelijk een bestaen! Immers was er niets, dat mij eenen gelukkigen Uitslag belooven, dat mij van eene algemeene bespotting bevrijden, of zelfs eenig voorwendzel ter verdeediging mijner stoutheid verschaffen kon, of 't moest het belachlijk vaers zijn, dat in de Parodie van de Cid, Cassagne in den mond word gelegd:

> La rime n'attend point le nombre des années.[4]

3) Bedoeld zullen zijn elegieën en dgl., als *Jephtaas Dochter aan hare Moeder* van 1774 (Koll. I, 49), of fragmenten van treurspelen, als die van *Jephtah* en *Willem de Eerste* (Koll. I, 37, 49, 50). De epitheta ‘gering’ en ‘klein’ en het diminutief maken het eerste aannemelijker. In de corresp. later met De Lannoy blijkt hij met de elegieëndichters der Ouden goed bekend.

4) P. Corneille: *Le Cid*, Acte II, Scène II:

> ‘Parle sans t'émouvoir,
> Je suis jeune, il est vrai; mais aux âmes bien nées
> La valeur n' attend point le nombre des années’.

De ‘Paroidie’ in *Ménagiana ou les bons mots et remarques critiques, historiques, morales et d'érudition de M. Ménage*, Tome I (in de uitgave A'dam 1762, bij Van Harrevelt, p. 47-64; het citaat op p. 61). B. bezat dit werk in de editie Paris 1693, blijkens den veilingcatalogus - 1797, p. 155 no. 2361.

Doch de zelfde redenen hebben tegenwoordig plaats; want wat is het verschil van een Jaar, om 't oordeel te doen rijpen? Wat kan de oeffening in dien tijd, en wel in de tusschen uuren, bij zoo veele andere bezigheden, betekenen? 't Is waar, men zou kunnen bijbrengen, dat de bekrooning van mijne voorige onderneeming eenige geschiktheid tot de Dichtkunde in mij beweezen had: dit kan bij anderen in hunne beoordeeling over mij eenigen invloed hebben; doch ik-zelf, ik gevoel niet meer verhevenheid van geest, rijkdom van denkbeelden, dan te vooren; ik heb dus gelijke reden om mij te mistrouwen. Zelfs kan ik mij thands minder goed gevolg belooven; dewijl mijn voorig Dichtstukje een Lierzang, tot welke ik mij minder onbekwaam achte, dit een Carmen didacticum is: vereischende het laatste grootere en algemeenere kundigheid, meer Logica, meer Rhetorica, vaster orde, gesteevener en gelijker stijl, stouter vaerzen, 't welk alles mij vreemder is. Daarboven is mijn ledige tijd thands aanmerkelijk verminderd[5]. Ik zwijg van mijn Mededingers, waaronder ontwijfelbaar de *geweldige* Prijs-behaalder *Van der Waal* zal zijn, welke reeds drie goudene eerpenningen gewonnen heeft[6], en die in dit soort van dichtwerk uitmunt: waarbij het waarschijnelijk is dat *de Baronesse de Lannoy*[7] zich bevinden zal, van wier bekwaamheid voor dit onderwerp *de Belegering van Haarlem* de treffendste blijken oplevert. - 't Is dan niet in mij, 't is dan niet in het soort van Dichtstuk, niet in de omstandigheden, waarin ik geplaatst ben, dat zich iets opdoet, geschikt om mij aan te moedigen. - Maar 't is het verschil van onderwerp dat de verscheidenheid van mijn gedrag veroorzaakt. Den eersten maal was het de eerzucht, thans is het pligt, welke mij aanspoort: eerst werkte ik om mijn' eigenen roem; thans opdat ik 't mijne toebrenge tot den bloei, tot den welvaart van mijn Vaderland: eerst was ik 't zelf, ik-alleen, in wien mijne begeerte zich bepaalde; maar nu, nu is 't mijn dierbaar Vaderland:

5) B. is den 15en Maart 1776 boekhouder op het kantoor van zijn vader geworden. De prijsvraag is uitgeschreven den 16en Mei. B. is nog 19 jaar. Deze brief is derhalve tussen eind Mei en begin September geschreven.

6) Simon van der Waal, kostschoolhouder te Geertruidenberg tot 1779, daarna te Alkmaar, waar hij in 1781 stierf; in 1774 door het Haagse Dichtgenootschap met goud bekroond voor zijn prijsvers *De waare vereischten in eenen Dichter*, in 1775 door het Leidse voor zijn gedicht *Op de tweede Eeuwfeest der Leydsche Hoogeschoole*, in 1776 wederom door het Haagse voor zijn *De heilzame invloed der Dichtkunst op den Godsdienst* (*Nw. Biogr. Wb.* III).

7) Juliana Cornelia baronesse De Lannoy, (1738-1782) geb. te Breda; aankwekelinge uit de school van Van der Waal (B.'s *N. Versch.* II, 146), eveneens wonende te Geertruidenberg. In 1774 door het Haagse Genootschap met zilver bekroond voor het genoemde prijsvers, in 1775 door het Leidse met goud voor haar *Lof der Heeren Van der Does, Van der Werff en Van Hout.* Toen B. dezen lierzang gelezen had, zei zijn hart hem: *anch' io son pittore* (*DW.* XII, 467). Bij het eerste lezen van haar treurspel *De Belegering van Haarlem* (A'dam, 1770) had hij tranen van naijver gestort (*Brieven*, ed. Messchert, I, 46).

toen was mijn onderwinden, ten besten beschouwd, lofwaardig; doch nu is 't een pligt; en wie is berispelijk, om dat hij daaraan voldoet; wie denkt laag genoeg, om zich zijner pligtsbetrachting te schaamen? Jaa, mijn Heer, als zoodaanig zie ik het aan: ik acht het den pligt te zijn van alle die eenige, zelfs de minste geschiktheid hebben voor de Poëzij, dat zij, bij deeze gelegenheid, betoonen, hunnen pligt te kennen, te beminnen, te betrachten, en met moed en lust begaafd te zijn om hunne Landgenooten, tot welzijn des Vaderlands, daar toe aan te drijven; ô mogt dat Dichtstuk gekroond worden dat het Algemeen het meeste nut kan doen! Verr' van door eene onwaardige afgunst mijn hart te bezwalken, zou ik den overwinnaar geluk wenschen met meer genoegen, dan mij de zege verschaffen kan. 't Is dus alleen de begeerte om mijn Vaderland nuttig te zijn, om mij eenen Patriot te betoonen, die mij aanspoort, om naar den prijs te dingen, en dezelfde zucht achte ik ook dat uwe vriendschap bewoogen heeft om mij uwe edelmoedige aanbieding te doen: 't is het genoegen van mij in 't behartigen van deezen pligt te versterken, dat u wegens de moeite van zoo lastig een werk vertroost, en in verzekerdheid hier van, neem ik deeze verpligting, door uwe goedwilligheid mij opgelegd, dankbaar aan.[8)] - Ik behoeve dus niet te bedekken, dat ik mijn Vaderland bemin, en nuttig aan hetzelve poog te zijn: zie daar dan, wat mij, mijn Heer, van die geheimhouding, welke ik te vooren, zoo ten uwen als anderer opzichte heb moeten aanwenden, bevrijd.

Eenige geheimhouding, schoon minder naauw, word echter gevorderd. Men begrijpt ligtelijk, hoe ongevoeglijk het zijn zoude, dat anderen (uwe toegeneegen en vertrouwde vriendschap maakt hier eene billijke uitzondering) van eenige mijner onderneeming kundig waaren, die mijn' Vader onbekend blijft. Maar, zal men met reden vraagen, waarom voor denzelven dit verborgen gehouden? Gelooft gij, mijn Heer, dat mijn Vader, die mij bemint (het geen mij ter beantwoording daarvan voor 't oovrige, aanzetten zou om niets zoodaanigs buiten zijne kennis te onderneemen), die vermaak schept in 't geen mij ter eer strekt, aan wiens kundigheid de minste misslag niet ontsnappen kan, gelooft gij dat die zich zou kunnen onthouden, van mij de feilen, de zwakke plaatzen, in dit werk ingesloopen, aan te wijzen? van dezelven te verbeteren? En zou ik dit bewijs van zijn tederheid anders kunnen aanneemen, dan

8) Dr. Verschuur zal hem ook nu het gebruik van zijn boeken, en zijn raad daarbij, hebben aangeboden. Vgl. *DW.* X, 217: ‘U... die me in mijn kindsche dagen Uw kostbren boekschat, raad en edel hart ontsloot’ (in het oorspr. hs.:„ Uw' eed'len Boekschat en nog eed'ler raad ontsloot’; *Nav.* 1857, 164); en *Mengelingen en Fragmenten*, 8: ‘Van hem bekwam ik 't gebruik van Grieksche auteuren, van Historieschrijveren, van werken van smaak en wat mij dienen kon’. Aan dit tweede prijsvers voegde B. ruim vier bladzijden aantekeningen toe, met citaten van Griekse en Romeinse auteurs, Francius, Longinus, Pufendorff, Wolff.

door daar een dankbaar gebruik van te maaken? Zou niet de achting aan mijn' Vader, aan zijne jaaren, aan zijne kunde verschuldigd; zou niet mijn zelfbelang; zou niet de afkeer van willens en weetens met iets gebrekkigs te voorschijn te treeden; zou niet dit alles mij noodzaaken mijn stuk naar zijne onderrichtingen te verbeteren? En gelooft gij, zoo mijn Dichtstukje gekroond wierd, het geen, indien deeze verbeteringen aanmerkelijk *mogten zijn*, *waaraan ik niet twijfel*, ligt geschieden kon, dat ik zou kunnen nalaaten zulks aan deeze verbeteringen toe te schrijven: en zou ik ooit den eerpenning met genoegen konnen aanzien, welke mij gedurig te binnen bragt, dat ik die, misschien onverdiend, door mijns Vaders toedoen verkreegen had? Zou niet mijn hart hem dit recht doen? Voorzeker Antilochus, naar den prijs in 't wagenperk zullende dingen, ontfing den raad van zijnen Vader[9], gelijk ik aan den mijnen mijne kennisse in de Dichtkunde te danken hebbe; maar Nestor beklom den renkar niet om zijn' zoon in 't wenden met zijne ervaarniss' bij te staan. Maar, zegt gij, ligt kon een misslag, eene onachtzaamheid u berooven van de eer, welke u, zoo dezelve uit het stuk geligt waare, verkreegen zou zijn. Dat zij zoo! Het is minder de eer van de overwinning, dan de lust om niet te ontbreeken aan het geen ik achte verpligt te zijn, welke mij aandrijft; en schoon het anders waare, zichzelven, op zijn' waaren prijs te leeren stellen, is wel eene zegepraal waardig[10]: vooral eenen Jongeling uit den aart reeds te veel tot eigenliefde geneigd, en wien eenige vernedering somtijds heilzaamer is, dan de kragtigste lessen, die ooit tegen deeze ondeugd gegeeven zijn.

Na mij in UWEs hooggeachte vriendschap te hebben aanbevolen, heb ik de eer, mij te onderschrijven,

WelEdele Zeer geleerde Heer, Uwer Wel Ed D.V. Dienaar,

Wm Bilderdijk.

De haast verschoone het schrift en den stijl!

5. Bilderdijk aan de ‘Leden des tael- en dichtlievenden genootschaps onder de spreuk: Kunst wordt door arbeid verkreegen, te Leyden’, 31 Jan. 1777.

Ingesloten een ander verzegeld briefje. Hss. niet meer aanwezig. Gedrukt in de *Handelingen* van de jaarl. verg. van 1777, Mij. Ltk., en in *Leeskabinet* 1870, 4e st., 9.

Wel-Edele Heeren,

Het is mij ten hoogsten leed, door eenige omstandigheden ver-

9) *Ilias*, Boek XXIII, v. 349.

10) Weegt wel tegen een (gemiste) zegepraal op.

hinderd te zijn Uw WEdelh. mijnen naam te openbaaren, gelijk ik na uitwijzing van den eerprijs hoope te doen, en langs dien weg gelegenheid te geeven, om mij van eenig mistrouwen omtrent Hoogderzelver oprechtheid en trouw verdacht te houden. Ik vraag daar verschooning voor door deeze Letteren, welke met eenen strekken om deeze verdenking te weeren van iemand, die 't geluk geniet door Uwe W.Edelh. met den naam van Medebroeder vereerd te worden[1], misschien bij opening deezes onder dezelve gezeten zal zijn, en met steeds vermeerderende achting' de eer heeft zich te noemen,

Wel-Edele Heeren, Uwer W.E.D.W. Dienaar

Lid van het Genootschap.

Amsterdam,

den laatsten van Louwmaand des jaars 1777.

Het ingesloten briefje luidt:

Dewijl het een lastig werk zou zijn op nieuw een afschrift van mijn Dichtstukje[2] te maaken en in te leveren, ben ik te raade geworden zekere spreuk in dit verzegeld briefje in te sluiten, waer van een wedergade, zo ten opzichte van Cachet, als schrift en inhoud, volmaakt met dit overeenkomende, door mij aan 't Genootschap te behandigen, ten klaaren blijk van de waerheid mijner opgaave als Dichter verstrekken zal, en van deezen inhoud:

E□ δ'□γ□ - - - □ξ □γενεί -
ων □□δο□ □νέδραμον □μνῳ
μη βαλέτω με λί□ῳ τραχε□ φ□όνο□!

Si ad gloriam (quam
adeptus sum jam) ab imberbibus
(annis), recurrerim carmine
ne me petat lapide aspero invidia!

PIND. OLYMP. ODE 8

1) B. was na zijn eerste bekroning, op 28 Aug. 1776 tot lid van het Genootschap benoemd.
2) *De waere Liefde tot het Vaderland.* Gedrukt in de *Tael- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootschap:* '*Kunst wordt door arbeid verkreegen*', II (1778), 35 vv.; *DW.* VI, 213 vv. Vgl. br. 276, P.S.: Br. Messch. I, 238.
Het briefje bij den *Lierzang* over hetzelfde onderwerp bevatte slechts de woorden: 'Lid van het Genootschap te Amsterdam' (*Leeskabinet* 1870, 4e st., 10). Staande de vergadering van 8 Mei 1777 maakte B. zich op verzoek, en 'met vertooning van volledige bewijzen', bekend als den dichter van de met den gouden en den buitengewonen zilveren eerpenning bekroonde verzen. De gewone zilveren eerpenning werd behaald door Freule De Lannoy.

6. Bilderdijk aan L. van Santen, 14 Juli 1777.

Hs. Mij. Ltk. B.P.L., 244. Gedrukt: *Levensbode*, IV (1871), 460.

WelEdele zeer geleerde Heer,[1)]

Kan ik, na de vleiende toejuichingen, met welke ik tot Uwent zoo mild onthaald ben, anders dan beschroomd zijn dat mijne voortbrengsels die streelende Lofspraaken zullen logenstraffen? In de daad, de eigen bewustheid van onvermogen zou kragtig genoeg zijn om mij de vrijmoedigheid te beneemen in 't verschijnen voor UWe kundigheid, schoon daar niet bij kwaame 't vooruitzigt van bij Uw WEd in achting vernederd te worden. Ik heb dus al het vertrouwen op Uw WEd gunstige vriendschap en toegenegene goedwilligheid noodig: om mij te verstouten dat ik Uwer WEd. het Album Amicorum aanbiede, in 't welk ik verwaand genoeg geweest ben, om onder de naamen van Waereldberoemde mannen ook den mijnen te plaatsen.[2)] Een verwaandheid! welke bij niemand (zoo niet bij Uw WED) verschooning kan vinden. Vergeef dan, mijn Heer, de verregaande vermetelheid eens Jongelings door zijn geluk begoocheld, en schrijf aan de verblinding, waar in zijn korts behaalde zege[3)] hem gebragt heeft, de Kunstliefde toe, welke Uw Ed. in het bijschrift ontmoeten zal. Ik heb hetzelve ondertekend te Leyden, omdat het een vrucht is, waar van ik op de t'huisreize verlost ben, en welke ik thans geen kans zie, te verbeteren, terwijl een buitengewoone dofheid van Geest de plaats ingenomen heeft van de betoovering, die mij te Leyden als uitgeput heeft. 'k Erken, dat deeze bekentenis mij niet zeer tot eer' strekt, als zeer geringe vermogens aanduidende; doch dit schijnt een uitwerksel der zwakheid van mijn gestel te zijn: en ik twijfel of niet elk min of meer aan diergelijke wisselvalligheden onderworpen zij. Dit is 't ook dat onze klagten billijkt over de kortstondigheid van 's menschen leven, 't welk zekerlijk genoegzaam toereikend zou zijn om ons hart te verbeteren en onzen Geest te verrijken, zoo geene oogenblikken van onbekwaamheid

1) Mr. Laurens van Santen (1746-1798), jeugdvriend van H. van Alphen; als jurist gezocht repetitor te Leiden; bekwaam klassiek philoloog en geëerd neo-lat. dichter. Had groot aandeel in de afzetting van vier Orangistische hoogleraren. Was sedert 1795 Curator van de Leidse Hogeschool; bewerkte als zodanig de oprichting van een leerstoel voor vaderlandse taal en welsprekendheid en de benoeming van Matthijs Siegenbeek. Had veel invloed op de letterkundige vorming van het jongere geslacht. Hij was hon. lid en van 1774-1777 medebestuurder van het Leidse Gen. (V.d. Aa, *Biogr. Wb.*; Siegenbeek, *Gesch. Leidsche Hoogeschool*, reg.; P. Hofman Peerlkamp, *Liber de vita, doctrina et facultate Nederlandorum qui carmina Lat. composuerunt*, 533 vv.; *Levensbode* IV, 460 vv.; Kalff VI, reg.; Wille, *Van Goens* I, reg.; *Handel.* Leids Gen.).
2) B.'s vers in het Album van Van Santen: *DW.* X, 213. Oorspr. luidde het soms enigszins anders. Zie *Levensbode* IV, 460. Daar ook het albumvers van Dobbrauski, van denzelfden datum als dat van B.
3) De bekroning door het Leidse Genootschap, op 8 Mei 1777.

hetzelve besnoeiden. Dan, hoe 't ook zij, indien ik, een rechtmaatig gebruik maakende van de gelukkiger uuren, 't eenigen tijde, eenig recht verkrijgen mag op de achting Uwer W.Ed. en die u gelijken; indien mijn ijver om UWE. vereerende vriendschap waardig te worden, zijn doel bereiken mag; zoo zal zich den gelukkigsten der Waereld achten, die (zich in uwe gulhartige toegenegenheid aanbeveelende) de eer heeft, met verschuldigde hoogachting te zijn,

WelEdele zeer geleerde Heer,
Uw Wel Edelheids Dienstbereidwillige Dienr
Wm Bilderdijk.
Amsterdam
den 14den Juny 1777.

7. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 1778.

Ongedateerd. Afschrift, in een van die van B. afwijkende spelling, Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 42-50. De spelling is daar in die van B. overgebracht. De brief is van begin 1778, want het IIe deel van de *Tael- en Dichtlievende Oefeningen* is al verschenen en wordt reeds gelezen en beoordeeld.

Collatie: P. 43, 2 12 v.b. *meer*, lees: meerder. 47, 1e alinea vervolgen met '(zie den brief aan den Secretaris de Pecker van den 26n van Hooimaand 1777, bl. 9):'.[1)]

Annotatie:

p. 42:	[stoutmoedig verzoek] n.l. om critiek.
p. 43:	[bijna nooit Neêrduitsche Poëeten gelezen] te verstaan in verhouding tot de lectuur der classieken, vgl. b.v. *DW.* III, 471, 474 over Vondel.
p. 44:	[den voortreffelijksten Criticus der Oudheid]Aristoteles, [de bewuste Episode] *Tael- en Dichtlievende Oefeningen* v.h. Leidse Gen. II, 53 vv.
p. 45:	['t Haagsche Prijsvaers] aangehaald t.a.p. 70. Bedoeld is het in 1773 bekroonde vers van Dr. J. le Francq van Berkhey (vgl. Höweler in *Ts. Mij. Ltk.* LVI (1937) 140, 135). - [deze beminnelijke Dame] Vrouw Artemisia, zuster en vrouw van Mausolos; t.a.p. 74.

1) Bedoelde brief is niet meer aanwezig en ook niet in ms. copie of druk bewaard gebleven.

p. 46: [Thucydides] zie o.a. Suidas, s.v. Θου□ύδιδη□. [Longijn, vert. van Boileau] *Traité du Sublime etc., traduit du Grec de Longin*, Chap. XVIII (Des Hyperbates), laatste ged.; Oevres, vol. III (ed. La Haye 1729, p. 107). Vgl. over L. in de 18 Eeuw: Wille, *Van Goens* I, 213.

p. 47: [zilveren prijsvaers] de Lierzang *De waere Liefde tot het Vaderland*, t.a.p. 105-138. [op den laatsten] n.l. op den 'Lierdichter' (vgl. r. 8 v.b.).

p. 48: [Bernardus de Bosch] (1709-1786), stichtelijk dichter, en kunstbeschermer te A'dam; doopsgezind. Niet te verwarren met een jongeren B. de B. (1742-1816), zijn neef, vooral bekend als kunstverzamelaar. De De Bosschen waren met Vader Bilderdijk bekend door 'kunst- en dichtlievende oefeningen' (*Br.*, uitg.-Messch., II, blz. XV, XVI). Zo voltooide Bild. Sr. de door Bernardus begonnen vert. van Dr Fleming's *Neuropathia*, waarvan de flauwe herinnering B. vijftig jaar later drong tot het schrijven van zijn leerdicht *De Ziekte der Geleerden* (*Hand. en Meded. Mij. Ltk.* 1866, 121 v.). - [zekere Heer P.L. te Rotterdam] Pieter Leuter,

leider van de R'damse Maatschappij *Studium Scientiarum Genetrix*. Hij was in 1776 buitengewoon lid van verdienste geworden van *Kunstliefde spaart geen vlijt* te 's-Gravenhage (Höweler, a.w. 167) en in 1777 ook medelid van *Kunst wordt door arbeid verkreegen* te Leiden (*Hand.*). [H o o g e v e e n] Cornelis van Hoogeveen Jr. (1740-1812), boekhandelaar en boekdrukker te Leiden, oprichter en herhaaldelijk voorzitter van het Leidse Gen. Tevens lid van het Haagse, en lid van verd. van het R'damse Gen. Bij het Leidse in '77 Gecommitteerde der bijz. verg. ‘ter eindelijke uitspraak der ingeleverde werken’ (*Hand.*). Vgl. voor de critiek op B.'s prijsvers: *DW.* IX, 494-497 en *N.T.- en Dk. Versch.* II, 118, 119. Zie ook Koll. I, 68.

p. 49: [i n d e n b o n d e l g e d r u k t] n.l. in dl. II van de *Tael- en Dichtl. Oef.* (1778). [J . P . B r o e k h o f f] dichter-koopman, lid van het Haagse en van het Leidse Gen. Hij behaalde in Den Haag in 1773 de zilveren medaille; in Leiden in 1777 het eerste accessit voor *De waere Liefde tot het Vaderland* (gepubl. *T.- en Dl. Oef.* II, 139 vv.; naam bekend gemaakt in III, Voorber., 6). Uitgebr. lijkzang op Jacob Vosmaer, van zijn hand, in ms. Gem. arch., 's-Grh. [L a n d r u s t] door B. vertaald uit het Latijn van den med. prof. A. van Royen, hon. lid v.h. Gen., overl. 1779. Gepubl. *T.- en Dl. Oef.* II, 269 vv. Zie over de verschillende uitgaven *Navorscher* 1863, 208 en *Leeskabinet* 1870, 4e st., 13. - [D i c h t s t u k j e s o p d e l a a t s t e j a a r l . v e r g . u i t g e s p r o k e n] gedrukt in de *Handel.* van die verg. 1778, Mij. Ltk., en in *Leeskabinet* t.a.p. 10, 11. Het eerste is een ex tempore, door den Voorz. van het Gen. (Hermannus Coster, Organist te Leiden) ter gelukwensing uitgesproken, nadat B. zich als dichter van de met den gouden

en den buitengewonen zilveren eerpenning bekroonde verzen had bekend gemaakt:
‘'t Schijnt uw gewoone werk hier lauwers weg te draagen,
O groote Kunstgenoot, en eer voor 't Vaderland!’
B. schreef dit 8-regelig dichtje zelf vóór in het pres.-ex. zijner prijsverzen, bestemd voor zijn nicht M.M. Pelgrom de Bie te Utrecht (vgl. p. 20 m.). - Het tweede vers is door hem zelf bij den avondmaaltijd in de Schuttersdoelen uitgesproken (*DW.* X, 215, 216). Beide gedichten werden, met nog twee andere van Coster, niet tot B. gericht, voor de leden afzonderlijk gedrukt onder den titel *Mengelingen*, ongepag. 8 p. (*Nav.* 1857, 164).

8. Bilderdijk aan zijn zuster Isabella Dorothea, 6 Aug. 1778.

In dichtmaat. Hs. Bild.-Mus. Gedrukt in *Dichterlijke Uitspanning*, in 1835 uitgegeven door haar schoonzoon Jhr. Mr. J.F. van Breugel, 1-17; en in *DW.* XII, 400-403.

Isab. Dor. logeerde met haar Moeder en jongste broertje te Utrecht; bij haar tante en nicht, ‘op de kromme nieuwe Gracht, over het Jeruzalemssteegje’ (zie br. 17).

p. 400: [G e l i e f d e Z u s j e !] Isabella Dorothea Bilderdijk, geb. 29 Juni 1764. Zij huwde in 1788 met J.M. Wentholt. Overleed te Nijmegen 3 Sept. 1820. Haar echtgenoot overleed 1839 te Nijmegen, als gep. majoor. Over hun nakomelingen zie *Gedenkb.-B.* (1906), 38-44.

p. 401: [o n z e M o e d e r] Sibilla Duyzenddaalders, geb. 1 Aug. 1731. Gehuwd met Isaac Bilderdijk sedert 9 Juli 1753. Overleed te Amsterdam 15 Mei 1789.

p. 402: [z e e k r e v r o u w] ‘Vrouw Driezinnetje’ of ‘Tante Dull’. Zie p. 42 b. [V a d e r] Isaac Bilderdijk, geb. te A'dam 7 Sept. 1720. Overleed aldaar 5 Maart 1798. [J a n n e m a n] Johannes Bilderdijk, geb. 10 Sept. 1761. Overleed te A'dam 25 Oct. 1788. [..L I N] Van Breugel liet de eerste lettergreep van den

naam weg. Het hs. heeft DULIN. Als achternaam onbekend in de A'd. archiefboeken van dien tijd. Bedoeld zal zijn Tante Dull, naar analogie van Driezinnetje.

p. 403: [Heer broeder, enz.] *Gijsbrecht van Aemstel*, v. 287. [Klaas van Kijten] id. v. 242: Klaas van Kijten, de Sparewouwer reus. De rollen uit den *G. van A.* speelde de jonge Willem met zijn broeder Johannes, in door hem zelf vervaar-

digde papieren wapenrustingen. Zijn jongste broertje Isaac liet hij het stuk in den schouwburg zien, toen het kind nauwelijks zes jaar oud was. Thuis had ook Isab. Doroth. wel meegespeeld in het kindertoneel (Zie *Br.*-M. III, blz. VI/VII en vgl. p. 42 m. Inzake het bezoeken van den Schouwburg oordeelde Vader B. blijkbaar als de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* in die dagen: verstandige lieden behoefden zich niet te schamen, wanneer zij een Schouwburg als te A'dam bezochten, en er geen gewichtiger bezigheden door verzuimden (IV, 1, 33). [é é n v a n L e y d e n s P u i k p o ë e t e n] één der leden van het Leidse Dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen.* Misschien C. van Hoogeveen, van wien hij de vertaling van Prof. Van Royen's *Landrust* had overgenomen (zie p. 19 b.)? [M e n d r i n g t m i j enz. enz.] in 1776 en 1777 had B. er drie prijzen behaald, maar ‘by en na het behalen (dier) eerprijzen met dat Leydsche Dichtergezelschap geweldig geworsteld’, omdat het in een goed vers slechts ‘eenvormige jambische voeten’ duldde (*N.T.- en Dichtk. Versch.* II, 118). Hij heeft dan ook niet meer meegedongen. Hij werkte nu aan de beantwoording van de in 1777 uitgeschreven prijsvraag van de Mij. der Nedl. Letterk., waarmede hij in 1779 gereed zou komen. Vgl. p. 100. [T a n t e] Hester Romp (overl. 1812?), weduwe van Hendrik Pelgrom de Bie (overl. 1771), in leven Med. Dr. en Schepen van IJsselstein. Adres te Utrecht: zie p. 420. [N i c h t] Michilda Maria Pelgrom de Bie, volgens de geslachtslijsten-P. de Bie in het Bild.-Mus. het enig nog in leven zijnd kind van Tante, na den dood van twee zoons, in 1767 en 1772. Zij is te IJsselstein gedoopt 28 Febr. 1762. Voor dit toen nog 16-jarige nichtje is Bilderdijk omstreeks dezen tijd een bijzondere

genegenheid gaan koesteren, blijkens een haar geschonken pres.-ex. van zijn *Prijsvaerzen*, thans in het bezit van de Kon. Bibl. Letten wij op het getuigenis van Da Costa (*M. en D.* 44; overgenomen door Van Vloten, *Bloeml.* I (1884), 82) en op het 'Helaas' van B. zelf in br. 46 (zie p. 104 m.), dan worden we gedrongen in déze nicht de vurig beminde, maar afkerige Cinthia te zoeken. De bundel is versierd met een aantal door B. eigenhandig geaquarelleerde miniatuurtjes, waaronder het medaillon van het titelblad van de uitgaven van het Leidse Dichtgenootschap ('PRAEMIUM POESIOS LAURUS'), een wapen van de familie Bilderdijk (gelijk beschreven bij Wap, 108 m., doch *zonder het devies*) en een der familie De Bie. Twee gedichten, in hs. van B., behoren mede tot het inleidend gedeelte: het, p. 19 m., aangehaalde begroetingsvers van den Voorzitter van het Genootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* (1777) en een Frans vers *A Mademoiselle Melitte* (zie Bijlage A). In dit laatste zegt hij haar modestie en rigueur te willen respecteren, maar al zijn glorie niets te achten, als zij er geen deel aan wil nemen. Hij wijdt alle aandacht aan hun beider gemeenschappelijke heldenafkomst (een praeluderen op Elius c.s., of een toegeven aan een zwak in haar familie daarvoor?), als hij wijst op zijn tekening van den vaderlandsen held in zijn bekroonden lierzang, en vraagt geheel aan het eind vrij duidelijk, ofschoon enigszins ingewikkeld, haar wederliefde. Achter de prijsvaerzen volgen een zevental door B. met veel zorg gecalligrafeerde dichtstukjes op muziek (gecomponeerd door Giovanni Collizzi). Zes daarvan vinden we, met vele varianten, terug in de eerste editie van *Mijn Verlustiging*, van 1779; één in de *Bloemtjes*, van 1785. Het eerste (in ed.-1781: *Mijn Cyther; DW.* IX, 412) is een inleiding. Het tweede *Op Kupido* (ed.-1781: *De Liefde;* id. 416) doet denken aan een woordspeling met

den naam De Bie en aan het familiewapen met de Bij, ook door B. met waterverf geschilderd in dit boek. De andere stukjes bezingen alle de geliefde. Het derde *Aan de Avondstar* (id. 413): Fyllis. Het vierde *Op de Zonnebloem* (pas in de *Bloemtjes;* id. 479): Galatheê. Het vijfde *Anacreontisch Zangstukjen* (niet in ed.-1781; wel in *Bloemtjes; DW.* X, 15), het zesde *Op een Roos* (id. IX, 414) en het laatste *Op een Zwaluw* (alleen in ed.-1779; id. XII, 424) alle: Fyllis. Het enige stukje dat B. pas in 1785 heeft doen drukken: *Op de Zonnebloem* treffen we echter ook reeds aan in beide edities van de *Verlustiging*, doch verborgen in de alexandrijnen van het (in ed.-1779 eerste) gedicht *Aan Cinthia:* 'Schoon Klytie [d.i. Clytia, de door Apollo in heliantroop veranderde minnares. Ovid. *Metam.* l. IV] eindeloos blijft staren op uw luister' en volg. regels, *DW.* IX, 392. Melitta-Galathea is Cinthia geworden! Wanneer heeft zich dit afgespeeld? Bij de viering van de zilveren bruiloft van zijn Ouders, op 9 Juli 1778, zal B haar ongetwijfeld hebben

ontmoet: er bestaat een hartelijke verhouding tussen de Amsterdamse en de Utrechtse familie. In Aug. 1778 logeert hij enkele dagen in Utrecht (p. 21 o). Het boekgeschenk zal in het najaar van 1778 of in het voorjaar van 1779 geplaatst moeten worden. Het zeer voorzichtige opdrachtsvers noch de kleine minnedichtjes hebben aan Melitta een antwoord ontlokt. Verschillende andere gedichten uit *Mijn Verlustiging* getuigen van zijn liefdessmart: het eerste voor Uylenbroek, als vertaler van Weisses *Romeo en Julia*, voorzichtig, aan het slot (*DW.* IX, 398); dat voor [Dobbrauski] *op den Verjaardag van het Genootschap*, d.i. in Mei 1779 (‘rouwgalm’, ‘hartsgeheim’); een tweede voor [Uylenbroek], na diens huwelijk, d.i. na Febr. 1779 (‘Liefde beneemt mij de kracht’, *DW.* IX, 403; vgl. p. 124 b.). In Juni 1779 is Moeder verhinderd naar Utrecht te gaan en vraagt Willem, uit eigen aandrang naar het schijnt, Tante en haar ‘lieve Dochter’ te logeren te Amsterdam (p. 40 m.). Of hieraan gevolg is gegeven, horen we niet. Maar in Sept./Oct. d.a.v. gaat zuster Isabella Dorothea weer naar Utrecht, blijkbaar alleen. Is Willem er dit maal niet geweest? Zijn nog even jolige rijmbrieven (brn. 16-18) reppen er niet van. Maar vrijwel onmiddellijk hierna moet dan de breuk gekomen zijn. Deze te stellen vóór de brieven aan zijn zuster, die bij Cinthia logeert, gaat bezwaarlijk. En op 21 Dec. 1779 is de *Verlustiging* van de pers (p. 62 v.), met de wanhopige minneklachten. De strenge, zedige Melitta is dan tot de wrede, onvaste en berekenende Cinthia geworden. Het in den bundel eerste gedicht *Aan Cinthia* (*DW.* IX, 391) moet dus laat in 1779 ontstaan zijn. Over het algemeen is de toon, bij alle dichterlijke en Bilderdijkse overdrijving, echt. Ook zijn vrienden hebben dit zo verstaan (vgl.

p. 104 o.). In 1781 is in de heruitgave van de *Verlustiging* de titel van het twééde, naar Propertius vertaalde *Aan Cinthia* veranderd in het onwerkelijke *Mijmering*. (*DW.* IX, 401). Toegevoegd is dan het gedicht *Beklag* (id. IX, 419): het geld heeft het hem gedaan. - Michilda Maria P. de Bie is eind 1782 te A'dam gehuwd met Abraham Roghé, sedert Jan. van dat jaar weduwnaar, en woonachtig te Baambrugge. Zij had toen nog maar kort Utrecht verlaten. Uit dit huwelijk werd 9 Mei 1790 te Baambrugge een zoon gedoopt, terwijl op 19 Nov. d.a.v. een kind werd begraven, vermoedelijk hetzelfde. Abr. Roghé overleed 22 Febr. 1792 en werd te A'd. begraven. Een zoon uit zijn eerste huwelijk is later landeigenaar te Baambrugge. De echtgenoot van B.'s nicht was dus waarschijnlijk een vermogend man, en veel ouder dan zij (Oud-archief Utrecht). - [broêrtje] Isaac, geb. 8 Mei 1773. Overl. 19 Maart 1851. - ['t Stichtsche veer] dit was gelegen aan de Achtergracht.

9. Bilderdijk aan zijn zuster Isabella Dorothea, 12 Aug. 1778.

In dichtmaat. Hs. Bild.-Mus. Gedrukt in *Dichterlijke Uitspanning*, in 1835 uitgegeven door haar schoonzoon Jhr. Mr. J.F. van Breugel, 55-58; en in *DW.* XII, 421-423. (Ten onrechte noemen beide uitgaven die ‘Zesde Brief’; het is de Tweede.)

Tussen br. 8 en br. 9 ligt een bezoek, dat B. te Utrecht heeft gebracht; nog nader bepaald, tussen 8 en 11 Aug.

p. 422: [de oude Vrouw] de grootmoeder van moederszijde: Isabella Pelgrom de Bie (overl. 1781), wed. van Willem Duyzenddaalders (overl. 1775). [brieven van een el!] daarvoldeed B. aan een schertsend tussen hen opgeworpen idee. Vgl. ook br. 16, op het einde met aant. van Van Breugel (p. 42 m.). - [zotheid (in het) deel van Mengelstoffen (van het) Haagsch Genootschap] *Proeven van Poëtische Mengelstoffen*, dl. VI. Met de zotheid zal B. mogelijk, met

overdrijving, den gehelen bundel bedoeld hebben, in zijn groeienden afkeer van de betutteling der kundige kenners (vgl. p. 20 b.).

p. 423: [B e e r e n b i j t] een herberg aan den Amstel, even buiten de stad. Laatste aanlegplaats van de schuit uit Utrecht, vóór het eindpunt. In de zomermaanden bleef de extra-schuit daar liggen.

10. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 1778.

Klad, met jaartal, Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1897, 433.

H.W.G.J.

Het ware misschien de vermetelheid te verr' gedreven, indien ik mij verstoute, U.H.W.G. met mijn geringe voortbrengselen lastig te vallen, welke veeleerder een' onbedwongen' kunstijver dan wel der vruchtbaarheid van Dichterlijk vernuft hunnen oirsprong verschuldigd zijn; zo niet, H.W.G.J. de verplichtende wijze op welke uwe kunstliefde getoond heeft in de belangen van mijnen roem te deelen[1)], deze vrijheid eenigermate scheen te rechtvaardigen. - Doch, daar de edelmoedige heuschheid, waarmede U.H.W.G. mijne vroegere Lettervruchten verwaardigd heeft, mij eenige plaats in Derzelver goedwilligheid scheen te vergunnen: daar ik tegenwoordig 't gewenschte geluk heb, mij te verheugen in de eer en luister, onzer Dichtlievende Maatschappij' door de deelneming Uwer H.W.G. in dezelve toegebracht[2)], geloove ik mij alleen van mijn' plicht te kwijten in de aanbieding van het bijgevoegde Toneelwerkje.[3)] Wien zoude ik het ook eerder aanbieden, aan wien eerder het oordeel over hetzelve gedragen, dan die onder de Landgenooten bij uitzondering den Schouwburg versiert, en uit wier werken (ten eenigen tijde de verwondering en de roem van het nageslacht!) mijn eerste smaak zich gevormd, mijne eerste Toneelkennis zich geput heeft? - Ik twijfel dierhalve niet of U.H.W.G. zal hier in Hare eigen gevoelens dikwerven ontmoeten. Voor 't minst, het zijn uwe wenken, het zijn die van den goeden smaak, welke ik tegen den indrang van laffe nieuwigheden en valsche begrippen heb getracht te verdedigen.[4)] Mag deze poging de goedkeuring uwer H.W.G. wegdragen; 't zal in dit geschil een triumf voor mij zijn, waar mede mijne eigenliefde zich niet durfde vleien: Verdient zij gewraakt te worden; U.H.W.G. houde zich verzekerd dat Hare berisping mij meer waardig is dan de lofspraak van velen.

Ik heb, enz.

Bk.

1) Door de openhartige critiek op de bekroonde Prijsvaerzen. Vgl. *Br.*, uitg.-Messch. I, 42 vv.
2) Zij was op 28 Oct. 1778 tot hon. lid benoemd van het Leidse Dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen. (Naaml.)*.
3) *Edipus*, *Koning van Thebe; Treurspel: het oirsprongklijk van Sofokles nagevolgd* (A'dam, 1779).
4) Vgl. de Voorafspraak over het Toneelspel der Ouden en Hedendaagschen, 31; *DW.* XV, 23.

11. Bilderdijk aan A. van der Kroe te Amsterdam, 1779.

Ongedateerd. Klad Mij. Ltk. codex 1607. Gedeeltelijk gedrukt: *Navorscher* 1879, 293.

Mijn Heer!

Ik heb het stukje, betijteld *Bousard of de menschlievende Lootsman*[1] met oplettendheid gelezen, en zie hier mijn oordeel over 't zelve onbewimpeld voorgesteld.

De *stijl* van dit werkje is levendig en aandoenlijk, hier en daar wel eenigszins langwijlig; doch dit gebrek is meer schijnbaar dan wezendlijk, en heeft zijnen oirsprong in de verdeeling van het ontwerp. Al wat op dit gedeelte van 's Schrijvers werk aan te merken is, koomt op kleinigheden uit, welke ligt te verbeteren zijn.

Wat de algemeene behandeling van het onderwerp betreffe: dezelve is niet ongevallig, rijk en belangwekkend. Vele Drames zijn in de Poëtische wareld bekend, die in geen opzigt deze overtreffen. Doch vele Drames zondigen tegen alle kunstregels, en dit is daar mede niet vrij van. - Zo men dierhalve vraagt, of *de Bousard* meê onder de stukken van het Zedelijk Toneel[2] kan doorloopen; zo hij bij vergelijking van andere stukken van deze soorte gewaardeerd moet worden, kan men niet anders zeggen, of het is den druk en de plaats bij zelfsoortige werkstukken waardig.

Eischt men in tegendeel eene beoordeeling van dit stukje naar de wetten der dichtkunst, welke die der natuur en der wijsgeerte zijn, en wil men dat daar een *goed* Drame uit voortkome; zie hier eenige aanmerkingen, welke den Schrijver uit zuivere kunstliefde en zonder vooringenomenheid worden aangeboden: hij handele daar mede naar welgevallen, en make er gebruik van of verwerpe ze!

De Wijsgeer zegt dat alles in de Natuur een' genoegzamen grond of oirzaak van bestaan heeft; weinigen hebben daar de waarheid van kunnen ontdekken; doch ieder gelooft het, en verbeeldt zich, daar zeker van te zijn. Men vergt hetzelfde dierhalve in een dichtwerk te ontmoeten, 't welk ter bedoeling heeft, de natuur na te volgen. - 't Is dus niet zonder reden, dat men vordert, dat in een Toneelstuk alle de personaadjen aan 't stuk verbonden

1) Toneelspel in drie bedrijven, door J. van Panders; Amsterdam, bij A. van der Kroe, 1779. - Begin Jan. '79 was bij V. d. Kroe, den oorspr. uitgever van de *Vaderl. Letteroefeningen*, B.'s *Edipus* verschenen; vermoedelijk het eerste contact. Begin Nov. zendt deze aan B. een tweede stuk ter beoordeling, van denzelfden auteur. De *Bousard* is dan, enigszins ‘verplooid’ (br. 21) reeds verschenen. Deze brief zal dus in één der eerste maanden van 1779 geschreven zijn.

2) Van der Kroe gaf van 1778-1792 uit: *Het Zedelijk Tooneel*, *bevattende eenige der beste Zedelijke Tooneelspelen*, *uit verscheidene Taalen bijeengebragt*, 9 dln. (Cat. Mij. Ltk. 2, 3e afd. XIII). De *Bousard* in het 4e dl., 2e stuk. Blijkens het Voorbericht is de stof ontleend aan een bericht in het 44e Dl. van den maandelijksen *Mercurius* (genoegzaam woordelijk ingelast in het stuk, op p. 147-149), betreffende een heldhaftige redding van drenkelingen door den Fransen loods Bousard, op 31 Aug. 1777.

zijn, zo dat met één van hun weg te nemen de daad vervallen moet. 't Volvoeren van de daad naamlijk moet de grond zijn van 't invoeren aller personaadjen; want dat is 't oogwit des toneelspelschrijvers, dat is 't geen hem bepaalt, en zo hij een personaadje, die ontbeerd kan worden, invoert, betoont hij geen *éénheid* te betrachten, die zonder de minste toegevenheid van ieder schrijver gevorderd wordt: en zodanig eene onnutte personaadje heeft geen' grond van bestaan. Zodanig eene personaadje wendt ook 's aanschouwers aandacht van de daad, dat is van 't stuk-zelve, af; 't geen van te veel belang is, om over 't hoofd te zien. Men passe deze algemeene aanmerking toe op Jeanne, Margo, Louïze, Evrard, ja Marianne en François.

Deze personen moeten dierhalve of weggenomen, of beter aan het stuk verbonden worden. *Jeanne* is van geen nut ter wareld, dan om te rekken. *Margo* zou niets meer uitwerken, ware 't niet haar zonderling character, dat somtijds eenige levendigheid heeft. Doch dit character wordt hier te onpasse geschilderd, zo zij niet aan het stuk verbonden is. *Louïse* heeft mede geen deel daar in, noch ook Evrard; doch dees laatste is te dulden om zijn verhalen.[3)] *Marianne* doet niets; doch met haar verloor het stuk veel: zij moet dus, het ga zo 't wil, daar aan verbonden zijn. *Francois* is een kind, en zijn naïve gesprekken verschonen hem van 't naauwkeurig onderzoek na de noodzakelijkheid van zijn bestaan: Bousard moet kinderen, jonge kinderen hebben, om het stuk recht aandoenlijk te doen zijn. *De Goede* kan als een vertrouwde in 't Fransche Treurspel aangemerkt worden, en is redelijk aan het onderwerp verbonden. De *Lootslieden* doen niets; men zou deze allen tot één kunnen brengen, en dien de verhalen laten doen, thands door Everard gedaan, zo kon dees ontbeerd worden; en zo 't mij toeschijnt, zouden die verhalen meer indruk hebben, indien zij juist niet uit den mond van 's mans neef voortkwamen.[4)] De geredde personen zijn ook te veel; 't belang wordt te veel verdeeld door hun groot getal. Onderstel dat het volk zich met den boot heeft willen redden, doch dat 3 of 4 op 't wrak gelaten zijn om 't vaartuig niet te overladen, dat de boot door de golven wordt omgeslagen en 't volk verdrinkt: zo is 't wonderbare van de redding dezer overgelatenen veel groter, en veel innemender. Dus zouden de personaadjen bepaald worden op *Bousard*, *zijne Ega*, *dochter en zoon; de Goede*, *een Lootsman* en *drie geredden:* in alles 7 personen; een geschikt getal.[5)] Vervolgens

3) Jeanne, Margo en Evrard komen in het stuk niet meer voor.
4) Ook op dit punt heeft v. P. de critiek aanvaard: Simon, de Lootsman is gebleven; voorts één figurant.
5) niet gevolgd. Behalve dezen zijn er nog de volgende ‘vertooners’: Louise (vriendin van de dochter), Matroozen, Gevolg van mannen en vrouwen, en Geredde schipbreukelingen. De Loodsen worden alleen op de beginpagina nog genòemd.

zou men Marianne, de Goede, en de geredden nog wat nader aan 't stuk verknochten moeten: waar van straks nader.

Zien we intusschen 't algemeen beloop van 't stuk. Bousard wil de ongelukkige schipbreukelingen redden, en stelt zich, in weêrwil van vrouw, kinderen en vrienden, daartoe in 't uiterste gevaar. Dit is 't voorstel van 't onderwerp, en wordt in het eerste Bedrijf bevat. Het tweede vertoont Susannaas verlegenheid; haar droefheid, om zijn heenzwemmen; haar vreugd omdat hij op 't strand te rug is geslagen: haar droefheid opnieuw, omdat hij zich weêr in zee heeft begeven; en eindelijk de geschiedenis van de Goede. Dit laatste behoorde tot het eerste bedrijf om dat daar op de herkenning van Willem gebouwd is, en komt hier echter allergevoeglijkst als een troostrede. Men ziet dus dat de gez. herkenning op een anderen grond steunen moest: doch die geduurige verwisseling van droefheid en hoop in Susanna behoort ook niet tot één bedrijf.[6)] Het herhaald in zee springen moest in een verhaal besloten worden, dit kon het 2de bedrijf beginnen, en het zelve moest vervolgens met meer verscheidenheid doorwerkt worden. Het derde bedrijf, dat hier ontknopen moet, terwijl de verwarring in 't gevaar van Bousard bestaat, moet hem redden, en dus is 't stuk voltooid. Dit geschiedt ook, na dat hij eenige lieden behouden heeft aangebragt; doch met gestadige verwisseling van hoop en vrees: hij wordt dankbaar ontfangen, doch waartoe speelt de Passagier[7)], dien niemand kent, zo voornaam een rol? Waarom volgt hier eindelijk een herkenning op, die niets tot Bousard doet, dan een flaauw uitzigt op een onwaarschijnlijk huwelijk? Het blijkt dus, dat deze behandeling niet zeer regelmatig is. Doch wat vorderen de Toneelwetten?

1. Een *voorstel*, 't welk tot het eerste bedrijf behoort.
2. *handeling*, en *verwarring* of knoop; behoorende tot de middelbedrijven.
3. *ontknoping*, die 't laatste bedrijf moet uitmaken.

Voorstel en *handeling* is hier, doch geen *verwarring* genoeg, om in de ontknoping belang te doen stellen. Waar moet de verwarring in bestaan? in de waarschijnlijkheid van Bousards dood. Wat betrekking moet de verwarring hebben met de ware uitkomst? zij moet een daar meê strijdige uitkomst aanbieden: dus den schijn van Bousards dood geven; doch die dood moet belang verwekken, moet nut zijn of Bousard gaat door voor een dulleman. hij moet dus iemand werkelijk redden, doch weêr in zee gegaan, het vermoeden van zijnen dood verwekken. zie hier dan de daad van Bousard naar den toneelstijl.

6) niet gewijzigd.
7) Hem (Reiziger heet hij in het stuk) wordt het verhaal uit den Mercurius in den mond gelegd.

1 Bedr. *Bousard* wil de ongelukkigen redden met gevaar zijns levens: enz.
2 Bedr. Hij gaat in zee, wordt te rug gesmeten, beproefd het op nieuw, en redt een der ongelukkigen die uit den sloep, bij deszelfs omslaan gepoogd had aan land te zwemmen, doch bijna bezweken was: hij brengt dien aan land, keert weder, doch wordt door de golven weggeslagen, men wagt hem lang te vergeefsch, trekt een touw, gelijk hij om zijn lijf gebonden had, op, en besluit tot zijn dood.[8)]
3 Bedr. Hij, die langer van land geweest is dan te voren, om dat hij op 't wrak geweest is, en de schipbreukelingen aan 't touw, dat aan de paal vast was gemaakt, gebonden heeft, keert weder en redt de overige twee, die hem dank betonen.

Doch hier zijn ten meesten Bousard, zijn Ega, de geredden, en die 't verhaal doet in werking: wij hebben meer personaadjen noodig. hiertoe een Episode.[9)]

Bousard heeft in ruimen staat te Rochelle gewoond, doch door ongelukken in den koophandel verarmd, heeft hij, te voren scheepskapitein geweest zijnde, zich heimelijk naar Dieppe begeven, daar zijn woonplaats gevestigd, en als Loots gearbeid. te Rochelle was zijn dochter Marianne gezien, bemind geworden, en wederom verliefd door en op een jong heer, die tot de zeevaart werd opgevoed, daar toevallig was en van daar ging om een reisje naar den levant te doen: daar, in de levant zijnde, wordt hij bekend met een ander kapitein, en daar 't schip daar hij op was verder voort zou stevenen, gaat hij zonder afscheid van dezen te nemen, met zijn' nieuwen vriend te rug naar Rochelle, en om zijn' Vader, en om zijn minnares te eerder weder te zien, in de hoop haar hand met 's Vaders toestemming te zullen verkrijgen, doch door stormen lang geslingerd, komt hij na den eersten kapitein (die niet wetende wat van hem geworden was zijn dood aan zijn Vader verhaald had) te Rochelle, daar hij noch zijn minnares, noch zijn' Vader meer vindt. Wanhopig neemt hij dienst naar de Westindien, geraakt door storm bij Dieppe op 't strand, wordt door den vader zijner

8) in het stuk springt hij, *in het derde bedrijf*, vier maal in zee en wordt hij even zo vele malen teruggeworpen; den vijfden keer slaat hij weg, doch komt hij met een matroos terug, die zich van het schip in zee geworpen heeft (135, 136, 148). Een Loots van het schip, die zich met de boot in veiligheid wil stellen, verdrinkt door het omslaan der sloep (129); zijn lijk is eerst aangezien voor dat van Bousard (115, *tweede bedrijf*).
9) De Episode hier geheel anders. De Goede is van Hamburg naar Dieppe vertrokken, nadat een vriend aldaar hem zijn halve vermogen heeft nagelaten. Hij waant zijn zoon dood. Deze is te Marseille door een meisje bekoord, dat daar woonde bij een vriendin, maar van Dieppe afkomstig was, waarheen zij weer vertrok vóór hij haar zijn liefde verklaard had. Hij wil haar nareizen, wordt buiten M. beroofd en zwerft drie jaren op zee rond. Hij wordt ten slotte bij schipbreuk voor Dieppe door den vader van het meisje gered (157-163).

minnaresse gered, herkent haar in Marianne, en zijn Vader in de Goede, en verkrijgt haar ten huwelijk.

Dit levert uitvoering genoeg op, en zie hier de verdeeling.[10)]

Eerste Bedrijf.

Marianne is beangst om den wind enz. zij denkt aan haar' minnaar, die waarschijnlijk op de zee is; misschien reeds in de baren bedolven; dit doet haar schreien. Zou ik anders zo lang geweest zijn zonder tijding van hem te ontfangen, zegt ze. Maar ach!, in dezen verarmden staat, kan ik hopen, dat mij nog beminnen zou, die mij in den bloei van mijn gelukstaat zijn hart opdroeg, enz. Wie weetzelfs, wie hij is, die onbekende, die ik slegts eenmaal zag, om mijn hart de rust te ontnemen, o valschheid van de vurigste liefdesbetuigingen, enz. - Ongelukkige! is 't thands tijd, u aan een dwaze drift over te geven, en om één persoon, misschien in gevaar, te schreien, daar duizenden zekerlijk den dood tegemoet zien. - Mensch lievende Vader, wat zoudt gij wel zeggen zo 't u bekend ware, dat uw dochter haar hart toesluit voor die rampzaligen, die als voor haar oogen dobberen: neen, mijn hart breid uwe aandoening uit over al mijn medemenschen, enz. - verder het voorstel als in 't stuk.

Tweede Bedrijf.

In de onderhandeling van Suzanne met De Goede, die haar verhaalt dat Bousard in zee is gesprongen, komt *een Lootsman* met een schipbreukeling, die bijna levenloos, door B. uit de baren gered, en thands door *Marianne* enz. tot zich-zelve gebragt wordt. Men verheugd zich in zijne redding en hoopt op die van de overigen. De Goede spoet zich met den Loots naar den haven om hulp te bieden. Hij smeekt, Hemel! behoud mijn braven meester, die geweigerd heeft zich, ten koste van eens anders leven, met den sloep, die niet alle bevatten kon, te redden. Gij, hemel! hebt mij gestraft, dat ik om mij-zelv te beveiligen, zo braaf eenen heer aan den zekeren dood over liet! ach! waarom moest de brave B. mij de golven, wier teistering mijne ondankbaarheid verdiend had, ontrukken, om mij aan de wroeging van mijn hart over te geven, enz. enz. - Men vraagt, wie zijn meester is: hij noemt hem. Marianne herkent haren minnaar: haar vreugd dat zij hem wederzien zal, dat haar Vader hem redden zal, zij wil, vol verwarring naar 't strand vliegen, om hem de eerste te ontmoeten, als de Goede haar alle hoop op 't leven van haar Vader en dat der schipbreukelingen, beneemt. Marianne zwijmt van rouw, en Suzannaas gesprek met de Goede van 't 9 toneel valt in, met die verandering die Mariannes toestand vordert, gehecht aan het laatste gedeelte van 't 10e, en de Goedes geschiedenisse.[11)]

10) Deze verdeling is door v. P. nergens gevolgd.

11) het 9e toneel van het 1e bedr.; een 10e is er niet meer. De Goede's geschiedenis: 2e bedr., 4e toneel.

Derde Bedrijf.

Marianne en Susanne, in onzekerheid, elkander vertroostende, zo goed mooglijk. Het 10e Toneel valt in. Mariannes Minnaar verschijnt met den loots: hij wordt omarmt van zijn' te voren geredden knecht, dankt den Hemel; doch - hij dankt Suzanne, biedt haar en françois zijn...[12] aan: wendt zich tot Marianne en herkent haar: zweert haar eeuwig te beminnen, doch is beklemd van hart, men vraagt hem vergeefsch: als de Goede vol blijdschap instuift, en zegt, dat B. die van vermoeidheid bezweken was, thans hersteld is, en thuis komt: ô vreugde! Hij verschijnt, ontfangt den dank van allen. - Mariannes minnaar doet hem 't gewenschte aanzoek. Bousart vraagt naar zijn geslacht, enz., hij verhaalt zijn geschiedenis, waaraan de Goede hem herkent: zij treden in 't huwelijk. -

Op zodanige wijze zou men het stuk konnen verdeelen: de bijzonderheden hangen af van den schrijver; die best weet hoe zijn Toneel vol te houden, en uitkomsten te beleggen. - voor 't overige: zij men verdacht, dat ik dit slegts als een voorbeeld opgeve, en dat er verscheiden middelen zijn, om een zelfde zaak wel te doen. -[13]

12. Bilderdijk aan Bs Schreuder te Hoorn, 23 Maart 1779.

Afschrift Mij. Ltk. cod. 1617. Gedrukt in *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis*, II (1879-1880), 169-181.

Mijn Heer en geliefde Vriend,[1]

Wanneer gij mij onlangs het voorgenomen ontwerp van de Vaderlandsche Maatschappij' te Hoorn[2] mededeelde, om eenig

12) onleesbaar.

13) B.'s voorstel gaat uit van een veel hechter bouw, overeenkomstig de door hem gestelde toneelwetten. Deze eersteling van Van Panders is zwak van compositie gebleven. De warme gevoelstoon zal B. toch hebben aangetrokken. Zie br. 21.

1) Bernard Schreuder, plaatsnijder, tot 1778 te A'dam, daarna te Hoorn; aldaar overleden 13 October 1780. Zie over hem Dr. N.G. van Huffel: *Corn. Ploos van Amstel J.C. zn. en zijne medewerkers en tijdgenooten. Hist. schets van de techniek der Holl. prentteekeningen gemaakt in de 2e helft der 18e eeuw* (Utr. 1921), 16, 20-23, 29-32, 43-48, 69.

2) *Vaderlandsche Maatschappij van Reederij en Koophandel*, *ter liefde van 't Gemeenebest (der Burgerij in 't gemeen en der behoeftige Gemeente in 't bijzonder)*, opgericht te Hoorn den 1sten Maart 1777, door Cornelis Ris, Doopsgezind pred. aldaar, de gebr. Jacob en Adriaan Houttuyn e.a. Door school houden en te werk stellen wilde men het snel toenemende pauperisme en den daaruit voortvloeienden lediggang bestrijden. De walvisvaart werd ter hand genomen. Vervallen fabrieken wilde men weer oprichten met bijeengegaard kapitaal, met overheidssteun, en met hulp van de diaconieën, eenvoudig als tak van (kerkelijke!) armenzorg. Op deze wijze armoede te voorkómen, achtte men ‘immer zoo redelijk’ als haar door het geven van aalmoezen te lenigen. De Maatschappij had ook een ‘konst-, schilder- en behangselfabriek’. (*Ontw. ter proeve ter oprichting eener Vad. Mij.* enz., met *Eerste* en *Tweede Vervolg*, 1777; *Alg. Berigt van den staat der Vad. Mij.*, 1779; *Staatkundig Onderzoek van de waare grondbeginselen doeleinden en nuttigheden der Vad. Mij.*, 1781; alle door Ds. C. Ris, en verschenen bij TjalleTjallingius te Hoorn. Alleen eerste en laatste aanwezig Gem.-arch. Hoorn, en geraadpleegd.)

werk van prentteekeningen, in de manier van die op den naam van PLOOS VAN AMSTEL[3] uitgaan, in 't licht te brengen; met bijvoeging, dat zich de keuze van Heeren Bestuurderen waarschijnlijk op Uitlandsche Vogels zou vestigen, verzocht gij mij, mijn gedachten hier over te laten gaan, en u mijn gevoelen deswegens te melden. - Ik zoude ongetwijfeld alreede aan dit uw verzoek voldaan hebben, ware ik niet verhinderd geworden door eene koortsige ongesteldheid, die mij genoodzaakt heeft eenige dagen het bed te houden, doch waar van ik, door Gods goedheid, heden begin te herstellen. - Zie daar de reden van mijne verwijling', welke ik niet twijfel, of zij zal lichtlijk door u gewettigd worden.

Bij 't eerste voorstel kwam het mij voor, dat zich de Hoornsche Maatschappij niet zeer veel voordeel zou mogen beloven van de uitgave eener verzameling van vogelen. - Eene soorte van liefhebberij', die reeds te oud is, om nog in volle kragt te zijn; en waar in reeds zó veel is uitgevoerd, dat de nieuwe uitkomende afbeeldingen noodwendig in den grooten hoop als versmoord moeten worden. - Dit, zeg ik, kwam mij terstond voor den geest, en bij nadere overweging werd deze zwarigheid mij gewigtiger. - Want wat is het, waar door men een goed gevolg van zijne ondernemingen (van wat aart zij ook zijn mogen) verwagten kan? Wat is het, waar door men de aandacht van 't algemeen kan trekken, en gaande houden? - Eeniglijk zeker, door iets nieuws, iets, dat eenig is in zijn soort', dat door de vreemdheid treft, en door zijne verscheidenheid blijft treffen, voor te stellen. Daar dit ontbreekt, moet men zich niet verbeelden, gelukkig te zullen slagen, schoon ook anders het werk zo volmaakt is, als iemand zou mogen verlangen. En deze voorrechten, waar van de ondervinding ons leert, dat zo veel afhangt, deze voorrechten ontbreken klaarblijkelijk aan het ontworpene werk. Geloof ook niet, dat de meerdere voortreffelijkheid van uitvoering dit gemis kan vergoeden. Uw plaatteekeningen zullen beter, oneindig beter zijn dan al die gekleurde prenten, welke dikwijls de boekerijen beschamen, die zij zouden moeten versieren: Uw plaatteekeningen zullen schoon, uitmuntend zijn, ik ben des verzekerd: doch wie, mijn vriend, wie zal dit onderscheid zien,

3) Cornelis Ploos van Amstel Jac. Cornelisz. (1726-1798), makelaar in hout; groot Kunstkenner en -verzamelaar te Amsterdam. Hij bezat o.m. het volledige etswerk van Rembrandt. Van 1765 af, tot 1787, gaf hij een beroemd prentwerk uit van 46 platen, gegraveerd naar getekende copieën van oorspronkelijke werken der vaderlandse schilderkunst. Zijn techniek van graveren met poeders, vernissen en vochten trok zeer de aandacht. Voor het vervaardigen der moeilijker en tijdrovende prenten nam hij enkele graveurs in zijn dienst, o.a. Bernard Schreuder. Deze liet hem in April 1778, na een geschil over zijn honorarium, in den steek en ging over in dienst van de Vaderlandsche Maatschappij. Hij schijnt zich voor den eigenlijken uitvinder van de methode-Ploos te hebben uitgegeven; een bewering die door het werk van Ploos, zowel als door dat van Schreuder, wordt weerlegd *(Nw. Biogr. Wb.;* Van Huffel, a.w.).

wie zal het kunnen beseffen? Vergeet, bidde ik u, niet, dat gij uwe verzameling van vogelen voor onkundigen moet vervaardigen, voor de zodanigen, bij wie de gefutselde print van een' Duitscher, met harde kleuren afgezet, veel meer verdienste heeft, dan de stoute en teffens malsche teekening van een Nederlandsche hand, die de Natuur weet te volgen. Bedenk dit, bedenk, dat het oordeel van zulke onkundigen de waarde van uw werk moet bepalen: want zij maken de grote menigte uit, en onder honderd liefhebbers van de natuurlijke historie vindt men naauwlijks iemand, die het schone weet te onderkennen. Op kundige liefhebbers der kunst is niet te rekenen: deze verkiezen een verzameling ruuwe schetsen van een goede hand, voor een aantal van de uitvoerigste teekeningen van vogelen, waar uit voor een' kunstenaar zeer weinig nut, zeer weinig lering te trekken is. - En waarom zoude ik 't ontveinzen, dat voor een werk van dien aart het graveerijzer beter geschikt is dan het pinceel? Want waar uit bestaat het gantsche uitwendige van de vogel, dan uit groter en kleiner, harder en zachter veêren, welke allergemaklijkst af te beelden zijn door artzeeringen, maar allermoeilijkst door den pinceelslag? - Tot zo verre zelfs, dat bekwame schilders, wanneer zij een' vogel naar 't leven met sapverwen schilderen, zich ruim zo veel van de riet- of van de schrijfpenn', als van het pinceel bedienen. En zij, die anders doen, Hemel! wat arbeid, welk een' tijd moeten zij te koste leggen, om hun teekening tot dien trap van uitvoerigheid te brengen, die bij kundigen het werk veraangenaamt, doch door onkundigen volstrekt van den schilder gevorderd wordt! Hoe moeilijk dierhalve zou dit werk worden; en dierhalve, hoe kostbaar. Gij zult verpligt zijn uw vogels zo wel te graveeren als anderen, en dus eerst uw eigen werk aanvangen, wanneer gij dat gedaan hebt, waarmede anderen het hunne voltooid hebben. En zoudt gij dit alles kunnen doen voor gelijken, of liever voor minder' prijs, dan waar voor de Duitschers hunne prullen verkoopen? Ik kan mij zulks naauwlijks verbeelden; en 't is echter hier van, 't is van den minderen prijs, dat de ruime verkoop ten groten deele zal afhangen.

Misschien bedrieg ik mij; doch na eene onpartijdige beschouwing kan ik uit dit alles geen ander besluit opmaken, dan dat het ontworpen Kabinet van Vogelen der Maatschappije niet voordeelig kan zijn. Dat het, tegenwoordig, noch den trek der nieuwheid bezit, noch het voorrecht van eenig te zijn; terwijl het, uit den aart, ook dat van verscheiden te zijn ontbeeren moet: dat het met meer moeite, meer kunst, minder opgang zal maken dan soortgelijke werken, die er in overvloed zijn: en dat het noodwendig der Maatschappije tot hoger prijs zal komen te staan, dan waar voor zij in staat zal zijn het te kunnen verkoopen. En dat de

uitvoering dezes ontwerps dierhalve ten uiterste af te raden is.

Al het zelfde is toepasselijk op eene verzameling van slangen, hagedissen, enz. welke men in de plaats der vogelen mocht willen stellen. Van dit alles zijn voorlang reeds verscheidene afbeeldzels in 't licht gegeven, die den naam hebben van goed te zijn, en tot minder prijs verkocht worden, dan u mooglijk zou wezen.

Ook houde ik 't in 't algemeen daar voor, dat de manier van plaatteekeningen, uit hoofde van hare kostbaarheid, niet wel geschikt is tot de afbeelding van natuurlijke voorwerpen. Herinner u ons onderhoud hier over, bij gelegenheid van 't beschouwen der afbeeldzelen van de menschelijke beenderen, welke gij tot mijnent gezien hebt.

Doch, vraagt gij met reden, wat zal dan een geschikt voorwerp zijn voor mijn kunst, en tevens een voordeelig werk voor de Vaderlandsche Fabricq? Ik durf dit geenszins bepalen; doch, is 't mij geöorloofd mijn gevoelen vrijmoedig te uiten, zie hier, wat mij in allen opzichte het best schijnt.

De uitvinding uwer kunst' heeft ten oogmerk gehad de fraaie voortbrengsels onzer Vaderlandsche Kunstenaren te vermenigvuldigen en van hunne vergangkelijkheid te bewaren. Behouden we dit loflijk oogmerk. Blijven we teekeningen van goede Nederlandsche Meesters in 't koper brengen. Dit heeft het voorrecht van nog nieuw, en vooral van eenig in zijne soorte te zijn: want de Heer P. van Amstel kan (immers voor zo lang Juffr. V.. W.....[4] niet volleerd is) zijn werk niet vervolgen: het Zwolsch Genootschap[5] houdt op, en deszelfs werken zijn verre van die volkomenheid, dat zij in vergelijking kunnen komen, opdat ik zwijge, dat alles OSTADE, de eenvormige OSTADE is[6], zonder eenige de minste verscheidenheid: en eindlijk de Franschen geven niet dan lugtige navolgingen van meest slechte teekeningen der hedendaagschen. Hier in is uw kunstwerk voortreffelijker door de keuze van de geachtste teekeningen; aangenamer door de verscheidenheid, zo van manier, als van meesters en onderwerpen; niet moeilijker dan dat van uw mededingeren; en gij kunt het niet alleen voor veel minder prijs leveren, dan de voorgewende Uitvinder[7]; maar zelfs voor een' zeer gematigden prijs.

4) Elisabeth van Woensel, leerlinge van P.v.A.
5) Het *Overijsselsch Kunstgenootschap*, *onder de zinspreuk* '*Artium Tristis Janua*'. Over dit fictieve Genootschap: Van Huffel, a.w., 23, 46-48.
6) *Het werk van Adriaan van Ostade in het koper gebragt en met al zijn kleuren gedrukt door het Overijsselsch Kunstgenootschap enz.*, A'dam, F.W. Greebe, 1771; 58 pl. gr. 4°. De etsen zijn tot aquarellen verwerkt. Feitelijk de eerste proeve van een geïllustreerd boekwerk met in kleuren gedrukte platen. In de aank. van den uitg. treedt Schr. op als Italiaans kunstenaar, om zich tegen de beschuldiging van contractbreuk te beschermen. Volgens Ploos was het werk in 'zijn betaalden en dus gestolen tijd' gemaakt (Van Huffel, a.w. 23, 31, 46-48).
7) Ploos van Amstel.

Hier in behoeft gij niet dan behaaglijke voorwerpen te kiezen, en zulk een werkstuk kan van algemeene nuttigheid zijn. Hier in (en dit is geen gering voorrecht) werkt gij ook voor kundige liefhebbers, die weten wat schoon, wat gebrekkig zij, die uwen arbeid weten te waardeeren, en voor de zulken, die om meê voor kundig door te gaan, de kundige lieden napraten. In 't kort, dit heeft, mijns bedunkens, alle voordeelen, die men in eenige onderneming' wenschen kan.

't Is waar, één voorrecht ontbreekt dit ontwerp, dat is, dat van volstrekte nieuwheid, van 't eerste te zijn: doch waarom zou men ook dit daar niet meê konnen verbinden? - Men zou bij 't in 't licht brengen van de twee eerste teekeningen, een PLAN kunnen uitgeven, waar bij men zig verbond, om (mits het werk naar verwagting afging; want het is altoos goed, een' slag om den arm te houden, en zich bij onverhoopte mislukking van een' goeden aftocht te verzekeren) van ieder der Nederlandsche Meesters een goede prentteekening te leveren, ten einde de liefhebbers daarmede hunn' HOUBRAKEN[8] zouden kunnen versieren, of immers een volledige verzameling vergaderen van de onderscheiden manieren, welke ons Vaderland heeft opgeleverd. Men zou zich kunnen verpligten om jaarlijks 4 of 6 teekeningen uit te geven, met een korte beschrijving, bevattende 's Kunstenaars leeftijd, en een schets van zijne wijze van behandeling der kunst', en aanwijzing' van 't schone, in de uitgegeven teekening opmerklijk. - Dit zou geheel nieuw zijn, en der moeite overwaardig: de kunstenaar, de liefhebber, zouden zich hier een aangenaam onderwijs, een leerzame uitspanning door kunnen verschaffen; en de onkundige zou er zijn' smaak uit leren vormen. De prijs zou gering zijn: want naar mijn berekening, zou hij tot 10 of 14 gl. jaarlijks beloopen, en dan nog een matige winst voor de Maatschappij toelaten. - 'k Beken echter, de menigte onzer Nederlandsche schilderen maakt dit werk vrij omslagtig, en het zou moeilijk zijn, van alle die kunstenaren teekeningen bijeen te zamelen. Dit echter zou niet gantsch onmooglijk zijn, vooral zo men zich aan geen tijdorde verbond.

Doch wil men een werk van minder uitgebreidheid: dat men vervaardige en stuksgewijze uitgeve een ALGEMEEN KABINET DER SCHILDERKONST, bevattende een twaalftal, twintigtal, of zo veel men zal willen, teekeningen van ieder der onderscheiden scholen, als de Nederlandsche, de Fransche, de Duitsche, en de Italiaansche, welke men weder in hare bijzondere takken zou kunnen verdeelen, als b.v. de laatste in de Romeinsche, de Venetiaansche, de Boulonneesche schole, en die van Parma. Dit, met smaak uit-

8) Arnold Houbraken (1660-1719): *De Groote Schouburgh der Nederlandsche Kunstschilders en schilderessen*, 3 dln. 1e uitg. 1718-1721, 2e uitg. 1753.

gevoerd, en met eene beknopte verklaring van de opkomst en vordering dezer verschillende hoofdmanieren, bij de vernieuwing der schilderkonst, gepaard gaande, zou niet minder behaaglijk en niet minder leerzaam zijn; en het behoeft niet meer uitgestrektheid, dan men goedvindt.

Dit is, mijn Vriend, het gene ik gevoele over 't gedane voorstel. - Oordeel daarover, en maak er zodanig gebruik van, als gij nodig zult achten. - Mij rest niets hier bij te voegen, dan dat ik wensch, dat de keuze der Heeren Bestuurderen zich tot dat gene bepalen zal, dat der Vaderlandsche Maatschappij' meest voordeelig zal zijn, en uwe bekwaamheid de grootste eer aandoen!

Na hartelijke groete onderschrijf ik mij met alle gevoelens van gulhartige vriendschap, Uw' toegenegen'

Bilderdijk.

Amsterdam, den 23 Maart 1779.

13. Bilderdijk aan Ds. C. Ris, te Hoorn, 1779.

Ongedateerd. Afschrift Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis*, II (1879-1880), 182-184.

WelEerwaarde Heer![1)]

Uwe hooglijk verplichtende letteren had ik de eer den 28 laatstleden[2)] door Mons. S.[3)] te ontfangen. Ik kan niet af zijn, mijne hartelijke dankbetuiging te doen zoo voor de innemende vriendelijkheid, mij in dezelve bewezen, als voor het aangenaam boekgeschenk[4)] daar nevens gevoegd, het welk alles ik op eene waardige wijze wenschte te kunnen beantwoorden. - Verwacht niet, Eerwaarde Heer, dat ik hier met eene gemaakte nederigheid de gevoeligheid van mijn hart zal ontveinzen, voor eene lofspraak die om het achtenswaardig character des braven mans, wiens menschlieventheid mij voor lang de hoogste eerbied heeft ingeboezemd, op te hoger prijs staat. Zo de eerzucht den jongeling eigen is, indien zij naar eisch door de reden gematigd, zelfs loffelijk heeten

1) Cornelis Ris Willemszoon, ‘leeraar der Mennoniten’ te Hoorn. Schrijver van een ‘Geloofsleere der Waare Mennoniten of Doopsgezinden’ en andere godsdienstige geschriften alsook van verschillende werkjes betreffende de Vaderlandsche Maatschappij, welker geestelijke vader hij was; alle uitgegeven bij en aangekondigd door Tjalle Tjallingius te Hoorn, die ook de uitgever was van Betje Wolff. Vgl. br. 12 n. 2.
2) Vermoedelijk 28 Maart. Deze antwoordbrief zelf, voor welks late komst op het einde verontschuldiging wordt aangeboden, zal dan uit April 1779 zijn.
3) Monsieur Schreuder.
4) Te oordelen naar de laatste alinea van dezen brief waarschijnlijk twee ex. van Ris' *Ontwerp ter proeve ter oprichting eener Vaderlandsche Maatschappij van Reederij en Koophandel ter Liefde van 't Gemeenebest.* C. q. met de eveneens in 1777 verschenen *Vervolgen*, en het in Maart 1779 uitgekomen *Algemeen Berigt van den staat der Vaderl. Maatschappij* enz.

mag; waarom verbloemd, dat de mijne zich kittelde in eene goedkeuring, die geenen weldenkende onverschillig kan zijn? - De algoede God, indien Hij eenige bekwaamheid in mij gelegd heeft, die t' eeniger tijd aan mijn' evenmensch, aan mijn Vaderland van nut konden zijn, bestiere dezelven, dat ze aan haar groot doeleinde geenszins ontbreeken mogen, maar Zijnen naam tot verheerlijking strekken!

Daar deze de gevoelens zijn, die mij bezielen, daar dit het wit is van mijne zwakke pogingen in de letteroefeningen aangewend, zo bid ik U, WelEerwaardige Heer, U verzekert te houden, dat mij niets aangenamer zou zijn dan het mijne te mogen toebrengen tot bevordering van die heilzame onderneming, in welker gelukkige uitvoering mijn hart een rechtmatig belang stelt.

Ik twijfel dierhalve geen oogenblik om (voor zoo veel mijne omstandigheden toelaten) der Vaderlandsche Maatschappije mijne bereidwillige hulp gulhartig aan te bieden, indien zij van eenige nuttigheid wezen kan.

Edoch, WelEerwaarde Heer, hoezeer UEd. mij de eer aandoet van mijne redeneering over 't bewuste punt te wettigen: het is er echter zeer verre van daan, dat ik meer dan eene oppervlakkige kunde van Teeken- en Schilderkunst zou bezitten. En hoe zeer ik mij er op toegelegd hebbe, om zo door 't beschouwen van goede voorbeelden als door de leezing der meest geachte schrijveren, met eene geringe oefening gepaard, mij eene gezonde Theorie te verkrijgen, ik schrijf mij-zelven geen doorzicht genoeg toe om mij in de vierschaar der fraaie Kunsten tot rechter te mogen opwerpen: en men ontmoet in mij geenszins den geenen, welken UE. schrijft nodig te hebben.[5)]

Intusschen, ontbreekt het mij niet aan den ijver en lust om Hn. Henning en Schreuder[6)] van mijnen welmenenden raad, wanneer zij die nodig mogten achten, te dienen: en verder, met goedvinden van de WelEd. Heeren Bestuurderen, in 't stellen en opmaken van plans, ontwerpen, berichten, en advertentien, mijn gevoelen mede te deelen; gelijk ik de eer hebbe bij deezen eenige nader gedachten over 't artijkel der plaatteekeningen in te sluiten, welke ik welgem. Heeren ter overdenking' aanbiede.[7)]

UE. schijnt in mijnen voorslag[8)] eenig behagen te vinden; maar teffens geneigd te zijn om ook het ontwerp door vogelteekeningen

5) Vgl. *DW.* XII, 465; *Mengel. en Fragm.*, 7-8.
6) Zie br. 12. Godfried en Christiaan Henning dirigeerden de ‘Konst-, Schilder- en Behangselfabriek’ der Vad. Mij. Zij waren lid van het St.-Lucasgild te Haarlem, sedert 1773 en 1777. Christiaan (1741-1822) is bekend door zijn toneeldécors, welke hij o.a. vervaardigde voor den A'damsen Schouwburg, en voor de Toneelsociëteit Leerzaam Vermaak te Haarlem. Hij behoorde tot de Hernhuttergemeente te Zeist. (Wurzbach, *Allg. Künstlerlex.*; arch. Haarlem.)
7) Zie het *Ontwerp* achter dezen brief, en de annotatie aldaar.
8) In br. 12.

ten uitvoer te leggen. Mag ik op dit punt nog deeze aanmerkingen maken?

1. Is het wel volstrekt waar, dat B. Schreuder in dezen tak van werk, die hem zo geheel vreemd is, zo veel uitmunt als in dien, die hem door langdurige oeffening eigen geworden is! - Ik heb nog geen vogels van zijn hand gezien, en kan er dus niet over oordeelen; doch naauwlijks kan ik mij zulks verbeelden: een gantsch andere wijze van behandeling, meer voor den plaatsnijder dan den schilder geschikt, heeft hier plaats. - Alles echter moet uitmunten, wat men op zijnen naam in het licht brengt, en niets middelmatig zijn, indien zijne achting gevestigd zal blijven; waar van de opgang van al wat men ondernemen mogt, afhangt. Misschien zou het goed zijn, Ms. H. en S.[9] zelven dit in gemoede af te vragen.

2. Indien men beide ontwerpen beproeft, en dat van de vogels (gelijk ik, zo niet zeker, ten minsten hoogstwaarschijnlijk houde) mislukt: zal dit bij lieden, die naar den schijn oordeelen, geen verdenking geven ten nadeele van Schreuder's bekwaamheid, en dus het verval van 't eene, dat van het andere met zich slepen? - De weinige ondervinding, die ik heb, heeft mij de heerschappij der vooroordeelen bij de menschen zoo algemeen doen opmerken, dat ik niets zoo zeer vreeze, als dezelven tegen te hebben. - Ik geve dierhalve nog deze zwarigheden in overweging. Verlichter oordeel beslisse van wat gewicht zij zijn!

De WelEd. en zeer Geleerde Heer Ms. Calkoen[10], wien ik de eer gehad heb het ander exemplaar van de *Oprichting der H.M.*[11] ter hand te stellen, doet U Eerwaarde in 't bijzonder en Hn. Direct. in 't algemeen van zijne hoogachting, en bereidwilligheid ter bevordering van 't welzijn der Maatschappije verzekeren. Vergun dat ik dezelfde verzekering hier herhale van hem, die, na verschoning te vragen voor de verwijling van dit antwoord, door den drang van bezigheden, aan welke ik verbonden ben, veroorzaakt, de eer heeft zich met alle gevoelens van ware affectie en veneratie te noemen, &c.

Bk.

9) Messieurs Henning en Schreuder.

10) Pieter Calkoen Willemsz., kunstminnaar en verzamelaar te Amsterdam, waar zijn schilderijen - een collectie van 188 stuks, waaronder vele uit de verzn. Braamkamp en Van der Marck - in 1781 zijn verkocht. (Wurzbach a.w.; F. Lugt: *Répertoire des Catalogues de Ventes Publiques*, *intéressant l'art ou la curiosité*, *Première Période. Vers* 1600-1825 (la Haye 1938), no. 3297).

11) Vgl. n. 4. - H.M. = Hoornse Maatschappij.

Ontwerp.[1)]

Van de voorgestelde Ontwerpen schijnt mij 't meest te belooven dat van een verzameling goede Italiaansche, Nederlandsche, Fransche, en Duitsche teekeningen, onder den naam van ALGEMEEN KABINET DER TEKEN- OF SCHILDERKUNST uit te geven; en ik gedraag mij wegens deszelfs nuttigheid en vermaaklijkheid aan 't geen ik de eer had bij mijnen vorigen onder de oogen der Heeren Bestuurdren te brengen, gelijk ik dat als den grond aanneme van mijn tegenwoordig vertoog, en alomme in deszelfs beloop onderstelle.

Wat dan de wijze van uitvoering betreffe? - om niet geheel en al in het blinde te werken, maar eenige reekening op het vertier te kunnen maken, zou mij aannemelijkst voorkomen, het zelve bij wijze van inteekening aan te vangen. Geene inteekening, door welke men zich zelven de handen bond, en het recht benam om het werk algemeener verkoop te bezorgen, (hoedanige altoos den ondernemer nadeelig moet zijn, ten zij hij, een uitzicht hebbende dat zijne onderneming in de uitvoering niet aan het ontwerp beantwoorden zal, van 't goed geloof zijner Inschrijveren een ongeoorloofd misbruik wil maken): maar zo eene, bij welke men zich uitdrukkelijk verbindt, het werk ook altoos aan anderen te mogen verkoopen, ja zelfs tot de eigen' prijs waar voor het den inteekenaren wordt afgeleverd. - Een gering verschil in den prijs beweegt toch de lieden niet licht om blindelings zich in een beding te wikkelen, waar door zij zich mooglijk ten eenenmaal te loor gesteld zullen zien in 't geen men hen heeft doen verwagten. Ook moest deze inteekening niet verder dan voor een of twee jaren verbinden, en telkens vernieuwd worden, waar door men (het werk opgang makende) geduurige nieuwe inschrijvers winnen kon. - Om nu de lieden ter inschrijving' uit te lokken, (waar toe de minderheid van prijs mij voorkomt krachteloos te zijn) wilde ik gebruik maken van 't heerschend vooroordeel, of hoe zal ik die dwaasheid noemen, waar door men zich toejuicht in het bezit van eenige kleinigheid, en daar een overgrote waarde aan hecht, wanneer zij zeldzaam en niet dan van weinigen te bekomen is? Deze trek naar het zeldzame doet kundigen en onkundigen elkander de slegtste prulprentjes met vuurigheid, en zelfs tot buitensporige prijzen, betwisten: en van dit zelfde wilde ik mij bedienen, door aan deze inschrijvers (bij uitzondering van alle anderen) van ieder prent, die men afleverde, b.v. een' etsdruk, daar die plaats vond, of eenigen anderen proef te belooven, welke zonder bezwaar van den werkman te maken, en teffens bij liefhebbers ten hoogsten gezocht, ja niet ontbloot van nuttigheid is. Deze ets- of proefdrukken zou men voor niet aan de inschrijvers, doch volstrekt aan niemand anders, tot wat prijs het ook waar, moeten afleveren; en het zou niet onnut zijn, bij 't plan van

1) Blijkbaar heeft het Bestuur der Vad. Mij. te Hoorn B.'s suggestie op het einde van zijn brief van 23 Mrt. 1779 aan Schreuder (no. 12) belangrijk geacht, en heeft Ds. Ris namens hen aan B. verzocht, dat idee nader voor hen uit te werken. Met dit *Ontwerp*, waarvan het afschrift een volledige overeenkomst vertoont met die van de brn. 12 en 13, voldoet B. daaraan. Vgl. p. 34 n. Heeft men hem ook andere ingediende plannen ter beoordeling voorgelegd?

inschrijving de nuttigheid van zodanige onvoltooide prent eenigszins uit te meeten.

Omtrent den prijs, nog te bepalen, zouden de M^{s} H. en S.[2] hunne gedachten wat uitvoerig dienen te melden; zo wel, als omtrent het juiste getal prenten, 't welk men in een jaar tijds zou kunnen vervaardigen. Ook zou ik er zeer voor zijn, dat men 't getal exemplaren niet al te groot nam, om door eene zekere schaarsheid het werk zijne waarde te doen behouden, althans tegen het opmaken der afgedrukte platen zijn, 't welk altoos kostbaar wordt, enz. -

Bij de uitgave van 't eerste jaar zou men een algemeene schets moeten voegen van de herstelling der Schilderkunst, en de onderscheiden manieren der hoofdscholen; de bronnen, waar wij uit geput hebben; en de voornaamste meesters, die in dezelven hebben uitgemunt, en door wier bijzondere begaafdheden de kleinere of onderhorige scholen gevormd zijn. Mijns oordeels zou 't echter beter wezen zich daar in aan 't algemeene te houden, om zo veel mooglijk niemand in zijne vooringenomenheid met een' of anderen meester te kwetsen. Dit alles zou gevolgd kunnen worden van een kort bericht *van den tegenwoordigen staat der Schilderkunst in Europa.*

In de uitgave der stukken zou ik verkiezen, verscheidenheidshalve, zich aan geene orde te binden; maar Italiaansche, en Nederlandsche, Fransche, en Duitsche teekeningen door elkander te laten loopen. Bij ieder uitgave zou men eene uitvoerige beschrijving der teekeningen kunnen doen uitgaan, gepaard met een algemeen oordeel over den schilder; in het bijzonder geschikt, om op eene leerzame wijze het schone in de kunst te doen opmerken, en den smaak voor het zelve voedsel te geven: 's mans geboorte- en sterfdag, met de voornaamste trekken van zijn character, zouden daar niet onaangenaam in te vlechten zijn; zo wel als de namen van zijne leerlingen, en wat zij van hunn' meester behouden, wat met iets beters of slechters verwisseld hebben.

Voor aff diende men echter een' overslag te maken van 't aantal teekeningen, tot uitvoering van dit ontwerp benodigd. In de Italiaansche school zijn Michel Angelo; Raphael Santio, en zijn leerling Julio; Beilin; Titiaan, en zijn twee leerlingen Paulo van Verona, en Tentoret; Corregio; Parmens; DaVinci; de Caratsen, en Dominiquin, onontbeerlijk: en 't zou misschien best zijn de meesters van Michel Angelo, en Raphael: Dom. Ghirlandai en Pietro Perusino; Polidoor, de Caxi; Georgion; de Bassans; Albaan; Guido Reni, en Trevisani, daar bij te voegen.[3] Dit zou 25 stuks uitmaken, en wanneer wij voor ieder der hoofdscholen zo veel namen, zou de geheele verzameling op 100 prentteekeningen aanloopen, een vrij geschikt getal, zo 't mij voorkoomt. Dit kon voor onze vaderlandsche schilders wat klein zijn; doch daar de achting der Duit-

2) Messieurs Henning en Schreuder. Zie p. 34 n.

3) De vele fouten in de schrijfwijze der namen (zelfs algehele verhaspelingen als Tentoret voor Tintoretto, de Caratsen voor de Carracci, Dominiquin voor Domenichino, Polidoor de Caxi (nog wei met komma achter P.) voor Polidoro de Caravaggio) zullen te wijten zijn aan kunstenaarsfamiliariteit: overgenomen van schilder, leermeester, of vriend. B. zelf kon zich echter in het schrijven van namen ook op eigenaardige wijze vergissen; vgl. daarover Da Costa: *DW.* XV, 608.

schers in deze kunst zo gering is, waarom zou men dezen niet merkelijk kunnen inkrimpen en daar door den kunststukken van ons Vaderland een grootere ruimte geven? De Franschen, eerst bloote navolgers van de Italianen, thands van de Nederlanderen, behoeven zelfs zo veel uitgestrektheid niet.

Dan, van waar zo veel teekeningen bijeen te krijgen? - Dit is eene zwarigheid die alle opmerking verdient: dewijl van haar oplossing de mooglijkheid van ons ontwerp afhangkelijk is. Dat er genoeg teekeningen en wel van allerlei meesters bij onze liefhebbers berusten, lijdt, denk ik, geen' twijfel. Men heeft om een' aanvang te maken slechts 2 of 4 teekeningen nodig, om welke machtig te worden zich wel de gelegenheid op zal doen; en zo dit geen plaats mocht hebben, is uit catalogen van kort voorledene verkopingen wel wat na te sporen, bij wien een of ander uitmuntend kunststuk vervaren zij. Van de hier jongst verkochte verzameling des Heeren Rutgers, meest uit Italiaansche teekeningen bestaande, geloof ik gelegenheid te hebben een lijst van de koopers te kunnen verkrijgen, die hier toe van dienst kon zijn.[4)] Dit echter is in het begin slechts noodzakelijk; en na den aanvang van 't werk biedt zich een ander, en zo 't mij toeschijnt, een voldoenend middel aan, om dit gebrek te vervullen.

Men zou naamlijk bij het plan van inschrijving alle liefhebbers, kunstverzamelaars, en kunstkoopers kunnen uitnodigen, om der Maatschappije het gebruik van een of andere teekening, bij hen berustende, en die het werk versieren kan, toe te staan: doch onder belofte niet alleen van een' afdruk van de daar van vervaardigde plaat, maar ook, van deze edelmoedige medewerking ter voortzetting' van de kunst, bij de uitgave der teekening, dankbaar in 't openbaar te erkennen. Men zou hier ook getrouw aan moeten beantwoorden, en niet spaarzaam zijn in weinig beteekenende loftuitingen jegens lieden, wier eerzucht nooit meer gevleid wordt dan door den hoogklinkenden naam van kunstkenner, en die somwijlen noch moeite, noch onkosten zouden ontzien, om zich het voorrecht te bekuipen, dat aan hun' naam op zodanige wijze gedacht wierd. - Zeker, een op- of onderschrift van dezen inhoud: *deze teekening is ons ter hand gesteld door de edelmoedigheid van den kundigen Heer N.N.*, *in wiens keurige kunstverzameling zij berustende is*, is een lokaas, waar weinige liefhebbers voor bestand zouden zijn, indien men hun daar bij genoegzame zekerheid gaf, dat hunne teekeningen niets behoefden te lijden, voor 't welk men hun zelfs borg zoude kunnen stellen. Voor 't overige, begrijpt men zeer lichtlijk, dat men terstond bij den aanvang van dit werk, in de voornaamste steden van ons gemeenebest een bekwaam en eerlijk kunstkooper diende aan te nemen, zo wel om de teekeningen op te zamelen, als om het werk behoorlijken aftrek te doen hebben; het geen, voor een vrij groot gedeelte, van de kunstkoopers afhangt, als zijnde die lieden, door welker oogen zeer vele der liefhebberen zien. - Ik behoef hier niet bij te voegen, dat de onkosten, hiertoe vereischt, mede bij de bereekening

4) Op 1 Dec. 1778 was te A'dam geveild de kunstcollectie van Antonie Rutgers (1695-1778), bekend verzamelaar aldaar. Hij had in 1753 de verz.-Jabach uit Livorno aangekocht (Wurzbach, a.w.; Lugt a.w. no. 2920).

van het ontwerp in acht genomen moeten worden; dewijl die niet onaanmerklijk zijn.

Ik heb niets gezegd wegens de bekendmaking van den kunstenaar, door wiens graveerijzer deze kunstverzameling vervaardigd zal worden.[5] Men begrijpt stilzwijgende, dat men hem moet doen kennen, en geenszins de proeven van bekwaamheid, welke hij reeds in het werk van den Heer P.v.A.[6] gegeven heeft, voorbij gaan. Er behoort een keurige smaak toe, om hier tusschen de twee klippen van te veel en te weinig van dit werk te zeggen, door te gaan. Men moet hier meer te verstaan geven dan zeggen: doch boven al dient men de beste stukken, door onzen S. daar in gemaakt, op te noemen.

Ook zoude ik 't niet dienstig achten, dat zich de Maatschappij in 't geschil tusschen hem en gezegden Heer[7] zien liet: men kan dit in 't midden laten, (S. behoudt zijn recht tegen hem) vooral indien men het plan van inteekening op naam der Maatschappije wil uitgeven: ja schoon hij zelf als ontwerper en uitgever voorkwam, zoude ik nog voor dezelfde gematigheid stemmen, om zelfs geen vrienden van gem: Heer eenigen aanstoot te geven. Genoeg is het de voortreffelijkheid van 't ondernomen werk boven dat van den voorgewenden uitvinder en Schreuders eigendom op den roem, dien de Heer P. zich valschlijk aanmatigt, te staven.

14. Bilderdijk aan Mej. de Wed. Pelgrom de Bie te Utrecht, 10 Juni 1779.

Hs. bij G.J. Bervoets te Arnhem. Afschrift Bild.-Mus.

Mejuffrouw, veelgeachte Tante,

Ongetwijfeld zal UE[1] bij den ontfang dezes briefs zich verbeelden, dat hij volgens afspraak slechts dient om den juisten dag van Moeders overkomst te bepalen, en niet gelooven, dat hij tot het tegengestelde einde is ingericht. Dit echter heeft plaats, en ik ben belast met de commissie van UE daar van te verwittigen. Het onvoorzien vertrek van de eene meid, eenige heuppijn die Moeder overvallen heeft, doch thands weer aanmerkelijk beter is, en boven al de aanstaande komst van den Hr Vaster[2], die binnen kort hier

5) Bernard Schreuder.
6) Ploos van Amstel.
7) Het geschil tussen Schr. en Pl. v. A. betrof mede het recht om de bij Ploos opgedane kennis elders te gebruiken. Bij overeenkomst van 9 Sept. 1767 had P. den ander verplicht daarvan af te zien, op straffe van een boete van f 3.000, - (Van Huffel, a.w. 16, 21 vv.).
1) Zie br. 8.
2) Frederik Vaster te 's-Gravenhage; sedert 1757 ‘Inspecteur van en over de Comptoiren van 's lands regt op de gemeene middelen der provincie Holland in het Zuider Quartier’. Evenals Doctor B. stond hij als ‘Acht en Veertiger’ bekend, en schreef hij ook Oranje-poëzie (*Hollandsch Bloei* enz. 1749), hetgeen weer een Ode van B. op V. uitlokte (Gem. arch. 's-Grh.; *Echte Naamlijst der Braave en Weldenkende Acht en Veertigers* enz., patriott. pamfl., Gem. arch.-Kampen; Van der Aa, *Nieuw Biogr.... Wb. van Ned. dichters*, i.v.; Dr A. de Jager in *Leeskabinet* 1870, 4e st.: *Aantn. betr. B.'s werken* I; het hs. der Ode: Mij. Ltk.). Zie ook p. 42 m.

verwagt wordt, verplichten haar van 't gevormde ontwerp af te zien, of immers de uitvoering tot de maand van Augustus uit te stellen. Wat Grootmoeder[3] betreffe, 't is haar tot nog te koud om te reizen, ook is zij zo stram, dat ze zich naauwlijks verroeren kan; doch haar wil is goed.

Tante Pelgrom[4] blijft sukkelen en is in groot gevaar: nu zegt men eens, dat zij alles te boven is, en dan weêr, dat haar toestand hopeloos is. 't Is haar Doctor, die altoos zulke variable decisien geeft.

Nicht Van der Stoop[5] herstelt langzaam; maar het kraamkindje is zwaar met stuipjes gekweld, het geen 't zeer doet vermageren: 't kan echter zich nog wel ten beste schikken.

Ontfang de complimenten der gen. Vrienden, met de onzen; verschoon het slechte schrift dezes om de haast, en vergeef, dat we uwe arrangementen gedeconcerteerd hebben. In dien tusschentijd welke UE tot moeders en grootmoeders receptie gesteldt hadt, moest UE met mijn Nicht[6] herwaart overkomen: Ai! neem het nog in bedenken.

Ik heb *van Rooien* gevraagd naar het schip van zijn' neef, etc., doch hij wist mij daar nog niets van te zeggen: misschien zal hij UE, bij 't overhandigen dezes, mondeling bericht kunnen geven; zo niet, beveel slechts dat ik mij nader informere. Offereer mijn respects aan Mejuffrouw uwe lieve Dochter[7], en accepteer mijne oprechte betuigingen van de hoogachting, en hartelijke affectie, waar mede ik de eer heb mij te onderschrijven,

Mejuffrouw, veelgeliefde Tante,
U E D.V. en G. Dienaar
Bilderdijk.
Amsterdam
den 10 Junij 1779.

3) Zie br. 9.
4) Debora Brest (geb. 1726), geh. met Emanuel Pelgrom de Bie (overl. 1798), jongere broer van Hendrik (overl. echtgen. van de geadresseerde) en Isabella (Grootmoeder). Zij was tevens nicht van Grootmoeder: haar moeder was Maria Duyzenddaalders, zuster van Willem (Gesl. lijsten P. de Bie, Bild.-Mus.). B. was al jong zeer op haar gesteld, getuige een in de fam. de Bie bewaard gebleven boekje met verzen, waaronder aria's, en tekeningen ter gelegenheid van haar verjaardagen, door hem in de jaren 1768 t.e.m. 1773 vervaardigd (thans Bild.-Mus.).
5) Maria Sibille van Balen, geh. met Jan van der Stoop; dochter van Bernard van Balen en Maria Pelgrom de Bie, jongere zuster van Hendrik, Isabella en Emanuel (Gesl. lijsten P. de Bie, Bild.-Mus.).
6) Zie p. 20 m.
7) Zie p. 21 b.

15. Bilderdijk aan Mr. Daniel van Alphen, 25 Aug. 1779.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 1-8.

Collatie: P. 2, r. 4 v.o.: *mede verlang de*, lees: *niet verlang dan de.*

Annotatie:

p. 1: [Mr. Daniël van Alphen] (1713-1797), Heer van Achttienhoven en Den Bosch, bekleedde allerlei ambten te Leiden, o.a. dat van schepen, en was 1749-1778 griffier van Schout en Schepenen. Hij is bekend als historicus. Voorzitter van de Mij. Ltk. 1767-1774.

p. 2: [ons genootschap] v. A. was sedert 7 Oct. 1772 Beschermheer en hon. lid van het Leidse Genootschap. Voorts lid (van het begin af) en oud-president van de Mij. der Nederlandsche Letterkunde en Directeur van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen.

p. 3: [mijn ontwerp, mijne uitvoering!] n.l. van den Edipus. - [Van Winter (en) Egade] Nicolaas Simon van Winter (1718-1795), letterlievend koopman en dichter te Amsterdam, en zijn tweede vrouw Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789), Amsterdamse koopmansdochter uit het geslacht van Geraert Brandt, en dichteres, met wie hij in 1768 was gehuwd. Zij werkten mede aan de psalmberijming van *Laus Deo Salus Populo.* Aan Lucr. Wilh. dankt de definitieve bundel van 1773 zeventien van de meest geliefde psalmen. Met Bernardus de Bosch (zie p. 18 o.), Lucas Pater (p. 107 o) en een vijftal anderen maakten zij deel uit van een intiem dichtkundig vriendengezelschap, dat in 1772 zijn 25-jarig bestaan had herdacht. Van Winter was gereformeerd, niet vrij van den geest des tijds; zij remonstrants.

Zie over haar: Wille, *De Leersch. van Lucr. Wilh.* (Wet. Bijdr. Hoogl. V.U., 129 vv) - [De geleerde Heer Fontein] oud-leraar der Doopsgezinden te Amsterdam; geleerde en welwillend onderrichter; 'kunstmeceen' o.a. van Van Merken (vgl. haar *Nut der Tegensp.* 186); voor B., die bij hem geïntroduceerd was door Van Santen (Messch. I, 20), een eerste autoriteit. Vgl. Wille, *Van Goens* I, 198. - Anderhalf jaar later schrijft B.: 'En ook, zo ik lof met mijn' arbeid gezocht heb, de stem van éénen Geleerde, gelijk de Heeren VALCKENAER en FONTEIN, van éénen Poëet, gelijk de Heeren DE BOSCH en VAN WINTER, moet mij niets meer overlaten om te begeeren (*Brief van den Navolger van Sofokles Edipus*, 6).

p. 4: [zeker boekverkooper] Arend Fokke Simonsz.; zie Messch. I, 17, 18. - [Hamburgische Dramaturgie] van Lessing. Zie daarin 2er Band, 75es Stück: Man hat ihn falsch verstanden, falsch übersetzt usw. - B.'s ex. thans in Bild.-Mus.

p. 5: [zonder eens te onderzoeken enz.] vgl. br. 19 (Ts. Mij. Ltk. 1905, 61/62).

p. 7: [moeilijkheden... die ik mocht redden] zie Edipus, Aant. p. 135 (bij 39 vs. 1) en 138 (bij 43 vs. 2); *DW.* XII, 470, 472.

16. Bilderdijk aan zijn zuster Isabella Dorothea, Sept. of begin Oct. 1779.

In dichtmaat. De z.g. 'Ellebrief', zie de ann. - Hs. Bild.-Mus. Gedrukt in *Dichterlijke Uitspanning*, in 1835 uitgegeven door haar schoonzoon Jhr. Mr. J.F. van Breugel, 45-54; en in *DW.* XII, 416-421. (Ten onrechte noemen beide uitgaven hem 'Vijfde Brief'; het is de Derde.)

Blijkbaar logeerden Moeder en dochter B. bij tante en nicht Pelgrom te Utrecht. De vader, met Willem en Johannes, die ook de 6-jarige Isaäc bij zich hebben, blijkens br. 17, voelen zich eenzaam en onwennig in het commanderen van de meiden. Men krijgt hier toch vriendelijker indruk van de huiselijke gezelligheid en Moeders rol daarin dan men gewoonlijk voorstelt.

p. 417: [(Gelijk bekend is) dat somwijl' De Lui enz.] Pieter Leuter c.s. Ziep. 18 o. [Vrouw Driezinnetje] Euphemia (Femmetje) Pelgrom de Bie, oudere zuster van Isabella (B.'s grootmoeder), Hendrik (de reeds overleden echtgenoot van Tante), Emanuel (de man van Tante Pelgrom geb. Debora Brest, zie p. 40 n.) en Maria (de moeder van Nicht van der Stoop, zie p. 40 n.). Femmetje was gehuwd met Andries Dull en heette daarom ook wel 'Tante Dull'. Zij overleed in 1783. Van deze oudtante, die toen het jus patronatus bezat, had Willem Bilderdijk in 1773 het beneficium gekregen van één der twee kapellanijen van het 'Backschoir' in de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch. Vgl. p. 91 n.

p. 418: [Een schets van de Eliseesche velden, enz. enz.] een loopje nemend met het dichterdom, zowel oud als nieuw, Vergilius als Fénélon, vat B. de liefelijke rust en vredigheid die het steeds in de Eliseese velden zo roemt, op als saaie stilte. Ten overvloede zegt hij er nog bij: begrijp goed, zusje, ik maak er maar wat van. Bovendien zal B. plagend gedoeld hebben op zusjes zingen, huppelen, en spottend nabauwen van zijn woorden.

p. 419: [Vaster op het Haringvat] zie p. 39 n. Is 'Op het Haringvat' de naam van zijn huis? De uithangtekens en gevelstenen die van haring spreken, en die van vaten of tonnen voor allerlei waren, waren overtalrijk (Van Lennep en Ter Gouw, *De Uithangteekens*, kl. uitg. III, 216 en 53. Maar men verwacht dan het voorzetsel *in.* In Den Haag, Amsterdam en Leiden is de naam dan ook onbekend. Vermoedelijk placht deze belastinginspecteur met zijn collega Dr. Is. B. veel of lang over 'het haringvat' (plechtig voor gewoner: harington?) te spreken. Er bestonden toch allerlei

wettelijke voorschriften over den inhoud, de kwaliteit, het ijken (= ‘branden’) dezer tonnen; ook belasting en ontheffing van belasting kwam er bij voor. Zie o.a. Chomel en De Chalmot: *Alg. Huish.* (enz.) *Woordenboek*, 2e dr. II (1778) i.v. *haaring*, en *Wb. Ned. Taal* i.v. *haring* en *harington.* Ook het zinsverband pleit voor deze verklaring.

p. 420: [B e i e r s s c h a a p e n s t e m] de aan Vader B. goed bekende bestuurder van het Haagse Dichtgenootschap Gerrit Beyer? Kwam hij er wellicht ook thuis, als Jacob Vosmaer (vgl. p. 11 n.)? - [S a n c h e P a n c h e enz.] ontleend aan Pieter Langendijk's *Don Quichot op de Bruiloft van Kamacho*, 3e bedr., 2e en 3e toneel. Ook dit stuk heeft B. dus blijkbaar met zijn zusje gezien, of ook thuis gespeeld (vgl. p. 20 b.).

p. 421: [b i j d e E l] Van Breugel tekent hierbij aan: Deze Elle-brief had eene lengte van 2½ El en ½ vierendeel *oude maat*, en eene breedte van ½ vierendeel, d.i. 1 El 8 palm lang, 1 palm breed.

17. Bilderdijk aan zijn zuster Isabella Dorothea, 6 Oct. 1779.

In dichtmaat. Hs. Bild.-Mus. Gedrukt in *Dichterlijke Uitspanning*, a.w. 20-24; en in *DW.* XII, 404/405. (Ten onrechte in beide uitgaven ‘Tweede Brief’ genoemd; het is de Vierde.)

Moeder B. is blijkbaar spoedig teruggekeerd; de dochter was nog te Utrecht gebleven.

> Zie voor de familierelaties de brn. 8 en 14.
> Het adres luidt: Aan Mejuffrouw, Mejuffrouw de Wed. Pelgrom de Bie op de kromme nieuwe Gracht, over het Jeruzalemssteegje om verder te behandigen aan Mejuffr. I.D. Bilderdijk, ten haren huize te Utrecht.

18. Bilderdijk aan zijn zuster Isabella Dorothea, 14 Oct. 1779.

In dichtmaat. Hs. Bild.-Mus. Gedrukt in *Dichterlijke Uitspanning*, a.w. 25-27; en in *DW.* XII, 406/407. (Ten onrechte heet deze in beide uitgaven ‘Derde Brief’; het is de Vijfde).

p. 406: [V r i n d e n] evenals aan het einde gebruikt B. hier dit woord blijkbaar in een oudere betekenis van: verwanten. - [3 4 5 2 1] men leze: verloopen is tot veertien dagen. B. geeft een omzetting der woorden meermalen op deze wijze aan. Het rijm is hier wel beslissend. - [d e n m a a g r e n b r u g] Dr. I. Bilderdijk woonde bij de Magere Brug, aan den z.g. Joden-Amstel.
Adres als bij br. 17.

19. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 8 Nov. 1779.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.*, 1905, 57-64. Aldaar niet enkele aantn. van B. Zie Addenda, p. 257.

p. 57 m.: [E p i s o d e n] daarover handelen ook de brn. 11 (practisch voorbeeld), 51 en 52. De beide laatste eveneens aan Feith. - [Va n A l p h e n] Hieronymus v. A. (1746-1803), kleinzoon van den Utrechtsen theol. prof. Hier. van Alphen; zelf evenals overleden vader, jurist; proc. gen. Hof Utrecht; laatste thes. gen. der Unie. Strijder tegen rationalisme en revolutie, vóór de handhaving van de oude leer en de rechten der Herv. Kerk. Dichter, en schrijver over aesthetica en litteraire theorie.

p. 57 o.: [R i e d e l s T h e o r i e] *Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen*, *grootendeels overgenomen uit het Hoogduitsch van F.J. Riedel en met Bijvoegselen*, *Aanteekeningen en eene Inleiding vermeerderd*, *door Mr. Hieronymus van Alphen*, 2 dln., Utr. 1778, 1780. - [v a n d e p e r s g e k o m e n] De *Edipus* verscheen in 1779, ‘weinige dagen’ na vert.-Riedel I, derhalve begin Januari.

p. 58 m.: [a l s e e n v e r h a l e n d T r e u r s p e l i n 't g r o o t] *Poët.*, 24e Hfdst. vrij weergegeven.

p. 59 b.: [de deelen eener zaak enz.] in de thans gangbare edities slot 8e Hfdst. Ook toen was er al verschil van indeling. Vgl. p. 113 m.

p. 60 b.: [beroept zich de Hr. Van Alphen] t.a.p. 363. - [Aristoteles zeventiende Hoofdstuk] in de thans gangbare edities het achttiende.

p. 60 m.: [de Rei is ook een deel enz.] slot 18e Hfdst.

p. 61 b.: [de vergelijking die hij hier maakt] id. - [de opnoeming der schepen] 23e Hfdst.

p. 61 m.: [Dacier] André D. (1651-1722): *Poëtique d'Aristote* (1692). [zoo ongelukkig enz.] vgl. Voltaire, *Temple du Goût*, (*Oeuvres* ed. Paris 1817-1819, T. III 494 n. 4: Il (Dacier) connaissoit tout dans les Anciens, hors la grace et la finesse: ses Commentaires ont partout de l'erudition et jamais de goût.

p. 62 b.: [quem nihil ignorasse satis constabat] dit citaat vonden wij niet.

p. 62 m.: [In dezen, zegt hij, ...aaneen] 9e Hfdst., voorlaatste alinea.

p. 63 o.: [schaap... zwijn] B. vermocht zelf wel een schaap te etsen, zonder in deze fout te vervallen: zie het vignet onder den herderszang *Thyrsis en Egle*, in *Mijn Verlustiging*, ed. 1779, ongepag.

p. 64 m.: [Schlegels vertaling van Batteux] *Herrn Abt Batteux... Einschränkung der schönen Künste auf einen einzigen Grundsatz; aus dem Franz. übersetzt, und mit verschiednen eignen damit verwandten Abhandlungen begleitet, von Johan Adolf Schlegeln*, Leipzig, 1758 (3e Aufl. 1770). 2 T. - Het eerste deel geeft alleen de vert. van de *Beaux Arts réduits à un même principe* (1746), of wel de eerste delen van de *Principes de la Littérature* (1753), die ook een herdruk gaven van de *Cours de Belles-Lettres* (1750). Het tweede deel bestaat uit verhandelingen van Schlegel.

- [R a m l e r] *Einleitung in die schönen Wissenschaften nach dem Französischen des Herrn Batteux*, *mit Zusätzen vermehret von Karl Wilhelm Ramler*, Leipzig, 2e Aufl. 1762. 4 T. Dit werk geeft een vertaling van de *Beaux Arts* etc. èn van de *Cours de Belles-Lettres.* - [A l b r e c h t] *Die Roemischen und Hollaendischen Dichter in ihren Meisterstücken*, *Poëtische Nachahmungen und andere Gedichte*, *von C.J. Albrecht.* Erste Sammlung, Amsterdam. bey Arend Fokke Simonsz., 1777. 68 p. De Ndl. poëzie p. 49-61: Hooft, Vondel, Poot. Opdracht aan Willem V en Prinses Wilhelmina, get. C.J. Albrecht, von Pfortzheim, Bürger in Amsterdam. Een Zweyte Sammlung verscheen in 1778,

60 p., waarbij drie Ndl. gedichten: van Vondel, Goddaeus en Van Alphen. Ook in den kring van het Haagse Dichtgenootschap was voor dit werkje belangstelling (Höweler, a.w. 166).

20. A. van der Kroe aan Bilderdijk, 1779.

Ongedateerd. Hs. Mij. Ltk. codex 1607. Gedrukt: *Navorscher*, 1879, 296.

Mijn Heer en Vriend!

Zie hier het tweede Stuk van J.v.P.[1] Mag ik UEd. nu verzoeke hetzelve te schiften en te scheiden volgens des Auteurs verzoek. Ik heb het slegts doorbladerd en oppervlakkig komt het mij naïef[2] voor maar wat lang. Onnatuurlijke Zoon of Neêrlandsche Lovelace[3] of diergelijks kon men het noemen.

Wat zegd gij van de man? Hij wil wel werken maar aan de muzijk heb ik geheel geen kennis[4] - Ik geloof dat het haggelijk is om zulks met voordeel uit te voeren.

Het een en ander gelieve UEd. zo goed te zijn voor mij te beoordeelen. Gij heb mij reets zo veel vriendschap beweezen[5], dat ik daardoor gevrijmoedigt ben om te vertrouwen dat ge mij in deezen naar mij wensch zult verplichten.

In haast
Ben welwenschend Dienaar en Vriend
A. v.d. Kroe.

21. Bilderdijk aan A. van der Kroe te Amsterdam, 18 Nov. 1779.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedeeltelijk gedrukt: *Navorscher* 1879, 296; de daar ontbrekende aantekening (een bladzijde, opkomend tegen de minachtende voorstelling van den krijgsman ook bij Richardson) in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 94. Zie voor de collatie daarvan n. 7.

Mijn Heer!

Op Uw vriendelijk verzoek heb ik het Toneelspel *de Vrijgeest*, of, zo men het noemen wil met alle aandacht gelezen: maar, Hemel! welk een onderscheid tusschen dit en den Bousard van den-

1) *De Vrijgeest*, door J. van Panders. Zie voor het eerste stuk br. 11 (p. 23 v.v.).
2) natuurlijk, ongekunsteld. Vgl. p. 24 m., en vooral B.'s opstel over *Het Naive* in *T. en Dk. Versch.* II, 99-174.
3) Eén der figuren in Richardsons roman *Clarissa Harlowe* (1748).
4) Van P. woonde blijkens br. 29 in Alkmaar. Hij was van beroep zevenmaker (*Nw. Biogr. Wb.* II). Soms ook muziekmeester? - Over hem ook: Bruynvis, *Het Patriotisme in Alkmaar*, passim.
5) O.a. door de beoordeling van den *Bousard* (br. 11). Begin '79 had B. bij Van der Kroe te Amsterdam zijn *Edipus* uitgegeven.

zelfden Autheur! Waarlijk, ik herken den Hr. *v. Panders* niet meer in dit (vergeef mij de uitdrukking) gedrochtelijk stukje. Ik wil hier geen vergelijking maken tusschen dit en des Schrijvers lofwaardigen eersteling, maar maak geen de minste zwarigheid om te verklaren, dat na mijn oordeel, op een naauwkeurig en onpartijdig onderzoek gegrond, de uitgave van het laatste niet in bedenking behoort genomen te worden.[1)] Want wat verstandige zal zich willen blootstellen aan de uitgave van een stuk, dat niet alleen tegen alle Toneelwetten inloopt, en noch ontwerp, noch schikking, noch samenhang heeft, maar de beschaafdheid onzer eeuwe op een verregaande wijze beledigt, en zelfs de zedekunde kwetst, wier verdediging, wier bevordering het grote doel dezer geschriften moet zijn. Zal de Schrijver-zelf zijnen naam met dezen vlek willen bezwalken? Is dit te gelooven? Of kan het drieledig gebrek, hier aangewezen, in twijfel worden getrokken? Helaas! Dit zijn slechts de Hoofdgebreken, er schort meer, veel meer aan; 't geluste U, dat we hier wat dieper intreden.

Van den stijl en uitdrukking wil ik niet spreken; deze zijn nog onvolkomen en zullen nader beschaafd worden: de langdradigheid laat ik aan haar plaats; maar ik kan niet voorbij, met een woordtje aan te roeren 't vervelende dat er is in telkens hetzelfde herhaald te zien: dus moet men driemaal achter een het verhaal van den Soldaat uit Ouderliefde[2)], dus driemaal 't verhaal van Wilhelmines ontëeringe[3)] lezen. In den *Dorvant* van Schasz[4)] kan men, des noods, zulke ongeschiktheden over 't hoofd zien; maar de Schrijver van den menschlievenden Lootsman behoort er zich voor te wachten: bekwame Toneeldichters hebben zodanige smakeloze hulpmiddelen niet nodig; zou de Hr. v. P. er niet buiten kunnen? Ik zwijg van een menigte van volstrekt nutloze kleinigheden, waarmeê ieder bladzijde als overladen is; ik zwijg van de spreekwijzen, in welke de voornaamste personen elkander toespreken, die zo verre afwijkende zijn van het onderhoud onzer lieden van rang en fatsoen (gelijk men het heet) als de levenswijze en het huishoude-

1) Uitgever en schrijver hebben inderdaad van uitgave afgezien. In 1805 echter heeft Van Panders het stuk alsnog, enigszins omgewerkt (slotscène), bij Uylenbroek het licht doen zien, onder den titel *De Snoodaard naar Beginzels.* Aanleiding tot de uitgave van dit stuk heet dan te zijn ‘het treurig geval, dat, vóór weinig tijd, openlijk te Rotterdam heeft plaats gehad, en waarvan de eerwaarde Scharp het algemeen zulk een naauwkeurig verslag heeft gedaan’. In zoverre is het geen werk der verbeelding (Voorbericht). Dit ziet op Scharp's *Historische Brieven over den zich noemenden Frederik Gerard Meyer*, *geexecuteerd binnen Rotterdam*, *den* 26 *Meij* 1796. *Behelzende desz. Character*, *zeldzaame levens-geschiedenis*, *gesprekken*, *brieven*, *gevoelens en dood.* R'dam, 1796. (Zie: H.H. Barger, *J. Scharp. Een Predikant uit den Patriottentijd.* R'dam, 1906, 25 vv.).
2) P. 10, 14, 32.
3) P. 1, 66, 102.
4) *Dorvant*, *of de Zegepraal der Liefde.* Toneelspel door J.A. Schasz (P. 't Hoen). Utr. 1779.

lijke; waar in, tot de verdeeling des tijds toe, niets met onze zeden en gewoonten overeenkoomt; maar de onverdraaglijkste tegenstrijdigheid heerscht, door de levenswijze van den laagsten burgerstand aan Lieden van eenigen rang toe te schrijven, hoedanige als de Hoofdpersonaadjen in dit Toneelstuk worden ingevoerd. Liever dan hier op te blijven staan, willen wij overgaan, om het Toneelmatige in onzen Vrijgeest na te gaan.[5)]

De Toneelwetten vorderen dat alle personen, alle gevallen, alle gesprekken, in het stuk voorkomende, aan elkander verbonden zijn; dat het volgende in het voorgaande gegrond zij, en dat het wegnemen van een' persoon, een gesprek, het gantsche Toneelspel zou doen vervallen. Ik vraag hier niet, zijn alle de personen, zijn alle de gesprekken zodanig verbonden; maar hebben alle de personen wel eenig deel in de zaak die verhandeld wordt, en zijn alle de gesprekken wel van belang voor de personen, die dezelven voeren? Niets van dit alles, mijn Heer, niets het minst. *Schaltsburg*, *de oude Vrouw* en *haar Zoon*, *Lijsje*, *Pels*, *de Moeder* van den Vrijgeest, (ik zou er bijna de drie overige personaadjen ook wel bijvoegen![6)]) doen niets tot het stuk; hun gesprekken zijn genoegzaam allen te onpas, en werken niets uit; somtijds zijn zij honend, beledigend voor zekeren rang van menschen, aan welken men achting verplicht is.[7)] De gevallen zijn zeker niet beter ingericht, de gantsche geschiedenis van de lossing des jongen Soldaats, het

5) ‘Het Tooneel verbeeld een' voornaam' koopmans binnekamer; zodanig gemeubileerd’. Hoofdpersonen: Dals, zijn vrouw en hun zoon Arnoud, een door schromelijke verwenning ontaarde zoon van 22 jaren die door de ‘leerstellingen der Deisten’ (52) tot het grofste materialisme is vervallen, vloekt, hemeltergende eden zweert, steelt, zuipt, hoereert en eindigt met zelfmoord. Tegenspeler: de eveneens 22-jarige brave Gerrit, die zich alles ontzegt en zich tenslotte zelfs(!) in den krijgsmansstand begeeft om zijn oude moeder, een verarmde weduwvrouw, van den bedelstaf te redden. Dals, dit horende, wil hem loskopen. De commandant van den pas aangeworven soldaat, eveneens getroffen door zoveel ouderliefde, laat hem vrij en blijkt dan zijn welgestelde neef te zijn, reeds lang vergeefs door hem gezocht. Moeder en zoon komen Dals dank zeggen. Op dat moment wordt Arnoud binnengesleept, badend in zijn bloed. Hij ontvangt nog vergiffenis van zijn ouders en van de door hem verleide Wilmine, de naaister. Schaltsburg, de commandant, en Dals aanvaarden haar en Gerrit als hun kinderen. - ‘Treffende spiegel, ter verfoeijing van eene leere... die de verhevenste deugden verwoest - 't maatschappelijk geluk wegrukt, - en den schoonen mensch, beneden het redenlooste dier, doet wegzinken!’.

6) de *hoofd*personen: Dals, Arnoud en de verleide Wilmine!

7) hier te lezen de aant. van B., bij Messchert t.a.p. - *Collatie:* p. 94, r. 11, 12 v.o. *den schrijver*, lees: *Schaltsburg*; r. 2 v.o. *zelfs*, lees: *tot.* P. 95, r. 6 v.b. achter *mij* te lezen: *hier*; *onzen blijspeldichter*, lees: *den Hr. van Panders*; r. 3 v.o. *der zwakken*, lees: *des zwakken.* - De honende en onwaardige uitdrukkingen van Schaltsburg: ‘Er zijn genoeg luiaarts, lichtmissen, slechthoofden, en wat dies meer zij, om deze plaats te vervullen. Tot het soldatenleven hebben wij niet eens zulke brave lieden noodig. Het moeten al byzondere slegte knapen wezen, zo zy tot dien dienst niet bekwaam zijn. Het is daarmede zelfs zo gelegen, dat 'er geen verbeterhuis is in de waereld, zo geschikt tot het te regt brengen van slegte menschen, als deze dienstbaarheid.’ enz. (34, 35).

beraamde vastzetten van den Lichtmis[8], het bezoek van Pels[9], de zwangerheid van Wilhelmine, de ontfangen brief[10], het is alles onafhangkelijk van elkander, en zonder verband.

Een geheel, een eenheid van daad, van belang, wordt door de Toneelwetten gevorderd. Waar is hier de daad? Ik erken vrijmoedig, het niet te weten. Ik vind niets in het stuk, dan verscheiden kleine verrichtingen, die niets op elkanderen uitwerken, en geenerlei geheel kunnen uitmaken. En met het belang is 't niet beter gesteld. 't Belang moet op den Hoofdpersonaadje rusten: verwekt die belang? geenerlei: noch medelijden, noch afkeer. Indien er belang in eenige personaadje van 't stuk zou gesteld worden, 't zou zijn in den Vader; doch hij ontleent dit belang niet door de gesteldheid, waar in hij is met betrekking op de Hoofdpersonaadje; en dus is dat belang strijdig met den eisch der Toneelwetten. - Behoeve ik mij nog wel verder in dit onderzoek in te laten? Behoeve ik aan te tonen, dat er noch voorstel van ontwerp, noch verwarring, noch ontknoping is? - Verwardheid zeker is er genoeg en meer dan genoeg, doch bij gebrek van eenheid; maar de verwarring die de eenheid onderstelt en 't wezen des Toneelspels uitmaakt, is er niet. Dat men de moeite neme, over den aart en kunstgreep der verwarring, mijnen brief wegens Bousard[11], en de Voorafspraak voor den Edipus van Sofokles[11] na te zien; dit zal mij van een verdrietige herhaling, en teffens van den lastigen arbeid van feilen op te luisteren[12], ontslaan kunnen. Dit weinige zal volstrekken, vertrouwe ik, om ieder te doen beseffen, dat dit Toneelspel niets Toneelmatigs heeft, en dus geen Toneelspel dan van naam is.

Doch hoe weinig ontziet men de kieschheid der aanschouweren, met hun een verhangeling in 't aakligst vertoon voor het oog te brengen.[13] Rampzalig! die zodanige kunstgreepen nodig heeft, om aandoening te verwekken. De aandoening, die zulke schouwspelen verwekken, is eene aandoening van afkeer, en komt neêr op den Dichter. Het hart weigert er zich aan, en gelukkig! dat het er zich aan weigere; zulke barbaarsche vertoningen kunnen niet dan verharden voor de aandoeningen der menschelijkheid: en wee

8) Plan van den vader.
9) Vriend van Arnoud. Debatteert met hem over de onsterfelijkheid der ziel, en... komt geleend geld terugvragen, voor de avondpartij.
10) Van een anonymus, die A. 's nachts gevolgd heeft op zijn snode gangen.
11) Voor *Bousard* zie p. 23 v.; voor *Voorafspr. Edipus* p. 28, 29 met noot.
11) Voor *Bousard* zie p. 23 v.; voor *Voorafspr. Edipus* p. 28, 29 met noot.
12) d.i. duidelijk maken, in het licht stellen.
13) In de uitgave omgewerkt. Arnoud schiet zich achter het toneel voor het hoofd en wordt stervende binnengedragen. Dit ongetwijfeld naar aanleiding van het geval-Meijer te Rotterdam: M. zou opgehangen worden, maar onttrok zich daaraan door zich den hals af te snijden.

hem, die er toe koomt, om ze zonder gruwen te kunnen aanzien. Men breng hier geen ponjaartsteek tegen in, die op het Toneel wel geduld wordt: de slag treft den aanschouwer met een' onverwachten schrik, die hem 't harte schokt, doch voorbijgaande; het ter nedergestortte lijk toont den gruwel des doods niet op 't gelaat, dat terstond van de schouwplaats afgewend en in de kleederen verborgen is, gelijk in een opgehangen lijk gezien wordt of gelijk men zich ten minste verbeeldt en verbeelden moet te zien. Ik zwijg van den aakligen indruk dien de strop op ons heeft, en misschien uit een zeker godsdienstig bijgeloof oirsprongkelijk is. Noem dit een vooroordeel zo gij wilt; doch ontzie die vooroordeelen, mijn Heer; ten minste geloof dat het niet op deze wijze is, dat men er tegen aan mag druischen: het tegengaan, 't uitroeien van een vooroordeel, vereischt meer dan gemeene geoefendheid zo wel in het Staat-als Zedenkundige.

Het zal in den eersten opslag misschien van minder belang schijnen, doch 't zondigt in de daad, niet minder tegen de kieschheid der beschaafde wareld, dat Wilhelmine, weigerig zich aan hare Meestresse en Vriendin te verklaren, hare schande ontdekt voor een' persoon van onze kunne[14)]: van eene kunne, voor welke 't der schone sexe van zo veel belang is hare zwakheden verborgen te houden! eene kunne, zo onrechtvaardig tegens de ongelukkige slachtoffers van haren wellust! Hoe loopt dit aan tegen alle beginsels van schaamte, van belang, van welvoeglijkheid! tegen de ondervinding! Moet niet een verleide en misbruikte ongelukkige zich natuurlijkst beklagen, natuurlijkst heul verwachten bij haar, die in de zelfde omstandigheden geplaatst, de zelfde zwakheden onderhevig, of zelve te vrezen heeft voor eene gelijke ramp, of de eigene zwakheden beproefd, voor de zelfde gevaren blootgestaan heeft? Hoe weinig kent hij den aart van het mededogen, hoe weinig het menschelijk hart, die dit niet beseffen kan! - De gantsche sexe wordt werklijk door deze wanvoeglijkheid als geschandvlekt; en ik weet zelfs geen reden uit te denken om dezen misgreep meê te verschonen.

Ik koom tot de zedenkunde. Uit dit oogpunt beschouwd, beweere ik volstrekt, dat het Stukje geen nut ter wareld, ja niet dan kwaad kan en zal doen. - Dat het geen goed kan doen, wordt veroorzaakt door de gebrekkige schildering van het Charakter. Hoe wordt ons *Aarnout* toch voorgesteld? Allerhatelijkst, in allen opzichte. Zie daar den misslag. Een charakter als dat, 't zij het uit godsdienstloosheid, 't zij het uit een' anderen grond ontsta, is hatelijk, en wordt verfoeid; maar het blijkt niet, dat dit charakter

14) Niet gewijzigd: 103.

een gevolg van zijne valsche beginselen zij. In tegendeel, dezen schijnen eer het gevolg van zijn natuurlijk charakter; alle verfoeiïng, alle afgrijzen dierhalve moet op het charakter, niet op de beginsels vallen. - Indien men ook voor heeft een' vrijgeest of twijfelaar te rug te roepen, 't is te vergeefsch hem een beeldtenis opgehangen, waar in hij zich nooit herkennen kan. Men moest ten dien einde een goed, een beminlijk charakter afmalen, gehecht aan deugd en betaamlijkheid; doch 't welk, de beginsels van Godsdienst ter goeder trouwe verwerpende, en aan dezen, de steunpunten voor een geregeld gedrag ontbeerende, zijne wijsgeerte vruchtloos te hulp riep, om zich tegen de verleidingen staande te houden: die van langzamerhand minder gevoelig, minder kiesch omtrent het zedelijke, eindelijk het onderscheidend kenmerk van goed en kwaad kwam te miskennen, die meer en meer zich verliezende in schadelijke en schandelijke lusten, den trek tot deugd echter behield, te vergeefsch voor een korte poos wist te doen zwijgen; tot hij van zich-zelven een' afschrik krijgende, de noodzakelijkheid van den Godsdienst ter deugdsbetrachting, zelf kwam te erkennen, tot hij door zijn voorbeeld bevroedde, dat Godsdienst de eenige genoegzame teugel is, om den onbedachtzamen op de gladde baan van 't verderf te weêrhouden; de eenige onbedrieglijke toetssteen, om 't goed en kwaad onzer verrichtingen te onderkennen. Die zich beklaagt dat de Godsdienst slechts een harsenschim is; die 't bestaan eener Godheid wenschte, al ware 't om hem te straffen, en door zijn straf anderen te verlichten. Die eindelijk zijne grondbeginsels in twijfel trekt, derzelver ongenoegzaamheid ziet, en in de uiterste twijfelmoedigheid verkiest (zo 't al zijn moet) de wraak eener vertoornde Godheid te gemoet te loopen, dan dezen staat van vertwijffeling en wanhoop langer te verduuren; en dus, onder verfoeiïng van zich-zelven, in een' langen en pijnlijken dood, den geest geeft: wiens gedrag, wiens voorbeeld duidlijk verklaarde, dat zonder te rugzicht op de Godlijke Voorzienigheid het beste leven op aarde een Hel, en met hetzelve, het ellendigste een voorsmaak der opperste zaligheid is. Zodanig een Tafereel, met zijn vereischt Contrast, en bij werk wel uitgevoerd, zou nuttig kunnen zijn, zou belang inboezemen: doch niet het door den Hr. v. P. opgehangene. Ieder vrijgeest, zal 't voorbeeld hem raken, moet zich-zelven in de afgeschetste beeldtenis wenschen te vinden, en dan zal hij er zich zeker in vinden; dan zal hij de glibberige steilte, op welke hij staat, leeren opmerken, en sidderen voor den afgrond, die zich voor zijn voeten geopend heeft. In tegendeel zal hij, vooringenomen tegen een afschuwelijk schilderij, 't welk men hem voorhoudt, zich-zelven beter van hart, beter van verstand, oordeelen, de oogen afwenden en den schrijver

bespotten. - Gij ziet dus, mijn Heer, dat de Schrijver, om nuttig te wezen, den verkeerden weg heeft ingeslagen.

Want welk een uitwerkzel moet het hebben, Aarnout den vollen toom aan zijn lusten te zien vieren, de buitensporigste vloeken op zich-zelven te horen uitbraken, en alle dwaasheden bedrijven, op hem die wel leeft, of zeggen we liever, die te veel verstand heeft om kwalijk te leven? Zo een dobbelt niet, vloekt niet, maar beschouwt dezulken die dat doen als dwazen, die de straf van hunne ongebondenheid eindelijk ondergaan: hij kent zich vrij van die uitsporigheden. En echter is de zodanige een vrijgeest: en zulk een vrijgeest is de gevaarlijkste; zulk een is de meest verleidende ongodist, en verdient het meest beklag. - Den zodanigen voegt het dierhalve den Dichter, de ongenoegzaamheid hunner beginselen te tonen, van de noodzakelijkheid van den Godsdienst in de maatschappij' te overtuigen, den Godsdienst als allerheilzaamst, als allerbeminnelijkst te doen kennen, en dan zal hij van deszelfs waarheid overreed worden, als hij zal wenschen daar van overreed te worden. Men overtuigt niemand tegen zijn' wil; die den toegang tot het verstand zoekt, make zich meester van 't hart.

Maar ik heb gezegd, dat het stukje zelfs nadeelig voor de zeden was. Dit is het, om dat het eenige leerstellingen der ongodisten voordraagt zonder daar 't tegengift bij te voegen. 't Is niet genoeg, uitroepingen in het wilde, en niets afdoende dreigingen voor den dag te brengen, om de stoffelijkheid of onaanwezendheid van de ziel, van de Godheid te wederleggen. - Tegenredenen vind ik nergens tegen deze leerstukken aangevoerd, dan op een plaats door den jongen Hr. Pels, die niet dan ijdele klap voortbrengt, die belachlijk zot is, en zich op bewijsredenen grondt, zo valsch als die van zijn Partij.[15)] Wat is dit anders dan het vergif des ongeloofs verspreiden, en de ongelukkige jonge lieden, die mooglijk in dit Toneelstukje iets leerzaams verwachten, op de onverandwoordelijkste wijze misleiden, God weet met welk een gevolg! - Ik ben verzekerd, dat dit tegen de bedoeling van den Hr. Panders is; doch in een zaak van zo veel gewicht, zijn wij behoedzaamheid schuldig, en 't is niet genoeg kwaad te doen met een' goeden wil. - Behalven dit, in het stuk triomfeert de Vrijgeest; hij maakt het ongeluk uit van zijne ouders, van een tederhartig meisje, hetzij zo, maar hijzelf! - Hij heeft zijn leven wel besteed, in de vermaken gebaad, en nu weet hij door een' stouten trek zich aan de wraak van allen te ontrukken. Hij was immers meester van zijn lot, hij had genoeg geleefd, hij had den wellust des levens genoten, overvloedig genoten: thands gaat hij over tot niet, en niemand, noch God noch

15) 80-83. Partij d.i. tegenstander.

Duivel kan hem beschadigen. Dit doet de Schrijver hem-zelven in zijn einde verklaren, en dus sterft hij gerust.[16] Kan dit anders dan hen in de Godverlochening doen volharden, die, aan dit stelsel verkleefd, het stuk lezen: zij wenschen zich allen een zodanig einde toe, zo zij uit hunne beginselen redenkavelen. Het akelige in het einde van Aarnout koomt op zijne ouders, op Wilhelmine neêr, die worden er ongelukkig door; doch hij-zelf zegepraalt over hen; en het Toneelstuk roept met luider stemme allen Godverzakeren toe: *volgt dit voorbeeld*, *als het geluk u den rug keert: het graf is uw vrijburg*, *en zekere toevlucht.*

Welk een zedenleer! En deze ligt er in opgesloten; niets anders. Dat de weldenkende Schrijver zijn werk met oplettendheid naga, en hij zal 't bevinden: hij zal 't bevinden, en liever de pen voor eeuwig neêrleggen, dan toestaan, dat zodanig een geschrift in het licht kome. Ja, schoon het in uitvoering, stijl, orde, schikking, verband, en wat het Toneelmatige betreffe, boven alles uitmuntte: hij zou zelfs geen oogenblik in beraad staan, om 't tot de vergetelheid te verwijzen: hoe veel te meer daar het ook in dat opzicht, daar het in zo veel andere punten zo ongelukkig is.

Zie daar dan, mijn Heer, wat van het bewuste Toneelstukje zij: ik heb er nog honderden kleinigheden op te zeggen, maar wat zijn die bij de drie Hoofdpunten, hier (zo ik vertrouwe) omstandig genoeg aangevoerd? - Met één woord, het stuk is zodanig, dat ik volstrekt deszelfs uitgave afrade, zo wel aan U als Uitgever, als aan den Schrijver, die hier mede al den roem, dien hij met zijnen Bousard heeft verkregen, verliezen zou: wat zeg ik, verliezen? Zich onwaardig maken; want niemand kan 't stuk anders aanmerken, dan als een' vermomden aanval op den Godsdienst, en wie kan zich de blote verdenking daar van op den hals halen zonder heiligschennis? - Daar is ook geen middel om 't stuk te verplooien, gelijk met Bousard geschied is[17]: het geheele plan is verwerplijk. Niet dat er niet enkele schoonheden, blijken van smaak, van gevoel, in te vinden zijn: zij zijn er, maar die goede Toneelen zelfs zouden uitgeworpen moeten worden, omdat zij geen verband met de Hoofddaad hebben: de Hoofddaad-zelve (zo men ze dus noemen zal, want eigenlijk is er geen Hoofddaad) is toevallig en niet voorbereid, ja zij koomt niet in 't ontwerp. In 't kort, zij is niets.

De Schrijver houde deze mijne vrije berispingen ten goede: zij worden niet dan op uw en zijn aanzoek, en zijnenthalve gemaakt, en, ik ben des verzekerd, hij zal ze wettigen, zo dra de eerste drift van opstellen voorbij zal zijn, en de tijd het vuur van eigenliefde voor dit voortbrengzel van zijn vernuft zal hebben laten bekoelen. -

16) Omgewerkt: A. bekent en ontvangt vergiffenis.
17) Zie p. 24-27 met noten.

Dat hij dit tijdstip afwachte om mijne aanmerkingen te toetsen, en hij zal zijn stem geven aan 't onpartijdig oordeel van

Uwen genegenen Vriend, enz.

Amsterdam den 18 Novemb. 1779.

22. Bilderdijk aan Mr. Daniel van Alphen, Dec. 1779.

Afschrift Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 8-19.

Over Mr. Dan. van Alphen, zie p. 41 b.

p. 8: [den wijzen raad] om met den Hr. Fontein te gaan spreken over het vertalen van de andere werken van Sofocles.

p. 9: [den Hr. Fontein] vgl. p. 41 m en Messch. I, 3. - [dien geleerden man] vgl. het oordeel van Jer. de Vries: 'dien grooten theorist, vraagbaak en wetgever' (Messchert II, p. XVI). - [Algemeene Bibliotheek] *Alg. Bibl.*, *vervattende naauwkeurige en onpartijdige berigten van de voornaamste werken*, *in de geleerde waereld alom van tijd tot tijd uitkomende.* Amst. 1777-1786, 5 dln. Het 'verslag' van B.'s *Edipus* in het pas in 1782 volledig geworden IIIe deel, 145-146. De eerste afl., waarin die bespreking voorkomt, is verschenen in 1779.

p. 10: [Prof. Wyttenbach] Daniël Wyttenbach, de toen juist opgetreden Hoogleraar in de Wijsbegeerte aan de 'Illustre Schoole' te Amsterdam. Vóór dien (1771-1779) hoogl. aan het Remonstr. Sem. aldaar. Van 1799 tot 1817 te Leiden († 1820). - [de berisping... der Alg. Bibl.] daarover uitvoerig br. 33 (p. 81 v.).

p. 15: [(1)] aanv.: In 1789, bij P.J. Uylenbroek te Amsterdam. - [Hr. van Winter] zie p. 41 b. - [Dichteresse v.d. Germanicus] Lucretia Wilhelmina Van Winter-Van Merken. Id. - [quid ferre recusent, quid valeant humeri] Horatius, *De Arte Poëtica* (Ep. II, 3), vs. 39/40.

p. 16: [de Wijsgeerte, ...welker verknochtheid met de Dichtkunde]. B. had van '77-'79 gewerkt aan zijn Prijsverhandeling voor de Mij. Ltk. over dat onderwerp.

p. 17: [midden in 't ongeval] Nov. '78 had hij zijn griffierschap neergelegd. Finantiële moeilijkheden waren daaraan niet vreemd. (Meded. van dhr. H.A. Höweler.) Te Leiden verscheen destijds *De Poëtische Snapper*, *onder de Zinspreuk Vrank en Vrij*, een vuilaardig libel tegen Le Francq van Berkhey c.s. Is misschien met Daniël Punctueel, de 'Secretaris van de Maatschappij der Snappers', Van A. bedoeld? Eveneens met 'De Hoog Edel Heer van Zwindelhandel, door infame lasteraars genaamt Daniël in de Actie Kuil'? (Coll. Le Fr. v. B. no. 10, p. 26, 92 en passim). - [Boekverkooper] vgl. Messch. I, p. 4, en 18 met noot. - [Curtius] M.C. Curtius, Hoogleraar te Marpurg, gaf in 1753 de eerste Duitse vert. van Aristoteles' *Poët.* - [Dacier] vgl. p. 43 m.

p. 18: [(1)] aanv.: Het werkje verscheen onder den titel: *Aristoteles Verhandeling over de Dichtkunst; uit het oorspronglijk Grieksch in het Nederduitsch vertaald. Waaragter gevoegd zijn eenige Verhandelingen over de Dichtkunst en het Tooneel der Ouden*, *door M.C. Curtius*, *Hoogleeraar en Raad te Marpurg.* De Voorreden vermeldt dat prof. W. de vertaling 'tegen de grondtext vergeleken' heeft. De bijgevoegde verhandelingen betreffen: *Het Weezen en het Waare Begrip der Dichtkunde; De Persoonen en Handelingen van een Heldendicht; Het Oogmerk des Treurspels; De Persoonen en Voorwerpen van het Blijspel; De Waarschijnelijkheid; Het Tooneel der Ouden.* - 'Het werk van Aristoteles (is) door een andere hand als dat van Curtius vertaald.' Dit verklaart het spellingverschil.

23. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 16 Dec. 1779.

Hs. Familiearchief-Feith. Afschrift Mij. Ltk. cod. 1607. Gro-

tendeels gedrukt als Achtste Bijlage achter de *Verhandeling over het verband van Dichtkunst en Welsprekendheid met Wijsbegeerte: Werken Mij. Nederl. Letterk.* VI (1783), 159-198; en in nieuwe uitgave (Amsterdam, 1836 bij W. Messchert) 179-223. De aldaar niet gedrukte stukken: *Navorscher* 1897, 120-125.

> In die Bijlage ('zijnde een uittreksel uit een Brief aan mijnen bijzonderen Kunstvriend, den Hr. Mr. R. Feith...') is verreweg het grootste deel van den brief opgenomen, maar in enkele grotere en kleinere stukken als het ware verknipt, met andere volgorde van die delen. Slechts enkele grotere stukken zijn weggelaten, waaronder begin en slot. Af en toe zijn ook wijzigingen in den tekst aangebracht, en in de Bijlage heeft B. zeer vele, soms zeer uitvoerige noten aan den brief toegevoegd. De oorspronkelijke brief ligt als volgt in de Bijlage: a) begin ontbreekt (*Nav.* 1897, 120-123); Bijlage *Verh.* (ed. 1836) 209 o-213 b.; c) een blz. ontbreekt (*Nav.* 1897, 124); d) Bijlage *Verh.* 179-192 b.; e) een blz. ontbreekt vrijwel (*niet* in Nav. afgedrukt), is in Bijl. vervangen door 192 b.-194 m., enkele regels echter opgenomen in Bijl. 203; f) Bijl. 194 b.-209, 213 b.-223 b.; g) slot ontbreekt (*Nav.* 1897, 124-125). - De kleinere verschillen geven wij aan in een *Collatie* van Bijlage met afschrift Mij. Ltk. Met 'lees' en 'invoegen' bedoelen wij: de brief (aan Feith) *luidt anders*, *heeft meer*, nl.... - Zie voorts de Addenda, p. 257.

WelEdele Heer, veelgeachte Kunstvriend!

Eindelijk heeft men mij Schlegels vertaling van Batteux[1)] weten te bezorgen, welke hiernevens gaat. Allen mooglijken spoed met het ontbieden dezes werks gemaakt hebbende, wilde ik het nu niet ophouden, noch door mijne eigen nalatigheid UE. verlangen te loor stellen, zo lang reeds uitgerekt. En, hoezeer de beandwoording van Uwe vereerende en doorwrochte Letteren van den 18den laatstleden een ernstiger overpeinzing vereischte dan welke ik tot nog over de belangrijke stukken, in dezelven verhandeld, heb kunnen aanwenden: mijn hart verbiedt mij deze gelegenheid te verwaarlozen, om U eenige oogenblikken te onderhouden. Indien UWE. dierhalve de gevoelens mijns harte minder bekend waren, indien ik aan de Uwe kon twijfelen, het zou niet dan in de uiterste verlegenheid zijn, dat ik thands de pen opvattede; vooral na die verplichtende uitdrukkingen, met welke 't UWE. behaagd heeft, mij zo milddadig te overladen, en welke ik U altoos schuldig moet blijven. Vergeef het mij, mijn Heer, ik bezit de bekwaamheid niet om plichtplegingen op plichtpl. toe te voegen: duld des dat ik de Uwe stilzwijgend voorbij ga: verbannen wij dezelven van wederzijden: en mag ik mij vleien in den boezem eener wederkerige vriendschap (genoeg bevestigd om geen *Lenocinia Verborum*[2)] te behoeven) de vervulling van 't gene aan mijne bewoordingen ont-

1) vgl. br. 19, aan F.: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 64 m.
2) vleitaal.

breekt, te zullen ontmoeten! - Maar ik ben des verzekerd: de minste bekommering over dit punt te voeden ware Uwen weldenkenden aart een belediging aandoen en een verdenking van Uwe oprechtheid.

UWE. stemt in mijn gevoelen wegens de Episoden der Ouden en Hedendaagschen: de Hooggel. Hr. *de Wakker*[3] bekrachtigt het: - bij deze *suffrages* mag ik die van onzen in de oudheid doorkneden Hr. *Fontein*[4] voegen: en van dezen Areopagus acht ik het vonnis (gelijk men plag te zeggen) *onscheldbaar*. - Deze nieuwe bekrachtiging aan mijn gevoelen gegeven, versterkt alle die redenen, welke mij tot hetzelve deden besluiten, en verbant allen twijfel. - Zo aangenaam het mij is, deze mijne stelling door U aangenomen te zien, zo streelt het mij ook, mijne eigen gevoelens te erkennen in 't geen UWE. mij voordraagt wegens 't ware Vaderschap der voornaamste deelen, die den inhoud der Inleiding van 't thands geruchtmakend werk des Hn. van Alphen[5] uitmaken. 's Mans kundigheid in het Grieksch wil ik liefst niet beoordeelen; doch dat *die jeukerigheid naar Buitenlandsche schoonheden*, en *verachting van al wat zijn vaderland opgeeft* hem van den Prof. van Goens[6] (met wien hij vermaagschapt is[7] overgeërfd zij, was bij mij buiten verdenking gesteld, zodra ik die Inleiding las. De zelfde geest, in de daad, heerscht er in, die in de voorrede van *Mozes Mendelszoons* vertaalde *verhandeling over 't verhevene en naïve*[8] heeft willen schitteren.

Intusschen, zo ik mij verklaren moet, kan ik het den Hre *van Alphen* nog beter toestaan, de Nederlandsche Dichters op wat geringer prijs te waardeeren, dan den Professor, die zekerlijk nooit

3) Jac. Phil. van Medenbach Wakker, neo-lat. dichter, destijds rector van de Lat. school te Zwolle, sedert 1777. *Nw. Biogr. Wb.* III; Hofman Peerlkamp, a.w., 536; Wille, *Van Goens*, I. reg.

4) vgl. p. 41 m.

5) vgl. p. 43 b.

6) Rijklof Michaël van Goens (1748-1810), reeds in 1766 hoogleraar in Geschiedenis, Welsprekendheid, Oudheidkunde en Grieks, te Utrecht, tot 1776. Daarna enkele jaren lid van de vroedschap aldaar. Als zoon van een Schotse moeder was hij zeer vertrouwd met de Engelse litteratuur. Bij de oprichting van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, door Lelyveld, was hij nauw betrokken geweest. Bij zijn studiën gaandeweg meer de aesthetische richting ingeslagen, vertegenwoordigde hij met baanbrekende artikelen in de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Letterkunde* (onder den schuilnaam Le Philosophe sans fard) en zijn schets ener geschiedenis van de letterkundige smaak, in de voorrede van zijn Mendelssohn-vertaling (zie n. 8) de toenmalige periode der vernieuwing van litteratuur en smaak. - Vgl. p. 195 vv. Zie over hem vooral het grote werk van Prof. Dr. J. Wille: *Rijklof Michaël van Goens en zijn kring*, waarvan Dl. I verscheen in 1937.

7) Zijn eerste vrouw, met wie hij drie jaren gehuwd was geweest, was een zuster van Van Goens. Overl. 1775.

8) Mozes Mendelssohn's *Verhandeling over het verhevene en naive in de fraeje wetenschappen*, Utr. 1769; 2e dr. 1774. Vgl. Wille, *Van Goens* I, 309-312.

hunne schriften verstaan heeft, zo hij ze al gelezen mocht hebben. - Want dat uit deze vertaling een diepe, zeer diepe onkunde van 't Nederduitsch blijkt, zal niemand, die haar slechts inziet, mij kunnen betwisten. Niets toch ontmoet men er in dan Hoogduitsche spreekwijzen: en zo men de woorden, die zuiver Hoogduitsch zijn eens wilde uitmonsteren, wat bleef er over van 't gantsche werkje! - Geen wonder dierhalve, dat 't boekje zo wel onder 't bereik der Hoogduitsche Journalisten viel, met welker lofspraken het pronkt[9], terwijl het misschien beter voor een' Duitscher, dan voor een' Hollander, niet dan zijn moedertaal verstaande, te lezen is: zo dat onze Natie waarlijk geringe oorzake heeft om sterk te verlangen na 's Professors vertaling van des zelfden Schrijvers verhandeling Uber die Hauptgrundsätze der schöne Künste und Wissenschaften, die hij (bl. V) ons belooft en (bl. XX) den Boekverkoperen (zo 't schijnt) verzoekt voor hem over te laten[10]; noch ook na de overzetting van een' gandschen Hoogduitschen Dichter, die de schrijvers van zeker Hoogduitsch Tijdschrift van hem wenschen.[11] En, zo het waar is, het geen in het uittreksel uit dit Tijdschrift, voor zijn werkje geplaatst, gezegd wordt, dat hij ‘een groote belezenheid in de werken van smaak van alle Talen en volken betoont’[12], men moet zeker zijn Moederspraak en Vaderland uitzonderen. - En echter ziet hij met verachting neer op de werken onzer Dichteren! Werken, welke men niet grondig verstaan kan, zonder meer dan gemeene beoefening onzer tale: een taal oneindig moeilijker wel te leren, dan 't Fransch, Engelsch, Italiaansch en Hoogduitsch te samen. - Hoe gevaarlijk het nochtands zij, een Schrijver te berispen wiens taal men niet volkomen machtig is, heeft hem zijn misslag in het berispen van *Mozes Mendelszoon* over de verwondering (blz. 6) kunnen leren, waarbij hem het onderscheid tusschen *Bewunderung* en *Verwunderung* in de Hoogduitsche Tale ontslipt was en door den Schrijver (in deszelfs latere uitgave van 1777 op blz. 169 v.h. IIe Deel zijner Phil. Schriften) aangewezen wordt. - Dat is den Hre *Van Goens* gebeurd in 't Hoogduitsch, waar mede hij zo bekend is: hoe veel te meer moet dit voorvallen in 't Hollandsch! - Men zou zelfs in den waan kunnen komen dat hij zichzelven in deze tale mistrouwd heeft, en daarom niet een eenig Nederlandsch voorbeeld heeft willen bijbrengen; (eene bijzonderheid, die reeds de opmerking der Duitscheren verwekt heeft!)[14] doch het blijkt welhaast dat hij zich[13]

9) De 2e dr. biedt aan het slot drie pagina's Duitse beoordelingen.
10) Nooit verschenen. Vgl. Wille, t.a.p., 310 n. 2.
11) Verh. v. Mendelssohn, 2e dr., achter, uit de *Erfurtische gelehrte Zeitung*, 1770.
12) Id.
14) Verh. v. Mendelssohn, 2e dr., achter, uit de *Allg. D. Bibliothek*, 1771.
13) Noot f. p. 6 en 7.

kunde genoeg in het Nederduitsch aanmatigt, wanneer hij in zijn voorrede met een' toon van medelijden, van onze grootste vernuften, van onze roemrijkste Dichteren spreekt[15]; wanneer hij den Nederlanderen zijn rijmloze en Dactylische vaerzen aanbiedt[16]; wanneer hij hun leren wil ‘dat deze vaerzen noch gemaakt noch beoordeeld kunnen worden, anders dan door Dichters, die bij een groot *genie* ('t zijn zijn eigen woorden) het fijnste gehoor voegen’ en dus door het maken van zodanige vaerzen zich-zelven als een Dichter van *het fijnste gehoor* zo wel als van *een' grooten genie* durft opwerpen; wanneer hij ‘met voordacht in één dezer stukken een lam vaers laat’ om te zien of men 't wel zal kunnen onderscheiden en ‘hen, die het in den eersten opslag vinden’, voor ‘de eenigen’ verklaart ‘aan wier oordeel hij zich in dit alles houden wil’. - Bij de lezing der aanteekening, waarin deze woorden voorkomen (blz. XXII) sloeg ik terstond die Hoogduitsche vaerzen (blz. 14, 16, 32, 33) op[17] (van welker maat UWE bewust is dat ik zelfs in onze taal niet afkeerig ben) om te beproeven, of ik het geluk mocht hebben, tot die zeldzaam bevoorrechte verstanden te behoren: dan, helaas! in plaats van na *één lam* vaers te zoeken, zocht ik weldra na één goed vaers, en was ongelukkig genoeg, om het niet te kunnen vinden.

Maar genoeg hiervan: verstaat de Hr *Van Goens* onze Nederlandsche Schrijvers niet, het is niet te verwonderen, dat zij hem niet beter behagen, dan mij de Hebreeuwsche Psalmen. Gelooft hij daarbij hen te verstaan, 't is des *te* natuurlijker, dat hij zich een gering denkbeeld van hun vorme. -

Hetgeen verder volgt, is gedrukt in B.'s *Verhandeling*, ed. Messchert (1836), p. 209, reg. 9 v.o.: HUYDECOPER gispte den groten Vondel... enz. - p. 213, reg. 7 v.b..... in hunne hoop. - De verschillen geven wij hier aan.

Collatie:

p. 209,	De noot in Bijl. bij ‘*Huydecoper*’ staat in ms. (terecht) bij *toejuiching*.
p. 210,	r. 4 en 5 v.b.: '*t hoofdhair beteekende*, *en met het Latijnsche coma gelijk stond* (†), lees: 't Latijnsche *coma* beteekende. - Noot (†) ontbreekt in den brief. - De zin, welke in de Verh. tussen de tekens (†) en (§) staat, is, onder aan de bladzijde *later* toegevoegd.
p. 211,	r. 2 v.b. *Dikwijls*... - r. 11 v.b.... *kunnen* (*), ontbreekt in den brief. - R. 15 v.b. *Hoe dikmaal echter geschiedt dit*!, lees: Vooral heeft men behoedzaamheid noodig in onze moederspraak.

15) P. XIII: al onze half-geleerden... XV, noot e: ...Nooit zullen wij met zekerheid kunnen staande houden, dat wij originele vernuften, ene eigene letterkunde, ene tael hebben, voor dat wij getwijffelt hebben, of wij wel iets van dat alles hebben.

16) Nt. 1, p. XXI, XXII.

17) Alle vert. uit Klopstock, *Messias*, B.I.

p. 212, noot (*) ontbreekt in den brief. - Noot (†) idem. - Noot (§) te lezen: Dit doet ook de Hr. van Hasselt, over de Vaderlandsche Kluchtspelen handelende. - R. 3 v.o. *al de stukken van Bodmer*, lees: dan van alle vaerzen van Bodmer. - R. 3-2 v.o. *hoewel de uitgever der Theorie van Riedel niet schroomt hem tegen Hoogvliet te doen opwegen* lees: schoon de vertaler van Riedel niet schroomt dien bij Hoogvliet te vergelijken. Hier is later boven geschreven:... tegen... te doen opwegen. Noot (**) ontbreekt in den brief.

p. 213, r. 7 v.b. de noot (*) vervangen door: De oirspronklijke woorden vallen mij niet bij; doch de plaats wordt gevonden in de Πυ□ια 111 ι□. R. 7 v.b. *In hoe...* - 13 v.b. (1e alinea) ontbreekt in den brief.

De brief vervolgt:

Een gedeelte van het hier aangevoerde kan zekerlijk op den Hr. v. Alphen slaan. 't Zou wat vreemd luiden, een Lid van de Maatschappij' der Nederlandsche Letterkunde van onkunde in het Nederduitsch te verdenken, schoon men ook eenige aanleiding heeft om aan die fijnere Taalkennis te twijfelen. Doch dit meen ik uit verscheiden blijken vrijelijk te mogen besluiten, dat hij de vreemde Talen niet genoeg doordrongen heeft om de meeste feilen in uitlandsche Schrijveren te erkennen.*) Een oppervlakkige taalkennis is in dit opzicht gevaarlijk. - Wat hier echter van zij: Neerduitsch verstaande, oneindig beter verstaande dan de Hr. *Van Goens* (gelijk zijn Schriften en in het bijzonder verscheiden zeer goede Dichtstukjes, zo men slechts geen partijschap voedt, uitwijzen) vindt het *ignoti nulla cupido*[18] bij hem geen plaats, en er is die reden, om onze Dichters te versmaden, bij hem niet, die men in Van Goens onderstellen mag. - En is het niet oneindig beter te dulden, dat iemand, de zaak onderzocht hebbende, het zij door een verkeerd inzicht, het zij door zich op het oordeel van anderen te verlaten, een valsche uitspraak doet; dan, dat hij zich vermeet, over hetgeen buiten zijn kring is, op een volstrekten toon te beslissen? De vooroordeelen en valsche gevolgtrekkingen zijn in de *Theorie van Van Alphen* waarlijk niet zeldzaam, zo wel als de verkeerde aanhalingen en het vermaakt mij, eenige bewijzen daar van door U.W.E. uitgewerkt te zien.

De brief vervolgt nu met wat gedrukt is in het begin van de *Verh.*, p. 179:

Collatie:

*) Hier is later ingevoegd: 'Die feilen zijn daar echter ook feilen, □□□ε□ τ□ γ□α□σχρ□, □□ν□□δ□ α□σχ□νην □χει (Eur. Andr. 243)'.

18) Ovid. *Ars Am.* 3, 397.

p. 179,	r. 11 v.o. *schoon...* - R. 9 v.o. *...ontspruiten:* ontbreekt in den brief. Hetgeen volgt, te lezen: ‘Neen, dit is volstrektelijk waar - doch...’ - R. 4 v.o. *voortkomen*, lees: ontspruiten.
p. 180,	r. 7 v.b. *deze*, lees: dezen; *spreek*, lees: spreke. - R. 8 en 11 v.b. *zodanige*, lees: zodanigen. - R. 15 v.b. achter *aan te wijzen* is later ingevoegd: (Ce n'est pas). -

R. 15 v.b. *En...* - de eerste alinea, ontbreekt in den brief. Eveneens de bijbehorende noot (Ce n'est point enz.). - R. 6 v.o. achter *toestaan* later ingevoegd: En het is in dien zin dat men hier de woorden des dichters toebrengen kan: doctrina sed vim promovet insitam. Carm. L. IV o. 4. v. 33 (in de *Verh.* opgenomen p. 181 noot (§)). - R. 4 v.o. achter *Eigenliefde* ingevoegd: ‘voor welke (om een uitdrukking van Theokritus te gebruiken) alles even schoon is, § en’

§ Theocritus zegt het van de Liefde: - □ γ□ρ □ρωτι πολλ□ □ις □ Πολ□φαμε, τ□ μ□ □αλ□ □αλ□ π□φανται ειδ. 6.

Scilicet insano nemo in amore videt Prop. II, XIV.

p. 181, r. 8 v.b. *Indien de natuur U...* - 182 r. 4 v.b..... *mocht worden*, ontbreekt in den brief. Eveneens de bijbehorende noten.

p. 182, r. 11 v.b. *zoekt*, lees: maakt. Later in den brief verbeterd in: zoekt. - R. 15 v.b. achter *Neen*, is een noot toegevoegd, op een voorgaande p. van het hs. geschreven luidende: Schoon is de uitdrukking van Marmontel, die ik niet dan lang (na) de afzending van dezen brief en van mijn verhandeling onder 't oog heb gekregen. poet. fr. T.I. p. VI *a* avantpropos.

p. 183, r. 6 en 7 v.b. te lezen: ...wat sterk aan het stelsel van Baumgarten verkleefd is 't geen hem niet zoo eenvoudig maakt als hij zou hebben kunnen zijn. Wel ge...

p. 183, r. 14 v.b. *sommige nieuwe Schrijvers*, lees: Van Goens en Van Alphen. - R. 15 v.b. *En dikwerven...* tot de alinea, is in het hs. *later* als noot toegevoegd. - De Fr. tekst (p. 183 noot) komt in het hs. niet voor.

p. 184, noot (*) ontbreekt in den brief. - R. 2/3 v.b. *behaagde*, lees: schoon ware. - Het vervolg te lezen: Men moet

één van beiden onderstellen, of, dat... - R. 12 v.b. vóór *na haars Vaders naam*, te lezen: gemeenlijk. - R. 10 v.o. *Fabius*, lees: Quinctiliaan. - R. 6 v.o. Vanaf de gedachtenstreep - p. 185, r. 1 v.b. lezen:

Zij zijn dierhalve onafscheidbaar; en hij, die met zekerheid werkt, heeft Theorie. Maar Vondel heeft met zekerheid gewerkt: hij is zich-zelven gelijk, hij is altoos Vondel, altoos kenbaar, schoon niet in alles even groot. Hij heeft zich dierhalve een leiddraad gesteld, en regelmaat voorgeschreven, na welke hij gewerkt heeft: hij heeft dus Theorie gehad. *Van Alphen* erkent dit zelfs: blad IX der Inl. (e), en 't geen hij aanvoert (van bl. XLI tot LVI) om te bewijzen dat Homerus en Ossiaan de beschouwende Wetenschap verstonden, is grootendeels ook op Vondel toe te passen. Ik ga verder.....

p. 185,	r 5 en 6 en 't eerste woord van r. 7 v.b. lezen: Zij geven zich over aan de eerste d.enkbeelden welke hun opkomen, ik sta het toe; doch hoe komen hun die denkbeelden op?
p. 186,	De laatste twaalf regels van deze p. (te beginnen bij: Deze reeks...) komen in het hs. niet voor.
p. 187,	r. 4 v.b. - 6 v.b. gedachtenstreep, lezen: ...dan een regelmaat, volgens welke de geest de voortbrengselen der kunsten beoordeelt. Op de reden behoeft die regelmaat niet gegrond te zijn, om den naam van Theorie te verdienen. Want dan was er slechts één mogelijk, terwijl er zoo vele verschillende zijn, als schrijvers over die stoffe, welke Van Alphen echter allen aanneemt. Het is genoeg dat zij genoegzaam grond heeft om den geest in haar te doen berusten, en dit heeft vooral plaats in deze natuurlijke en algemeene Theorie. Men verstaat dat dit bewijs eigenlijk als een argumentum ad hominem voorgedragen wordt, waaruit ik geene gevolgen getrokken wil hebben. - (De laatste volzin later toegevoegd). - R. 11 v.b. *De eerste wet...* - 16 v.b.... *volgen we haar* ontbreekt in het hs. als ook de noten (§) en (††). Pope [noot (†)] wordt in het Frans geciteerd: La première loi est de suivre la Nature. Elle est tout à la fois; la source, le fin, la règle de l'art.

p. 188,	r. 1 v.b. *Van daar...* - 3 v.b.... *zal zijn*, is later toegevoegd. - R. 8 v.b. *behagen*, lees: werpen.
p. 189,	R. 4 v.b. vervolgen: Hoe gaarne wenschte ik, WelEdele Heer, U hier mondelings breeder over te spreken! Ik zou meer kunnen zeggen; doch een brief kan niet alles bevatten. - R. 7 v.b. lezen: die geen regels. - Noot (*) ontbreekt in het hs.
p. 190,	r. 4 v.b. het woord *klare* vervalt. - R. 6 v.b. het tusschen haakjes geplaatste lezen: die haar niet rechtstreeks verwerpt. - Noot (*); alleen de plaats wordt in het hs. vermeld, de tekst-zelve niet. - R. 2 v.o. In... - p. 191 r. 2 v.b. ontbreekt in het hs.
p. 191,	r. 4 v.b. achter '*regelen*' lezen: uit die voorbeelden. - R. 6 v.b. *der*, lees: de; *voedsel gegeven*, lees: aangekweekt. - R. 8 v.b. *in dit verstand*, lees: in dezen zin. - R. 18 v.b. *fraaie Kunsten*, lees: fraaie Wetenschappen. - R. 5 v.o. *Want indien...* - *cedat:* later toegevoegd, aldus geformuleerd: Niet zonder reden zei Cicero, en men mag het op die willekeurige Leerstelsels toepassen: (Cum enz.)... - Noot (*) ontbreekt in het hs.
p. 192,	eerste alinea (*Dit zijn...*) - p. 194 r. 11 v.b.... *tegendeel plaats heeft.* -, ontbreekt in het hs. In de plaats daarvan lezen:

Vondel heeft dan Theorie gehad: zoo wel als Homerus. -[19)] Doch niet in die mate als Homerus, herneemt onze Tegenschrijver. - Misschien meer dan Homerus, zoo men van die Leerstellige Theorie spreekt, maar het zij zo! Hij is nooit Homerus gelijk geweest, dat is zeker; nooit den besten onder de Ouden gelijk geweest. - Maar Tasso, Klopstock, Milton en Virgilius-zelf zijn nooit Homerus gelijk geweest. Dit is het voorrecht, dat den Schrijvers der Oudheid boven alle lateren toegestaan moet worden; maar [hij kan een groot vernuft zijn, die geen Homerus is: tusschen hem en Milton is de afstand niet af te meten. En schoon Vondel nader aan Milton dan aan Homerus koomt, ik twijfel geen' oogenblik, indien de Vader der Dichtkunst mocht oordeelen, of hij zou het eenige Treurspel van *Lucifer* boven de beide Heldendichten van '*t verloren en herwonnen Paradijs* stellen.][*)] Doch waarom overtreffen de Dichters der Oudheid de lateren? Immers is de Theorie (de Leerstellige namelijk: want die is 't, welke men indringt) meer bij dezen aangekweekt: Homerus heeft nooit Lord Kaimes,

19) Hiermede neemt B. weer op, wat hij Bijl. *Verh.* 184 o al had geponeerd.

*) Het tussen teksthaken geplaatste gedeelte in de *Verh.* opgenomen op p. 203, regel 10 - 3 v.o.

nooit Baumgarten, nooit Riedel of van Alphen gelezen: trouwens Vondel, Tasso, en Milton ook niet. Doch dezen wel Aristoteles, en zijn aanteekenaars, die op hunne wijze Theorie smeedden. Met dezelven moesten zij dan meer gevorderd zijn, daar het juiste tegendeel plaats heeft.

p. 194,	r. 13 v.b. *ingang*, lees: geloof.
p. 195,	r. 4 v.b. *drukt hij zich uit*, lees: zegt hij. - Noot (*) niet in het hs.
p. 196,	r. 2 v.b. *Ik wil...* - 13 v.b. gedachtenstreep: later toegevoegd als noot. - R. 13 v.b. *De beschaafdheid...* - p. 197, r. 7 v.b. ontbreekt in het hs.

p. 197,	r. 10 v.b. *sedert*, lees: voor meer dan twee. - R. 14 v.b. vóór *tegenwoordig* invoegen: de opvoeding. - R. 18 v.b. de woorden: *en buiten werking* vervallen. - R. 1 v.o. *de zelfde* lees: die.
p. 198,	r. 5 v.b. *over te komen* lees: uit den weg te ruimen. - R. 12 v.b. *zo ook*, lees: als ook.
p. 198, 199, 200:	de noot (*) ontbreekt in het hs.
p. 200,	r. 7 v.b. de woorden: *in later tijd*, vervallen.
p. 200, 201:	de noot (*) ontbreekt in het hs.
p. 201,	r. 2 v.b. het woord *genoegzaam* ontbreekt. - In r. 6, 7 v.b. ontbreekt het latijnse citaat, mèt de noot. - R. 10 v.b.; *die orbis...* - r. 12 v.b. *...vocant*, lezen: die εγ□υ□λοπαιδεια gelijk ze genoemd werd.
p. 202,	De laatste volzin van de noot ontbreekt in het hs. (*Zie de...*). - R. 1 v.o. - p. 203, r. 10 v.o.: *...niet te schamen*: ontbraken eerst, zijn pas later als noot toegevoegd.
p. 203,	r. 10 v.o. *hij kan...* - r. 3 v.o. *...Herwonnen Paradijs stellen* zie collatie v. p. 192, nt.*). - R. 3 v.o. enz.: *Hetzelfde ook, waaraan we onze minderheid toeschreven...* lees: Dit alles echter....
p. 204,	r. 1 v.b. *moeten hebben*, lees: gehad. - R. 4 v.b. *wat Van Effen*, verbeterd in: wat ook Van Effen. Noot (*) ontbreekt in het hs. - R. 11, 12 v.b. *op te gronden of uit te bewijzen*, lees: uit af te leiden. - R. 15 v.b. *En...* - r. 2 v.o. Indien... ontbreekt in het hs. zo goed als geheel. Het hs. leest hiervoor in een *later toegevoegde noot:* En wat men ook zegge: carmina (securum?) quaerunt et otio (scribuntur?)[20], dit is geen noodwendig vereischte. Filoxenus maakte zijn beste Dichtstuk in de Steengroef. - De noten (†) en (§) ontbreken dus ook in het hs. -

20) Enkele woorden onleesbaar. De gedachte bij Ovidius: *Tristia*, I, 1, 41: Carmina secessum scribentis et otia quaerunt.

	R. 1 v.o. *daar moet een gantsch andere reden van zijn:* deze woorden zijn later toegevoegd en nog uitgebreid met de niet in de VERH. opgenomen zinsnede: ‘die men vruchteloos of in de minachting der kunsten of in een gebrek aan Theorie zoude zoeken’.
p. 205,	r. 1 v.b. *gij* lees: U.E. - R. 2 v.b. *Dan, dit...* - r. 11 v.b. *...onttrekken* ontbreekt in het hs. - R. 11 v.b. *ook zou dit...* - r. 16 v.b. *...ontbroken hebben*, is geschreven op een afzonderlijk ingeplakt strookje papier, doch in de oorspr. kleur inkt. Heeft dus wel in den brief gestaan (?) De formulering is iets anders, dan in de Verh., n.l.: dan dit is klaarblijkelijk valsch. U.E. bewijst er de valschheid van uit onze Latijnsche Dichteren, die waarlijk... enz. - R. 4 v.o. *Maar wie...* - 206, r. 9 v.b. *...aan te stippen:* later toegevoegd.
p. 206,	r. 6 v.b. *voordeelen*, lees: rechten. - R. 7 v.b. *Moderne*, lees: latere. - R. 9 v.b. *Ik vergenoeg* - 11 v.b. *...voor is*;, lees: doch hier is niet de minste grond voor, - R. 12 v.b. *zo lang het niet uitgemaakt:* vervalt. - R. 6 v.o. *die zelfs...* - r. 5 v.o. *...uitmuntten*, vervalt.
p. 206/207,	noot (*) ontbreekt in het hs.
p. 207,	r. 7 v.b. *waar aan*, lees: waar in. - R. 11, 12 v.b. *meer door zijn' oorsprongklijken geest geschitterd zou hebben*, lees: groter geworden zou zijn. - R. 18 v.b. *vergolden*, lees: vergoed. - R. 3, 2 v.o. *die deze optooisels met de onregelmatigheid der Engelschen samenmengen:* Er stond oorspr.: die hen uitschrijven, terwijl ze Shakespeare bewonderen. *Later* in het hs. veranderd.
p. 208,	r. 9 v.b. achter *worden* invoegen:, neen,... - R. 15 v.b. *Maar wat zeggen...* - p. 209, r. 9 v.o.... *te vonnissen:* later toegevoegd als afz. noot in het hs. Noot (*) ontbreekt op beide bladzijden.

p. 209, r. 6 v.b. *mijn Heer:* vervalt. - R. 9 v.b. *een oppervlakkige:* vervalt. - R. 12 v.b. *zeer vele*, lees: de meeste.

Collatie p. 209-213 zie voren.

p. 213, r. 14 v.b. *waarom*, *zo de Schrijvers...* - r. 16 v.b. *Uitheemschen;* later toegevoegd. - R. 1 v.o. en 214, 1 v.b.: *het is zeldzaam*, *en:* vervalt.

p. 215, r. 1 v.b. enz. *Bijzonderlijk ook de vestiging der Walsche en andere vreemde Kerkgemeenten:* vervalt. - R. 3 v.b. *Dit alles heeft...* lees: Dit heeft.

p. 216, r. 8 v.b. en 9 en 10 het eerste woord: vervalt. Ook noot (*). - R. 10 v.b. *hebben zij leeren kennen:* vervalt, - R. 12/14 v.b. *na de vlucht van Jacobus den II en des-*

	zelfs verbindtenissen, *met het Fransche Hof*, lees: na den laetstleden inval in Groot-brittanniën. - R. 20 v.b. *terwijl boven....* - 24 v.b. gedachtenstreep: ontbreekt in het hs.
p. 217,	r. 5 v.b. de woorden achter: *ze heet*, vervallen. Van noot (*) ontbreekt het tweede gedeelte in het hs., vanaf: Dr. Alexander in zijn *History of Women....*
p. 218,	r. 10 v.o. *Dichteren*, lees: Schrijveren.
p. 219,	noot (†) ontbreekt in het hs.
p. 220,	r. 3 v.b. *afteekenen*, lees: afschetsen.
p. 220,	221 noot (*) ontbreekt in het hs.
p. 221,	r. 9 v.b. *blote*, lees: valsche. - R. 8 v.o. *nergens anders op uit zijn:* vervalt.
p. 222,	r. 2 v.b. *doen vervallen*, lees: gebracht. Noten (*) en (†) vervallen.
p. 223,	r. 1 v.b. *somtijds ontmoet*, lees: ontmoet.

Aansluitend bij het einde van de *Verhandeling*, besluit de brief als volgt:

Doch waar heen vervoert mij de ijver! Vergeef mij die drift, die mij weg sleept, mijn Heer! Ik moet U van onze Dichteren spreken en ik doe U 't verval der kunsten bejammeren. - In welk een Chaos verloop ik mij hier! Welk een brief! - En heb ik in denzelven nog wel afgedaan 't geen ik mij voorstelde? - Neen; 't was de schoonheid onzer taal, over welke ik UWE. nog dacht te onderhouden: ik dacht U hare voortreffelijkheid, in vergelijking met de andere talen te tonen: ik dacht U te doen zien, dat zij de voorrechten der Ouden en der Nieuwe Talen op een aangename wijze weet samen te paren: - maar dit onderwerp wordt misschien wel eens wat omstandiger dan in een' brief, uitgewerkt. - Wellicht zal ook een later postdag gelegenheid geven, om (zo ik anders Uw geduld niet te veel verge) de schuld, welke deze nog overlaat, in een volgenden brief te voldoen. Ik bewaar daar de stof toe, en de ophelderingen, welke sommige punten in dezen misschien wel vereischen, zullen onze Briefwisseling, mag ik slechts met Uw andwoord vereerd worden, levendig houden. Vergun mij dit, en laat de openhartigheid, waar mede ik mij geuit heb, mijn Heer, mij Uwer dierbare vriendschap aanbevelen, in vertrouwen op welke ik mij met alle hoogachting onderschrijve

WelEdele Heer! UWEd. Onderdanige Dienaar en Ware Vriend
Bilderdijk.
Amsterdam
den 16 December 1779.

Annotatie bij het gedrukte in ed. Messchert:

p. 182: [O o s t e r s c h e n O o r d e e l k u n d i g e] pseudo-Longinus.

p. 183: [P è r e A n d r é] auteur van *Essai sur le Beau* (1741), genoemd in 4e Bijlage, 139 n. Een ed. augm. verscheen in 1763.

p. 184: [LE MIERRE... D e b u t a d e] In het leerdicht van den destijds bekenden tragediedichter A.M. Le Mierre (1733-1793): *La Peinture* (1769), in het begin van den eersten zang, vindt men ‘Dibutade’ (de e bij B. is onjuist) aangeroepen als ‘d'un art enchanteur la première origine’. Bij Watelet (zie bij p. 191) was zij ook al vermeld, met haars vaders naam, als ‘la tendre

Dibutade'. Dibutades was volgens Plinius, *Nat. Hist.* L. 35, cap. 43, een uit Sicyon afkomstige pottenbakker te Corinthe, wiens dochter het schaduwbeeld van haar slapenden minnaar op den muur vastlegde; met klei boetseerde hij toen binnen dien omtrek het gelaat, en bracht het met zijn gewone producten in den oven. Dit was de uitvinding van portretten in aardewerk. Over de vinding der schilderkunst bij de Grieken zegt hij alleen L. 35, cap. 6: volgens sommigen te Sicyon, volgens anderen te Corinthe, maar volgens allen: 'umbra hominis lineis circumducta'. In de nieuwere kunstgeschiedenis komt D. voor als Butades.

p. 188: [Uber die Empfindungen] een der eerste geschriften van M. Mendelssohn (1755; verm. uitg. in *Philos. Schriften*, 1761). B. citeert Mendelssohn in de *Bijlagen* zeér vaak. Blijkens plaatsen als 114 n., 168 n. gebruikte hij de verm. uitg.

p. 191: [Watelet] auteur van o.a. het leerdicht *L' Art de Peindre* (1760); hij heeft ook zelf de beeldende kunsten beoefend.

p. 195: [Algarotti] ook genoemd in Eerste Bijlage, 102. Italiaans dichter, schrijver over natuurwetenschap en beeldende kunst; o.a. *Saggio sopra la pittura* (1763), in het Fr. vert. door Pingeron (1769): *Essai sur la Peinture;* zie Sulzer-Blankenburg III 325.

p. 199 n.: [Magnum opus aggredior...enz.] dit citaat vonden wij niet. - [Laudataque virtus Crescit... enz.] Ovid. *Ex Ponto* L. IV, 2, 35-36.

p. 202 n.: [ROUSSEAU] vgl. *Verh.* 79-81: 'een stroef en peinzend wijsgeer' met een werk 'waarin hij alle klare denkbeelden verbannen wil'. Welk werk bedoelde B.? In het *Discours sur les Sciences et les Arts* (1750) vinden we het citaat niet.

p. 210: [k u n d i g e B r i e f s c h r i j v e r] vgl. 5e Bijl. 144. De anonymus bleek bij voortzetting van den vriendelijk gevoerden brochurestrijd De Perponcher te zijn; van wien B. in 4e Bijl., 135, nog ander werk aanhaalde.

p. 211: [N i e u w e B i j d r a g e n] het opstel *Over de Navolging* (75-136) van U.D.B. (Uit den Broek?) d.i. P. Paludanus. Zie Wille, *Van Goens*, I, 103-111. Hij was begaafd als dichter en criticus; is jong gestorven.

p. 217: [d e K o s m o p o l i e t] een spectatoriaal geschrift 1776-'77, waarin O.C.F. Hoffham de meeste bijdragen leverde. Hij was een Duitser, die in zijn jeugd in Amsterdam woonde, en levenslang bevriend bleef met Uylenbroek, die veel Nederlandse (rijmloze) gedichten van hem uitgaf in de *Kleine Dichterlijke Handschriften*, en ook nog nagelaten werk in het licht zond (Witsen Geijsbeek, *Biogr. Anth. Crit. Wb.* i.v.). Vgl. Messch. I, 149, 192, 193.

p. 218: [NOLLET] bekend natuurkundige (1700-1770), wiens *Physique Experimentale* (1743 vv.) vaak herdrukt werd. Hij schreef omstr. 1750 ook veel over de electriciteit.

p. 219: [MUSSCHENBROEK] Petrus van M. (1672-1761), beroemd wis- en natuurkundige. Zijn *Elementa physico-mathematica* verschenen in 1726 en werden herhaaldelijk herdrukt. In 1739 en 1769 verschenen Franse vertalingen (Larousse, *Gr. Dict. Univ.*; en *Nieuw Biogr. Wb.*). B. bezat de laatste: veilingcat.- 1797 p. 49.

p. 219 n.: [REYNOLDS] Joshua R. (1723-1792), groot schilder, en als schrijver over de theorie der kunst ook in de geschiedenis der aesthetica een plaats innemend, o.a. om zijn *Discourses* gehouden in de jaren 1769-1790 voor de R. Acad. of Arts te Londen. In den *Rhapsodist* VI (1783), 33-53 vert. van *Over de verscheidenheid van Stijl in 't Schilderen.*

24. Bilderdijk aan Mr. L. van Santen, 21 Dec. 1779.

Afschrift Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 20-22.

	Over Mr. L. van Santen; zie p. 17 n.
p. 20:	[Hr. Fontein] zie p. 41 m.
p. 21:	[beklagen] Versta: te klagen over gestrengheid van mijn lot. - [wuft] veranderlijk, wispelturig. - [het gering Dichtbondeltje] *Mijn Verlustiging*, in

1779 op losse vellen, ongepagineerd en met verschillende schikking en keuze, variërend van 23 tot 37 dichtstukjes, ter perse gelegd bij B.'s vriend P.J. Uylenbroek te A'dam, zonder vermelding van de namen van auteur en uitgever. Vgl. Koll. I, 97 v. Het daar genoemde getal van 50 is onjuist. Ook Presburg, *Navorscher* 1857, 163 v., door K. aangehaald, vergist zich: Klinkert had een vrij 'volledig' ex. van den *eersten* druk, die in minstens zes verschillende wijzen door B. is samengesteld. Zie Bijlage B. En voor den 2den dr., van 1781: p. 130. - Van Vloten beriep zich ten onrechte op deze plaats om de scabreuze *Galante Dichtluimen* aan B. toe te schrijven: ed. 1869 Voorwoord, XIII, id. Bloemlezing *De Dichtwerken van Mr. Willem B.* I (1884), 63. Zie over deze B.-legende J. Bosch: *B. en Tollens* in *Jaarverslag B.-Mus.* 1939/1940, 27 vv. - [D o b b r a u s k i] Ferdinand Dobbrauski (1759-?), Amsterdammer, drie mnd. na B., op 17 j. leeftijd, lid geworden van het Leidse Dichtgenootschap. Goed vriend van B., en Hoogeveen, tot hij in 1782 van het toneel verdwijnt. Door B. gebruikt als afschrijver, en in het kunstgild beschouwd als een rijmelaar. Vgl. Messch. I, 90, 78. Dobbrauski was geen vreemdeling (zoals V. d. Aa wil: *Biogr. Wb.* IV, 201). Hij is geb. te A'dam 29 Jan. 1759; ingeschr. in de Doopsgez. kerk De Zon ald., 24 Oct. d.a.v. Zoon van Christoffel Jürgen D. van Lübeck, geref., en Sijtje Hoogermolen van Alkmaar, doopsgezind. Hun huwelijk is 11 April 1756 voltrokken in de Nieuwe Kerk te A'dam, waar beiden toen reeds woonachtig waren. De bruidegom tekende daarbij zowel Dobbrosky als Dobbrausky. Later is de gewone spelling Dobbrauski. Chr. J. Dobbrauski, wiens beroep niet blijkt, moet tot den kleinen burgerstand behoord hebben. Hij overleed in 1804, zijn vrouw in 1810. Kinderen

waren er toen niet meer in leven. Het testament, van 1809, wijst als erfgenamen aan kinderen van een overleden dochter en een overleden zoon Carel Fred. - Ferdinand werd kantoorbediende te A'dam, tot hij in Jan. '82 met de noorderzon vertrok (vgl. p. 134 o en p. 135 m.). Over zijn verderen levensloop is in de A'damse archieven niets te vinden. In 1809 wordt, indien hij niet ook reeds overleden was, door zijn moeder met zijn bestaan geen rekening meer gehouden. - Hij is lid geweest van de drie grote dichtgenootschappen, te Leiden, 's-Hage en R'dam. Zijn *Album Amicorum* opent met verzen van De Lannoy en Bilderdijk. Hoogeveen noemt hem een boezemvriend. Een zekere Herz eert hem als ‘gulle-menschenvriend’. Leuter: ‘streef op het deftig spoor van uw' geleerden vrind! den schrandren Bilderdijk, die met zijn kiesche zangen niet slechts het oor bekoort, maar harten weet te vangen’ (7-5-'80). Merkwaardig is het dat *R.* van Spaan op 14-11-'80 de volg. regels inschrijft, en daarvóór zes pag. open laat, waarvan er later vijf nog door anderen gebruikt zijn: ‘Wanneer de voorspoed ons begeeft, Dan blijkt het, of men vrienden heeft’. - Bilderdijk richtte in 1779 aan hèm het vers: *Aan den Heer * * * op den Verjaardag van het Genootschap* in sommige exn. van *Mijn Verlustiging*, 1779. *DW.* X, 227. Vgl. Dobbrauski's vers *Aan den Heere Willem Bilderdijk* (gedr. ex. Kon. Ak.) dat van jonger datum is (Cinthia wordt genoemd). Van D. zijn weinig gedichten bekend. In 1778 leverde hij bij het Leids Gen. in een *Eeuwzang op het tweehondertjaarige feest der Hervorming van Amsteldam*, met hist. aantn. dat jaar te A'd. afz. verschenen. In de *Tael- en Dichtl. Oef.* van dat Gen., dl. III (1780), 234 vv. verscheen zijn *Klagt van Ada.* (Arch.-sGrh.; *Hand.* Leids Gen.; Alb. Am. Mij. Ltk.).

p. 22: [Heer Professor Valckenaer] Lodewijk Caspar, vader van B.'s lateren boezemvriend Jan Valckenaer. Vermaard Graecus, eerst te Franeker, sedert 1766 te Leiden, waar hij doceerde tot 1785. Lid Mij. Ltk. (Zie *Nw. Biogr. Wb.* I; Sandys, *Hist. of Class. Scholarship* II.)

25. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, ± medio Jan. 1780.

Ongedateerd. Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Brieven*, uitg. Messchert, I, 50-56; het aldaar ontbrekende: *Navorscher* 1897, 439.

Dit laatste volgt hier. Men leze p. 56 na den tweeden regel:

Thands wenschte ik, wegens den schouwburg een beter bericht

te kunnen geven, dan de zaak-zelve mij afperst. De tegenwoordige Regenten, gelijk zij nog met den ouden tijtel genoemd worden, schoon in hunne Acten den naam van *Gecommitteerden tot de zaken van den Schouwburg* voerende, zijn v.d. Lijn, Berewouts, en v. Rijneveld, waar bij voor weinige dagen de Hr. Visser is aangesteld.[1] De 2 eerstgenoemden Hr. zijn lieden, gantsch niet tot hun eer in de Amsterdamsche wareld bekend; doch op wie al de bestiering van het Toneel (wel te verstaan met den Hoofdacteur, die er zeer veel in vermag) aankomt. De Hr. Rijneveld wordt voor een braaf man gehouden, doch schijnt als regent geen gezag te oefenen. Van den Hr. Visser is mij en mijnen bekenden noch goed noch kwaad bekend. - Zie daar H.W.J. den staat der zake. Wanneer ik hier bij voege, en dit is zeker, dat in geen' dezer Hn. de minste smaak, kunde, of zelfs zucht voor de dichtkunst blijkt; hoe is Uwer H.W.G. iemand aantewijzen, die den eernaam van beschermer uwer kunstvruchten zou kunnen verdienen, of aan den voorkeur beandwoorden, die hem voor zijne amptgenoten gegeven wierd. - Indien ik echter moest kiezen, mijn keuze zou zich tot den Hr. R. bepalen, als die voor het minst als man van fatsoen en zeden bekend is, doch van zijn bescherming zo wel als van zijne kunde mag men zich luttel beloven! Echter is mij niet dan dit algemeene gerucht bekend. Misschien ware 't beter zich tot het Collegie in 't algemeen te adresseeren? U.H.W.G. oordeele zelv' en houde dit vrijmoedige verslag mij ten goede. Indien ik Dezelve hier in mijnen dienst kan bewijzen, zij doe mij het recht van te geloven dat hij met vollen ijver wordt aangeboden.

Het uitsluitend voorrecht van den Schouwburg ontzegt zo wel aan de dichters als aan wie het ook zijn mochten de vrije beschikking over stukken die voor het Toneel zijn aangenomen, en tot nog is dit streng verbod voor de dames niet te niet gedaan. Edoch (gelijk alle voorrecht dit meêbrengt) Regenten hebben het recht om er, ten behoeve van wien 't hun goeddunkt, afstand van te doen. En daar voor den Schouwburg niet dan in kl. 8° gedrukt wordt, zo zouden zij zonder eenigszins het belang van den schouwburg te krenken, den herdruk in alle ander formaat kunnen toestaan. Waarschijnlijk zou U.H.W.G. tot de vorm van gr. 8° besluiten, om Uwe Toneelpoëzij bij den nieuw uitgegeven dichtbundel te kunnen voegen, waarna algemeen gewenscht wordt[2]: en ik kan mij geen onbeschaafdheid voorstellen, genoegzaam om U.H.

1) Corn. Jac. van der Lijn en Mr. Jan Fred. Berewouts aangesteld in 1773. Arn. van Rijneveld kort voor George de Visscher. De laatsten voorzagen den Schouwburg van nieuwe decors en costumes naar de moderne eisen van de school van Corver. Van der Lijn was koopman en assuradeur; verliet A'dam in 1781.

2) Zoals de *Dichtk. Werken* (1780) de reeds vroeger afzonderlijk gedrukte werken tezamen had gebracht, wenste men nu ook de drie reeds bekende stukken (1767, 1770, 1776) in groter en mooier formaat tezamen herdrukt. Over de ter opvoering aangenomen stukken beschikken voortaan alleen de Schouwburgregenten. Soortgelijk geval deed zich voor bij werk, dat door de dichtgenootschappen bekroond was. Van het Leidse Gen. had fr. De L. toestemming tot eigen heruitgave verkregen (voor dames-leden zou het verbod voortaan niet gelden), van het Haagse echter niet. Zie Voorreden *Dichtk. Werken* en haar *Dankzegging* aan het Leidse Gen. in dien bundel, 49-54. Gaven de Schouwburg-regenten ten slotte ook toestemming? B. beloofde in Voorber. van *Nagel. Dichtw.* (1783) den herdruk in het gewenste formaat, met platen van Vinkeles. Maar hij is niet verschenen. Wat in groter formaat, en meer versierd, hiervan bestaat, zijn exemplaren van den eersten druk, op ‘groot papier’ gedrukt en met ‘ingevoegde’ prenten, portret en frontispice.

W.G. en de gantsche dichtlievende wareld dit genoegen te weigeren. Dit zou meer zijn dan

> ‘tegen 't goed fatzoen
> Aan 't gantsche Jufferschap een onbeleefdheid doen.[3)]

Dan (Helaas!) Bestuurd(eren) van de A. Schouwburg zijn aan geen Hof, zelfs niet aan dat der zanggodinnen gekweekt; men kan op hunne beschaafdheid dus niet veel staat maken.

Hier mede etc.

Collatie van het gedrukte in ed. Messchert:

P. 50, r. 7 v.o.: *Dichtwerken*, lees: werken. - P. 51, r. 4 v.b.: *U er*, lees: er U. - R. 3 v.o.: *welk*, lees: welke. - P. 52, r. 11 v.b.: id. - P. 53, r. 11 v.o.: achter *Gastmaal* invoegen: de. - P. 54 r. 4 v.b. lees: bevalligheden. - In r. 5 v.b. moeten geschrapt worden de woorden: *treffen*, *ontvlammen.* - R. 15 v.b.: *den*, lees: dien. - P. 56, r. 9 v.b.: *uwe*, lees: eene.

Annotatie bij dit gedeelte:

p. 51:	[de toewijding] *Dk. W.*, 3. Deze Baron De L., een Oom, was ook honor, lid van het Leidse Gen., sedert 1775. - [den Invloed der dichtkunst op den godsdienst] id., 111. Haar kunstvriend Van der Waal had den eerprijs behaald, in Den Haag, 1776. Zelfs voor een accessit (wel toegekend) was zij niet in aanmerking gekomen. Zij was hon. lid van dit Gen. (Höweler, a.w. 113, 140).
p. 52:	[Gastmaal] t.a.p. 57. Hekeldicht. Herdrukt door Kloos, *Daad van Eenvoudige Rechtvaardigheid* (1909), 210-214. - [Lofzang der Leydsche Helden] *Dk. W.* 95. Lierzang. - [Aan mijn Geest] id. 21. Brief. - [Vaarwel van Regulus] id. 171. - [de cyter neêrlegt] toespeling op haar verzen *Dk. Werken*, 9. - [heveling] d.i. petekind (*Wb. Ndl. T.*).
p. 54:	[De groote Houbraken] Jacob H., den 14en Nov. van dit jaar 1780 op bijna

3) *Dichtk. Werken*, t.a.p. 50.

82-j. leeftijd overleden. Bekend plaatsnijder. Hij vervaardigde portretten voor de *Vaderlandsche Historie* van Wagenaar, alsook voor *De Groote Schouburgh der Nederlandsche Kunstschilders en Schilderessen* van zijn vader Arnold Houbraken. - [h e t g e s c h i l d e r d a f b e e l d z e l] door Niels Rode, geb. te Kopenhagen, als portretschilder werkend in Den Haag en Leiden, overl. 1794 (zie Kramm, *Levens en Werken der Holl. en Vl. Kunstschilders*).

p. 55: [o p d e n S c h o u w b u r g] n.l. door haar *Belegering van Haarlem* (1770). - [D a t d e O u d h e i d d a r t l e n d v e i l enz.] *Nagel. DW. van Jonkvr. J.C. Bar. de Lannoy* (1783), 85; B.'s *DW.* X, 226.

p. 56: [H o n k o o p] Abr. en Jan H., boekverkopers te Leiden, uitgevers van haar *Dichtk. Werken*. Het portret was dus nog niet te krijgen, toen de *Dk. W.* blijkens het voorafgaande, p. 50-52, al in het licht gekomen waren. Het kwam meermalen voor, dat men portretten en platen afzonderlijk verkrijgbaar stelde voor de liefhebbers; men liet zijn boeken doorgaans zelf binden. - [(d e) o n g e n a d e (d e r M u z e n)] vgl. Messch.-I, 25 en 77.

26. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 31 Jan. 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1897, 434.

Ik erken het, de ware verdienste onderscheidt zich door een zedig miskennen van zich-zelve; en zij is gewoon den verschuldigden lof, die haar toegebracht word, der goedwilligheid van haar begunstigers toe te schrijven: geheel uitmuntend, is zij te gemeenzaam met het uitmuntende, om in zichzelve getroffen te worden, door 't geen de verwondering afperst van die haar omringen: doch voegde 't immer op iemand, op u voegt het toetepassen, H.W.G.J. 't geen de Roomsche Horatius tot en van zich-zelven zeide:

> Neem thands die eedle trotschheid aan
> Waar na 't verdienste voegt te staan:
> En kroont, ô zanggodessen
> Dat hoofd met Delfische eereblaân
> Als de eer der Dichteressen.[1)]

Spaar dan uwe dankbetuiging, H.E. Jonkvr., wanneer men niet dan u recht doet: en eigen u vrijmoediglijk toe, een goed dat alle weldenkende overeenkomen in u toe te wijzen. - In de daad, H.W.G.J. op 't aanschouwen van zoveel begaafdheden, zijn we allen, die de eer hebben u te kennen, gedwongen, u toe te juichen, of u te benijden; hier is geen midden: en kon mijn hart zich hier tusschen beraden? - Te gevoelig voor 't schone, om 't niet te beminnen, deelt het met alle uitmuntende vernuften in 't genot van hunn' roem, en kent geenen naijver: dan die voor de eer der aanbidlijke Dichtkunst, en harer begunstigden. - 't Is mij dus een gevoelig genoegen, dat ik de eer hebbe, U.H.W.G. mijne oprechte gevoelens te uiten; en uwe verplichtende wijze van dezelven te beandwoorden, vleit mij met het denkbeeld, dat zij op eenigen prijs bij u staan. Hoe moet mij dat treffen, H.W.G.J.! en met welk een vermaak mag ik U.H.W.G. een afschrift van 't geringe Epigramma op Hoogderzelver Afbeeldzel[2)] aanbieden; het welk gij mij de eer doet van mij te vragen! - Een verbeterd afschrift voeg ik hier bij, van het puntdichtje, 't welk ik reeds te voren de vrijheid nam, U.H.W.G. bij eene andere gelegenheid, *na de vergunde lezing van uw Prijsvaers der Liefde voor 't Vaderland*, toe te eigenen.[3)]

De Hr. U[ylenbroek] was reeds door mij verwittigd van 't langwijlig ophouden van 't geen te water op Geertruidenberg verzon-

1) *Oden*, Boek III, 30, 14-16.
2) B. had het epigram al medegedeeld in den vorigen brief. Blijkbaar wenste freule De Lannoy nog een afzonderlijk afschrift. Het vers is gedrukt in *Nagel. Dichtw.* t.a.p. 85; later ook in B.'s *Verspreide Gedichten* II (1809), 123; *DW.* X, 226.
3) *Nagel. DW.*, 111; B.'s *Verspr. Ged.* II, 124: *DW.* X, 212.

den wierd, gelijk zulks ter mijner geruststelling door den veerschipper verklaard was. - In 't geheel schijnt deze route van de algemeene wegen wat afgelegen; want zelfs de brieven uwer H.W.G. (vooral zo zij niet door den post van Breda meêgebracht worden) komen mij niet dan 4 of 5 dagen na hunne teekening toe. 't Geen dan ook de oirzaak is, van het laat beandwoorden derzelven.

De Kunstgraveerder[4], wien ik bij het overhandigen van den ingeslotenen, ook mijne bevinding omtrent de houding van 't afbeeldzel meêdeelde, beloofde zo veel het mogelijk ware, deze zo wel als de overige aanmerkingen in acht te nemen. Hoe verlang ik het stuk voltooid te zien, hoe het bijschrift onder het oog te krijgen! Ik twijfel niet of het zal den naam van den Hr. van der Waal, het zal het edel onderwerp waardig zijn![5] - De rechtmatige achting, welke die uitmuntende dichter zich alomme verworven heeft, heeft mij voorlang reeds doen wenschen hem te mogen kennen: uwe opwekking, H.W.G.J. zet deze begeerte in vlam, en ik heb mijn hart al reeds moeten belooven, dat ik den aannaderenden zomer slechts afwachten zoude, om dezen kunstheld in het naburig Alkmaar te gaan vinden[6], en zijne vriendschap hem af te dwingen! Het staat aan u, H.W.G.J. mij deze overwinning zeker te maken. Laat mij haar aan uwe heusche goedwilligheid verplicht zijn! Gij zult hem erkennendlijk vinden, die onder vernieuwing zijner vurige betuigingen van hoogachting de eer heeft te zijn, enz.

Amstm 31 Jan. 1780.

27. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 16 Febr. 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher*, 1897, 436.

De hooglijk vereerende Uwer H.W.G. is mij met het ingeslotene op gisteren geworden. Terstond zond ik den Hr. Uylenbroek het geen hem betreffende was, en hij had de oplettendheid, er mij deelgenoot van te maken. - Hij ontfing het pacquet met die onderworpenheid, welke uwer uitmuntende verdienste verschuldigd is, en zal zich de eer geven U.H.W.G. zijnen dank te betonen voor

4) Jacob Houbraken, zie p. 65 m.
5) Het bijschrift van Van der Waal staat onder het portret, gegraveerd door J. Houbraken naar de schilderij van Niels Rode, dat men vindt in *Dichtk. Werken*, 1780. Herdrukt in een reeks bijschriften op haar afbeeldsel door tal van dichters, waaronder Bilderdijk, Bussingh, Feith, in *Nagel. DW.* 85-92.
6) Simon van der Waal was kort te voren tot stadsschoolmeester te Alkmaar benoemd. B. bezocht hem daar eind Juni (Messch. I, 85). In Geertruidenberg was V.d.W. voor Jvr. de Lannoy een ‘geëerd kunstvrind’ geweest, reeds in 1764, blijkens een hem opgedragen gedicht (*Dichtk. W.*, 234); ‘waardste (harer) Vrinden’, in wiens album amicorum zij het eerste vers schrijft (*Nagel. DW.*, 28). Vgl. A. de Jager, *Bijdr. Vad. Schoolw.* 65 vv.

de verplichtende wijze, waar op H. Dezelve zijn aanzoek[1] wel heeft willen beandwoorden. - Ik ben insgelijks U.H.W.G. hier mijn' dank voor verplicht, niet slechts uit hoofde van 't nut, dat ik (door de gulhartige mededeeling van mijnen kunstvriend) uit deze oordeelkundige aanmerkingen heb mogen trekken; maar ook H.W.G.J. voor de bevesting welke uw algemeen oordeel over 's mans *Fedra* en *Merope*[2] en dat over den rol van Polyfont in het laatste aan het mijne gegeven heeft, en die mij niet dan tot eer kan strekken. Doch met welk eene dankbetuiging, met welke uitdrukkingen, vermag ik het voortreffelijk puntdicht te beandwoorden, waar meê Gij, begaafde Kunstheldin, mijnen naam hebt gelieven te vereeren, te vereeuwigen?[3] Wilde loftuitingen kaatst men met algemeene plichtplegingen af, beschaafder lofredenen ontfangt men onder 't masker van zedigheid; maar welke is de kiesheid van smaak, die gevorderd wordt om een lofspraak, zo kiesch, zo kunstig, zo geestrijk als de uwe omzwachteld, of zediglijk aan te nemen, of met bescheidenheid af te wijzen en weder te geven? Vergeef het mij, H.W.G.J. indien mij hier alle bekwaamheid ontbreekt. Wat kan mijn lof bij den uwen opwegen! Wat is mijn verdienste bij uwen lof! Vergun, dat ik mij van het vonnis van uwe goedwilligheid op dat van uw oordeel beroepe, en de eer, mij aangedaan, niet dan met stilzwijgen tegenspreek, beducht, dat mijne onwaardigheid zich, al te overtuigend voor mijn eigenliefde, bepleiten mocht!

Dan, om nog een woord van den Dichter van *Merope* te zeggen: zijn naam is ongetwijfeld van een allerongelukkigst zinnebeeld ontleend, en ik heb er hem meermalen over beklaagd. Een geacht geleerde, *Den Uil* geheten, maakte zijn geslachtsnaam onkenbaar door er een Latijnschen zwier aan te geven, en deed zich Tenulius[4] noemen, op dat zijn naam geen kwaad voorteken voor zijn bekwaamheden schijnen mocht, gelijk zich Pr[ofessor] Ruhnkenius[5]

1) Om critiek op zijn toneelwerk.
2) *Fedra* (1770); *Merope* (1779), naar Voltaire. Zie over de *Fedra* br. 1.
3) *Nagel. DW.* t.a.p. 23. *In antwoord op een Puntdicht*, *waar in hij mij zegt*, *dat mijne werken hem Dichter hebben gemaakt.* Ook bij Van Vloten, *Bloeml.* 18*e-E.-Poëzie*, 496. Laatste regels:

> Mijn Zanglust heeft Uw ziel in Dichtlust doen ontvonken;
> Zij vormde u, naar gij zegt. Hoe wensch ik haar geluk!
> Zoo ze immer op den roem van eenig werk mag pronken,
> Begaafde BILDERDIJK, gij zijt haar Meesterstuk.

B.'s vers: *DW.* X, 212 (1777). Daarin deze regel: ‘Het dichtvuur, dat mij blaakt, ben ik aan u verplicht’. Een verbeterd afschrift van *dit* puntdicht had B. haar met den vorigen brief toegezonden.
4) De familienaam Den Uyl komt nog voor. Maar de 17e-eeuwse philoloog Samuel Tennulius (met nn), geboortig van Deventer, heette Ten Nuyl; denkelijk was de naam te danken aan het gehucht Nuil, gemeente Ruinen; in Drente kwam de naam Ten Nuel al in 1504 voor (V. d. Aa, *Biogr. Wb.; Nomina geogr. Neerl.* V).
5) David Ruhnkenius, vermaard Graecus te Leiden. Afkomstig uit Pommeren. Leerling van Hemsterhuis. Als hoogl. opgetreden in 1761.

in zijne lessen placht uit te drukken. De Poëet had ook wel een diergelijk hulpmiddel nodig. Doch vergeef mij, H.W.G.J. dat ik den naam van Leeuwenbroek wat oneigen vinde: de uitgang eischt (naar 't mij toeschijnt) een vogelennaam: hij behoorde den zijnen dus van een zangrigen vogel te ontleenen en, om na bij de opgegeven verbetering te blijven, zou men *Leeuwrikenbroek* kunnen zeggen. - Maar het is reeds te laat! - Dit vertroost mij alleen, dat de *Uil* Minerva geheiligd is; en wanneer ik dit slechts bedenke, zo klinkt mij de naam al vrij wel in de ooren.

Hoe uitmuntend onze Leydsche Broederschap voldaan is over den Dichtbondel Uwer H.W.G.[6] en over den verplichtenden brief die denzelven tot geleide was, is mij voorlang reeds gebleken: en 't moest mij ten hoogste verwonderen dat hun verzuim in te andwoorden U.H.W. daar aan had doen twijfelen. Diergelijk een nalatigheid had ik in de daad niet van het galante genootschap verwacht! - Maar juist terwijl ik dit schrijve, ontfang ik een' brief van 't genootschap, door de hand van den Hr. Mr. P. *Chastelein* (als beampte)[7] geschreven: dit doet mij vermoeden, dat de secretaris wellicht in eenige ziekte vervallen mocht zijn, die hem 't schrijven onmogelijk maakt: en dat Hn. Hoofdleden hem met hunne dankzegging aan U.H.W.G. belast hebbende, onkundig zullen zijn, dat hij aan dien plicht niet voldaan heeft. - Ik weet anders geen reden uit te denken!

Zo iemand, H.W.G.J. nog eenige zucht heeft voor de ouderwetse en stijve UEdelens, ik ken er mij vrij van. Mijn meeste brieven zijn gantsch in den tweeden persoon opgesteld, dien ik zelfs in alle doe invloeien. Dan nog gisteren ontfing ik een' brief van den Zwolschen Dichter Feith, die mij voor het U en Gij, waarmeê ik hem aansprak, in 7 bladz. ruim honderd en vijftig UEdelens toetelt. Ik ben dus genoodzaakt, hem ook in 't vervolg in den zelfden stijl aan te spreken. Thands zal ik er zeer mild mede zijn, in de hoop dat de Satijre Uwer H.W.G.[8] mij en geheel de beschaafde Natie eerlang van dien dwang zal bevrijden. Ik verlang na dit dichtstuk, en beloof er mij alles van.

Om den vaart op Geertruidenberg over Rotterdam te beproeven, geve ik mij de eer, van U.H.W.G. het bijgaande stukje aan te bieden, zijnde niet dan een' gemeenzamen vriendenbrief[9]; doch

6) *Dichtkundige Werken*, Leyd. 1780.

7) Mr. Corn. Pieter Chastelein, Schout van Leiderdorp enz., medelid sedert 1777, Hoofdlid en Bestuurder sinds 1779. De bestuursleden waren volgens de Wetten v.h. Gen. ‘amptenaren’. Beampte (synoniem destijds) zal vergissing zijn van B.

8) *Aan Avitus*. Gedrukt in *Taal- en Dichtl. Oef.* III (1780), 229-233 en in *Nagel. DW.* 35-39.

9) *Brief van den Navolger van Sofokles' Edipus* (1780), geschreven zeer kort na het verschijnen van een critiek op zijn Edipus-vert. in het eerste stukje van de toen voor het eerst verschijnende *Nederduitsche Dicht- en Tooneelkundige Bibliotheek*, *behelzende vrije en onpartijdige Beoordeelingen van Poëtische Werken.* Er kwam daarvan slechts één jg. uit, blijkbaar door Amsterdammers geschreven, mede met het oog op de belangen van hun Schouwburg. Uitg. Amsterdam, A.J. van Toll, 1781. De beoordeling van B.'s Edipus-vert. en van den Brief, beide door ‘N’, resp. 31-44 en 234-244. Was het Nomsz? De *Brief* van B., gedat. 3 Febr. 1780, omstr. 20 p. beslaand, verscheen bij A. v.d. Kroe.

dien men mij, hoe ongenegen er toe, verplicht heeft het licht te doen zien. - Dus kwelt men mij telkens, en 't minste prulschriftjen (voor al zo het slechts rijmt en den naam van vaers dragen kan) dat uit mijne pen vloeit, of dat men mij hoort reciteeren, wordt zo goed mogelijk afgeschreven, en ter perse gelegd, of het mij aangenaam zij, dan niet. - Dit is iets, zo lastig, dat ik er ook welhaast een satijre tegen schrijven zou; maar die mocht ook eens den zelfden weg gaan; en ook na den edelen boert van Jongkvr. de Lannoy gelezen te hebben, zal ik mij wel wachten, de hand aan Apelles Koische Venus[10] te slaan.

Ontfang, H.W.G.J. mijne betuigingen van de oprechte gevoelens, welke uwe onsterfelijke verdiensten, en verplichtende inborst, in alle gevoelige zielen verwekken. Vergun, dat ik (mij) verder moog vleien met eenig deel in uwe goedwilligheid, en geloof dat ik waarlijk ben, enz.

den 16 febr. 1780.

28. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 17 Febr. 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 23-26.

Collatie: p. 25 r. 11 v.o. - 26 r. 13 v.b. later toegevoegd in het klad.

Annotatie:

p. 23:	[(1)] zie br. 23 (p. 52 vv.).
p. 24:	[Batteux ... Ramler] zie p. 43 o. Over Batteux aan Jer. de Bosch: br. 54 (p. 115 vv.). [Van Winter en Egade] vgl. p. 41 b.
p. 25:	[De aanhaling ... uit ... Hooft] betreft Hooft's vert. van het Lat. *coma* door *pruik*, in zijn Tacitus-vert. Zie den gedrukten brief achter de *Verh.*, ed. 1836, 210, waar Bild. Feith letterlijk citeert (noot †). - [De verhandeling in de Bijdragen] door B. in hetzelfde verband vermeld, t.a.p. 211. Bedoeld is het art. van U.D.B., d.i. Paludanus, in de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde*, I, Leyd.

10) Aphrodite Anadyomene (opduikend uit het water, d.i. bij haar geboorte), beroemd werk van Apelles, den grootsten schilder der Oudheid, in den tempel te Kos. Door Keizer Augustus naar Rome overgebracht. Daar (zo verhaalt Plinius, *Nat. Hist.* L. 35, cap. 36:28-29) werd het beschadigd en niemand zag kans het te herstellen. Ook had Apelles zelf getracht, een nog mooiere V. Anad. te schilderen; de dood trof hem toen het stuk half af was, en niemand werd gevonden die het naar eis van het ontwerp kon voltooien. - B. bedoelt dus dat hij zich wel wachten zal, aan het genre, door fr. De Lannoy zo volmaakt beoefend, de hand te slaan om het voort te zetten (‘en ook’ vatten wij op als: en daarbij).

1763. - [Gemeenzamen Vriendenbrief] zie brn. 27 (p. 69 en.) en 31 (Messch. I, 59 vv.). - [Ongenade der Zanggodinnen] vgl. Messch. I, 56 en 77. - [Ode (aan God)] in hs. blijkbaar; pas gedrukt in *Tael- en Dichtl. Oef.* v.h. Leidse Gen. IV (1783), 3 vv. Feith heeft met deze Ode

de nieuwe vergaderzaal van het Gen. ingewijd (*Oden en Ged.* II, 111; *Hand.* 1780). Vgl. p. 94 n.

p. 26: [m i j n o o r d e e l] B.'s critiek in de bijlage bij br. 33 (p. 83 v.). - [L e e u w e r i k d e s F a b e l d i c h t e r s] La Fontaine, IV, f. 22; ‘ne t'attends qu'à toi seul, c'est un commun proverbe. Voici comme Esope le mit en crédit’.

29. Bilderdijk aan J. van Panders te Alkmaar, 24 Febr. 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1879, 305.

Mijn Heer,

Het blijkt mij, uit Uwen brief van den 20n dezer, dat ik U bekend ben geworden; en schoon ik bedacht geweest ben, om mij in 't beoordeelen van Uwe werkjes[1] zo veel mooglijk bedekt te houden, ten einde ik te minder gevaar liep, van door de vrijmoedigheid mijner onbewimpelde uitspraak, bij iemand, die mijne achting verdiende, eenigen ondank te behalen, of mijnen naam onder verdenking van bedilzucht te brengen; ik leg met genoegen het masker af, om U van harte geluk te wenschen met den zo gunstigen uitslag, waar mede Uwe pogingen in het eerperk der fraaie letteren bekroond zijn[2]. Vergun, mijn Heer, dat ik mij hier van kwijte, met die eenvoudigheid van uitdrukking, die der ware oprechtheid eigen is. Gij weet (Uwe werken betonen 't) de taal van het hart te onderscheiden, en ik behoef dus niets meer te zeggen.

Eenig bericht nodig hebbende omtrent iets, Uwe geboortestad[3] betreffende, maakte ik geene zwarigheid, mij deswegens tot U te vervoegen; en Uw omstandig andwoord leert mij, hoe wel zich mijn keuze bepaald hebbe! Ongetwijfeld konde ik niemand, wilvaardiger om mij van zijn bevinding te dienen, of in het onderwerp van mijn vraagstuk ervarener vinden. - Doch met dit alles, mijn Heer, is (vergeef het mij) nog niet aan het gene ik wenschte, voldaan; en ik blijf in de zelfde onzekerheid in een zaak, die mij van nader bij aangaat, dan men mooglijk denken zou. De door U aangehaalde Schrijvers waren reeds door mij geraadpleegd, en doen niets af. Uw redeneering, mijn Heer, brengt den door U opgegeven oirsprong der betwiste benaming der Boompoorte (ik erken het) tot grote waarschijnlijkheid; maar zo lang uw gevoelen daar over niet gantsch bewezen is, blijft het tegendeel mogelijk; en ik kan niet ten eenenmaal wegwerpen het geen zekere oude papieren mij van de naamsontleening dier poort deden gelooven; vooral daar men gaarne gelooft, 't geen men wenscht, en deze gedachte mijne eigenliefde niet onverschillig is.

1) Zie brn. 11 en 21 (p. 23 vv. en 44 vv.).
2) Dit betreft wellicht zijn succes op den Schouwburg met den *Bousard.* Van Panders was een der eersten, die in Nederland toneelspelen in proza op de planken bracht (Worp, *Drama en Tooneel* II, 168).
3) Alkmaar.

Ik zal U meer opening moeten geven; zie hier dan, wat eigenlijk zij, 't geen ik wenschte bepaald te zien: - Eenige oude stukken, onder mijne geslachtpapieren berustende, maken een loflijk gewag van Philip Cornelisz. Boom[4], die uit zijn geboortestad Alkmaar door den Hertog van Alva gebannen, vervolgens daar weder hersteld is, en zich in het Beleg voorbeeldiglijk kwijtende in het jaar 1573 aldaar Burgemeester wierd, welk ambt hij daar na nog verscheiden malen met roem bekleed heeft, zich in de gewichtigste handelingen, gelijk mij uit min bekende omstandigheden gebleken is, als een' doorkundig' staatsman onderscheidende, en bij Z.H. als een zijner waardigste Raden in achting. Boomkamp[5] spreekt van hem bladz. 159, 237, 257, 356, 375 en 436, doch ter loops, en zonder merkwaardigheden aan te teekenen, ja ten meesten deele zonder van zijn' stamnaam te melden. Uit het geen van deez' groten man (want dus mag hij waarlijk genoemd worden) bij mij geboekstaafd is, koomt het voor, als of de *Boompoort* dus na hem zou benoemd zijn: 't welk niet gantsch van schijn ontbloot is, 't zij om de nabijheid dezer poort bij den post, dien hij in 't beleg verdedigd heeft; 't zij hij er misschien den eersten steen van gelegd hebbe, waar van mij niets blijkt. De aanteekening schijnt der opmerking waardig: doch zij verdient in zich-zelv geen geloof, vermits zij van later tijd is, en een kleine tegenstrijdigheid schijnt in te sluiten. Want daar de Boompoort, volgens Uwe opgave, overeenkomstig met het schrijven van Boomkamp[6], zeker in het jaar 1581 gebouwd is, en de aanteekening van den onbekende bij mij den tijd van 's mans overkomst in Amsterdam, waar hij zijn dagen geeindigd heeft, op het jaar 1579 bepaalt, koomt zulks voor, niet te wel met de naamsontleening te stroken. Het koomt dus voor, zegge ik, want, behalven dat er in het jaartal bij mij licht een misslag kan huisvesten, men is gewoon op de gebouwen het jaar hunner voltooiing te stellen, en het kan licht zijn, dat de eerste steen anderhalf jaar vroeger, of meer, reeds gelegd is.

Gij beseft, mijn Heer, dat ik mij aan de waarheid of valschheid van dezen naamsoirsprong gelegen laat zijn. Mag ik U, uit dien hoofde, op nieuw lastig vallen, om hier omtrent, zo het wezen kan,

4) Voorvader van B. in de vrouwelijke lijn. Vgl. *DW.* XVI, 384 (de daar vermelde geslachtslijsten thans in het Bild.-Mus.); Briefw.-Tydemans, reg.; Koll. I, 6-7; Wille, Bloeml. (*Dichterl. Zelfbeschrijving van Bilderdijk*, 1943), 33, 122, 269. Zie ook Bogaers *Wb. op de Dichtw. van B.* (1878), 426, met plaatsen uit zijn dichtwerk van 1780-1827. B. vermeldt dezen voorvader reeds in zijn Haagse Prijsvers, geschreven in 1780: *DW.* VIII, 362, 481. De prijsvraag werd doorgaans in Febr. uitgeschreven (Höweler, a.w. 138); B. vraagt dus deze inlichting wel in verband daarmee. Zijn vers is bekroond in Febr. 1781 (vgl. p. 109 n.).

5) Gijsbert Boomkamp (± 1710-1755), welgesteld Doopsgezind kaarsenmaker, uitgever van Simon Eikelenberg's nagelaten kroniek: *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen* (R'dam, 1747).

6) T.a.p. 384.

eenig onderzoek aan te wenden, en mij te verlichten? - Dat de poort van geen plantsoen benoemd kan zijn, is bewezen; dan, het is niet uitgemaakt dat zij haar' naam van den sluitboom ontleend hebbe. Dit ware echter door de waarschijnlijkheid meer dan aanneemlijk genoeg, indien er geen andere oirsprong voor wierd aangewezen: - doch dit doet mij twijfelen, terwijl het in zich-zelf geen gezag genoeg heeft, om de zaak af te doen. Wat rest mij dierhalve, dan op de plaats-zelve onderrichting te vragen?

Ik zeg U welmeenend dank voor de schone kaart van den Alkmaarschen Houte. Zij is mij dubbeld aangenaam en als een geschenk van iemand, wiens bekwaamheid ik zeer veele achting toe drage[7)], en als een liefhebberijstuk der Meetkunde, die mij, van jongs, een der aangenaamste beoefeningen geweest is.[8)] Hoe wenschte ik Uwe oplettendheid mijwaart te kunnen beandwoorden! Dan hier toe ontbreekt mij de gelegenheid. Indien zij zich immer opdoe, zo houd U verzekerd, mijn Heer, dat mij niets meer zal strelen, dan U een' wederkerigen dienst te bewijzen.

Ik ben, met alle achting, Mijn Heer, U.E.D.V. Vriend
Bilderdijk.
Amstm, den 24 febr. 1780.

30. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, omstreeks eind Febr. 1780.

Ongedateerd. Niet verzonden. Copie Mij. Ltk. cod. 1607. Gedeeltelijk gedrukt: *Brieven*, uitg. Messchert, I, 56-58.

> *Collatie:* p. 57 r. 4 v.b.: *voor*, lees: over. - R. 16 v.b.: *uwe*, lees: een'. - P. 58, r. 2 v.o.: de puntjes achter *brengen* moeten vervallen. De brief vervolgt met een nieuwe alinea:

In der daad, H.W.G.J., (sta mij toe) dat ik een' oogenblik den *pedant* spele om de Ouden nog eens tegen eene opwerping te verdedigen, welke ik in mijne voorafspraak voor den Edipus had moeten voorkoomen. 't Is de tegenwerping, uit de onnatuurlijkheid van de Reien genoomen, van welke ik spreke: dit behoort tot mijn werk, ik geloof er dus eenigszins toe gerechtigt te zijn, en het is in allen gevalle niet dan een bijvoegzel op de bewuste verhandeling. - Vergun deze poging (begaafde kunstenaresse) aan mijne hoogachting voor de Oudheid, en ik beloof verder geen woord meer van haar te reppen.

Vooraf bidde ik U.H.W.G. echter, te begrijpen dat ik niet tot die blinde aanbidders der Oudheid behoore, die alles goedkeuren

7) De kaart was mede door Van Panders zelf getekend (blijkens veilingcat. van B.'s boekerij, 1797, p. 207).

8) Vgl. *Mengel. en Fragm.* 7, 9, 10 over zijn liefde voor het tekenen, en voor mathematica en krijgskunst. Ook de cat. van zijn bibl. spreekt hiervan (veilingcat. - 1797, passim). In 1828 nog gaf B. zijn *Grondregelen der Perspectief of Doorzichtkunde* in het licht.

wat oud is. - Ik acht het Fransche toneel zo veel als het Oude, e n dit zo veel als het Fransche, beiden geloof ik voordeelen op elkanderen te hebben: en ik zou met even veel drift de partij van het Fransche Toneelspel aanneemen, zo dit in verworpenheid geraakte, als ik thands die van het grieksche omhelze. - Ik wilde dat men zo wel van de eene als van de andere soorte gebruik maakte, na dat de onderwerpen de meeste geschiktheid hebben voor de een of de andere behandeling. Doch hier koomt alleen in geschil, of de Reien het oude toneelstuk waarlijk een voordeel aanbrengen.

Men zegt, *het is onnatuurlijk*, *het is onwaarschijnlijk*, *dat 12 of 15 lieden gedurende de uitvoering van het stuk pal op een plaats blijven staan.*

De hier volgende uiteenzetting, eindigende met de woorden: 'In deze te roemen zal men altoos overeenkomen, zo lang de dichtkunst zal bloeien', is opgenomen in brief no. 31; bij Messchert t.a.p. 62-65 tweede alinea, en 69 eerste alinea - 70 eerste alinea.

Doch zie daar dezen brief reeds weêr tot eene verhandeling uitgedijd: Vergeef mij H.W.G.J. zo ik uw geduld te veel gevergd hebbe. Nog heb ik uwe vleiende aanmoediging, tot de Toneelpoezij onbeantwoord gelaten. - Nooit heb ik gewaand, den stijl magtig te zijn, welke het treurspel voegt: - doch - uwe uitnodiging! - zij brengt mij tot besluiteloosheid. -

Dat Uw H.W.G. verzekerd zij van mijne vurige hoogachting! mogt ik mij vleien dat derzelver goedwilligheid zich het aandenken somtijds verlevendige van hem, die de eer heeft zich met alle vaderlandsche openhartigheid te onderschrijven, etc.

Bilderdijk.

Annotatie: De p. 57, r. 1 v.b. bedoelde brief is, als alle brieven van De Lannoy *aan* B. niet meer aanwezig. Noot (1) aanvullen: *DW.* III, 241:

Een blanke tranenvloed
Vermengt zich met een' stroom van zwart en purpren bloed,
Vliet nêer, en verwt op eens de bleekbestorven wangen,
Waarlangs de ontwrongen bol aan pees en zeen blijft hangen,
Bedruipend, half vernield, den stijfgeronnen baard.

31. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 9 Maart 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedeeltelijk gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 59-71; het aldaar ontbrekende: *Navorscher*, 1897, 440.

Collatie: p. 60, r. 6 v.b. de woorden *soort van* schrappen. - P. 61, voor de 1e alin. toe te voegen: 'Ik had ook, gelijk ik meen U.H.W.G. alreeds gemeld te hebben, geenerlei oogmerk bij 't opstellen van dit stukje, om het gemeen te maken. - Ik weet dus niet al te wel, of ik die fijne raillerie wel geheel verdiend hebbe, waar mede ik in uwen vereerenden onthaald worde.' Vgl. p. 69 v. Deze regels zijn in het klad doorgeschrapt. - P. 62, *begin*

1e al. (*Men zegt* enz.) - *p.* 65, *begin 2e al.* (*Maar wat* enz.) *overgenomen uit den vorigen brief; zie aldaar.* P. 64, r. 2/ 1 v.o. *de gevallen der Oudheid*, verbeterd uit: de stukken der ouden. P. 65, r. 4 v.b. *in deze gevallen*, verbeterd uit: in deze stukken. Begin 2e al. (*Maar wat* enz.) - p. 69, begin 1e al. (*Dit is* enz.): in het hs. op een afz. blad papier geschreven, met opschrift, in B.'s hand, 'Bijvoegsel over de onwaarschijnlijkheid van de Reien'. P. 67, r. 3 v.o. *vermogen*, lees: vermengen. P. 68, r. 8 v.o. lees: *weet te treffen.* P. 69 r. 4 v.b. lees: *de mijne te maken.* P. 70, vóór de 2e al. te lezen:

Nooit had ik mij kunnen verbeelden, H.W.G.J. dat de Hoofdleden van het genootschap N. b.o.b.[1)] vermetel genoeg zouden zijn om u tot hun lidmaatschap te nodigen. In 't vorige najaar ontfing ik een bezending van dat genootschap, bestaande uit den voorzitter en secretaris, die mij tot Hoofdlid en bestuurder verzochten, waar toe ik in hun vergadering verkoren was. Hoe dringend die Luiden ook waren, hun bezoek tot twee malen bij mij herhalende, ik heb mij verplicht geacht, deze verbintenis volstrektelijk af te slaan; niet tegenstaande zij mij een volstrekt gezag aanboden over de uit te geven werken, 'ten einde er in 't vervolg geen dichtstukken mochten insluipen, die ik te gering konde achten om naast de mijnen geplaatst te worden'. Meer konden zij op dit punt niet, en omtrent anderen boden zij mij allerlei voorrechten aan, die men zou kunnen wenschen, ja tot zo verre dat ik hun vraagde wat het genootschap toch aan mij gelegen kon liggen, dat zij mij ten koste van hunne wetten, en de onderlinge gelijkheid wilden koopen: hetgeen met een compliment beantwoord werd. - Dan, hoe ongaarne ik iemand voor 't hoofd stote, ik heb mij hieraan moeten weigeren om de algemeene minachting waarin dit genootschap hier is, en die schier op ieder overvloeit, die er deel in neemt: het uitgegeven deel van hun werken[2)] is mij onbekend, doch wordt algemeen veracht, en de twee voornaamste Hoofdleden, die het werk geheel schijnen te bestuuren, zijn de Hr. Kastelein[3)] en Brender à Brandis[4)]. De eerste is overal bekend en heeft zich, uit hoofde van verregaande verwaandheid en daar meê gepaard gaande onkunde, veel haat en verachting op den hals gehaald. Dit is de stem van het algemeen: en hoe verre die met de waarheid overeenkome durf

1) Het Genootschap *Natuur begaaft*, *oefening beschaaft*, te Amsterdam.
2) *Mengelpoëzij van het Kunstgenootschap N.b.o.b.*, A'dam 1778. Het waren hun eerstelingen (*Gids*, 1877 III, 108).
3) P.J. Kasteleyn (1746-1794), schreef later veel over scheikunde en over techniek, maar was ook dichter en toneelschrijver. Het Leidse dichtgen. bekroonde hem verschillende malen; hij werd er in 1789 nog lid van (*Ledenl.*).
4) Gerrit Brender à Brandis (1751-1802), stadsijker en wijnroeier, tevens leermeester in de wis- en sterrenkunde. Later een bekend Nutsman en schrijver-uitgever van enkele taal-, dicht-, en letterkundige periodieken. Met zijn *Taal-*, *Dicht- en Letterkundig Kabinet* begon hij in 1781. Hij was ook dichter en schreef o.a. leerdicht *De Schilderkunst* (1783). Hij was trouw lid van den Leidsen 'kunstrei', sedert 1781 (*Ledenl.*); Lid Mij. Ltk. 1786; Secret. Bat. Mij. v. Taal en Dichtk. Van 1795-1802 Secret. van de Municipaliteit van Amsterdam. Hij schreef een levensbericht van Kasteleyn (Witsen Geysbeek; v.d. Aa; Frederiks en Van den Branden).

ik niet bepalen: zijn kunde is zekerlijk gering, echter is hij niet gantsch ontbloot van *genie*; en hij toont zich ten mijnen opzichte, zo dikwijls hij mij in den schouwburg ontmoet[5)], nederiger dan ik van iemand verlangen zou, en telkens, wanneer ik hem niet kan vermijden, hervat hij zijn nodiging. - *Brender à Brandis* is een man van een zeer goed voorkomen, doch die zich gehaat maakt met zich in allerhande geschillen te laten zien, en nu, zonder de minste staatkunde of rechtsgeleerdheid te bezitten, politijke vaerzen maakt. De eerste is hier Apotheker, de laatstgen. geeft onderwijs in het boekhouden en is zeer geliëerd met den Hr. le Francq van Berkhey.[6)] - Zie daar, H.W.G.J. hebt geen mij van dit genootschap bekend is. - Ik kan niet denken dat dit bericht U.H.W.G. zeer aanzetten zal om er deel in te nemen. Ik vertrouw echter dat het lieden zijn van een goed zedelijk gedrag, en heb niet het minste tegen iemand van hun; doch zij zijn geen lieden, die men in een beschaafd gezelschap of bij lieden van smaak als zijn bekenden zou durven noemen. - Met verlangen zie ik het besluit te gemoet dat U.H.W.G. hier op zal goedvinden te nemen.[7)]

Den ingeslotene Uwer H.W.G. heb ik terstond na den ontfang aan deszelfs adres doen behandigen. Een (pijnlijke) ongesteldheid, die mij dwingt mijn kamer te houden, verhinderde mij, tot mijn uiterste leedwezen, mij door mij zelven van dien zo aangenamen last te kwijten, gelijk ik gewenscht had. - Den Hr. Uylenbroek, wien ik buiten dat spreken moest, en bij mij verzocht te komen, heb ik een klein compliment gemaakt; en U.H.W.G. mag zich gerust stellen, dat Hoogderzelver critiques hem niet dan vereeren.[8)]

Annotatie van het door Messchert uitgegeven gedeelte:

p. 59: [mijn nieuw uitgegeven Brief (1)] zie p. 69 n. - [de geleerden] met name Fontein en Valckenaer (*Br. v.d. Nav.* 6). - [galnoten en vitriool] vgl. Huygens: Die Gall, dat Coperoot... daer door de sterf'lickheit haer selven overleeft (*N. Zeestr.* 230). - [*Journalisten*] van de *Dicht- en Tooneelk. Bibl.* - [bij zeker geleerd heer] vermoedelijk Fontein of Wyttenbach. Met beiden was hij door den *Edipus* bekend geworden (*Ts. Mij. Ltk.*

5) Onjuist dus is B.'s herinnering in 1818: In Amsterdam ben ik na 1778 volstrekt niet in het geval geweest van het Tooneel te bezoeken (Messch. III, 306).

6) Jan le Francq van Berkhey (1729-1812). Eerst in kunsthandel, toen med. doctor geworden; dichter van aanleg, zoöloog en ontleedkundige uit ernstige liefhebberij. Tolmeester te Warmond. Lector in Nat. Hist. te Leiden 1773-1795. Vurig oranjegezind. In armoede gestorven (Wille, *Bl.-Bild.*, 148). - Reeds in 1775 had hij bedankt als lid van het Leidse Gen., ofschoon in '73 zijn portret in zijn bijzijn was ingewijd in het Pan Poët. Bat. (*Hand.*). Door het Haagse werd hij in 1786 na allerlei rumoer wegens 'onbetamelijk gedrag' geroyeerd als buitengewoon lid van verdienste (Höweler, a.w. 111). - Zeer uitgebreide coll.-Le Fr. v. B., Gemeentearchief, Leiden.

7) B. komt in br. 36 (Messch. I, 76/77) op deze zaak terug. Het besluit van De L. blijkt niet uit de corr.

8) Critiek op U.'s *Méropé.* Vgl. pp. 67, 68 v. en Messch. I, 71.

1905, 66). De beoordeling in de *Alg. Bibl.* was het uitgangspunt geweest voor een gesprek met den eerste (Messch. I, 9). [te recht stellen.... dat] beschuldigen, ten laste leggen, in gebreke stellen [een brief uit Overijssel] van Feith, antwoord op br. 28. B.'s repliek hierop in br. 33. - [de Schrijvers der Algem. Biblioth.] zie p. 52 b. Zij berispten B.'s vert. op p. 132, r. 7, waar E. ‘de oogen zig uitgegraven hebbende, zyne twee dogtertjes... dus aanspreekt: treedt nader! Drukt deze uw zusters, dees mijn handen...’. Zij achtten het Grieks hier ‘kwalijk’ opgevat en stelden voor te vertalen: Treedt nader tot deze uw Broeders, tot deze mijn handen. ‘Dit heeft een zeer nadruklijken zin, maar het andere is eene verzinning, en onverstaanbaar’ (III, 145). Zie voorts hierover uitvoerig br. 33, aan F.: t.a.p. 65-67.

p. 60: [zegt één der Ouden] wrsch. Cicero. De gedachte is zeer algemeen bij de classieken. - [den armen schrijver van Robert de Vries] W. Haverkorn, de Jonge, schrijver van *Robbert de Vries*, Treurspel, A'dam 1777, 2e dr. 1778. Nog weer herdrukt in 1820. - [ter neêr geslagen] doelt op de tekening der gebrekkige ‘Toneelpoëzije’, op p. 2: ‘onnatuurlijke samenkoppelingen van klagten, verhalen en gevechten, zonder eenheid van daad, tijd of plaats’ en op p. 5: ‘de wanschiklijkste vonden..... ten tweeden male ter perse gelegd’. - [in zijn vernedering..... te bespotten] de schr. der *D. en Tnk. Bibl.* had zelf B.'s critiek misverstaan, en den byzonder bedoelden, maar niet genoemden treurspeldichter met naam en stuk aangewezen. Vgl. *Br. v.d. Nav.* 11, 12. - [van Vondel, en Sofokles] die criticus had een ged. van Vondels vert. vergeleken met die van B. en daarbij V. ‘aan een verguizing bloot gesteld die

hij nimmer verdiend heeft, door niet voldoende rekening te houden met de gebrekkige Lat. vert. die deze heeft gevolgd' - iets waarvoor B. zelf in de Voorafspraak nadrukkelijk had gewaarschuwd - en bovendien nog een gewaande drukfeil over te nemen. B. verklaart zich 'hoogschatter van *Vondel*, wiens schitterende verdiensten volle recht hebben, om voor zodanige zwakheden, als waar meê hij der menschlijkheid tol heeft betaald, toegevendheid af te vorderen'. *Br. v.d. Nav.* 7-10. Zie inzake Bilderdijks mening over Vondel: Molkenboer in *Annalen Ver. tot bevord. beoef. Wetenschn. onder de Kathn. in Ndl.* 1934, 148-202, en daartegenover: A.G. van der Horst in *Nieuwe Taalg.* XLVe Jg. (1952), 210-223 en 248-257.

p. 61: Zie de collatie. - [N o n , q u o i q u e p a r t i s a n] in antwoord op een Frans gedichtje van De L., blijkens slot van dezen brief. Dit is niet meer aanwezig; ook niet in ms. copie of in druk bewaard. De 5e regel van B.'s vers luidde in het klad-ms. aanvankelijk: Ainsi que les français les anciens ont leur vices. De L.'s critiek op B.'s dichtstukje in br. 37 (Messch. I, 74).

p. 62: Zie de collatie. - [Q u i n t i l i a a n] 'narrationum... tres accepimus species: fabulam, quae versatur in tragoediis atque carminibus, non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis remotam' etc. *De orat. inst.* 2, 4, 2.

p. 63: [r e e d s e e n ' n a v o l g e r] Corn. van Engelen (Te Winkel V, 460 v.). - [A r i c i a o n d e r h o u d t enz.] zie de *Phèdre* van Racine, II, 2 en I, 3. - [L e s s i n g] 'Anstatt eines einzigen Ortes führten sie (die Franzosen) einen unbestimmten Ort ein, unter dem man sich bald den, bald jenen, einbilden könne', *Hamb. Dram.* 46es Stück.

p. 64: [d o o r J o k a s t e] 4e Bedr., in B.'s vert. p. 98. - [o v e r d e m a r k t] vgl. Handelingen 17:21. - Zie de collatie.

p. 65: Zie de collatie.

p. 66: [Heeft Venus op 's Dichters bede enz.] Aeneïs, I, 411 vv.

p. 67: [1] noot van Messch. aanvullen: p. 11; *DW.* XV, 10.

p. 68: [Een Alleenspraak van Hamlet,... van Patroclus] resp. in Shakespeare's *Hamlet*, Corneille's *Cinna*, fr. De Lannoy's *Leo de Groote* (bevat 12 monologen, waaronder 5 van Ardaburius) en Huydecoper's *Achilles.* - [Euripides' reien enz.] Arist. *Poët.* 18e Hfdst., laatste al. - [que l'esprit est la dupe du coeur] De la Rochefoucauld, Maxime 102.

p. 69: [1] noot van Messch. aanvullen: p. 11; *DW.* XV, 10. - [Leo de Groote] Treurspel door J.C. de Lannoy, A'dam 1767.

p. 70: [een Dichtstuk Uwer HWG.] *Aan Avitus. Over het gebruik der Tijtelen in onze brieven.* Gedr. in *Tael- en Dichtl. Oef.* III (1780), 229-233. En in *Nagel. DW.* 33-40. - [blijken van hoogachting (der) Doorl. en Kon. Hooghe-

d e n] Fr. De Lannoy droeg haar treurspel *De Belegering van Haarlem* (1770) op aan Willem V; zij had daartoe vooraf verlof gevraagd en het was haar op zeer gunstige wijze toegestaan. De *Dichtk. Werken* zijn begin 1780 verschenen met een Opdracht aan de Prinses, gedat. 20 Slachtm. 1779 (waarin de woorden:... 'Uwe Koninklijke Hoogheid, die mijne Zangnimf zomwijle zoo minzaam heeft aangelonkt'). Ongetwijfeld heeft zij ook voor deze Opdracht te voren toestemming gevraagd; zie Opdr. zelve: de hulde, die Uwe K.H. wel ontvangen *wil.* Haar *Nagelaten Dichtwerken* heeft B. in 1783 uitgegeven en eveneens aan de Prinses opgedragen. In die Opdracht zegt B. dat zij is: 'Door Uwe Hoogheid zelve met Hare gunst verwaardigd'. Hij deelt er ook mede dat zij van plan was geweest, het tweede deel van haar werken 'met dankbre ziel (als) offer op (te) dragen' aan H.K.H. In 1779 verwelkomde zij W. V te Geertruidenberg met een gedicht; toen zal zij stellig aan hem zijn voorgesteld. In '81 werd zij door het Hof begiftigd met de collatie ener praebende; zie p. 122 en. - [u w f r a n s c h d i c h t s t u k j e] zie noot bij p. 61. Fr. De Lannoy maakte vaker Franse gedichten; 'een (voorhanden) niet groote doch keurige voorraad daarvan' beloofde B. in Voorbericht *Nagel. DW.* spoedig te zullen uitgeven. Het is niet gebeurd. - [d e z e m i j n e v a e r z e n] vgl. Messch. I, 74, met ann.: p. 92 m.

32. Bilderdijk aan J. van Panders, 11 Maart 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1879, 306.

Mijn Heer,

Ik ben U ten hoogste verplicht voor de moeite, ter nader beandwoording' mijner vrage aangewend.[1)] - Schoon Gij Uw andwoord niet als beslissend opgeeft, mijn

1) Vgl. br. 29 (p. 71 vv).

Heer, ik berust er in, wijl ik wanhope meer licht te zullen krijgen; doch er blijft altoos een twijfeling over, die niet opgeruimd is.

Het is zeer mogelijk, dat de overeenkomst van naam in mijne papieren een gissing heeft doen opteekenen, die van allen grond ontbloot is: maar het is het vooroordeel dat we voor oude gedenkstukken voeden, hetwelk dit niet lichtelijk toegeeft, zo lang de valschheid dier betwiste aanteekening' niet bewezen is.

En dit is zij niet, Gij erkent het. - Doch Uwe redenen hebben 't mij zeer waarschijnlijk gemaakt, dat de Boompoort niet dan van een' sluitboom of waterboom benoemd is geworden.[2)] - Vooral daar Gij mij meldt, dat de kleinheid van 't poortje ('t welk ik in 't geheel niet kenne) het geenzins geloofbaar maakt, dat deszelfs grondlegging 18 maanden, of meer, voor zijne volbouwing geschied zoude zijn.

Men zou hier nog bij kunnen voegen, dat het ook niet waarschijnelijk is, dat de oirsprong van deze benaming zo geheel vergeten zou zijn, indien zij van een' Burgemeester der stad ont-

2) Aldus nog P.J. Glasz in de *Alkmaarsche Courant* van 21-3-1908: Men noemde deze poort zoo... omdat er in haar nabijheid lag een boom, d.w.z. een houten afsluitbalk. In het Zeglis had men een houten paalwerk gemaakt, van den eenen oever naar den anderen. Dit paalwerk diende zeker als aanlegplaats, maar... tevens om de toegang tot de stad langs het water des nachts te kunnen afsluiten en zoo de ontduiking der stedelijke accijnsen onmogelijk te maken. Men sloot daartoe de opening met ‘den boom’. Naar dien boom noemde men de in zijn nabijheid gelegen poort ‘De Boompoort’.

leend ware. - Dan dit alles zijn gissingen, die niets afdoen. Want, die ooit gemengd is geweest in het aanleggen van nieuwe gebouwen, weet hoe verbazend langdurig onvoorziene toevallen deze werken slepende kunnen houden, vooral in een' moerassigen grond, als waar op gij mij schrijft, dat dit poortje geplaatst is.

Nog meer; daar de poorten in den aanleg en 't ontwerp der wallen begrepen zijn; daar de wallen aan die vergrote zijde der stad reeds vroeger voltooid, en dus nog vroeger aangelegd, nog vroeger ontworpen zijn; zo valt het bestek van het maken der poort volmaakt in den tijd van Burgem. *Boom*[3]; en de blote uitgang, geschikt om een poort op te bouwen, kan den naam van Boompoort gekregen hebben, schoon er eigenlijk nog geen poort was, en die poort eerst verscheiden jaren daar na opgericht ware, en de poortzelv heeft vervolgens den naam moeten aannemen, die de plaats van zijn' stand reeds eigen was. - En hier uit kan ook ontsproten zijn, dat de oirsprong des naams onbekend is, vermits hij van iemand genomen is, die bij de bouwing niet meer tegenwoordig was.

Gij ziet dus, mijn Heer, dat men over en weder redenen genoeg kan uitdenken: het minste vernuft is daar vruchtbaar in; en wij zouden, zonder moeite, een goed Quartain over die stoffe vullen, zonder iets meer te weten. - De zaak blijft dus onafgedaan, en volstrekt onzeker, ten zij iemand, daar toegang toe hebbende, de Resolutien der Regeering' van Alkmaar, van het eerste *concept* om de stad aan die zijde te omwallen, tot na het volbouwen der poort, konde nazien. - Doch dit is genoegzaam onmooglijk.

Waarom deze man voor den beroemden Van Teylingen[4] en anderen zijn' naam aan een poort der stad gegeven zou hebben, is duister: doch dit maakt de zaak niet onmooglijk. Onderstel eens, mijn Heer, dat hij mooglijk alstoen ('t geen men wellicht konde weten) Fabrijk[5] geweest zij, zo is er reden genoeg voor; en er kunnen ontelbare andre voor zijn. Hij was ook beroemd genoeg in dien tijd, schoon men hem thands vergeten heeft, om eenige onderscheiding te verdienen. Ik zeg niet, boven *Van Teylingen* of een' ander die uitgemunt heeft, en vergun ijder zijn' billijken roem; maar boven den grooten hoop, en neffens grote mannen. - Een man die, als hij, zich in de gewichtigste onderhandelingen met roem gekweten, die, onder de vier gedeputeerden van de

3) Zie p. 72 n.

4) Floris van Teylingen (1510-1585); burgemeester der stad in 1554, '60, '61, '73, '75 en '77. Hij was het die, toen op 18 Juli 1573 de overheid weifelde, of zij, op Ruyckhavers verzoek, troepen binnen de stad zou laten, de knoop doorhakte, door na verklaard te hebben met den Prins en de burgers te willen leven en sterven, de vergadering te verlaten en met vele ingezetenen het prinsenvolk door de Friese poort binnen te laten (*Nw. Biogr. Wb.*).

5) Bouwmeester (*Wb. Ndl. T.*).

zeven Noordhollandsche steden, de eerste Unie tusschen onze provintie en Zeeland gesloten, die in een vermaarde vergadering de plaats van den Gouverneur van Noordholland bekleed heeft, om van geen meer zaken te spreken, waar in hij door Z.H. en H.E. Gr. Mog. met onderscheiding en tot zijne eer gebruikt is: kan zekerlijk niet gezegd worden onbekend te zijn; hoe zeer Alkmaar hem dan ook na zijn vertrek niet meer gedacht mocht hebben, 't geen ik mij naauwlijks kan voorstellen. En schoon hij meer als staats-, dan als krijgsman bekend staat, niet tot den oorlog opgevoed, Alkmaar heeft zich van zijn gedrag bij de belegering niet te beklagen. Intusschen is 't zeker, dat Boomkamp[6] hem niet gekend heeft.

Te onrecht, mijn Heer, zoudt ge U ook verbeelden, dat de geslachtnaam *Boom* hem niet toe behoorde. Boomkamp noemt hem nooit anders dan *Philip Cornelissen*, ik erken het[7], en heeft misschien niet van zijn' geslachtnaam geweten; maar het is daar om niet minder zeker, dat die reeds verscheiden geslachten ouder was. Zonder mij op mijn oude papieren te beroepen, kan ik U verzekeren, dat zijn vader, *Cornelis Boom*, door Sonoy in zijn brieven genoemd wordt, gelijk ik zulks zelf gelezen heb.[8]

Doch waarom wordt dan 's mans geslachtnaam niet algemeen aangeteekend? - Hoe kan men zo eene bijzonderheid, na verloop van twee eeuwen beslissen? Voor mij, ik beken oprecht, dat ik 't niet wete. - Doch dit is zeker, dat vele Lieden in vroeger tijd de geslachtnamen als een vrucht van de hovaardij beschouwden, en 't als een blijk van een praalzuchtig gemoed aanmerkten, zich daar bij te noemen. 't Kan dus zeer wel zijn, dat *Philip Boom*, die niet alleen zeer ervaren was in 't Theologische (waarom hij in genoegzaam alle Kerkgeschillen en Synodale vergaderingen gedeputeerd is geworden), maar ook zeer Godvruchtig, en daar bij vrij van alle praalzucht (gelijk behalven uit verscheidene gevallen, uit de opdracht der verklaring van den Eersten Brief van Petrus door Ds. Jacobus Laurentius aan Jonkh. Th. van Nieuwburg blijken

6) Zie p. 72 n.
7) In br. 29 had B. geschreven: ‘ten meesten deele zonder van zijn' stamnaam te melden’.
8) Bij Bor, *Nederl. Oorloghen*, ed. 1679 I 447: D. Sonoy in Juli 1573 aan den Prins over de moeilijkheden in het Noorderkwartier, na de inneming van Haarlem en kort voor het beleg van Alkmaar. Daarin: Is oock noodich dat daer beneffens twee ofte drie Boots worden gheordonneert om die Strandt (die de Vijant nu meest inne heeft) te bevrijen: waer oock noodich soo die van Enckhuysen gheheel slap zijn, dat uwe Forstelijcke Ghenade een scherpe commissie seynde op Cornelis Boom dat der Fugitiven ende Vijantlijcke goederen gheannoteert, die vruchten bij hem ontfangen, ende ten ghemeene nut werden gheemployeert, soo die van Enckhuysen daer gheheel niet toe doen, als oock niet van die aenghehaelde goederen, dat oock de voorschreven Boom tot sulcx werde gheauthoriseert, als oock omme bequame adjuncten tot sulcx te moghen nemen.

kan[9]), zich, om door een ijdel vertoon geen ergernis aan eenvoudige vromen te geven, onthouden heeft van zich anders dan met den naam van *Philip Cornelissen* te schrijven; en dat hij uit dien hoofde in publijke Acten alleen met dien naam voorkoomt, schoon zijn geslachtnaam echter wel bekend is geweest; 't geen geenen twijfel lijdt, daar zijn Vader en jonger Broeder zich altoos met denzelven geschreven hebben.

Dus verre, mijn Heer, van Uw' Stadgenoot. - Indien U bij toeval nog iets mocht voorkomen, waar uit men de zaak in geschil konde toelichten: ik vertrouw, dat Gij de goedheid wel zoudt willen hebben, mij van Uw bevinding te berichten. - Ik betuig U inmiddels mijn' welmeenenden dank voor den genegen' dienst, mij zo gulhartig bewezen. - Geloof, dat het mij altoos aangenaam zal zijn, U verzekering te geven, dat ik waarlijk ben,

Uw toegenegen Vriend
Bk.
Amstm den 11 Maart 1780.

33. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 12 Maart 1780.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 64-67. Met bijlage (die door Kalff niet werd herdrukt).

Collatie: P. 66 r. 1 v.b. moet achter *vrouwelijk* een komma gelezen worden. R. 4 v.b. τ□σ δε, lees: τ□σδε (aan elkaar: pron. dem.). R. 7 v.b. achter χερες invoegen de woorden: niet slechts.

9) *S. Apostoli Petri Epistola Catholica prior*, *perpetuo commentario explicata... per Jacobum Laurentium Amstelodamensem MDCXLVII.* - Nobili Viro ac Domino Thomae ab Egmont à Nieuburg Civitatis Alcmariensis Consuli, Dijkgravio in Schermeer, Ecclesiae Alcmariensis seniori cognato meo honorando. - Op de 8e en de 9e p. van de ongepag. opdr.: Accedit gratissima mihi semper ac dulcissima avi mei... Philippi Cornelii Boom, memoria. Qui et ipse anno 1573, cum urbs vestra Alcmaria ab Hispanis esset obsessa, tunc quidem extra ordinem, in ordinem Senatorum antea electus, in Consulum numerum adscitus, postea vero plus semel consulatum gessit. Qui etiam, uti nostri annales testantur anno 1575 commissarius fuit in Synodo Alcmariensi, quae prima, ni fallor, fuit Synodus particularis, loco domini Sonnoy, bellicis negotiis tunc impediti. Qui item unus deputatorum fuit septem Civitatum Noord-Hollandiae in conventu Ordinum ad primam Unionem inter Hollandiam et Zeelandiam, conclusam et confectam die 25 Aprilio 1376 et subscriptam: nomine septem Civitatum Noord-Hollandiae, Philippus Cornelii, Joannes Nicolai, Theodorus Petri. Qui denique, postquam ab Illustrissimo pioque Principe Auriaco Guilelmo, gloriosae recordationis, in consilium adhibitus, et ad varia negotia difficillimis istis temporibus expedienda missus, anno 1579 Amselodamum cum habitatione concessit, anno 1583, die 27 Octobris, a dicto Principe Guilelmo, et ab ordinibus Hollandiae, nomine Civitatis Amstelodamensis deputatus fuit in causa Coornhertii cum Saravia, Professore Leydensi. - Vgl. *Meng. en Fragm.*, 3: Deze (Filip Cornelissen) had niet dan ééne dochter, die aan den vermaarden Predikant Jacobus Laurentius huwde, uit wien mijne moederlijke familie is, en wiens grafstede in de Nieuwe of Oude Kerk te Amsterdam, door een *laurierboom* op den zerk kennelijk, ons eigen gebleven is, en waarin ik mij altijd voorstelde bygezet te zullen worden. B. bezat den commentaar van Laurentius (toen reeds?), in de uitg. Genevae 1669 (vgl. veilingcat.-1797, p. 29). Vgl. voorts Koll. I, 7. - Wap, *Bilderdijk*, 99, beweert ten onrechte dat niet *Filip* Cornelisz. (Boom) burgemeester van Alkmaar is geweest. Hij bekleedde aldaar dit ambt van 1575-1578 en vertrok in 1578 naar Amsterdam.

Annotatie:

p. 64 o.: [Dichtstukje... beeldtenis... Vriendinne] *Nagel. DW.* van De Lannoy, 86:

Dit is
LANNOY,
wier Geest,
bestraald
door
Godlijk
vuur,

In Lier- en
Heldendicht
de Kunst
huuwt aan
Natuur;

Met
Neêrlands
Dichtrenrei
driewerf in
't strijdperk
rukte;

En driewerf
voor hun
oog den
fieren
Lauwer
plukte:

Gij! die den
Belg de gaaf
der
schoonste
Kunst
ontzegt -

Beschouw
dit beeld, en
bloos! - 't Is
alles
wederlegd!

p. 65 b.: [mij... verre overtroffen] B.'s gedicht in br. 25 (Messch. I, 55). - [bij de werken der Freule] Nagel. DW. 85-92: Bijschriften van Bilderdijk,

Bussingh, Feith, J.A. van Goor den Oosterlingh (7 stuks), Greven, Janus Grotius (Lat., met vert.), T. van Limburg, Joan de Stoppelaar, Uylenbroek, S. van der Waal. - [B e h a l v e n h e t u w e ... n o g é é n] verm. dat van Van der Waal, zie p. 67 n. - [a a n s t a a n d e f e e s t d a g] de Hemelvaartsdag, als gebruikelijk tot 1781 (*Hand.*). - [h e t a f b e e l d s e l ... i n o n s h e i l i g d o m i n t e w i j d e n] door ziekte en overlijden van Houbraken uitgesteld (vgl. pp. 96 n.,...). In 1785 pas is de beeltenis der Dichteres posthuum ingewijd; geschilderd door Nicolaas Reyers, kunstschilder te Leiden, sinds 1772 medelid en 'opziender' van het in de vergaderzaal geplaatste *Pan Poëticon Batavum* (*Hand.* 1785; Voorb. *T.- en Dl. Oef.* I). In 1772 was het Gen. door aankoop in het bezit gekomen van dit 237 geschilderde afbeeldingen rijke 'Kabinet der Nederlandsche Dichteren en Dichteressen, aangevangen door Arnoud van Halen en ongemeen vermeerderd en verbeterd door Michiel de Roode en Arnoud de Jongh' (*Bericht* 1772). In 1773 gaf het Gen. uit: 'het Stamboek van Michiel de Roode', getiteld: *Arnoud van Halen's Pan Poëticon Batavum*, *verheerlijkt door Lofdichten en Bijschriften*, met een lijst van alle afbeeldingen die er waren bij het sterven van den Hr. De Jongh, en onder meer verzen van Bern. de Bosch, Feitama, Huydecoper, J. de Kruyff, L. Pater, D. Smits, J. van Spaan (*Hand.* 1773). Vgl. Te Winkel over het *P.P.B.*: V, 58-60. In 1774/'75 werd het Gen. door koop eigenaar van alle de overgeblevene manuscripten van het Amsterdamse Kunstgenootschap *Nil Volentibus Arduum*. Men overwoog, er van uit te geven. In de *Hand.* wordt daarover verder niet meer gesproken.

p. 65 m.: [a a n m e r k i n g e n o p U w e O d e a a n G o d] zie de bijl. bij dezen br. De Ode in *T.- en Dl. Oef. IV* (1783), 3 en in Feith's *Od. en Ged.* I, 3. - [m i j n a l g e m e e n o o r d e e l] zie br. 28 (Messch. I, 25).

p. 65 o.: [o m t r e n t m i j n e n B r i e f] id. en verg. p. 69 n. - [t e b e s t r a f f e n] zie p. 52 m. [v a n m e e r L i e d e n v a n s m a a k] zie br. 31 (Messch. I, 59) met ann., p. 76 m. [J o u r n a l i s t e n] zie p. 69 n. - [g e n o o d z a a k t] vgl. br. 31: coll. van p. 61.

p. 66 b.: Zie de collatie. - [d o o r B r o e d e r ... u i t d r u k k e n] zie br. 31 (Messch. I, 59) met ann. - Het citaat uit Sophocles, *Oedipus Tyrannos*, 1481; vert. d. Bild., in uitg. 1779, 132; *DW.* III, 248. - [W i j t t e n b a c h] zie p. 52 m. - [F o n t e i n] zie p. 41 m.

p. 66 m.: [als daar bij behorende] B. bedoelt o.i. dat de tweede benaming (deze mijne handen) als bijstelling staat bij de eerste benaming de broeders(handen): *fraternas* manus. - [of ik verstaanbarer geweest zou zijn] B. erkent dus, dat zijn vert. niet juist was. Hetgeen volgt, toont dat ook duidelijk genoeg.

p. 66 o.: [Integendeel enz.] *Alg. Biblioth.* III, 145: ‘(B. heeft) met veel oordeel 't oorspronklyke Grieksch... willen navolgen. Dit blykt uit het gansche stuk zelve, uit de Aanteekeningen, ja zelfs uit de misslagen, die hy een enkele keer begaan heeft, en zeer waarschynlyk zou vermyd hebben, ware hy door 't Grieksch, kwalyk opgevat, niet misleid geworden...’. Na de in br. 31 geciteerde berisping gaat de schr. aldus voort: ‘De Voorafspraak verdient de grootste opmerking, en in de meeste opzigten eene volkomene toestemming; althans... de toestemming van allen die maar eenige kennis hebben van de Oudheid, en door den smaak van beuzelingen niet bedorven zijn. - Niets, zeker, is ongelukkiger, gelyk de heer B. toont, dan dat men den Rei uit het Treurspel wil weeren; daar dezelve de Leermeester van 't volk is. Maar nu begeert het volk geene sermonades, en jaagt ongeduldig naar de ontwikkeling en het einde van het spel’.

Bijlage bij Brief no. 33. Aanmerkingen, ten verzoeke van den Weled. Heere Feith, op deszelfs Ode aan God.

Copie Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1898, 182.

Dit stuk behelst een twaalftal aanmerkingen van taalkundigen of metrischen aard. Met juist de helft daarvan blijkt Feith te hebben ingestemd: 1e C. v. 6 en 8 gewijzigd; id. 3e C. v. 6 (‘de waatren stijgen’), 4e C. v. 4; 6e C. v. 3 ('t laatste gekozen) en v. 5 (‘Groot, God! in 't stof’).

1 COUPLET

v. 6 *peilloze:*

De juiste toonval, die dit woord behoorde te hebben is *peíllŏzĕ*, welke uitspraak het tot een *dactylus* maakt: *peílloŏs* is een Trochaeus. Dan de versmaat dwingt het woord *peilloze* hier tot een *amphibrachys*. *Onpeilbre* vlijt zich hier beter in, en schijnt nagenoeg hetzelfde uit te drukken. - Het zelfde woord komt nog voor in het 9 Couplet, v. 3.

v. 8 *meetloos:*

Dit schijnt *maatloos* te moeten zijn; de ontkennende uitgang *-loos*, hetzelfde met los (in 't Gothiesch en Angelsaxiesch alreeds bekend, laus[1)], lear) koppelt zich naar den aart onzer taal niet dan met naamwoorden; schoon sommige Dichters hier vrijheid in gebruiken. - Misschien zou dit bijvoeglijk woord hier gevoeglijk ontbeerd kunnen worden.

2 COUPLET

v. 6 *gevoelloosheid* schijnt mij in dit vaers niet al te wel tegen '*t bestaan* over te staan, de kundige Dichter oordeele! - Ook zouden sommigen den trochaeus, waar

1) In het ms. in het oorspr. Got. schrift.

meê dit vaers aanheft, kunnen afkeuren; ik voor mij, houde hem echter ter dezer plaatse zeer goed.

3 COUPLET

v. 3 *pijlers:*

De eigenlijke Letterkunstige orde (waar aan men zich echter zo naauw niet behoeft te binden) zou hier *pijleren* eischen.[2] Misschien zou *grondvest* hier goed zijn; of, wil men een overdrachtig woord, *zuilen.* - De Dichter verkieze, of late het blijven: - de onnaauwkeurigheid, die ik hier aanstippe, is van dien aart, dat men haar goed kan maken met de woorden van Cicero: *Poëta jus suum tenuit et dixit audacius.*[3]

v. 6 *De Watren zuchten:*

't Zij alles wat hier gezegd wordt, op een natuurlijke, dan tegennatuurlijke wijze verstaan moet worden, ik ben met het *zuchten* der watren verlegen: en terwijl al deze werkwoorden van *smelten*, *beven*, *vliegen* enz. bijzonder op de zaken passen, waar van zij een werking uitdrukken, schijnt het *zuchten* den watren niet zeer eigen, althands niet bijzonderlijk te voegen. - Zou men niet mogen zeggen, b.v. *de wateren scheiden* of *splijten* (tegennatuurlijk als een vast lichaam) of de *wateren kraken* (natuurlijker wijze, door den vorst). Het eerste zou ik verkiezen, als 't sterkste. Doch (wil) men het rijmwoord behouden, zo zou ik liever *kolken* dan *wateren* lezen.

2) Om den hier vereisten, verheven stijl. Zie B.'s *Nederl. Spraakleer* (1826) 101: ‘waar nadruk vereischt wordt, gebruikt men dit (d.i.-en) bij voorkeur’. Ibid. 99: ‘gelijk het... meer kracht en klank brengen kan’. En vooral zijn *Voorln. over de Hollandsche Taal* (geh. 1811/'12; uitgeg. door De Jager 1875) 212-214.

3) Dit citaat vonden wij niet letterlijk terug. Vat B. hier samen wat Cicero over de vrijheid van den dichter, vergeleken met die van den orator, op onderscheiden plaatsen gezegd heeft? Vgl. *De Oratore* lib. I 16, 70:..... in hoc quidem certe prope idem [poëta atque orator], nullis ut terminis circumscribat aut definiat *jus suum*, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit; en zijn *Orator* par. 201-203:..... Sed in utroque [sc. in verbis et in collocatione verborum]..... frequentiores sunt et liberiores poëtae: nam et transferunt verba, cum crebrius tum etiam *audacius* et, priscis libentius utuntur et liberius novis..... - In een ingezonden brief aan ‘Heer Mercurius’ in *De Post van den Helicon* (1788, p. 118), dien wij om zijn publiek karakter niet hebben opgenomen, gebruikt B. nog weer dit citaat.

4 COUPLET

v. 4 *De flaauwste lichtstraal:*

De kundige Dichter gelieve op dezen schrijffeil verdacht te zijn, die hier ingeslopen is, voor *den flaauwsten lichtstraal.*

5 COUPLET

v. 8 *Azuren transen:*

Liever las ik hier *Hemeltransen;* omdat ze slechts ten onzen opzichte *azuur* zijn, niet volstrekt, en hier van een tijd, voor het bestaan van ons geslacht, gesproken wordt, waar in dierhalve de betrekking op ons nog geen plaats had. - men kan de uitdrukking nochtands zeer wel wettigen.

6 COUPLET

v. 3 '*t nietig zand:*

Liefst had ik om de *antithesis* gelijker in zijn leden te maken, aan wederzijde een epithethon, en wel van tegenstrijdige beteekenis, of in 't geheel geen b.v.

Van 's Aardrijks zand, *van 's Hemels zon.*

of, *van 't oeverzand*, *en van de zon.*

de Dichter oordeele zelf.

v. 5 *Groot in het Stof:*

In dit vaers misse ik, gelijk ook in het 7de, de gewone vloeibaarheid, die den Hr. Feith eigen is. Ik schrijf het toe aan den val des *accents* van *groot* op *in.* Een lichte verandering zal dit herstellen.

Nog kan ik niet voorbij, te zeggen, dat v. 5 en 6 mij lang duister geweest zijn, eer ik den zin begreep. Ik geloof, dat zij klaar zullen zijn met een *comma* achter 't woord licht te plaatsen.

9 COUPLET

v. 3 *Peilloze diepte van genaâ maakt* enz.

Behalven hetgeen reeds op *peilloze* gezegd is, schijnt het lidwoord hier niet wel ontbeerd te kunnen worden.

12 COUPLET

v. 1 & 3. 't Woord *Halleluja* rijmt hier opzich-zelve. - Maar het wordt ook in dit Dichtstuk met een anderen toonval gebruikt, dan de oirsprongklijke taal, waar toe het behoort, schijnt toe te laten. Ik heb geen kunde genoeg in het Hebreeuwsch, om hier over volstrekt uitspraak te durven doen; doch dit weet men dat de וא (Schourek) lang is, waarmee het woord ופלל geschreven wordt, dat hij den klank der Italiaansche *u* heeft, en ook door de Grieksche overzetters door ου, Halleluja, door □λληλουια uitgedrukt wordt: gelijk zij, die in de Oostersche talen ervaren zijn, het thands niet anders dan *Halleluja penultimâ productâ*, gebruiken.

13 COUPLET

v. 9 *Geboortedag der Eeuwigheid* enz.

Hier schijnt het woord *ruk aan!* wel herhaald te mogen worden b.v.

Geboortestond der Eeuwigheid

ô Sterfuur, naak! - beidt Englen! beidt!

Dus verre! - De Hr. Feith houde deze geringe berispingen ten goede, die ik niet, dan in onderwerping aan zijn verlichter oordeel, de vrijheid neme, hier aan te bieden.

34. Bilderdijk aan Ds. C. Ris te Hoorn, Maart 1780.

Klad, met drie bijlagen. Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt, in andere orde, in *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis*, II (1879-1880), 185-195. Vgl. de brieven 12 en 13.

Wel verre van u mijn opstel den voorleden' dingsdag te kunnen zenden, waar aan ik ook reeds bij ons gesprek wanhoopte, zijn dringende bezigheden oorzaak, dat ik mij ter naauwernood in

staat heb weten te stellen om het u nog voor den aannaderenden woensdag te doen toekomen. - Hier toe echter door mijn belofte verbonden, zoude ik het mij nooit kunnen vergeven, indien ik uwe verwachting te loor stelde. - Gij ontfangt dierhalve bij dezen, W.E.Hr., mijn ontworpen Bericht[1], 't welk ik, hoe de tijd mij ook drong, met alle mogelijke bedachtzaamheid opgesteld heb, en waar in ik UE. en verderen Hn. Bestuurderen[2] nog de volgende punten te bepalen geve,

t.w de prijs der teekeningen,
de kunstkoopers,
het getal der uitgaven in een jaar, en
dat der teekeningen in ieder uitgaaf.

Deze heb ik of open gelaten, of naar mijn bijzonder begrip ondersteld; gelijk ik ook nog ondersteld en aangenomen heb, dat het best ware de teekeningen ook afzonderlijk te verkoopen; wanneer ieder op haren bijzonderen prijs gesteld dient te worden, dien ik zo geregeld wilde, dat zij die 't geheel nemen er eenig, schoon gering, voordeel bij hadden.

De orde der steden, en de tijtels der Hn., in het Bericht genoemd, laat ik ook aan UWE. over. - Doch ik wenschte wel, dat men behalven de beschrijving der teekeningen ook iets van de kabinetten, waar in zij van tijd tot tijd geplaatst zijn geweest, konde zeggen; in 't welk ik mij niet heb kunnen inlaten, als daar niet van onderrecht zijnde.

Misschien zou 't ook goed zijn, bij voorraad te berichten, dat men thands een uitmuntende teekening van *Philip Wouwerman*, en een van *Willem van de Velde* onderhanden had, die men bij een volgende uitgaaf hoopte af te leveren.[3]

Ik heb het Bericht op zodanige wijze ingericht, als mij voorkwam de meeste verwachting van 't werk, en voor al het meest vertrouwen voor de ondernemers in te boezemen. Van dit laatste toch hangt zo veel af als van het eerste: en ik heb geloofd dat hier toe vooral moest medewerken:

de opgave der redenen, waarom men van 't eerste en reeds bekend gemaakte ontwerp heeft afgezien, en een applausibel voorstel van die redenen, waarom ik hier mede 't Bericht aanvange.

Om eene goede verwachting van 't werk te doen opvatten, heb ik geacht te moeten voorstellen deszelfs voortreffelijkheid boven 't oude ontwerp en deszelfs nuttigheid en gebruik, waar bij ik zo veel mooglijk getracht heb de eigenliefde te interesseeren. Ik heb best geacht, er zo veel mooglijk een geheel van te maken, en daar-

1) Zie bijlage 1.
2) V.d. Vad. Mij.
3) Zie bijlage 2.

om bij voorraad een tijteltje beloofd, dat ieder deel compleet zou maken; waar in ik echter niet weet of Hn. Bestuurders wel zullen willen treden, hoewel het mij alleraannemelijkst voorkoomt.

Doch dit alles betreft de onderneming alleen, en het koomt aan op de uitvoering. Dat hier toe de middelen geenszins ontbreken, heb ik gepoogt aan te toonen, door bericht te geven

van den persoon en verdienste van den graveerder,

van de middelen, die er zijn om goede teekeningen te krijgen; en om tot dit laatste een nieuw middel te vinden, heb ik er zodanige uitnodiging ingevoegd, als mij voorkwam aanlokkendst te zijn voor de liefhebbers, om hunne teekeningen tot dit gebruik te willen verleenen.

Voor 't overige ben ik in de beschrijving der teekeningen bedacht geweest, om de lieden meer oplettend te maken op 't geen er in voorkoomt, dan wel om er een volledige beschrijving van te geven, die de nieuwsgierigheid en 't belang, 't welk men er in stelt, minder opwakkert. - Een kleine bekendmaking gaat hiernevens.[4)] Waarmede dezen besluitende, onderschrijve ik mij na betuiging mijner ongeveinsde hoogachting, in haaste, enz.

Amstm den
Maart 1780.

Bijlage 1

Het is thands een jaar geleden, dat de Vaderlandsche Maatschappij van Koophandel, Rederij, en Fabrijken[1)], door de pen des toenmaligen Medebestuurders, den Heer *Cs. Ris*[2)], algemeen bekend maakte, dat zij van voornemen was, door de hand van een' bekwaam' Kunstgraveerder, en voor hare rekening, te doen vervaardigen en uitgeven eene verzameling van naar het leven geteekende *in- en uitlandsche vogelen*, met hunne natuurlijke kleuren gedrukt: van 't welk zij zich vleide, dat den algemeenen smaak voor de Natuurlijke geschiedenisse niet minder nut en vermaak konde toevloeien, dan de Liefhebbers der teeken- en schilderkunst' voldoening zouden vinden in de fraaie uitvoering, welke men zich voorstelde aan dit werk te geven[3)].

Dan, daar men niets, dan het geen ten volle uitmuntend ware, in het licht wilde brengen, bevond men welhaast, bij een naauwkeurig overslag van 't ontwerp, dat een werk van dien aart te kostbaar moest worden, dan dat men zich voor als nog durfde belooven een genoegzaam aantal kenneren te vinden, die teffens in staat zouden zijn deszelfs waarde te erkennen, en geneigd om dezelve tot een' prijs te betalen, die te hoger mocht zijn naar mate men minder vertier te wachten had.

4) Zie bijlage 3.
1) Zie p. 28 n.
2) Zie p. 33 n.
3) Vgl. brn. 12 en 13 (p. 28 vv). De bekendmaking wrsch. per circulaire, of in het in Maart 1779 verschenen *Alg. Berigt van den Staat der Vaderl. Maatsch.*, dat evenmin als de circulaires der Mij. te achterhalen bleek. Wat van het oud-archief nog aanwezig is - meest koopmansboeken - berust in het Economisch-Historisch Archief te 's-Gravenhage. Enkele gedr. stn. Gem. arch. Hoorn.

Deze zwarigheden, gepaard met den raad van verscheiden kunstkundige lieden en ervarene liefhebbers (waaronder wij de eer hebben mannen te tellen, die een' verhevenen rang in ons gemeenebest bekleeden)[4] hebben de gezamenlijke Bestuurders der Vader-

4) B.'s critiek (br. 12) is dus door meerderen gedeeld. Hij zal er zelf met anderen over gesproken hebben, als P. Calkoen Wzn. (p. 35 n) en mogelijk ook Joachim Rendorp (hieronder n. 10), die door zijn Moeder verwant was aan de Calkoens, en bekend was met de Fagels (id. n. 7).

landsche Maatschappy' doen besluiten van dit hun voorgenomen ontwerp (immers voor het tegenwoordige) af te zien, en de vermogens hunner kunstenaars op eene niet minder waardige wijze, en (zo zij zich zelven verzekerd houden) tot meer algemeen genoegen, en meer overeenkomstig met den heerschenden goeden smaak te doen aanleggen, door het in 't licht brengen van eene verzameling van Prentteekeningen naar de beste oude en nieuwe Meesters, waar van dit blaadtje geschikt[5] is, om een naauwkeurig Bericht te geven.

De Maatschappij stelt zich voor, de geachtste, beroemdste, en kundigste schilders, welke ons Vaderland en andere volken, doch voornaamlijk de Nederlanden, in vroeger en later tijd hebben opgeleverd, tot het voorwerp harer navolging te maken: met oogwit, niet slechts om den Liefhebberen een vermaaklijke uitspanning in het beschouwen dier kunstwerken te verschaffen, maar ook om den min kundigen deze mannen in hunne beste stukken te leren kennen, hun manier te doen opmerken, het schone er van te gevoelen, en zich een gezuiverde smaak in de fraaie kunsten te doen aanwinnen; waar van de nuttigheid en het vermaak in de samenleving zo wel als in andere wetenschappen te veel in het oog straalt en te algemeen erkend is, om hier zelfs de minste aanwijzing te behoeven.

Ter bereiking van dit belangrijk oogmerk zal men de beste, de schoonste, en de aangenaamste teekeningen uitkiezen, doch die ook teffens geschiktst zijn om den eigen manier van den kunstenaar wel te kenteekenen. - Men zal dezelven in 't koper doen navolgen, in den manier van teekeningen en op die wijze als de beste stukken van het beroemde kunstwerk, door den Hr. *C. Ploos v. Amstel Jac. Corn. Zoon* in het licht gebracht.[6] En zulks met alle naauwkeurigheid, tot zo verre dat men verzekeren durft, dat deze prentteekeningen in allen opzichte de plaats van 't oirsprongklijke zullen kunnen bekleeden, en dat zij niet minder den naam van vermeenigvuldigingen van het oirsprongklijk dan dien van navolgingen verdienen.

De bewerking zal geschieden door de zeer bekwame hand van den kunstgraveerder *Bernardus Schreuder*[7], thands in den dienst der Vaderlandsche Maatschappij, die in dezen onbekenden tak van graveerkunst geoefend is, door eenen veertienjarigen arbeid aan het voorz. prentwerk van den Hr *Ploos van Amstel*, waar in hij de beste en geachtste stukken heeft uitgevoerd, gelijk aan Hn. Bestuurders der Maatschappije door de volledigste blijken bewezen en ten vollen aangetoond is: 't geen men bij dezen goed heeft geacht bekend te maken, ten einde bij niemand de minste twijfel ontstaan mochte, of men in staat ware, door de uitvoering aan hetgeen in dit Plan beloofd wordt, en aan de verwachting, welke men vrijelijk van hetzelve mag opvatten, te kunnen voldoen.

Men zal ieder uitgave, die voortaan uit 2 of 3 stukken bestaan zal, en waarvan men denkt jaarlijks 2 of 3 in het licht te zullen geven, van eene korte beschrijving vergezeld doen gaan, houdende een beknopt verslag van de teekeningen, aanwijzing van 't geen daar in op te merken is, en de onderwerpen waar in de Schilder voornaamlijk heeft uitgemunt.

Na het vervullen van een 25 tal dezer stukken zal men een bijzonder tijteltje voor dit werk afleveren in een' goeden smaak en door een' voornaam' tekenaar ontworpen, ten einde het werk dus tot een bekwaam deeltje te maken.

5) D.i.: bestemd.
6) Zie p. 29 n.
7) Zie p. 28 n.

In eene zaak, welker uitvoering van zo veel verschillende omstandigheden afhangt, en voor een ieder (de ondernemers uitgezonderd) volstrekt onzeker is, gelooft men dat het vorderen van Inteekening beter zou voegen voor hen die tot oogwit namen (ten doel hadden)[8] hun werk van tijd tot tijd te verminderen, en dus van het goed vertrouwen der inteekenaren een ongeoorloofd misbruik te maken; dan voor ons, wier bedoeling niet is, dan de onderneming, die wij aankondigen, steeds gewichtiger en voortreffelijker te maken, door geene dan uitmuntende stukken en van ongemeene waarde te bezigen: waartoe [zich] de schoonste gelegenheid voor de ondernemers heeft opgedaan, door den toegang, welken zij thands nieuwlings verkregen hebben tot de keurigste en vermaardste kunstverzamelingen, welke in ons Vaderland bekend zijn. De H.E.G.Hr. *Fagel*[9] en

8) Beide uitdrukkingen in het hs.

9) Francois Fagel (1740-1773), zoon van den bekenden griffier Hendrik Fagel (1706-1790), zeer begaafd en bereisd man. Sedert 1767 zijn Vader als tweede griffier toegevoegd. Vriend van zijn leermeesters Ruhnkenius en Hemsterhuis. Zie Wille, *Van Goens* I, reg. Zijn kunstverzameling, die 20 Mei 1799 te Londen is geveild, zal door zijn zoons naar Engeland zijn gebracht vóór dat hier te lande alles werd gekonfiskeerd. Hendrik, geb. 1765, was in diplomatieken dienst. Robert, geb. 1771, vertoefde met den Prins in Engeland. (Van der Aa, *Biogr. Wb.*; Wurzbach, a.w.; veilingcat. Bur. kunsthist. documentatie, 's-Grvh. Lugt, no. 5921: vermeldt alleen tekeningen.)

de H.E.G.Hr. Mr. J. *Rendorp* Hr. van Marquette enz. enz.[10] hebben de edelmoedigheid gehad de Bestuurders door deze kunstlievende vergunning aan zich te verplichten, gelijk hier in dank erkend wordt. En men gelooft zich met grond te mogen vleien, dat ook andere brave kunstminnaars zich wel zullen laten gevallen, ook hunnen kunstschat, door het gebruik van de eene of andere teekening uit denzelven, (voor welker bewaring men altoos borg zal willen stellen) ten nutte der schoone teekenkunst en tot eer van de bekwaamheid der kunstenaren aan te wenden. Hier toe worden alle Liefhebbers ten ernstigsten verzocht en uitgenodigd, en men belooft hunne genegen medewerking hier in, bij alle gelegenheid erkennendlijk te beandwoorden.

Behalven de kunstkoopers, bij welke het Prentwerk uitgegeven zal worden, zullen de Gebroeders G. en *Chr. Henning*[11], de konstschilder- en behangselfabrijk der Maatschappij dirigeerende, te Haarlem en Hoorn, gemachtigd worden hier over te handelen. In Amsterdam zal de uitgave geschieden bij J.W. Grebe, te Haarlem, - te Leiden, - te 's Gravenhage, - te Hoorn, - te Utrecht, te Middelburg -, te Zierikzee -, te Zwol, te Groningen, te Franeker - enz. bij wie ook reeds werklijk de eerste uitgave als een Proeve te zien is en afgeleverd wordt.

Dezelve, voor tegenwoordig slechts strekkende om een blijk van des kunstgraveerders vermogen te geven, in het naauwkeurig en teffens ongedwongen navolgen van de verschillende manieren der onderscheiden meesters, wordt voor den prijs van f - afgelevert, en bestaat in de volgende prentteekeningen:

No. 1 Een fraai gestoffeerd Landschapje, met roet gewasschen door *J. Esselens*[12].

Een heuvelachtige grond met een ruim water in het verschiet, van een helderen middagzon beschenen, is het geen in deze teekening voorgesteld wordt. Een Heer en Juffer zitten op een' voorgrond ter zijde van de schutting eener schuur in een rustende gestalte, met een' boer die voor hen staat en hun iets aan schijnt te bieden, in gesprek. Op een' dieper' grond vertoont zich een gezelschap van boerinnen in een drok onderhoud. Het stukje is vlug met de pen omgetrokken in den stouten manier, dezen meester eigen, en verbeeldt meer dan er in geteekend is. Het is luchtig doch krachtig opgewassen en met den penceelslag bevallig getoetst, zeer zonnig en zomerachtig. J.E. was een leerling van -

No. 2. Een vlak landschap met zwart krijt, door *J. v. Goien*[13]. Dit stukje vertoont een dorpgezicht, ter rechterhand met een reeks huizen en schuren, en in het midden de kerk. Een ander dorp vertoont zich in 't verschiet. Op den beschaduwden voorgrond zit een vrouwtje met een kind te rusten, met een' bij haar staanden hond: benevens een' landman bij een waterput. Enkele wandelaars, zo wel als eenige mindere rustende beelden, toonen door hun slappe houding en tragen gang de hitte van den zonneschijn die hier afgebeeld wordt, en op een dieper grond ziet men een wegrijdend rijtuig in

10) Joachim Rendorp, Vrijheer van Marquette (1728-1792), was brouwer, als vader en grootvader, in ‘De Haan’ op de Geld. Kade, en bekleedde tal van vooraanstaande functies. Was tussen 1781 en 1793 vijf maal burgemeester van Amsterdam. Stond min of meer tussen de partijen. Bij de plundering van zijn huis op het Singel (no. 292) door de muitende Kezen, in Mei '87, werden vele kunstwerken vernietigd. Zijn verzameling schilderijen, cameeën en sculpturen werd 9 Juli 1794 te Amsterdam verkocht. (*Nw. Biogr. Wb.*; Wurzbach a.w.; de Balbian Verster, *Burgems. van A'dam*, 132; veilingcat. *die echter geen tekeningen bevat*, Lugt, no. 5232).

11) Godfried en Christiaan Henning. Zie p. 34 n.

12) Jacob E. (1626-1687). Stuk thans in Louvre; cat. Lugt 265, Pl. XLIV.

13) Jan Jozefsv. v. G. (1596-1656). Misschien is bedoeld veilingcat. Fagel no. 167.

de verkorting. - Dit alles is luchtig en natuurlijk geteekend, en naar den manier van *Van Gooien* met meer waarheid dan denkbeeldigen zwier, en is flaauwtjes opgewassen. De teekening is volgens haar onderschrift in 1651 gemaakt. V.G. was een leerling van -; hij was de leermeester van den beroemden *Jan Steen*, die zijne dochter trouwde. Boerendorp- en watergezichtjes was zijn werk, waar in hij de natuur ongemeen wel wist te treffen.

No. 3. Een stil watergezichtje met oostindische inkt gewassen door *Coops.*[14)]

Verscheiden groter en kleiner schepen, in een slappe koelte naauwlijks voortzeilende of geheel stilliggende, vertonen zich in deze teekening in een zeer gevallige ordonnantie. Voor in het stuk heeft men een hoofd met paalwerk, waar bij 2 schippers een bootje, dat half op de droogte is, zoeken af te stoten. Verders ziet men eenige visschers korven naar het strand dragen. Deze teekening is zeer vast met de pen omgetrokken, en helder en krachtig, schoon vaardig, opgewassen.

No. 4 en 5. Een bloem- en vruchtenstuk van *J. van Huysum*[15)], met oostindische inkt gewassen.

Een struik pas opengegane rozen, met een papavertros, in een aarden gebootste vlesch, met andere bloemen geschakeert, vertoonen zich in het eerste stuk voor een nis, met een hangend kleed gedeeltelijk bedekt.

Het andere verheelt een fruitmand, met druivtrossen, appelen, en andere vruchten op een tafel.

De naam van *Van Huysum* is te bekend dan dat men iets tot lof van zijn werk zou behoeven te zeggen, daar men weet dat de grootheid van ordonnantie en vastheid van manier zelfs zijn minste stukjes onwaardeerbaar en van de uiterste nuttigheid voor de beoefenaars van dezen tak der schilderkunst maken.

De geheele uitgave wordt, als gezegd is, voor f - afgeleverd; doch of misschien iemand dezelve stukjes gedeeltelijk mocht begeren, zo zijn de bijzondere stukken tot de volgende prijzen bepaald:

No. 1 f - No. 2 f - No. 3 f - No. 4 en 5, ieder -.

Bijlage 2.

In *Arch. Ndl. Kunstgesch.* is deze bijlage ten onrechte bij br. 13 gevoegd, die van 1779 moet zijn; zie aldaar (p. 33 n). Het afzonderlijk stuk papier behoort kennelijk bij dézen brief: er wordt naar verwezen.

1. Een Ordonnantie op gegrond papier, met zwart krijt geteekend door PHILIP WOUWERMAN.[1)]

Deze zo bevallige als naauwkeurige teekening vertoont een gevlekt rustend rijpaard in een landschap, wordende door een' staljongen, die er voor staat, bij den toom gehouden. De rijder staat ter zijde, gereed, zo het schijnt, om er op te klimmen. Aan de voeten van den staljongen ligt een langoorige hond tegen den rijder te keffen. Alles is uitnemend vast, fiks, en zuiver van omtrek, en van een allerbevalligste houding: met breede trekken doorteekend, vlak van schaduwen, en stout opgetoetst. Boven aan, vertoont zich het gewone merk des Schilders, die ook deze zelfde Ordonnantie in wat groter vorme, op paneel geschilderd heeft.

14) Pieter C. (geb. ± 1635, gewerkt 1668-1677). Waarsch. bedoeld 'n tekening, aanwezig in Prentenkabinet te Amsterdam; Van Huffel vermeldt ze niet.

15) Jan van H. (1682-1749). De tekeningen van Esselens, Van Goyen en Van Huysum (v. Huffel, a.w. nos. 44, 54, 65, 66) zijn nog door Schreuder, die dat jaar overleed, bij de Vaderl. Mij. uitgegeven (id. pp. 21, 43). Ze zijn (behalve het laatste) aanwezig in P.K. A'dam. Vgl. Bijlage 3.

1) 1619-1668. Deze tek. komt voor in veilingcat.-Fagel: no. 535; v. Huffel no. 188.

2. Een Historische Ordonnantie in kleuren, door REMBRAND VAN RHIJN.[2)]

Dit kostbaar stuk vertoont den armen LAZARUS uit de Parabel, in een smeekende gestalte aan de deur van den rijken man liggende, die, op den drempel staande, hem verachtelijk afwijst. De honden, de zweeren van *Lazarus* lekkende, maken het voorste gedeelte uit van dezen groep. *Lazarus* vertoont zich ter zijde in eenen erbarmlijken staat, gedeeltelijk in de verkorting. De rijke man is op de Oostersche wijze gekleed, in een lang rood ondergewaad, met een witte gordel ombonden; een blaauwe tabbaard hangt er over, aan de armsgaten met goud geboord. Hij heeft een gouden keten om den hals, en eenen tulband op het hoofd.

Het gebouw, 't welk hier als de woonplaats des rijken mans voorkoomt, is geheel

2) Bij v. Huffel vermeld onder no. 133. *In de Rembrandt-litt. onbekend.* Komt ook in de reprod. mappen van R.'s leerlingen en omgeving, Bur. Kunsthist. Documentatie 's-Grh., niet voor. Is het een stuk van Philips de Koninck? (Meded. van H.R. Rookmaaker, drs. Kunsthist.)

Gotthisch, en beandwoordt aan den smaak van den tijd, waar in *Rembrand* gebloeid heeft. Tegen de vlakte van den muur is een wijngaard, die roode druiven draagt, opgeleid.

De voortrefflijke schikking van het licht en bruin, waar in deze grote man zo heeft uitgemunt, brengt in deze teekening ook dat zelfde sombere te weeg, dat alle zijne stukken characteriseert. - Alles is met de pen omgetrokken, en hier en daar geartzeerd: met roet opgewassen en verder met sapjes gekleurd. Het goud van den tabbaard, de keten, en de franje, met welke de gordel aan zijn einde versierd is, is met schulpgoud geschilderd, doch het welk door den tijd van zijn' glans beroofd en bruin is geworden.

3. Een stil watergezicht, met oostindische inkt gewasschen door WILLEM VAN DE VELDE.[2)]

Deze rijke Ordonnantie vertoont meer dan twintig vaartuigen van allerlei grootte en soort in een zeer bevallige schikking, bij een zeer zacht koeltje en bewolkte lucht, ginds en herwaarts zeilende. Breede lichten, in een fraaie smaak met vlakke schaduwpartijen afgewisseld, die er een zonachtig voorkomen aan geven, prijzen dit stukje bij uitstek aan; zijnde het gantsch met het penseel geteekend, en alleen met de pen stout en luchtig opgetoetst.[3)]

Bijlage 3.

De Vaderlandsche Maatschappije van R.K. en F. te Hoorn adverteert bij deze, voor hare rekening van tijd tot tijd te zullen uitgeven en gemeen maken eene VERZAMELING VAN PRENTTEEKENINGEN na *beroemde* Nederlandsche en andere *meesters*, in de zelfde manier en smaak als het beroemde Kunstwerk door den Heer *C. Ploos van Amstel Jac. Corn. Zoon* in het licht gebracht. Welke VERZAMELING vervaardigd wordt door de zeer bekwame hand van den Kunstgraveerder BERNARDUS SCHREUDER, thands in dienst der Vaderlandsche Maatschappij', en in dezen tak van graveerkunst geoefend door eenen veertienjarigen arbeid aan 't voorzeide Prentwerk, in 't welke hij de beste en geachtste stukken heeft uitgevoerd, gelijk den Heeren Bestuurderen der Maatschappije door de volledigste blijken bewezen en ten vollen aangetoond is.

De eerste uitgave en proeve dier Verzameling, welke van tijd tot tijd door fraaier stukken achtervolgd staat te worden den liefhebberen dezer fraaie kunst thands aangeboden wordende, bestaat in:

Een fraai gestoffeerd landschapje, met roet uitvoerig gewassen, na D. ESSELENS.

Een stil watertje, met scheepjes, na P. COOPS, met oostindische inkt.

Een landschapje na J. VAN GOOIEN, met zwart krijt.

Twee bloem- en vruchtstukjes, na JAN VAN HUIJSUM, met oostindische inkt.

Deze prentteekeningen worden afgeleverd en zijn te bezichtigen te *Hoorn* en te *Haarlem* bij de Uitgevers-zelve, de gebroeders HENNING; te *Amsterdam* bij de ERVEN HOUTTUYN; te '*s Gravenhage* bij -; te *Utrecht* bij -, te *Middelburg* bij -, alwaar een uitvoeriger bestek van het werk om niet te bekomen is.[1)]

2) De jonge, 1633-1707. Tekende zeeslagen, evenals zijn vader W.v.d.V., de oude. Deze tek. bij v. Huffel niet vermeld. Wrschl. bedoeld veilingcat.-Fagel, no. 458.

3) Deze drie stukken zijn alle nog door Schreuder bij de Vaderl. Mij. uitgegeven (v. Huffel, 21, 22, 43). Ze zijn aanwezig in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

1) Annotatie zie bijl. 1.

35. Bilderdijk aan Gecommitteerde Raden van de Heeren Staten van Holland en West-Friesland, Maart 1780.

Ongedateerd. Copie, van de hand van Bilderdijk, Mij. Ltk. cod. 1620. Gedrukt: *Navorscher* 1896, 678.

Aan de Edele Mogende Heeren
Gecommitteerde Raden van de Heeren
Staten van Holland en West-Friesland.

Edele Mogende Heeren,
Door de gunst Uwer Ed. Mog. bij Hoogderzelver Resolutie van den 15n Maart 1776 tot Boekhouder op het Comtoir des Opzien-

ders van 's Lands Collective Middelen over het ressort van Amsterdam aangesteld, heb ik het genoegen gehad, in deze hoedanigheid 's Lands dienst, gedurende den tijd van vier jaren te mogen waarnemen[1)], gelijk ik vertrouwe, tot voldoening zo wel van 't Comtoir van Verandwoording in de Hage[2)], als van den Opziender-zelven[3)]: - Dan, vermits de bijzondere omstandigheden, waarin ik tegenwoordig verkeere, mij tot het besluit hebben doen komen, van mijne zucht tot de Letteren in te willigen, en mij alzo op de ernstige beoefening van eenen voornamen tak van wetenschap toe te leggen, 't geen met de observante betrachting der plichten van mijnen voorz. post niet wel gepaard kan gaan; zo geve ik mij de eer, Uwe Ed. Mog. dit eerbiedig voor te dragen met onderdanig verzoek om in deze mijne qualiteit uit 's Lands dienst te worden ontslagen. Teffens met submisse bede, dat het Uwe Ed. Mog. behagen moge, dezelve bediening op mijnen Broeder, Johannes Bilderdijk[4)] te confereeren, die hiertoe, in allen opzichte, een bekwaam subject is, en wien ik ten volle in staat zal konnen stellen, mij in de waarneming van 's Lands zaken zonder eenig derzelver nadeel te kunnen opvolgen.

1) B. is dus zeer beslist niet in 1779 met zijn studie begonnen, zoals Kollewijn wil (I, 109). Hij noemt dezen br. wel, maar heeft dien niet gezien (108 n. 4). Ook stelt hij ten onrechte op grond van hetzelfde citaat twee bezoeken aan Feith, in 1779 en 1781, beide gevolgd door een ziekte (*M. en Fr.* 11: Nu ging ik naar Leyden, en ondanks een ziekte van eenige weken die my in Overijssel by mijn vriend Feith overviel en geweldigen nasleep van etlijke maanden had welke my nu midden in de kollegien deed invallen enz.; Koll. I, 109 en 82). Er is één bezoek geweest, zomer 1780. Hiermee in overeenstemming Hs.-Kumpel (B.-Mus.): ‘'t was ten huize van (Feith) dat hij eene zware krankheid doorstont, eer hij nog 's Lands Hoogeschool te Leyden betrat’. B.'s globale tijdsbepaling in een br. aan M. Tydeman van 1815 (Koll. I, 80 n. 5) moet op een vergissing berust hebben. Ten overvloede blijkt dit uit 'n brief van 18 Aug. 1816 aan een zoon van Feith, *Ts. Mij. Ltk.*, 1905, 103. B. is ingeschreven te Leiden 19 Mei 1780 (id. 109 n. 2). Dit request zal nog in Maart geschreven zijn want 30 Mrt schrijft hij aan fr. De Lannoy (in kladms., niet opgenomen, zie Messch. I, 77): ik vertrek... - Vgl. voorts p. 102 o.
2) waaraan Jacob Vosmaer was verbonden: p. 11 n.
3) zijn Vader Is. Bilderdijk. Deze had het recht van overerving voor zijn zoon verworven. *M. en Fr.* 10; *DW.* XII, 139.
4) geb. 10 Sept. 1761. Hij nam de plaats van zijn broeder in en werd 11 Oct. 1782 aangesteld tot Opziender over de stad Amsterdam naast zijn Vader, buiten bezwaar van de gem. of prov. schatkist (Koll. I, 108). Overleed 25 Oct. 1788 (vgl. p. 230 m. en *DW.* X, 304). Daar B.'s jongste broeder voor 't ambt van boekhouder te jong was (geb. 1773) en door ‘meer daar bij komende omstandigheden’ is het overlevingsrecht te gronde gegaan (Hs.-Kumpel, Bild.-Mus.). - Willem B. zou als ‘boekhouder generaal’ reeds een ‘fraay jongelingsinkomen’ hebben genoten (Id.). Daarenboven was hij sinds 1773 ‘beneficiaat van een der twee kapellanijen’ van ‘het Backschoir’ in de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch (zie Wille: *De* ‘*Orde van den Zwaan*’, *28e en 29e Jaarversl. B.-Mus.* 19-30), waarvan hij in deze jaren resp. 142, -, 125. -, 139. - en 136. - gld. ontving (Staten v.h. inkomen t/m 1782, en 1824, B.-Mus.; 1777-1779 in B.'s hand). - Uit B.'s kantoorjaren is ook het ms. Journaal betr. de nalatenschap van wijlen Mejuffrouw Debora Pelgrom de Bie, overl. 10 Juni 1775 (verz.-Leeflang, Gem. arch. 's-Grvh.).

36. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, ongedateerd; verzonden 30 Maart 1780, tegelijk met no. 37.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 71-73.

Collatie:	p. 71, r. 1 v.o. *eerste*, lees: eersten. - P. 73 r. 3 v.b. achter *mij*, weer doorgeschrapt, de woorden: schoon ik de versificatie wel wat meer gekuischt wenschte.
Annotatie:	
p. 71:	[uw vereerende aanmerkingen] vgl. pp. 66, 67, 76; onder.
p. 72:	[Een bijschriftje op het Afbeeldsel Uwer HWG.] gedrukt *Nagel. DW.* 92; het roemt haar als tiende zanggodin, en gewaagt van het roemrijkst handen-klappen te harer eer in den Schouwburg. - [ander stukje] zie p. 82 b.
p. 73:	[het mijne] zie br. 25 (Messch. I, 55).

37. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 30 Maart 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in BRIEVEN, uitg. Messchert, I, 73-80.

p. 73:	[het andwoord van den Hr. U.] zie vorigen br., tegelijk met dezen verzonden. En vgl. pp. 66, 67, 76. [puntdichtje van... Feith] zie p. 82 b.
p. 74:	[mijn brief met zijne bijlagen] br. 36 met het antw. van Uylenbr. en de verzen op het Afb. der Dichteres, van Uyl. en Feith. - [de lompe feil in mijn fransch vaersje] het versje Messch. I, 61, vgl. id. 70 (beide br. 31). De feil in den regel: je ne prétends régl*er au* gré de leurs caprices. - [Boileau] *Art Poëtique* I, 107/108.

p. 75: [al mijn vroegere Fransche vaerzen... aan de vlammen te offeren] de vroegste, ons bekende, zijn dan ook - behoudens het p. 20 m. genoemde vers *A Mademoiselle Mélitte*, een opdracht zijner prijsdichten aan Nicht Pelgrom de Bie - uit het begin der ballingschap: in Hs. LXX Kon. Ak. Vgl. over deze verzen J. Smit, *B. et la France*, diss. 1929, 132 vv. - [mijn laatste pleidooi voor de Reien]Messch. I, 62-70 (br. 31). - [mijne ongesteldheid] B. had een zwakke gezondheid van jongs af. Een onverdacht getuigenis: p. 11 b., van Jac. Vosmaer. Dit jaar is hij herhaaldelijk ziek: in Maart (reeds den 9 en, p. 76 m.), veel ernstiger in Juli of Aug., in Zwolle, bij Feith, met nasleep tot eind Oct. (p. 91 n.).

p. 76: [uwe vriendin] mogelijk Mevrouw de Wed. Bicker, geb. Pels, aan wier lustplaats Schaapenburg te 's Graveland zij een vers wijdde, waaruit onderlinge vriendschap blijkt (*Dk. W.* 217), of Mevr. de Wed. Hartsinck-Hasselaar (rouwdicht op Mr. J.J. Hartsinck, 1779, *Nagel. DW.* 17). - ['t bewuste Genootschap] *Natuur begaaft*, *oefening beschaaft*, te Amsterdam (p. 75 en.).

p. 77: [(1)] het slot der aant. v. Messch. is onjuist. Wel zinspeelt B. hier op zijn voorgenomen vertrek naar Leiden om daar de rechtswetenschap te gaan beoefenen. Vandaar ook wel zijn geleerdheidsvertoon op dit punt, in dezen br. aan De L., en volg.: Messch. I, 80, 84, 88. Door ziekte verhinderd, is hij pas tegen Nov. de colleges gaan volgen (zie p. 91 n.). - Bij nader inzien zal B. het voorbarig geacht hebben, zijn plannen nu reeds geheel bloot te leggen, en daarom deze regels hebben weggelaten. - [De Dichtkunst, zo aanbidlijk zij is... enz.] vgl. over zijn verhouding tot de Muzen Messch. I, 25 (br. 28) en 56 (br. 26); p. 108 o.

p. 78: [Dobbrauski] zie p. 63 m. - [al te milddadig in lofdichten] Voor

de jaarverg. v.h. Leidse Gen. in 1777 dichtte hij een vers *Aan de... Beschermheeren en... Bestuurders van het Taal- en Dichtk. Gen.*, enz., waarin hij met lof gewaagt van B.'s bekroonde prijsvers. B. nam het op in het op p. 20 m. genoemde pres. ex. zijner prijsverzen voor zijn Nicht Pelgrom. Voorts schreef D. in '79 of '80. een vers van 88 alexandrijnen *Aan den Heere Willem Bilderdijk*, (Kon. Ak. B.-cat. 381). - [de commissie Uwer H.W.G.] vermoedelijk het afschrijven van

recensies van haar *Dichtk. Werken*, begin 1780 verschenen; zie Messch. I, 90 (br. 45).

p. 79: [H o u b r a k e n] zie pp. 67 b., 82 b., 96 n., Messch. I, 90, p. 95. - [(1)] het portret was bestemd voor het *Pan Poët. Bat.*, zie br. 33 (*Ts. Mij. Ltk.* 1905, 65 b.). - [E z o p u s] met mengeling van herinnering en fantasie schijnt B. hier te doelen op de fabel □ρμ□ς □α□ τεχν□ται: *Fabulae Aesopicae*, ed. C.A. Klotzius, 1776, 85/6 (no. 103); Esope, *Fables*, ed. E. Chambry Paris 1927, 51 (no. 111).

38. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 21 April 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 26-28.

p. 26: [I n g e v o l g e h e t 2 d e l i d enz.] het later toegevoegde Hoofdstuk XX van de Wetten van het Tael- en Dichtlievend Genootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* betreft de correctie der ingeleverde stukken, en is vastgesteld op den 8en van Bloeim. 1777 (Gem. arch. Leiden). Bilderdijk heeft gedurende drie achtereenvolgende jaren - 1778, 1779 en 1780 - deel uitgemaakt van de commissie van gecommitteerden tot onderzoek der ingeleverde stukken. De beide eerste jaren o.a. met Feith, en... Pieter Leuter! Vgl. *M. en Fr.* 85 (*Hand.* 1778 t/m 1781 alleen ter Kon. Bibl.; de andere ook Mij. Ltk.; enkele ook Gem. arch. Leiden). - [e e n d i c h t s t u k d e s H n . P o r j e e r e] *Jacobs Omzwerving*, zie Messch. I, 29. *Olivier Porjeere* (1736-1818), Geref. pred., toen te Delfshaven, dat jaar nog te Alkmaar. Hij beschouwde den stichtelijken dichter Ds. Rutger Schutte, van Amsterdam, als zijn geestelijken vader (Kalff VI, 46). Lid van het Leidse Gen. sedert '78, tot '87 (met zijn vrouw. Cl. Jac. Porjeere-Van Santen, van '80 af)

(*Naaml.*). Hier, en bij het Haagse, onderscheiden malen met zilver of goud bekroond (Te Winkel V, 531; Höweler a.w. 140, 142). In 1788 verschenen zijn *Zanglievende Uitspanningen*, hekelend besproken in den *Post van den Helicon* (1788), 227-231: Van den Prosaïsmiet, op den Zangberg; de Prosaïsmiet, Regulina en Porjeeriaantje. In 1792 nog: *Dichtmengelingen.*

p. 27: [t e g e n b e d e n k i n g e n] vgl. Messch. I, 29. - [u w p u n t d i c h t j e] zie p. 82 b.

39. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 9 Mei 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: N a v o r s c h e r 1897, bl. 442.

De eerste oogenblikken, welke mij na het afloopen onzer jaarlijksche vergadering[1)] ademtocht schenken van alle de bezigheden die mij in Leijden bezet hielden: de eerste, die mij toelaten aan mijne verplichting te voldoen, zijn geschikt[2)], H.W.G.J. ter beandwoording van uwen vereerenden, en van de vraag in denzelven vervat. - Zonder ophouden ingesloten en (of het ware) belegerd door de overmatige en afmattende plichtplegingen van eenen kring verplichtende kunstvrienden[3)], bleef mij niet over dan in uitzicht op de gunstige verschoning Uwer H.W.G. mijn schrijven tot na mijn te rug reize uit te stellen. Vergun, H.W.G. dat ik mij uwe vrijspraak deswegen beloove, en (daar gij licht voor den

1) Op Hemelvaartsdag, als gebruikelijk tot en met 1781 (*Hand.*).
2) D.i. bestemd.
3) Van de Medeleden waren o.a. aanwezig: Dobbrauski, Bussingh, Leuter, De Stoppelaar. Feith niet (*Hand.*); zie ook br. 40 (Messch. I, 28).

ontfang dezes door middel der daaglijksche loopmaren van de uitwijzing der eereprijzen verstendigd zult zijn; daar alle verrichtingen van eenig belang u in 't kort uit de gedrukte Notulen zullen blijken) mij in de bepaaldheid van mijnen tijd, tot het gevraagde verslag nopens de uitwerking van het dichtstukje aan *Avitus*[4] bepalen moge.

Deze vermelding van het opschrift des dichtstuks, H.W.G.J. bewijst u alrede, dat het werkje in ons gezelschap gelezen is. Doch zal de stijl waar in ik mijn' brief aanvange, U.H.W.G. deszelfs uitwerking doen vermoeden? Helaas! de tijtels ontvallen mij mijns ondanks, terwijl ik ze waan te vermijden en ik beledige uw kieschheid, terwijl ik mij hare wetten ten voorschrift stelle. Zie daar de kracht der gewoonte! - Hoe overreed, overtuigd en overgehaald ons verstand ook zij, de indrukken der gewoonte, de hebbelijkheden, bestieren het gedrag der menschen; en zij regelen in dit geval ook de speling van mijne pen. Dezen zijn ongetwijfeld de hevigste tegenstanders der zedenschrijveren zo wel als der hekeldichteren; en, H.W.J. zij zijn ten uwen opzichte de eenige. De menigvuldigheid van punten, welke in de zitting af te doen waren[5], en van welken sommigen vrij wat verscheidenheid van gevoelens aan den dag brachten, was oorzaak dat de lezing der Satijre tot de avondmaaltijd verschoven werd. Over dezelve werden wij op dit stukje vergast, en men ontfing het met de grootste en algemeenste toejuiching. Of zo er eenig verschil heeft plaats gehad in de uitwerking, welke het had op de bijzondere Leden onzer vergaderde Broederschap; het was, dat het meer trof, meer behaagde, en meer bewonderd wierd, naar mate de toehoorder vatbarer was, en erkend wierd, om de fijne schoonheden van smaak, die 't wezen van dit dichtstukje uitmaken, met juistheid te gevoelen. Verschoon mij, H.W.G.J. van het herhalen der kunstgesprekken, tot welke het ons gebracht heeft; en laat ik u een verslag onthouden, dat mooglijk bij u van een vleizucht verdacht konde zijn, waar van mijn inborst ten uiterste afkeerig is, en die uw verheven verdiensten onteeren zou. Genoeg zij het te zeggen, dat de ontwikkeling van het plan, de beschouwing der uitvoering, de onderscheiding

4) *Aan Avitus. Over het gebruik der Tijtelen in onze Brieven. Tael- en Dichtl. Oef.* III (1780), 229-233; *Nagel. DW.* 33-40; V. Vloten, *Bl. 18e E. Poëzie*, 507-509.

5) Buiten de gewone punten waren aan de orde geweest: de plaats van vergadering (tot nu toe huurde men een zaal van het huis van Cornelis van Hoogeveen; voortaan zal vergaderd worden in een nieuw aangekocht pand op de Overwulfde Voldersgracht of Langebrugge, omtrent de Zonneveldsteeg), de uitschrijving van een prijsvraag, voor het eerst, over een *theoretische* stof (*De ware vereischten van het Heldendicht*, voor 1781; *De Geschiedenis der Nederd. Poëzij in ons Vaderland*, voor 1782, bij voorraad) en de verkiezing van een nieuwen medebestuurder (Prof. Hendrik Albert Schultens, in de plaats van zijn Vader Prof. Jan Jacob Schultens, overl. in 1779, wiens portret in deze zelfde verg. was ingewijd in het *P.P. Bat.* met een vers van Bussingh (*Hand.*).

en samenvoeging der bijzondere schoonheden ons een zo streelend als nuttig onderhoud opleverden, en dat wij elkander geluk wenschten dit kunstjuweeltje eerlang in den dichtbondel onzes genootschaps met vernieuwd genoegen te zullen zien schitteren.[6)]

Dit, H.W.G.J. dit strekke u vooral tot een overtuigend bewijs van de goedkeuring die uw dichtwerk gevonden heeft! - Voor mij, ik zwijg van hetzelve, het is boven mijn' lof. - De ophooping van bezigheden gebiedt mij daar boven, deez' brief te bekorten: en ik spoed mij om over te gaan tot den goeden Houbraken.[7)]

Ik noem hem dus met een epitheton van bienveillance: want zo verstoord als ik was om zijne te loor stelling, zo zeer ik mij bepaald hadde om hem ernstig te bekijven; mijn gramschap verdween op zijn eerste gezicht, wanneer ik hem door een koortsige ongesteldheid bevangen en buiten staat van te werken vond: de vrees van hem te verliezen nam daadlijk de plaats van verstoordheid in, en ik kon van den ouden man niet meer vergen, dan belofte, van zo dra hij hersteld zou zijn, zijn verzuim desgelijks te herstellen.

Het zou alleraangenaamst zijn, de Bijschriftjes op de Afbeelding der Dichteresse de Lannoy bij elkander gedrukt te zien: en ik kan niet anders, H.W.G.J. dan de verzoeken, die hier toe bij u aangewend zijn, door het mijne ondersteunen. Ik heb er tot nog geene gezien, dan die zelfs de afgunst zou willen onderschrijven. Ook is het de aart der bijschriften niet, zwellend te zijn in hun lofspraken. Wie zou dan een zweem van verwaandheid of waanzucht kunnen vinden in zo een gulhartige mededeeling van dichtstukjes, waar in de vriendschap, waar in de achting, door welke zij ingeboezemd

6) Zie n. 4. In dit IIIe deel gaf B. zelf slechts enkele oude gedichten: de *Lierzang op de Roos* (reeds gedrukt in *Mijn Verl.* ed.-1779: *Op de Roos;* herdr. in ed-1781: *Lierz. op de R.*, en in *DW.* XII, 426) en *Jephtaas Dochter aan hare Moeder*, van 1774 (Koll. I, 49), samen met een soortgelijken dichterlijken brief van *Jephtaas Gemaalinne aan haare Dochter*, van Izaak B., den Vader (de eerste herdr. *DW.* V, 3). Voorts zijn verhandeling *Dichtkundig Onderzoek van 's Heeren Jacob Cats Cupido verloren en uitgeroepen*, van 1776, door de genootschappers geprezen als ‘soortgelijk werk als Huydecopers *Aenteekeningen op Vondels Ovidius-vertaling*’ (Voorber. dl. III). Dit opstel is voor het Gen. geschreven. Het geeft een goed beeld van B.'s indringend en critisch vermogen, illustreert zijn uitgangspunt: ‘Men moet (de Grieken) met Grieksche denkbeelden leezen, en onze oude Poëeten, met die uitspraak en begrippen, die toen zij schreeven, plaats hadden’ (293), getuigt van een verstandig en oordeelkundig lezen van Cats (men vergelijke de inl. 271-273 met later oordeel, van 1806, 1826 en 1827, *DW.* XII, 66, XIV, 139 en XII, 282) en verschaft licht over het ontstaan van een viertal verzen uit *Mijn Verlustiging: Kupido op de Vlucht*, *Aan Dafne*, *De Pijlen der Liefde* en *Op de Minnaars*, behalve het tweede alle reeds gedrukt in ed.-1779. - B.'s bijdrn. resp. pp. 180, 149 en 269. Aan de Prijsvaerzen werkte B. in Leiden niet meer mee (vgl. p. 20 b.). In '81 dingt hij nog mee te 's Gravenhage, maar daar was men althans minder onverdraagzaam jegens hetgeen van de gladde ‘loutere’ jambenmaat afweek (*Meng. en Fragm.* 85; *N.T.- en Dk. V.* II, 118). Daar deel II (1778), dat wegens gebrek aan ‘de noodige voorraad’ jaren in voorbereiding is geweest (*Hand.* 1776), reeds drie prijsverzen van B. bevatte, alsmede zijn vertaling van Van Royen's *Landrust* (samen 145 pp.), zal toen de verh. over Cats zijn blijven liggen.

7) Zie p. 67 b. en n. 9 hieronder.

zijn, uw zedigheid meer dan uwe verdiensten geraadpleegd heeft? Doch zo uw besluit zich hier toe bepalen mocht, H.W.G.J. zo bidde ik, zulks tot na de inwijding uwer beeltenis in het Leydsch *Pan Poëticon* te willen uitstellen, wanneer, zo ik vertrouwe, de verzameling aanmerkelijk vermeerderd zal worden. - Dit zou reeds geschied zijn, en de afgeloopen vergadering was tot deze plechtigheid reeds bestemd; doch de verwijling des kunstgraveerders, wiens plaat men tot voorbeeld[8)] zal moeten nemen, heeft dit tot ons algemeen leedwezen verhinderd.[9)]

Gelukkig Geertruidenberg, waar in uw Dichtgeest zo gevestigd is, dat hij weigert u naar elders te verzellen! Ik herroep mij de woorden:

't Was een der Muzen-zelv' die om gerust te dichten
In Sinte Gertruis schijn dees muuren heeft doen stichten.[10)] en dezen verklaren dit wonderbaar Phaenomene volkomen. Doch dat het den Hr. v.d. Waal niet op dezelfde wijze gaan moge! Ik beef op dit denkbeeld, en de gantsche Nederlandsche Parnas met mij, daar hij zijn woonplaats zo verr' van dit zangchoor verwijderd heeft.[11)] Ten uwen opzichte, H.W.G.J. die uw verblijf slechts voor een wijl verlaten zult, ten uwen opzichte beklaag ik het niet. Gij zult des te vrijer ademhalen, in 't vermakelijk Gelderland[12)] en zonder in uwe ontspanning' door verlokkende dichtluimen gekweld te worden, uwe gezondheid behartigen; ten einde de Natie bij uwe terugkomst met nieuwe lettervruchten te onthalen. - Met het vurigste verlangen zie ik die te gemoet, en het is met een dubbel belang, dat ik deel neme in het genoegen, u door het aannaderend jaargetijde beloofd. Hoe wensch ik hier aan voldaan te zien! Hoe! U.H.W.G. van de gevoelens verzekerd te doen zijn, waar mede ik de eer heb mij eerbiediglijk te onderschrijven -

Amstm den 9 May 1780.

8) Zo'n geschilderd portretje voor het *Pan Poëticon* werd dus gemaakt naar een gravure. Hier lag nu achter de gravure een naar het leven geschilderd portret (van N. Rode). Reijers maakte de afbeelding in den derden graad.
9) De dood van H. 14-11-'80 heeft verder uitstel gebracht. De dichteres zelve overleed 18-2-'82. De posthume inwijding harer beeltenis vond plaats in 1785 zie p. 82 b. Over de *Bijschriften* id.
10) *Dk. W.* 13; in den dichtbrief *Aan Aristus* (= rector Schonck te Breda, die haar in het Latijn onderwees).
11) V.d.W. had Geertruidenberg, waar hij ruim twintig jaar had gewoond (*Nagel. DW.* 64), verlaten en zich te Alkmaar gevestigd. Vgl. p. 13 n.
12) bij familie ‘in de sombere eenzaamheid der Geldersche bosschen’, zie Messch. I, 86 (br. 43). Het zal in de omgeving van Arnhem geweest zijn, want zij maakte er kennis met Ds. Ahasv. van den Berg, pred. te Arnhem (zie br. 43). Wellicht logeerde zij op Overbeek, de buitenplaats bij Velp, eigendom van haar neef J.W. baron van Eck (vgl. *Nagel. DW.* 24 vv.).

40. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 11 Mei 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 28-30.

p. 28: [t e L e y d e n] de jaarverg. van het Genootschap, op Hemelvaartsdag 4 Mei '80; vgl. br. 39. - [d i t g e m i s] id. n. 2.

p. 29: [P o r j e e r e] zie Messch. I, 26/27 (br. 38, met ann.). - [J a c o b s O m z w e r v i n g] id. - [a n d w o o r d o p m i j n e a a n m e r k i n g e n] vgl. id. p. 27. - [e e r p r i j z e n] werden toegekend aan Bacot, Porjeere en H. Lussingh; hun prijsvaerzen gedrukt in *Tael- en Dichtl. Oef.* IV (1783), resp. 3-23, 23-67 en 68-102. Feith en B. zijn in dien bundel ook weer vertegenwoordigd: F. met drie stukjes, de ander met twee (*Hamlets bekende alleenspraak bij Shakespear na de Fr. navolging van Voltaire*, en hetzelfde stuk *na Shakespear's Engelsch gevolgd*, 93-98; *DW.* XII, 438-440).

p. 30: [s i e r s t i j l] over de cultivering van dien ‘sierstijl’, iets vroeger, in den kring van *Minima Crescunt* te Leiden, zie Wille, *Van Goens* I, 102. - [B a c o t] Mr. Gerrit Jacob George Bacot (1742-1822). Werd in 1770 pred. te Eenrum. Later ijverig patriot. In '87 gevlucht, en pred. geworden bij de Alg. Prot. Kerk te Duinkerken. Na '95 in rechterlijke ambten. Bleef ook na zijn vlucht lid van het Leids Gen. (ingeschr. 1772; *Naaml.*). H.W. Tydeman achtte hem op kerkelijk gebied ‘typus voor de vereenigings-maatregelen en -inrichtingen hier te lande sedert 1814’ (*G.d.V.* XII, 216).

41. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 13 Juni 1780.

Hs. Familiearchief-Feith. Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 30-33.

p. 30: [e e n i g g e n o e g e n] waarschijnlijk het beoordelen van Feith's Ode *Menschlievendheid*, prijsvers voor het R'damse Gen.

p. 31: [H n . R o t t e r d a m m e r s] het Kunstgenootschap *Studium Scientiarum Genitrix.* Leider: Pieter Leuter; secr. Abraham Wijnants (vgl. M.-I, 98 en p. 48). Leuter had in 1778 B.'s verzen gelaakt als ‘woest, wild, ordenloos en zonder verband’ (br. 7; Messch. I, 48), maar tegelijk grof plagiaat gepleegd uit die verzen (br. 42: id. I, 35), en in het Leidse Gen. naast B. zitting genomen in de comm. tot onderzoek der ingeleverde stukken (p. 93 m.). In Dobbrauski's Album heeft hij inmiddels (Mei '80) B. geprezen met een tweetal regels, waarvan de laatste een simpele variatie is op een gedachte van... B. (vgl. 63 m.). - [D e a c h t i n g v a n h u n G e n o o t s c h a p enz.] Feith's vers is inderdaad bekroond; niet met zilver (Te W. V, 530), doch met goud. Bij loting is de 1e prijs toegekend aan den R'dammer Dirk Erkelens, en de 2e aan Feith. Het zilver is daarbij door Beschermheren te hunnen koste veranderd in goud (Voorb. *Dichtoeffeningen* IV 1782, p. VIII). Het was de eerste keer, dat dit Gen. prijsverzen had uitgeschreven (id. III, p. IX). De uitreiking van de eerpenningen vond pas plaats op de jaarverg. van 1781 (p. 127 b.). B. schrijft dan aan F.: hoe hebt ge 't gehad bij de Leutheraanen? (id.). - Een jaar later, als zijn vrienden Van der Palm en Bussingh het goud en zilver ontvangen voor hun prijsverzen *Het Oorlog* (*Dichtoeffeningen* V, 80, 110, 313), wordt B. door het R'damse Gen. geïnstalleerd als Lid van Verdienste (blijkens bewijs van aanst. in de verz. Ten Br. Andriesse, Bild.-Mus.; gedat. 15-8-1782). Van Spaan en Van Hoogeveen waren dit al sinds 1780 (*Ledenl.* dl. V). - Toch is B. het

Rotterdamse Gen. steeds lager dan het Haagse en het Leidse blijven stellen (*M. en Fr.* 85). In het gelegenheidsvers in 1782 ‘over tafel gemaakt’ (*DW.* X, 251), klinkt slechts de officiële beleefdheidstoon, met de hem eigen overdrijving. In 1783 verontschuldigt hij zich (br. 88: Messch. I, 96). Overigens spreekt B. in *M. en Fr.* 85-90 over alle drie Genn. zeer ongunstig, al maakt hij even een klein voorbehoud voor het Leidse, en voor Van Spaan, van het Haagse, persoonlijk. - [m i j n e b e r i s p i n g e n] deze zijn niet, zoals de aanm. op de *Ode aan God* (br. 33 bijl.), bewaard gebleven.

p. 31 noot: [W e r k e n] lees *Dichtöeffeningen.* Het Genootsch. *Stud. Scient. Gen.* gaf

1776-1785 vijf bundels onder dien naam; in 1789 begon een nieuwe reeks met *Werken* I.

p. 32: [de te rug gezonden stukjes] jeugdwerk van omstreeks 1774/'75. Wellicht hem weer in handen gekomen met het door hem aan het Leids Gen. afgestane en dat jaar in dl. III der *T. - en Dl. Oef.* verschenen *Jephtaas Dochter aan hare Moeder*, waarvan Kollewijn het hs., van 1774, bezat (Koll. I, 49). K. had meer: uit dienzelfden tijd het ontwerp van een treurspel *Willem de Eerste* (I, 50/51). Van 1774 zal ook zijn het treurspelfragment *Jephtah* (I, 37; hs. B.-Mus.). Mij. Ltk. bewaart fragmenten en ontwerpen van treurspelen in verz. - De Jager. Is er veel meer geweest? Vermoedelijk wel elegieën nog. Vgl. *DW.* VIII, 3: (Mijn) Lier, tot nog gewoon aan doffe Treurgezangen (1775). Voorts *Dichtk. Onderzoek* enz., *Tael- en Dichtl. Oef.* III, 275: B.'s kunstvrienden weten, dat zijn geest bijzonder geschikt is voor de stugge somberheid van den Treurzang. (1776); en p. 12 en. Het Bild.-Mus. bewaart voorts nog twee gedichtjes uit die jaren, in ms.: *Na Alfeus van Mitylene*, 1773 (Alpheios, Gr. epigramdichter uit de Anthol. graeca) en *Aan... bij 't zenden der nieuwe Psalmberijming*, 1774 (vgl. *DW.* XII, 467). Het meeste zal verloren zijn gegaan. De veilingcatalogi Immerzeel (1834), Schouten (1853) en Nijhoff (1865) brengen ons niet verder. - [onzen D.] Dobrauski. Zie Messch. I, 78 (br. 37). - [Hoogeveen] Corn. van H., de uitgever der *Tael- en Dichtl. Oeff.* - [gaping in ons derde deel] had B. bedoeld enige oude stukjes meer te plaatsen in dit deel der *Oeff.* en is hij daar door Feith's afkeuring van teruggekomen, zodat er een hiaat is ontstaan? Vgl. volg. brief.

p. 33: [pacqet... gezonden] n.l. naar Rotterdam, zonder naam van afz.

42. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 23 Juni 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 33-37.

p. 33: [toestand van Mevrouw Feith] zij was 23 April bevallen (br. 40: Messch. I, 29; *Genealogie-F.* no. 131).

p. 34: [mijne aanmerkingen] zie br. 41 (Messch. I, 31). - [Wreed beleid] Feith, *Oden en Ged.* II, 101. - [Gij zijt het dierbre Hemelspruit]id.102. Toch veranderd in: 'k Herken U, d. H. - [Wat stervling schetst haar wezen] id. 104. Verbeterd in: ô Deugd! wie schetst uw wezen? - [de uitspraak enz.] zie br. 41 (Messch. I, 31). - [Hr. Wijnants] id. Het moest vóór 30 Juni binnen zijn (Voorb. *Dichtöeff.* v.h. R'd. Gen. IV). - [Hr. Hoogeveen] zie voorg. br.

p. 35: [openvallende bladzijden] id. - [Kupido op de vlucht]Inditzelfde (IIIe) deel der *Tael- en Dichtl. Oef.* verscheen het in 1776 geschreven opstel *Dichtkundig Onderzoek van 's Heeren Jacob Cats Cupido verloren en uitgeroepen*, zodat B.'s navolging (een vertaling wil hij het vers daar niet noemen: het ‘is niet anders dan gelijk een koolschets door een' Leerling naar een schilderij van Rafaël getrokken’; 275) toch een plaats heeft gevonden. Zie p. 95 n. - [Moschus] Grieks dichter uit de 2e eeuw v. Chr. - [Leuter] zie p. 97 m. - [Et si non causâ, judice vincit ea] Ovid. Am. III, 14, 50. Pasklaar gemaakt uit:... judice vince tuo. - [Eerkroon enz.] *Dichtöeffeningen* enz. III, 139-153: *Eerkroon voor de Dichtkunste*, *toegewijd aan de Hn. Leden van het Kunstl. Gen. onder de spreuk Studium Scientiarum Genitrix*, *ter openinge van de Alg. Verg. op den 15en van Wijnm. 1778.* - [de laatste en

eerste Coupletten] deze twee strophen komen, wat den gedachtengang betreft, volkomen overeen met die op pp. 11, 12 v.d. Leidsen bundel (*DW.* VIII, 7, 8) bij B. - [het laatste en de vijf daar op volgende] ook hier is het plagiaat duidelijk bij vergelijking met genoemde pp. (*DW.* VIII, 10-16). De desbetreffende passages in het gouden prijsvers van 1776: *De Invloed der Dichtkunst op het Staetsbestuur*, dat Leuter in dien zelfden tijd zo scherp afkeurde als een woest vaers (br. 7: Messch. I, 48).

p. 36: [aan Avitus] zie p. 94 en.. - [Advocaat bij 't Genootschap] vgl. br. 43 (Messch. I, 85). Art. XVII van het Eerste Hoofdstuk der Wetten van het Gen. verbood den Leden ‘eenige afschriften van Stukken, welke in het Genootschap zijn ingeleverd, aen iemand, wie hij ook zij, mede te deelen, tenzij met goedvinden der Bijzondere Vergadering van Beschermheeren en Hoofdleden’. Zie deze

Wetten, in 19 hoofdstukken verdeeld, vóór dl. I der *T. en Dl. Oeff.* geplaatst. - [Hr. van der Waal] vgl. br. 39 (p. 96 m.) en 43 (M.-I, 85). - [D.] Dobbrauski. Vgl. br. 41 (Messch. I, 32).

p. 37: [Edipus enz.] vert.-B., 103; *DW.* III, 227.

43. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 30 Juni 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 80-88.

p. 80: [Pegaasje] het gestorven schootkatje van de dichteres. - [de verbeelding... onzer kundigste schilderen] ondanks het doorlopend schertsende karakter van de bladzijden, in br. 43 en br. 45 aan 'Pegaasje' gewijd, heeft B. naar allen schijn toch ook anderen te hulp geroepen om zo'n afbeeldsel te krijgen. Wellicht had hij ook werkelijk enig contact met leerlingen of leraren der Amst. Tekenacademie. Zie over die T. Ac. Wagenaar, *Amst.* III, 406, IV 277 vv. - Men bedenke ook, hoe grote belangstelling B. voor schilder- en tekenkunst toonde in dezen tijd, en hoe hij als deskundige bekend stond (brn. en stukken aan Ds Ris en aan Bern. Schreuder; zie p. 28-39 en 84-90). Bekend is zijn relatie later in Den Haag tot de Tekenacademie Pictura (zie M.-I, 193, met ann.: p. 248).

p. 81: [(1)] in den eersten druk van den Trouringh (1637), 321.

p. 82: [Lavater] Johann Caspar (1741-1801). Diens *Physiognomische Fragmente* waren in 1775 te Leipzig begonnen te verschijnen. - [eenigen onzer voornaamste kunstschilders] van de hem persoonlijk bekende zijn met zekerheid te noemen: Joannes van Drecht (1737-1807), bekwaam landschapsschilder, ook 'groot in het

menschbeeld', van wien hij onderricht had ontvangen (*DW.* XII, 465; X, 218) en Pieter Oets (1720-1790), portretschilder (*DW.* XII, 465; *Meng. en Fragm.* 8). Bern. Schreuder schilderde niet, maar waar het hier blijkbaar ook om tekeningen gaat, kan ook aan hem worden gedacht. - [eenigen die den gouden eerprijs... behaald hebben] deze werd uitgereikt sedert 1770. In '73 was hij Van Drecht ten deel gevallen (Lijst Kon. Oudhk. Gen.).

p. 83: [van een zeer bekwaam schilder] van wien? De tekening zal verloren zijn gegaan, evenals die van B. zelf. Een fam.arch. - De Lannoy is bij de nakomelingen niet bekend. - [door mij geschilderd] blijkens het verband ook wel een tekening, met waterverf dan. Naar deze originele tekening zal B. zijn gravure hebben gemaakt, die hij zich in 1802 nog herinnert, *Buitenleven*, slot derde Zang: Lief poesjen, door mijn hand in 't koper afgebeeld (*DW.* VI, 345). Olieverfschilderstukken zijn van B. niet bekend, al is de traditie daarvan taai; Kramm (*Levens en Werken der Holl. en Vl. kunstschilders* enz. 1857 vv., i.v.), reeds weerlegd in dezen door Wap (*Bilderdijk*, 1874, 43), nog nageschreven door Scheen (*Honderd jaren Nederl. Schilder- en Tekenkunst* (1750-1850), 1946, i.v. Ten onrechte zal B. dan ook in den door Kramm genoemden catalogus in 1846 prijken onder de 'levende Meesters' (ex. Kunsthist. Inst. A'd.). Potlood-, pen- en krijttekeningen, aquarellen en geëtste vignetten zijn er van B. vele bewaard gebleven: in Bild.-Mus., Kon. Akademie, Rijks Prentenkabinet A'dam, Prentenkabinet Leiden, Gem. arch. 's Grh. - Over de vignetten schreven C. Vosmaer in *Kunstkroniek* 1870, met (onvolledige) lijst (91-94); R.W.P. de Vries in *Bild.-Gedenkboek* 1906, 355-366 en J.M. Prange in *Pen en Penseel*, bijz. no. *Crit. Bulletin*, zomer 1947, 179-183. - [zeker schilder onder de

O u d e n ... B u t i s ... enz.] wrsch. Butes, een der vijf die plegen genoemd te worden, bij Larousse, Hoogstraten, *Bibliotheca classica* (1816) e.a. Het geval zelf konden wij niet terecht brengen. - [m e t e e n g r a f d i c h t v e r e e r d]niet van de meesteres zelve. B. zou het dan zeker hebben opgenomen onder de *Nagelaten Dichtwerken*, in 1783 door hem bezorgd. Ook niet van B. zelf; zijn bijschrift volgt later, p. 89. Is het van den enige maanden later overleden Van der Waal, tot voor kort in Geertruidenberg? - Vgl. Opdr. *Muis- en Kikvorschkrijg*, in 1821 nog, aan de schim van Pegaasje: Poesjen, op wiens deftig lijkgesteente De aard meer verzen grifflen zag... enz. (*DW.* III, 51).

p. 84: [Felibus innocuum non vacat Elysium] vgl. in dezelfde Opdr.: Weerde ik u, om 't lieve moschjen Van een snoepig Maagdelijn, Uit het Elyzeesche boschjen, Naar het recht van Prozerpijn; en aant. daarbij (*DW.* III, 450). 'Het vers is bekend', zegt B. daar. Maar den oorsprong van het citaat konden wij niet ontdekken; het schijnt niet classiek; in den Thesaurus komt de plaats niet voor. - [Corinnaas papegaai, Lesbiaas moschje, en andere vogeltjes... door Ovidius, Catullus e.a.] Ovid. *Am.* II, 6 en Cat. *Carm.* III, in lijkdichtjes op dien 'psittacus' en dien 'passer'. Zie ook br. 45 (Messch. I, 87).

p. 85: [uwe zaak te bepleiten] vgl. br. 42 (M. I, 36). B. zit vol van zijn beginnende studie in de rechten. - [Beloof 'tte winnen als een eerlijk advocaat] citaat? Een alexandrijn van De Lannoy? In haar werk hebben wij het niet gevonden. Maar het zou ook aan een harer brieven aan B. ontleend kunnen zijn. - [(1)] vgl. p. 95 n. - [den dichter van den Berg] Ahasuerus van den Berg (1733-1807), toen pred. te Arnhem. Hon. lid van D.A.O.M. en buitengew. lid van verd. v.h. Haagse Gen. (Wille, a.w. 87 n., 93 n., 90 n.). Lid Mij. Ltk. In 1772 gecomm. voor de nieuwe psalmberijming, met Schutte, J. van Spaan en Jos. van Iperen. Hij gaf in 1779 *Proeven van Geestelijke Oden en Liederen*, in 3 dln. Vgl. De Lannoy, *Nagel. DW.*, 27: Hoe zoet, o van den Berg! is 't aanzijn niet voor mij, Zoo lang des Hemels gunst mij vrienden schenkt als gij! - [Van der Waal] zie br. 42 (M. I, 36).

p. 86: [Geldersche bosschen] zie p. 96 en.

44. Bilderdijk aan Ds P. van den Bosch, 13 Juli 1780.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1002. Laatste pag. gereproduceerd in Dr Jan ten Brink's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1897), tgo. p. 578.

WelEerwaarde zeer geleerde Heer![1)]

Met het uiterst vermaak, en niet zonder verwondering ontfang ik 't bericht van mijne prijsbehaling bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.[2)] - Ik heb de eer, WelEerw. Heer, U welmeenend dank te zeggen, zo voor de gulhartige gelukwensching Uwer WelE. en 't vriendelijk deel, 't welk Dezelve in mijn geluk gelieft te nemen, als voor de meêdeeling-zelve van dit onverhoopte nieuws. Want dus noem ik 't met recht, daar ik, mijne Verhandeling[3)] als niet volledig genoeg beschouwende, bij gebrek van tijd genoodzaakt geweest ben, haar, voor er de laatste hand aan gelegd te hebben, onder de oogen mijner Kunstrechteren te brengen. - Dan, zij heeft het geluk gehad in de hoogste aanmer-

1) Pieter van den Bosch (? - 1787), mede-oprichter Mij. Ltk. Van Geref. afkomst, maar sinds 1757 Remonstr. pred., eerst op enkele Zuidholl. dorpen, in 1769 te Leiden, tot 1783. Keert dan, als emeritus, terug naar zijn eerste gemeente, Soetermeer, waar hij in '87 als vooraanstaand patriot bij de reactie omkomt. (V.d. Aa, *Biogr. Wb.*; Witsen Geysbeek; *Biogr. Wb. Prot. God-geleerden.*) Hij had het Leidse Dichtgen. verlaten, vóór B. er in kwam (Oct. '75; *Ledenl.*). Volgens Le Fr. van Berkhey een ‘vinnig remonstrant’ (*Vreugdetraanen* enz., 83; coll.-Le Fr. v. B. no. 10).
2) Met zijn antwoord op de vraag: Hebben de Dichtkunst en Welsprekendheid verband met de Wijsbegeerte; en welk nut brengt dezelve aan de eene en andere toe?
3) *Verhandeling over het Verband van de Dichtkunst en Welsprekendheid met de Wijsbegeerte.* Met goud bekroond door de Mij. der Nederl. Letterkunde te Leyden, in hare jaarl. verg. van 1780. Gedrukt in het zesde deel der *Werken* van de Mij. (1783); 2e dr. A'dam 1836, bij W. Messchert.

king te komen, en ik ben zelfs, door het lot, voor mijnen Mededinger[4] begunstigd! Hoe gaarne wenschte ik deze voorkeur van 't lot, eeniger mate, te rechtvaardigen! - Hier toe, WelEerwaarde Heer, verzoek ik de vergunning der Heeren Bestuurders.

Ik heb na de afzending van mijn werk verscheiden stukken, tot dit onderwerp behorende, naauwkeuriger uitgewerkt; waar van men, indien men 't des waardig keurde, in den Druk der Verhandeling, bij wijze van toegevoegde Bijlagen, gebruik konde maken; en hoop dezelven, zo dra mijne bezigheden 't mij toelaten, aan Uw WelEerw. over te maken, ten einde haar der Maatschappij te kunnen aanbieden.[5] - Intusschen mij in de Hooggeschatte goedwilligheid Uwer WelEerw. en verderer Heeren Bestuurders, aanbevelende, heb ik de eer mij, met alle hoogachting te teekenen,

WelEerwaarde zeer geleerde Heer,
Uwer WelE. z. Gel. Onderdanige Dienaar,
Willem Bilderdijk.
Amstrdm.
in haast, den 13n van Hooimd 1780.

45. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 9 Aug. 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 86-91.

p. 86:	[wat... beschreven wetten vorderen] deze brief zet tot p. 89-onder de scherts van br. 43 betreffende Pegaasje, het gestorven schootkatje van de dichteres, voort.
p. 87:	[dat de gunstelingen van al de godinnen van smaak, enz.] zie r. 2 en 1 v.o. - [Ovidius ballingschap] P. Ovidius Naso (43 v. Chr. - 17 n. Chr.) werd op zijn 51e jaar door Keizer Augustus verbannen naar een Rom. garnizoensstadje bij de Zwarte Zee, alwaar hij is overleden. B. zinspeelt op zijn werk van vóór de ballingschap. - [moschje van Lesbia] Catullus, *Carm.* III. Zie p. 100 b. - [perroquetje

4) Cornelis van Engelen (±1722-1793), 'oud-leeraar der doopsgezinden te Huyssen' (d.w.z. Huizen in Gooiland); woonde sinds 1769 ambteloos te Leiden. Hij wijdde zich daar aan taal- en letterkunde, werkte mede aan tal van spectat. geschriften. Hon. lid v.h. Gen. aldaar. De mededinger was niet Van Alphen, als veel is beweerd (Wille, *Van Goens* I, 169).

5) Deze bijlagen zijn aanvaard (zie br. 45: Messch. I, 90), en pas Oct. 81 ingezonden, blijkens het Voorbericht, *Werken Mij. Ltk.*, VI. De achtste en laatste geeft br. 23 (zie p. 52-62), enigszins omgewerkt. De andere betreffen resp.: het Belachelijke, de Minnedichten, de duisterheid der aangename aandoeningen, de verscheidenheid in het schone, de schoonheid des menschelijken lichaams, de schoonheid der bijzondere lijnen, en de gemengelde aandoeningen. Zie over het doel dier bijlagen het Nabericht (2e dr., 227).

van Corinna] Ovid. *Am.* II, 6. Zie p. 100 b. - [de zwanen en duifjes en moschjes van Venus, en de paauw van Juno, en de Fenix-zelve, die Ovidius er geplaatst heeft] Ovid. *Am.* II, 6, 53 seq. Alleen de moschjes bij Catullus.

p. 88: [Dus deed Julius Caesar enz.] J. Caesar deed in 59 v. Chr. de lex agraria aannemen, waardoor de veteranen van Pompejus in het bezit dier landerijen werden gesteld. Na den slag bij Philippi (42 v. Chr.) liet het tweede driemanschap, waarbij Caesar's opvolger Octavianus, de akkers van Cremona en Mantua onder

de veteranen verdelen. Daardoor verloren Vergilius, Horatius, Propertius en misschien ook Tibullus hun landgoederen (Enk, *Gesch. Lat. Ltk.* 1946[3] 125, 149, 168, 163). - [Republicainsgezinde Dichteresse] zie haar Lierzangen *Lof der Heeren Van der Does*, *Van de Werff en Van Hout* (1774) en *De Waare Liefde tot het Vaderland* (1776), *Dk. W.* 95, 133.

p. 89: [het gedichtje] zie *DW.* XII, 435: *Op de afbeelding van het overleden schootkatjen van Jonkvr. De Lannoy.* Daar ten onrechte op 1781 gesteld. - [drie plechtige latijnsche letters] R.I.P. - [De schilder enz.] zie Messch. I, 83, 82 en de ann. op p. 99. Het schilderstukje had fr. De L. dus als te weinig gelijkend teruggezonden, ter verbetering. - [twee recensies] *Vaderl. Letteroef.* 1780, II, 1, 356 en *Dicht- en Tooneelk. Bibl.* (zie p. 52 b.) 74-84, get. U. (Uylenbroek?) De *Vad. Letteroef.* prijzen haar gezuiverden smaak, edelheid van gevoelens, en grootheid van ziel, gepaard met de schitterendste gaven van het vernuft, en een krachtige en zuivere versmaat. Gloeiende verbeelding ‘door rijkheid van geest ondersteund en door een juist oordeel bestierd’, schilderde de bevalligste en belangwekkendste taferelen. - De *D. en Tk. Bibl.* geeft vele vbn. Haar dichtstukken ‘ontbeeren zoomin dat edele, treffende, en deftige, als men fijne scherts en vlugheid van geest’ er in vindt. Met genoegen ontvangen, ‘met vermaak en vrugt gelezen en met al ons hart de verheve pogingen der Edele Dichteresse toegejuicht’. Zij ‘heeft geen gering recht op de goedkeuring harer Tijdgenooten en op de achting van hun en 't nageslacht’.

p. 90: [den Heer D.] Dobbrauski. Wrsch. op haar verzoek gemaakt: zie br. 37 (Messch. I, 780.). - [in den Gelderschen

oord regelmatig gehouden]vgl. p. 96 n.; gehouden: er op nagehouden, aangeschaft.-[gouden eerpenning] zie p. 100 m. - [Houbraken] vgl. p. 82 b., 93 b., 96 n.

p. 91: [den Hr. Stoppelaar] Joan de Stoppelaar (1757-1800). Theol. stud, te Leiden. Gaat in 1781 als pred. naar Bunschoten, in '82 naar Schipluiden. Sedert Dec. 1775 reeds medelid van het Leids Genootschap (*Ledenl.*). - [Gij, van Apol, enz.] dit gedichtje niet in het klad-ms. Gedrukt in *Nagel. DW.*, 91. (vgl. p. 115 n.).

46. M[eindert] T[ydeman] aan [Mr Rhijnvis Feith], 11 Aug. 1780.

Met aantekeningen, in margine, van BILDERDIJK. Afschrift Mij. Ltk. cod. 1607. Gedeeltelijk afgedrukt in *Tijdspiegel*, 1873, 381.

Beide kolommen zijn in het afschrift door één hand geschreven. Het is dezelfde hand, die ook de copieën van br. 23 en van de bijlage bij br. 33 geschreven heeft, beide van originele brieven van Bilderdijk, aan Feith.

Het ligt voor de hand, te onderstellen, dat Feith Tydeman's oordeel heeft gevraagd over *Mijn Verlustiging* van zijn vriend, ed.-1779. M. Tydeman was elken zomer in Zwolle, In zijn biografie, sterk uitgebreid door zijn zoon H.W. Tydeman, schrijft deze: ‘Mijn Vader ging jaarlijks in de groote vacantie logeeren te Zwolle bij zijne moeder en zusters’ (Mij. Ltk. hs. 891, 36). En in zijn *Herinneringen over wijlen Mr. W. Bilderdijk en de zijnen* schrijft H.W. Tydeman: ‘Ik denk dat hij (B.) bij en door dezen (Feith) bij mijn Vader bekend wierd’ (hs. Fam.arch.-Tydeman, 's-Grh.). Die persoonlijke kennismaking zal ook dezen zomer 1780 hebben plaats gevonden (vgl. p. 91 n.).

Weledele Heer!

Hoewel ik mij niet vermete te dichten, heb ik egter gevoels genoeg, om het dichterlijke schoon van Ramler[1)] en Bilderdijk te smaken. Dank zij u des[+] voor de mededeeling dier twee stukjes.[2)] Vergun mij egter, u eenige aanmerkingen mee te deelen, welke mij onder het lezen voorkwamen.

Ramler schijnt mij toe, wat al te kunstig [kwistig?] te zijn met de Sierbeelden der heidensche godheden en onzen D. Heinsius nagevolgd te zijn in den Lof van Bacchus, en - geestelijke Cantaten te dichten.[3)] Bilderdijk is overal schoon: ook daar hij vuil en los is, als in Ingetoogenheid, het genoegen, en den wijn.[4)] - Een

[+]bladz. 1. *Ingetogenheid*, *genoegen* &c. Deeze stukjes zijn alle vertalingen; in 't oirspronkglijk het eerste van *L. Apuleius*[6)], de twee anderen van *Anacreon*[7)], en dus van geen Christen dichter: zij moeten ook niet als zeden- maar als Dichtstukjes beschouwd worden. - Zou een Christen het Dichterlijk schoon in dezelve niet mogen bewonderen? niet mogen navolgen? niet anderen mogen doen kennen? En zouden zij wel gevaarlijk, zouden zij verleidend zijn? Ik hoop dit bij een andere gelegenheid te onderzoeken.[8)]

1) K.W. Ramler (1722-1798); dichter van de zgn. Pruisische school, die vooral de christelijke cantate beoefende, en de classieke ode. Later (1787) ook de anacreontiek.
6) L. III c. 231.C. 4 en C. 26.B. zal bedoeld hebben: in te drukken geschrift behandelen. Maar het gevolg van T.'s critiek schijnt toch geweest te zijn, dat in de uitg.-1781 het door T. terecht ‘los’ genoemde , dat een volkomen heidens levensgevoel vertolkt, is vervallen; en de titel van is veranderd in , waardoor het onder een ander aspect is geplaatst. is echter in overeenstemming met B.'s gedachten over het minnedicht, toen, èn later, behouden. Ook , dat in enkele exn. blijkt te zijn voorgekomen en even los is als , is uitgevallen (beide gedichten, van Anacreon, in XII, 423, 425 en XV, 419). - Vgl. in dit verband de tweede bijlage bij B.'s voor Mij. Ltk., (ed. Messch. 106-112), waaraan de Voorafspraak van , ed.-1781, met een enkele onbetekenende aanvulling en gewijzigde interpunctie, geheel is ontleend. Kollewijn ziet in dit stuk toch niet ten onrechte nog een verontschuldiging (I, 125); het past in het kader van de ‘voorbereidende stukken tot de theorie der fraaie wetenschappen’ (zie Voorafspr. , slot, en Nabericht 226/7), maar is niet vrij van dubbelzinnigheid. Het ook in 1781 verschenen bijvoegsel bij (met een vers van Halewijn, waarin de anonymiteit van den auteur wordt prijs gegeven) zegt hetzelfde, in den vorm van een fabel. Vgl. voorts -ed. Messch. II, 65/66 (1805), door Koll. onvolledig geciteerd (I, 126), en , 129 (1818). - Feith verdedigde in 1785, in zijn , het standpunt van Tydeman: ‘Dichters! uwe verpligting als mensch en Christen is grooter dan die als Dichter’. Anacreon en Ovidius hebben ‘voor de hel gezongen en duizend zielen verpest’ (II, 173 n., 182). Het laatste had, in zijn , in wat andere woorden, ook Bilderdijk erkend (17).
2) Van Ramler wrsch.: *Lyrische Gedichte* (1772), een verz. van oden en cantaten, meest in herdruk (Goedeke IV, I, 181). Van B. de uitg.-1779 van *Mijn Verlustiging*, slechts voor vrienden gedrukt; en wel een exemplaar, waarin zowel *Aan Cinthia* als één of beide versies van *Ingetoogenheid* voorkomen (vgl. p. 63 b. en Bijlage B).
3) D. Heinsius: *Hymnus ofte Lofsanck van Bacchus* (1614). Dez.: *Lofsanck van Jezus Christus* (1615). K.W. Ramler: *Lob des Bacchus*, een van zijn *Oden aus dem Horaz* (Od. II, 19). Geestelijke cantaten: *Die Hirten bey der Krippe von Bethlehem*, *Der Tod Jesu*, *Die Auferstehung und Himmelfahrt Jesu.*
4) In ed.-1781 het eerste in twee versies op p. 48 en 49; het tweede op p. 85; het derde niet meer opgenomen.

Christendichter moest liever, mijns oordeels, den heiden uitschudden, en, ook in zijn kunst, zig zelve verloognen.[5)]

Ramler voldoet mij niet altijd in zijne voetmaat: bij voorb. in den lof des Bacchus, bl. 3 r. 6 moet men lezen *giganten*

5) Vgl. het onderwerp van Meindert Tydeman's inaug. rede te Leeuwarden, in 1763: *De copulanda litterarum et morum elegantia* (ms.-biogr., Mij. Ltk., 8). Over den strijd inzake het ‘gebruik der Oude Fabel-Historie’ in het algemeen, in de 18e eeuw: Wille, *Van Goens* I, 191, 462.

+ *Zeus burg tollkühn besturmete:* - Krijgt daar het woord burg zijne behoorelijke lengte? Kan het zoo kort gemaakt worden als in het vorige vers: *Du warfst den Rökus*? - Mij dunkt, de natuur des woords lijdt het niet, en dus wordt de regel bedorven. Bilderdijk zal er meer van hebben. Ik bewondere zijne vinding en kunst in elk stuk: - dat hij toch voordga, zich oefene, onzer natie verder eer aandoe; ja, ook Pindarus nabaauwe.[9] Dan, hij houde mij eenige min zaaklijke dan taalkundige aanmerkingen te goede, en geloove dat ze uit agting voor zijn kunst en uit zugt tot zijne volmaking ontstaan zijn.

+ *Ramler...*
Of ik bedrieg mij, of *burg* is hier niet kort; maar lang gebruikt: immers het vaers schijnt een Alcâïsch te zijn; dat een lange greep achter den tweeden voet vordert. In *Rökus* wordt de laatste (schoon uit den aart kort) als lang gebruikt door de snede: een gebruik waar buiten men in 't Alcaicum naauwlijks zou kunnen.[10]

+ (Volgen vier aanmerkingen op ‘den voortreflijken offerzang’, betreffende het gebruik van *naven*, den naam *Eudamon*, *toeven*, - en een drukfeil.)

+ Aan Cinthia: (volgen aanmerkingen op een drukfeil, de verl. tijd *verraadde*, en: *een zugt*, *die uit den boezem boorde*).

+(Volgen antwoorden op nevenstaande aanmerkingen.)

+(Idem).

+ Na dat ik dit vers gelezen had, dagt ik: - hoe hevig is de liefde! Werd ze toch beantwoord door wederliefde, mogt de minnende digter gelukkig zijn door zijne liefde - maar ik dagt er bij - Groote Jezus! gij zijt alleszins beminlijk! aller onzer liefde geheel en alleen

+bladz. 3. Na dat... Helaas![11]

10) Ramler zelf bevestigt dat in een aant.: , usw. ed. 1787, S. 63.
9) als in de Prijsverzen.
11) Vgl. p. 20 m. over Nicht Pelgrom de Bie. B.'s vrienden hebben geweten dat Cinthia geen denkbeeldige schone was. Volgens Kumpel heeft B. er mee gepronkt, en interessant gedaan (ms.-Karakterschets, Bild.-Mus.). Vgl. p. 124/5.

waardig! en wat is onze - sterkste - liefde bij uwe - belanglooze - smartenvolle heilige - eeuwige liefde! Hoe gelukkig zijn we door u te beminnen, altijd toont gij wederliefde! Ja! gij hebt eerst lief gehad! - ons, die uwer liefde, die uwes aandenkens, geheel onweerdig waren, - o! dat we u sterk, hevig, vurig beminnen mogten. Die liefde zoude ons altijd bewaren voor nadeelige schepselliefde! Dit gunne ons, lieve vriend, de liefhebbende Jezus! -

+ (Volgen vijf aanmerkingen op het gedicht *Aan Uilenbroek*, betreffende het metrum van een viertal verzen, en een drukfeil.)

+(Volgen antwoorden op nevenstaande aanmerkingen.)

+ *Kupido op de Vlucht.* Mogelijk, beter: Kupido verloren, en uitgeroepen.
(Volgen drie aanmerkingen betr. een onjuiste interpunctie, de vinding en uitdrukking van een bepaalden regel, en een 'rijmlap'.)

+Kupido verloren...
Dit is het opschrift bij Cats. Die het wicht door een' omroeper laat uitroepen. Waarom ons niet gehouden bij 't opschrift van Moschus?[12)]

(Volgen één aanm. op het gedicht *Aan den Heer..... op den verjaardag van het Genootschap*, één betr. het vignet achter het vers *Op de Zinnebeeldige Teekening* enz. en vier op den herderszang+ *Thyrsis en Egle*, betreffende een drukfeil, een meervoudsvorm, een modus van een verbum, en het verlengde imperfectum.)

(Volgt antw. op de laatste twee aanmn.)

+(Volgen antwoorden op de laatste drie aanmn. op *Thyrsis en Egle.*)

+ De Ingetogenheid is mij niet ingetogen genoeg: wat anderen doen, wordt al te naakt geschilderd, en verhit te zeer de verbeeldingskracht. De maat springt en hippelt en trippelt mij te veel: veel meer dan in de Latijnsche elegia. -

+De Ingetogenheid...
De eerste aanmerking valt op Apuleius. Doch zou het *hippelen* van het vaers niet meê tot de uitdrukking behoren?[13)]

+ (Volgen nog twee aanmerkingen op dit gedicht, betr. het woord *beemd* en het metrum v.e. bep. regel; voorts één

+(Volgen antwoorden op nevenstaande aanmerkingen, behalve op de beide laatste.)

12) Vgl. Zie daarover p. 95 n. en 98 m.
13) Vgl. i.v.m. dit stukje Pan, in XV, 423 n. 5. De titel van de vertaling, door Kollewijn weinig passend geacht, is wel echt Bilderdijks paradoxaal.

op *Deus*, *Deus*, *nam me vetat* betr. een drukfeil; één bij het vignet achter het zangstukje *De Liefde*; twee op het zangstukje *Op een Roos*, betr. stotend rhythme en een taalfout (in de laatste wijst T. op Ramler's Die Auferstehung); drie op *Op de Roos*, betr. woordgeslacht, onjuist woordgebruik en een drukfeil; één op *Bedrieglijk Mededogen* betr. onjuisten genitivus; één op *De Liefde*, betr. onjuist woordgebruik; en één op *De Pijlen der Liefde* betr. woordgeslacht.)

Zie daar, waarde vriend, eenige kleinigheden: - Kunnen zij den wassenden dichter eenigszins ter verbetering zijner schoone stukken dienen, het zal mij verheugen: - en al veragt hij mij en mijn vittingen, ik zal altijd hem en u hoogagten.

M: T.
Zwolle,
11 van Oogstm 1780.

47. Bilderdijk aan Bern. de Bosch, 5 Nov. 1780.

Hs. Familiearchief - Six te Amsterdam.

WelEdele Heer![1)]

Ingevolge Uwe vriendelijke toestemming wordt U.W.E. bij dezen het stamboek[2)] van den braven Hr. Feith, teffens met zijne welmeenende groet aangeboden.[3)]

Zijn W.E. reeds voor verscheiden dagen van hier vertrokken zijnde[4)], berust deze zorg thands op mij, waar van ik mij gaarne kwijte. Want zo bijzonder een genoegen 't mij is, WelEdele Heer, de voldoening gehad te hebben, eenen Vriend van zijne verdienste 't geluk te verschaffen van met U.W.E. bekend te

1) Over B. de Bosch zie p. 180.
2) Album Amicorum. Vgl. br. 293 (M.-I, 242).
3) De Bosch' vers in diens *Dichtlievende Verlustigingen*, IV (1788), 102.
4) F. is dus eind Oct. in Leiden geweest. In Oct. '79 had F., vermoedelijk in gezelschap van anderen, B. in Amsterdam bezocht (br. 19: aan Feith, t.a.p. 57 m.). De daaraanvolgende, vrij regelmatige briefwisseling stagneert omstreeks Juli '80. In Aug. (-Sept.?) is B. dan in Zwolle, waar hij ten huize van zijn vriend ernstig ziek wordt. De nasleep daarvan bindt hem langen tijd aan huis en doet hem midden in de colleges invallen (zie p. 91 n.). Door dit bezoek van F. blijft correspondentie nog uit, tot eind Dec.

worden[5]; zo streelt het mij thands, langs dien weg een gepaste gelegenheid te verkrijgen, om mij op nieuw in U.W.E. hooggeschatte vriendschap aan te bevelen en U.W.E. van mijne hoogachting te verzekeren.

Indien U.W.E. teffens de moeite wilde nemen, van 't boek verder in handen van den Hre *Pater*[6] te stellen, en van denzelven eenig aandenken voor den Eigenaar te verzoeken[7]; het zou als een dubbel gunstbewijs aangemerkt worden, en mij (in de bezigheden, waarmede ik als overstelpt ben[8]) op de aangenaamste wijze verplichten. - Ik voeg mijne groet bij die van den Hr. Feith en teeken mij, na verschoning gevraagd te hebben voor stijl en schrift dezes (die van mijne verhaasting getuigenis dragen) met de oprechtste gevoelens,

WelEdele Heer, U.W.E. Onderdan. Dienaar
W. Bilderdijk
Leiden, den 5en Nov. 1780

48. Bilderdijk aan T. van Limburg, 9 Nov. 1780.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1879, 419.

Met het allerstrelendst genoegen ontfang ik in den al te verplichtenden brief, waar mede UWE. 't verloren boekje verzeld heeft doen gaan, eene gepaste gelegenheid, om U mijne gevoeligheid uit te drukken voor alle de oplettendheid, welke uwe gulhartige inborst mij gelieft te bewijzen.[1] Geloof het, mijn Heer!

5) Ofschoon de De Bosschen met Vader B. bekend waren (zie p. 180.), kende Willem in '78 Bern. de B. nog niet. Door den Edipus was inmiddels de kennis gemaakt (zie p. 41 m.). Voor zijn vertrek naar L. heeft hij F., die hem toen te A'dam dus nog heeft bezocht, in aanraking gebracht met dezen ‘kunstmeceen’, en blijkbaar ook met Pater.

6) Lucas Pater (1707-1781), koopman en dichter te Amsterdam, hartsvriend van B. de Bosch (als David en Jonathan: *Poëzij*, 1774, 224). Vgl. p. 41 m. Uylenbroek behoorde mede tot zijn vrienden. Onder de lijkdichters, ruim zeven maanden later, is ook Bilderdijk, met een aan De Bosch opgedragen vers (*DW.* X, 229). In verscheidene B.-collecties berust een boertig ‘kniedicht, onder den wijn gedrongen wordende om een lijkdicht op Pater te maken’, echter steeds in afschrift. Gedrukt, met onjuist bijschrift (gedronken i.p.v. gedrongen), in *Bloeml.*-v. Vloten (1869) 19; en (1884) I, 62.

7) De Paters' vers in diens *Poëzij* (1784), 30.

8) Tengevolge van zijn langdurige ziekte. Te oordelen naar wat ons is overgebleven, staat zijn correspondentie gedurende deze maand en de volgende, vrijwel stil.

1) Mr. Thomas van Limburg (ts. 1740 en 1750-1815), naast en na Ds Joannes van Spaan de grote man in het Haagse Dichtgenootschap geworden. (Höweler, a.w. 109). Ook lid en prijswinnaar van het Leidse (*Naaml.*; Te W. V, 531). Vader B. was met het Haagse ‘Dichtrenchoor’ goed bekend (briefw. met Vosmaer 22-2-1777, Gem. arch. 's-Grh.: ‘Groet Van Spaan enz. enz.’). Willem heeft Van Limburg blijkbaar bezocht. In Febr. '81 noemt hij hem ‘een bijzonderen vriend’ (zie p. 115 m.). In Aug. '81 ligt Feith bij hem ziek (br. 62: aan F., t.a.p. 79 o.). Het in *DW.* XII, 5 voorkomende vers *Dichtzucht* is een albumvers voor Van L., bekort. Het origineel, 8 regels langer, gedat. 18-5-1781, naar het orig. medeged. door A. de Jager in *Leeskabinet* 1870, 4e st., 14. Afschr. B.-Mus.

dat mij nimmer iets aangenamer kan zijn, dan aan een zo heiligen plicht, als de erkentenis is voor een hart dat gevoel heeft, te beandwoorden, en dat ik niets hooger schatte dan in eenen man van uwe verdiensten eenen vriend gewonnen te hebben. - Dan, waarde Vriend! op wat proef stelt gij mij! - Mij te noodzaken om, of U het eerste, dat onze vriendschap U van mij doet vergen, te moeten ontzeggen; of om te besluiten tot iets dat mij (zeedlijk gesproken) ondoenelijk is. - Hoe kan ik het eerste voorkomen, zonder mij geweld aan te doen; hoe het laatste verrichten!

Ja, 't is mij ondoenlijk, mijn Heer! de vereerende nodiging tot het Lidmaatschap van den Haagschen zangrei[2], hoe vleiend ze ook zij voor mijne eigenliefde, hoe zeer ik het wenschte, aan te nemen. - Ik wil hier geen misplaatste nedrigheid voordoen, de geringheid van mijn vernuft aanvoeren, noch van mijn gebrek aan de kundigheden die eenen dichter, zal hij in zijn kunst slagen, noodzakelijk zijn, eenig gewag maken. 't Is de zaak van 's Genootschaps Bestuurderen[3], te zien, of zij in de rij hunner Medebroederen een' onwaardigen plaats geven. 't Is hunne zaak, niet des genen dien deze eer te beurt valt, onderzoek te doen, of zij licht hunne gunstbewijzen verkwisten. Ik beroep mij ook niet op de menigvuldigheid, op den last mijner tegenwoordige dringende bezigheden[4], die (wie weet dit beter dan UWE.?) van een' aart zijn, naauw bestaanbaar met den onbezwaarden geest, dien de oefening der Dichtkunde vordert. - Zo ooit een ontschuldiging grond heeft, het is buiten twijfel, als zij steunt op een reden, uit den drang van eenen noodzaaklijken arbeid, van wiens invloed mijn gantsche levensloop voor 't vervolg schijnt te moeten afhangen; maar zodanig een reden is deze, en ik behoefde de verdooving van geest, die mijne tegenwoordige beoefening mij aanbrengt, zo min als de natuurlijke schaarschheid mijner dichtluimen bij dezelve te voegen[5], om mijne verschoning te wettigen. - Dit al echter, van hoe veel gewicht ook, waar' weinig tegen 't verzoek uwer vriendschap opgewogen. 'k Zou mooglijk besluiten, om, in weerwil van mijne neiging om nuttig te wezen, een werkeloos lid te zijn in een Maatschappij, die mijne medewerking verwachtte, en trachten door die kleine trouwloosheid de vriendschap in haar eischen te bevredigen. - Maar daar is meer! - Reeds door meer

2) Zie over dit Gen. H.A. Höweler: *Uit de Geschiedenis van het Haagsche Dichtgenootschap* '*Kunstliefde spaart geen vlijt*' 1772-1818 (*Ts. Nederl. Taal- en Letterk.* Dl. LVI, afl. 2-3, 1937).

3) w.o. Jacob Vosmaer; zie p. 11 n.

4) de nauwelijks aangevangen studie.

5) de klacht over verdoving van geest en schaarsheid van dichtluimen keert gedurig weer, bij drukken arbeid: brn. 53, 55, 72, 74, 91: resp. aan De Lannoy (p. 115 b.), Feith (t.a.p. 75 m., 89 o.), Uylenbroek (Messch. I 119), Loosjes (id. 219).

dan een genootschap bij herhaalde reizen aangezocht, heb ik altoos hun verzoeken met weigering beandwoord[6], en hoe kan ik mij thands, nu de redenen van weigering verdubbeld zijn; nu mijn tijd ongelijk meer bezet, mijn bezigheid bepaald en onafgebroken is; ja nu ik der dichtkunst vaarwel heb gezegd, mij tot eenig ander begeven, zonder dezen in der daad te beledigen? - Gij beseft het, mijn Heer! hoe veel hatelijks het in heeft, den voorkeur te geven, in gelijke gevallen een zelfde aanzoek door dezen gedaan te verwerpen, door dezen te omhelzen. Wat, zo de gevallen niet gelijk staan, en de redenen tot verwerping aangegroeid zijn! - Oordeel dan zelf, mijn Heer! of 't mij doenlijk zij, mij 't vermaak in te willigen van mijn hart hier in op te volgen, en of ik in staat ben, aan 't verzoek Uwer WelEd. te kunnen, te mogen voldoen. - Het belang, 't welk de Heeren Bestuurders des Haagschen Genootschaps in mij schijnen te stellen, vereert mij ten hoogste, en treft mij. Vergun, Hooggeachte Vriend, dat ik U bidde, Hun WelE. van mijne hoogachting te verzekeren, mij bij Hun WelE. te verschonen[7], en door Uwe vriendschap te vervullen het geen ik niet machtig ben uit te drukken. Laat ik mij Uwer vriendschap aanbevolen houden, en geef mij dikwijls gelegenheid U te vernieuwen, hoe waarlijk ik ben enz.

Leijden d. 9 Nov. 1780.

49. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 29 Dec. 1780.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.*, 1905, 67-69.

Deze brief heeft ongeveer een maand oponthoud gehad (zie br. 50 n. 1.).

p. 67 o.: [S e l s c h o p] Arend Diederik Selschop, boekhandelaar te Amsterdam, van 1766 tot 1799 (Ledeboer, *Alphab. Lijst* enz.). - [M e s s i a d e ,... O d e n ,... G ö t h e] van de *Messiade* verscheen in 1769 een gedeelte in Fr. vert.; pas in 1795 een volledige vert. De *Oden* verschenen in 1771; B. bezat zelf de uitg. Carlsruhe 1776 (cat.-1797, p. 141). Van Goethe waren juist verschenen: *Schriften*, 4 Bände, 1779 (Heinsius, *Allg. Bücherlex.*). - [N a d r u k] niet verzonden: zie N.S. en br. 50. Volgt in Nov. '81 (br. 68); aan Feith, t.a.p. 85 m.

6) zo b.v. die van het A'damse (zie p. 75 m. en Messch. I, 76).

7) 17 Febr. '81 is B. toch benoemd tot hon. lid (bewijs van aanstelling in de verz. - Ten Br. Andr. B.-M.). 3 Maart d.a.v. wordt hij in de verg. ontvangen. Hij antwoordt met een vers, geheel in den toon van dezen brief (*DW.* X, 231). Zijn toetreden zal een gevolg zijn geweest van de bekroning van zijn prijsvers *Onze Voorvaderen in de eerste tijden van het Gemeenebest.* Dit had hij ingeleverd voor 1 Jan. '81 (br. 49, aan F., t.a.p. 68 m.), onder een motto uit Santenius (L. van Santen, zie p. 17 n.). 14 Febr. dankt B. Feith voor zijn gelukwens met de bekroning (br. 52: aan F., t.a.p. 70 o.). In de Alg. Verg. in Aug. '81 ontvangt hij de gouden eermunt, in het Mauritshuis. (*DW.* X, 234.) Vgl. p. 111 o.

p. 68 b.: [Kenschets onzer Voorvaderen] Prijsvers voor het Haagse Gen., behelzende een ‘Kenschets onzer Voorvaderen in de eerste tijden van het Gemeenebest’ en onder den titel *Onze Voorvaders bij de Oprechting van het Gemeenebest* verschenen in het VIIIe dl. der *Werken* v.h. Gen., 73-128 (*DW.* VIII, 336-370). - [940 vaerzen groot] bij het bezoek, eind October (zie p. 106 n).

p. 68 m.: [raad van mijn Vader] de Leidse prijsverzen had B. destijds zijn Vader niet laten zien (zie p. 14/15). *Mijn Verlustiging* was enkele maanden na het verschijnen van de ed. - 1781 voor B. Sr. een volkomen verrassing. Ook dan is zijn critiek mild en schrijft hij er in ‘een grappigen brief’ ‘veel goeds’ over (zie br. 67: aan Feith, t.a.p. 84/5). B.'s later oordeel over zijn Vader is in dezen stellig zeer overdreven (zie: *Meng. en Fragm.* 86 v.; vgl. Koll. I, 85). - [den laatsten regel] veranderd in: ‘Kunstrechters! voegt haar (mijn Zangster) de eerelover?’ Blijkbaar vragend gemaakt. - [onzen Bussing] Johannes Wilhelmus Bussingh (1760-1828), theol. stud. te Leiden. Hartelijke vriendschap heeft, sedert dit jaar (*DW.* XI, 109), beiden levenslang verbonden. Kende Feith hem al eerder? Als deze in Aug. '81 den gouden eerpenning te R'dam in ontvangst gaat nemen (zie p. 97 o.), logeert hij bij diens vader Ds Bussingh te Delfshaven. B. zou mee van de partij zijn, maar is verhinderd (brn. 59 vv.: aan Feith, t.a.p. 76 vv.). Aan de Academie is, naast Valckenaer, B. zijn vertrouwdste vriend (zie br. 72: id., t.a.p. 90 b.; ook Bijlage D). Hij fungeert als paranymph bij de promotie (br. 83: id., t.a.p. 94 b.) en dicht een Lierzang ‘ter bevorderingsfeest’, gedrukt achter de theses (Kon. Ak., verz.-Klinkert). Aan zijn huwelijk wijdt B. een schonen bruiloftszang (*DW.* X,

262). Na de ballingschap viert Bilderdijk met Katharina Wilhelmina en Louise Sibylle, op initiatief der laatste, zijn vijftigsten verjaardag ten huize van den ouden vriend, dan te Gouda (Messch. II, 110). - [Heden vertrekt het...] de Haagse prijsvragen werden in Febr. uitgeschreven; de verzen moesten vóór 1 Jan. van het volg. jaar ingeleverd worden (Höweler, a.w. 138). - [Waarom zult Gij het niet zijn] Feith zou aanvankelijk ook mededingen, doch had zijn dichtstuk afgebroken (zie br. 50: aan F., t.a.p. 70 m.). - [Mag ik het klad... te rug?] met het oog op de be-schaving door de kunstrechters was B. zeer gesteld op de oorspr. handschriften (*DW.* IX, 497; *Meng. en Fragm.* 88). Ook andere originalia vraagt hij wel terug: verzen (br. 289, Messch. I, 192) en belangrijke brieven (br. 52, van Feith terugontvangen, gaat, nadat door B. afschrift is gemaakt, weer retour met br. 72, vgl. ook br. 54, p. 119 n; br. 79 van den ongenoemden vriend).

p. 68 o.: [Gij wilt een vertaling van de Messiade ondernemen] Feith's bezoek aan Klopstock had nog niet plaats gehad. Ten onrechte stelt Ten Bruggencate dit in 1778 (*Mr. Rhijnvis Feith*, diss. 1911, 201), misleid door een kennelijk onjuiste opgave van Kl.'s leeftijd, door Feith: *Verh. over het Heldendicht* (1782), 37. Feith schrijft daar, in een noot, over het effect der uitwendige omstandigheden bij zijn herhaald bezoek aan het graf van Kl.'s vrouw, en gewaagt ook van zijn kennismaking met den dichter zelven, in den ‘voorleden Zomer’, ‘na dat deeze Verhandeling reeds voltooid was’. De Verh. is uitgeschreven in Mei 1780 (zie p. 94 n.); door F. voltooid vóór half Febr. 1781 (br. 52: aan F., t.a.p. 70 o.); door het Leidse Gen. met goud bekroond in Mei 1781 en gedrukt in 1782. De noten zijn later toegevoegd, waarbij juist hier een fout in de nummering (twee nos. 5).

De noot op p. 37 moet derhalve van 1782 zijn, en het bezoek aan Kl., tijdens een zomerreisje, in Juni-Juli, moet in 1781 hebben plaats gehad. Met Kl. spreekt hij o.m. over de van Groeneveld te wachten Ned. vert. der *Messiade* (41 n.), hetgeen ook op een bezoek na '80 wijst. Vgl. Langbroek, *Liebe und Freundschaft bei Klopstock*, diss. 1933, 105-107 en aant. 193-194. - Feith zond B. wrsch. voorjaar '81 een ‘vertaalde proeve uit Klopstok’ toe, en B. gaf er critische aantn. op (zie br. 67: aan F., t.a.p. 84 m.), maar F. heeft zijn plan blijkbaar opgegeven nadat hij gehoord heeft, dat Gr. er mee bezig is. Vóór het drukken der *Verh.* kon hij dezen nog citeeren (200 n.). Het werk verscheen pas in 1784, met een ‘Opdragt’ aan Feith. - Na het reisje naar Hamburg en omgeving is Feith begin Aug. 1781 al in Holland, o.a. bij B. Vandaar hierover niets in de brn. - [s u p p o s i t i t i i p a r t u s] ondergeschoven kinderen.

p. 69 b.: [Ode aan de Eeuwigheid] onder dien naam nimmer verschenen. Wellicht is bedoeld de 1782 gedateerde Ode *De Onsterfelijkheid* (*T.- en Dl. Oef.* IV, 73; *Od. en Ged.* I, 43).

p. 69 m.: [De Geuzen] B. doelt op de wellicht door hem in gesprek reeds eerder geopperde verbetering van *De Geuzen*, van Onno Zwier van Haren (1713-1779); deze was in 1769 reeds voor een gedeelte, en anoniem, voor bijzondere vrienden te Leeuwarden ter perse gelegd, onder den titel *Aan het Vaderland*; in 1771 met zeer veel verandering en uitbreiding en met den naam van den dichter te Zwolle in openbaren druk gegeven, als: *De Geuzen, Vaderlandsch Dichtstuk.* - Zie verder over dit plan en de uitvoering de brn. 59, 81, 97, 131, 220, 266: aan Feith, t.a.p. 76 o., 93 m., 96 m., aan Uylenbroek, Messch. I, 124, aan Feith, t.a.p. 97 v., aan Loosjes, Messch. I, 228. - [nooit tijdiger dan nu] twee dagen te voren was de oorlog met Engeland uitgebroken. - [Amstdm.] de vacantie brengt B. weer naar huis.

50. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 18, 19 Jan. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 69-70.

p. 69 o.: [verlang... te vernemen] F. had den vorigen br. nog niet ontvangen; deze lag nog steeds in A'dam! (br. 51, Messch. I, 37). - [oden van Klopstok] vgl. br. 49 aan Feith, t.a.p. 67 o. - [onderweg opgehouden] ze lagen nog in het Commissarishuisje te A'dam (br. 51).

p. 70 b.: [slot van mijn vaers] *Kenschets* enz., zie br. 49: aan F., t.a.p. 68. - [Stoppelaar] Joan de St., zie p. 102 m. - [Van den Burg] H(endrik) van der Burch (Höweler, a.w. 118). Hij

schreef een vers in B.'s Album Amicorum, in Febr. '82 (*Gesch. d. Vad.* XIII, 1e st., 36). - [D s . v. S p a a n] Ds Joh. van Spaan (1720-1789), sedert 1762 pred. te 's-Gravenhage. Type van den genootschapsdichter. Medeoprichter, in 1772, en Bestuurder van *Kunstliefde spaart geen vlijt*, te Den Haag. Lid van Verdienste van *Stud. Sc. Gen.* te Rotterdam. Korten tijd hon. lid van *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, te Leiden: na vier jaar treedt hij in 1776 uit, met heel de familie (Mr Reinier, Mr Pieter, Gelinus); alleen Reinier keert terug, in 1781. Over zijn werkzaamheden in het Haagse Gen., en zijn belachelijken genootschapsstijl schreef Höweler, a.w. (103-104, 151 vv.). Vader B. was goed met hem bekend (zie br. 48 n. 1.). Willem schreef bij Van Spaans vers in zijn vriendenrol: Qui depuis...! mais alors il était vertueux (t.a.p.); met welk vers hij stellig doelde op 's mans oranjegezindheid eerst, en zijn opzienbarend partijkiezen voor de patriotten in 1786. Als B. veel later zijn gal uitspuwt over de ‘ellendigste, beperktste, domkoppigste en meest Antipoëtische krukken’ van het Haagse en het R'damse Genootschap, maakt hij voor Van Spaan een uitzondering (*Meng. en Fragm.* 85). - [m e d i o k e r] enz.; de Bestuurders lazen voorlopig de antwoorden door, bespraken die onderling en zonden zo mogelijk een aantal goede inzendingen door naar de beschermheren (Höweler, 138). In de verg. van 3 Febr. '81 werd door hen eenparig zeer gunstig geoordeeld over B.'s vers (id. 146/7). Van Spaan is dus wel wat voorbarig geweest. ‘Bij de uitdeeling van den gouden eerpenning’ op 28 Aug. was hij het die B. toesprak. Hij deed het met dit vers:

Puikdichter BILDERDIJK! ik reik u, blij te moê,
Uit naam der Broederschap dees gouden eermunt toe,
Geen goud betaalt uw Kunst, maar uw verdiende loon

Is eeuwige eerlaaurier in een juweelen
Kroon;
*God sterke uuj lichaamskragt voor zulk
een heldengeest*,
ô Wonder onzer eeuw! o glori van dit
feest!
Taal-, Recht- en Oudheidkunde en
Wijsbegeerte saamen
Bezeeglen mijnen wensch; de Poëzij
juicht: Amen!
(Afz. gedrukt voor het Gen.; B.-Mus.,
Kon. Ak.; gecurs. i.v.m. br. 3 (p. 11 b.),
uit dienzelfden kring.)

p. 70 m.: ['t laten steeken van hetzelve] vgl. br. 49 aan F., t.a.p. 68 m. - [Bussing] idem. - [Bij ons enz.] bij het Leidse Gen. was B. nog Gecomm. tot onderzoek der ingeleverde stukken (zie p. 93 m.).

51. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, Eind Jan. 1781.

Ongedateerd. Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 37-41.

p. 37: [de boekjes enz.] zie beide vorige brn. - [Orfeën, Amfions, en Terpanders] Orpheus: Gr. legendarische zanger die zelfs de onbezielde natuur betoverde en stromen in hun loop stuitte; Amfion: mythische koning van Thebe die deze stad bouwde door met de muziek van zijn luit de stenen tot muren en huizen te doen ineendansen; Terpander wordt beschouwd als de eerste eigenlijke lierdichter van Griekenland: hij zou in Sparta een opstand hebben bedwongen met zijn zangen.

p. 37/38: [nec deus intersit etc.] Hor. *A.P.*, 191.

p. 38: [Juno] zij, de ijverzuchtige vrouw van Jupiter, is in de klassieke dichtkunst telkens de machtige spelbreekster. - [que l'on n'a pas besoin etc.] Voltaire, *Henriade* Chant II, 170. - [n. (1)] *DW.* VIII, 339. - [drift om de Messiade te vertolken] zie br. 49: aan F., t.a.p. 68 o. - [plaats uit Milton] id. 67/8. - [de bewuste verhandeling] over het Heldendicht, nog in ms. Ze werd met goud bekroond door het Leidse Gen. in '81, gedrukt in '82. Het citaat uit Milton komt in die Verh. niet voor. Wel wordt B. genoemd en geprezen: 137 (*Edip.*), 232 (Prijsvers). - [Verburg] Isaäc V. [±1680-1745) gaf in 1720 een prozavert. van de *Télémaque*

van Fénélon: *De gevallen van Telemachus*, *Zone van Ulysses;* met aantn. Ook voltooide hij de *Alg. Geschiedenissen* van Suikers (zie p. 5 n.). De hier bedoelde plaats hebben wij niet gevonden. - [aan 't addres] n.l. van het Leids Gen., waarvan zij beiden vooraanstaande leden waren. Het Gen. had in Mei 1780 zijn wetten aangevuld met de instelling van prijzen voor ‘theoretische stoffen’; en voor 1781 als stoffe opgegeven: ‘de waere vereischten van het Heldendicht’.

p. 39: [den Haagschen prijs te behalen] deze wens is kort daarop in vervulling gegaan: zie p. 109 n. - [Mid - -] lees: Midassen. - [Phyllida solus habeto] Virg. *Ecl.* III, 107. - [de oude Eclectici] wijsgerige school in de Oudheid. - [Fasten] jaarboeken. - [Episoden] zie br. 19. F. wijdt het 9e hfdst. van zijn *Verh.* aan de Episoden (175-181). - [Tasso]. Het valt moeilijk uit te maken, of B. dit uit Torquato Tasso zelf heeft, en zo ja, uit welk werk: de *Discorsi dell' Arte Poëtica* (1587 uitg., maar een 20 jaar eerder geschreven) of de *Discorsi del Poema eroico* (1594). De eenheid van het epos, met de betekenis van de ‘episode’, en het onderscheid tussen klassiek en romantisch epos was voor Tasso en zijn dichtkundige tijdgenoten een brandende kwestie; en zij werd ook later meermalen opnieuw gesteld. - [Aristoteles] in zijn *Poët.*, 23e hfdst.

p. 40: [Nisus en Euryalus] Aeneis IX, 176 vv. - [d'Aumale en Turenne] Voltaire, *Henriade* Chant X, 1-178. - [Lees, bidde ik u, A. enz. enz.] Evenzo in br. 55 aan Jer. de Bosch.

p. 41: [Triboniaan] de rechterhand van Keizer Justinianus, inzonderheid bij diens beschrijving van het Romeinse recht. B. moest nu zijn tijd aan de rechtsstudie geven.

52. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 14 Febr. 1781.

Afschrift Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1897, 125. Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 70-74.

Collatie: P. 72, r. 2 lees: bestaat, en die van den uitslag (de ontknoping) die in de gemakkelijkheid der oplossing te stellen is, kortheid en beknoptheid enz. P. 72 o. *orations directa*, lees: *oratione directa.* - P. 73, r. 14 v.b. vraagteken overbodig. Men versta *daar* redengevend. - P. 74 m. *dan dat het Toneelspel*, lees: dan dat het in het Toneelspel.

p. 70 o.: [e e r m u n t] goud bij het Haagse Gen., voor zijn *Kenschets onzer Voorvaderen* (vgl. br. 49 aan Feith, t.a.p. 68 b.). - [U w e v e r h a n d e l i n g] prijsverhandeling over het Heldendicht, voor het Leidse Gen. - [p l e i d o o i t e g e n m i j n e E p i s o d e n] in antwoord op den vorigen brief.

p. 71 b.: [W o e n s d a g n a ...H e m e l v a a r t s d a g] op de jaarverg. van het Leidse Gen., voor het eerst niet op den Hemelvaartsdag, maar op den Woensdag d.a.v. (*Hand.*). Feith's *Verh.* is daar inderdaad met goud bekroond. - [i n s p e c i e] o.i. hier niet: in klinkende munt (doordat B. mee te oordelen had over de toewijzing van het eermetaal), maar (Latijn): in zijn preciese soort, geheel soortgelijk. - [f e e s t d a g] is de brief na middernacht geschreven en doelt B. op den jaardag van Prins Willem George Frederik, op 15 Febr.? - [C a t e c h e t i s c h e w o o r d e n enz.] Prediker 7:29. In den Heidelb. Catechismus komt deze tekst niet voor; maar wel in het beroemde vragenboekje van Hellenbroek, *De Goddelijke Waarheden* (20e dr. Campen, z.j., maar zeker vóór 1785: IXe Hfdst., Van het Beeld Gods, 3e vrage en antw.). Deze ook in spreekwoordelijke aanwending bekende woorden (vgl. Harrebomée, *Bedenkingen op... Laurillard*, 108) zullen B. zijn bijgebleven uit zijn jongensjaren, uit het godsdienstig onderwijs van predikant, catechiseermeester, of vader.

p. 71 m.: [v i e r d e e l e n i n h e t T r e u r s p e l] Arist. *Poët.* 7e Hfdst. Vgl. br. 19 (zie p. 43) en Feith's *Verhandeling*, 174; 2e dr.

D. en Pr. Werken (1824), VI, 133. Zie ook Ten Bruggencate, a.w. 62-65 (ondanks rare fouten). En over de episoden in het algemeen: Van Hamel, *Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën* enz., 119-122.

p. 71 o.: [gens inimica etc.] Aeneïs I, 67. - [Vous voiez à quel point etc.] Voltaire, *Henriade*, Chant I, 97. - [(cap. 17, bij mij 16)] in de thans gangbare edities Hfdst. 17, laatste al.

p. 72 m.: [Daniel Heinsius] in zijn vertaling van Aristoteles' *Poët.*, ed.-1643, 278. - ['Want in de Odyssea' enz.] Feith's vert. van deze zelfde plaats: *Verh.*, 175, alwaar ook de bovenstaande citaten uit Feith's brief letterlijk te vinden zijn.

p. 72 o.: [historiëtjes] zo in ms. Bedoeld: historiettes, verhaaltjes van weinig belang. - [oplettend] d.i. welbewust, met opzet.

p. 73 m.: [vraagt gij verder] *Verh.*, 176. - [mijn vorigen] br. 51. - [Gabrielle d'Estrée] Voltaire, *Henriade*, Chant IX.

p. 73 o.: [Gij onderstelt naamlijk] *Verh.* 176/7. - [gelijk gij...aanmerkt] id. 1730., 174 m. - [menge men slechts geen meêgebrachte denkbeelden enz.] telkens weêrkerende eis bij B.: br. 15 (Messch. I, 5), *Dichtk. Onderzoek*, 293.

p. 74 b.: [Bossu] *Traité sur le poème épique*, 133; aangehaald *Verh.* 179. - [de plaats van Batteux] komt in de *Verh.* niet voor. Bedoeld moet zijn een plaats uit zijn *Cours de Belles-Lettres ou Principes de la Litterature* (ed. Francfort 1755, II 24-25, te verg. met 208-209; of ed. Göttingue et Leyde 1755, I 20-22).

p. 74 m.: [brief... bewaren] nadat afschrift is gemaakt, na de terugzending, gaat hij met br. 72 weer retour.

53. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 21 Febr. 1781.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1897, 445.

Het was niet voor heden morgen, dat mij uwe hoogstvereerende van den 15n dezer ter hand kwam. Mijne afwezigheid uit Amsterdam, 't welk ik sedert drie maanden voor mijn tegenwoordig verblijf verwisseld heb[1)], is de oorzaak en maake bij U.H.W.G. de

1) B. is dus pas in Nov. 1780 definitief verhuisd naar Leiden.

verschoning uit van mijne late beantwoording. Hoe zeer vind ik mij, H.W.G.J. aan uwe heuschheid verplicht, en welk een prijs geeft het aan mijne genoegens, dat uwe welmeenende inborst zich verwaardigt, in dezelven te deelen! Gun dat ik u mijn oprechte dankbaarheid betuige voor uwe gulhartige gelukwensching[2)], en oordeel van mijn gevoelens, uit het geen zo veele goedheid, als gij wel voor mij betonen wilt, van mij vordert.

Gij gelooft mij in staat te zijn, om in uwe gevoelens te treden? - Ik ben het, H.W.G.J. ja, mijn hart verhovaardigt zich mooglijk te veel, wanneer het gelooft met de aandoeningen van het uwe te stemmen. Doch, zo iemand gevoel heeft voor de tedere eischen der vriendschap, zo iemand den sombren wellust dier tranen die de diepe zielewond van 't verlies eens vertrouwden, eens dierbaren boezemvriends storten doet, zo iemand de geestverrukkende mijmeringen die 't aandenken aan zodanig een eigendom, als 't bezit van een waardigen vriend, van een hart dat het onze verstaat, [wekt], weet te smaken, ik ben het.

Ik gevoele in de levendigste kracht wat gij in den uitmuntenden man, dien wij allen betreuren[3)], verlooren hebt; en ik gevoel het te levendiger na mate ik dit verlies over mij zelven uitstrekke. Ik had nog zo onlangs het genoegen gehad, hem te zien, te spreken, van zijn vriendschap te vragen, en ik vleide mij, dat hij ze mij niet onoprechtelijk toezeide.[4)] En welk een vooruitzicht bouwde ik hier op! - Ik verstond 's mans verscheien het eerst van een zijner gewezen leerlingen, die er mij van kwam verwittigen, en ik zeg niet te veel, wanneer ik zeg, dat ik er roerloos van bleef. En behoefde er meer, om de tederste achting voor den braven man te hebben, dan hem te zien, hem te spreken, en zijn voortrefflijk karakter uit zijn voorhoofd te lezen. En hoe moet het dan uwe gevoelige ziel niet aandoen, H.W.G.J. die den waardigen man van zo nabij hebt gekend, met hem omgegaan, zijn vertrouwen gehad!

Ik zwijg van zijn schitterend vernuft, van zijne uitsteekende bekwaamheden, die hem overal doen beschreien.[5)]

Ons genootschap (het Leidsche) is vooral ten sterkste getroffen door 't bericht van zijn dood.

De Hr. de Kruyff[6)], in de laatstgehouden vergadering het voor-

2) Met het Leidse eermetaal voor de *Kenschets onzer Voorvaderen.*
3) S. van der Waal, overl. 1 Febr. 1781, te Alkmaar.
4) Zie br. 43 (Messch. I, 85).
5) Bij deze waardering is B. constant gebleven: *N.D-en Tk. Versch.* II, 146 (1824).
6) Jan de Kruyff (1753-1821), fabrikant en koopman te Leiden, na den dood van zijn Vader Jan de K. (1774) in 1775 hon. lid en reeds in Nov. '76 hoofdlid van het Gen. geworden. Lutheraan. In 1782 schreef hij een vers in B.'s vriendenrol. Later ‘hartvriend’ van Feith, die hem in 1796 zijn *Oden en Ged.* opdraagt. Gehuwd met Marta Jacoba Luzac, een nichtje van B.'s academievriend Johan Valckenaer.

zittersampt bekleedende, gaf er de leden kennis van door de volgende dichtregelen, die ik met verrukking overschrijve.[7)]

Maar uwe vaerzen, H.W.G.J. zullen deeze met luister vervangen. o Met welk verlangen blijf ik er na uit zien. Zij zullen v.d. Waal waardig zijn, en zij alleen.[8)] - Dit besef heeft verscheidenen de stilzwijgendheid opgelegd: ik tel er mij-zelven onder, die, behalven dat, door gedurige verslaafdheid aan de dorste soort letteroefening, en 't daar meê verknochte nachtwaken uitgeput, 't droevig vaarwel aan de dichtkunst moet zeggen.

Dit is, H.W.G.J. het ongenoegen, 't welk mij hier opgelegd is: voor het overige hier alle aangenaamheden ontmoetende, die de ommegang met lieden van verdienste geven kan.

Mag ik hier, behalven het naauwkeuriger afschrift van den Hr. d Stppl.[9)] nog twee dichtstukjes op de beeltenis uwer H.W.G. insluiten. Het eerste is van den Advocaat v. L.[10)] in de Hage: lid van beide Genootschappen, het andere van den Hr. Bussching[11)], lid van het Leydsche. Van het eerste, welks Dichter (het zij een geheim!) de Autheur van het nieuwe Accessit in de Haag is[12)], en een bijzondere vriend, zijn mij twee verschillende lezingen gegeven, en aan mijne keuze gesteld. Dan, daar ik omtrent de vaerzen van anderen bevreest ben te oordeelen, voeg ik de twee afschriften van hetzelve bij een.

Sta toe, H.W.G.J. dat ik mij in de aanhoudendheid uwer vereerende goedwilligheid aanbevele, en vervul de gebrekkige beteekenis van dit woord uit dat van de vriendschap. Geloof dat mij niets meer ter harte gaat dan u de volmaakte hoogachting te betuigen met welke ik de eer heb te zijn, enz.

Leyden, den 21n febr. 1781.

54. Bilderdijk aan Jer. de Bosch, 24 Febr. 1781.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1868.

WelEdele Heer, zeer geachte Vriend!

Het was mij niet weinig vermaak, UWE. vereerende Letteren

7) Ontbreken in het klad. B. zal een voor de leden gedrukt ex. voor zich hebben gehad. Derg. exx. zijn er van dit achtregelige vers nog drie aanwezig in de ongepag. verzamelbandjes met *Mengelzangen* van het Leids Gen. (Mij. Ltk.).

8) *Nagel. DW.*, 61-68: *Treurzang ter gedachtenisse van den deugdrijken en begaafden dichter* enz.

9) De Stoppelaar's vers in br. 45 (Messch. I, 91); *Nagel. DW.*, 91.

10) Mr. Th. van Limburg, Id. Vgl. br. 48, aan hem gericht (p. 107 vv.).

11) *Nagel. DW.*, 86. Vgl. p. 110 b. Hij was lid v.h. Leidse Gen. sedert Mrt. 1780 (*Naaml.*), en werd in 1781 of 82 ook lid van het R'dse en het Haagse.

12) 2e Accessit voor het prijsvers *Kenschets* enz. (Höweler, a.w. 141).

ter geleide van deszelfs doorwrochte Verhandeling[1)] dienende, op den laatstleden Dingsdag te ontfangen. Indien het onzer Eigenliefde niet onverschillig is, onzen arbeid in de fraaie Letteren op eenigen prijs te zien stellen, met dubbel recht streelt het de mijne, mijn Heer, dat een man van Uwe *geleerdheid*, *kunde* en *smaak*,[2)] in dit mijn genoegen zo veel deel gelieft te nemen; en het is met een gevoelig besef van verplichting, dat ik mij de eer geve, U voor Uw gulhartige gelukwensching dank te zeggen. -[3)] Niet minder, mijn Heer, vereert mij het vertrouwen, waar van Gij mij zo overtuigend een blijk geeft, en waar aan ik niets wenschte dan volkomener te kunnen voldoen.

Ik heb de Verhandeling (en behoeve ik wel te zeggen, met het uiterst genoegen?) gelezen en herlezen: - maar (durf ik het zeggen?) Gij hebt er mij zeer meê bedrogen. Bedrogen? Ja, lieve Vriend, bedrogen, niet minder dan dat. - Gij hadt mij van zulk een verbazende onervarenheid in de Neêrduitsche taal, zulk een diepe onkunde in den Neêrduitschen stijl en schrijfwijze gesproken, dat ik hier niet dan een samenstel van taalfeilen en barbarismen verwachten kon. En ik was dus niet weinig verwonderd, wanneer ik den stijl doorgaande zeer glad en vloeiend, de uitdrukkingen zeer eigenaartig, gepast, en ter snede, en de taal vrij zuiver en sierlijk bevond: In het kort, dat ik er niet dan een aantal misslagen, in de spelling begaan, eenige weinige gedwongen woordschikkingen, en enkele Onduitsche woorden in waarnam, die eenigzins tegenstonden, en zonder bedenking te herstellen waren. Dezen, mijn Heer, heb ik zo veel zij mij in het oog liepen, veranderd; in den text-zelven, dewijl ik meer aangeteekende veranderingen ontdekte, die dus bij geschreven waren, en (naar het schijnt) van eene zeer kundige hand komen.

Dús veel van het uiterlijke - Wat Uw grondbeginsel betreft, de navolging der Ouden: Gij weet het, WelEdele Heer, dat ik 't daar in volmaakt met u eens ben. Gij hebt het in volle kracht voorgesteld, met vuur aangedrongen, en er een levendig belang voor ingeboezemd. Uwe aangevoerde voorbeelden zijn uitmun-

1) *Verhandeling over de Regelen der Dichtkunde.* Prijsverh. voor Teylers Tweede Genootschap (opgericht 1778, Haarlem). Nog in ms.
2) Jeronimo de Bosch (1740-1811), broeder van Bernardus; apotheker, als Vader en Grootvader, tot 1773; daarna eerste klerk ter secretarie van Amsterdam, als opvolger van Wagenaar en voorganger van zijn neef Jeronimo de Vries. Vriend van Wyttenbach en leerling van Petrus Burmannus Sec. Neo-latijns dichter van naam. In deze verh. ‘trad hij tegen hen op, die den kunstenaar aan spitsvondige bepalingen wilden onderwerpen, gelijk hem dat met name bij Van Alphen, in zijne *Theorie*, en Van Engelen, in zijn verhandelingen, het geval scheen’ (V. Vloten, *Bl.*-18*e E. Pr.* 466; zie verder het uitv. art. in V. d. Aa, *Biogr. Wb.*).
3) Met het goud voor zijn *Kenschets* (brn. 49 en 52 aan F., t.a.p. 68 b., 70 o. en br. 53 aan De L., zie p. 114 b.).

tend, gepast, en voldingende, en Uwe ontzachlijke voorraad van belezenheid ondersteunt ze op 't luisterrijkst. - Mag ik U echter eenige geringe bedenkingen meêdeelen, die ik onder de lezing van het Stuk gemaakt hebbe, die van geene andere waarde zijn, dan die Uw verlichter oordeel er aan zal gelieven te hechten; en die ik zelfs mij ontzien zoude bij te brengen, indien ik aan Uwe welmeenende vriendschap niet alle openhartigheid schuldig waar. Gij, toets ze, mijn Vriend, en geloof dat ik ze valsch keure, zo dra Gij ze verwerpen zult.

Zij betreffen een en ander van Uwe voorbeelden: en ik zal mijne aanmerkingen niet dan met een woord aanteekenen: dit is U genoeg.

§ De woorden van Posydonius [sic] (bladz. 16, 17)[4] zijn duister; doch houdt hij niet in de daad, zo wel als wij nog heden doen, *Poësis* voor de facultas, *Poëma* voor het gewrocht? Verschilt hij niet, alleen daar in, dat hij de eerste ruimer uitstrekt, dan wij: en dat hij een rede die in den lezer Poëtische denkbeelden verwekt, mede Poësis noemt, die hij, zo ze dat vermogen op ons niet heeft, slechts *Poë*ma heet?

§ Heeft Batteux Aristoteles wel verstaan, in het overnemen van zijn beginsel?[5] Ik geloof neen. Batteux schijnt het *doel* van de Dichtkunst in de navolging der schone natuur te stellen: dit doet Aristoteles niet. de Wijsgeer voert die navolging slechts aan als het (eenige en algemeene) *middel* om aan het doel der Dichtkunst te voldoen. Aristoteles denkt veel fijner dan de Franschman.

§ bladz. 59: voert gij Horatius navolging van Pindarus aan. - Wilt gij er Alcaeus niet bijnoemen, dien hij als uit de fragmenten blijkt, op de hielen gevolgd is?[6]

§ In de Vde Ode van Horatius III boek kan ik die voorgeworpen wanorde niet zien, integendeel, ik zou achten dat het plan zeer wel samenhangt en kunstig doorwerkt is[7]. Doch, zo ik mijn oordeel uiten mag, ik geloof, dat men het plan van een Lierzang op een gantsch bijzondere wijze *analyseeren* moet, en dat Marmontel niet gantsch mis is, schoon hij niet alles gezien heeft. -[8] Het voorbeeld in 't Epithalamium[9] behaagt mij (als voorbeeld) beter; maar is het in het geheel van het Dichtstuk niet waarlijk misplaatst? De aanmerking van Ant. Seb. Mint.[10] smaakt mij niet

4) In de gedrukte *Verh.* (1783), 13/14. B.'s opmerking over het onderscheid tussen poësis en poëma is aldaar in noot (b) overgenomen.
5) Door De B. in dezen geest gewijzigd: 20.
6) Eveneens gewijzigd: 45.
7) *Verh.* 56.
8) Ib.: ‘Marmontel zoekt dit goed te maken met te zeggen, dat de kunst van het Lierdicht daarin gelegen is, dat men onder de gedaante van verstrooijing en afdwaaling in zijne gedachten een' geregelden tred bewaart’ en wil dit met ditzelfde Lierdicht van Horatius bewijzen (*Poët. Franc.* tom. 2 p. 420).
9) Bij Catullus. *Verh.* 59.
10) Overde noodzaaklijkheid der uitweidingen bij een Lierdichter als Pindarus. *Verh.* 61. Mint., d.i. Minturno, de beroemde 16e-eeuwse lit. theoreticus.

zeer, en ik geloof dat zij in de daad Pindarus te kort doet. - Maar de tijd is te kort om mijn denkbeeld hier over uitvoerig voor te dragen, bij gelegenheid eens in eene amica confabulatio.

§ Indien Juffr. van Merken (bladz. 106) zo bedroefd van de taart krijgt; heeft dan Voltaire in den aanvang der *Henriade*, die zo met brommende woorden, en antitheses geinfarcieerd is, ook niet wel iets verdiend. ai! verdeel uw slagen, zo zullen zij lichter te dragen zijn.[11)]

§ Is het wel zo dat Horatius volstrekt niets anders door *studium* bedoeld heeft op de bewuste plaats, dan beoeffening der grieksche dichteren? Hij heeft zeker om geene Aestetica gedacht; maar misschien wel teffens om de beginsels eener gezonde Wijsbegeerte: hij zegt

1e. Inspicere vitae morum et exemplar jubebo:
2e. Exemplaria graeca nocturna versate manu etc.
3e. Rem tibi socratice poterunt ostendere chartae;

zou hij alle deze drie lessen niet in het woord *studium* begrepen hebben?[12)]

§ Op blz. 197 wordt van eenige gebreken van Hoogvliet gewag gemaakt; in 't bijzonder dient hier niet vergeten te worden, het prosaïsche, dat hem met het grootste recht op menigvuldige plaatsen, vooral in de laatste boeken, te laste is gelegd.[13)]

§ Wat doet Jan Luiken op blz. 198 onder die grote mannen? Indien de goedhals eens opzag, wat zou hij verwonderd zijn *cum se principibus* etc. Ei lieve, schrap hem door.[14)]

Zie daar, Hooggeachte Vriend, al wat ik te zeggen had; gij ziet hoe min het beteekene en hoe licht het zo ge in mijn denkbeelden valt, te veranderen zij. - Ik kan er, zo ge 't wilt, nog een bijvoegen; dat is, dat ik vrees dat het stuk niet te zeer in den tegenwoordigen smaak valt. Wie leest thands de Ouden? en wie wil ze leeren verstaan? Het *ignoti nulla cupido*[15)] is zo algemeen van toepassing. Waar is thands zucht voor studie, voor literatuur? Een weinigje oppervlakkige tinctuur van de Historiën, en wat fransch vernuft is thands dubbeld genoeg om een man van smaak te wezen. het letterblokken was voor onze voorouders; wij zijn wijzer en nemen genot van ons leven: - en ieder fransch bel-esprit kan immers in allen gevalle wel een Homerus of Virgilius opwegen! - Zo denken we heden; maar het is des te noodzakelijker, dat men eens te rug gebracht wordt.

11) Die felle critiek op Van Merken is in de *Verh.* vervallen.
12) Hor. *A.P.* 408, over studium bij ingenium. De citaten, waarop B. wijst, staan in Hor. *A.P.* 317, 268, 310. Het eerste is misvormd; het moet luiden: *Re*spicere exemplar vitae morumque jubebo. *Verh.* 113/114. Hier B. zeer beslist niet gevolgd.
13) Gewijzigd in dezen geest. *Verh.* 207; V. Vloten, a.w. 474.
14) Alle namen in dit verband geschrapt: *Verh.* 208. Wrsch. achter ‘principibus’ te denken: placuisse viris [vidisset] als vrije aanwending van Hor. *Ep.* I, 17, 35. Vgl. i.v.m. dit oordeel over L. de cat.-1797 van B.'s boekerij, nos. 1984 t/m 1992.
15) Ovid. *Ars amatoria* 3, 397.

Daar Uwe Verhandeling ten eenenmaal ingericht is om te beweeren dat men de noodzakelijke en onnoodzakelijke regels der Dichtkunde niet wel onderscheiden kan, en ook hier en daar reeds iets van de noodzakelijke gezegd heeft, zo dunkt mij (onder verbetering) dat het dus verre volstaan kan. Te meer, daar men behalven de reeds aangevoerde, geene anderen kan opnoemen, die niet betwist zijn geworden. In het Treurspel bijzonder is alles zo danig door een geward van de Modernen, dat men 't zelfs niet eens is over de Kunstwoorden en dit vloeit op het plan van het Heldendicht over. Reeds sedert meer dan een jaar heb ik met een' mijner vrienden[16] geschil gevoerd. (en die briefwisseling duurt nog heden) over de Episoden in beide gedichten. De zaak is dus gantsch niet liquide: en ik kan UWE. niet raden, er zich over uit te laten in eene Verhandeling van dien aart. Indien U echter behagen mocht de stukken van dit geding eens te zien, zij zijn tot uw dienst en gebruik, doch mijne brieven zijn in Overijssel, van waar ik ze te rug zou moeten ontbieden[17], hetgeen niet zoo schielijk geschieden kon; dewijl mijn vriend thands buiten de Provincie is. Dus is over den aart van den knoop en de ontknooping alles verward; maar niets erger, dan de Bedrijven; van welker dienst men het echte denkbeeld gantsch kwijt schijnt te zijn. Dit nog thands kan ik UWE. kortelijk melden, dat ik, met Aristoteles, in 't Treurspel al vordere wat tot het Heldendicht behoort, machine uitgezonderd, en de form van verhalen. En dat ik er nog daarboven die eigenschappen in verlange, die van de eenheid van tijd en plaats afhangkelijk zijn, en daar uit voortvloeien!

Indien ik UWE. echter verder van dienst konde zijn, niets zou mij aangenamer wezen. Ik heb uit deze Verhandeling oneindig veel geleerd, en al wat ik er verder van wenschte, is dat zij onbevooroordeeld en oplettend gelezen worde. - Vast vlei ik mij met het vooruitzicht, van UWE. welhaast met den gouden eerpenning, en onze natie met hare uitgaaf, geluk te wenschen![18]

Inmiddels beveele ik mij in de eer Uwer hooggeschatte Vriendschap, en blijf met de oprechtste gevoelens, en duurzame hoogachting,

WelEdele Heer, hooggeëerde Vriend,
U.W.E.D. DW. Onderd. Dienaar,
W. Bilderdijk.
Leyden
den 24n Febr. 1781.

16) Feith. Zie brn. 19, 52: aan F., t.a.p. 57 vv., 70 vv.
17) Vgl. het N.S. (naschrift) bij br. 52.
18) De verh. is inderdaad met goud bekroond, in 1781, en gedrukt voor het Gen. in 1783.

55. Bilderdijk aan Mr Rhijvis Feith, 10 Maart 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: Ts. Ndl. Taal- en Ltk., 1905, 74-76.

p. 74 o.: [dichtstuk Carel de Vijfde] *De Aanspraak van Keizer Karel V aan zijn zoon Philips bij de overdragt der regeeringe der Nederlanden.* Door het Haags Gen. in 1782 met goud bekroond (Höweler, a.w. 141, 147, 156) en gedrukt in de *Proeven van Poët. Mengelstoffen ... en Prijsvaerzen* VIII (1782).

p. 75 b.: [Daar ligt nu de Lier, enz.] vgl. *DW.* X, 248, id. 262, XII, 436. - [satin sanus?] bij Terentius: satin sanus es (ben je niet wijs?), passim. - [Lid van de Maatschappij enz.] als student! Op die uitzondering beroept B. zich nog in 1807 tegenover Siegenbeek, wanneer hij zelf een student als lid voorstelt (fam.arch. Sieg.-v. H.). - [en van het genootschap in 's Hage] in Nov. '80 was dit door B. nog geweigerd; in Mrt. '81 is hij hon. lid geworden (Höweler, 165). - [de kleine aanmerkingen] deze schijnen verloren te zijn gegaan.

p. 75 m.: [twee plans] vgl. twee door het Leids Gen. in '85 tegelijk bekroonde verzen van Feith, op De Ruyter: lofdicht en lierzang; het vb. van Bilderdijk in '77 met zijn beide verzen op *De waere Liefde tot het Vaderland.* Van een tweede gedicht op de *Aanspraak van K.V.* is ons verder niets bekend dan een nieuwe aanmaning van B., in Oct. (br. 67, aan F.: t.a.p. 84 b.). - [gij bezit er reeds 3] goud voor *Het Heil van den Vrede*, Leiden 1779; goud voor *De Menschlievendheid*, R'dam 1780 (zie p. 97 m.); zilver voor de *Ode aan God* bij de inwijding van de nieuwe vergaderzaal, Dec. 1780, te Leiden (*Hand.*). - [waarom er nu den prijs wegens de Unie... niet bijgevoegd!] Het Tweede

Eeuwgetijde der Unie van Utrecht was in 1776, en in 1777 opnieuw, beide malen als ‘buitengewone stoffe’ naast een ander onderwerp, door het Leids Gen. opgegeven (zie Voorbericht *T.- en Dl. Oef.* II, 1778); de inzending moest plaats hebben vóór 1 Juni 1778. Er kwam slechts één dichtstuk in ‘hetwelk men niet kon goedvinden... met een gouden Penning te bekroonen’. Over een zilveren, in 1777 eveneens uitgeloofd, wordt in de *Hand.* niet meer gerept. Het bijbehorende briefje werd ongeopend verbrand (*Hand.* v.d. jaarl. verg. van 1779). Evenwel verscheen in dat jaar toch van Feith, *bij den uitgever van het Genootschap*, C. van Hoogeveen, een Lierzang *Op het Tweede Eeuwgetijde der Unie van Utrecht*, 16 p. (zie Knuttel, *Pamfl. cat.* no. 19329), zonder vermelding van het Genootschap. Waarschijnlijk heeft F. niet dadelijk weer naar een prijs willen dingen bij dit zo bevriende genootschap, en toch willen tonen, wat hij over deze stof geven kon. Op B.'s aandrang zal hij schertsend geantwoord hebben: ik kan wel op gemakkelijker wijze een penningkabinet aanleggen. - Over de herdruk van 1788 zie Ten Bruggencate a.w. 240, 244. - [ieder van uw kinderen] F. had er toen zes (*Genealogie-Feith*, nos. 126-131). - [Leydschen Pindus in May] de jaarverg., Woensdag na Hemelvaartsdag (zie p. 113 b.). - [in 's Hage] jaarverg., in Augustus steeds, in het Mauritshuis. - [een zo schoon plan] om samen naar Rotterdam te gaan, vanuit Den Haag, daar te logeren bij Ds Bussingh te Delfshaven, en de jaarverg. v.h. R'd. Gen. te bezoeken; zie volg. brieven. - [de verhinderingen] eis van intens studeren, zwakke gezondheid, psychische depressie?

p. 75 o.: [gantsche bloed... bedorven] bij alle overdrijving, niet geheel zonder grond: zie getuigenissen betr. zijn zwakke gezondheid van Jb. Vosmaer (p. 11 b.) en Van Spaan (p. 111 o.). Over zijn

ziekten: p. 91 n., Messch. I, 116. - [H a e s t e r t] I. van Haestert, kunstschilder te Delft (*Naaml.* R'd. Gen.), had juist den zilveren penning behaald voor zijn *Kenschets* enz., waarvoor B. het goud had verworven (Höweler, 141). - [o n z e v r i e n d L.] Th. van Limburg (zie p. 107 o.), die een accessit (aanvaarding voor uitgave, zonder enigen prijs) had behaald. - [h e m] beide malen: Van Limburg. - [t e r u g g e v r a a g d] men vindt het dan ook niet in *Proeven* enz. VIII (1782). - [D i c h t o e f e n i n g e n] *Vaderlandsche Dichtoef. en Mengelpoëzy*, 5 stukjes en 2 vervolgen, Leiden 1781/2. - [v o l k o m e n p a r o d i e] men vergelijke dit stukje: *De Vrijë Zee beschermd door onze Voorvaderen*, enz. met *DW.* VIII, 350, laatste strophe, e.v.

p. 76 b.: [c o n d i c t i o f u r t i v a] term uit de *Pandecten* XIII; zie noot Prof. Kalff op p. 56, die ten onrechte het feit aan Van Haestert toeschreef, en ook minder juist van een accoordje daarover spreekt. Die vordering is overigens maar scherts; L. was 'geliefde vriend' (br. 79). - [v o r i g e w e e k enz.] vgl. *DW.* X, 231 en zie p. 109 n. - [u i t w e r k e n] ook ingeleverd? in elk geval geen prijs behaald (*Dichtoeff.* V). - [v r i e n d e n r o l] lag deze nog bij Pater, of bij De Bosch? Zie p. 106. Over Feith's vriendenrol een korte mededeling in *Genealogie-Feith*, 125. - [S t o p p e l a a r] zie pp. 102 m. en 115 m. - [H o g e v e e n] zie p. 19 b. - [B u s s i n g h] zie p. 110 b. - [P a r i j s c h e L e t t e r z e t t e r s] vermoedelijk in een Frans tijdschrift. Welk?

56. Bilderdijk aan zijn vader, Dr I. Bilderdijk, waarschijnlijk voorjaar 1781. Uittreksel van de hand van Dr A. de Jager, Mij. Ltk. cod. 1607.

(Begin)[1)]

De aanmerkingen, die gij niet beneden u geacht hebt, geruimen tijd geleden te schrijven op mijne Verhand. over het verband der Wijsbeg. met de Poëzij en Rhetorica[2)], heb ik nu eerst, nu ik het eerste weinigje rust heb[3)], geheel gelezen en overwogen; en dat gij zoo uitnemend voor mij en mijn roem hebt gezorgd[4)], daarover heb ik mij, gelijk het behoorde, verblijd, en dankbaar erken ik, dat ik daardoor aan u verplicht ben. Bijna allen hebben mij behaagd, en ik heb volstrekt niet geaarzeld ze te gebruiken.[5)] Er zijn er echter enkele weinigen, waarvan ik niet overtuigd heb kunnen worden. Deze nu zijn van eenig gewigt, en daarom heb ik gemeend, noch onbedachtzaam te moeten toegeven, noch ondoordacht eigen meening te moeten

1) Van wien heeft A. de Jager dezen brief ter inzage gehad? Van Lodewijk Willem Bilderdijk, met wien hij van 1856-1875 over manuscripten en curiosa van diens Vader correspondeerde? Het origineel berust in geen der openbare B.-verzamelingen.
2) Zie p. 100 en.
3) Eind Oct. 1780 is B. pas te Leiden aangekomen, na ernstige ziekte: zie p. 91 n. Dan volgt een zeer drukke periode (p. 108 m.). Is er in de Kerstvacantie even over gesproken en heeft Vader B. toen beloofd, zijn aanmerkingen op schrift te stellen, en heeft hij begin '81 hieraan voldaan? Gissenderwijze stellen wij den brief in het voorjaar van 1781.
4) d.i.: zorg hebt gehad.
5) Bij het gereed maken voor den druk. De Bijlagen zijn in Oct. '81 nog ingezonden. De Verhandeling is pas in 1783 in druk verschenen (zie p. 100 n.).

aankleven; maar liever besloot ik, de redenen uiteen te zetten, waardoor geleid ik mijn gevoelen niet vaarwel kan zeggen, en die een weinig te verdedigen, opdat gij, na ze overwogen te hebben, bepalen zoudt, van wat waarde ze zijn.

(Slot)

Het zal volstaan, dat ik het overige slechts met een woord aangeroerd heb. Derhalve heb ik de antwoorden gevoegd op de blaad-

jes, waarop de opmerkingen geschreven zijn. U, beste Vader! bid ik, die antwoorden te herlezen[6], en over dezelve uw oordeel te zeggen[7], het inwilligen waarvan mij zeker bedachtzaam zal maken.

57. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 5 Mei 1781.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt: *Navorscher* 1897, 447.

H.W.G.J.

Moeten mijn brieven dan altoos met verschoningen aanvangen? - Een sterfgeval in mijne familie[1] had mij te Amsterdam geroepen, een zware verkoudheid, die zeer ernstige gevolgen na zich sleept, hield mij daar geruimen tijd op, eer ik te rug keerende, mij door de eer van uw' brief van den 27n gestreeld zag. Met welk een verrukking ontfing ik dit nieuwe blijk van uwe onverdiende oplettendheid; hoe acht ik er mij verplicht door, en hoe, H.W.G. hoe wenscht mijn hart u geluk met de collatie der bewuste praebende, en met hoe veel vuurigheids deelt het in dit uw genoegen! Gelukkig zijn D(oorluchtige) Hoogh. die zijne achting voor zeldzaame, voor unique verdiensten op die wijze heeft mogen betoonen![2]

De heusche wijze, waar op gij de kleene bijschriftjes mijner vrienden[3] geliefdt aan te nemen, vereert, Hoog W.G.J. mij zo wel als de dichters. 'k Ben belast, met U.H.W.G. hunne gevoeligheid voor de eer, hun deswegen aangedaan, te betuigen: ai, voeg bij al de goedheden, die gij voor mij hebt, ook nog die van mij het

6) d.i.: óók nog weer te lezen.

7) Het schijnt dat B. in het ontbrekende middenstuk van den brief de belangrijkste aanmerkingen uitvoerig heeft beantwoord, en de minder gewichtige met slechts enkele woorden op de blaadjes zelf van zijn vader, die ze dan zo terug ontving, bij den brief. Vader B. zal de middenmoot van den brief samen met die blaadjes weer hebben teruggezonden, met de gevraagde critiek in tweeder instantie. Begin en slot van den brief (die *woorden* zal De Jager hebben toegevoegd) bleven zo alleen achter en de schriftelijke discussie tussen vader en zoon zal in den boedel van W.B. verloren zijn gegaan, zodat De Jager deze ook niet zal hebben gezien.

1) Stellig dat van zijn Grootmoeder Isabella Pelgrom de Bie (moeder van Sybilla Duyzenddaalders), die op 23 April 1781 was overleden.

2) Op 23 Maart 1781 is door den Nassauschen Domeinraad een ‘acte van preebende’ opgesteld, krachtens welke Juliana Cornelia de Lannoy de helft bekwam van drie beneficiën in de Stad en Baronie van Breda, welke door het huwelijk van Vrouwe Wilhelmina Louise, Prinses van Hessen-Philipsthal vacant waren geworden. De beneficiën omvatten: 1. In de Grote Kerk van Breda, het ‘Beneficie van onse Lieve Vrouwen Althaer Primee Fundationis’; 2. In de Kerk van Oosterhout, de ‘Capellerijen en Authaaren van den Heiligen Geest’, St. Antoni et Rochus van de drie Koningen, van 't Heilige Kruys van St. Anna, van de Apostelen St. Pieter en Paulus, van St. Maria primee fundationis, van St. Barbara en van St. Gerorgius (sic) of Catharina en van St. Hubertus et Venerabili Sacramenti; 3. In de Kerk van Ginneken, Rijen en Merkendaal, ‘St. Laurentius van Onser Liever Vrouwe van St. Barbara authaaren’ (naar de acte zelf, in Alg. R.A.).

3) Zie p. 115 m.

compliment kwijt te schelden, dat ik niet gepast genoeg uit weet te denken om hier eenigzins aan te voldoen. 't Zal weder een nieuwe verplichting op mij brengen, en ik schep vermaak, die te vermeerderen.

De kunstschilder Reiers[4] is buiten zich zelven, dat het hem vergund wordt, de dichteresse de Lannoy zelve te schilderen: uw gedane voorslag[5], Freule, die 't Genootschap zo aangenaam is, dien het met zo veel drifts en onder dankzegging voor uwe vergunning, en oplettendheid voor 's Genootschaps belang, aannam; deze voorslag maakt hem voorzeker den blijdsten der menschen. Hij is altoos hovaardig, als hij een' der gekroonde Poëeten mag schilderen; maar nu vrees ik, dat hij tot de kuuren van Zeuxis zal komen, en zijn' naam met gouden letters op den kraag van zijn' mantel zetten.[6] - 't Is een zonderling wezen! Hij treft dikwijls gelukkig, doch het is hem met mij zowel als met mijn' vriend Feith mislukt[7]. De copijen, die ik ooit van hem gezien heb, zijn alle zeer goed. Hij zal ongetwijfeld thands uitnemend wel slagen. Het stuk van den Hr. Rode[8] zal zijn voorbeeld zijn, de houding zal uit de prent verbeterd worden, en eenige kleinigheden, die er nog in acht zijn te nemen, zal ik hem aanwijzen. Licht zal hij 't pourtrait zo verre brengen, dat het tot het optoetsen gereed is, en ik zal hem mijn raad, waar hem die dienen kan, niet onthouden. Ik verlang er het Pan poëticon door verheerlijkt te zien. Welk een feestdag wanneer het ingewijd staat te worden![9]

Alleen wenscht het Genootschap bericht wegens den tijd van uw aanstaand verblijf in de Hage, en dit, zo 't zijn kan, eenige dagen vooraf, te mogen ontfangen. - Voor mij, ik hoop de eer te hebben U.H.W.G. aldaar een compliment te komen maken[10], en het is in het uitzicht hier op dat ik dezen besluite; doch niet dan mij aan de eer uwer vriendschap (want gij duldt dat ik mij in dezelve bevele!) aan die van uw gunstig aandenken opdragende; en onder betuiging van de welmeenendheid der gevoelens met welke ik mij teekene -

Leiden den 5n Maij 1781.

4) Nic. Reyers te Leiden. Zie p. 82 b.
5) Om in Den Haag voor den schilder te poseren, ter laatster correctie: het ‘optoetsen’.
6) Plinius, *Natur. Historia*, 35, 61 s.
7) B. 1779: *DW.* X, 222. F. 1781 (*Hand. Leids Gen.*).
8) Niels Rode. Vgl. p. 96 n.
9) Pas op jaarverg. 1785, posthuum, geschied. De dichteres overleed vóór de jaarverg. van 1782.
10) Zie br. 61: aan Feith, t.a.p. 79 b.

58. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 23 Mei 1781.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 115-116. - Vgl. onze Inleiding, p. XXX.

p. 115:

[o n z e v r i e n d s c h a p [zie p. 1 n. In 1779 was bij Uylenbroek verschenen het Blijspel *Deukalion en Pyrrha* (in 1785 opnieuw in druk uitgekomen, als 'Toneelstuk', met hier en daar enige veranderingen in den tekst en verbeteringen in de spelling). En laat in datzelfde jaar de eerste, ongepagineerde en op verschillende wijze samengestelde editie van *Mijn Verlustiging* (vgl. p. 62/3). Beide in zeer beperkte oplaag. Voor den tweeden druk van *Mijn Verl.* was medio Mrt. 1781 een contract afgesloten met Hoogeveen in Leiden en de Erven Klippink, *d.i. Uylenbroek*, in Amsterdam (zie p. 130 m.). In Febr. 1779 was Uylenbroek nl. gehuwd met Anna Catharina Soorbeek, wed. D. Klippink; beiden Luthers. Aan Uylenbroek's prozavertaling van Weisse's naar Shakespeare bewerkte toneelstuk *Romeo en Julia* (1775) heeft B. een gedicht gewijd dat in enkele exn. van den eersten druk van *Mijn Verl.* voorkomt met den titel: *Aan den Heer P.J. Uylenbroek* (ed.-1781, 25; *DW.* IX, 397). Enkele, gedeeltelijk weer andere, exn. hebben op de keerzijde van de *Ingetoogenheid* (*DW.* IX, 404) het vers *Devs*, *devs nam me vetat*, etc. (ed.-1781, 47; *DW.* IX, 403), dat blijkens het slot (over het pas gesloten huwelijk) ook aan Uylenbroek gericht zal zijn geweest. Vgl. p. 21 b. en Bijlage B. (Over *D. en P.:* ms.-Kumpel; contract: Mij. Ltk.; huw. regs. Gem. arch. A'dam). -[s c h o o n d e t r e k w a t s a n g l a n t i s] versta: schoon uw wijze van doen (zegswijze) enigszins grievend is. -[p r u l s t u k j e s] in hetgeen volgt is dus wel niet bedoeld 'overbrenging' van een

proza-brief.-[aankwekelingen enz.] zie p. 1 n.

p. 116: [het schoonste meisje van Leyden... duël... proces... brief, aan haar gericht... vertaling... ik kan 't niet doen] dit zal alles wel verband houden met B.'s ‘mijmeren’ over de volstrekte afwijzing van zijn liefde door Nicht Pelgrom de Bie. Met Uylenbroek was hij doende, de in '79 voor slechts weinige vrienden gedrukte dichtstukjes van *Mijn Verlustiging* aan een slechten nadruk te onttrekken door een ‘Algemeenen Druk na zijn oorsprongkelijk Handschrift’ (Bericht van de Uitgeveren, ed.-1781). Enkele, te ‘losse’, stukjes laat hij weg (zie p. 103 n.), maar de beide dichtbrieven ‘*Aan Cinthia*’ blijven; de tweede (naar Propertius vertaalde) met anderen titel: *Mijmering* (*DW.* IX, 401). Toegevoegd wordt het gedicht *Beklag* (id., 419): door vuig metaal bewogen, heeft 't maagdlijk hart zich verraden, en den roem van 't glorierijkst geslacht en de groenste lauwrenmeien veracht. Blijkbaar heeft B. nu het plan gehad, ook een niet in het Nederlands (en dan wel in het Frans) gestelden dichtbrief aan Cinthia, die eveneens in afschrift onder de vrienden rond ging, en nog nimmer was gedrukt, in een berijmde vertaling op te nemen. Onwillekeurig denken we dan aan het Franse opdrachtsvers *A Mademoiselle Melitte*, waarmee hij het present-exemplaar zijner Prijsvaerzen haar had toegewijd en waarin de behaalde eerlauwrieren en edele afkomst reeds een zo grote rol spelen (zie p. 20 m. en Bijlage A). De vrienden, en alle lezers, zouden dan de hele historie der geweigerde liefde, in wording, ‘crisis’, en teleurstelling, voor zich hebben gehad. Het verzoek om vertaling kan toch wel niet anders dan publicatie hebben beoogd. Zelf kon hij dit niet doen, zonder het nichtje en haar naaste familie reden te geven, hem van onkiesheid te

beschuldigen, en begeerte, haar te krenken. Van anderen vreesde hij wellicht een bewerking, die in vorm of inhoud al te zeer van zijn bedoeling zou afwijken. De toespelingen op verwantschap en op *gemeenschappelijke* afstamming van edele helden zal hij stellig niet publiek hebben willen maken of zien maken. Want alles wijst er op, dat hij tegenover vrienden in deze dingen waarheid en verdichting opzettelijk verbond. Een van hen, Jan Willem Kumpel, schrijft in zijn ms.-'karakterschets' van B., opgesteld vele jaren later, nadat hun al te vrolijke en wellicht wel wat eenzijdige vriendschap (vgl. p. 139 v.) in haat is verkeerd: 'In dat werkje (*Mijn Verlustiging*) was voornaamlijk een gedicht getijtelt Cynthia. Het voorwerp er van was eene jonge minnaresse die de eerste offers van zijn hart (had) versmaad, maar

ditzelfde gedicht, later gelezen bij jonge juffers daarmede hij bekent wierd, paste elk op zich toe. Alle geloofden, zonder dat zij 't geweten hadden, het voorwerp zijner liefde, en een beweegoorzaak tot het dichten van dit schoone stuk geweest te zijn. En ieders hoogmoed gevleit wenschte zich heimelijk geluk met de verovering van 't edelst hart (zooals veelen 't noemden) en elk hunner volgens zijne lessen en raad een geheim van dat conquest makend, wierden de verwinnaressen zijne verwonnelingen. Met jongelingen zijne tijdgenooten sprak hij over de liefde tusschen de beide sexen op zulk een wijze alsof dezelve onmooglijk met eenige polygamy bestaanbaar was, ja, als of hij, zijne Cynthia niet bezittende, op geen mingenot meer hopen mogt en zijn verlustiging in minnezangen een flaauwe vergoeding voor 't hoogst gemis was. Mild in vriendschapsbetuygingen leeraarde hij over de vriendschap als over de allerheiligste band, elk wenschte hem tot vriend, en dacht hem als zoodanig te bezitten, veelen deed hij in wegen, door zijn wil afgemeten, gaan, dewelken hij tot voorwerpen van zijn vermakelijke luimen bij zijne vriendinnen maakte, om de loopbaan zelfs die zij gingen, als of hij die niet bestierde. Deze jongelingen zouden allen gedacht hebben zich ijsselijk te bezondigen zoo zij zijne oprechtheid een oogenblik in twijffel hadden durven trekken, zelfs van deze noemden veele hem bij die zelfde juffers als een puikstaal van gevoel, van deugd, van oprechtheid. Het onervaren maagdenhart dacht er niet op tegens dezulken te zeggen wat Bilderdijk van hun zijde [sic], maar elk sprak dus zonder te weten tegens zich zelve. In waarheid veelen zouden de juffers geen geloof gegeven hebben. Kortom hij bezat het hart van veelen, en deed elk gelooven dat hij 't zijne bezat,

terwijl een elk hier de rol van een Ixion speelde.' - Ook vóór de algemene uitgave der aan zijn Cinthia gerichte stukjes zal Bilderdijk zich t.a.v. andere meisjes hebben vermomd voor de bewonderende vrienden en zo ook hier, het echte object van zijn liefde verbergend, de schone die hem zo in vuur zette, in Leiden hebben geplaatst; misschien zelfs wel met bijgedachte aan een meisje dat den Leidsen vrienden ook goed bekend was. Al denken we hierbij dan *niet* aan Netje Luzac, die toen pas veertien jaar was (zie br. 173 ann.; vgl. Van Vloten in *Mr. W. Bilderdijk's Eerste Huwelijk 1784-1807* (1873), 4/5 en Kollewijn I, 161/2). De geschiedenis van het duël, en het beweerde proces (wegens uitdaging tot duël in de maak geweest?) zal op zijn minst studentikoos zijn aangedikt. Van het proces is geen spoor te ontdekken in de rechterlijke archieven van de Universiteitsvierschaar, het Gem. arch. te Leiden, of het Alg. Rijksarchief. Op het duël wijst het door Kollewijn afgedrukte Franse gedichtje voor den secondant Luit. Van Bommel (t.a.p. I, 128). Indien dit van B. is (er zijn slechts afschriften: van Klinkert, Kon. Ak.; van Tollens, Bild.-Mus.; van Joh. Hilman, U.B. A'dam; Klinkert zou het origineel hebben gezien 'bij één (z)ijner bekenden'), is de tegenstander niet op komen dagen, maar wilde B. den lafaard opnieuw aanvallen! Er is een opvallende overeenkomst in den opgewonden toon van den eersten dichtbrief *Aan Cinthia* (in vier in 1781 uitgelaten regels wordt de 'mededinger' met het 'zeeghaftig staal' gedreigd; vgl. ook slot) en het Fr. versje voor Van Bommel, naklinkend in dezen br. 58, en zelfs nog in de mededelingen over het onvoltooide toneelstukje van 1783/4 over wanhopige liefde (Messch. I, 122, 131). In Leiden woonde destijds een bekend R.K. geslacht Van Bommel. Naar allen schijn is er dus wel zo iets als een duël met meer of minder ernst, bedoeld. Dat Kumpel dan

in het geval heeft moeten meeleven, laat zich verstaan (vgl. ook br. 109). En B. pocht ook wel meer op duëls die men niet aandurft (br. 83, aan F.: t.a.p. 94 m.; betr. polit. tegenstanders). Coquetteerde de aangebeden Nicht met anderen (vgl. *Aan Cinthia*, t.a.p. 393: ‘Gevoelloos zijn voor mij, - en teder voor een' ander'!’)? Vgl. ook haar eigenaardig huwelijk, eind '82, met een veel ouderen, rijken, weduwnaar (zie p. 21 m.). Hoe het zij, er moet wel een mededinger in het spel zijn geweest. Immers, door ‘zovele’ - al of niet opgesmukte - ‘historietjes’ is het meisje, ‘en dus ook die brief’, interessant *geworden.* - Uylenbroek heeft blijkbaar toch geweigerd, aan B.'s verzoek te voldoen. *Zonder* den bedoelden brief biedt Bilderdijk zijn dichtstukjes in algemenen druk aan de ‘lieve Juffers’ altezamen, als een appel van Eris, ‘voor de schoonste’, d.i. Regnilde (vgl. *DW.* IX, 389, *en het vignet* in de ed.-1781); ook hierin verbergend de feitelijke toedracht, en de ware persoon, en plaats. - [D o b b r a u s k i enz.] zie p. 63 m. Diens

Album Amicorum, oblong formaat (20 × 12½), Mij. Ltk. Aangelegd in 1777. - [Maak het formaat slechts enz.] B.'s Alb. is aangelegd in 1781, zie *Gesch. d. Vad.* XIII, 1e st., 36. - [Ik leef niet gezond] vgl. br. 67, aan F.: t.a.p. 81 m. - [borstziekte, te Amsterdam behaald] zie voorg. brief.

59. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 5 Aug. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 76. Aldaar niet het adres: 'ten huize van den Weledelen Heere A. Drabbe op den Rijn, bij de Korenbrug, te Leyden.'

p. 76 m.: [Sedert Uw afzijn] vgl. br. 55, aan F.: t.a.p. 75 m. Feith is dus over Amsterdam, waar B. tijdens de vacantie vertoeft, naar Leiden gereisd, en logeert daar bij den koopman en zeepzieder Adriaan Drabbe (1716-1782) die gehuwd was met zijn achternicht Elisabeth Feith (*Genealogie-Feith*, 1924, no. 112. Sterfdatum daar onjuist: hij overleed in Mrt. 1782 blijkens begr. reg.). Vgl. ook p. 128 m. - [naar Rotterdam] naar de jaarverg. van het Gen. *S.S.G.* op 16 Aug., waar Feith de gouden penning voor zijn prijsvers *De Menschlievendheid* uitgereikt zou worden (*Dichtöef.* IV, 181, 291). - [Bussingh] te Delfshaven, waar zijn Vader pred. was.

p. 76 o.: [het verdrukt wordende blaadje] de *Vertelling voor de Minnedichteren en hunne Lezeren*, bestemd als bijvoegsel bij *Mijn Verlustiging*, welke bundel omstreeks dezen tijd verscheen of kort tevoren verschenen was (zie br. 67, aan F.: t.a.p. 84 o.). Vooraf gaat een vers van François Halewijn (medicus te Leiden, lid v.h. Gen., *Naaml.*): *Op de Gedichten*, *getijteld Mijn Verlustiging*, waarin B.'s naam wordt genoemd. Voorts een prent van den Minnegod, en een vierregelig epigram.

Zie over een en ander Pan, in *DW.* XV, 411 vv., en Koll. I, 124, 126. - Het blaadje is dus eerst verkeerd gedrukt. Werd het stukje misschien op raad van en in overleg met Feith gewijzigd? - [onze Geuzen] zie p. 111 b. - [het andere] waarschijnlijk de correctie van het blaadje. - [Jeronimo] Jer. de Bosch. Zie br. 54 (p. 115 vv.): B. heeft hem dus weer ontmoet. - [Porjeere] zie p. 93 m. - [Asschenberg] 1726-1792; lid van *Laus Deo Salus Populo*: ook van hem psalmen in de berijming-1773; dichtte vooral vertellingen en anecdoten op rijm. Hij behoorde tot den kring van De Bosch en Pater; was doopsgezind.

60. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 13 Aug. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 77-78. Aldaar niet het adres, dat gelijkluidend is met dat van br. 59.

p. 77 o.: [naar Rotterdam en...Bussingh] zie voorg. br. - [Mijn Zuster] zie p. 19 o.

p. 78 m.: [Dobbrauski] zie p. 63 m. - [Limburg] zie p. 120 o. - [vaers van Freule Lannoy] op Feith: *Nagel. DW.* 30, tussen gedateerde verzen. - [Hoe is dit?] B. onderstelt dus, althans tijdelijk, nauw contact. D. was ook mee naar R'dam (zie br. 62, aan F.: t.a.p. 79 m.). Ook hij was lid van S.S.G. (*Naaml.*). - [Dr. Verschuur] zie p. 11 n. Hij ging op gevorderden leeftijd hier nog Letteren studeren en werd in '82 lid, in '83 medebestuurder van het Leids Gen. (*Nw. Biogr. Wb.* II; *Naaml.*).

61. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 16 Aug. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905,

78-79. Aldaar niet het adres: ‘ten huize van den Weleerwaarden Heere Bussingh, Predikant te Delfshaven.’

p. 78 o.: [te Rotterdam] waar F. de jaarverg. van S.S.G. op 16 Aug. bijwoont, zie voorg. brn. - [bij de Leutheraanen] zie p. 97 m.

p. 79 b.: [de Freule te Leyden] zij was blijkens haar nagelaten gedn. den 15en in Den Haag, den 16en te Leiden. Ook eerder al in L. dus? Of dacht B. haar aankomst daar wat vroeger? Heeft zij daar nu geposeerd? (vgl. p. 123 en.). - [de Bosch] het vers is voor Jeronimo de B. (zie br. 59, aan F.: t.a.p. 76 o.); niet gepubl. - [zal de Freule gaan zien] zij komt blijkbaar ook naar Amsterdam, heeft daar een vriendin (zie p. 92 o.). - [Vale, meque, enz.] Vaarwel, en ga voort mij te beminnen, gelijk gij doet!

62. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 22 Aug. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 79-80. Aldaar niet het adres: ‘ten huize van den WelEdelen zeergeleerden Heere Mr. Th. van Limburgh, Advocaat te 's Gravenhage.’

p. 79 m.: [Delfshaven] waar F. bij Ds. Bussingh had gelogeerd, zie voorg. br. - [Dobbrauski U... verlaten had] na de jaarverg. van S.S.G. te R'dam, id. - [Van der Pott] Cornelis v.d. Pot, koopman te R'dam, toen Beschermheer van S.S.G. en lid van het Haagse en het Leidse Gen. (*Dichtöef.* S.S.G. III, p. XIII), of zijn broeder Willem v.d. Pot (1704-1783; zie Van Vloten *Bloeml. 18e E. Poëzie*, 268).

p. 79 o.: [onzen geliefden Limburg] zie p. 107 o. - [decidief] bedoeld zal zijn: decisief. - [Uw commissie] zie br. 64, naschrift, aan F.: t.a.p. 77 m.

63. Bilderdijk aan Bestuurderen van S.S.G. te Rotterdam, 22 Aug. 1781.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 96-98.

Collatie:	Aan het eind v.d. br. doorgeslagen: Ik heb de eer met alle achting...
Annotatie:	
p. 96:	[een geacht Dichtgenootschap] het Leidse, zie verder. Vgl. Voorb. *T. en Dl. Oef.* III. p. 97. - ... [n (1)] aanvullen: in zijn *L'art de la guerre*, Poème en 6 Chants (*Poësies diverses ou Oeuvres du philosophe de Sans-souci*, nouvelle ed. ... 1760, T. II, 97-163).
p. 98:	[De kring der dichteren... (vraagt),... nader bepaling] B. vraagt dit kennelijk voor zijn vrienden J.H. van der Palm en J.W. Bussingh, beiden Rotterdammers en lid van S.S.G. Op de jaarverg. werden dezen bekroond, resp. met goud en zilver. Hun verzen gedrukt in de *Dichtöeffen.*, V 80-110-145. Van der Palm, zoon van den kostschoolhouder en medeoprichter, en bestuurder, van het R'd. Gen., is later gehuwd met een zuster van J.W. Bussingh. Een vers van B. in v.d. P.'s vriendenrol, uit dit jaar 1781, *DW.* X 259. Vader K. v.d. Palm was innig bevriend met Ds. Bussingh Sr. Op de jaarverg. van 1782, als de eerpenningen worden uitgereikt, herdenkt hij in zijn toespraak tot J.W.B. diens inmiddels overleden Vader als ‘een Boetgezant, wiens wedergae Een eeuw schaars worden ziet,... Dien 'k als mijn Jonathan, die mij beminde als broeder’ (*Dichtöeffen.* V, 313).

64. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 4 Sept. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 77 b. (in onjuiste volgorde).

p. 77 b.: [a a n k w a m] B. heeft F. dus bezocht bij Van Limburg, waar hij ziek lag, vgl. br. 62, aan F.: t.a.p. 80 b.

p. 77 m.: [o n s p l a n] voor het gemeenschappelijke uitstapje Leiden - Rotterdam (Leutheraanen) - Delfshaven (Bussingh) - Den Haag; zie brn. 59 vv. - [P e i r o l e t e n R i g a i l] Waren zij de leveranciers van de (even verder genoemde) stenen? Of twee (afzonderlijke) boekverkopers? ‘'t *goed* van R. en dat van P.’ (zie volg. br.) was een gebruikelijke term. Dan echter in het buitenland, want Ledeboer, *Alphab. Lijst* enz. noemt hen niet voor Nd.-Nederland. - [V i n k e l e s] de plaatsnijder Hermanus Vinkeles, jongere broeder van Reinier, geb. ± 1745, werkte nog in 1817 (Wurzbach, a.w.). Zie brn. 72 en 76, aan F.: t.a.p. 90 m (ann. p. 134 o.) en 91 o.

65. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 15 Sept. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 80.

Collatie: p. 80, r. 7 v.o. *Pierolet*, lees: Peirolet.

Annotatie:

p. 80 m.: [P r o f . S c h u l t e n s] Hendrik Albert Schultens (1749-1793), hoogleraar in de Oosterse talen te Leiden sedert 1778, als opvolger van zijn Vader Joannes Jacobus Sch. - [d e g o e d e D r a b b e , e n z i j n v r o u w e n z u s t e r] Adriaan Drabbe (zie p. 126 b.), zijn vrouw Elisabeth Feith, en zijn schoonzuster Margaretha Delia Feith, weduwe, sedert 1769, van zijn halfbroer, den luit.-kol. Jacob Drabbe. Bij hen had Rhijnvis Feith in Augustus

gelogeerd. De beide gezusters waren dochters van zijn oud-oom Arend Feith (1702-1757), luit.-kol. Zie *Genealogie-Feith*, 1924, de nos. 112 en 111. A. Drabbe was lid van het Leids Gen. (*Naaml.*).

p. 80 o.: [Juffr. Van Winter en haar man] zie p. 41 b. Zij woonden sinds 1773 des zomers op hun buitenplaats Bijdorp te Leiderdorp (eigenlijk Zoeterwoude, aan den Rijn), maar togen tegen den winter weer naar Amsterdam. - [nieuw Treurspel]. In 1786 verscheen een drietal treurspelen in Dl. II van de *Tooneel-poëzij: Sebille van Anjou*, *Louise d'Arlac* en *Gelonide.* - [onze de Kruyff] zie br. 53. - [Rigail enz.] vgl. voorg. br. - [Vinkeles... het plaatje] vgl. voorg. br. met ann.

66. Bilderdijk aan Jvr. de Lannoy, 14 Oct. 1781.

Klad Mij. Ltk. cod. 1607. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert I, 91-93.

p. 91: [Schapelust] Bedoeld zal zijn de lustplaats Schaapenburg te 's-Graveland, van Mevr. de Wed. Bicker-Pels; vgl. *Dk. W.* 217. - [armstoel van St. Geertrui] haar woonplaats Geertruidenberg. Zeer waarsch. maakt B. hier een zinspeling op de in br. 39 (p. 96) geciteerde versregels uit haar dichtbrief *Aan Aristus.* Zij heeft haar Lierzang op den slag bij Doggersbank (5 Aug. 1781) buiten Geertruidenberg gedicht; haar kunst is dus niet aan die plaats gebonden.

p. 92: [de gevoelige Lierzang] de in 1781 met het oog op den zeeslag bij Doggersbank geschreven *Eerzang voor 's Lands Verdedigers*, *Nag. DW.* 71-82. Messchert geeft de plaats onjuist op. B. had het stuk in druk voor zich. Het was al verschenen bij Honkoop te Leiden, zie Knuttel, *Pamfl. cat.* no. 19597. Vgl. p. 93 (Messch.) over het oordeel van het

‘kundig publijk’; en zijn dank voor ‘het exemplaar’.

p. 93: [uwe kunstlievende aanmerkingen op het mijne] nl. op B.'s *Kenschets onzer Voorvaderen*, dat voorjaar door het Haagse Gen. met goud bekroond. Over haar plan, daar zelf mede te dingen met het inmiddels nieuw uitgeschreven prijsvers *De Aanspraak van Keizer Karel V* enz. heeft zij niet geschreven. Zij verwierf er - posthuum - het zilver; Feith het goud. Vgl. p. 134 o. - [uw verwijt] te grote 'ongeregeldheid' in dezen Lierzang. Voor B. juist eis: zie br. 63 (Messch. I. 98).

67. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 27 Oct. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 81-85.

Collatie: P. 82 m. *weet gij het niet*, lees: wees gij het niet.

Annotatie:

p. 81 b.: [ongesteldheden] zie het vervolg van dezen brief 67 zelf, en vgl. p. 92 m. en M. I, 116. - [toestand... Zuster] vgl. brn. 60 vv. - [van geest en... getroubleerd] van geest en *lichaam?* Vgl. p. 82 m., 91 o., M I, 117. Of is *zinnen* uitgelaten? Vgl. p. 82 o.

p. 81 m.: [Grammatica] onder de nagelaten papieren van B. bevonden zich 'de eerste beginselen mijner overdenkingen over de taal', van 1774 of 1775 reeds (Schotel, *Hand. Meded. Mij. Ltk.* 1866, 129). In 1826 heet het dat men 'meer dan een menschenleeftijd' heeft aangedrongen op de uitgave van zijn *Nederlandsche Spraakleer* (Voorrede). Zie ook br. 89 (Messch. I, 122 o.). - [ongeregeldheid of caprice]zie het vervolg van dezen brief 67 zelf. De bundel *Mijn Verlustiging* was inmiddels, nu officieel, te Leiden verschenen.

Minne-'dichters' zwermden om hem heen. En voor de Leidse meisjes waren zijn verzen een appel van Eris en speelde hij de Paris-rol. Zie p. 125 o.

p. 81 o.: [Pr. van der Keessel] Dion. Godefr. van der Keessel (1738-1816), jurist van groten naam, hoogleraar te Leiden 1770-1815 (*Nw. Biogr. Wb. III*). Vgl. *Briefw.-Tydemans* I, 53: 'Pestel en V.d. Keessel, wie ik zoo veel mogelijk trachtte uit te hooren, of liever tot den grond van hun leer door te zien'. - [paradoxen] levenslang zijn geliefde wapen! - [Pr. Roskam] Pieter Roscam (?-1801), sinds 1773, tot 1795, prof. te Harderwijk. IJveraar voor de studie van het Romeinse recht. In politicis scherp tegenstander van Meindert Tydeman. In 1787 even, als patriot, in diens plaats gesteld, te Utrecht. - [Van Meurs] Allard Gerard van Meurs, A.L.M. et Phil. Doct., later paranymph bij de promotie. Zie br. 83, aan F.: t.a.p. 94 b.; en Koll. I, 142.

p. 82 o.: ['t geen de Hte zegt] vergissing voor Wte = Wijsbegeerte? De gissing van Prof. Kalff is onmogelijk. B. spreekt hier paradoxaal; feitelijk kan hij met de ontkende alg. idee het eens zijn. Leibnitz leerde in dien geest over de verhouding van taal en ding. En met dezen wijsgeer had B. van jongs af, veel op (vgl. Bavinck, *B. als denker en dichter*, passim; o.a. 40 vv.). - [uw Verhandeling] *Verhandeling over het Heldendicht*, 1782 gedrukt als met goud bekroond en enig ingekomen antwoord. 2e dr. 1809.

p. 83 b.: [onze Groeneveld] Christiaan Groeneveld gaf in 1784 e.v.j. een berijmde vertaling van Klopstock's *Messias*, in 3 dln., met een opdracht aan Feith. Vgl. p. 110 o. en volg. br., 68. De noot van Prof. Kalff is onjuist. Gr. was blijkbaar zeer bekend met B. en F. Was hij soms verwant aan Feith's vrouw Ockje Groeneveld? - [gedicht op naam van Huart] de uitgevers Wed. A.D. Sellschop en P. Huart te Amsterdam

gaven later ook C. Groeneveld's Messiasvertaling uit. Blijkbaar was die uitgever Huart zelf ook dichter en wilde hij graag B.'s oordeel vernemen.

p. 83 m.: [z e k e r e m a t e n] een derg. opdracht als van ‘de stenen’, in br. 64? - [u w V a d e r] Mr. Peter Feith (1729-1802), convooimeester en gemeensman te Zwolle (*Gen.-Feith*, a.w. no 110). - [E e k h o u t] Evert Jan Eekhout, toen burgemeester van Zwolle; werd één maand na datum van dezen br. hon. lid van het Leids Gen. (*Naaml.*). - [m i j n s c h r i j v e n o v e r h e t L i e r d i c h t] het Leids

Gen. had in 1781 een desbetr. prijsvraag uitgeschreven. Het enige ingekomen antwoord is in 1782 te licht bevonden (*Hand.*). Bilderdijk's stuk is blijven liggen: zie brn. 76 (aan F.: t.a.p. 92 m.) en 89 (M. I, 122 met ann. p. 149 b.).

p. 83 o.: [C l e m e n t] S. Clement, uitgever-drukker te Zwolle. - [d e G e u z e n] zie p. 111 b.

p. 84 b.: [u w P r i j s v a e r s] *De Aanspraak van Keizer Karel V aan zijn Zoon* enz. Vgl. br. 55, aan F.: t.a.p. 74/75, met ann. p. 120 b. - [e e n t w e e d e] vgl. dezelfde plaats. - [d e r a t o c a v e r e] voor de zekerheid (hier: juistheid) borgstaan. Term uit de *Digesten* 3, 4, 6 par. 3.

p. 84 m.: [p r o e v e u i t K l o p s t o k] uit de *Messiade.* Zie br. 49, aan F.: t.a.p. 68 o.

p. 84 o.: [n o g m e e r h i s t o r i e t j e s e n a n e c d o t e s d a a r b i j v o e g e n d e] te verbinden met ‘men’. - [r e e d s 1 0 w e k e n u i t] de bundel was dus omstreeks Juli/Aug. verschenen, [v o o r z o v e r r e h e t u i t g e v e n b e t r e f t] vgl. het ‘Bericht van de Uitgeveren’ (laatste pag.; niet opgenomen door Da Costa): De Dichtstukjes, in deez' kleinen bundel vervat, zijn niet door den schrijver geschikt geweest om immer het licht te zien. Doch, daar een afschrift derzelven, toevallig in vreemde handen geraakt, onder eenige lieden van smaak bekend, vermenigvuldigd en verspreid wierd, bereidde men zich in het heimlijk, die toevertrouwde panden door de Drukpers gemeen te maken. - Op deze wijze gedreigd door eenen waarschijnlijk gebrekkigen Druk, hoedanige diergelijke vruchten der gewinzucht gewonelijk zijn; die doorgaands de beste verzen door de lompste onachtzaamheden misvormen, en de eer eens Dichters, bij Lezers, van de vervalsching der uitgave onkundig, bezwalken; zoo heeft de Heer... ons wel willen toestaan, dezen Algemeenen Druk

(ter voorkoming' van zodanigen onechten, als te wachten stond) na zijn oorsprongkelijk Handschrift te doen vervaardigen, en daartoe 't gebruik van eenige door hem-zelv' geëtste Vignetten vergund, welke de bewijzen van echtheid met zich brengen.

p. 85 b.: [de Erven van Klipping] het boekje verscheen anonym te Leiden en te Amsterdam, bij C. van Hoogeveen, Junior, en de erven van D. Klippink. Voor rekening van eerstgenoemde, op beider naam, zulks ‘met overleg en goedkeuring van den dichter’, met dien verstande, dat ‘het volle Copyrecht in volkomen eigendom alleen aan den dichter-zelven (bleef) toebehooren’ en de uitgevers derhalve ‘noch gezamendlijk, noch een van (hen) in 't bijzonder, op eenigerhande wijze, het... werkje, tenzij met bijzondere vergunning des dichters, in 't geheel of ten deele, in het vervolg (zouden) mogen herdrukken of doen herdrukken, of 's eigenaars verdere beschikking over hetzelve betwisten’. Aldus vastgelegd op 15 en 14 Mrt te Leyden en te Amsterdam (Mij. Ltk. cod. 1918, uit de nalatenschap van Prof. Alb. Verwey, verworven 1945). - ['t is een best mensch] vgl. Meng. en Fragm. 87/88, en in verb. daarmede p. 110 b.

68. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 18 Nov. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 85-86.

p. 85 m.: [Oden van Klopstock] zie brn. 49 en 50, aan F.: t.a.p. 67 o. en 69 o. - [Selschop] idem. - [aan den wartel zal raken] aant. van Prof. Kalff uit te breiden als volgt: betekent wrsch. warrigheid, draaiing, warreling, zie vooral de vbn. bij De Jager.

p. 85 o.: [Pestel] F.W. Pestel (1724-1805), rechtsgeleerde van groten naam, van Duitse afkomst. Hoogleraar te Leiden 1763-1795, vnl. in Natuur- en Staatsrecht.

In 1795 geremoveerd. In 1802 teruggeroepen. In 1809 door Bilderdijk herdacht in een gedachtenisrede *Pestel* (*Nw. Biogr. Wb.* III). Vgl. *Br.-Tyd.* I, 53, geciteerd in ann. voorg. br. (p. 129 m.).

p. 86 b.: [G r o e n e v e l d] zie pp. 110 o. en 129 o.: Feith heeft, vernemend van het plan van Gr., zelf van de vertaling afgezien. Gr. moet hem iets van het begonnen werk hebben laten zien, en hij heeft het weer aan B. getoond. - [f r a a i] d.i. op schik, gelukkig, rijk (vgl. ons ironische ‘mooi’). - [A n t o n] Antonides van der Goes. De eerste sterke indrukken van echte poëzie kreeg B. (afgezien

van zijn prille lectuur van Cats) van Antonides en Willem van Haren, nog vóór 1773 (nieuwe Psalmen). Zie *DW.* XII, 467. De eerbied voor Antonides' dichterschap bleef hem levenslang bij, al sloot hij de ogen niet voor zijn fouten: *DW.* XV, 84 (Nabericht *Buitenleven*, 1803) en XIII, 439 (1824): 'Wiens geest ik altijd eere en in zijn vlucht bewonder'. - Ook in B.'s aantn. op Antonides' Gedichten, uit 1827 of later, uitg. 1836, vindt men bewondering naast critiek. - Ofschoon Ant. ook aandeel heeft gehad aan de litt. theorieën van *Nil Volentibus Arduum* (o.a. in *Naauwk. Onderw. in de Tooneel-poëzy* uitgeg. 1765 te Leiden bij C. van Hoogeveen) kan B. daarop hier niet doelen. Hij vergelijkt de praktijk van twee hoogstaande, fijn horende dichters, om het verschil van Duitse en Nederlandse metriek aan te wijzen. Men zie verder over de hier aangeroerde kwesties van klassieke versmaten bij moderne dichters, en het onderscheid van quantiteit en accent, en hoe B. zich daaromtrent herhaalde malen uitgesproken en veel invloed geoefend heeft: Kossmann, *Nederlandsch Versrythme* (1922), passim (n. aanw. v. reg.). Daar ook over Groeneveld's Messiasvert., p. 107 n.

69. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 4 Dec. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 86-88.

Collatie:

P. 87, r. 3 v.b. lees: laat mij *een* ongelukkig enz.

Annotatie:

p. 86 m.: [v o o r d e e l e n] nl. voor Bilderdijk, zoals F. ze zag.

p. 87 b.: [n o o i t m e e r g e s c h i t t e r d] te lezen met klemtoon op ‘meer’; achter ‘hebben’ te denken: dan wanneer ik zo, veel minder gevoelig van hart, ware geweest. - [z e l v e n] met klemtoon: als gij ze voor u zelven doen moest. - [u w Z w a g e r] een broer of zustersman van zijn vrouw Ockje Groeneveld. Mr Rhijnvis was enig kind (*Gen.-Feith*).

p. 87 m.: [t o e l e g t] d.i. bestemt. - [o n d u l d e l i j k e n t o e s t a n d] is het alles nog de smart over de volstrekte afwijzing van zijn liefde door Cinthia (vgl. p. 20 v., 124 v., 129 m.)? Het lijkt ons niet onwaarschijnlijk. - [L e y d s c h e w e z e n] *De Leydsche Weezen aan de Burgery. Op den eersten van Louwmaand des jaars 1782*. *DW.* X, 241-245. Knuttel, no 19934. - [U w K a r e l] *Aanspraak van Keizer Karel* enz. Prijsvers voor het Haags Gen., te bezorgen vóór het einde des jaars. Zie p. 120 b. en br. 70, aan F.: t.a.p. 89 b. - [o n z e n H o g e v e e n] zie p. 19 b.

p. 87 o.: [e e n o n b e k e n d e R o t t e r d a m m e r] een zekere De Ruiter, schoonzoon van den drukker Holtus, volgens een pamflet, getiteld: *Copie van een Briev van een Heer uit Rotterdam*, *aan zijn vriend in Amsterdam*, *wegens het voorgevallene met de boekverkopers Bronkhorst en De Leeuw over het nadrukken van den verboden vrijmoedigen Brief genaamt*, *Aan het Volk van Nederland.* Knuttel, no 20139. Zie ook *Rotterd. Jaarboekje* I, 219 vv. In de onuitgeg. corresp. van Van Goens heet de wijnkoper en ‘sluiker’ Holtus de medeplichtige aan de verbreiding van het libel *A.h.V.v.N.* (meded. van Prof. Wille). - [a a n ' t v o l k v a n N e d e r l a n d] Knuttel, no 19864. Verscheen Sept. 1781. Pas in veel later tijd is gebleken dat Joan Derck van der Capellen tot den Poll er de auteur van was, met enige medewerking van den Leidsen doopsgez. pred. Van der Kemp. Zie de aantn. bij Knuttel 19864/65 en M. de Jong Hzn.: *De oudste uitgaven*

van het pamflet A.h.V.v.N. (1924). - [Wat kon Hoogeveen nu?] bovengenoemd pamflet *Copie* enz. verhaalt het gebeurde als volgt: ‘De Ruiter... komt te Leyden by den Boekverkoper C. HOOGEVEEN om ze aan hem te koop te presenteeren; HOOGEVEEN toond zig genegen om dezelve te koopen, DOG laat inmiddels mijn Heer den HOOFDOFFICIER van Leyden bericht toekomen, dat aldaar zodanig persoon met gem. Boekjes was, voort kwamen er twee Dienaars voor 't huis van C. Hoogeveen, waar door er veel volk byeen vergaderde, dog DE RUITER, zulks in tijds gewaar wordende, krygt kwaade vermoedens, en ver-

trekt'. Dit gedeelte van het libel wordt niet gedekt door officiële bescheiden, zoals Knuttel suggereert, *Pfl. cat.* i.v. - Volgens een ander patriottisch pamflet heeft Bilderdijk ook in het Leidse Dichtgenootschap 'openlyk het gedrag van C. van Hoogeveen omtrent het gedienstig aanbrengen en ware 't hem gelukt, Verraaden van de ongelukkigen en door hunnen Rotterdamschen Advocaat mishandelde boekverkoopers BRONKHORST en DE LEEUW als lofwaardig en een burger betaamende' aangeprezen (*Vraag en Antwoord by Geleegenheid, dat de Heer en Mr. Le Jeune Schoonzoon van Mr. Elie Lusac enz. ... Tot Raad in de Domeinen van Zyn Hoogheid Willem de V... wierd verheven*; Knuttel, no 20282, vgl. p. 139/140.

p. 88 b.: [f. 14000. -] de Staten van Holland hadden op de ontdekking van den schrijver van het pamflet *A.h.V.v.N.* een premie gesteld van 1000 gouden rijders, d.i. f. 14000. - (Knuttel 19873). Men heeft F. blijkbaar ingeblazen, dat H.'s karakter te zwak was geweest om niet voor die verleiding te bezwijken. B. spreekt dien laster tegen (vgl. ook het slot v.d. brief). Het is daarmee ook bewezen dat genoemd *Vraag en Antwoord* B. vals beschuldigde. - [het vers] *De Leydsche Weezen*, enz. - [den braven man] Hoogeveen.

70. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 23 Dec. 1781.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 88-89. (Ook in: W. Gs. Hellinga, *Het Hart op de Tong* (1941), 159-161.)

p. 88 o.: ['k had mooglijk tot dat alles... eenige zielsvermogens ontfangen!] vgl. behalve den vorigen brief ook br. 37: Messch. I, 76 en 77 met n. - [promoveere] men kon particulier - voor den Senaat -, publiek, en more

maiorum - met ouderwets ceremonieel en extra kosten - promoveren (Wille, a.w. 56).

p. 89 b.: [v a e r s v o o r d e W e e z e n] zie voorg. brief. - [U w K a r e l] prijsvers *De Aanspraak* enz. zie voorg. brief.

71. Bilderdijk aan Barthelomeus Ruloffs, 1781 of 1782.

Ongedateerd. Gedrukt in het Bericht vóór een door Ruloffs uit het Frans van Sedaine vertaald Zangspel *De Deserteur*, A'dam 1782. En daaruit in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 109-114; zie ook Voorber. xv. Hs. niet meer aanwezig.

p. 109: [B a r t h e l o m e u s R u l o f f s] (± 1735-1801), Organist der Oude Kerk te Amsterdam en Orkestmeester van den Schouwburg aldaar, later van Felix Meritis. Lid van het Leidse Genootschap (*Naaml.*). Hij vertaalde vele toneel- en zangspelen. Aan het einde van het (ongepag.) *Bericht* vóór *De Deserteur* drukt R. twee brieven af over de spelling van het woord Cippier, resp. van een ‘zeer kundig taalkenner’ (B.) en van ‘een anderen mijner bekenden’. De redenen van den eerste kwamen hem ‘dermate vast en waar voor, dat hij tot de spelling *cippier* besloten heeft. B. verwijst naar dezen br. *Geslachtlijst* (1e uitg. 1822-'24; 2e uitg. 1832-'34) I, op *Cippier*, als ‘geschreven in 1780 of daaromtrent’. Hij zal echter van 1781 of 1782 zijn. Men vindt er ook melding van gemaakt in de aantekening op *Huygens*, VI, 176. - [s p e l l i n g ... a f l e i d i n g ... u i t s p r a a k ...] vgl. voor latere, en ten dele wat andere, inzichten B.'s *Nederlandsche Spraakleer* (1826), 73/4, en vooral zijn *Voorlezingen over de Hollandsche Taal* (geh. in 1811 en '12, pas uitgeg. door Dr A. de Jager in 1875), 24-47. - [p o k a a l] vgl. B.'s *Geslachtlijst* I, op *Bokaal*; ‘Kwalijk van 't Lat. *poculum* afgeleid, en daarom in mijnen leeftijd begonnen met *p* te schrijven’ enz.; en daarbij - in veel overeenstemmend - *Wb. Ned. Taal.*

p. 110:

[A c a d e m i e] de *Academie Française*, in 1634 gesticht door Richelieu. Haar statuten bepaalden: ‘Il sera composé un Dictionnaire, une Grammaire, une Rhétorique et une Poètique sur les observations de l'Académie’ (Brunot, *Hist. de la Langue fr.* III, 35). Alleen het Woordenboek kwam tot stand (gedr. in 1694!). Onder veel bestrijding won de *Ac. fr.* slechts geleidelijk groten invloed op de Fr. taal. Hoe zij dien uitoefende, en hoever die strekte, staat niet geheel vast. Er werkten ook andere invloeden. Zie daarover o.a. Brunot in III en vlg. dln., en Petit de Juleville, *Hist. de la Langue et de la Litt. fr.* IV, Chap. III en IX. - Over de *Ac. Fr.* zie men ook nog B.'s *Voorlezingen over de Holl. Taal*, 12. - [d e e e r s t e D i c h t e r l i j k e V e r g a d e r i n g] het taalkundig overleg van Hooft, Vondel, de Hubert en Reael, volgens Brandt, in *Leven van Vondel*, tussen 1622 en 1625. Zie Zwaan, *Uit de Gesch. v.d. Nederl. Spraakkunst*, 3 vv. - [T e n K a t e] Lambert ten K. (1664-1731), schrijver van de *Gemeenschap tusschen de Gottische Sprake en de Nederduytsche* (1710), en van de eerste wetenschappelijk-vergelijkende beschouwing van het Nederlands in de groep der Germ. talen: *Aenleiding tot de Kennis van het verheven deel der Nederduytsche Sprake*, geschr. tussen 1711 en 1719, gedr. in 1723. - [H u y d e c o p e r] Balthazar H. (1695-1778), als t. K. Amsterdammer. Hij maakte grondig studie van het Middelnederlands. Zijn uitgave van de *Rijmkroniek* van Melis Stoke, 1772, in drie delen, waaraan hij een groot deel van zijn leven heeft besteed, heeft den grondslag gelegd voor een wetenschappelijke beoefening onzer middeleeuwse taal. Zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, ‘vrijmoedige

aanmerkingen' op Vondels 'Vertaalde Herscheppingen', van 1730, stond op het punt opnieuw ter perse te worden gelegd, door Frans van Lelyveld, vermeerderd, in vier delen (1782-1791). - [S c h a p p r a i] in *Verh. Geslachten* (1818), 255 vv. en in *Geslachtlijst* (1834) III vervangt B. deze verklaring door een juistere. - [p e d e l] vgl. *Geslachtl.* i.v. bodel (en beul). En *Wb. Ned. Taal* of Franck-Van Wijk, *Etym. Wb.* i.v.

p. 111: [b a k h u i s] zie *Gesl.l.*: *bak* is wang, bakkes 'n dial. mv. Vgl. dezelfde Wbn. - [b l i n d d o e k e n] B. zal in *blindhokken* den oorsprong hebben gezien. Het wordt als synoniem van blinddoeken gebruikt: *Wb. Ned. Taal.* B. gebruikt beide in zijn verzen, zie Bogaers, a.w. - [b e w o n d e r e n] zie *Gesl.l.* i.v. *wonder*, dat B. met wonden verbindt (Fr.-v. Wijk: oorsprong onzeker). Verwonderen vindt B. goed Ndls., bewonderen niet. Zie ook nog Voorreden van *Gesl.l.* I, 20. - [o û t i l] oudfra. Diez (1887) moest nog zeggen: 'allerdings zweifelhafter Herkunft'. - [o u i , v a n w e l] vele vormen in oudfra., waaronder *ouail*, naast bekender *oïl* (cf. langue-d'oïl). Bij oc (langued'oc) dacht Grimm nog aan *ja-ich*, en anderen aan auch. Zie Diez a.w. 652 en 807. Deze besliste: *oui* uit *hoc illud*, maar Körting zeide, naar art. van Tobler: onmogelijk. Sindsdien staat vast: uit *hoc ille* (met ellips van ww.). [j o u r ... v a n d i e s] n.l. van de afl. *diurnus.* Vgl. etym. wbn. als die van Diez, Körting, Meyer-Lübke en Walde. Men moet B.'s etymologische inzichten niet meten aan de hunne, maar beoordelen i.v.m. de historische ontwikkeling van het vak. - [R u n i e s c h o f K i m b r i e s c h , h e t o u d S c y t i s c h , j a h e t T u r k s c h z e l f] R. of K. zijn de Scandinavische of oud-Noordse talen, IJslands inbegrepen; het Scytisch zijn de Slavische (Slavoense) talen; het Turks staat geheel op zich zelf, zeer ver van de andere Europ. talen, evenals het

Hongaars, het Litauws en het Fins. Zo vinden we het al voorgesteld bij Ten Kate, *Aenl. Nedd. Spr.* I, 45, 51-52, 54-55, 60, 62-63, 66 en bijbeh. talenkaart.

p. 112: [c i p e n c i p p e ... s t o k b e w a a r d e r] geheel uit of naar Kiliaen. Ook de verdere gegevens daaruit, of uit andere goede bron. Alleen *cipparius* zou een eigen reconstructie kunnen zijn. - [V r a a g t m e n n a h e t e e r s t e T h e m a ?] vgl. br. 79: Messch. I, 104. - [K i l i a a n] C. Kilianus, *Etymologicum Teutonicae Linguae* (1574), in ed. 1777 p. 98.

p. 113: [P l a n t i j n] zie *Thesaurus Teutonicae Linguae*, *Schat der Neder-duytscher spraken* (1573). - ['t g e e n ... v a l s c h i s] thans anders: Franck-van Wijk, *Etym.* Wb.: 'uit ofr. cipier, cepier, chepier.' - [V a n c e p i] in de brief van den anderen bekende, die de spelling van het woord in het midden laat, daar hij 'de nederduitsche taal meer wijsgeerig dan, eigenlijk gesproken, letterkundig behandel(t)', wordt deze afleiding, in den aanvang, vermeld.

p. 114: [g u i n s e J o y e s] lees: quinze Joyes. Bedoeld is: *Les quinze Joyes de mariage*. Zie voor de versch. uitgaven J.Ch. Brunet, *Manuel du Libraire*, Tome IV. Het werk-

je schijnt voor het eerst te zijn uitgekomen tussen 1480 en 1490, verm. te Lyon. Als auteur wordt vaak aangewezen Ant. de la Sale. B. bezat de ed. La Haye, 1726 (veilingcat.-1797, p. 150, no 2185). - [c h a r t r e ... l e s C h a r t r e u x] *chartre* uit *carcer* is nog de gangbare etymologie. Maar *les Chartreux* is van toponymische afkomst.

72. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 27 Jan. 1782.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 89-91.

p. 89 m.: [m i j n v u u r u i t g e b l a a k t] derg. uitingen in de brn. 48 (p. 108 o.), 53 (p. 115 b.) 55 (aan F.: t.a.p. 75 b), 74 (Messch. I, 119), 91 (id., 219).

p. 89 o.: [G r a m m a t i c a t o t m i j n u i t s p a n n i n g] vgl. p. 129 b. - [n i e t ... n u t t e l o o s] vgl. br. 37 (M. I, 76, 77en.). - [p u b l i c e ... p r i v a t i m ... T h e s e s] vgl. p. 132 m. - [P r o f . H a h n) Johan David Hahn (1729-1784), sedert 1775 hoogleraar te Leiden, eerder te Utrecht. Doceerde pract. geneeskunde en scheikunde.

p. 90 b.: [V a l k] Jan Kornelis Valk, pred. der Remonstranten te Leiden; lid Mij. Ltk. Hij was hon. lid van het Leidse Gen. geweest (*Naaml.*). - [J o n i s c h o o g] vgl. *Meng. en Fragm.* 183. Wildeman's spottende interpretatie (*Gedenkboek Mr. Willem B.*, 1906, 25 en 47 n. 7) mist elken grond. - [S c h i j t i s c h] Scythisch: de Scythen door B. vaak tgr. de Grieken gesteld, als de ergste barbaren, zie Bogaers voor pln. - [P r o f . V a l c k e n a e r] Mr. Johan V. (1759-1821) was, na in '81 zowel privatim als publice gepromoveerd te zijn, op twee verschillende dissertaties, nog even als advocaat ingeschreven geweest te Leiden maar in Nov. benoemd tot

Professor in 't Romeinse Recht te Franeker. Door ziekte aanvankelijk verhinderd, vertrok hij pas 30 Dec. Zie B.'s *Reisgroet* bij het uitgeleide: *DW.* X, 238. Uit de nog voorhanden correspondentie met zijn enige zuster Hansje (Johanna Suzanna), de verloofde van haar neef Etienne Luzac, blijkt dezelfde hartelijke omgang met B.: 'Doet hem (mijnen lieven B.) uit liefde voor mij wat plijzier, en tracht hem wat te dissipeeren. O! dat gij zijn deugden, en zijn character zo wel kende als (ik)!', 11/12-1-'82 (Sillem, *Leven van Valckenaer* I, 6 vv.; fam. arch.-Siegenbeek van Heukelom, Leiden). Zie ook br. 76, aan F.: t.a.p. 92 b. en Bijlage C.

p. 90 m.: [B u s s i n g h] zie p. 110 b. - [t e g e l u k k i g] Zie Bijlage D en vgl. den *Bruiloftszang* (1783) voor Bussingh en Helena Hoek: *DW.* X, 262-273: 'daar Godgewijde banden den Echtknoop leggen om uw handen, *die lang uw zielen hield verknocht*' (267/8, wij curs.). Het eigen hart van B. 'gevoelt, van 't fijnst gevoel doortrokken, *Al wat het zelf ontbeert*, in al wat gij geniet' (264, r. 3, 4 v.b.; id.). Ook Valckenaer was minder gelukkig dan Bussingh: tot Mei '83 zijn er in de brn. aan zijn zuster geregeld uitingen over onbeantwoorde liefde (zie Bijlage C). - [L a n n o y ... p r i j s i n d e H a g e] vgl. p. 129 b. - [s t e m (v a n) e e n d e r B e s t u u r d e r e n] Van Limburg, zie slot van dezen br. en vgl. Höweler, a.w. 147. - [u w v e r h a n d e l i n g] over het Heldendicht. Vgl. p. 129 o. - [V i n k e l e s ... p r o e f v a n h e t p l a a t j e] vgl. brn. 64 en 76, aan F.: t.a.p. 77 m., 91 o. Bedoeld is het plaatje van de begraafplaats van Mevrouw Klopstock, tgr. p. 39 van de *Verhandeling:* 'Bilderdijk delineavit. H. Vinkeles sculp.'. (Vgl. Ten Bruggencate, a.w. 202 n. 2).

p. 90 o.: [b r i e f ... t e r u g] vgl. br. 52 n. 20. - [D o b b r a u s k i] vgl. over hem p. 63 b.

In het rechterl. arch. te A'dam berust een verklaring van Christiaan Paulus Meijer, koopman aldaar, dat zijn kantoorbediende Ferdinand Dobbrauski, gewoond hebbende op het Rokin ten huize van Pieter Willem Saguis, op 15 Jan. 1782 is weggegaan zonder orde op zaken gesteld te hebben. Suppliant verzocht een sequester om de nagelaten goederen in bewaring te nemen. Op 27 Jan. deelt deze mede dat bij de goederen gevonden zijn 3 paarden en een fargon, gestald op het Haarlemmerplein bij den stalhouder Schijff. Deze zijn in het belang van crediteuren verkocht. Zie voorts br. 74 (M. I, 119 o).

73. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 27 Jan. 1782.

Hs. niet aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 117-118.

p. 117: [l a a t s t m a a l] wrsch. in de Kerstvacantie. - [b o r b o r i g m e n] Gr. βορβορυγμος: gerommel. - [g e d r u k t e L i j s t] U. bezat blijkbaar een deel der uitgaven van het Leidse Genootschap en wilde nu zijn exemplaar completeren; zo had hij aan B. een opgave verstrekt van wat hij reeds had. B. zendt nu een gedrukte lijst van alle uitgaven van het Gen., waarop hij met een asterisk heeft gemerkt, wat U. nog niet bezat. Zie verder p. 136 en. - [a a n d e n H e e r H t.] Cornelis Heyligert, Hoofdlid en Bestuurder van het Leidse Gen. Er waren twee secretarissen: Karel de Pecker (zie p. 10 en.) en Corn. H. - [L i d m a a t s c h a p] van *Kunst wordt door arbeid verkreegen.* Van de 14 *honoraire* leden die blijkens een *geschreven* Naamlijst op 28 Nov. 1781 zijn benoemd, hebben er slechts acht zich deze benoeming laten welgevallen, blijkens de *gedrukte* Naamlijst van 1782. U. heeft bedankt. De ‘medeleden’ *moesten* elk jaar ‘ten minsten vier Stukjes’ inleveren; of grote bijdragen die voor twee en zelfs voor vier konden gelden. De ‘honoraire leden’ of ‘buitengewone leden’ hadden wel het recht, maar niet den plicht tot inleveren. Er waren verder nog Beschermheren en Hoofdleden. Alles volgens de, uit 21 hoofdstukken bestaande *Wetten* van het Gen., te vinden vóór dl. I en III van de *Tael- en Dl. Oef.* De organisatie leek zeer veel op die van het Haagse Gen. - beschreven door Höweler, a.w. - maar dat had ook nog ‘buitengewone leden van verdienste’ en de groep der ‘aankweekelingen’, dus zes klassen.

p. 118: [h e t e x c u u s] nl. ‘Ik heb’ enz. Wij zouden thans achter ‘niet’ een dubbele

punt zetten. Het lege lidmaatschap vergeleken met een lege geldzak; zulken steun kan men altijd wel bieden, als men niets meer verlangt. - [r e k e n i n g ... b e t a l e n] vermoedelijk voor levering van een gedeelte der uitgaven van het Gen.; en dan bij wijze van voorschot.

74. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 11 Febr. 1782.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 118-119.

p. 119:

[S p r e e k ... v a n g e e n Z a n g s t e r m e e r] vgl. br. 72, aan Feith: t.a.p. 89 m. - [h e t G e n o o t s c h a p] zie den vorigen brief, met ann. - [D o b b r a u s k i] zie br. 72, aan F.: t.a.p. 90/91 en de ann., p. 134 o. Van 1777 tot 1780 heeft D. de jaarvergn. van het Leidse Gen. bezocht. In '78 levert hij er den p. 63 b. genoemden *Eeuwzang* in. In 1781 is hij voor het eerst niet aanwezig. Dien zomer echter wel op de jaarverg. van het Rotterd. Gen. (p. 126 o.). In de *Naamlijsten* van 1782 en 1783 komt hij in Leiden nog voor. Daarna niet meer. In zijn Album Amicorum, met verzen van leden der drie Genootschappen, is het laatste gedateerd 22 Dec. 1780.

75. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 28 Febr. 1782.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 91.

p. 91 m.:

[g e l u k t e w e n s c h e n] met zijn verjaardag: 7 Februari. - [g r i e v e n] wrsch. door mede te delen, dat zijn toestand nog even erg, of erger was. - [D e L a n n o y i s n i e t m e e r] zij overleed 18 Februari te Geertruidenberg. - [h a a r V a d e r] C.W. baron de Lannoy, Kol. der Inf., Grootmajoor der stad Geertruidenberg. Hij zelf werd weinige dagen na den dood van zijn dochter door een beroerte overvallen, en stierf niet lang daarna. Twee gebroeders, neven van haar vader bleven over, beiden

Kol. der Cav., de oudste ook honorair lid van het Leidse Gen. En een jongere halfbroeder, bezorger van de nagelaten papieren. Deze overleed in 1783 weinige weken vóór Bilderdijk het Voorbericht voor de *Nagelaten Dichtwerken* schreef (*Nag. DW.* 144 n.; Voorber.; *Naaml.* Gen.). Een volle broeder was in 1768 al in Batavia, vanwaar hij in 1769 naar Colombo vertrok; daar overleed hij (1793 *Ndl. Leeuw* 1906, 243 v.; 1907, 54).

76. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 9 Maart 1782.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 91-93.

p. 91 o.: [ongesteld... afgemat] vgl. ann. beide voorgaande brn. - [Bussing] zie over B. p. 110 b. - [proefplaatje van Vinkeles] vgl. p. 134 o. - [Latinismus] *vereor ut* bet.: ik vrees dat *niet.*

p. 92 b.: [Alexandrijnsche...vaerzen]het is jammer, dat Kossmann, *Nederlandsch Versrythme*, hetgeen volgt, niet gekend, althans niet gebruikt heeft. Vgl. p. 131 b. [Valkenaars vreemde trek enz.] vgl. p. 134 m.

p. 92 m.: [verhandeling over het Lierdicht] zie br. 67 aan F.: t.a.p. 83 m., met ann. - [Voldoe aan dien plicht] Feith's Lijkdicht: *Nagel. DW.* 132-135. B. bezong de dichteres op de jaarverg. van het Haagse Gen., 6 Aug. 1782: id. 120-127; *DW.* X, 247-250. Ook afz. uitgegeven, zonder het motto 'Durum!' (*Nav.* 1857, 164). Ook Feith was daar aanwezig: 'Mijn FEITH, ô schrei met mij! dat we onze tranen mengen.' (Vgl. Höweler, a.w. 156 en n.)

p. 92 o.: [met u naar den dichtprijs... dingen] vgl. p. 134 o. - [Limburg... stukje op haar dood enz.] zie *Nagel. DW.* van De L. 139-144. - [Hij zal de nog overig zijnde... uitgeven] Niet Van Limburg, maar Bilderdijk zelf heeft de uitgave der *Nagelaten Dichtwerken* bezorgd, in 1783, bij Honkoop, bij wien in 1780 de *Dichtkundige Werken* verschenen waren.

77. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 19 April 1782.

Hs. Bilderdijk-Museum. Alleen het Naschrift gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 150 (op verkeerde plaats: tussen Oct. en Dec. 1786).

Veelgeliefde Vriend!

Zie hier uw gezonden Lijstje weerom[1)]: het slot van mijne herhaalde informatien is geweest dat tot completeering van 't zelve niets (volstrekt niets) te krijgen is, dan alleen de *Mengelzangen*[2)], op 't gedrukte blaadtje[3)], hier bij gaande, 't laatst van allen gemeld. - Doch dezen heb ik buiten uw bepaalde verklaring niet willen nemen, om dat zij altoos te krijgen zijn, en daarbij, om dat men ze (geen Lid van 't Genootschap zijnde) nooit compleet kan houden, vermits er van tijd tot tijd nieuwe blaadtjes bij komen, welke de af-

1) Vgl. br. 73, p. 135 b. De daar vermelde ‘gedrukte Lijst’ zal U. na inzage hebben teruggezonden, met opgave van wat hij daaruit gaarne zich verwerven zou. Maar B. kon niets bereiken; vermoedelijk *niet*, omdat alles uitverkocht was, maar omdat het Gen. zijn uitgaven streng buiten den handel hield; ze zullen alleen bestemd zijn geweest voor de leden, en enkele andere, bevriende, genootschappen, verder ook overdrukken van eigen werk voor bijdragende dichters, ook als ze geen lid waren.
2) Losse gedichten ‘bij Byzondere Gelegenheden uitgesproken in het Genootschap K.w.d.a.v.’ Mij. Ltk. bezit 4 banden, met vaak dezelfde gedichten, in versch. orde gebonden (uit de jaren 1774-1798). Blijkens de titelbladen in het z.g. *Eerste Deel* (na de nos. 17, 43, 56) werden ook deze *Mengelzangen* ‘alleen voor de Leden’ gedrukt. Deze kleine stukjes echter waren blijkbaar ook voor belangstellende niet-leden wel bereikbaar. Anders was het gesteld met afdrukken van de ‘Mengeldichten’ uit de *Tael- en Dichtl. Oefeningen*: zie br. 89 (M I, 120).
3) Dit zal dezelfde ‘gedrukte Lijst’ van br. 73 zijn (c.q. een tweede exempl.).

wezige leden zelf niet altoos regelmatig gezonden worden uit hoofde van 't bezwaren der vrachten, dikwijls te veel geoordeeld voor ¼ vel, en dus onvolkomen verspreid blijven, zoo men niet 's jaarlijks vergelijkt.

De ontfangen Lijkvaerzen[4] heb ik doen bezorgen; doch tot heden geen andwoord: gelief voor de presentexemplaren de dichters uit mijnen naam te bedanken. - Mag ik u belasten met de inliggende lijst der Nederlandsche genootschappen, aan onzen *Ruloffs*[5] ter hand te stellen, en verschoning voor mijn slofheid, die mij dus lang heeft doen verzuimen, te vragen. Gelief ook den bijgaanden brief adres te vergunnen. - Ik ga niet voorwaart met mijn gezondheid, misschien te rug; hoe 't zij, ik ben (dit is zeker)

de uwe van harte
Bilderdijk
Leyden den 19n April 1782.
In haast.

78. Bilderdijk aan zijn zuster Isabella Dorothea, 1782.

In dichtmaat. Hs. Bild.-Mus. Gedrukt in *Dichterlijke Uitspanning*, a.w. 29-44; en in *DW.* XII, 408-416. (Ten onrechte in beide uitgaven als ‘Vierde Brief’ opgenomen; het is de Zesde.)

De brief is geschreven uit Leiden, blijkens den inhoud, en dateert zeer waarschijnlijk van eind Mei of begin Juni. Vgl. Messch. I, 99 (br. 79), waarin B. bericht van zijn ‘zeer hevige koortsen, uit de epidemische verkoudheid, hier heerschende, ontstaan’, en id. 101, waar blijkt, dat zijn briefwisseling met den ‘ongenoemden vriend’ op 30 Juni reeds drie weken stil staat, door beider erge koortsen.

p. 408: [Lieve zuster] vgl. p. 19 o. Vorige rijmbrieven, aan haar gericht: brn. 8, 9, 16, 17, 18 (p. 18-22 en 41-43). - [Is de ziekte enz.] in Augustus '81 begonnen: zie brn. 60-62, 64 en 67. - [een windhond van vandaag] vandaag geboren, één dag oud (tgst. met den ouden paai). De windhond loopt anders zeer snel; hij is ook weinig gehecht aan zijn meester. - [Zoest of Baren] speelse variant op: weg van Kralingen, naar Keulen, Aken enz. Zie Stoett, *Ndl. Spreekwoorden*, op *oud.*

p. 409: [midden in het Boek der Rechteren] Jephta: Richt. 10-12.

4) Op Baronesse De Lannoy. Bezorgd bij Van Limburg? Vgl. ann. vorigen br.
5) Zie p. 132 o. Over hem vooral *Oud Biogr. Wb.* van V.d. Aa.

p. 410: [zonder vrijheid om te trouwen] zonder haar 't huwelijk te laten bereiken.

p. 411: [in een kleiner maat] arsenicum, van ouds gebruikt tot bereiding van rattenkruid, werd ook wel aangewend, in uiterst kleine giften, tegen hardnekkige, tussenpozende koorts (*W.P. Enc.* 3e dr. II, 205). Maar De Chalmot, *Vervolg op Chomel's Algemeen... Wb.* VIII, 5873 acht dit (in 1792) reeds onverantwoordelijk gedoe van kwakzalvers. Bij chronische arsen. vergiftiging doet zich o.a. verlamming voor (*W.P.*). - ['t geen ik meer] hetgeen ik verder, d.i. het verdere dat ik, enz. Bij de beschrijving van de werking van het venijn vereenzelvigt B. even

de ziekte met de zieke, om ze weldra weer tegenover elkaar te stellen. [Dat de pijnbank] lees: 'k Vrees, dat enz. -[of zou moeten promoveeren, enz.] B. zal van plan zijn geweest, vóór de grote vacantie dit te doen; het werd (door ziekte?) vertraagd tot October.

p. 412: [Als een haast volleerd Student] eind Dec. '81 hoopte hij midden zomer '82 de Academie te verlaten (br. 70, aan F.; t.a.p. 88 o.); zijn promotie - toen kon hij pas ‘naar de balie’ - viel op 19 Oct. Dan rekent hij zich pas volleerd, en student-af. Zie aanvang br. 83, aan F.: t.a.p. 93 o. - [mijn schranderheid] *mijn* met nadruk.

p. 413: [verkoudheid... die thands heerscht] zie aant. bij opschrift van dezen br. 78. - [Dame Theodora] de Vrouw van Keizer Justinianus I, den samensteller van het Corpus Juris. Zij had groten invloed op zijn wetgeving. - [een Flora] de bloemengodin Flora was volgens Rom. schrijvers ‘meretrix’ geweest: de losbandige volksfeesten der Floralia werden bekostigd uit haar, aan het Rom. volk vermaakte, schatten. Aldus *Bibliotheca classica sive Lexicon manuale* (van Gr. en Lat. eigennamen) van H. Bosscha, ed. 1816 (1e uitg. 1794).

p. 414: [en geen ziekte van onze Ouders enz.] vgl. brn. 62 en 64, aan F.: t.a.p. 79 o., 77 m.

p. 415: [voor 't eind van Junij nog] met klemtoon op *Juni*, of op *eind*, al naar gelang de brief eind Mei of begin Juni geschreven is. - [Aan de Broeders alle-twee] Johannes en Isaäc, zie p. 19 o., 21 m.

79. Bilderdijk aan [Mr Joh. Valckenaer], 30 Juni 1782.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1620. Gedrukt in Brieven, uitg. Messchert, I, 99-108.

Collatie: P. 100, r. 13 v.o. lees: ik ben en mij-zelven tot last, en... P. 104, r. 15 v.o. *quasi*, in het hs.: qsi. R. 3 v.o. *proprie*, in het hs.: pprie. P. 105, r. 10 v.b. *klein schetsje*, lees: kleen schetsje. R. 4/3 v.o.: in het hs. zijn ook de woorden *onder den kroes* onderstreept.

Annotatie:

p. 99: [Teêrgeliefde Vriend] stellig Johan Valckenaer. Op hem wijst de inhoud van den brief veel meer dan op Bussingh, zijn anderen intiemen vriend. Zie over V. brn. 72 en 76, aan Feith: t.a.p. 90 b. en 92 b., met ann. Uit Valckenaer's brieven aan zijn zuster (fam. arch.-Sieg. van H.; zie Bijl. C.) blijkt, dat V. op 11 Jan. een groten brief van B. heeft ontvangen; voorts één op 14 Febr. In Febr. ook stuurt hij B. boeken. Op 19 April klaagt hij geen antwoord te ontvangen op zijn begin April gezonden brief. Hij is bang, verkeerd geadresseerd te hebben: naar Amsterdam, vanwege de Paasvacantie. Hij verzoekt Hansje, bij B. te informeren. Ca. 9 Juni schrijft hij B. (weer) over zijn eigen ziek zijn (zie dezen br. 79, p. 101).

p. 100: [waardste vriend] in de *Reisgroet*, DW. X, 238 heet V. reeds ‘waardste mijner vrienden’.

p. 101: [wederom de speelpop van een haatlijke koorts] dit kan zeer goed op Valckenaer slaan: in Nov. 1781 benoemd, had V. zijn colleges wegens ziekte tot na de Kerstvac. moeten uitstellen, en ‘gelijk later noodig bleek, tot 22 Maart 1782’ (Sillem, a.w. I, 8). - [gebiedt vrolijk te zijn] id., vgl. br. 76, aan F.: t.a.p. 92 b.: ‘hij is van een vrolijken, schertsenden aart’. - [uittreksel uit de Mémoires] *Mémoires de l'Académie des sciences et de belles-lettres de Bruxelles*, 5 vol. Brux. 1777-1788. - [een hart, als het uwe! dat het mijne verstaan kan] vgl. br. 72, aan F.: t.a.p. 90 b. Dit wijst ook op Valckenaer. Dus zal

Bussingh niet zijn bedoeld. - [M r. 1e C o m t e d e F r a u l a] Th. Franc. Jos. (1729-1787): *Recherches pour découvrir la théorie du language*, *in Mémoires* etc. III, 271-340 en IV, 531-599.

p. 102: [k a a r s e] vgl. *Verhandeling van de Geslachten*, aant. cccc en par. 73 (2e verm. dr. 1818). Daarnaar verwezen in *Geslachtlijst*, i.v. *kaars* (2e dr. 1832-'34).

p. 103: [k a i - s t e e n ... k e r s ... k a c h e l ... k o o l] alle id. aant. cccc en resp. par. 57 en 28, 57, 28, 28. - [V e r b o] d.i. in één woord. Hier (*Verbo*, etc.) komt B. terug

op den aanvang: de theoret. grondslag in de onomatopoeia, en de methode voor de practijk, door de aftrekking der suffixale elementen het thema vast te stellen. In die kern vindt men het innigste verband van zaak en woord: in elk afzonderlijk woord ligt die als kenmerkende zakelijke grond. Men kan vergelijken: *Verhandeling van de Geslachten* (2e dr.) xv., 2, en vooral 28-35 (alg. grondbeginselen) met daarbij 163 v. Voorts het 'Kort Overzicht' vóórin de beide uitgaven der *Geslachtlijst*; de *Nederl. Spraakleer* (1826) 2 v., 11 vv. - De theorie bevatte veel goeds en toonde veel beter inzicht dan bij jongere en oudere tijdgenoten; men vergelijke slechts de etymologische opstellen van M. Tydeman, H. Tollius en J.J. Schultens in *T. en Dk. Bijdragen* II, 285-296 en 296 a-w (dit stuk ontbreekt in menig ex.) van 1762; en in *N. Bijdr.* I 353-390 en 449-472 van (wrsch.) J. Fortman en weer H. Tollius (met Van Wijn) in ca. 1764; allen werkende naar de theorieën van T. Hemsterhuis, en Duitsers als Clauberg en Gebauer. Tegen hun aller methode verzette B. zich. Alleen, in de practische toepassing zijner theorie speelde zijn fantasie hem te vaak parten. Zie Wille, *Van Goens* I, reg. i.v. *Etymologie.*

p. 104: [h e e s t e r ... O o s t e n ... w e s t ... h e e t] zie *Verh. Gesl.* par. 28, 57 inz. *heester*; 33, 95 inz. *heet. Oosten* en *West* geheel anders verklaard in *Geslachtlijst* (2e dr.) i.v.

p. 105: [T h e o p h i l u s] *Theophili Antecessoris Paraphrasis graeca Institutionum Caes.*, in 1751 uitgeg. door W.O. Reitz. De belangstelling voor dit werk kan men moeilijk bij Bussingh onderstellen; echter zeer wel bij Valckenaer: V. en Bk. waren beiden beoefenaars van het Rom. recht. - [R e i t s] Wilhelm Otto Reitz (1702-1768), conrector, later rector van

de Lat. school te Middelburg. Veelzijdig geleerde: jurist, philoloog en wiskundige. Hij is ook de auteur van *Belga Graecissans* (1730), waarin hij zeer uitvoerig de overeenkomsten tussen Nederlands en Grieks behandelt. - [B a i l l y] stellig zal bedoeld zijn de astronoom Jean-Sylvain Bailly (om zijn politieke optreden onthoofd in 1793), destijds zeer bekend door zijn *Histoire de l'Astronomie* (1775-1787, 5 dln.). Hij kwam in 1775 in strijd met Voltaire over zijn fameuze hypothese ‘de l'invention des sciences par un peuple du Nord qui aurait disparu de la terre’ (*Grand Dict. Larousse*). De wederzijdse brieven zijn tezamen uitgeg. te Parijs, in 1777 (Cat. Fr. T. en Lk. van K.B.). Vermoedelijk spoedig in het Ndl. vertaald. H.W. Tydeman vraagt B. in Dec. 1815 nog naar het verschil van B.'s hypothese en die van Bailly ‘van een verloren zeer beschaafd volk’ (*Briefw.* II, 144). - Overigens schreef Bailly ook over het Atlantis van Plato, over Leibnitz, over de geschiedenis der fabelen. Van Goens corresp. o.a. over hem met Paolo Frisi: Wille, a.w. 506. - ['t b e r i c h t v a n m i j n e n v r i e n d F.] van Feith. - [S t . K u m p e l] *Kumpel*, *Jan Willem* (1757-1826), later zich noemende Kumpel, genaamd Campbell, enig kind van een welgesteld koopman te Amsterdam, afkomstig uit Hamburg. Vader Luthers, moeder nauwgezet gereformeerd. Aanvankelijk voor den handel opgeleid. Na in Kampen van den conrector Theodorus van Kooten privaatonderwijs in de oude talen te hebben genoten, sedert Sept. 1777 te Leiden rechten studerend. Hij candideerde in 1782 en promoveerde in Sept. 1784. Met B. had hij reeds eind 1779, in A'dam, contact gezocht. Deze maakte naam met zijn Edipus. Zelf had hij enkele maanden later zijn *Mengeldichten* uitgegeven, bij Luzac. Met dezen, en met Le Francq van Berkhey werd hij allengs zeer bevriend. Zijn vriendschap met Bilderdijk deed, naar

eigen getuigenis, zijn dichtader sterker vloeien. In April '81 was hij medelid van het Leidse Gen. geworden. Op de jaarl. verg. op 30 Mei 1782 verwierf hij een buitengewonen zilveren penning voor zijn te laat ingezonden vers *De Vrije Zee*. Goud was dit keer niet toegekend. Het gewone zilver was Van der Palm Sr. ten deel gevallen. Kumpel meende nu, dat in dit geval zijn zilver even goed was als een gouden eerprijs; ofschoon ook Van Limburg, die in hetzelfde geval verkeerde, op gelijke wijze was gehonoreerd. Hoe ook, zo'n overwinning, reeds bij een eerste mededinging (als wij mogen onderstellen), zal met de vrienden tedege zijn gevierd. Waarschijnlijk ten huize van Le Francq van Berkhey, bij wien hij in die dagen gelogeerd was. En met 'St. Kumpel' zal B. hier wel op doelen. Feith immers, die het bericht heeft overgebracht, was ook ter jaarvergadering geweest. In dezen tijd verscheen ook het Rotterdamse pamflet *Vraag en Antwoord* van zekeren Cornelis Petersen, waarin B. en Kumpel werden gehekeld als boezem-

vrienden van ‘Luzac den Eerloozen’ en hun het dingen naar aanzienlijke posten werd verweten. Dit libel werd hun in het Leids Gen. in het openbaar voorgelezen, en leidde tot een ‘veel nauwer (toe trekken) van alle banden en Liaisons’. Kumpels vers op B.'s promotie in Oct. d.a.v. getuigt van de innigste vriendschap bij de positiekeuze in de partijschappen dier dagen. De berichten betr. het logies bij Le Fr. v. B., het behalen van den eerpenning, en het uitkomen van het schotschrift met de gevolgen daarvan, maken de gehele beschrijving van het jaar 1782 uit in K.'s levensbeschrijving van 1803. Is op ‘St. Kumpel’ de nauwere band gelegd, waarop het vers ter gelegenheid van B.'s promotie met zoveel geheimzinnigheid zinspeelt (‘ons onderling geheim’, nader aangeduid in de laatste strophe) en die in *Cardiophonia*, in 1785 na B.'s huwelijk hem en zijn jonge vrouw toegezongen, wordt vergeleken met dien tussen Nisus en Euryalus (blijkens het aan *Aeneis* IX, 281/2 ontleende onderschrift)? En heeft Feith, die bij de neo-patriotten aansluiting zocht, hierover zijn hart gelucht aan den geestverwanten Valckenaer? En daarom in Aug. d.a.v. bij zijn bezoek aan den Haagsen zangrei B. min of meer ontweken (zie volg. br.)? Valckenaer onderhield in Franeker nog de betrekkingen met het Leidse Gen.: leende hun f 3000, - à 4 pr. (*Hand.* Leids Gen.; *Curriculum Vitae* van J.W. Kumpel, hs.-U.B. A'dam; de verzen van Kumpel: Kon. Ak., B.-cat. no 381; het pamflet: Knuttel 20282, vgl. br. 69 ann.; papieren v. Valckenaer: fam.arch.-Siegenbeek van Heukelom, Leiden; *Geluk aan den vernuftigen en vindingrijken Dichter J.W. Kumpel*, door J. Le Francq van Berkhey, z.j. (1779?), Mij. Ltk.). - [μισ□ μν□μονα συνπ□ταν] *Anthol. Lyrica*, ed. Bergk.

(1868), 554. (Ik haat een drinkgenoot die een goed geheugen heeft).

p. 106: [den Pseudodemetrius] περι □ρμηνειας: *De elocutione.* Vele uitgn. sinds 16e E.

p. 107: [Gataker] Thomas G. (1574-1654), vermaard puriteins godgeleerde en philoloog. In 1648 verscheen zijn *De diphthongis s. bivocalibus... dissertatio philologica* waarin hij trachtte te bewijzen, dat er in feite geen diphthongen bestaan, en dat twee klinkers zich nooit voldoende verenigen kunnen, om één enkele lettergreep te vormen (*Allg. Encycl. der Wiss. und Künste* von J.S. Ersch und J.G. Gruber, 53e dl., 1851).

p. 108: [dezen brief... bewaren] vgl. br. 52 N.S. - [vitae enim summa brevis etc.] Hor., *Carm.* 1, 4, 15.

80. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 9 Sept. 1782.

Hs. oorspr. Familiearchief-Feith; in 1832 door Mr. P.R. Feith geschonken aan Mr B. Eekhout. Naar afschrift Bild.-Mus.

Lieve Vriend!

Ik verheug mij hartlijk in uwe voorspoedige overkomst, gezondheid, en gelukkige luim, die u de gewone onaangename gevolgen uwer Hollandsche reisjes[1)] voor ditmaal bespaard heeft: ô gij betert u van die zwakheden, en moogt dus een reis te meer tot ons overkomen; gij weet het, dat alle genoegens, die van geene smart achtervolgd worden, een waar goed zijn, en dat men in conscientie verpligt is, die zich te verkrijgen.

Gij hebt dit geschrift[2)] dan gelezen? Gij hebt nog niets gelezen,

1) 30 Mei hadden B. en F. elkaar nog ontmoet op de jaarl. verg. van het Leidse Gen. Feith droeg er zijn *Ode op de Onsterfelijkheid* (vgl. p. 111 b.) voor. 6 Augustus waren beiden op den Haagsen Pindus geweest, waar F. zijn bekroonde vers *De aanspraak van Keizer Karel V* had voorgelezen, en een dankgedicht, en ook nog zijn zegezang op de overwinning bij Doggersbank. B. had toen zijn *Lijkzang* op De Lannoy ten gehore gebracht (*Hand.* Leids Gen.; Höweler, a.w. 156, 141; *DW.* van B. X, 247).

2) Het geruchtmakende pamflet *Aan het Volk van Nederland* was F. in het begin des jaars al bekend (br. 69, aan F.: t.a.p. 87 o.). En het B. diffamerende libel *Vraag en Antwoord* zal ook F. wel hebben horen voorlezen op 30 Mei, te Leiden (zie ann. vorigen br.). Welk geschrift bedoelt B.?

mijn waarde, ik kan u de stukken doen zien, sedert uitgekomen, openbaar verkocht, bij de Boekverkoopers uithangende, openbaar aangeprezen, enz. enz. die oneindig sterker, lasterlijker, oproeriger, vijandelijker zijn, ja ik zeg te weinig, als ik Duivelscher zegge, dan dit is. Nimmer geloofde ik het menschelijk hart in staat, om tot die maat van bederf gebragt te worden. En de dwang heerscht hier sterker, dan immer in Alvaas Bloedraad: 't Vaderland is geweest: een korte wijl nog, en de naam zelf zal er niet meer van overig zijn. - ô waarom hebt gij mij ontweken, in Holland zijnde, daar ik u zoo veel te zeggen, te tonen had. Ik vertrouwde op uw belofte van een dag tot mijnent door te brengen: hij zou pijnigend voor u geweest zijn, maar - de laatste misschien, dien wij elkanderen geven kosten; licht zien we ons nooit weder, en ik zal de troost niet gehad gehad hebben, eens mijn hart voor u open te leggen, en u den loop der zaken te tonen, u 't lot te spellen, dat nakende is. waarom kan ik u, waarom kan ik allen braven de oogen niet openen en onze Tyrannen, onze Kromwels doen vloeken? - of neen waarom kan ik mijn Vaderland zijn aaloude Vrijheid niet weergeven? Waarom Filips afgezworen, zo we voor duizend tyrannen bukken moeten, wier opvolgers nooit dan tyrannen zijn zullen? Hebben onze vaderen dan hun bloed daarvoor gegeven! goede Hemel! waar zijn we toegeraakt! -

Gij herinnert u den toestand der zaken in Engeland als Kromwel verscheen. Hij is de onze tegenwoordig; maar de gevolgen zullen nog gruwzamer zijn. Buige die wil, voor 't geweld: ik zal stand houden, en duld geenen dwang; van geen vorsten zelfs, en zoude ik mij laten verdrukken van hun, die de striemen nog dragen van de slavernij hunner dienstbare en horige voorvaderen? die of slaven of tyrannen zijn willen, en geen vrijheid kennen, dan den staat van een slaaf, die den zweep over zijn medeslaven voert? Die een onkundig, een onnozel gemeen verblinden, en aanvoeren, om den gezegenden staat om te keeren, en tevens de beulen en offers te zijn, die een helsche heerschzucht zich uitgekozen heeft?

Maar bedwinge ik mij, ik zou meer zeggen, dan ik misschien ten volle zou kunnen staven, indien ik voortging. Ik zal echter meer zeggen, indien ge meer weten wilt, ik zal u duizend zaken meedeelen, die ten Hemel schreien. Maar bespare ik u, dien het lot blindelings in een' aanhang geworpen heeft, die zich niet van u zal doen kennen, dan wanneer hij alles meester is, het gezicht van ellenden, die ge niet af kunt wenden. - Sta mij alleen toe, dat ik eenmaal openhartig met u geweest ben, en - vergeef het mij. Doch, bedenk, of

een hart als het mijne, lijden moet, bij zoodanig schouwspel, zoodanig een vooruitzicht. -[3)]

Indien dan mijn brieven, somwijlen, wat traag zijn in de uwen te beantwoorden, indien ze somwijlen een verstrooidheid van geest, een gevoelloosheid, die het hart aanneemt na langdurig te lijden, indien ze een zeekre achterhoudendheid ademen, bedenk, of het anders zijn kan: bedenk of ik het verwijt verdiene, 't welk gij mij doet in uw' laatsten, als of ik opgehouden had aan u te denken als eertijds? Neen, geloof mij, zoo een hart onveranderlijk is, 't is het mijne, en dit maakt misschien al mijn onheil uit.

Ik ga den 16en van hier, en zal voor dien tijd hier, of naderhand te Leyden, 't bewuste boek[4)] van UE. verwachten. Maar gij herinnert u nog eene belofte op denzelfden Schipluischen tocht.[5)] Ontvang mijn geheel hart in mijn groet, en deel ze uwe geliefde familie mede, ontvang ook die van de mijne: en geloof nooit, dat ik ophouden kan de uwe, in vollen nadruk te zijn,

Bilderdijk.

Amstm den 9 Sept. 1782.

Wat zegt onze goede Eekhout wel van mijn stout handelen met zijn' schonen brief?[6)] Groet hem van mij, en verschoon toch mijne vertraging, en ook mijne misslagen, zoo ge best kunt.

81. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 15 Sept. 1782.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 93 midden.

p. 93 m.: [v e r b l i j f] voordien had B. gewoond bij Brunel, op de Langebrug, in den Witten Bal (Wap, 115). - ['t b e w u s t e] het bewuste boek, zie slot vorigen br. -

3) Dit weerlegt de zienswijze van Kalff (*Ts. Ndl. T. en Ltk.* 1905, 50), dat B. niet vermoedde - bij het conflict over *De Geuzen* - dat F. zozeer in zijn staatkundige denkbeelden van hem verschilde.

4) Welk boek? Iets in verband met de promotie? Of met de uitgave van *De Geuzen*?

5) Had F. beloofd, bij de promotie aanwezig te zijn? In Schipluiden is in 1782 beider kunstvriend De Stoppelaar komen wonen, als pred. Op 30 Mei woonde hij volgens de *Naamlijst* van het Leids Gen. nog in Bunschoten. Maar mogelijk wisten zij al dat hij daar komen zou. Hebben zij hem er misschien zelfs aangetroffen? Hij was niet op de jaarl. verg. aanwezig.

6) Burgemeester van Zwolle; zie p. 129 o. Die ‘schone brief’ hield een dichtstuk in, dat B. ‘van wegens 't Genootschap (had) ontfangen’ (br. 67, aan F.: t.a.p. 83 m.). B. moest dit voor het Gen. dus beoordelen, verbeteringen aanbrengen. Dat heeft hij nu gedaan, en het stuk is daarna - volgens de Wetten - met de correcties aan Eekhout teruggezonden, opdat hij het ‘voor zo verre hij zulks goedvind’ zou wijzigen; dan zou het opnieuw worden onderzocht, en beslist worden over al of niet drukken in de *T. en Dl. Oef.* Eekhout had het dus nu weer onder zich. B. vraagt verschoning voor de stoute correcties. In dl. IV van de *Oef.* vinden wij slechts één stuk zonder den naam van den dichter, in de afd. Mengeldichten, p. 98-107: *Aan Lucinde:* een dichtbrief over de zaligheid als loon der deugd. - Zie van het geslacht Eekhout: *Wapenheraut* 1919/1920.

[v e r h a n d e l i n g] de in 1780 door de Mij. Ltk. bekroonde *Verhandeling over het Verband van de Dichtkunst en Welsprekendheid met de Wijsbegeerte*, gepubl. in het in 1783 verschenen VIe deel van *Werken* dier Mij. (vgl. br. 44, p. 100 v.). Met den druk was men medio 1782 reeds bezig (*Handelingen*, 1782, 4). - [d e G e u z e n] vgl. brn. 49 en 59, aan F.: t.a.p. 69 m., 76 o. - [e e n e d e c l a m a t i e] over de politieke partijschappen en de dreigende anarchie in Nederland.

82. Bilderdijk aan A.G. van Meurs, Oct. 1782.

Ongedateerd. Hs. Kon. Akademie, Bild.-cat. no 236.

Amicissime Meursi[1] - Primum hujus plagulae exemplar ad me perductum fuit. Mutavi igitur, quae perperam erant posita, et forsan quoque unum alterumve verbum quod primo scripseram. Tuae curae nunc haec commendo. Utrumque, si placeat, et Manuscriptum meum, et exemplar, in quo nonnulla correxi adhibeas.

vale, meque ama T.T.
Bk.

83. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 21 Oct. 1782.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 93-95.

p. 93 o.: [n u t t i g] vgl. br. 37 (Messch. I, 76 en 77 met noot) en br. 72 (aan F.: t.a.p. 89 o.) - [T h e s e s] *Specimen academicum inaugurale exhibens Theses aliquot selectas, ex diversis juris capitibus depromtas.* Lugd. Bat. ap. C. ab Hoogeveen Jun. 1782. - De Kon. Ak.

1) Zie p. 129 m. Dit briefje is in zeer klein schrift geschreven onder het ms. van het voorbericht, dat is ingeplakt vóór in het ex. der *Theses* dat op de Kon. Ak. berust. Op een los stukje papier een afschrift, met vertaling:
Vriend van Meurs, Deze eerste drukproef is mij toegekomen. Ik heb derhalve wat er verkeerd in stond, en soms ook een en ander woord, wat ik eerst geschreven had, veranderd. Ik beveel dit uwer zorg nu aan. Gebruik beiden, èn mijn handschrift, èn het exemplaar, waarin ik één en ander heb verbeterd.
vaarwel en heb mij lief
geheel de uwe

bezit een ex. met eigenhandige aantn. (geschreven in afkortingen als vermeld in Messch. II, 10), ms. van het voorbericht en van de later afz. uitgegeven toespraak na de promotie (vgl. Da Costa, *Overzicht Leven en Werken* enz., 12). - Achter de *Theses* gedrukt een groot vers van Bussingh. [h i s e n i m t e m p o r i b u s etc.] *Epist. ad Fam.* I, 10. - [d e 1 5 d e , 1 6 d e , d e 1 7 e t h e s i s , d e 3 0 e , 3 9 e , 4 1 e , 4 4 e e t c . ... d e 4 6 e] XV. Interpretatione Logica in communem perniciem abutuntur, qvi in explicandis federum tabulis, ubi nulla verbis subest ambiguitas, id urgent qvod Galli vocant *l'Esprit des Traités.* (Diegenen misbruiken de logische interpretatie tot algemeen verderf, die bij de verklaring van de teksten der verdragen, daar waar geen dubbelzinnigheid onder de woorden schuilt, op datgene den nadruk leggen, wat de Fransen noemen *l'Esprit des Traités.*) - XVI. Excrescens vicinorum potestas justam belli causam non praebet. Attamen cum iis non facimus, qvi majores nostros ob tuitam bilancem Europae (qvam vocant Politici) inculpant. Qvin imo, & juste & pie atqve prudenter ei conservandae ipsos incubuisse, defendimus. (De groeiende macht der buurstaten biedt geen wettigen grond voor oorlog. Maar toch houden wij het niet met hen, die onze voorouders beschuldigen wegens het handhaven van het evenwicht van Europa (zooals de politici dit noemen). Ja. zelfs houden wij staande, dat zij zich zoowel rechtvaardig als ook plichtsgetrouw en met wijze

voorzorg op de handhaving daarvan hebben toegelegd.) - XVII. Vani atqve leves sunt isti homines, atqve rempublicam apertissimis periculis objiciunt, qvi absqve genuina Juris Publici scientia, aut ad gubernacula regiminis accedere, aut gubernantibus consilia sua obtrudere audent. (Onbetrouwbaar en lichtzinnig zijn die menschen, en zij stellen den staat aan de baarblijkelijkste gevaren bloot, die zonder echte kennis van het staatsrecht zich verstouten om òf zich aan het roer van het bewind te plaatsen, òf aan de bestuurders hun adviezen op te dringen.) - XXX. Divino suo ministerio abutuntur atqve in rempublicam peccant sacrorum Oraculorum interpretes, dum e suggestu sacro administrationem imperii carpere, magistratusve audacibus super ejus exercitione suffragiis, suae qvasi censurae subjicere satagunt. (Hun goddelijken dienst misbruiken, en jegens den staat misgaan zich de vertolkers der heilige Godsspraken, wanneer zij er op uit zijn om uit hun heilig gestoelte het bestuur van het rijk te hekelen, of de magistraten door vermetele oordeelen over de uitoefening daarvan a.h.w. aan hun censuur te onderwerpen.) - XXXIX. C. Julius injuste atqve ignobilem in modum interfectus est. (Gajus Julius (Caesar) is onrechtvaardig en op onedele wijze gedood.) - XLI. Florentii V, Comitis Hollandiae, injusta caedes fuit. (Het doden van Floris V, graaf van Holland, is tegen alle recht gebeurd. Vgl. *DW.* VIII, 400.) - XLIV. Socios Trajectinos qvamvis indubium sit communis imperii vinculo inter sese non contineri, ignoscendum est tamen errori eorum, qvi primis turbidisqve reipublicae temporibus Ordinibus Generalibus jus quoddam imperii tribuerunt. (Hoewel het buiten twijfel is, dat de door de Unie van Utrecht verbondenen niet door een band van

gemeenschappelijk oppergezag onderling bijeengehouden werden, moet toch de dwaling van hen vergefelijk geacht worden, die in de eerste en woelige tijden van den staat aan de Staten Generaal eenig recht van oppergezag hebben toegekend.) - XLVI. Optimum Libertatis Civicae praesidium in republica nostra consistit in Capite Eminenti. (De beste bescherming van de burgerlijke vrijheid is in onzen staat gelegen in het Eminente Hoofd.)

p. 94 b.: [Bussingh ... paranymph] vgl. p. 110 b. - [Dr. van Meurs] vgl. pp. 129 m. en 143. De door Koll. I, 142 vermelde ‘onderschepte Briev’ (van 18 Jan. '83) is kennelijk gefingeerd. Allerlei patriottische pamfletten verschenen in dezen vorm, of gaven dergelijke brieven in het licht. Zo in het libel *Justificatie van Willem de Vde* enz. (Knuttel 20485) vóórin een *brief van Bilderdijk aan Meurke*, van 19 Jan. '83. Ook is er een pamflet in den vorm van een gefingeerden *Brief* van Kumpel *aan een voornaam Heer in R'dam*, waarin Bilderdijk en Van Meurs in één adem worden genoemd met Prof. A. Kluit en Elie Luzac Pamfl. verz.-Gem. arch. Kampen, Band 60). - [(quod mireris)] d.i.: waarover gij u kunt verwonderen.

p. 94 m.: [de conditie] den dronk (gewijd aan iemands goede conditie): *Wb. Ndl. Taal* III, 2, 2108. - [autoriteit] vgl. Kumpels getuigenis aangaande zijn vroegeren academievriend, in de ms.-karakterschets, Bild.-Mus.; hij had ‘iets toongevends, immer bedekt onder den sluyer van zachtzinnigheid, zoodat niemand zich er door beleedigd achtte’. - ['t bewuste Handschrift] n.h. sch. is hier sprake van aankoop van een oud handschrift, door bemiddeling van Feith. - [Ik leef enz.] vgl. p. 141.

p. 94. o: [cartels] briefjes, die een uitnodiging tot een duël inhouden.

p. 95 b.: [Constitutie] staatsregeling.

84. Bilderdijk aan H. van Wijn, 13 Nov. 1782.

Hs. Kon. Bibl. cod. 74 B 1.

WelEdelgeboren Gestrenge Heer![1)]

Het zal UWEG. uit de gedrukte Handelingen der laatstgehouden Jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederland-

1) Mr. Hendrik van Wijn (1740-1831), 1771 pens. van Den Briel, 1779 van Gouda; van 1788-1795 ambteloos, als patriot. Hij wijdde zich toen geheel aan hist. studiën, schreef o.a. *Bijvoegsels en Aanmerkingen op de Vad. Historie van Jan Wagenaar* (A'dam 1797-1801). In 1802 werd hij benoemd tot archivaris van de Bat. Rep. Hij bleef dit, onder gewijzigde polit. omsthn., tot zijn dood. Hij was de laatst overgeblevene van de oprichters der Mij. Ltk. Schreef in de *Werken* dier Mij. geschied-, oudheid-, en letterkundige opstellen. Op het laatst van zijn leven schaamde hij zich een discipel van Wagenaar te zijn. (Wille, *Van Goens* I, 174-187, zie verder reg.; Van Hattum, *De Patriotten te Gouda*, Purm. 1934; *Gedenkstukken Alg. Gesch. van Ndl. 1815-1825* III, 413.)

sche Letterkunde gebleken zijn, dat bij welgemelde Vergadering tot een onderwerp voor den prijs, door de eerstkomende Jaarlijksche Vergadering uit te schrijven, de Classe der Historie en Oudheidkunde bepaald is.[2] En daar, volgens de wetten der Maatschappij[3], en 't gebruik, bij dezelve plaats hebbende, de Maandelijksche vergadering gehouden is der Jaarlijksche Vergadering' een aantal van drie vragen uit de voorz. Classe voor te stellen en bij den Brief van beschrijving aan alle de Leden bekend te maken; welk aantal van drie uit het dubbel getal van vragen gekozen wordt, door eene Commissie, uit haar midden gemaakt, ontworpen, en bij de Maandelijksche Vergadering ingebracht: zo heeft welgemelde Maandelijksche Vergadering, in dit Vak geen' genoegzamen voorraad van vragen hebbende, ter verlichtinge van de te benoemen Commissie, mij, in de hoedanigheid van Briefschrijver, gelast, UWEG. in wiens bekende kunde en ervarenheid in onze Geschicht- en Oudheidkennis zij een gewettigd vertrouwen stelt, Harentwege te schrijven, met verzoek dat Gij, eenige vragen, die tot die Classe behoren, in gereedheid hebbende, welke 't U dunken mocht dat met vrucht voor dezen tak van de beoefening der Maatschappij konden voorgesteld worden, U mocht laten welgevallen, dezelven ten algemeenen nutte bij te dragen, en aan onze Maandelijksche Vergadering, 't zij onder addres van den Hre Secretaris[4], 't zij onder het mijne, mee te deelen, uiterlijk voor of op den eersten Vrijdag der aanstaande Lentemaand. Waar mede UWEG. zo wel onze Maatschappij in het algemeen als bijzonderlijk de Maandelijksche Vergadering ten hoogste verplichten zal; die sedert de eerste instelling der prijsuitschrijving, Jaarlijksch vier en twintig vragen hebbende moeten ontwerpen, om er één uit te kiezen, niet tegenstaande alle vlijt harer Leden, nu en dan uitgeput raakt van vragen, belangrijk genoeg om het kundig Gemeen ter beantwoording' aangeboden te worden.

Ik heb de eer, mij met bijzondere hoogachting te teekenen,
WelEdelgeboren Gestrenge Heer,
UWEG. Onderdanige Dienaar
W. Bilderdijk.

Leyden, den 13n van Slachtmaand 1782.

2) *Hand.* 1782. Er waren vier klassen: voor Taalkunde, Welsprekendheid, Dichtkunst en Oudheid- en Historiekunde.
3) *Wetten betr. de Prijsverh.*, art. VIII en IX.
4) F. van Lelyveld, zie volg. br.

85. Bilderdijk aan F. van Lelyveld, 6 Maart 1783.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1002.

WelEdelgeboren Heer![1)]

UWelEd. ontvangt hier nevens het eerste stuk van des Professors Arntzenius *Institutiones Juris Belgici Civilis*,[2)] mij door den schrijver ten geschenke voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde gezonden. Gelief de goedheid te hebben hetzelve ter tafel van de Maandelijksche vergadering te brengen, en tevens te berichten, dat zijn WelEdelgeb. HoogGel. de nog openstaande toelagen, waar aan ik de eer gehad heb Hem bij de afzending der Handelingen van de jongstledene Jaarl. Verg. te herinneren, ten spoedigste, belooft te voldoen. - De brief, ten geleide van dit boekgeschenk dienende, reeds den 7 January gedagteekend zijnde, is hetzelve mij echter niet dan na het houden der Maand. Verg. van February ter hand gekomen; weshalve 't niet vroeger heeft kunnen ingebracht worden. - Ik grijp deze gelegenheid aan, om UWEG. tevens de Copij mijner thands afgedrukte prijsverhandeling[3)] te rug te zenden, en teeken mij, na betuiging van ware hoogachting, met alle welmeenendheid,

WelEdelgeboren Heer,
UWelEd.-Onderd.-D.W. Dienaar,
Bilderdijk.

's Gravenhage den 6en Maart 1783.

86. Bilderdijk aan Mr Barth. Jac. van Meurs, 28 April 1783.

Hs. Notulenboek van Schout en Schepenen van Leiden, R.A. 150, boek 13, f° 367 vv. Gedrukt: *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en omstreken*, 1949, 103.

De huysvrouw van zekeren ABRAHAM DE ROS, te Leyden in de Marsmansteeg woonende en aldaar een fruitwinkeltje doende[1)],

1) Frans van Lelyveld (1740-1785), koopman te Leiden; voornaamste oprichter, en secret., van de Mij. der Nederl. Ltk. Hij bezorgde den tweeden druk van Huydecoper's *Proeve van Taal- en Dichtkunde* enz., met vele bijvoegsels en aantn. van zijn hand, en schreef taalk. opstn. Zie over hem Wille, *Van Goens* I, 133-153 en 574/5.
2) H.J. Arntzenius (1734-1797), doceerde Rom. recht te Groningen, later te Utrecht. Dit werk begon te verschijnen in 1783.
3) *Verh. over het Verb. van Dichtk. en Welsprekendh. met de Wijsbegeerte.* Gedrukt in *Werken* Mij. Ltk. VI (1783), 159-198. Vgl. ann. pp. 100 n., 101 n., 123 b.
1) Een Leidse garentwijndersknecht, in 1759 gehuwd met Catharina Sloots. Tussen 1761 en 1782 werden er uit dit huwelijk elf kinderen geboren. Het gezin verkeerde op den duur in armoedige omstandigheden en de vrouw dreef daarom een fruithandeltje. Echtelijke onmin en wederzijdse beschuldigingen dwongen schepenen meer dan eens tot ingrijpen. Na een aanvankelijke verzoening in 1784 werd de vrouw nog in hetzelfde jaar wegens drankmisbruik veroordeeld tot een jaar harden arbeid op 's-Gravenstein.

heeft zich deezen morgen by Heeren Commissarissen van den Hove beklaagd, dat zy, op den 13den laatstleeden het ongeluk gehad hebbende, dat haar kind[2)] verdronken is, alvorens hetzelve te mogen doen begraven aan UEd. een somme van f 82:4 heeft moeten betalen, en thans nog van wegens UEd. aangesproken is tot voldoening van 24 st., die in de voorsz. somme te min bereekent geweest zouden zyn, het geene in den bedroefden toestand, waar in deeze luiden verseeren, niet alleen ten hoogsten grievend voor hen is, maar in aanmerking van hun bekrompen omstandigheden (die door de afvordering van een zoo zware som gelds, welke zy niet in staat geweest zyn byeen te brengen dan door het verpanden van hun goed en met stilstand van een aanmerkelyk gedeelte hunner sobere kostwinning, geweldig geäggraveert zyn) van de uiterste hardheid, om niet meer te zeggen.

Het is uit dien hoofde, dat welgemelde Heeren Commissarissen als ten sterkste gesurpreneert wegens een zodanige handelwys omtrent lieden van welke men hier ter plaatse in gelyken gevalle niets zoude afvorderen, my gelast hebben UE.[3)] Hunnentwegen te schryven, teneinde Uwe informatie op dezen te bekomen en ik acquiteer my des met te meerder genoegen, daar ik niet twyffel, of er zal in het afeischen van de voorsz. som eenig wanbegrip plaats gehad hebben, hetwelk ik my vleie dat UE. conform aan de menschlievende en aequitable intentie van welgemelde Hun Edel Mogenden de humaniteit en cordaatheid wel hebben zal van zonder ulterieure demarche te repareeren.

In afwachting van Uw andwoord zoo dra mogelyk onderschryf ik my met billyke achting etc. -

87. Mr Barth. Jac. van Meurs aan Bilderdijk, 29 April 1783.

Hs. Notulenboek van Schout en Schepenen, R.A. 150, boek 13, f° 367 vv. Gedrukt: *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en omstreken*, 1949, 103/104.

Met veel surprise vernam ik uit Uwe letteren[1)], dat de vrouw van A. DE ROST zich aan H.H. Commissarissen van den Hove zoude hebben beklaagd over de afvordering der penningen voor het begraaven van haar verdronken kind, en met indignatie Uwe zylingsche insinuatie als of ik voor den exacteur[2)], van een burger in dit geval te houden was. Ik zoude, had UWEd. niet voorgegeeven uit naam van H.H. Commissarissen (hoe wonderbaar en ongeloofelyk my dit ook voorkoome) te schryven[3)], Uwen

2) De zesjarige Abraham.
3) Mr. Barth. Jac. van Meurs, één der Leidse substituutschouten. (Annotatie ontleend aan de toel. van H.A. Höweler, t.a.p.)
1) Zie br. 86.
2) afperser.
3) Dat dit toch juist was, blijkt uit een br. van den Proc.-gen. van het Hof van Holl. aan den Leidsen Hoofdoff., een dag of tien later: Commissarissen waren ‘niet zeer voldaan’ en tevens ‘gesurpreneert over de disrespectueuse rescriptie op een missive van een jong advocaat in naam van Hun Ed. Mog. in decente termen geschreven’. Ook het Hof betuigde zich, desgevraagd, niet ‘gestigt’ over het aan B. gegeven bescheid, achtte bovendien de gewraakte maatregel een ‘grote hardigheyd’ en verzocht een gunstige regeling - en een reprimande voor den onderschout. De Leidse schepenen namen de klacht echter voor kennisgeving aan en

brieff mogelyk geheel anders beantwoorden; dan nu zal ik alleen melden, dat ik de penningen, zoo als dezelve jaaren herwaards, lange voor Uwe en myne geboorte, wegens gedaene schouw van een drenkeling betaald zyn, *op ordre* heb ingevorderd.

Hier meede UWEd. missive (zoo veel my raadsaam dunkt) meenende beantwoord te hebben ben ik met de aan UWEd. verschuldigde agting etc. -

88. Bilderdijk aan A. Wijnants, 29 Juli 1783.

Hs. Bild.-Mus.

WelEdele Heer!

Ter beandwoording van 's Genootschaps algemeenen beschrijfbrief[1], welken ik de eer gehad hebbe van wegens UWelEd. te ontfangen, kan ik geenzins afzijn, UWE. door dezen bericht te doen toekomen, dat ik, uit hoofde der veelvuldige bezigheden, waaraan ik mij tegenwoordig gekluisterd bevinde, van 't genoegen verstoken zal zijn, van de Maaltijd op den 14n van Oogstmd te kunnen bijwonen. Mijn verschuldigde echter ingevolge het 115e art. der Wetten, zal ik niet ontbreken, het zij op den dag der Vergadering het zij voor denzelven, in Dichtmunt of geld te voldoen.[2]

Ik teeken mij met alle verschuldigde achting,
WelEdele Heer, U.W.Ed.D.W. Dienr
Bilderdijk.
's Gravenhage den 29n July 1783.

89. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 20 Aug. 1783.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 120-123.

Van Meurs, die zich ‘ten uitterste gevoelig’ getoond had, omdat B. zich in zulke ‘laesive termen’ te zijnen opzichte had durven ‘emancipeeren’, kwam er af met een verklaring van respect voor Commissarissen. (Annotatie ontleend aan de toel. van H.A. Höweler, t.a.p.) - In 1785 ontlokte B. in het proces tegen Kaat Mossel aan den Hoofd-Officier Paulus Gevers een dergelijk dreigement met correctie wegens ‘insolente positives’ (*R'd. Jaarb.* II (1890), 206).

1) Ter gel. van de jaarl. verg. van het Rotterdamse Gen. *Stud. Scient. Gen.* Vgl. p. 97 m.
2) De Leden van Verdienste waren vrij van iedere betaling van intreegelden of contributiën, doch moesten éénmaal 's jaars, vóór of op den dag der jaarl. verg., enig dicht- of letterkundig stuk leveren, op verbeurte van één dukaat.

p. 120: [de Landrust] door B. vert. uit Latijn van Prof. van Royen, gedrukt in *T. en Dl. Oef.* II; vgl. p. 19 b. Zie over de moeilijkheid, uitgaven v.h. Gen. te krijgen, p. 135 b., 136 n. - [de twee eerste versen] deze luiden: ‘Verwerpt uw' tooi, en treurt, rechtschapen dichtrenrijen, ‘De dichtkunst zelve treurt, en werpt haar tooisel af.’

p. 121: De voorgestelde verbeteringen heeft Uyl., op de eerste na, alle aanvaard.

p. 122: [een bedrijf van een Toneelstukjen] vgl. brn. 97, (aan F.: t.a.p. 96 m.) en 146 (M. I, 131) met ann. Het is niet nader bekend, dan uit de globale inhoudsopgave hier. Kollewijn heeft het ook niet gekend: I, 150 v. - [voor mij, ja...] voor mij, bedoelt B., is toch liefde identiek met ramp, jammer, ellende, wanhoop ...Het zal nog altijd de smartelijke gedachte aan Cinthia (Nicht Pelgrom) zijn, die hem vervult. Zij was Dec. '82 getrouwd met een rijken en veel ouderen weduwnaar (zie p. 21 m.). De voorstelling van een tweeden minnaar, die den eersten verdringt, maar, - evenals de geliefde zelf -, omkomt (duël) ligt wel in de lijn van het slot van den eersten dichtbrief *Aan Cinthia*, het gedichtje voor Van Bommel, en br. 58. Zie de ann. van dien br. op p. 124 v. Aan de verdere uitwerking is B. naar het schijnt, nimmer toegekomen. Maar zijn fantasie projecteert hier in de ellende van den eersten minnaar eigen toestand. Daarom kan hij niet lachen. Het stukje is uit den volsten ernst geboren. - [mijn werk over den Lierzang] vgl. p. 129 o. en 136 b. Het onderwerp was in 1782 opnieuw uitgeschreven, voor 1784. Toen is het goud toegewezen aan G. Br. à Brandis, het zilver aan Erkelens (*Prijsverhandelingen* II, 1786). B. heeft blijkbaar niet meegedongen. Zijn hs. is

	in de verz.-Tydeman in 1865 geveild (cat., 94, no 117). Het is onvindbaar. - [het begin mijner Nederduitsche Grammatica] vgl. p. 129 b.
p. 123:	[mijn Verhandeling enz.] vgl. brn. 44, 45, 81, 85. - [mijn' mededinger] Corn. van Engelen (zie br. 44 n. 4).

90. Bilderdijk aan J.C. Reigersman, 28 Oct. 1783.

Hs. Kon. Huisarchief, Archief-Prins Willem V, 13, 337.

WelEdelGeboren Gestrenge Heer![1)]

1) J.C. Reigersman (1719-1788), Thesaurier-Generaal van het Stadh. Hof.

Ik heb de eer, UWelEdelgeb. Gestr. bij dezen de bewuste requeste[2)] conform de genomen afspraak veranderd, te doen te rug komen. Meerdere of andere immutatien zijn mij bij een herhaalde nalezing niet voorgekomen, en ik vlei mij, dat het dus aan de offensie welke men er uit mocht willen nemen, geen' voet geven zal. Intusschen zij UWelEg. Gestr. mijn hartlijke dank nogmaals betuigd, voor de betoonde goedwilligheid en genomen moeite ter praecaveeringe van de onaangenaamheden, welke uit deze affaire voor mij zouden kunnen resulteeren.

2) Request van Anna Verbrugge, wed. van Johannes Neomagus, en Maria Dora Verbrugge, zusters van Joh. Phil. Verbrugge, ingezetenen van Delft, ‘om bevrijding van hun broeder, die den 12 Juli 1783 is gearresteerd, omdat hij gehouden wordt voor den schrijver van de Post naar den Neder-Rhijn, en sedert maar steeds in de allerhardste detentie moet blijven zuchten’. Het request is van de hand van Bilderdijk, en ongedateerd. *Philippus Verbrugge* (1750 of '51 - na 1804) was wegens onenigheid met de kerkelijke besturen over een diaconiezaak in 1780 geschorst, in 1782 afgezet als pred. van Koedijk. Verm. reeds vóór zijn afzetting had hij een begin gemaakt met de uitgave van *De Post naar den Neder-rhijn*, gericht tegen Pieter 't Hoens *De Post van den Neder-rhijn.* Een wekelijkse toelage van den Stadhouder had hij eind '82 veranderd weten te krijgen in een jaarlijks ‘pensioen’ van f 900, -. De ergernis die hij bij de andere partij wekte, leidde na het verschijnen van het 81e no. tot zijn arrestatie, en een ellendige gevangenschap van 11 maanden. Op 31 Jan. 1784 werd zijn zaak behandeld voor het gerecht te Delft, waarbij B. hem verdedigde. Het verzoek tot ‘excarceratie’ tegen borgstelling voor de geëiste boete werd afgewezen. 19 Mrt. verkreeg hij vergunning, te appelleren. In Juni volgde pas zijn ontslag uit arrest. Zijn verregaand brutaal gedrag noodzaakte den Prins, in Nov. d.a.v. zijn jaargeld in te trekken, waarna hij zich steeds meer ontpopte als een ‘slecht en gevaarlijk man’ (Reigersman), een ijdele, hoogmoedige quaerulant, die het Hof, ook na zijn verwijdering uit Holland, in 1785, op vaak onbeschofte wijze bleef vervolgen met zijn requesten en apologieën. Daar hield men het er voor, dat hij in 1785 na terugkeer uit Duitsland, als advocaat, gehuwd is met een ‘meisje van pleizier’ en in 1787 in de Langstraat werkte voor de patriotten. Ook na de Omwenteling van 1795 bracht zijn geschrijf hem in de gevangenis, van 1797 tot 1801. Na 1804 horen we niets meer van hem. - Bilderdijk heeft Verbrugge geholpen van Oct. 1783 tot Febr. 1785, wanneer hij zich, ten sterkste beledigd, van hem afwendt. Op verzoek van den Prins treft hij op 25 Mrt. 1785 met V. dan nog een laatste regeling. (*Nw. Biogr. Wb.*; Henry Beets: *Over Predikanten en Kerkelijk Leven in een Noord-Hollandsch Dorp*, *Ndl. Arch. Kerkgesch.* XVIII (1925), 243-250; Sautijn Kluit: *De Post naar den Neder-rhijn*, *Ndl. Spect.* 1876; Corresp. v. De Larrey en Reigersman, 1783-1787, Kon. Huisarch.; *Copieën van echte stukken*, *betrekkelijk zekere onderhandeling tusschen W. V en Ph. Verbrugge* enz. 1787, Knuttel no 21636, inz. 34-55; requesten van en Verklaringen betr. V. tot 1794 toe, Kon. Huisarchief, Arch. Prins Willem V 337/13, 339/42 en Hofcommissie port. 32). -
Het request, waar deze brief bij behoort, moet van eind Oct. 1783 zijn. Via Reigersman en De Larrey bereikte het den Prins. R. heeft B. verzocht, enkele wijzigingen in den tekst aan te brengen. Een kladje met de zes gewenste veranderingen in het 12 folio-bladzijden grote stuk is nog aanwezig. Het gewijzigde request zond R. met een door hem opgestelde Pro Memoria, get. 30 Oct. 1783, op 31 Oct. aan De Larrey, met een begeleidend schrijven, dat aldus aanvangt: ‘Monsieur, j'ai l'honneur de vous retourner ci joins la Requete da la soeur de Verbrugge avec un Pro Memoria, que son Altesse m'a paru desirer sur la matière. Vous verrez, M., qu'il y a quelques changements dans les endroits de l'adresse, qui m'ont paru trop forts; et vous trouverez combien je souhaitte que S.A. Sme[*)] pourvoit en protegant les droits d'un citoyen opprimé ne pas s'exposer à des nouveaux desagrements. Je n'ai pas touché dans le mémoire les raisons particulieres, qui dans le cas present demandent une circonspection des plus reflechies; elles sont connues à S.A.S. et à vous, Monsieur; mais il vaut mieux, qu'elles restent reserveés a des communications verbales et secrettes. L'auteur de la Requete m'a temoigne beaucoup d'obligation, de lui avoir procuré le moyen de retoucher son ouvrage’. De L. heeft deze stukken doorgezonden. De Prins heeft, conform de P.M., gevraagd om ‘consideratiën en advys aen den Hoove’, 22 Nov. '83. Het request is pas terug ontvangen 28 Mrt. 1784, d.i. elf dagen nadat V. zelf een lijvig request had verzonden. - Alle wijzigingen in het door B. opgestelde stuk zijn duidelijk herkenbaar.

*) Son Altesse Sérénissime: Zijne Doorluchtige Hoogheid.

Ik onderschrijf mij met alle gevoel van verplichting, en met het diepst respect,
WelEdelgeboren Gestrenge Heer,
UWelEdelg. Gestr. Ootmoedige en geh. e Dienr.
W. Bilderdijk.
Raptim
's-Gravenhage den 28n Octr. 1783.

91. Bilderdijk aan A. Loosjes Pz., 2 Nov. 1783.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 217-220.

p. 217: [Adriaan Loosjes Pz.] (1761-1818), doopsgezind boekhandelaar te Haarlem, waar zijn Vader bijna vijftig jaren pred. is geweest. Zijn Oom Cornelis Loosjes

Adrsz. was de oprichter van de *Vaderl. Letteroefeningen*, waarin deze zelf de boekbeschouwingen veelal verzorgde en zijn broeder Pieter, Adriaans Vader, het Mengelwerk. Adriaan was (sedert 1782) boekhandelaar; en stichter (in 1788), uitgever en mederedacteur van de *Konst- en Letterbode.* Hij was lid van het Leids Gen., sinds 1781, en schreef toneelstukken, romans (o.v.a. *Maurits Lijnslager*), zedelijke verhalen en vertogen, historische samenspraken enz. Veelschrijver; medestander van de patriotten; rationalistische braafheidsprediker; voorman in de *Mij. tot Nut v.h. Alg.* Zie over hem: Ma. Ha. de Haan: *Adriaan Loosjes* (1934, diss.). - [den eigensten Herderszang enz.] de □αριστ□ς van Theocritus, zie ann. p. 220, hieronder. - [De overstelping der ontallijke bezigheden, waarin ik mij *tegenwoordig* bevinde...;... *thands* zonder bediende zittende (wij curs.)] omstreeks dezen tijd zal B. geëmploieerd zijn in het Kabinet van den Thesaurier-Generaal Reigersman. Hij is nog geen jaar advocaat. In dien eersten tijd had hij naar eigen getuigenis slechts nu en dan ‘eenige zaken van onvermogende klagers’, die hem ‘eenige bezigheid’ gaven. Zijn Vader heeft hem na zijn vestiging nog een jaar onderhouden. (B. aan den Prins en aan de Prinses, 1797, Mij. Ltk. cod. 873; *Meng. en Fragm.*, 12; *E.H.*, 196; vgl. Wap, a.w. 79; Kluyver: *Over B.'s maatsch. loopbaan tot* 1795, in *Versl. en Med. Kon. Ak.* 5e R. dl. III, 400 vv., ook in *Verspr. Opst.*, 226 vv.). Vgl. pp. 149 m., 155 n.

p. 218: [de rampzalige partijschappen onzer dagen] vgl., ook aan Loosjes, br. 266 (M. I, 234). - [Vauxhal] tuin voor publieke vermakelijkheden. Sinds 17e E. in Londen, op plaats van oud

riddergoed Fulkes Hall; sinds laatst 18e E. nagebootst in ons land. Over die te Rotterdam iets in *Post van den Neder-rhijn* IV 245 v. (1783). De *Rotterd. Courant* van 19 Aug. 1784 gewaagt van de Vauxhall als van een pleiziertuin met dans en muziek, tijdens de jaarlijkse kermis in het laatst van Augustus, ‘op de Groote Plaats van den Doele’, van 's avonds half tien tot twee uur 's nachts, met ‘koude keuken’. - [genoeg is om ... enz.] op welke ervaring B. hier doelt, is ons niet gelukt, te vinden.

p. 219: [in den stroom mijner ambtsbezigheden enz.] Vgl. ann. p. 217, hierboven. - [alle geschiktheid tot de Poëzij verloren] telkens herhaalde klacht, vgl. brn. 48, 53, 55, (eerste maanden van de studie), 72 en 74 (promotie in zicht). - [Offerzang] het eerste gedicht in beide edities van *Mijn Verlustiging*. - *DW.* IV, 239. - [Copijrecht... voorbehouden] vgl. p. 130 m.

p. 220: [navolgingen, die Virgilius er van gemaakt heeft] *Eclogae* I, II, III, VIII, IX, op versch. plaatsen. B.'s navolging: *DW.* IV, 249-251. - [□αριστ□ς] *Minnekozing. Veldkout. DW.* IV 251-256. Eerder gedrukt in *Poet. Mengelstoffen* van het Haagse Gen. X, 107 vv.; ofschoon dl. X ook het jaartal 1785 draagt, is toch deze uitgave iets vroeger, want de eerste helft van X verscheen al in 1784. Er is enig verschil van spelling, doch niet van lezing, met den lateren druk in de *Bloemtjes* (*Nav.* 1863, 210 onjuist). - [den Cyclops] pas in 1795 vertaald: *De Cycloop, DW.* IV, 259/260. - [de Dioscori] door B. nimmer vertaald, althans niet gepubl. - [Vaderlandsche Gedenkstukken] een bundel orangistische dichtstukken, dat jaar verschenen bij Heyligert, te Leiden, met een opdracht aan Z.H. Zie voor Kumpel p. 139 v. - [de Julia van onzen

F e i t h] van ons medelid F., id. Leiden, 1783.

92. Bilderdijk aan Th. van Limburg, 4 Jan. 1784.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1620.

WelEdelgeboren Zeer Geleerde Heer en Vriend![1)]

Zoude UWelEd. ook de Poëzij van *Hoppestein*[2)], waar van wij voor eenigen tijd eens gesproken hebben, voor 2 of drie dagen wil-

1) Vgl. pp. 107 o., 115 en. en *Ts. Mij. Ltk.* 1905, 79 m.

2) Mr A. Hoppestein: *Mengelpoëzy. Herderszangen*, *Minnedichten*, *brieven*, *mengeldicht en vertaalingen.* Leiden, 1718. H. had zekere faam in de 18e eeuw, om zijn minnedicht; thans ontbreekt zijn naam zelfs bij Te Winkel. Witsen Geijsbeek kon het boekje al nergens opsporen. Over zijn leven schijnt niets bekend. Was hij uit de Delftse plateelbakkers-familie, waarover Elis. Neurdenburg schreef in *Feestbundel-Bredius* (1915), 191 vv.? Daar is een Adriaan, geb. 1688, maar die is in 1730 plateelschilder. Onze H. schijnt reeds in 1704 jong advocaat te 's-Gravenhage (p. 71; of is alleen de voorbereiding daartoe bedoeld?).

len missen? En zoude UWE. het zij uit deszelfs eigen boekerij, hetzij van elders, mij ook voor een halve dag ten gebruike kunnen bezorgen *Temmen*, *de litium expensis*, in 8° gedrukt Osnabr. 1678. - Met het een en ander zal zich zeer verplicht houden, die de eer heeft, met alle hoogachting te zijn,

WelEdelgeboren Zeer Geleerde Heer en Vriend,
UWelEdelg. D.V. Dienaar
Bilderdijk.
's Gravenhage 4e Jan. 1784
P.S. Mijn Complimenten aan de Dames! -

93. Bilderdijk aan A. Vosmaer, 20 Jan. 1784.

Hs. Mij. Ltk., B.P.L. 246.

WelEdelgeboren Gestrenge Heer![1)]

Heden middag t'huiskomende, vind ik UWelEdelg. vriendelijke invitatie; in beantwoording van welke ik de eer hebbe bij dezen te rescribeeren, dat ik volstrekt niet in staat zijnde om dezen avond van dezelve te profiteeren, mij op morgen buiten wettig empechement de eer hoop te geven van UWelEdg. voor eenige oogenblikken te komen zien.

Inmiddels teeken ik mij met verschuldigde achting,
WelEdelgeboren Gestrenge Heer,
UWelEdelGeb. Ootm. en D.W. Dienr
Bilderdijk.
20 Jan. 1784.

94. Bilderdijk aan R.M. van Goens, 11 Febr. 1784.

Hs. Kon. Bibl. cod. 130D16.

WelEdele Gestrenge Heer, hooggeachte Vriend![1)]

Het is mij niet weinig vermaak door U WelEdGestr. attentie voor

1) Arnout Vosmaer (1720-1799), broeder van Jacob V. (zie p. 11 o). Sedert 1770 was hij Directeur van het Stadhouderlijk Natuurhist. Kabinet. Zie de Jaarboekjes *Die Haghe* 1909, 361 vv., en 1933, 54 vv. - B. kende hem slechts oppervlakkig, zie br. 257 (M. I, 223).

1) Rijklof Michaël van Goens (vgl. p. 54-57 met ann.) had in 1783 ontslag moeten nemen uit de vroedschap te Utrecht, nadat hij zich als ijverig en bekwaam prinsgezind publicist (*Politiek Vertoog over het waar sistema van de stad Amsterdam*, 1781; *Zeven Dorpen in Brand*, 1781; weekblad *De ouderwetsche Nederlandsche Patriot*, 1781 tot eind 1782) bij de patriotten zo gehaat had gemaakt, dat de zwakke stadhouder hem niet meer durfde te handhaven. In Den Haag, waar hij zich inmiddels gevestigd had, ging B. veel met hem om. Vgl. pp. 159, en 195 vv. Voorts *Meng. en Fragm.*, 12 en *Gesch. d. Vad.* X, 311 en XII, 157 v. Mei 1786 vertrok Van G. naar Zwitserland, voor herstel van gezondheid; doch mede op aandrang van het Hof, omdat was uitgelekt, dat de Prins hem met een jaargeld steunde (Corresp.-De Larrey 1785, Kon. Huisarch.).

mij, het Delftsche Bericht in den N.A. Courant van heden[2)] te vernemen; waar van ik anders waarschijnlijk onkundig gebleven zou zijn. - In beantwoording dient, dat alles valsch is in den volsten zin van het woord; zullende ik voorts de eer hebben, nog dezen avond (thands moet ik oogenbliklijk uit zijn) UWEG. een distinct bericht van alles wat dien dag gepasseert is, te geven.

Ik heb de eere mij met de hoogste achting in haast te onderschrijven,

T.T.

Bilderdijk.

Van huis[3)] 11, 2, 84.

95. Bilderdijk aan Prins Willem V, medio Februari 1784.

Ongedateerd. Copie, van de hand van Bilderdijk, Kon. Ak., Cat. Hss. no. XCVIII (Koll. I 143 n geeft onjuist no.).

Doorluchtige Hooggeboren vorst en Heer!

Door een samenloop van omstandigheden mij verplicht hebbende gevonden, om terwijl ik de Academie zelfs nog niet verlaten had, mij dien genen te toonen, die zijn geweten niet aan zijn fortuin wilde opofferen noch zijne gevoelens naar de heerschende partijschappen plooien, maar aan de beginsels van een eerlijk man gehecht, de Waarheid, het recht en zijn Burgerplicht boven alles waardeerde[1)], heb ik nevens andere braven, niet zeldzaam aan de Lasterzucht onzer licensieuse dagen ten doel moeten staan.[2)] Ik heb dit altijd met die verachting beschouwd die de onwaardigheid van de zaak verdiende, en ik durf zeggen, met die onverschilligheid, die alleen de overtuiging van wel te doen voor het oordeel van anderen ingeeft. En, zoo weinig een misplaatste gevoeligheid voor die verongelijkingen mij vervoerd heeft, om uit een beginsel van wraakzucht mij

2) Zie Bijlage E.

3) Hetzij nog op den Nieuwen Uitleg, bij de weduwe van den Keulsen wijnhandelaar Lohrs (Wap, a.w. 115); hetzij reeds in de Papenstraat, bij Bongaartz, zoals het *Heerenboekje* 1784 opgeeft en spelt.

1) Vgl. pp. 139 o., 140 b., 141.

2) Vgl. de pamfletten '*Vraag en Antwoord* enz.', 1782 (Knuttel 20282); *Onderschepte Briev van Allard Gerard van Meurs*, *aan Z.D.H.*, *L. van Brunswijk Wolffenbuttel*, van 18 Jan. 1783 (Kon. Ak); de gefingeerde brief van B. aan Van Meurs, gedat. 19 Jan. 1783, vóór in de *Justificatie van Willem V* enz., door Harmodius Friso Posthumus (Knuttel 20485); *Onderschepte Brief van J.W. Kumpel aan* [*den Rotterdamsen burgemeester Van der Heim*], gedat. 9 Mrt. 1783 (vgl. p. 144 m.; vermeld door Frederiks, *A'd. Bijzh.* III, 25); e.a.

buiten mijn' post[3] en ongeroepen tot een' onvoorzichtig voorvechter op te werpen, even weinig heeft mij die smaad afgeschrikt, om waar het mijn post van mij vorderde, of waar mijn geweten mij overtuigde van nut te kunnen zijn, de goede zaak onbeschroomd te verdedigen, voor te staan, en te bevorderen; terwijl ik mij altijd voorstelde, dat de onberispelijkste zedelijkheid de volkomenste waarborg zou zijn van de zuiverheid der beginselen, die mij deden handelen. Thands echter, Doorl. Vorst, heeft men de gevoelige plaats van mijn hart weten te treffen, en mij op een laesive wijze in datgene aangetast, dat dus verre door de moordzuchtige schendschriften zelve ontzien was: mijn zedelijk character naamlijk. En hier toe heeft men mijn aannemen van de verdediging van den mishandelden Verbrugge[4] en hetgene door mij in die zaak is verricht geworden, als eene geschikte gelegenheid aangegrepen; met mij bij een' der publijke Couranten (de Nieuweramstelsche bij Verlem[5] uitgegeven van den 11n laatstleden) te prostitueeren, als hadde ik mij niet ontzien, om op den 31n bevoorens een' nacht in een diffameerend gezelschap en onder indecente losbandigheden door te brengen, en zelfs deswegens eene reprimande van den President van den Hove moeten ondergaan.[6]

Doorluchtige Vorst! Een beschuldiging van dien aart kan door mij niet geamoliëert[7] worden zonder te blozen. Die genen, bij wie ik de eer heb van mijn vroegste jeugd af bekend te zijn, waaronder mannen, die met het vertrouwen Uwer Doorl. Hoogh. vereerd zijn, kennen mijne delicatesse op dat punt, waaromtrent ik, naar 't voorgeven van den Courantier, mij zoo verre vergeten zoude hebben, en zullen mij recht doen. En ik mag mij beroemen (U.D.H. vergeve deze uitdrukking aan iemand, die uit plichtsbetrachting zich geene verdienste wil maken, doch de waarde van een' irreprehensiblen[8] wandel dan voornaamlijk gevoelt, wanneer hij gelasterd wordt) dat geheel mijn levensloop mij een getuigenis geeft, dat daar incompatibel[9] mede is. Ik kan dus, met een hart dat zich nooit iets te verwijten gehad heeft, ook die lastersmet afschudden; doch mij-

3) Als Advocaat.
4) Zie p. 150.
5) Jan Verlem, uitgever van de fel-patriottische *Noordhollandsche Courant* 1778-1781, en van de voortzetting, eerst in *Diemer- of Watergraafsmeersche Ct.* 1781-1783, en daarna in *Nederl. Ct.* 1783-1787. Tevens uitgever van *De Politieke Kruyer* 1782-1787 (10 dln.). (Van Doorninck, a.w. II.) In 1791 werd hij veroordeeld tot 6 j. Rasphuis en eeuwige verbanning (Ledeboer, *Alphab. Lijst*).
6) Zie vorigen br., met de bijlagen op p. 260 v.
7) weggeruimd (Lat. amoliri). L. Meyer, *Woordenschat*, 1e dr. (1688): verdrijven, afwenden, uitrooyen.
8) onberispelijken.
9) onvereenigbaar.

ne gevoeligheid van ziel laat mij met dat alles geene onverschilligheid toe op zoo teder een onderwerp: - en te minder, daar de zaek van dien aart is, dat zij mij bij Uw D.H. zoude kunnen doen voorkomen, als die mij, zo niet aan een mij onteerende en niet met mijne qualiteit overeenkomende buitenspoorigheid, ten minste aan eene onvoorzichtigheid zoude hebben schuldig gemaakt, die mij dat vertrouwen onwaardig zou toonen, hetwelk Uw D.H. mij de gunst bewijst van wel in mijne denkwijze te willen stellen[10], en 't welke ik op al zijnen prijs schat. Te gevoelig voor de goedkeuring van een' Vorst, op wiens Doorl. geslacht ik de eer hebbe in 't mijne meer dan eene betrekking te hebben, wiens roemzuchtig Huis de mijnen reeds voor eeuwen met goed en bloed gediend hebben[11], en voor Wien 't onverbreekbaar attachement met het bloed mijner ouderen op mij is overgegaan[12], en door de vurigste Vaderlandsliefde en eene volmaakte convictie van de verknochtheid van het welzijn des Vaderlands aan de belangen van Uwe D.H. onverwrikbaar bevestigd - Te (lees: te) gevoelig, zeg ik, voor die goedkeuring, kan ik mij niet dispenseeren van aan Hoogstdenzelven mij te verantwoorden: - niet door een rechtvaardiging van hetgeen er door mij is verricht - maar door een eenvoudig verhaal van hetgeen er is omgegaan.

Van den aanvang af van het ordr-proces, waar in de gedetineerde Verbrugge bij Schepenen van de Stad Delft niet ontfangen is dan na een voorafgaand beproeven, of men hem door de langdurigheid van een allerhardste gevangenis tot zoodanige confessie mocht kunnen dwingen, als de Hoofdoff.r van die stad noodig achtte om zijn vehemente wijze van procedeeren qualicumque modo[13] voor het uiterlijk te rechtvaardigen; waarvan men het echter naderhand voorzichtig geoordeeld heeft, af te gaan: van dien aanvang af schijnt men toegelegd te hebben om den gedet.e tot stappen te brengen, door welke de procedures, verder te voeren, verijdeld mochten worden, of ten minste, de zaak buiten haar beloop gebracht. Dus heeft men hem eenige weken gedurende tot zijn' eigen' Cippier[14] gemaakt, de sleutels van zijne detentiekamer in zijne bewaring en

10) Ook deze uitlating wijst op een ‘personeele betrekking tot den Prins’ in dézen tijd (vgl. *Br.*-M. I, 235). Kluyvers verwijzing naar *Br.*-M. I, 130 (a.w. 401/2) gaat in dezen niet op. Er volgt slechts uit dat die relatie er in Juli '84 niet meer was. Dit strijdt geenszins met B.'s eigen bericht dat hij ‘pendant plusieurs mois’ in het Kabinet van Reigersman heeft gewerkt (id. 405).
11) Vgl. pp. 72 b en 80 b., over zijn voorvader Phil. Cornsz. Boom.
12) B.'s Vader begroette jaarlijks het Hoofd van het Oranjehuis en enige leden van zijn geslacht met een ‘deftig, in gulden gewaad gedoscht vers’. Vele derg. gelegenheidsverzen in de verz.-De Jager (Schotel, *Hand./Med. Mij. Ltk.* 1866, 121).
13) op welke wijze dan ook.
14) Vgl. voor de spelling br. 71 (p. 132 vv.).

ter zijner beschikking gesteld, ja -, hem boodschappen door de Stad laten doen: en hoe kon men sterker gelegenheid tot ontvluchting aanbieden? De gedet.e bleef echter zijn gevangenis houden, en wilde door middelen van recht, ontslaging verkrijgen, maar zich niet aan de gevangenhouding derobeeren. Thands veranderde men eensklaps van gedrag, en men begon hem te drukken, met alles wat mooglijk was om hem na zoo veel doorgestaan lijden, ten eenenmaal wanhopig te maken en tot het gedesespereerde besluit te doen komen, van liever zich ilico[15] aan de veroordeeling van Schepenen te onderwerpen, dan tot de defensie van zijne onschuld nog langer in zulk een detentie te moeten blijven, die erger was dan de strafzelve, hem immer met mooglijkheid op te leggen. Op eens sneed men, tegen alle gronden van 't recht, hetwelk hem in dit proces alle gemakken en vrijheden veroorlooft, die met de bewaring bestaanbaar zijn, allen toegang van persoonen tot hem af, alleen zijne Practizijns[16] uitgezonderd, en die zuster[17], bij welke hij te Delft gehuisvest was, en die hem in zijne gevangenis van 't benoodigde verzorgt: en men deed hem daar boven, de nachten, van 9 ure des avonds tot 's morgens na 9 ure, alleen in zijn detentiekamer opgesloten, doorbrengen, zonder dat er iemand op 't Stadhuis tegenwoordig mocht zijn, of de sleutels daar bewaard blijven, om in tijd van nood hem te hulp te kunnen komen. Men moest echter een kleur voor dat alles vinden, en wendde van de zijde des Hoofdofficiers zekere misbruiken voor, die de ged.e van zijne vorige vrijer detentie gemaakt zoude hebben even of zoodanige misbruiken waarover de gedet.e zelfs niet aangesproken is, en die 't van den Off. afhing, op eene behoorlijke wijs voor te komen, denzelven gerechtigden om hem dat gene te ontnemen, het welke naar alle rechtsgronden den gevangenen in ordr proces zijnde, toekomt. - Van die misbruiken, waaromtrent mooglijk wel eenigen grond van beklag kan gegeven zijn, weet ik alleen, dat men onder dezelven het geven van gastmalen geteld heeft aan Lieden, die nooit bij hem geweest zijn, en die op den tijd, dat zij voor gegeven wierden in zijne gevangenis onthaald te zijn, hun *alibi* konden aantoonen; doch zonder deswegens, niet tegenstaande de uitstrooier daarvan wierd aangewezen, de minste voldoening te kunnen erlangen.

Tot opheffing der gemelde bezwaren te vergeefsch een addres aan Schepenen van Delft gemaakt hebbende, zag ik mij vervolgens genoodzaakt, de voorziening van den Hove Provinciaal, ingevolge de 7e en 38e artijkelen van deszelfs Instructie in te roepen. De Req.e ten dien einde gepresenteert[18], hield, behalven de algemeene

15) terstond.
16) de personen die hem rechtskundigen bijstand verlenen.
17) Anna V.-wed. Neomagus (zie p. 149 o.).
18) op 28 Jan. 1784; het ms. van B.: Alg. R.A., Hof v. H., post. 6113. Vgl. Bijlage G.

gronden van rechte, ook nog eene drangreden, genomen van zekere toevallen welke de gedet.e in zijne gevangenis heeft gecontracteert, en die hem des nachts overkomende, het bijzijn van iemand, die hem de behoorlijke hulp konde toebrengen, en des noods, van buiten verzorgen, te noodzaaklijker maakte.[19)] Die Req.e werd op den voet van de Instructie en stijl van practijk, in handen van den Off.r gesteld om bericht, die, zoo ik terstond vernam en verwachten moest, dezen grond als een bloot voorwendsel zonder wezendlijkheid, tegensprak: en ik oordeelde mij dus verplicht, om, ten einde tot nader aandrang van mijn req.te in staat te zijn, mij-zelven van de waarheid dezer allegatie[20)], die alleen op de geloofwaardigheid van den gedet.e berustte, die zekerheid te verschaffen, die ik noodig had, om met de fiducie van een eerlijk Advoct. voor mijn positiven[20a)] in te staan.

Hiertoe in die stricte gevangenhouding geen mogelijkheid zijnde door anderen, besloot ik dit door mij-zelven te onderzoeken, en nam daartoe den dag der gehouden pleidooie op de provisie van excarceratie.[21)] Dit, naamlijk, des avonds omtrent 7 ure afgeloopen zijnde, begaf ik mij met den Hr. Advocaat van Heusden[22)], die met mij van de Hage gekomen was en mij in het aanteekenen geadsistt had, en den Procurr. Petersen[23)], bij den gedete, die niets minder verwachtte, dan dat ik den nacht bij hem doorbrengen zou, en alleen om eenig eenvoudig avondeeten voor ons zond bij zijne hier voorgem.e zuster: dewelke daarna met een' harer zoons bij ons op bleef zitten; terwijl, na 't vertrek van den Proc.r de gedet.e te bed was gegaan, en ook werkelijk kort na middernacht van de aangeroerde kwaal overvallen wierd. Na 't welke aan het oogmerk van mijn verblijf aldaar voldaan zijnde, ik echter genoodzaakt was, tot

19) Bij het request van V. zelf, van 17 Mrt. '84 bevindt zich dienaangaande een voor notaris E. Schlundt Bodien afgelegde verklaring van zijn zuster en den boekverkoper Poelman, die een nacht bij hem opgesloten hebben gezeten (Kon. Huisarch., Arch. W. V, 337/13).

20) bewering.

20a) beweringen (*Wb. Ndl. Taal*, XII 3571).

21) d.i. over het verzoek ter verkrijging van ontslag uit de hechtenis. Dit pleidooi viel op 31 Januari 1784. ‘De kundige Advocaat W. Bilderdijk en H. Schepman pleiteden vóór gevangene en voor den Hoofdofficier onder de toeloop van eene groote menigte nieuwsgierigen, hebbende het Pleidooy met eene korte tusschenpoozing op den middag, van 's morgens ten 10 tot 's avonds te 6 uren geduurd’ (*Vad. Courant* van 4 Febr. 1784; Kon. Ak. port. 450). Zie ook *N. Ndl. Jaarb.* 1784, 286, 927.

22) Mr. A. van Heusden, zoon van den Oud-Schepen Van Heusden van Leiden. Hij had met Kumpel e.a. deel genomen aan de ‘Oegstgeestsche vroolijkheid’ op 8 Mrt. 1783. Aldus Hs. *Curr. Vitae* van K. In de *Profeetische Courant* van 18-10-'84 heet hij ‘zeker jong bekend Leugenachtig Advocaat geboortig uit Leyden’ (arch. Kampen). Bedoeld zal zijn Walterus Adriaan van H., geb. Maart 1763, als stud. ingeschr. Nov. 1777. In Febr. 1795 werd hij op eis der Leidse revolutionairen door Fr. huzaren gevankelijk van 's Hage naar Leiden vervoerd (doopreg.; *Alb. Stud.*; v.d. Aa, *Biogr. Wb.* VIII, 751).

23) Abraham Petersen, in de Choorstraat te Delft. Van 1769 tot 1806 of later proc. van het college van Dijkgraaf en Hoogheemraden van Delfland (*Heerenboekjes*, 's Grh.).

het openen van de Stadspoorten te vertoeven, en alzoo, den morgen af te wachten. - Van welk mijn onderzoek en deszelfs uitslag ik ook niet ontbroken heb, naderhand, aan den Commisss bij den Hove in die zaak gesteld (de Raadsheer Nolst[24)] zijnde) verslag te doen; die ook op het zelve niet alleen niets had aan te merken; maar tevens wegens de zekerheid, die ik hem van die ziekte kon meêdeelen, zijn genoegen aan mij blijken liet.

Dit eenvoudig narré zal, Doorl. Vorst, mijne verdediging zijn. En, daar ik niet anders gehandeld hebbe, dan gelijk ik mij in mijne functie voor 't belang van de zaak, welker verdediging ik op mij genomen had, en ter mijner eigen geruststelling verplicht hield; - daar ik in deze zaak (welke anders zoo geheel en al buiten den kring van mijnen pas opkomenden practijk is, en allergeschiktst om dien onder te houden[25)], en waar in ik in 't minste geen eigen voordeel heb kunnen bedoelen) mij niet blootgesteld hebbe aan alle de hatelijkheden, en ik mag zeggen, bitterheden, welke er voor mij uit te wachten stonden, dan alleen uit eenvoudige consideratiën van 't belang, van het welke ik haar achtte te zijn voor de goede zaak; wier publicque voorstanders geintimideert of gemoedigd[26)] wierden naar 't besef[27)] van de mindere of meerdere waarschijnelijkheid van een' gunstigen[28)] uitslag dezer procedures[29)], die het algemeen zich niet aangewend heeft als 't gevolg van eene onvoorzichtigheid in het schrijven[30)], maar als een uitwerksel van het voorstaan van de zaak Uwer D.H. te beschouwen: - daar ik in dat alles mij vrij ken van alle andere consideratiën, dan die mij de getrouwste aankleving aan Uwe D.H. en Hoogstdeszelfs belangen moest ingeven, zo zij 't mij vergund, dat ik op de vrijspraak van Uwe D.H. gerust, met dien eerbied, dien elk Nederlander aan Uwen Doorluchtigen persoon en Hooge eerplaats verschuldigd is, en onder betuiging van 't onveranderlijkste en volkomenste devouement mij moog noemen,

Doorluchtigste Hooggeboren Vorst en Heer,
Uwer Doorluchtige Hooghd
Ootmoedigste en onderdanigste Dienaar
Wm. Bilderdijk

24) Mr. Pieter Jan Nolst (1729-1790), Raadsheer in het Hof van Holland, wegens Zeeland, van 1754-1790 (*Heerenboekjes*, 's Grh.).
25) te doen mislukken.
26) bemoedigd, gesterkt.
27) hun gevoelen, verwachting.
28) gunstig nl. vanuit stadhoudersgezind oogpunt.
29) nl. tegen en vóór dezen Verbrugge.
30) die mogelijkheid schakelt B dus niet uit bij Orangistische pamflettisten en journalisten als dezen Verbrugge.

96. Bilderdijk aan R.M. van Goens, 21 Febr. 1784.

Hs. Kon. Bibl. cod. 130D16.

WelEdelgestrenge Heer, zeergeachte Vriend!

Gisteren avond met poortsluiten uit Leyden vertrokken, en na het doorworstelen van vrij wat gevaars op den meer dan 4 vt hoog besneeuwden weg, laat alhier aangekomen, heb ik de eer niet kunnen hebben, op UWE. verplichtende invitatie vroeger te rescribeeren. Bijzonder aangenaam zou het mij zijn van dezelve te profiteeren, doch overhoopend en dringend werk maakt mij volstrekt onmooglijk mijn kamer te verlaten en noodzaken mij, UWelEdGestr. op 't vriendelijkst dank te zeggen, teffens met verschooning voor dit laate beandwoorden. Ik heb de eer met de volmaakste hoogachting te zijn,

WelEdele Heer, hooggeachte Vriend,
UWEG. Ootmoedige en D.W. dienaar
Bilderdijk.
vliegend van huis[1)]
den 21 febr. 1784.

97. Bilderdijk aan Mr Rhijnvis Feith, 2 Maart 1784.

Hs. Familiearchief-Feith. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 95-97.

p. 95 o.: [T h i r s a] *Thirsa*, *of de zege van den godsdienst. Treurspel.* A'dam, 1784. Dit eerste treurspel van Feith is ontleend aan het 2e Boek der Maccabeeën. - [h o o f d b r e k e n] oorzaak: de politieke partijschappen, vgl. 5e al. - [a b s e n t i ë n i n m i j n e f u n c t i e] als advocaat ten bate van degenen, wier zaak hij met alle kracht verdedigen wil, vgl. id.

p. 96 b.: [H o o g e v e e n] Corn. van H., den bekenden Leidsen uitgever, nauw verbonden aan *Veniam pro Laude.* - [V e n i a m p r o L a u d e] Leids Toneelgez., waaraan ook Van H. en Le Francq van Berkhey gelieerd waren (Papieren: Mij. Ltk.). Het stuk is aan v. H. toegezonden, om daar gespeeld te worden. Het is uitgegeven door Allart te Amsterdam, 1784.

p. 96 m.: [d e d r u k v a n d e G e u z e n] vgl. brn. 49, 59, 81, 220, aan F.: t.a.p. 69 m., 76 o., 93 m., 97 v., en br. 131: Messch.

1) Zie p. 153 n.

I, 124 vv. - [Jongheer van Haren] wrsch. bedoeld: Jongkheer, zoals B. in zijn voorrede p. XIII spelde. Het is Carel Willem (1758-1793), de vierde zoon van Onno Zwier (Halbertsma, *Het Geslacht Van Haren*, 293). - [eenen druk... dien wij niet gekend hebben] den druk van 1776. Zie de *Opheldering*en in II, 234 (ed. 1785). B. liet in zijn uitgave de *Voorrede* van die uitg.-1776 afdrukken na het *Voorbericht* van de ed.-1769.-[Mijn Tooneelstukjen] vgl. p. 149 b. - [in den afgeloopenen zomer] dus in 1783 nog een ontmoeting. De jaarl. verg. van het Leidse Gen. heeft geen van beiden bijgewoond. Brieven ontbreken geheel. Vrijwel zeker vanwege den partijstrijd (zie p. 140 v.), en niet tengevolge van een liefdesbetrekking met Netje Luzac, welke Kalff als een mogelijkheid stelt (*Ts. Ndl. T. en Ltk.* 1905, 46). De wanhopige, noodlottige liefde, waarvan br. 89 spreekt, als ook eigen lot, is met betr. tot Netje Luzac niet wel denkbaar,

gezien haar latere brieven. (vgl. p. 149 b.). - [reeds geheel uit mijn hoofd] In Aug. '84 denkt hij weer aan voltooiing (br. 146, M. I, 131), maar dan heeft de jaloerse Catharina Rebecca hem reeds bijna ingepalmd en blijft het stuk toch weer liggen.

p. 96 o.: [strepitus judiciorum]hetrumoer der processen. - [nagelaten gedichten] *Nagelaten Dichtwerken van Jvr. Jul. Corn. de Lannoy*, Leiden (eind) 1783. Bezorgd door Bilderdijk, met opdracht in dichtmaat aan de Prinses van Oranje-Nassau.

p. 97 b.: [mijn hart en het uwe enz.] Kalff trekt uit deze woorden een onjuiste conclusie (a.w., 50), doordat br. 80 hem niet bekend was. Zie de ann. van dien br., p. 142 n. 't Zal thans meer aansporing en wens dan gewisheid hebben uitgedrukt.

98. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 April 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9a. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 28-33.

Collatie: P. 31, r. 11 v.b. *vurigheid*, *dat belang*, lees: vurigheid van belang,. R. 18 v.b. *die de* - r. 21 v.b.... *koesteren* moet vervallen.

Annotatie:

p. 28: [Mejuffrouwe!] zie over afkomst en familie: J.G. Frederiks, *Nederl. Spectator* 1888, 312-314; M.G. Wildeman, *Gedenkboek Mr. Willem Bilderdijk*, 1906, 27-29, 50 (*zeer onvolledig en meermalen onjuist*); ms.-genealogie Woesthoven, Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage. - [zelfs eer hij tot mij kwam] B. verwachtte dus een brief, wrsch. omdat hij - op haar mondeling verzoek bij eerste ontmoeting - haar een afschrift had gezonden van het ter sprake gekomen lijkdicht op Freule De Lannoy. - [den vierden

ochtendstond] Van Vloten's toelichting, r. 4. v.b., is dus onjuist.

p. 29: ['t compliment van den Seraf] zie het op *E.H.* 27-28 afgedrukte gedicht. Het ms., U.B. A'dam, heeft als opschrift: 'Invallende gedachten, *toen de Heer W.B. mij zeide*, dat Hij zijn lier het gewormte ten roov' gegeeven, en de Dichtkunst had afgezwooren. 1784.' (wij curs.). Van Vl. heeft de spelling verbeterd (oorspr.: zeraf, zierzel, wien voegdt). - [de goede Homerus, enz.] *Od.* VI, 186 seq. - [u-zelve tot een wormtjen maakt] dat staat niet in haar vers; het moet in haar brief hebben gestaan. Zo is er meer aan te wijzen, b.v. 'Gij wilt dan dat ik zwijgen zal'; over 'eedbreuk' en 'uitvlucht': het gedicht op fr. De L. had toch die afzwering meteen ongeldig gemaakt, zo had zij betoogd (*E.H.* 30 v.); zij had voor haar sekse alle bijzondere talenten ontkend (Fr. De L. dus unieke uitzondering). Wellicht heeft zij zich ook tovermacht gewenst om hem weer tot dichten te brengen, maar de Circe zal wel niet door haar, maar door B. er bij gehaald zijn (id. 32). - [Wat vreest gij te blozen?... wee den onwaardige, enz.] blozen n.l. om zijn doorzichtig-ingewikkelden lof van haar engelachtige schoonheid, dien hij haar brengt met den volsten eerbied voor haar zedigheid en deugd. B. bedoelde immers met het voorgaande: Al zoudt ge dan een worm zijn (in de kunst), in elk geval zijt ge dan een (kunsteloze) worm onder de engelen, en wat beteken ik - zij het seraf onder de (aardse) wormen - dan nog bij (d.i. vergeleken met) U? - [Lannoy, enz.] zie de op *E.H.* 27 geciteerde versregels van B. en vgl. *DW.* X, 248, als ook XII, 436 en X, 262. - [lauwren, aan Uw zijde... gewonnen] vgl. *E.H.* 16 n. - [door Uw voorbeeld gemoedigd] vgl. id. 13 n.

p. 30: [Thands] d.i.: spoedig daarna. - [daar de Echo hem opving] de Echo zorgde voor bekendheid; prozaïsch

gezegd: schrift, druk, aanhaling door vrienden, of herhaling door hemzelf. Voor dat laatste zie n. bij *E.H.* 29. Dat de gezusters W. in een of ander genootschap B. zouden hebben ontmoet (Huet, *Litt. Fant. en Krit.* IV, 201; Koll. I, 153), is een onderstelling zonder grond. Eerder zal voor Cath. Reb., Turnbull de Mikker de schakel zijn geweest voor de persoonlijke ontmoeting en de aanleider van het gesprek over de afzwering der dichtkunst (vgl. p. 165 n.).

p. 31: [Gij waart gevormd om Lannoy te beminnen] ook Kath. *Wilhelmina* wordt door B. nog met De L. vergeleken, in den door Koll. (I, 476) genoemden brief aan Dr. Verschuur, van 1803: ‘mijn zwak is, verstand en geest in een vrouw te willen, en die heeft, na Freule De Lannoy, in geen vrouw zo uitstekend uitgeblonken als in deze’ (afschr. Mij. Ltk.). - [belang... stelt] belangstelling, sympathie, aandacht... hebt.

p. 32: [mij tegen uw wil toegebracht] haar reflex-gedicht is dus eerst tot B. gekomen (door wederzijdsen kennis De Mikker?) en daarna een toelichtende brief, waarin deze ‘bevallige wending’. - [Ik heb U vriendin genoemd] men lette op den bouw van den brief: Cath. Reb. bespiederesse, rechteresse, kunstvriendin, vriendin. - [als ik uw verzen hoor, enz.] zij zal dus behalve het reflex-dicht hem (bij den brief?) ook andere stalen van haar kunst hebben doen toekomen. - [zwijgen... rampzaligen] wrsch. weinig pose, maar veel ernst hierin: als wanhopig teleurgestelde in de liefde, heeft hij alleen vriendschap te bieden. De drie dagen uitstel (*E.H.* 28) toonden toch ook wel aarzeling en reserve. En lag er bij al de overdreven complimenten niet wat spot en argwaan in den passus over worm en seraf (id. 24) en in de ‘bevallige wending’ van de zo ‘tweeduidige’ loftuiting (id. 32)?

99. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 22 April 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9b. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 33-34.

Collatie: P. 33, r. 4 v.o. lees: *voor* de onheilen. P. 34, r. 13 v.o. lees: aan *u*, uw... R. 11 v.o.: achter *verschuldigd* is een gehele zin door B. doorgeschrapt en onleesbaar gemaakt. R. 10 v.o. lees: *menschlijkheid.*

Annotatie:

p. 33: [K a n m e n U g e l i j k e n] Kaniemand zo schoon zijn als gij... Vgl. wat volgt. - [j a l o e z i j] wrsch. op de vrouw, die oorzaak was van zijn wanhoop en zwijgen. - [L i j f s t a f f i e r s v a n d e n O t t o m a n] de lijfwacht van den Turk. - [J a n i t s e r s] Janitsaren.

p. 34: [I k v l i e g t o t u] zij heeft dus *onmiddellijk* een nieuwen brief gezonden, - dien hij al in den morgen beantwoorden kon - waarin zij over eigen onrust en smarten klaagde, waaruit hij, als hij maar wilde, haar redden kon; hij moest haar daartoe komen bezoeken. Zij was wel, als Kollewijn zegt (I, 158) ‘op zijn zachtst uitgedrukt, aanhalig’. Zij ‘wierp zich hem als 't ware in de armen’. Inderdaad, met onstuimige haast. B. poogde nog te remmen: zijn heilige ambtsplichten te vervullen, moest voorgaan; zij zal dat kunnen verstaan en billijken. Maar zij bedenkt weer iets anders: hij moet haar helpen, om met haar dichtkunst dezelfde belangen te dienen als hij in zijn ambt. Zie volg. br. - Stellig heeft B. van deze (echte of voorgewende) hartstochtelijke verliefdheid van Cath. Reb. een beschrijving gegeven, onder klassiek mom, in den brief van *Adelhild aan Eerrijk* (met een eigen voorrede) in *Bloemtjens*, 5-7. Dat gedicht is van 1784. Hij droeg dien bundel ook op (1785) aan Cath. Reb. onder den naam Odilde. Van Vloten's afleiding van dien naam (*E.H.* 28) van got. *auths*: woest, is onjuist. Blijkbaar is Odilde een variant op Adelhilde. Wij hebben niet onderzocht, hoe B. aan de kennis van oudgerm. namen zal gekomen zijn; maar Förstermann, *Altd. Namenbuch* I (2e Aufl. 1901) 818 vv. kent naast Adalhildis Odalhilt en 196: Authildis, Audildis, Othilt naast Audechildis (got. auda = rijkdom). Hildi - vormt talloze oudgerm. vrouwennamen. Een wat latere phase van hun verkeer schijnt enigszins

weerspiegeld in *Olinde en Theodoor.* Zie Wille, *Bloeml.*-B. 280, 291. Is Olinde een door B. zelf gemaakte variatie op Odilde? Of had hij ergens Odallindis gevonden? (Förstermann I 1059). Ook -lindi was zeer gewoon in oude vrouwennamen.

100. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 24 April 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 35.

p. 35: [op de afschaffing van het Delftsche vrijkorps]deoprichting van dat korps is 12 Jan. 1784 toegestaan. Op 13 April d.a.v. is de permissie echter weer ingetrokken. Later in het jaar treedt het toch weer op (oud-arch. Delft). - Dit gedicht is niet meer aanwezig. Wel bevindt zich in de verz.-Ten Brummeler Andriesse, Bild.-Mus., een derg. vers van C.R.: *Lierzang voor de onderteekenaars der Rotterdamsche requesten ter vernietiging van het Vrij-Corps binnen dezelve stad. Onder de zinspreuk Secret et Fidele.* In dit gedrukte ex. zijn in de hand van B. zeer vele verbeteringen aangebracht, in interpunctie, spelling, woordgebruik. Zelfs is een gehele strophe geschrapt. Aan het eind heeft de zinspreuk plaats moeten maken voor de initialen C.R.W. - Voor deze R'damse requesten had Kumpel zich zeer beijverd. Het vrijkorps is hier op 8 Mei afgeschaft (*Recueil van stukken* enz. van Mr. Jan Willem Kumpel (1790), 21; Geyl, *De Patr. bew.*, 89). - [Uwe genie tot leiding] ook hier blijkt wel, dat B. meer van haar dichtwerk heeft leren kennen dan de reflex op lijkdicht voor Fr. De L. - [uwe bedoelingen... Uw begeerte] weer kleine aanwijzing, dat haar uitdagend aanlokken hem niet geheel ontgaat.

101. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 28 April 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9d. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 36.

Collatie: Het hs. is onvolledig (tweederde er van ontbreekt), doch ook het begin van het bewaard gebleven gedeelte is niet gedrukt. Het luidt aldus:

mij de vergeving ontzegt! ‘Gij zijt zoo wreed niet, dat Gij zoudt willen, dat het

mij moeite zou kosten U te schrijven'. Hoe maskert zich het bedrieglijk hart. - ô Onvergelijkelijk toppunt van alle wreedheid! - Mij verdacht te houden, dat het mooglijk zou zijn, dat mij moeilijk viel, 't geen de vurigste wellust mijns levens moet uitmaken. ô hoe vernedert ge mij! - Slechts enz.

Annotatie:

p. 36: n. 1 [s c h i j n e n v e r l o r e n g e r a a k t] Van Vloten heeft een keuze uit de hem ter hand gestelde brieven gemaakt, zoals o.a. blijkt uit zijn briefwisseling over de uitgave met den toenmaligen bezitter Ds. Ten Brummeler Andriesse te Hoorn (Zie Bijlage J.e.). Wat niet gedrukt is, is niet meer aanwezig en dus *later* door Ten Br. Andr., die de manuscripten terug vroeg, vernietigd of achtergehouden. Van dezen brief ontbreekt het eerste vel (4 p.'s). Niet onwaarschijnlijk is dit echter door Cath. Rebecca verwijderd. Ook al haar brieven *aan* B. van vóór diens ballingschap zal zij hebben vernietigd. Zie onze Inleiding, p. LIIv. - Van dezen brief zou juist dit ons onthouden gedeelte, naar vorige en volgende brieven te oordelen, ons veel licht hebben kunnen geven over de nu verder gevolgde tactiek van Cath. Reb. ter verovering van des dichters hart. Zij heeft, blijkt hier nu toch wel, wantrouwen en jalouzie getoond. Zij wilde alles weten van die vroegere liefde; het is hem zeker geen ernst met haar? Hij reageerde te koel, te traag. Zij had iets voor hem willen maken, maar hoe zou zij het zo durven aanbieden? - [n. 2: a l b u m b l a d] dit albumdichtje van 19 Mei zal niet zijn bedoeld, als Van Vloten onderstelt; maar het in den volg. brief vermelde geschenk, blijkbaar een of ander handwerkje.

102. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 6 Mei 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9e. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 36-38.

p. 37: [d a t i k m i j n h a r t v e r l o r e n h e b b e enz.] B. erkent het: hij heeft eenmaal sterke liefde gekoesterd, helaas; het heeft hem rampzalig gemaakt. Dat drukt hem

nu bij haar heerlijk gunstbetoon, dat hem veel dieper treft. - [g r o o t t e d e n k e n] edel te denken, zonder zelfbehagen. - [b e p r o e f d e] bemerkte.

p. 38: [u w l o f s p r a a k] die n.l., die de aanleiding was geweest tot hun innige verhouding. - [e e n p r o o i v a n d u i z e n d h a r t s t o c h t e n ... enz.] is hier werkelijk nog iets van tweestrijd? Dan toch wel als zwakke naklank, toen de keuze al gedaan was. Want tussen 28 April en 6 Mei blijkt de schroom om haar in haar woning vertrouwelijke bezoeken te brengen, overwonnen; zie *E.H.* 37 b. en 38 o. - [u w v o o r t r e f f e l i j k d i c h t s t u k j e n] ter begeleiding van het geschenk. Het zal het volgende wel zijn, bewaard in de verz.-Ten Br. Andr.:

Mag ik tot een godheid nadre?
ja die nadring staat mij vrij.
ja een vrugt van 't dankend harten!
't eenigst offer dat ik wij;
godheên zag men nooit verwijzen
't kleenst dat m'op hun outer bied:
ja een enkel wierook geurtien
dat zelf belgt de godheid niet!
ik neem dan vrijheid toe te treden
door welmeenendheid bestierd;
met 't gewrochte van mijn vingers
daar d'erkentlijkheid in zwierd.
't is gering, ja u onwaardig:
dit erken ik, dierbre vriend!
maar waar word op deze aardboom
u iets waardigs toegediend?
waan ook niet dat 'k mij vermeeten
u te roemen op mijn halm
neen gij tokkeld gouden snaaren
en ik zing met schorre galm
schouw slegts de aangebode gifte
zie daar in een dankbaar hart!
en vergeef dat ik 't u verge
zo dat zelf uw gunst niet [zart?]*

C.R. Woesthoven.

103. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 12 Mei 1784.

* onleesbaar; maar lijkt *zart*, en niet het begrijpelijker *tart.*

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9f. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 39 boven.

p. 39: [vruchteloos gezocht] blijkbaar had B. weer het verwijt getroffen van te karig bezoek. Hij put zich uit, om het goed te maken; de hartstocht gaat oplaaien.

104. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 Mei 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9g. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 39-40.

p. 39: [nacht van hartprangende angsten] was zijn bezoek op een onvoegzaam uur haar hospes en hospita wellicht een reden tot ergernis en berisping geweest? Vgl. Huet, *Lit. F. en Kr.* IV, 202. - [monsters,... vaderlijk bijzijn... verdedigen... er ooit weder te komen] Zij heeft dus (in haar laatsten brief?) aan B. verteld van vroegere onaangenaamheden, in bijzijn van haar Vader. - Was zij in huis bij bloedverwanten van haar, uit Den Haag afkomstige, tweede Moeder? Vgl. Huet, t.a. p. 201. In de Haagse archieven komt haar naam, vóór haar huwelijk, niet voor. Zij had er echter familie van beide kanten. Mógelijk was zij

ook toen reeds bij de bejaarde Oom en Tante Lunink-Woesthoven aan het Zieke, bij wie ze na een tijdelijk verblijf bij De Mikker [zie hieronder] haar intrek [weer?] schijnt te hebben genomen (p. 176 o.). Voor haar stiefmoeder had C.R. weinig liefde. Haar eigen moeder had zij al heel jong verloren. Haar vader is niet in 1777, zooals steeds wordt beweerd, (naar Wap, 34), hertrouwd, maar in 1767 (in de Hoogd. kerk te 'sGrh.; recht. arch. ald.). In een harer 'dichtprobeersels' (verz.-Ten Br. Andr.) noemt zij zich zelf 'van jongs af aan gewend aan 't pijnelijkst onderdrukken'. Ook is er van haar een ongedat. gedichtje *Aan mijne Moeder*, *op mijn Vaders verjaardag*, waarin zij vergeving vraagt haar Moeders verjaardag niet te hebben bezongen, naast een afzonderlijk vers *Aan mijn Vader*, *ter zijner Verjaring.* In haar testament (8-12-'95) benoemde haar stiefmoeder later Maria Petronella, de oudere zuster van C.R., tot haar enige en algehele erfgename (executeur: De Mikker; recht. arch. 'sGrh.). - [G i j w e e t, w i e u w v r i e n d e n z i j n enz.] bedoeld zullen zijn De Mikker en zijn vrouw, bij wie zij blijkbaar voorlopig haar intrek heeft genomen, na de uitbarsting, hier vermeld. De M. woonde ten huize van den Fransen kostschoolhouder Woesthoff (zie p. 166 n.). Het Franse adres van dezen brief (vgl. het Hollandse van den vorigen) zal op een verblijf aldaar wijzen. Medio Juli verhuist C.R. naar een nieuw adres (pp. 174 b., 176 o.). Post uit Wageningen wordt kort daarop nog bij De Mikker verwacht (p. 174 o.). Op hun vriendschappelijke verhouding wijst de aanspraak van br. 115, en het feit, dat zij op denzelfden dag (twee dagen vóór dezen brief) beiden een vers in Bilderdijks Vriendenrol schrijven. Dat van C.R. vindt men in *E.H.* 26. Dat van

De Mikker bij H. de Jager, *Het Brielsche Archief* (1876) 53:
Kunst, kunde, een zuivre ziel, door deugd aan God gelijk
Volmaakt den menschenvriend - den grooten Bilderdijk.
O, HOE GENOEGLIJK IS HET DE WAARHEID HULDE TE DOEN!

Vgl. *Gesch. d. Vad.* XIII, 1e st., 36. De M.'s vers in iets andere lezing, met onjuiste datering (1785), en zonder het onderschrift, in *Mengelpoëzije*, 275.

105. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 25 Mei 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9h. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 40-41.

p. 40: [zuiverheid, voor geen valschheid vatbaar] B. heeft naar het schijnt iets van twijfel, onzekerheid en argwaan, doen doorschijnen; vgl. *woede* (over zichzelf n.l., achteraf), *mijn ongelijk*, *achterdocht* (op einde van br.), en het dik opleggen van de zuiverheid. - [den doolhof van 't hart enz.] zij is te argeloos, en hij te onrustig, om zich daarin te begeven. Wrsch. nog weer nawerking van dezelfde gevoelens als in br. 102. Men lette op de ‘verwarringen’ van zijn hart (op einde br.), en op den volg. brief.

p. 41: [opofferingen] die zij niet van hem wilde of mocht vergen, zal zij geschreven hebben.

106. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 30 Mei 1784 (uit Amsterdam).

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9i. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 42-43.

p. 42: [dat ontzettelijk ijdel] dat ontzettend ledig. - [mijn rampzalig aandenken] het denken aan mijn zielskwellingen: door twijfel n.l. aan zichzelf (r. 9 v.d. br.), den druk van

oudere liefde (vgl. *gij-alleen*), zwaarmoedigheid.

p. 43: [h a r t s t o c h t] deze spreekt wel het sterkst in de laatste tien regels van br. 113, *E.H.* 48 v. - [m i j n e r e i s g e n o o t e enz., enz.] louter verheerlijking der ‘dierbaarste’? Of homoeopathische bestrijding van jalouzie?

107. Bilderdijk aan W.P. Turnbull de Mikker, 30 Mei 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; E. 16a.

Amice!

Wel dank voor uwe Exemplaren van 't Dichtstuk[1)], voor Uw bericht van den Luchtbal[2)], en (voor alles!) voor den daar bij ingesloten' brief[3)]. - Op uwe attestatie[4)] zal ik denken, en wacht voorts uw nader schrijven. De tijd ontbreekt mij om langer te zijn. Morgen nader.

Vaarwel en groet Uwe Egâ van mij, - en - maar wat zoudt gij elders een groet uitdrukken, die mijn hart niet dan gevoelen, maar geenzins uitdrukken kan[5)]. - Ik blijve als altijd

U op 't hartlijkst toegenegen
Bk.
Amsterdam, den 30en May 1784.

P.S. Is het vers voor Bussingh[6)] wel bezorgd?

Mijn Heer,

1) Een dichtstukje voor den Prins; zie p. 166 en.
2) De Aërostatische luchtbal, waarover de couranten en pamfletten begin 1784 bij herhaling berichten geven. Zie o.a. [J. le Francq van Berkhey]: *Op de roekelooze proefnemingen met de lugtbollen* (ondert. V. en V. d.i. 'Vrank en Vrij') Z.p.e.j. (1784), Mij. Ltk.
3) van Cath. Reb., waarop br. 106 het antwoord is.
4) Wilde hij een aanbeveling van B. hebben?
5) voor Cath. Reb.
6) Het vers op de bruiloft van Bussingh, 1783; *D.W.* X, 262-273. Vgl. br. 114.

De Heer W.P. Turnbull de Mikker[7] ten huize van den Heer Woesthoff[8] Fransche Kostschoolhouder in de Molenstraat
te 's Gravenhage.

7) William Pieter Turnbull de Mikker (1758-1819), zoon van een A'damsen ‘commissionaris’. Moeder heette Turnbull. Te A'dam is hij eerst op een kantoor werkzaam geweest. Hij is er ook lid geweest van het Dichtgenootschap *Contentio dat Habilitatem.* Zijn eerste huwelijk, dat omstreeks 1780 moet hebben plaats gehad komt in A'd. en Haagse archn. niet voor. In 1784 woont hij in Den Haag, waar hij met een menigte Oranje- en vaderlandslievende gelegenheidsgedichten zich zoekt op te dringen in de gunst van het Hof. Hij verkeert er in een kring van lagere ambtenaren: J.F. Bijmholt, commies ter griffie van H.H.M.H., E. Schlundt Bodien, klerk (sedert '85) ter Secret. van Z.D.H. In 1784 zijn Van Goens en Bilderdijk zijn ‘weldoeners’. B. gebruikt hem dan als ‘notaris en copiist’ op aanraden van Kumpel. Voor Van Goens verricht hij soortgelijke, betaalde, werkzaamheden. Hij blijkt echter volkomen onbetrouwbaar (vgl. p. 201 o.) en wordt in Oct. '85 door B. weggejaagd wegens het uitbrengen van het door Van Goens genoten jaargeld (vgl. p. 216 n.). Dan werpt hij zich in den partijstrijd: organiseert begin Nov. '85 een requestbeweging van Haagse burgers, leden van het Oranje-corps onder Hess, begint Jan. '86 met zijn '*s-Gravenzandsche Courant*, neemt op 17 Maart deel aan den door zijn vrees mislukten aanslag op De Gijselaar bij de Stadhouderspoort, waarna zijn krant verboden wordt, zet de uitgave in Oct. '86 te Brielle voort onder den naam *Brielsche Courant* en met geldelijken steun van Bentinck, G.K. van Hogendorp e.a., tot na de omwenteling, doch keert in April '88 als een berooid man in Den Haag terug. Hij wordt dan klerk bij zijn ouden vriend Schlundt Bodien, inmiddels notaris geworden, is van 1793-1800 daar zelf notaris, maakt zich daarbij schuldig aan gewetenloze praktijken, o.a. ten gunste van Mevr. Bilderdijk-Woesthoven; moet in 1800 zijn insolventen boedel onder curatele laten stellen. In 1806 trouwt hij voor de derde maal (het tweede huwelijk moet gesloten zijn vóór 1795), doch leeft dan nog, met zes kinderen, in grote armoede. Hij is dan teruggekeerd in A'dam, waar hij tot zijn dood als ‘zaakwaarnemer’ optreedt. In 1815 geeft hij een volkslied op Koning Willem I uit. (*Nw. Biogr. Wb.* III; *Nederd. Dicht- en Tooneelk. Bibl.*, 1781, p. 162; zijn eigen *Mengelpoëzije* (1789); Pamfletcat.-Knuttel, dl. V; corresp. met Van Goens (4 briefjes uit 1784) Kon. Bibl.; H. de Jager: *Het Brielsche Archief* (1876); S.W.F. Margadant: *Een proces van Mevr. B.-W. over een valsch codicil*, in *27-28e Jaarversl. Bild.-Mus.* (1937); Arch.-Prins Willem V: requesten, en corresp.-Reigersman en De Larrey, Kon. Huisarchief; rechterl. arch. Gemeentearch.-'s-Gavenhage). Zie voorts pp. 164 b., 169 m. - Op de afbeelding van B. dichtte De Mikker in 1784 nog het volg. ongepubl. vers (hs. Mij. Ltk.):

> Beschouwt gij Bilderdijk, beschouwt hem als volmaakt,
> Als Menschenvriendt, wiens ziel voor onderdrukten blaakt,
> En lust het u, zijn deugd in vollen glans te kennen
> Wilt dan met uwen geest ten hoogen hemel rennen.
> God schonk hem ons; genoeg! God schiep hem met ons vrij
> Op dat zijn grootsch vernuft ons onuitputlijk zij.

Een vers op die van Cath. Reb., van 1785, vindt men in *Mengelpoëzije*, 275.

8) Gerrit Anthonie Woesthoff, geb. 1747, sedert 1773 ‘instituteur’ van een Franse en Nederduitse school, welke van 1781 tot 1790 was gevestigd aan de Noordzijde van de Molenstraat - vlak bij de Papenstraat, waar B. zijn kamers had - in een pand ‘met een kleinder huis onder één dak daarneffens’, waarin De Mikker dus gewoond zal hebben. Woesthoff werd in '85 cathechiseermeester, en later voorlezer en voorzanger van de Nieuwe Kerk, en krankbezoeker, uit welk ambt hij in 1795 werd ‘geremoveerd’. Zijn tweede zoon Arnoldus Albertus, geb. 1775, studeerde later letteren en theologie, o.a. met Gerrit Outhuys, in die jaren reeds bevriend met Bilderdijk. Met Cath. Reb. B.-Woesthoven, Turnbull de Mikker, en vele anderen gaven zij in 1795 een bundel lijkverzen uit bij den dood van Ds. P. Nieuwland. (Oud-Archief 's-Gravenhage; cat. Mij. Ltk. I, 570, vgl. 567: bundel lijkdichten op Hollebeek).

108. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 31 Mei 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9j. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 43-44.

Collatie: Blz. 44 r. 19 v.o. lees: die hem op een plaats op zal houden, *daar mijn oog*, daar mijn adem enz.

109. Bilderdijk aan W.P. Turnbull de Mikker, 31 Mei 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; E 16b.

Amice!

Ik wensch u wel hartelijk geluk met de gedane plechtige offerte van uw dichtstukjen aan Z.D.H.[1] en verheug mij in de ontmoeting van Mejuffrouwe W.[2] met dien besten vorst. - Vaar voort mij de opgekomen brieven en tijdingen[3] hier te zenden tot Woens-

1) Vgl. br. 107 n. 1. De pamfl. cat.-Knuttel vermeldt van hem geen gedicht omstreeks dezen datum. *De Meyboomen*, in de *Mengelpoëzije* van 1789 gedateerd 1 Mei 1784, kan het niet zijn. Dit stuk is gedrukt in 1785 (zie Cat. Mij. Ltk.) met opdracht 30 April 1785, aan de Prinses. Het is overigens een goed staal van de manier, waarop De M. de gunst v.h. Oranjehuis zocht te verkrijgen.
2) Woesthoven.
3) Die moet hij dus ten huize van Bilderdijk ontvangen!

dag: dat is, dat ik ze 's Woensdaags ochtends ontfange: want, op dien middag[4] wilde ik gaarne retourneeren.

Zeg aan den Ridder[5], zo hij nog tot Uwent is, dat hier Meisjens zijn, die zich zeer over hem beklagen: dat ik kennis van die klachten genomen heb en ze ten grooten deele zeer gefundeerd gevonden: dat zijn physiognomische gissingen, die hij bij die dames gewaagd heeft, insolent en onvergeeflijk zijn: met één woord, dat hij er mij reden van zal moeten geven, indien hij niet spoedig de gunst van de schoonen herwint. Groet hem niet te min mijnentwege op 't hartlijkst, doch ongeprejudicieert het recht van de Jufferschap, om hem tot reparatie te constringeeren.

Vaar wel, en geloof, dat mij de ziekte van Uw vrouw ter harte gaat. Dat zij spoedig betere! Dit is mijn oprechte wensch.

U altijd toegenegen
Bk.
Amstm 31 May 1784.
adres als bij br. 107.

110. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 3 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9k. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 45-46.

Collatie:	P. 45, r. 2 v.o. (*dingen*): er staat alleen een streep.
Annotatie:	
p. 45:	[o p g i s t e r e n] den dag van B.'s voorgenomen thuiskomst (vgl. voorg. br.). Hij zal haar nog niet hebben ontmoet. C.R. heeft zijn kamer wrsch. tezamen met De Mikker bezocht; deze moest immers de brieven enz. voor B.

4) den 2en Juni.

5) De Mikker's 'halsvriend' Kumpel (*Mengelp.* 54). In pamfletten wordt deze herhaaldelijk aangeduid als *Ridder von Kumpel: Beknopte Beschr. der doorl. begravenis van de 's Gravenhaagsche alias Hof Courant*, 9 Jan. '83; *Nieuw Lied op de Oegstgeestsche Vroolijkheid van 8 Mrt '83*, *den z.g. Ridder van Kumpel toegewijd* (vgl. *A'd. Jb.* 1890, 26); *Zutphensche Courant* van 22 Nov. 1784 (arch. Kampen). - Zie over K. p. 139 v. In April 1734 had hij 'voor Rekening van den Prins uit handen van den Hr. Mr. I.J. Reigersman een som van Achtendertig Honderd guldens' ontvangen, om zijn schulden te betalen, en was hij voor zijn promotie gaan werken, omdat hij 'anders van nieuws zou hebben moeten candideeren'. 'Zonderbaar was 't dat de Hn. Reigersman en Bilderdijk hier over te zamen correspondeerde[n]', voegt hij daar later in zijn levensbeschr. van 1803 (*Curr. Vitae*, hs.-U.B. A'd.) aan toe. Ten onrechte. B. stond in deze maanden in zeer nauw contact met R. (vgl. p. 155 n.), hetgeen K. zeker geweten zal hebben; bovendien is deze zaak in eerster instantie geregeld door De Larrey, in overleg met den Prins en op voorspraak van Graaf van Heiden Reinestein, na een adres van Kumpel, van medio Maart. De Larrey schatte de som, benodigd om hem te redden, op F. 5000, -. Dat de Prins hem 10.000 gld. zou hebben toegedacht (zie p. 219 m.), kan niet anders geweest zijn dan een kwaad vermoeden, op grond van vals gerucht. (Corr.-De Larrey van 17 en 20 Mrt. 1784, Kon. Huisarch.).

doorzenden naar A'dam. - [s p o r e n ... n a g e l a t e n] doordat daar brief of enig ander stuk nu zou ontbreken, zal B. bedoelen. - [(d i n g e n)] ingevuld door Van Vloten. Er zal veeleer te denken zijn aan: een ongeluk, een ramp. - [v e e l m e e r d a n h e t l e v e n] mijn eer.

111. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 3 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9l. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 46-47.

p. 46: [Onbegrijpbare!] in den brief stelt hij haar immers voor als vrij van alle menselijke zwakheden, een heilige. - [de brief, dien gij mij te rug zendt] br. 110. - [een gedeelte daar van] n.l. de liefdesuitingen daarin. - [een hartoverstelpend blijk enz.] zij zal er een teder briefje neergelegd hebben, wellicht mede nog inhoudend: ik raak niets aan ('kieschheid'). Het komen in het kabinetje kon B. ten slotte nog voor 'schuldeloos grapje' houden (zie voorg. br.); alleen wegneming van enig (geheim te houden, politiek) stuk had hij gevreesd.

112. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 5 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9m. Op een smal strookje papier van 8 cm bij volle breedte. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 47.

Collatie: P. 47 r. 12 v.o. *ietwat*, lees: ietwes. R. 7 v.o. *teder*, lees: heden. R. 6 v.o. *in en voor u*, lees: in u en voor u.

Annotatie:

p. 47: [aan welke kwelling... uwe smarten, enz.] wrsch. gevolg van jalouzie.

113. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 10 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9n. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 48-49.

p. 48: [na een onderhoud, dat u zoo veel gekost moet hebben] zij heeft hem blijkbaar allerlei over haar leven met het volledigste vertrouwen verhaald, en ook haar innerlijkste

gevoelens hem blootgelegd, of althans dien schijn aangenomen. Bekenntnisse einer schönen Seele waren die confidenties voor B. Zelf wil hij zich ook zo van haar doen kennen. In zijn teugelloze verliefdheid komt hij in dezen brief tot profanerende voorstellingen. Zie daaromtrent p. 175 m.

114. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 11 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9 o. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 49-50.

Collatie:

p. 50 r. 11 v.b. *men verdenke u niet*, lees: men verdenkt u niet.

Annotatie:

p. 49: [geen mensch... om niet te bezwijken] vgl. in romance *Olinde en Theodoor* (*DW.* I, 3-15) op p. 11 de twee laatste regels, *bijna* gelijkluidend. Evenwel, B. zegt: hij is hier *niet* bezweken. Hij zegt niet: *zou*, maar: *kan.* Hij is dus meer dan (gewoon) mens geweest in dien nacht. Zo ook 'geene wroegingen' mogelijk.

p. 50: [Platonisch meisje!] zij speelt haar spel met hem: aanhalig, en toch 'wreed'. - [U recht doen] zij heeft dus gevraagd: denk toch niets verkeerds van mij, na dezen nacht. - [anderen grond van zekerheid] dat hij haar ten volle *recht doen wil*, het zeer ernstig met haar meent. - [gelezen, doch niet verstaan... in... dichtstuk op de Bruiloft van B.] vgl. p. 165 n. Het door haar niet begrepene zal zijn, hetgeen men vindt in *DW.* X, 264, r. 2-6 v.b., i.v.m. 270, r. 4-1 v.o. en wrsch. ook 266 m. - [die u willen kwellen] zij, die u daaromtrent ongerust pogen te maken, verstaan de uitlatingen in dat gedicht, die u het moeilijk maken, heel juist in haar bedoeling, en daarom kan die verdenking bij hen zelf niet in ernst bestaan. Zij zeggen wrsch.: pas op, hij

trouwt nooit, na zijn grote teleurstelling.
- [d e n E x t e r] wrsch. in de bet.:
praatjesver-

koper, leuterpiet. Naar analogie van ‘den Ridder’ (br. 109) zal hier Kumpel zijn bedoeld. Deze is tijdens B.'s afwezigheid bij De Mikker te gast geweest (p. 167 b.). Hij kan meer geweten hebben van de wat geheimzinnige geschiedenis met Cinthia, zelfs van het duel. Ook was hem het vers op de bruiloft van Bussingh allicht bekend. Tot na Bilderdijk's huwelijk horen we voorts niets meer over Kumpel. B. heeft stellig zijn promotie (4 Sept. '84) ontweken: zie p. 181 m. en vgl. ook p. 183 m. - [die wraak, die gij mij voorschrijft] hem uit haar omgeving te doen verdwijnen? - [hem dat ampt ... bezorgen] heeft B. er de hand in gehad, via Reigersman en De Larrey, dat aan Kumpel, kort na zijn promotie, in de eerste helft van '85, het pensionariaat van Den Briel werd beloofd, indien hij zich daar wilde vestigen, aan welk aanbod hij gehoor gaf? Het lijkt zo. Op 3 Mrt. '84 had De L. een conferentie met R. over zaken in Den Briel. B. kan daarbij tegenwoordig zijn geweest. De Mey, die Kumpel kwam vragen voor deze post, zoekt na diens oneervol ontslag uit Den Br., in het begin van '86, Bilderdijk op, en confereert met hem over Kumpel. Kort daarop volgt de definitieve breuk tussen B. en K. (zie pp. 219 v.). Hs. *Curr. Vitae*, 23, 24, 28. Het Hof was dezen ‘fol enthousiaste’ liever kwijt dan rijk (De L. aan Willem V, 23-7-'86).

115. W.P. Turnbull de Mikker aan C.R. Woesthoven, 11 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam. Op de keerzijde van br. 116.

Mijn Lieve Vriendin![1)]

Straks zal uw dierbre Bilderdijk, mijn weldoener[2)], retourneeren; gij zult van mijn vrouw hooren hoe dat alles is. -

1) Vgl. p. 164 m.
2) Zo noemt hij ook Van Goens in de p. 166 m. vermelde briefjes.

Zijn Ed. heeft alles getracht zich te excuseeren, dan, er was maar volstrekt geen doen aan, 't moest zijn. -[3)]

Vaartwel, mijn dierbaare vriendin, en vertrou op 't hart
van uwen dankb.
Turnbull de Mikker.
11 Juny 1784.

116. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 12 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9p. Op de keerzijde van 115. Afgescheurd enkel velletje.
Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 50-51.

Collatie:	P. 51 r. 3 v.b. *Mijn zie*, lees: Mijn ziel.
Annotatie:	
p. 51:	[(Uit) D e l f t] hier was op 10 Juni Phil. Verbrugge op vrije voeten gesteld, na een 'incarceratie' van 11 mnd. (*Copiën van echte stukken*, a.w., 8). Vgl. pp. 150, 155 vv.

3) B. is dus genoodzaakt geweest op 11 Juni, na het schrijven van br. 114, Den Haag te verlaten of althans een afspraak niet na te komen. Na zijn terugkeer zal C.R. dit briefje aan B. gegeven hebben die er den volg. dag, te Delft, br. 116 achterop schrijft.

117. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 13 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9q. Door Van Vloten in de verz.-Ten Br. Andr. niet genummerd. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 51.

Collatie: P. 51: r. 11 v.o. *des zieken leefregel*, lees: den ziekenleefregel. - R. 1 v.o. De br. is niet van den 15en, maar van (Zondag) den 13en Juni.

118. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9r. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 52, boven.

Collatie: P. 52: De cursivering is van Van Vloten. Tussen de nos. 117 en 118 zullen brieven ontbreken. Het niet nummeren wijst op een onoplettendheid bij het schiften der hss.

Annotatie:

p. 52: [n a a r L e y d e n] had Cath. Reb. daar familie of vrienden? De 'Nicht en Neef', vermeld in br. 272 (*E.H.* 163 b)? Of wilde B. haar doen kennis maken met zijn vrienden: het gezin van Elie Luzac? Vgl. p. 171 m. - [s c h i m p z u c h t] spotlust, plaagzucht.

119. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 23 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9s. Op een afgescheurd enkel vel. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 52-53.

p. 52: [m i j n w r e e d e b r i e f] deze ontbreekt. Hij behelsde blijkbaar openlijk, en vrij scherp, verwijt van onvoorzichtig gedrag. - [o p d i e n b r i e f?] met nadruk op *dien;* haar antwoord past daar niet recht op. - [d e z e a n g s t l o o p t n i e t v o o r 't t o e k o m s t i g e] dit ziet wel op de patriottische dwinglandij, en de gevaren die B. persoonlijk daarbij loopt; met de verantwoordelijkheid, die hij ook in het verzet daartegen draagt.

p. 53: [e e n o n v o o r z i c h t i g h e i d enz.] zij heeft dus gepraat over politieke relaties

van B., die volstrekt geheim moesten blijven (‘verraad’): men denke aan zijn positie als Oranje-advocaat, en zijn naam aan het Hof. Vgl. brn. 125, 127, 128, vooral ook 153, met ann. Zijn maatschappelijke perspectieven zijn nog onzeker: brn. 125, 127, 131, met ann. - [zeekre betrekkingen] vgl. ook br. 125 ann.

120. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 29 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9t. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 53-54.

p. 53: [mijn rust en mijn leven] en p. 54: [mijn lot en leven hangt er aan] vgl. vorigen br. Ook hier ontbreken hoogstwaarschijnlijk verschillende brieven, maar dit verband lijkt toch wel duidelijk. B. schijnt, op een door hem voor zijn relatie tot het Hof critiek geacht moment, bang voor een nieuwe onvoorzichtigheid harerzijds; hij weet dat zij haar woord gegeven heeft voor een uitgang. Zijn verlangen, haar zelf te bezoeken, behoeft geen voorwendsel te zijn; evenmin het vage angstgevoel, waar hij politiek en ambtelijk zo gespannen leefde. Dat dit iets te maken zou hebben met zijn betrekking tot Netje Luzac, lijkt zeer wel mogelijk, maar is niet te bewijzen. Is bij Cath. Reb. vermoeden gerezen aangaande een al te goede vriendin te Leiden? Zij bemerkte dat B. daar telkens voor zaken zijn

moest; wist wellicht ook wel iets van zijn relaties met Elie Luzac. Had hij over diens sympathieke dochter gesproken (vgl. *E.H.* 43, over een beminnelijke reisgenote) en haar jalouzie daardoor versterkt? En heeft hij, haar onrust bemerkende, haar voorgesteld, zelf eens mee naar Leiden te gaan (vgl. p. 170 m.)? Zij zal - zo kunnen we verder *gissen* - dit hebben geweigerd, en verder hebben gespeurd in den kring van De Mikker: lagere hofbeambten (zie p. 165 n.), die de Leidse Orangisten wel kenden. Daarbij te veel pratend over B.'s politieke relaties en hem zo in gevaar brengend.

121. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 29 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9u. Op een enkel vel. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 54-55.

Collatie: P. 54, r. 9 v.o. *waar gij naar*, lees: waar naar gij.

122. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 30 Juni 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9v. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 55.

p. 55: [m i j n e o p o f f e r i n g] ondanks hernieuwden aandrang van B. (voorg. br.) is C.R. dus toch gegaan, en hij heeft daarin berust. - [m i j n e o n d e r n e m i n g] dit woord is in het verband moeilijk te verklaren. Thijm's suggestie: een nieuwe ‘vrijpostigheid’ (*Gids* 1876, 317) mist iederen grond. Een ongedwongen betekenis krijgt het, als we mogen verstaan: mijn voorstel om samen naar Leiden te gaan (vgl. br. 118).

123. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 1 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9w. Op een smal strookje papier. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 55-56.

p. 55:	[uw vertrouwen... misbruikt] vgl. br. 113: *E.H.* 48. Zij zal nu meer gehoord hebben: B.'s vrees is dan niet zonder grond geweest.
p. 56:	[ik zal mij doen kennen] *indien* men hier ook aan de betrekking tot Netje Luzac wil denken, moet men verstaan: Er is vriendschap, maar er is, al mocht zelfs de schijn ietwat tegen zijn, niets in, dat u zou te kort doen. Heb wat geduld, dan zal ik u alles volkomen uitleggen.

124. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 2 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9x. Van het tweede blad is zevenachtste afgescheurd. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 56, midden.

125. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 5 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9ij. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 56, onder.

Collatie: p. 56, r. 10 v.o. achter de streep lezen: Ik zal dan op den convenabelsten tijd mijn verzoek herhalen. (Heb enz.). R. 9/8 v.o. cursivering van Van Vloten. R. 5 v.o. achter *geweest* invoegen: met wien ik wel van u gesproken had; want hij was de eenige, (die u verdiende te kennen).

Annotatie:

p. 56: [tijdingen van het uiterst belang enz.] betreffende zijn positie of uitzichten bij Reigersman. Vgl. pp. 155 n, 173 b., 176 b. - [Heb medelijden met mijn zwakheid] hij is immers enige dagen ziek geweest en nog lang niet ten volle hersteld. Zie ook nog brn. 127, 129, 132 - [met mijn betrekkingen tot dezen en genen] tot mensen die mijn positie en carrière in gevaar kunnen brengen en mijn reputatie aan het Hof kunnen schaden. Vgl. *E.H.* 77 vv.. - [mijn lieve vriend Brand] Mr. C.F. Brand, Auditeur ter Rekenkamer van Zijn Hoogheids Domeinen en Secr. van diens Hofhouding. Vgl. *DW* X, 273. In 1783 was hij van adjunct-secr. tot secr. bevorderd (*Alm. de la Cour*). In 1785 gehuwd (p. 202 o.). C.R. telde na haar huwelijk de mejuffrouwen F.S.W. en E. Brand (zusters van C.F.?) onder haar vertrouwdste vriendinnen, blijkens twee 5-regelige versjes van haar hand, die in ms. in versch. B.-verzn. berusten. - Het *voorlopig* emplooi dat B. eind '83 en (of) begin '84 bij Reigersman moet gehad hebben, was aanvaard op belofte van ‘une place distinguée’, met behoorlijk perspectief, aan dezelfde secretarie van Z.D.H. (Kluyver, a.w. 404). - [de eenige... met wien ik wel van u gesproken had (collatie)] B. wil hun betrekking kennelijk voor de omgeving van het Hof geheim houden. Met een vriendin van zijn bij het Hof klaplopenden klerk kon hij daar bezwaarlijk eer inleggen. De uiterste voorzichtigheid was derhalve geboden.

De Secr.-Gen. De Larrey noemde zijn huwelijk met C.R. later ‘une grande imprudence’, daar zij volstrekt zonder fortuin was (vgl. Bijl. F.). - Geld zat er bij de familie Woesthoven aan deze zijde inderdaad niet. Jan W., de vader van Cath. Reb. was de jongste van de tien kinderen van den kruidenier Johannes W. Zes daarvan waren jong gestorven. Van de overigen, buiten Jan drie zusters, treffen we de oudste na een tweede huwelijk aan als vroedvrouw in Suriname. De tweede was in 1774 overleden en gehuwd geweest met een insolvent verklaarden convooilooper te A'dam. De derde, Rebecca, was de eenige, die wat beter gesitueerd was. Zij had reeds als klein kind f 2000, - geerfd van haar Tante Beatrix Asselijn. Zij was gehuwd met den kapitein van het binnenjacht der Gecomm. Raden in Holland en West-Friesland, en woonde aan het Zieken in Den Haag (vgl. p. 176 o.). - De kinderen van Pieter Woesthoven, oudsten broeder van Johannes, waren er maatschappelijk niet beter aan toe dan die van dezen laatste. Beatrix huwde een koopman die in 1796 failliet werd verklaard. Adolph was boekhouder op het Aalmoezeniersweeshuis en het Prinsenhof. - Vermogend waren alleen de, alle ongehuwde, kinderen van den juwelier David Woesthoven, de tweede, óók oudere broeder van Johannes, wier vermogen allengs samenvloeide naar Christiaan en bij diens dood in 1807, niet zonder kwaad gerucht, in zijn geheel door Cath. Reb. bemachtigd werd, - en de Van Onna's, een aangehuwde zijtak, waarvan alleen Nicht Adriana nog in leven was (p. 205 b.). Christiaan en Nicht Van Onna zijn door Cath. Reb. niet voor niets met verjaarsverzen bedacht (... ‘mochten zoo veel rollende eeuwen uwen schedel nog besneeuwen, als er jaren van uw leven in Gods gunst zijn afgelegd’). - (*Genealogie-Woesthoven* Centr. Bur. voor Gen., 'sGrh.; Verz.-Ten Br. Andr., Bild.-Mus.).

126. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, ongedateerd.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12x. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 57, boven.

127. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, ongedateerd.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12ij. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 57-58.

Collatie: P. 57, r. 7 v.o. lees: en *wij* hebben.

Annotatie:

p. 57: [alles is hier zot en praatachtig] vgl. p. 172 m. - [dit... wisten wij, en wij hebben 't niet genoegzaam ontzien]. Haar gedurige bezoeken aan B. op zijn kamers, ook om hem in ziekte op te passen, zullen aanleiding zijn geweest (zie brn. 123, 124, 125 inzonderheid, 126, en 129). Misschien ook te vgl. de 30e str. van *Olinde en Theodoor:* 'Gelieven -! zacht! - onttrekt uw min Aan de oogen van het hof enz. (*DW.* I, 10; Zijderveld, *Romancepoëzie* enz., 108). - [uitwerkselen van iets, dat men achterom gedaan heeft] nog steeds i.v.m. mogelijke perspectieven bij de Stadhouderlijke Secretarie.

128. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 10 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 9z. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 58, midden.

Collatie: P. 58, r. 8 v.o.: de woorden *als tot nog* staan tussen haakjes.

Annotatie:

p. 58: [zonder waken] zonder dat iemand bij mij zal behoeven te waken. - [wees... bescheiden en omzichtig] vgl. *E.H.* 53, 56 (coll.), 57 met ann.

129. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 11 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10b. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 58-59.

Collatie: P. 59, r. 2 en 3 v.b. *lieven*, lees: Leven!

Annotatie:

p. 58: [t h a n d s e e n u u r t j e n] bij hem thuis n.l. Al wordt hij weer in beslag genomen door zijn werk, hij kan nog niet uitgaan.

130. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 11 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10a. 3½ × 3 cm.; toch nog met lakstempel. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 59, midden.

p. 59: [N e e n!] zij kon waarsch. niet op den gewensten tijd komen, en heeft gevraagd, of later niet mogelijk was; daarbij zal zij wat gespot hebben met al die kortheid van brief, en van tijd.

131. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 12 Juli 1784.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 124-126.

p. 124: [a m p l e t] het Fr. emplette: aankoop. Was amplet (onz.) misschien een verbastering daarvan in uitgeverstaal? - [g e e n C o p i j r e c h t h e b v o o r b e h o u d e n] van de *Verlustiging* had hij dat wel gedaan (Vgl. p. 130 m.). - [d e G e u z e n] vgl. p. 111 b. -

p. 125: [v a n e e n u i t g e v e r] n.l. van mij, B. Zie r. 4 v.o.

p. 126: [d e V i g n e t t e n] deze zijn door B. zelf vervaardigd voor de uitgave die tenslotte het licht zag bij de Prinsgezinde A'damse uitgevers Elwe en Langeveld, in 1785. Vgl. p. 99 o. en M. I. 140.

132. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 15 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 59-60.

p. 60: [laat het nog in Uwe oude woning zijn] vgl. br. 104. Omstreeks dezen tijd is zij dus verhuisd, naar 'het Zieke', thans Zieken geheten (zie pp. 176 o. en 181 m. en vgl. p. 192 m.). Maar die afstand was voor B. zo pas veel te groot gebleken.

133. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, ongedateerd.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12z. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 60.

Collatie: P. 60, r. 12/11 v.o. lees: ik ben gisteren *vermoeid* t'huis gekomen.

134. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 18 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10d. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 61, boven.

p. 61: [mijne zuster] Isabella Dorothea, zie p. 19 o., en over haar zeer langdurige ziekte in 1781: brn. 60-62, 64, 67, aan F., t.a.p. 77-81; en br. 78: *DW.* XII, 408 vv. - [Ik dacht dezen middag te kerk te gaan, enz.] vgl. *Br.*-M. II, 66; en t.a.v. Cath. Reb. br. 117 (*E.H.* 51).

135. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 19 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10e. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 61-63.

Collatie: P. 62, r. 2 v.b. lees: zo gij 't *kost*, *zo gij* slechts enz. R. 9 v.b. lees: van geen wareld, geen wareldstelsels, geen Hemel enz.

136. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 19 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10f. Op een smal strookje papier. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 63 midden.

Collatie: Deze br. is van 19 en niet van 18 Juli.

Annotatie:

p. 63: [tijding van mijne zuster] zie br. 134. - [De Mikker enz.] blijkbaar ontving deze nog de post, vlak na haar verhuizing. Bedoeld zal zijn een brief van haar Ouders. - [deel neemt in anderen] in de ziekte van Is. Dor.

137. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10g. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 63-64.

Collatie: P. 64, r. 5 v.b. achter *melden* een uitroepteken. R. 8 v.b. achter *diep* een komma. R. 10 v.b. achter *dit* een uitroepteken. Daarna een nieuwe alinea.

138. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 23 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10h. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 64-67.

Collatie: P. 64, r. 3 v.o. *ofschoon*, lees: alschoon. P. 65, r. 11, 12 v.b. *aanbidlijke*, lees: aanbiddelijke; r. 10 v.o. (id. p. 66, r. 4 v.b.) *voortreffelijk*, lees: voortreflijk; r. 3, 2 v.o. *tederheid*, lees: teêrheid. P. 66, r. 12 v.o. *schuldige*, lees: schuldigste; r. 10 v.o. *hatelijk*, lees: haatlijk; r. 3 v.o. *Onmenschelijke*, lees: Onmenschlijke. - De noot op p. 65 is door Van Vloten op het hs. geschreven.

Annotatie:

p. 64: ['t gewicht Uwer ongenade enz.] wat de reden was, kunnen wij slechts gissen, maar in elk geval gevoelt B. zich ‘de ongekreukte deugd zelve’. Hij heeft zich niets te verwijten, maar tot een ‘onwaardige daad, hoe gering ook’, is hij niet bereid.

p. 65: [misbruik van vertrouwen] niet tegenover C.R., zoals in br. 123 (*E.H.* 56), waar zij hem dit verwijt, maar tegenover anderen, door haar geëist! Is juist nu aan B. de kans op een eervolle plaats aan de Secretarie van den Prins definitief ontgaan (vgl. volg. br.) en heeft zij daartegenover een krasse daad gevergd, als b.v. het opgeven van alle bemoeiienissen met de prinsgezinde actie? Of heeft zij buitendien de breuk geëist met bepaalde, haar onwelgevallige, politieke vrienden, b.v. de Luzac's? Of het prijs geven van politieke geheimen? In het geheim werken was in den fellen partijstrijd aan de orde van den dag.

p. 66: [van een drift, die U blootstelde] B. heeft zich opgewonden, in een driftbui haar te weinig ontzien, haar ‘blootgesteld’ (de term zal van hèm zijn): in een pijnlijke positie, in een ongunstig licht gesteld. Niet alleen de weigering, ook de wijze waaròp had haar hevigen toorn gaande gemaakt. Al ras in zijn tomeloze verliefdheid teruggevallen, stemt hij nu

dat tweede verwijt volledig toe. - [zo gij waarlijk gelooft... zo Uw hart mij veroordeelt] nog even een beroep op beter begrip en gevoel. - [doodelijkst aller vonnissen enz.] hij beseft wel, dat zij *deze* consequentie niet bedoelt. - [een zalige Eeuwigheid...gezaligde ziel toe te vloeien] de gedurige vergelijking van C.R. met godin, goden, Godheid, die aangebeden worden, en van het geluk dat zij hem schenkt, met de (hemelse) zaligheid, doet vreemd aan bij den man, die zich Voetsiaans-Gereformeerd noemde en een degelijk kenner van den (gereformeerden) Catechismus (*E.H.* 17/18). Soms zegt hij er bij, dat het geijkte verbeeldingsproducten zijn (*E.H.* 65), maar herhaaldelijk vermengt hij deze mythologische ijdele praal met de heiligste dingen van het christelijk geloof: *E.H.* 48 o., 64 o., 65 b. Deze onzinnige, onchristelijke mensvergoding erkent B. in deze briefwisseling een enkele maal zelf: *E.H.* 82/83. Hier (66) hebben we echter met iets anders te doen. De christelijke leer, dat God 'nog heden ten dage aan een iegelijk zijne huisvrouw gelijk als met zijn hand toebrengt' (Geref. Huwelijksformulier), breidt hij (niet ongewoon) uit tot de verbondenheid die nu al bestaat tussen hem en Cath. Reb. Al zou haar bezit hem worden ontrukt, hij zou haar als de éne, voor hem bestemde, blijven beschouwen tot zijn dood toe, die in zijn ellende dan spoedig komen zal. Als hij dan onder de gezaligden verkeren zal - de opkomende vraag: geloofsverzekerdheid of rhetorische traditie? onderdrukken wij - zal het hem als een hemels recht vergund zijn, gemeenschap met haar te herkrijgen (terwijl zij nog op de aarde is) in het oefenen van *in-vloed* op haar; heilig, geestelijk, in de volkomenste zuiverheid. Met deze gedachten sluit B. zich aan bij de velen, die in dezen tijd zich bezig hielden met speculaties over de

mogelijkheid en de wijze van gemeenschapsoefening van de gezaligden in den Hemel met hun geliefde betrekkingen op de aarde, als Van Alphen, Von Haller, Lavater, Klopstock. Ook in latere levensperioden vinden we bij B. derg. opvattingen. Zie Bavinck, *B. als Denker en Dichter*, 74/75 (met foutieve verwijzing naar *Brieven* IV 129; moet zijn 119); Koll. II, 101 v.; *DW.* XI, 133 vv. en 221. - [v o o r 't H e e l a l] in de volkomenste verborgenheid en vergetelheid.

p. 66/67: [w a t o n t r u k t z i c h U w e d e l h a r t m i j n e n t h a l v e ?] ironisch: hoe kunt gij, in uw edelmoedigheid, dat nog van U zelf gedaan krijgen?

p. 67: [i k b e n n i e t g e z i e n] heeft zij, onder een voorwendsel, gevist, of hij na de scène van gisteren vandaag zijn gewonen gang weer is gegaan? Het antwoord is

heel kort en droog. - [naar Leyden] vgl. volg. br. uit Leiden. - [schroom... die mij tegenwoordig vermast] altijd die vrees, met het een of ander uw toorn op te wekken, legt al te zwaren druk op mij.

139. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 24 Juli 1784.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 126-131.

p. 126: [uit Leyden, waar ik... mij sedert gisteren avond... ophoude] vgl. voorg. br. (*E.H.* 67 b.). -[verkoop van de Verlustiging enz. enz.] vgl. br. 131 (*Br.*-I, 124). [den Brief] d.i. de *Brief van den Navolger van Sophocles Epidus.*

p. 127: [amplet] vgl. p. 173 o.

p. 129: [Dan, kan in zoodanig een werk enz. enz.] vgl. br. 131 (M. I 124/125).

p. 130: [dat gij even weinig relatie tot den Prins hebt, als ik] die had B. wel gehad: zie p. 155 en. Ze is nu blijkbaar definitief verbroken; vgl. *E.H.* 56 o., 57 o., met ann. pp. 172 b., 173 b. Dit kàn heel goed de aanleiding zijn geweest tot de twist tussen de gelieven (zie voorg. br.).

140. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 26 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10i. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 67.

Collatie: P. 67, r. 10 v.o. achter *algenoegzaamheid* te lezen: niet, de zaligende algenoegzaamheid. R. 7 v.o. achter *ik* te lezen:, geheel de uwe,.

141. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 27 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10j. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 68.

p. 68: [U w b o v e n a l l e s v e r e e r e n d g e s c h e n k] vgl. *E.H.* 38. Waarschijnlijk een of ander handwerk, waarop de leus ‘getrouw aan God, Oranje en 't Vaderland’ was aangebracht, in terugslag op het gedicht *Mijn Leus*, uit dit jaar (*DW.* VIII, 379; vgl. *Gesch. d. Vad.* XII, 58), waaraan deze woorden in een spreukmatige clausula zijn toegevoegd. Op 16 Juni was door een resolutie van de St. v. H. de oranjekleur verklaard tot een leus van oproer en ongehoorzaamheid. - C.R. heeft het op deze wijze blijkbaar weer goed gemaakt (vgl. br. 138, en de koele aanspraak van br. 140). - [u w V r o u w T a n t e] bij wie C.R. nu in huis gekomen was. Een zuster van haar Vader, Rebecca Woesthoven, woonde sedert haar huwelijk in 1748, met Herman Willem Lunink, afkomstig uit het Land van Cleeff, te 's Gravenhage; omstreeks dezen tijd ‘aan het Zieke’. Zij schijnen in vrij goeden doen te zijn geweest. Lunink was ‘kapitein’ op het binnenjacht der gecomm. raden van Holl. en West Fr., en stierf in 1788, oud 77 jaren. Zijn vrouw was in Nov. '85 op 68-j. leeftijd overleden. W.B. en C.R.B.-Woesthoven behoorden tot de erfgenamen. (Oud-arch. 's-Grh.: ondertr. en begr. regs. en protocol Not. v.d. Velde te 'sGrh.; Sam. Elter was door B. en zijn vrouw 2 Oct. '89 gemachtigd met de executeuren te procederen tot deling van den boedel enz.). - [m i j n l e e r m e e s t e r] Pestel. Zie p. 130 o.

142. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 28 Juli 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10k. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 68-69.

143. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 1 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10l. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 69-70.

Collatie: P. 69, r. 5 v.o. na de streep nieuwe alinea. Lees: Niets heb ik tot nog toe *hier* kunnen enz.

Annotatie:

p. 69: [n i e t s ... h i e r k u n n e n v e r r i c h t e n] B. schrijft uit Rotterdam. Daar was de partijstrijd fel: het lagere volk toonde zijn prinsgezindheid bij elke gelegenheid. Kaat Mossel was al in actie: 13 Juni maakte zij haar tocht naar Huis ten Bosch, om de Stadh. familie te zien, waarover de Proc. Gen. van den Hove aanstonds gewichtige onderzoekingen moest doen! Uit pamfletten, polit. kranten en tss. blijkt hoe belangrijk de stadh. partij dit steunpunt vond. Zie *N.N. Jaarbn.*, *Post v.d. N. Rhijn*, enz.; ze zijn in 1784 vol van die Rotterdamse conflicten. Ook uit de corresp. van Van Goens (meded. Prof. Wille). De pattriott. heren zochten hulp bij de Staten van Holland, en dezen besloten op 28 Juli enige Commissarissen naar Rotterdam te zenden tot onderzoek. Bilderdijk is stellig te R'dam als waarnemer en raadgever vanwege de stadhoudersgezinde partij. Het gedrukte *Rapport* van die Gecommitteerden (R'dam 1787), p. 18, gewaagt van ‘een zeer aanstotelijk Pleidooi door den Advocaat Bilderdijk’. Zie ook p. 181 m.

144. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 5 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10m. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 70, midden.

Collatie: De brief is niet van 3, maar van 5 Aug. - P. 70, r. 17 v.b. vóór de streep nog invoegen: *Morgen!* Na de streep nieuwe alinea.

Annotatie:

p. 70: [d e (n) d a g v a n d e n 7 n] de verjaardag van Prinses Wilhelmina. De verz.-Ten Br. Andr. bevat 4 ex. van een op dien dag door C.R. aan de Prinses aangeboden gedicht van 98 verzen:
Mag ik tot Uw hoogheid naadren?
Staat dit mij vermeetle vrij?
Of, Vorstin, zoudt Gij 't misduiden,
Dat ik U mijn zangtoon wij?
enz. enz.

Vgl. het gedicht op p. 163! - [p r i j s s t o f] in Februari was als zodanig uitgeschreven *De Opwekking van Lazarus*, met inleveringstermijn tot 1 Jan. '85. Niet C.R. heeft den prijs behaald, doch Bussingh (Höweler, a.w. 138). Zie ook volg. brief. Haar gedicht kwam niettemin in druk te A'dam, 1785 (Cat. Mij. Ltk. I 389). Vgl. M.-I, 133, 144, met ann. pp. 210 m., 222 m.; en *E.H.* 210 (1795).

145. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 7 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10n. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 70-71.

Collatie: De brief is niet van 3, maar van 7 Aug.

146. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 9 Aug. 1784.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitg. Messchert, I, 131-132.

p. 131: [de Geuzen] zie p. 111 b. - [H - n] Hoogeveen (zie p. 19 b.). - [Elwe ... zijn naam blijft] Elwe en Langeveld te A'dam hebben het werk op eigen naam uitgegeven en geannonceerd in 1785. - [De vignetplaten] vgl. br. 131 (M. I 126). - [De Deucalion] Deukalion en Pyrrha, in 1779 in zeer beperkte oplage door Uyl. als Blijspel uitgegeven, en in 1785 opnieuw, als Tooneelstuk. Zie p. 124 b. - [het Tooneelstukjen, u bekend] vgl. br. 89 (M. I 122), en p. 149 b. - [overgifte van Mijn Verlustiging] vgl. br. 131 (M. I 124). - [nog wel iets (voor) een tweede deeltjen] later opgenomen in de *Bloemtjens* (1785), waarin echter geen werk van anderen voorkomt. - [(1)] de niet door Messchert opgenomen brn. van B. aan Uyl. zijn niet meer aanwezig. - Elwe heeft de Geuzen *ook* zonder de opdr. verkocht.

147. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 14 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10 o. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 71-72.

Collatie: P. 71 r. 6 v.o. achter *gevoelen* te lezen: niets anders denken.

Annotatie:

p. 71: [zorge voor Uw'toestand] C.R. is opnieuw ziek geworden, na 7 Aug. Vgl. brn. 141 en 143 (*E.H.* 68, 69).

p. 72: [mijn zuchtend hart afvrage of gij mij bemint] vgl. dezelfde vraag brn. 135 en 144 (*E.H.* 62, 70).

148. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 16 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10q. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 74-75.

Collatie: Bij Van Vloten staat deze br. abusievelijk na br. 149.

Annotatie:

p. 74: [m i d d e n i n d e p l a g e n d e r a f g r i j s l i j k s t e w o e d e] van de fureur en terreur der neo-patriotten.

149. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 17 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10p. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 72-74.

Collatie: Bij Van Vloten staat deze br. abusievelijk vóór br. 148.

Annotatie:

p. 73: [m e s c h o o n e] naar analogie van melieve. - [a n g s t v a l l i g h e d e n] angst dat hij ziek zal zijn. Vgl. *E.H.* 71 hetzelfde woord t.o.v. *haar* welzijn. - [o p m o r g e n o n m o g e l i j k] B. verbleef dus van Ztd. 14 - Ddd. 19 Aug. te Amsterdam. - [v e r w i j t i n g e n] zij verweet hem blijkbaar nog wel eens dat hij zijn geliefde achterstelde bij zijn ambt en roeping. Dat hij het omgekeerde niet verkoos, blijkt wrsch. ook uit het soms vooraf limiteren van haar of zijn bezoek (brn. 129 en 140: *E.H.* 58, 67).

150. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 18 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10r. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 75-76.

151. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10s. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 76, midden.

152. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 23 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10t. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 76-77.

Collatie:

P. 76, r. 2 v.o. *nutteloos*, lees: rustloos.
P. 77, r. 11 v.b. *kan*, lees: zou.

Annotatie:

p. 77: [wiens beeld Gij zijt, enz.] de mens is naar Gods beeld geschapen, weet B., en is ook na den zondeval nog psychisch en somatisch Zijn beelddrager. Bij de toepassing op Cath. Reb., in wie hij de hoogste menselijke voortreffelijkheden aanwezig ziet, moge hij *schijnen*, de individuen in hogeren graad beelddrager Gods te vinden, naarmate zij schoner lichaam en nobeler karakter vertonen, hij *zegt* niet meer dan dit: die hoogste graad van schoonheid en deugd, dien ik in U zie, boezemt mij eerbied en liefde in, en dit dringt mij tot aanbidding van den Algoede (uw Schepper en nu ook uw behouder uit ziekte).

153. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 26 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10u. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 77-79.

p. 78: [trouw aan het Vaderland, Oranje en God] vgl. br. 141 (*E.H.* 68).
[het schroomt niet, enz.] het schrikt er niet voor terug (als het zover zou komen) om zelf één van die rampzaligen te worden; vgl. volg. alinea.
- [door mijn stem... tot een krachtloozen bijstand te maken] door rechtsverkrachting, door

't *wet-loos* onderdrukken (*Mijn Leus*, *DW.* VIII, 379). - Vgl. dezen brief, en den volgenden, met br. 80 (p. 140 vv.), van twee jaar eerder.

154. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 26 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10v. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 79-81.

Collatie: P. 79 r. 11 v.o. achter *afmattende* te lezen: voor den geest, als bedroevend. - P. 80 r. 3 v.b. achter *braven:* en werkzamen. R. 10 v.b. achter *ongelukkig te worden:* Vergeet mij, en geef aan uw harte de rust weer, die ik licht onbedachtzaam verstoorde.

Annotatie:

p. 79: [Waarom verr'van hier geene schuilplaats gezocht, enz.] B. moet in 1783 het plan gehad hebben naar de Kaap te vertrekken. (Tyd. I, 183; vgl. Kluyver a.w. 401). Maar daar was hij Nederlander gebleven. Hij denkt hier dus aan iets anders.

p. 80: [het verwijt van het onheil van al wat ik aanbid] vgl. br. 149 (*E.H.* 73). En slot vlg. br. (id. 83/84).

p. 81: [wat voorstel!] n.l. hetgeen hij op de vorige pag. in opwinding (of oratorischer wijze) even had aangeraden.

155. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 28 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10w. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 81-84.

Collatie: P. 82 r. 10 v.b. achter *hoe zouden we* te lezen: ons over. R. 15 v.b. achter *Niets is er:* dat mij aandoet. P. 83 r. 9 v.b. vóór *al zijn' lust:* al zijn heil.

Annotatie:

p. 82: [binnen acht dagen...te rug] B. gaat weer voor een week naar A'dam. De vorige keer van 14-19 Aug.; nu van 29 Aug.-5 Sept.

p. 83: [Afgoderij door mijn liefde, enz.] vgl. voor dit opmerkelijke, zeldzame en vluchtige moment van bezinning en waarschuwing, vanuit zijn godsdienstig weten en gevoelen, in de corresp. en den omgang met Cath. Reb. de noot bij br. 138 (*E.H.* 66) op p. 175. - [Breng gij mij te rug van dien afgrond] vgl. de tekening van de onstuimige liefdedrift van C.R. in het eerste gedicht van de *Bloemtjens: Adelhilde aan Eerrijk* (vgl. p. 161 o.). - [de Godheid-zelve in U doet zien, enz.] vgl. ann. brn. 138 en 152: pp. 175, 179. - [kunt gij (mijn hart) nog tergen enz.] vgl. brn. 149 en 154 (*E.H.* 73/74, 80).

156. Bilderdijk aan W.P. Turnbull de Mikker, 28 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; E. 16c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 84ann.

p. 84: [gelief dezen...over te geven] vgl. voor de verhouding C.R. - De Mikker pp. 164 b., 169 m. - [aandoeningen enz.] i.v.m. B.'s aandrang, hem niet te kwellen met haar angsten voor de gevaren van zijn ambtelijke en politieke optreden, waarvan hij zich toch niet kan laten afbrengen.

157. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 30 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10x. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 84-85.

Collatie: P. 85, r. 17 v.b. *zuchten*, lees: zuchtjen.

Annotatie:

p. 85: [o n t z e t t e n d e g e d a c h t e n enz.] over mogelijke ziekte van Cath. Reb. - [l o n k e n] vriendelijke blikken naar iemand, zonder de minste ongunstige bijgedachte, evenals dit het geval is bij het woord *wellust*, in deze corresp. zo vaak gebruikt.

158. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 31 Aug. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10ij. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 85-86.

Collatie: P. 86, r. 3 v.b. niets *anders* dan uit, lees: niets dan uit.

Annotatie:

p. 86: [t r o o s t ... d i e ... o n t v l i e d t] door vrees voor haar niet welvarend zijn. - [p l e i d o o i] in het rechterl. archief bleek dit niet na te gaan. Vgl. br. 160 (*E.H.* 88): gansen dag omringd door raadvragers.

159. Johannes Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 1 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 8a. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 86-87.

160. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 2 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 10z. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 87-89.

Collatie:

p. 89, r. 19 v.b. lees: in den stroom harer *meêwarige* opwellingen.

Annotatie:

p. 87: [v a n e e n a n d e r e h a n d] zie voorg. br. Over Johannes B.: p. 91 n. en M.-I, 174.

p. 88: [O d i l d e] evenals Olinde (in B.'s eerste romance, de *Olinde en Theodoor*) wel een variant of variatie op Adelhilde (in *Adelhilde aan Eerrijk*, zie p. 161 o.). De dichtbundel *Odilde* bevat gedichten, eerst in losse blaadjes gedrukt voor familie en vrienden, in tijd van ontstaan, 1784-1794, daarna wederrechtelijk, buiten den in ballingschap verkerenden dichter om, uitgegeven in 1800; alleen daarom met zijn toestemming door anderen uitgever gedrukt in 1808 (*Bloeml.*-Wille, 17, 23). In de brieven komt de naam O. slechts sporadisch voor (*E.H.*, 61, 132, 150).

p. 89: [h a r e r m e ê w a r i g e o p w e l l i n g e n] de deelnemende opwellingen van haar borst. - [V i n k e v e e n] aldaar was B.'s vriend J.W. Bussingh predikant. B. gaat daar heen van Vrijdag 3 op Zaterdag 4 Sept. en reist vandaar over A'dam weer terug. Op 4 September promoveerde te Leiden, op stellingen, B.'s andere academievriend J.W. Kumpel. B. is daar dus niet geweest. Ook van een aanwezig zijn bij een feestelijke viering op mogelijk lateren datum, blijkt niets. Vader Bilderdijk heeft een lofdicht op de stellingen vervaardigd. (*A'd. Bijzh.* III, 25). De Mikker boezemde een vers van 72 regels uit, met herinnering aan hun uit jeugdige kameraadschap voortgekomen halsvriendschap in den strijd tegen

‘verpeste dwinglandij’ (*Mengelpoëzije*, 53-57). Blijkbaar is er een tijdelijke verwijdering geweest tussen B. en Kumpel, en is K. ‘de Exter’ uit de brn. 114 en 169: *E.H.* 50, 98.

161. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 7 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11a. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 89-90.

Collatie:

P. 90 r. 8, 9 v.b. *Comparatie*, lees: comparitie. *Zieken*, lees: Zieke.

Annotatie:

p. 90:

[naar Rotterdam] daar was op 28 Aug. de Statencommissie aangekomen. die o.a. een onderzoek moest instellen naar de zaak van Kaat Mossel. Vgl. ann. bij br. 143, p. 177 b. - Blijkens inhoud en data der brn. verblijft B. voor deze belangrijke rechtszaak van 8 Sept. tot ten minste 9 Oct. doorgaans te R'dam; alleen van Zaterdag tot Maandag komt hij thuis. - [het Zieke(n)] vgl. pp. 174 b. en 192 m. - [Delftsche schuit] deze vertrok daar, van het Spui. - [den 7n Sept.] B.'s geboortedag. Dat hij op dien dag slechts hopen kan, haar tegen den avond een enkel ogenblik te bezoeken, bewijst wel, hoezeer zijn ambtsplichten den voorrang hadden. Vgl. ook volg. br.

162. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 9 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11b. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 90-91.

p. 90:

[brave jonge vrouw... vrijgepleit] het bleek niet na te gaan, wie B. bedoelt: pleidooien komen in het recht. arch. niet voor; alleen verhoren en vonnissen, en deze laatste niet eens met redenen omkleed. De Statencommissie dagvaardde er velen, beschuldigd van deelneming aan die zgn. oproerigheden, en bijna allen moest zij laten gaan. De

notulen (van 31 Aug. '84 tot 24 Juni '86) berichten over de verhoren van 328 personen, van sommigen tot twintig maal toe. Zie o.a. Bilderdijk *Gesch. d. Vad.* XII, 62, 175 v.; Te Lintum, *R'dam i.d. loop der eeuwen*, I, 308; Van Rijn in *R'damsch Jaarboekje* II, 164 vv.; en het lijvige *Rapport* der Gecomm. (R'dam 1787). Is misschien de in *Gesch. d. Vad.* XII, 175 vermelde vrouw hier bedoeld?

163. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 10 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 91-92.

Collatie:

P. 92, r. 1 v.b. *kussen*, lees: kusjens.

Annotatie:

p. 92:

[stoorlooze veiligheid van den nacht] vgl. brn. 114 (begin), 145 (slot) en 179 (2e al.): *E.H.* 49, 71, 105. Opgemerkt dient te worden, dat 'nacht' toen vroeger viel dan in onzen tijd. Voor den jongen Haagsen advocaat B. begint hij naar het schijnt om half tien of tien uur. Vgl. ook *E.H.* 90 en 105. Het 'gewone' uur van zijn intieme bezoeken schijnt half tien. Vgl. id. 90, 95, 102, 107. De dag begint ook vroeger: als B. met de schuit van 9 ('s morgens) naar A'dam zal gaan, kan hij eerst nog twee uren bij C.R. doorbrengen (id. 81). 's Morgens om half vijf begint zijn reis naar A'dam 18 Nov. (id. 108).

164. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 16 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11d. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 92-93.

165. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 17 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11e. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 93-94.

Collatie:

P. 93 r. 10 v.o. lees: daar ge 't in Uwe hand hadt *gehad*, mij, enz. R. 8 v.o. *mijnentwille*, lees: mijnen wille.

Annotatie:

p. 93:

[Rotterdam...om mijnen wille... haatlijk geworden] omdat de partijstrijd daar hem zoveel te doen geeft, waardoor zij zo lang en zo veel van elkaar verwijderd moeten leven. -
[Statenjacht] bestond die gelegenheid

daarin, dat dit het jacht betrof, waarop haar oom Luning ‘kapitein’ was? De Commissie echter reisde met een buitenjacht (*N. Ned. Jaarb.* 1784, p. 1410).

166. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 19 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11f. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 94-95.

p. 94: Uw dierbaar geschenk; vgl. brn. 102 en 141: *E.H.* 38, 68.

167. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 20 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11g. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 95, midden.

168. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 22 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11h. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 95-96.

169. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 23 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11i. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 96-98.

Collatie:

p. 97 r. 2 v.b. *dat dit*, lees: dat dit, dit. R. 3 v.b. *de*, lees: een.

Annotatie:

p. 96: [Dat gij niet gelukkig zijt!] door de zorg om het toekomstig lot (zie p. 98, 3e al.). Maar B. houdt haar voor, dat - naar eigen ervaring - de menselijke onvolmaaktheid, hoezeer bejammerd, onvolmaakte liefde meebrengt: er is afmatting, verduistering in. Evenwel, de volkomen liefde verlangt niets verder dan volkomen wederliefde. Het heeft allen schijn, dat hem (weinig gepast) 1 Joh. 4:18 voor den geest stond: de volmaakte liefde drijft de vreze buiten. Bij de derde alinea van dezen brief denken we onwillekeurig aan de slotregels van *Olinde en Theodoor* (zie de verklaring daarvan *Bloemlezing*-Wille, 291).

p. 98: [al te gelukkig, die, enz.] de eerste maal wijst hij er mee op het p. 97 aangegeven hoogtepunt der ideale liefde, bij de tweede maal daalt hij tot haar 'afgematten' toestand af - 'ik deel in uw zuchten' - en wilde hij voor haar dan ook wel graag goed bestaan, veilige positie voor de toekomst nog bij zijn vurige liefde kunnen verzekeren. Maar dat kan hij niet. En hij voor zich beveelt die zorg Gode. Zo komt hij toch weer bedekt terug op het zachte verwijt dat zij te veel waarde hecht aan hetgeen voor ideale liefde eigenlijk niets is, alleen voor het koel verstand belang heeft. - [de uitnoodiging bij den Exter] vgl. br. 114 (*E.H.* 50): de ekster, leuteraar, zal Kumpel zijn. Is hier bedoeld een invitatie voor een feestelijke na-viering van de promotie? (vgl. p. 181 b.).

170. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 29 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11j. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 99.

p. 99: [m i j n v e r r e n t o c h t] waarheen? Hij is dus vrij wat verder geweest dan Rotterdam. Zie slot: in R'dam is hij in *nadere* nabijheid. Mogelijk was de tocht naar Utrecht geweest. Daar kon B., anders dan in Rotterdam (zie 3e al.), wel gevaar lopen. Te Utrecht waren in Sept. '83 Ds. P. Hofstede, de bekende orangistische Rotterdammer, en Elie Luzac door de patriotten mishandeld (zie de polit. tss. en pamfletten op dat jaar, en De Bie, *Leven... van P. Hofstede*, 409 vv.); en op 11 Jan. '84 weer drie R'damse burgers (*Pamfl. cat.* Petit-Ruys, no. 7291). In de St. v. Utr. was 21 Sept. de afzetting van Brunswijk aan de orde gesteld; wellicht stond B.'s reis daarmee in verband. Misschien heeft hij ze voortgezet naar Den Bosch, waar Br. verbleef, tot hij half Oct. ontslag nam en naar Aken trok. Of is hij, evenals Luzac, den toestand in W. Brabant wezen verkennen? Vgl. p. 187 n. - Ook hier ontbreken waarschijnlijk een of meer brieven. Enige beperking vanwege dien ‘verren tocht’ is daarbij wel te onderstellen.

171. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 30 Sept. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11k. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 100-101.

p. 100: [b e p a a l d e s c h e p s e l e n] eindige schepselen.

172. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 1 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11l. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 101-102.

Collatie: p. 102 r. 4 v.b. te lezen: Melieve, *zult* gij mij dit afzijn verzoeten, *zult* gij 't mij vergoeden, enz. R. 6 v.b.: rekenschap af *zullen* vorderen enz. R. 11. v.b. *kwetsen*, lees: smetten.

173. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 6 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11m. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 102.

p. 102: [Uw smart, Uw bekommering] vgl. volg. br.

174. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 6 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11n. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 103, boven.

p. 103: [lieve - gruwzame letteren... wat wensch meldt gij mij] Is hier verband aan te nemen met B.'s relatie tot Netje Luzac? Dat behoeft volstrekt niet. Gesteld, dat zij zou geëist hebben, dat hij zijn zaken en bezoeken te Leiden zou opgeven, zou hij dan 30 Oct. opzettelijk eigen brief begonnen zijn met de mededeling, dat hij noodzakelijk plotseling naar Leiderdorp (en Leiden) moest? Wat wel blijkt, als wij de brn. 176 en 177 vergelijken, is dat B. het razend druk heeft, en alleen daardoor het nalaten van bezoeken meermalen moet verontschuldigen. En dat Cath. Reb. hem dat kwalijk neemt, hem eisen stelt, dat dit veranderen moet, hem doet gevoelen, dat zij vindt, dat hij haar verwaarloost (niet genoeg achting betoont: ‘hoont’).

175. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 8 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11 o. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 103 midden.

176. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 12 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11p. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 103-104.

Collatie: P. 104, r. 6 en 7 v.b. *begeert gij*, '*t zal Uw* enz., lees: begeert gij 't, zal 't Uw... enz. R. 9 v.b. *te vergoden*, lees: te vereeren, te vergoden.

Annotatie:

p. 104: [s t e l n i e t s a a n m i j] draag mij niet op, stel mij niet tot plicht. Vgl. *Wb. Nl. Taal* XV, 1287/8. - [d e n k b e e l d e n , enz.] n.l. bij haar bestaand.

177. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 16 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11q. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 104-105.

Collatie: P. 104, r. 8 v.o. *persoonlijke*, lees: pijnlijke. R. 7 v.o. lees: daar het *u* niet dan weinig enz.

Annotatie:

p. 105: [o m t e e e t e n] n.l. tezamen met haar oom en tante Luning.

178. Anne Luzac[1] aan Bilderdijk, 22 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A 1c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 7-9; *Historia* 1942, 78.

Dezen eersten der elf brieven van Anne Luzac, die ons door Van Vloten zijn medegedeeld, ten onrechte door hem de derde geacht, drukken wij *geheel in zijn oorspronkelijken staat* weer af. Hij moge voldoende staal zijn, hoe in zijn boek de tekst is verbeterd. *Historia* 1942 geeft de brieven wel onverkort, maar ook lang niet 'geheel oorspronkelijk', al wordt dit beweerd (85 n.).

Tenzij Van Vloten ons zou misleiden, zijn hem niet meer brieven van A. Luzac aan Bilderdijk bekend geweest, dan de elf die hij naast die van Bilderdijk aan Catherina Rebecca Woesthoven, als 'Voorspel' heeft uitgegeven in *Mr. W. Bilderdijk's Eerste Huwelijk 1784-1807* (1873). De opmerkingen waarmede hij de brieven verbindt, en daarin het herhaalde 'het schijnt' vereisen wel critische lezing en toetsing.
Deze eerste brief is geen antwoord op een epistel van B., maar sluit aan bij een mondeling onderhoud van omtrent een week geleden. B. zal dus omstreeks 16 Oct. (Zaterd.) Luzac hebben bezocht. Stellig niet voor het eerst, sedert hij advocaat was geworden. In 1808 schrijft hij aan H.W. Tydeman, van 1782-1786 te hebben gepractiseerd met en tegen 'de beide groote Luzacken', t.w. Mr. Elie en diens neef Joan (*Br.* I, 97). Dit kàn

1) *Anne Luzac* (1766-1839) was het enig kind uit het tweede huwelijk van den veelzijdig geleerden uitgever-boekdrukker en ijverigen verdediger van het stadhouderschap Mr. Elie Luzac (1721-1796), die te Leiden zijn boekwinkel had op het Rapenburg 'omtrent de Doelensteeg'. Haar moeder (Maria Massuet, uit Amsterdam, gehuwd in de Waalse kerk aldaar, in 1763; doopgetuigen voor Anne: 'Pierre Massuet et Mad. Brians, son épouse', 14 Sept. 1766, Waalse kerk, Leiden) moet reeds vóór 1775 overleden zijn. De kleine Netje bleef achter met haar Vader en het enige kind uit diens eerste huwelijk (1750; met Ernestine Auguste Treu, uit Hamburg, overl. 1751), haar vijftien jaar oudere halfzuster Anna Maria Dorothea. Deze huwde in 1780 (5 Nov.) met J.E. Le Jeune (uit Bergen op Zoom; vader Jaques L.J., 's-Grh.) en vertrok met haar echtgenoot naar Den Haag, waar hij in 1782 werd aangesteld tot Raad in de Domeinen van Z.D.H. (vgl. p. 132 b. Hun huwelijk bleef kinderloos. Hij overleed in 1809. Zij had na 1816 te Leiden een meisjesschool). In datzelfde jaar 1780 (Mrt.) was Elie Luzac voor de derde maal in het huwelijk getreden, met de wed. Canbrijn (of Carbrijn), geb. Geertruy in 't Hout, en had ook een 10-jarig dochtertje van deze vrouw: Maria Geertruy Carbrijn, haar intrede in het gezin Luzac gedaan. Nog in dat jaar, of spoedig daarna, zal B. er voor het eerst gekomen zijn. Zie voor diens verhouding tot Netje de algemene inleiding op haar brieven, p. 186. Tot 1790 bleef het gezin Luzac op het Rapenburg zijn samenstelling behouden. Toen trouwde de stiefzuster met een Amsterdammer (Pieter E. Charbon) en vertrok zij naar die stad. In Mei 1796 sterft Netje's vader. In Nov. '97 vertrekt haar stiefmoeder eveneens naar Amsterdam en blijft zij alleen achter. Op 28 Juli 1805 wordt door de Waalse Kerk haar attestatie gegeven naar Noordwijk Binnen, de plaats waar haar vader geboren was. Is de door v. Vl. in *E.H.*, 22 gec. brief van Aug. 1803 niet van 1805? Het hs. is niet meer aanwezig in de verz.-U.B. Amsterdam, noch in verz.-Ten Br. Andr., Bild.-Mus. In Jan. 1812 is zij met attestatie van Noordwijk Binnen ingekomen (in de Ned. Herv. Gem.) te Delft, waar zij op 21 April 1839 overleed. Zij is ongehuwd gebleven. Kollewijn's bericht is onjuist (I, 161 n.): niet Anne huwde met een 'Monsieur Fruitier', maar de wed. van Mr. Isaac Elias Luzac, geb. Johanna (Annie?) Oudemans; met Ds. Kristiaan Joan Fruytier van Vlissingen, toen pred. te Muiderberg, op 1 Juli 1790. Deze Fruytier was een goede bekende: in het protocol van Isaac Elias (die woonde in de Donkersteeg, waar ook Elie geboren was), komt zijn naam reeds in 1781 en 1782 enige malen als getuige voor.

een onjuiste herinnering zijn, na een kwart eeuw. Maar in elk geval vinden we hem in de 2e helft van 1783 tezamen met E. Luzac optredend in rechten ten bate van Le Francq van Berkhey, als ook voor anderen (Berkhey, *Batavische Menschelijkheid*, 2e dr. 1804, 233).
In zijn studententijd reeds kwam B. vaak ten huize van Luzac (*E.H.* 22). Zijn intieme academievriend Johan Valckenaer was aan de Luzac's geparenteerd. Diens neef Etienne Luzac werd hem ook een vriend voor het leven (zie Bijl. C). Weer een andere Luzac, Mr. Elias Joël, neef van Elie, later schepen te Breda, behoorde ook tot den kring, die met Kumpel veel verkeerde (*Curr. Vit.*). En ook Kumpel stond bekend als trouw bezoeker van den boekhandelaar en uitgever op het Rapenburg. Bilderdijk was meer dan dat: hij werd er een gaarne geziene vriend.
In dien tijd zal Netje hem hebben leren waarderen als vriendelijk, behulpzaam, en belangstellend in haar gedrukte, vereenzaamde leventje. De bonté's, faveurs, bienfaits, de complaisance infinie, enz., waar zij in de elf brieven telkens op terugkomt - het vermaken van haar pennen, de hulp bij brievenschrijven - het zal voornamelijk herinnering zijn uit dien tijd. B. was medelijdend, goedhartig van aard, en zal sympathie voor haar hebben opgevat, en zij, te goeder trouw, zich al meer aan hem hebben opgedrongen. Haar aanhankelijkheid en naïeve goedheid monterden den somberen B. op. Charmeur als hij was, lerend over de vriendschap - ook met de andere kunne - als over den allerheiligsten band (aldus Kumpel), bond hij haar sterker aan zich, dan verantwoord bleek. Na het verkeer met hem wellicht enigen tijd te hebben gemist, zag zij hem weer ten huize haars vaders verschijnen als Haags advocaat, en verdediger, evenals haar Vader, van benarde Oranjeklanten. Met dezelfde dankbaarheid van voorheen, en in stijgende verering en bewondering zal zij de oude vriendschapsbanden hebben aangetrokken: hij kan, hij moet haar vertrouweling zijn. Met hem spreekt zij over haar ‘vie triste et languissante’ (*E.H.* 6), over de geringe liefde die zij thuis, sinds 1780 bij een stiefmoeder, ondervindt, ook van haar eigen vader (id. 8), straks over een gelukkige betering daarin bij den laatste, over 's vaders humeur, over de bazigheid van haar zuster. Hij hoort bij haar, gaat zij zich inbeelden. Herhaalde, scherpe waarschuwingen tegen dien gevaarlijken waan baatten niets: zij geeft ze aan hem door. Ami en amant, vriendschap en‘welmeenende lievde’ zijn voor haar synoniem. Zij is dankbaar voor ‘l'estime dont vous m'avez honorée jusqu'à présent’ (*E.H.* 12), en smeekt hem om ‘quelques petites marques d'affection’ (id.). Zij hoopt op de eer, hem eens weer ‘een lekker kopje thee te schenken’; en dan heeft zij - voor eenmaal - de stoutheid te schrijven, dat zij hem liever eens hartelijk zou omhelzen, dan met hem te kijven’ (*E.H.* 13). De briefwisseling moest geheim gebeuren, begreep Netje (per post, per schuit; al naar gelang vader thuis of afwezig was: *E.H.* 6 b. en o., 16), maar tegelijk vermoedt - en hoopt - zij, dat vader wel wat gemerkt heeft (id. 6). Maar de ouders merken niets; zij ontvangen vriendelijk een neef uit Gouda, die den weg komt banen voor een pretendent naar haar hand. Zij antwoordt ontwijkend: nog heel geen lust om te trouwen! Hij doe geen verdere moeite! Maar hij zal toch wel komen

opdagen, vreest zij, die partijloze jonge man; doch B. is de enige, voor wien zij geheel leven wil, en kan. Twee bewijzen voor één, hoezeer zij op hem bouwt: hij krijgt tegelijk den zo scherp waarschuwenden brief van de getrouwde zuster in Den Haag ter inzage: bij gelegenheid hoort ze er zijn gedachte wel eens over.
Zo klemde het brave, argeloze meisje zich vast aan den vriend, dien zij als levensgezel had verkozen, zonder zelf in ernst gekozen te zijn. En B. had zich min of meer de rol van minnaar laten aanleunen, uit sympathie en medelijden. Er waren 'teedere brieven' gewisseld: eerst in vacantie?; in elk geval vóór hij zijn 'geluk bij andere (ging) zoeken' (*E.H.* 18). Er werden tranen gemengd, er werd gekust. Kussen en tranen waren in dien tijd goedkoop. Men zie b.v. Höweler's *Aagje en Betje* over deze uitingen van de 'hooggestemde achttiende-eeuwsche vriendschap' als 'schoonen vorm (soms) van zelfbedrog' (passim; vooral 52/53). Vóór hij haar nog de illusie geleidelijk had kunnen ontnemen, overkwam hem toen plotseling de laaiende verliefdheid op Catherina Rebecca. Wat nu? Moest hij door onmiddellijk afbreken der relatie haar zo gevoelige gemoed (*E.H.* 22) al te bitter krenken, misschien haar leven knakken? En een conflict met haar vader uitlokken, die een man van invloed was in hun beider politieke sfeer? Hij zou trachten haar zonder te grote schokken den werkelijken toestand te doen zien, door uitstel van de zo begeerde bezoeken, en brieven. Hij is tenslotte in zijn opzet geslaagd, maar niet zonder soms in spitsvondigheden en onwaarheid te vervallen - en het doel heiligde zulke middelen niet. Onwillig, maar gedwongen, deed zij ten leste in een vertoornden

brief vol verwijt den onvermijdelijken stap, de deur toch nog open houdend voor zijn tevergeefs gehoopten terugkeer. Met haar rustigen aard, haar vaste karakter, en haar vromen zin aanvaardde het meisje de teleurstelling met gelatenheid. Hoe nobel is de laatste der elf brieven!
Zij wilde bij het afscheid alles goeds van hem denken en voor hem hopen (*E.H.* 21); een twintig jaar later heeft zij nog alles goeds over hem te vertellen, - alleen die ontrouw, die achterhoudendheid (id. 22)! Zij heeft nooit beseft, dat haar naïeve opdringendheid en haar blind vertrouwen tegen alle waarschuwingen in, het B. juist zo moeilijk hadden gemaakt. Hij had haar 'aangesproken' (*E.H.* 18), hij had haar ook vastgehouden tot het uiterste toe, naast die andere: zo bleef zij het zien (id. 20-22). Maar haar brieven zelf leveren ons een andere voorstelling van het geval, hetgeen Thijm in zijn bekende artikel ook reeds heeft opgemerkt (*Gids* 1876, III, 317-319).
Deze lange inleiding op haar brieven zij ons vergund als tegenwicht voor Van Vloten's sarcasmen over B.'s karakter en gedrag in dezen.

J'aurois, très cher Amant, accomplie plus-tot ma promesse[2)], mais j'ai prémierement voulue attendre jusqu'à ce que je trouvasse l'occasion pour faire remettre ma lettre en sureté[3)] à la Poste; ce qui [ne] se présentat qu'aujourd'hui. Secondement, j'ai crue qu'en attendant quelques jours, mon cher Pere s'entretienderoit enfin avec moi à notre sujet. Point du tout.[4)] Il me témoigne de jour en jour plus d'amitié, et son humeur est toujours de même depuis son retour d'Oosterhout[5)], quoiqu'il ait êté indisposé par la multitude de ses occupations. J'ai néamoins, pue remarquer qu'il s'en est apperçu; ce qui [ne] m'étonne point; puisqu'il n'est pas assez aveugle, et trop rusé pour le contraire.

Mais j'ai une autre nouvelle à vous communiquer: Après que vous êtiez parti, notre Cousin Verhaar de Tergouw[6)] est venu, pour passer une nuit ici (je ne sais si vous le

2) Mondeling heeft zij hem omstreeks 16 Oct. beloofd, te zullen schrijven: de brief werd enige dagen uitgesteld.
3) Het moet geheim gebeuren: stil, als de gelegenheid gunstig is.
4) Ondanks het heimelijke vermoedt - en hoopt - zij ontdekking door haar vader. Maar deze is druk met de zaken en de politiek; zijn dochter in Den Haag heeft wel Netje scherp gewaarschuwd (zie vervolg), maar niet hèm.
5) Het was de tijd, dat elk ogenblik de oorlog aan onze Republiek kon worden verklaard door keizer Jozef II, die voor de Zuidelijke Nederlanden de vrije vaart op de Schelde trachtte te forceren. Zijn schepen waren op 8 en op 15 Oct. door onze marine, zelfs met gebruik van geschut, nog tegengehouden (Colenbrander, *Patriottentijd*, II, hfdst. 1). Er was veel te doen met, en over, troepenvermeerdering en -verplaatsing ter bescherming der 'frontieren'. Een rapport van de Staten van Holland *nopens de Staat der Frontieren*, van 23 Juli, clandestien tweemaal gedrukt, werd 14 Oct. door de Staten-generaal met 'interdictie' getroffen (Knuttel 20734-36). Het strekte den patriotten tot wapen tegen den Prins, dien men verantwoordelijk stelde voor den slechten toestand: *Post van den Neder-Rhijn* VI, nos. 265, 271, 272. Die *Post* zond iemand naar Bergen op Zoom en Staats-Vlaanderen om dien toestand in ogenschouw te nemen (VI, 958). Het ligt voor de hand, te onderstellen, dat de orangistische publicist E. Luzac met eenzelfde doel naar West-Brabant was gereisd. Vgl. ook zijn *Vaderlandsche Staatsbeschouwers* I, 211. Zou hij ook Den Bosch hebben bezocht, dan zou dat in verband hebben kunnen staan met het vertrek van Brunswijk, die aldaar op 14 Oct. al zijn ambten neerlegde en vandaar naar Duitsland vertrok. Luzac stond in hoog aanzien bij 'den dikken hertog' (*Gedenkschr. Hardenbroek* IV 559).
6) Uit Gouda.

connoissez ou non) et m'a demandé quel age que j'avois? Je lui repondis tout uniment dixhuit ans passé, ne croiant pas qu'il avoit des raisons particulieres pour me faire une pareille question. Voici, je fus bien trompée et étonnée en même tems, lorsqu'il me

dit qu'il avoit une commission à ma faveur d'un jeune homme qu'y n'étoit ni de l'une ni de l'autre faction. Ma réponce fut fort sesche en lui sollicitant d[e n]'en pas parler à mon Pere, parce que, je lui dis, je n'ai pas encore envie de me marier. Je crains pourtant qu'il ne me l'envoie, en croiant que cela poura s'arenger avec le tems; mais alors il s'abusera éxtremement, veu que je ne suis nullement d'intention d'abandonner celui qui a versé tant de larmes pour moi![7] De manquer de foi et de fidellité à celui qui est seul digne de toute ma confiance, de mon plus vif amour et de ma plus tendre affection! Certainement je serois alors et ingratte et infidelle. Non: ce coeur sensible, ce coeur tendre, que j'ai reçu de cet Etre qui est la bonté, la tendresse même, ne s'abaissa point au desous des Brutes sauvages; que dis-je? ne se rendra pas plus méprisable que les Animaux féroces qui sont reconnossants envers leur bienfaiteur. Combien à plus forte raison, ne dois-je pas l'être pour celui qui veut me rendre heureuse, si c'est dans son pouvoir[8], aussi longtems qu'il vivera, et qui sacrifie sa santé, sa vie même pour moi? O, si je pouvois en éxprimer les sentiments tel qu'ils sont gravés dans mon coeur![9] Mais je ne le puis. Bien loin de les dépeindre dans toutes leur forces, où trouver les mots qui soient capables d'en tracer les foibles nuances? Je ne les connois point. Ils me sont inconnus et ils me le seront éternellement. Sensible autant qu'on puisse l'être, aux marques d'estime d'un coeur aussi noble, d'une âme aussi élevée, dont la grandeur se manifeste par toutes les actions, je me croirois mille fois trop heureuse en partageant mutuellement avec lui ses plaisirs et ses peines, sa douleur et sa joie! Peut-etre que vous m'accuserez aussi de me servir de belles Phrases bien tournées pour feindre[10], comme dans l'incluse[11], que je vous prie de lire: car enfin[12] j'aie recue une lettre de ma chére Soeur[13], qui m'a navrée le coeur et me l'auroit entierement déchiré, si le témoignage de ma conscience ne me sufisoit pas, pour me justifier. Renvoiez la moi S: V: P: et

7) Door Van Vloten gecursiveerd. Deze woorden moet B. pas hebben gezegd, of veel vroeger eens geschreven. Op liefde behoeft dit echter niet te wijzen, wel op medelijden. Vgl. *E.H.* 7: de tranenmenging op een brief van hem.
8) Opmerkelijke beperking, die zij anders zal hebben verstaan, dan zij was bedoeld. Blijkens hetgeen volgt betrekt zij al die inspanning, dat ijveren voor een eervolle carrière als vanzelfsprekend op haar toekomst met hem.
9) Het is alles diepe dankbaarheid - ‘reconnaissante’, niet ‘ingrate’ - wegens ‘bienfaits’ en ‘marques d'estime’.
10) Men lette op dat ‘aussi’ en dat ‘pour feindre’. Haar zuster heeft haar dat verwijt dus gedaan: wat een mooie woorden allemaal om verzinsels, inbeeldingen aan te kleden! Maar haar geweten spreekt haar vrij. Laat haar vriend B. toch niet *óók* zo iets denken! (Waarom liet Van Vloten dezen merkwaardigen passus weg?)
11) Deze brief is niet meer aanwezig.
12) Zij heeft dus reeds lang gewacht op een antwoord. Zij zal haar zuster in vertrouwen hebben geschreven, in welk een innige betrekking zij tot B. stond.
13) Anna Maria Dorothea Le Jeune-Luzac. Zie n. 1 bij dezen brief, p. 185. Wellicht is deze zuster via den Heer Brand (vgl. p. 172 b.) *óók* op de hoogte gekomen van B.'s omgang met C.R. Woesthoven. Want deze had al begin Juli bij B. thuis kennis met haar gemaakt (*E.H.* 56). Mede daarom zal Netje zulk een ongunstige gedachte over dien Brand hebben gehad: als aanbrenger van B.'s betrekking tot die andere vrouw. Overigens was B. niet zo geheim met dien omgang: de talloze bezoeken over en weer, de herhaaldelijk vermelde wandelingen met elkaar, de opdrachten aan zijn broeder Johannes, haar van zijnentwege te schrijven, tonen dat wel.

dites par un mot ce que vous en pensez; ou autrement gardez la jusqu' à ce que j'ai la satisfaction de vous voir, ce que j'espère sera bien tot. Vous m'obligerez aussi infiniment cher Ami! si vous voulez avoir la bonté de m'informer de l'état de votre santé; (la mienne est passable) car vous êtes un objet trop tendre à mon coeur, et qui mérite trop mon attention pour ne pas m'en informer. En attendant que mes voeux s'accomplissent, j'ai le plaisir de vous assurer, que je serai, jusqu'au dernier soupir de ma vie,

votre constante et sincère amante
A: Luzac.
Leiden, le 22 Octobre 1784.

179. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 30 Oct. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11r. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 105-107.

Collatie: P. 105, r. 6 v.o. lees: uw *lieve* lippen. P. 106, r. 2 v.o. *minzaam*, lees: minnelijk. P. 107, r. 11 v.b. *ontsloten*, lees: ontstoken.

Annotatie:

p. 105: [naar Leyderdorp] dien dag, Zaterdag 30 Oct., viel ook de wandeling met Netje Luzac, vermeld in br. 181 (zie de coll.). Een bezoek aan Luzac kan hebben gediend om met de verwanten van Trago (vgl. p. 190 o.) te overleggen, wat er nog gedaan kon worden om althans uitstel te verkrijgen van de executie, die spoedig werd verwacht: de furieuze Van der Marck zou 10 Nov. door Marcus vervangen worden. Op 4 Nov. werd het smeekschrift van vrouw, moeder en zwager aan den Prins aangeboden en denzelfden dag door dezen nog naar het Hof van Holland doorgezonden - met surchéance der zaak - om advies. Mogelijk is B. i.v.m. deze zaak naar Leiderdorp gereisd, om daar beter onopgemerkt samen te spreken. Het kan echter ook heel goed zijn, dat hij daar iets had te onderzoeken omtrent den schout van Leiderdorp, Mr. C.P. Chastelein, 'n heftig patriot, die niet overweg kon met de prinsgezinde boeren, op de brutaalste wijze optrad tegen den baljuw van Rijnland, den prinsgezinden Jonkheer W.

van der Does van Noordwijk, voorman was in het Leidse Vrijcorps, nijdig vervolger van Le Francq van Berkhey, ook promotor van Leiderdorpse ‘Societeit van Wapenhandel’. Zie *N. Ndl. Jaarb.* 1785, 105; *Polit. Kruyer* V, nr. 221; Berkhey, *Bat. Menschelijkheid*, 2e dr. 1804, 228-246; Cat. Bibl. gem. arch. Leiden, n. 9104. Vgl. ook br. 235. B. was, zegt Berkhey, t.a.p. 233, ‘tot bezwijkens toe... de voorspraak van de voorstanders der Oude Constitutie en Oranje’: hij was ‘de Beschermer, daar alles na toe vloeide’. En voor de Leidse Oranjelieden was hij dit in samenwerking met Elie Luzac. Ongevraagd was hij Berkhey zelf op een critiek moment voor de Vierschaar te hulp geschoten (id. 245).

p. 106: r. 3 v.b. en r. 2 v.o. [l i c h t p l a c h t o e t e l a c h e n ; h e t g e w e n s c h t e t e e k e n] C.R. placht blijkbaar omstreeks 10 uur in den ‘voornacht’ door een lichtsein uit haar kamer te kennen te geven, dat zij op bezoek rekende.

180. Anne Luzac aan Bilderdijk, 6 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1d. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 9-10; *Historia* 1942, 79.

Collatie: Van Vloten heeft hier en daar de spelling verbeterd. *Historia* volgt het hs. ook niet geheel, wat de spelling betreft. De brief is ondertekend: N. Luzac.

Annotatie:

p. 10: [i n m i j n e v e r w a c h t i n g b e d r o g e n] zij verwachtte dus bezoek van B. aan haar vader; maar vermoedelijk van dezen vernam zij, dat hij niet zou komen. Waarom dan niet eens een 'lettertje' aan haar? Het viel echter mee, want vlak na de verzending van haar briefje kreeg zij nog een 'obligeante lettre', die zij dadelijk uitvoerig beantwoordde. Het is de brief van 6 Nov. (Zaterdag), dien zij per abuis op 6 Oct. dateerde. Zie volg. br.

181. Anne Luzac aan Bilderdijk, 6 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1b. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 5-7; *Historia* 1942, 76-77.

Collatie: Als in br. 178 zijn ook nu door Van Vloten talrijke spelfouten verbeterd. Op twee plaatsen is een coupure aangebracht. *Historia* 1942 geeft wel den gehelen brief, doch ook niet geheel volgens het hs.: veel (niet alle) verbeteringen van Van Vl. zijn overgenomen. De brief is ondertekend: A. Luzac. De datering is foutief: blijkens het medegedeelde over Trago (in een door Van Vl. weggelaten gedeelte) moet hij van 6 Nov. zijn. Zie de annotatie. Netje schreef per abuis 6 Oct. Ook haar laatste brief heeft een dergelijke fout.
Men leze den tekst in *E.H.* als volgt: In den 1en regel achter *reproche:* quelquonque. In den 4en regel i.p.v. *soupçonnez:* soupçonneriez. In den 6en regel achter *d'avantage:* Hèlas, ma conscience ne me reproche que trop souvent de l'avoir fait samedi passer pendant la promenade; mais pardonnez le moi, puisque ce n'est que mon devoir qui l'a exigé. - P. 6, r. 5 v.b. *signe*, lees: signal. R. 9 v.b. *sensible*, *ingrate*, lees: sensible et ingratte. R. 10 v.b. *je ne voulois*, lees: je [ne] voulois; *dont*, lees: donc. R. 14 vv.: de in het Nederlands geschreven zin is door Van Vloten gecursiveerd; het hs. heeft: Want 't zijn maar waereldze zaaken, die in vervol van tijd zig zelven zullen schikken enz. R. 18 achter *vous* invullen: toujours. R. 19 v.b. *Puisque vous*, lees: Puisque vous (vous). R. 12 v.o. *inquiétude*, lees: inquiétudes. R. 7 v.o. *surtout*, lees: surtout donc. R. 3 v.o. achter *secours* te lezen: Ma santé est actuellement assez bonne; elle a portant été un peu affectée par l' orible sene qui s'est passée hier au midi avec Trago. Vous la saurez sans doute? D'ailleurs je ne puis me la rappeler sans frémir; bien loin donc d'en faire la discription pour une seconde fois. La Servante qui a été présent à cet affreux Spectacle nous en a fait un recit, en étoffant presque dans ses pleurs, ce qui m'a touché au point que j'en ai eu au premier abord une espèce de convulsion. A l'apres-diné une petite fièvre qui n'a pas durée fort long tems; j'ai [eu] une excellente nuit, ce qui m'a fait beaucoup de bien; desorte que j' espère que la fraieur ne me nuira d'avantage la santé. - R. 2 v.o. *et relire*, lees: et que relire; *Plus je*, lees: Plus que je. P. 7 r. 1 v.b. *l'estime de tous*

ceux, lees: L'estime [de] tous ceux. R. 3 v.b. *le même*, lees: la même [page of place]. R. 10 v.b. lees: étonnée *d'appre*[*n*]*dre* que mon Pére etc. R. 12 v.b.: *assurant de tout*, lees: assurand de taout. R. 13 v.b.: *capable*, lees: capaple.

Annotatie:

p. 5: [votre long silence] n.l. vóór hun laatste wandeling op Zaterdag 30 Oct. - [Hélas, etc.] zie collatie. Zij heeft hem dus toen scherpe verwijten gedaan over zijn lange stilzwijgen; dat was haar *plicht* geweest, maar zij heeft er daarna vaak zelfverwijt over en wil daar nu volstrekt niet mee doorgaan in krenkende woorden (heeft zij al van ontrouw gesproken?). Zij wil het juist weer goed maken. Hij vergeve het haar! Hij heeft gelijk; zij zal stil en tevreden zijn en niet zo aan zichzelf denken, maar aan zijn moeilijk leven (maux, douleurs, désastres).

p. 6: [waereldze zaaken] departijtwisten en de lasten die zijn ambt hem in verband daarmee oplegt. - [vie triste et languissante] bij stiefmoeder en stiefzuster, en een vader die door overmatige drukte vaak humeurig is en haar gemis weinig vergoedt. - [Trago] zie collatie. Die ‘horrible scène’, dat ‘affreux spectacle’, waarvan de meid het verhaal heeft gedaan, ‘en étouffant presque dans ses pleurs’ vindt slechts verklaring in de executie van het harde vonnis over dezen Oranjeklant, dat de Leidse hoofdschout Van der Marck ondanks door den Prins geboden opschorting wegens gratieverzoek toch had doorgezet; vijf jaar tuchthuis, dan tien jaar verbannen; en geseling op het schavot. Die terechtstelling had echter plaats

op 5 November, en niet op 5 October, zodat wij moeten aannemen, dat Netje zich in de datering van den brief heeft vergist. Het pamflet *Voornaamste... Levensbyzonderheden van den alom beruchten broodbakker Adrianus Trago alsmeede deszelfs sententie en executie* (Knuttel 20923) neemt allen twijfel weg door de medegedeelde byzonderheden omtrent het gedrag van het slachtoffer tijdens de tenuitvoerlegging van het vonnis: ‘hij zat, geduurende dat zyn Sententie en Vonnis geleezen wierd, te schryen als een Kind, en schreeuwde zo hard, toen hy gegezeld werd, dat men het een heel eind ver kon hooren’. Een tweede veroordeelde, een jongen van tussen de zestien en zeventien jaar, verblikte noch verbloosde, toen zijn vonnis gelezen werd, maar schreeuwde, toen hij gegeseld werd, ‘zo goed als Trago’. - Het vonnis van Trago is den 2en November 1784 gewezen en ‘geresumeerd en gepronuncieerd den 5den dezelver maand’ (crimineel Klagtboek... der stadt Leyden, inv. rechterl. arch. nr. 3, fol. 48 verso). Zie voorts *N. Ndl. Jaarb.* 1784, p. 1271, 1839, 1843 v., 1852; *De Vaderlandsche Staatsbeschouwers* (door Elie Luzac) I, 306 vv. en 367-412, zeer uitvoerig over de bevoegdheidskwesties; B.'s *Gesch. d. Vad.* XII, 63; *Gedenkb.-Bild.* (1906), Plaat V. - [la discription pour une seconde fois] onjuist uitgedrukt. Bedoeld zal zijn: het verhaal, haar gedaan door de dienstbode, nu te herhalen op schrift in den brief. - [votre obligeante lettre] de brieven van B. aan haar zijn helaas niet bewaard gebleven. De inhoud en toon van deze epistels zijn blijkbaar heel anders geweest dan die van de brn. aan Cath. Reb.; de laatste zweepten haar en eigen hartstochtelijke verliefdheid op, de eerste doelden op een geleidelijk inperken en

dempen van een genegenheid, die liefde heten wilde.

p. 7: [les beaux vers] een gedicht op haar zelf? Waarschijnlijker is, dat hij haar enkele uitgezochte, oudere gedichten heeft aangeboden. Netje hoort hem daarin tot haarzelf spreken ('m'entretenir... par écrit'; den brief schreef zij later). - [mon Père... déjà à la Haie] die snelle tocht naar Den Haag zal geweest zijn om de schandelijke krenking van het gratierecht van den Stadhouder, in de overhaaste executie van het vonnis tegen Trago, den dag tevoren. - [11 of 12 brieven schrijven, enz.] wellicht voor haar vader, die behalve advocaat ook boekhandelaar-uitgever was? Heeft B. haar vroeger daarbij ook wel eens geholpen? Vgl. p. 15 en 16 over het pennen-snijden.

182. Anne Luzac aan Bilderdijk, 12 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1e. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 10-11; *Historia* 1942, 79.

Collatie E.H.: P. 11, r. 8 v.b. achter *te maken* invoegen: welke ik als dan nog voor UWED: zou kunne behouden; - R. 9 v.b. lees: 't is bij *mij* maar enz. - R. 10 v.b. achter *te vergeevs* invoegen: Ik ben geen Meisje, die een Heer voor de gek kan houden en die door zoete voorwendzels zig zal laate misleiden. - R. 11 v.b. achter *niet* een puntkomma en den br. vervolgen: maar ik twijffel er zeer sterk aan en ik geloov ook dat UWEDS: gemoed van zulk een slegte handelwijs omtrend mij ten volle overreed is en dat 't niet noodzaakelijk is dat ik er UWED: verder van overtuig. Ik agt 't onnodig van mijn gezondheid gewag te maaken, wijl UWED: er zo weinig deel in gelievd te neemen! eevenwel kan ik UWED: melden, dat UWEDS: gedrag dezelve veel gekrenkt heeft en mij geduurende drie nagten den slaaprust ontnoomen. Zie daar 't geen ik UWED: te zeggen had: Ik hoop dat 't genoegzaam zijn zal, om er u zelvs na te kunne rigten. (Ik heb de eer, enz.). - De br. is onderteekend: N. Luzac.

Ten opzichte van de spelling in *E.H.* en in *Historia* geldt hetzelfde als bij vorige brn. is opgemerkt.

Annotatie:

p. 11 *E.H.* (coll.): [mijn gezondheid] vgl. p. 194 m.

183. Anne Luzac aan Bilderdijk, 12 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A 1f. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 11-12; *Historia* 1942, 79-80.

Collatie: P. 11, r. 5 v.o. achter *reproches* invoegen: qu'on soit capable de faire. R. 3 en 2 v.o. achter *serviroient:* peut-ètre. P. 12 r. 2 v.b. achter *regrets* vervolgen: et de me jetter entre vos bras pour implorer votre grace et vous solliciter ardament d'agréer mes excuses que je ne s'aurois trop vous réitairer. R. 3 v.b. lees: de ne point les rejetter *mais daignez les accepter et* accorder mon pardon. R. 8 v.b. lees: vos sentiments élevés *sans bornes* que je reclame. Tussen r. 12 en r. 13 is weggelaten de zin: Oui je vous avoue cher Ami, franchement que je n'ai pu qu' exiter votre couroux et votre vengeance. R. 16 v.b. *et si vous vouliez*, lees: si, dis je, vous vouliez. R. 17 v.b. *mille*, lees: mille et mille. R. 20 v.b. *présent. Soiez*, lees: présent et soiez. R. 22 v.b. achter *attachement* invoegen: que je vous ai voué.

De br. is ondertekend: A. Luzac.

Spelling in *E.H.* en in *Historia* als voren.

184. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 19 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11s. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 107-110.

Collatie: P. 108, r. 5 v.b. achter *heil* invoegen: dit wellustig heil. P. 109, r. 1 v.o. *zegel*, lees: regel.

Annotatie:

p. 108: [sinds ik U begeven had] op den avond van Woensdag 17. - [de reis] op den 18en. - [nog geen half vijf ure des morgens] om half vijf vertrok ‘van buyten’, d.i. van het Leidse veer, bij het Zieken, de marktschuit, die doorgaans ook enkele passagiers medenam. De eerste schuit in het gewone veer voer pas af om vijf uur. (Heerenboekje 1784; Jaarb. *Die Haghe*, 1909, 282).

p. 109: [Uw verblijf] op het Zieken, langs het Spui, waar de schuiten vertrokken. Vgl. p. 174 b. - [zeer laat aangekomen] B. zal omstreeks negen uur in den morgen reeds in Leiden zijn aangekomen; de reis naar L. duurde ongeveer 4½ uur (Jb. *Die Haghe*, zelfde pl.). Men kon rechtstreeks per schuit vandaar naar Amsterdam reizen, op drie manieren; o.a. 's middags met de marktschuit (Wagenaar, *Amsterdam* II, 507; Fuchs, *Beurt- en Wagenveren*, 199). Heeft B. in Leiden misschien een paar

uur vertoefd, om er de Luzac's te bezoeken? Vgl. *E.H.* 12-13.

185. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 20 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11u. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 111-112.

Collatie: Van Vloten heeft dezen br. abusievelijk *na* i.p.v. vóór den volgenden geplaatst.

Annotatie:

p. 112: [n o g e e n d a g l a n g e r] de 20e Nov. was Zaterdag. Op Zondag vielen er geen of weinig zaken te doen. Zo zou terugkeer tot Maandag 22 of Dinsdag 23 moeten wachten. - [b e z i g h e d e n v a n m i j n a m b t] welke 'bedwelmendste' advocaatsbezigheden had hij toen te Amsterdam (pp. 110, 112, 114)? Op politiek gebied, hetzij i.v.m. de naweeën van de zaak Trago voor den Stadhouder en in St. v. Holl. (Vgl. *Ndl. Jaarb.* 1784, p. 1850), hetzij i.v.m. maatregelen tegen dreigenden oorlog met Jozef II en besprekingen van Willem V met de pensionarissen De Gijselaar enz.? Vgl. ook *E.H.* 13 (6 Dec.), en reeds 86 (31 Aug.).

186. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11t. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 110-111.

Collatie: Van Vloten heeft dezen br. met den vorigen verwisseld. In den datum onder den br. is een drukfout geslopen; lees: 1784.

187. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 22 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11v. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 112-114.

p. 113: [Woensdag avond] den 24en.

p. 114: [het licht enz.] vgl. br. 180, *E.H.* 106.

188. Johannes Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 23 Nov. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 8b. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 114-115.

Vgl. brn. 159 en 205: *E.H.* 86 en 129.

189. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 2 Dec. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11w. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 115, midden.

Collatie: P. 115, r. 2 v.d. br. *tot nu toe*, *2 ure*, lees: tot nu (2 ure).

190. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 3 Dec. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11x. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 115-116.

191. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 6 Dec. 1784.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 132-133.

p. 132: [De bewuste maagdebrief] *Adelhilde aan Eerrijk*, *Bloemtjens* 1-15, *DW* IX, 445-450. In dit gedicht heeft B. ongetwijfeld de onstuimige liefdedrift van C.R. geteekend (*Bloeml.*-Wille, 17). - [de Romance] *Olinde en Theodoor*, *Bloemtjens* 113-135, *DW.* I, 3-16, *Bloeml.*-Wille 280-291, met annotatie. Olinde zal wel een variatie zijn op Odilde en dit is een andere vorm van Adelhilde. In deze romance is wel mede de wrakke aanvang van de huwelijksverbintenis getekend (*B.*-Wille, XVI). Vgl. Zijderveld, *Romancepoëzie* 106-109; die een andere opvatting heeft dan Wille, t.d. op grond van een niet voldoende

aangewezen oude ms. toelichting, die van B. zelf zou zijn, maar die nergens terug te vinden is. Zij lijkt onwaarschijnlijk, gezien str. 39. En wie zouden de daarin toegesproken ‘jonge heeren’ zijn? - [h e t w e z e n d e r R o m a n c e] vgl. ook het gedichtje *De Romance*, *DW.* XIII, 25.

p. 133: [P.S.] zie de verklaring van het slotcouplet bij Wille, *Bloeml.*, 291. - [b e l e m m e r d] in verwarring geraakt.

192. Anne Luzac aan Bilderdijk, 6 Dec. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A 1g. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 13; *Historia* 1942, 80.

Collatie: P. 13, r. 7 en 8: *belovte maakt schuld* cursiveeren. R. 12 v.b. *N.*, lees: Nodel. R. 15 v.b. de woorden *er van* moeten worden geschrapt. R. 17 v.b. *U*, lees: UWED. R. 18 v.b. lezen: dat zou mijn hart, die U zo teer bemind te sterk pijnigen enz. R. 21 v.b.: ook hier ontbreekt het woord *u* in het hs., evenals in r. 22. R. 22 v.b. achter *zeggen* is de volgende pericoop weggelaten: Voorleede Zondag heb ik 's namiddags voor 't [eerst] op de kelderkamer geweest en heb er den avond gepasseerd. Den volgende dag heeft Kuipers afscheid genoomen, 't geen mij zeer veel plaisir deed, gelijk gij kund begrijpen, want men is juist nooit op die Heeren gesteld. Die zelvde middag heb ik ook voor 't eerst in d'eetzaal gegeeten. - Het vervolg aldus te lezen: Ik had mij gevleid, dat UWED: van de partij zoude geweest zijn en ik de eer gehad zou hebben, U een lekker kopje the te schenken (die post heb toen 's Zondags weer op mij genoomen om dat ik niets te doen had), maar dit genoegen heb ik weer niet moge[n... ge]nieten; eevenwel heb ik deeze, dat ik UWED: kan verzeekeren, enz. - Onderteekening: Netje Luzac. - Spelling in *E.H.* en in *Historia* als bij haar andere brn.

Annotatie:

p. 13: [N o d e l (zie collatie)] wellicht is hier de Lat. dichter en philoloog Jan Adam Nodell bedoeld (± 1755-1814); leerling van Joh. Schrader te Franeker, later rector te Dokkum en elders, zeer lang te Rotterdam. (V. d. Aa, *Biogr. Wb.*, Hofman Peerlkamp, *De vita*, enz. 543 v.; zie ook Wille, *Van Goens* I reg.). Had B. zelf soms zo iets uit een zijner Lat. dichtbundeltjes aan haar verteld? - [V o o r l e e d e Z o n d a g (id.)] 28 November. [v o o r 't e e r s t o p d e k e l d e r k a m e r ; v o o r 't e e r s t i n d'e e t z a a l] zij is blijkbaar ziek geweest en weer voor 't eerst op: ze heeft de post van thee schenken *weer* op zich genomen. Kelderkamer: kamer boven den kelder gelegen, waarheen men dus met enige treden moet opstijgen. - Van Vloten's commentaar is dus wel zeer onjuist. Door Netje's ziekte, wellicht reeds een gevolg van den tweestrijd waarin zij blijkens beide vorige, vlak na elkaar geschreven brieven zich bevond, is het B. nog zwaarder gevallen, den knoop door te hakken. Vgl. br. 182. Blijkbaar is zij eind Nov. en begin Dec. vrij lang en ernstig ziek geweest. In br. 209, weggelaten ged.

bij Van Vl. - zie collatie daar -, blijkt zij kort geleden ‘lang genoeg in Doctors handen te zijn geweest’. - [K u i p e r s (id.)] Stellig Dr Henricus Cuypers, ‘practiseerend doctor’ te Leiden van 1777-1827 (Heerenboekjes). - [I k h a d m i j g e v l e i d enz.; d i t g e n o e g e n h e b i k w e e r n i e t m o g e n g e n i e t e n] B. verkeerde er dus blijkbaar nog geregeld in den huiselijken kring. Op den 3en Dec. moet Elie Luzac B. hebben bezocht: hij dient dan een mede door B. ondertekend request in, betr. een geldquaestie met een A'damsen juwelier, die ten onrechte een rekening had gepresenteerd voor zijn vrouw. (Alg. R.A. H.v.H. port. 3221; zie Bijlage G.).

193. Anne Luzac aan Bilderdijk, 11 Dec. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1h. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 14-15; *Historia* 1942, 80.

Collatie E.H.: De br. is ondertekend: Netje Luzac. Spelling in *E.H.* en in *Historia* als in haar andere brn. Vgl. ook volg. br., ann.

Annotatie:

p. 14 *E.H.*:

[J e c r o i o i s a u s s i etc.] zij heeft naar allen schijn een kort briefje van B. ontvangen, dat haar verwijten afwees met veel nadruk op trouwe, ongestoorde *vriendschap.* Ze wil echter nog niet begrijpen (vgl. Thijm in *De Gids* 1876, 318). Ze beaamt wel telkens die vriendschapsverhouding, maar houdt vol, ze met meer te verbinden. - [l a m o i n d r e p e r f i d i e] vgl. br. 209 (*E.H.* 20, onder). - (vos bontés infinies dont vous m'avez comblée) vgl. br. 179 ann.

194. Anne Luzac aan Bilderdijk, 15 Dec. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1i. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 15-16; *Historia* 1942, 81.

Collatie E.H.: P. 15 *E.H.*: r. 10 v.b. *ne cesse*, lees: ne cesse pas. R. 11 v.b. *affreuses*, lees: les plus affreuses. R. 13, 14 v.b. *mélancolie*, lees: mélinquolie. R. 11 v.o. *venir me voir*, lees: de me venir voir. P. 16, r. 9 v.b. aanvullen met: et j'attends après vous. De br. is ondertekend: Netje. Spelling: als voren.

Annotatie:

p. 15 *E.H.*: [l o n g s i l e n c e] zij telt dan het korte briefje van ± 9 Dec. niet mee. - [p a r c e q u e v o u s m' a v i e z é c r i t] in den brief, waarop br. 193 het antwoord was geweest.

195. Anne Luzac aan Bilderdijk, 16 Dec. 1784.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1j. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 16; *Historia* 1942, 81.

Collatie E.H.: P. 16, r. 4 v.o. (*pour*), lees: et. De br. is ondertekend: N. Luzac. Spelling: als voren. *Solliter* door v. Vl. verbeterd in: solliciter; *comment que* in: comment.

Annotatie:

p. 16 *E.H.*: [p a r l a b a r q u e] de brieven van B. aan haar persoonlijk moeten blijkbaar buiten weten van stiefmoeder en stiefzuster haar bereiken. Waarschijnlijk ontving en opende zij de post voor haar vader, zoals zij ook voor hem correspondentie voerde. Nu hij in Den Haag is, zou brief van B., uitwendig herkend, vreemd aandoen. Haar persoonlijke brieven aan B. worden in het geheim ter post gebracht. Vgl. *E.H.* 7 m en o. Haar vader onderstelde bezoek van B. (*E.H.* 15 m.) en B. zal aan *hem* bericht van verhindering wegens koortsaanval gezonden hebben. (Van Vloten's voorstelling heeft geen grond.)

196. R.M. van Goens aan Bilderdijk, 1 Jan. 1785.

Copie Mij. Ltk. cod. 1620.

De originelen van dezen en den volgenden brief schijnen reeds lang verloren; noch in de Mij. Ltk., noch bij De Jager vinden wij iets over de herkomst der copieën. De twee afschriften van br. 197 hebben soms enig verschil, en een enkele duidelijke fout. Sommige woorden kunnen wij niet verklaren, of herstellen, zonder tot gissingen de toevlucht te nemen.

N. Jaarsavond.

V.G. biedt zijn saamenvoudsel aan den Bijgeroepenen Bilderdijk, en herstelt hem met dank zijn *Van Haren*[1] daar hij niets met wederbren-

1) *De Geuzen*, van Onno Zwier van Haren, opnieuw uitgegeven door B. Deze uitgave, in Juli '84 al grotendeels afgedrukt, was thans reeds geheel gezet: de opdracht was gedateerd Wintermaand 1784. Maar de kwestie, wie als uitgever zou optreden, met wellicht ook andere moeilijkheden, hield ze nog enige maanden buiten den boekhandel. Van G. kreeg dus als vriend een afdruk (misschien nog zonder titelblad) lang voor de verschijning. Vgl. br. 97ann.: p. 159 o. Dit briefje geeft een proeve van vertaling van bastaardwoorden, naar analogie van die, welke O.Z. van Haren, evenzeer spottend, heeft opgenomen in de *Aanteekeningen* op zijn *Geuzen*, in B.'s uitg. II 278-279 (1785), 2e dr. II 62-63 (1826).

ging tot *achem*[2)] ingewederintegend heeft, doch zich ongezang-godind met het vervolg van deszelfs blijspeelachtige lading van platbataafsche overbrenging van wildachtige woorden, waar uit eensdeels de lichtheid van zulk een behagendheid, en anderdeels de juistheid van de klanktekening van den Hr. B. daar over samenstaat. Met dat al zou het hem vermaak doen als de Hr. B. hem had kunnen uitvouwen waarom zijn Oom de Stedehouder bewonderaal Schrijver, met den punt *Stedehouder Bevelhebber der gelovigen* gevanzegeld word.[3)] Want de Hr. B. heeft in zijne eeting een feil begaan, door *den gelovigen* te laten drukken met een slagsel daar voor, en dus zijn eenen armen Oom in twee van een-dragende mombakhuyzen te overgedaanteeren.[4)]

Maar nu word het al te gek, mijn Vriend, en daarom adieu, en een beter jaar dan de vorigen! mondeling zal ik u een grap verhalen, die ik met die caricatuur van v. Haren heb aangevangen, hebbende het afgeschreven aan iemand gezonden met verzoek van mij in de vertaling te helpen als een serieuse zaak. En die, waarschijnlijk in geen vrolijke luim zijnde, heeft geen gedachte gehad, dat het een badinage zijn kon, en mij dus zeer serieus er op geantwoord, en verscheiden praeallabele vragen gedaan, onder anderen in welke taal het moest overgezet worden etc. Zoo verre kan het humeur en de eerste indruk veroorzaakt door de voorstelling eener zaak iemand van den weg brengen. Eene psychologische of anthropologische experientie, zooals ik verzekerd ben, dat gij zoo gaarne doet als ik. Adieu, mon cher ami.

2) Heeft Van G. gezocht naar iets over Atjeh, dat in het Ndl. toen Achem heette? Misschien i.v.m. een der Van Goensen, die in Indië er mee te doen hadden (b.v. de vermaarde Rijklof in 1663-4)? En tevens om den strijd der O.I.C. tegen hen in den jongsten tijd? Zie *Ndl. Jaarb.* 1784 en '85 i.v. Maatschappij (O.I.). Van H. prees in gedicht en ophelderingen Rijklof v. G. ten zeerste (ed. Bild. 80 en 297). O.Z.v.H. had in zijn *Agon* (1769) en zijn *Leven van Joannes Camphuis* (1772) zich in de gesch. der Nederlanders in O. Indië verdiept. Van Goens kende beide: zie zijn *Catalogue* (1776) nrs. 6670 en 13947.

3) Vgl. 1e dr. II 279: Vervolgens keerde Z.H. te rug naar zijne zodanige huizinge als door Gezanten bewoond worden (Hotel; zie b.v. *Ndl. Jaarb.* 1747, 419), in 't Voorhout; verzeld zijnde door den Vierendeelmeester Algemeen Burmania, den Stedehouder Bevelhebber, den Geloovigen Schrijver, eenen Engelschen Gelijken met den Hoosband enz. - De Luitenant Admiraal Schrijver was een Oom van Van Goens. In den 2en dr. wijst B. op de fout in de punctuatie en deelt hij mede, door dezen 'vroeg beroemden en ongelukkigen geleerde' daarop gewezen te zijn (II, 64). Maar hij verbeterde ook *den* tot *der.*

4) Na restitutie der 'vertaalde' bastaardwoorden zouden wij deze alinea aldus willen lezen: Van Goens biedt zijn compliment aan den Advocaat B. en restitueert hem met dank zijn *Van Haren*, daar hij niets met rapport tot Atjeh(?) in gerencontreerd heeft, doch zich geamuseerd met de series van deszelfs komische charge van platbataafsche translatie van bastaardwoorden, waar uit eens deels de faciliteit van zulk een plaisanterie en anderdeels de juistheid van de notitie van den Hr. B. daar over consteert. Met dat al zou het hem pleizier doen, als de Hr. B. hem had kunnen expliceeren, waarom zijn Oom de Luitenant-Admiraal Schrijver met den titel *Stedehouder Bevelhebber der Gelovigen* gedesigneerd word. Want de Hr. B. heeft in zijne editie een feil begaan, door *den gelovigen* te laten drukken met een komma daar voor, en dus zijnen eenen armen Oom in twee differente personen te metamorphoseeren.

197. Bilderdijk aan R.M. van Goens, 1 Jan. 1785.

Copie Mij. Ltk. cod. 1620. Gedrukt, naar een andere copie: Dr. A. de Jager's *Nieuw Archief voor Nederl. Taalkunde* (1855-1856), 221.

Na de samenvousels van de Heere V.G. met alle voortuigening van witheid hertegend te hebben, zo diene kortelijk ter uitlichtiging van de aangebondene uitdrukking van *Bevelhebber der gelovigen*, dat dezelve niets anders aftekent dan het eenige woord van Bewonderaal, gelijk het de Heer V.G. voordraagt te benoemen: namelijk Amiraal, 't welk men kwalijk Admiraal schrijft: van welk Berglandsch[1)] woord het voorste deel *Emir* of *Amir*, *Hoofd* of *Bevelhebber* tekenmaakt (medevormig aan 't gene het eigen stelzel bij ons afzangteekent); terwijl men de eindpaling *aäl*, van de gelovigen uitvoudt. (doch het geen beter naar de waarspraking goddelijke overgedragen zoude worden) zijnde van het stelsel *el*, of *al*, waar van ook *alla* aföevert.[2)] - De Toegeroepen B. is gem. Heer wel toegebonden voor de aan hem gedane medegiftiging van den misvat in de stippeling van dat stapsel, welke hij gaarne (ware 't mogelijk) zoude inbuigen uit te feilen: waar toe hem de hermerking van den Heere V.G. op zelfgesteld heeft door hem als een' eigen naam te doen herbuigen, het geen hij dus verre als een' aanstuitelijken gemedestarnd had. - Voor 't overige hoopt de Toegeroepene, zoo het den Heere gerechtigheidsraad[3)] meêkomen zal, zijn WelEdgest. heden een kleine bezichtiging te doen: waar toe hij, ter medekerking van de mij-uwelijke[4)] herbrengingen, tusschen ons onderstandhoudende, doorzending verzoekt te mogen toehouden.[5)]

1) B. moet wel bedoeld hebben: Arabisch; wij vinden echter nergens het woord Arabië zo vertaald; wel woestijn.
2) Vgl. B.'s *Geslachtlijst* I (1834): ‘verbasterd uit Emir Almumenin, d.i. Vorst der Geloovigen’.
3) Conseiller de Justice (au département d'Allemagne). Zie B. ten Brink, *R.M. van Goens*, 112 n., 189.; en *Brieven van Van Goens*, ed. Hist. Gen. I 67, 68. Willem V had hem dien titel gegeven, zonder werkelijken dienst in zijn Duitse bezittingen, bij het opgeven van zijn Nederlands ambt.
4) Mutueel. Vgl. G.J. Vossius, *Etymologicon Lat. Ling.*: mutuum: juxta Jurisconsultos ex *me* et *tuum.*
5) Dit antwoord van B. op br. 196, zouden wij, na restitutie der ‘vertaalde’ bastaardwoorden, aldus willen lezen: Na de complimenten van den Heere V.G. met alle protestatie van candeur gerescontreerd te hebben, zoo diene kortelijk ter elucidatie van de geadstringeerde uitdrukking van *Bevelhebber der gelovigen*, dat dezelve niets anders designeert dan het simpele woord van Bewonderaal, gelijk het de Heer V.G. prefereert te benoemen: namelijk Amiraal, 't welk men kwalijk Admiraal schrijft: van welk Arabisch woord het voorste deel *Emir* of *Amir*, *Hoofd* of *Bevelhebber* significeert (conform aan 't gene het eigen thema bij ons denoteert); terwijl men den terminant *aäl*, van de gelovigen expliceert, (doch het geen beter naar de etymologie goddelijke getranslateerd zoude worden) zijnde van het thema *el*, of *al*, waar van ook *alla* deriveert. - De Advocaat B. is gem. Heer wel geobligeerd voor de aan hem gedane communicatie van de méprise in de interpunctie van die passage, welke hij gaarne (waar 't mogelijk) zoude inclineeren te emendeeren: waar toe hem de remarkatie van den Heere V.G. a mis à même door hem als een' nomen proprium te doen reflecteeren, het geen hij dus verre als een appellativum had geconsidereerd. - Voor 't overige hoopt de Advocaat, zoo het den Heere Conseiller de Justice convenieeren zal, zijn WelEdgestrenge heden een kleine visite te doen: waar toe hij ter contemplatie van de mutueele rapporten, tusschen ons subsisteerende, permissie verzoekt te mogen attendeeren.
Vgl. over deze beide brn. B. in *Nieuwe Taal- en Dk. Versch.* III, 162-163: ‘de zaak was... even zoo zeer als in 't voorbeeld door Van Haren bygebracht, opzettelijk in 't belachelijke

geworpen, met geene gangbare, maar gezochte Etymologische of gants opgeraapte vertalingen van de in omloop zijnde vreemde of bastaartwoorden; en zoodanige spotterny doet volstrekt niet ter zake, maar 't blijft waar, dat de zuiverheid van de volkstaal, voor zoo verre zij wezendlijk en zonder verwarring van denkbeelden verkrijgbaar is, eene wenschelijke zaak voor een Natie zij'. - Voorts B.'s critiek op de badinage van Van Haren in zijn *Opheldering*en achter *De Geuzen* (1e dr. II, 279-281; 2e dr. II, 63-66).
De Jager geeft den br. blijkbaar naar een andere copie; varianten: waarsprakiging, afleertoogt (verschrijving voor afhertoogt = deduceert?), op den zelfden gesteld, berichtiging. - In Dl. IV van zijn *Archief* had hij al afgedrukt B.'s *Verslag betrekkelijk de Bastaardwoorden*, in 1809 door dezen uitgebracht in de Tw. Kl. v.h. Kon. Inst.

198. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 18 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11ij. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 117-118.

Collatie: P. 117, r. 3 v.o. lees: in elkander *en met elkander.* P. 118: datum 1784, lees 1785. R. 4 van het naschrift: *wat*, lees: want.

Annotatie:
Er is een hiaat van ruim zes weken in de brn. aan C.R. Men kàn vermoeden dat dit samenhangt met de brn. van Netje Luzac in dezen tijd en dat enige brieven zijn weggelaten. Dat de verhouding tussen B. en C.R. op 20 Dec. ongestoord innig was, blijkt uit haar gedicht *E.H.* 116. En Van Vloten héèft geschift (zie br. 101ann.); zo ergens, dan kan hier een en ander weggewerkt zijn, zoals ook *in* de brn. van Netje L. (zie nos. 182 en 192), om de verklaring van Bilderdijks handelwijze te bemoeilijken en hem in een ongunstiger daglicht te stellen, als tegenwicht tegenover het z.i. geretoucheerde beeld van Da Costa. - Men kan echter ook aan andere oorzaken denken; vlg. ann. br. 211. - Wat dezen br. betreft: B. was op 16 Jan. naar A'dam gegaan (zie *E.H.* 134 o). Hij is in dezen tijd ook nog de raadsman van den bij het Hof in ongenade gevallen *Philippus Verbrugge;* een te zijnen behoeve door B. gesteld request van den 15en Jan. is door V. later gepubl. in de *Copieën van echte stukken* enz., 36-41 (vgl. p. 149-150 n.). p. 118: [u i t s t o r t t e] d.w.z. zou uitstorten.

199. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 19 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 11z. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 118-120.

200. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 20 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12a. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 120-122.

Collatie: P. 120, r. 6. v.b.: *kunt* eenmaal te schrappen. P. 121, r. 3 v.b. lees: dat *die* wartaal.

201. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 21 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12b. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 122-124.

Collatie: Boven den brief: Mijne dierbare! - P. 124, r. 5 v.b. lees: maar we vragen *geen* wedermin. R. 10 v.b. lees: en *woedend* beminnen. R. 14 v.b. lees: als bedaarder *oogenblikken 't mij* toelaten.

202. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 22 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 124-126.

p. 125: [Wie is het...wien gij bedoeld hebt?] verm. is hier verband met br. 207 en werd door C.R. gedoeld op een wandaad (diefstal? of een soort chantage?) van De Mikker. Jegens haar Ouders, en jegens haar zelf? Vgl. p. 201 o. De Mikker was blijkbaar arm. Op 11 Jan. had hij *pro deo* aangifte gedaan van het plotseling aan de pokken overlijden van zijn oudste kind, een jongetje van drie jaar (begr. reg. 's-Grh.). Zijn Vader, Nicolaas De Mikker, heet in een pamflet uit 1784 'Bankroetier' (*Echte Naamlijst* enz., vgl. p. 39 n.).

203. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 23 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12d. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 126-127.

p. 127: [de kortheid van den Uwen] vgl. br. 130, *E.H.* 59, en *DW.* X, 23.

204. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 24 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12e. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 127-128.

Collatie: P. 127, r. 1 v.o. *aan uw lippen*, lees: op uw lippen. P. 128, r. 2, 3 v.b. lees: uwes Bilderdijks.

Annotatie:

p. 128:

[u w l i e f d i c h t s t u k j e n] Van Vloten denkt aan het gedicht *Beschouwing*, van 20 Dec. (*E.H.* 116, naar hs.-U.B.A'd.). Vgl. over de slotregels Huet, die ze afdrukt naar *E.H.*, zonder de daar aangegeven wijzigingen (*Lit. F. en Kr.* IV, 203-204) en zie voorts in *Bild.-Gedenkboek 1906* de reproductie van het hs. uit de verz.-Ten Br. Andr., met juist omgekeerde veranderingen in den voorlaatsten regel (tgo. 112). B. zal den eerst door haar gedichten vorm hersteld hebben in de hem toegezonden copie. - Dit gedicht zal hier echter, gezien de datering, niet bedoeld zijn. Eerder komt in aanmerking - B. is al een week van huis - het 44-regelige *Aan de Maan*, gedicht tijdens een periode van afwezigheid van den minnaar (hs.: verz.-Ten Br. Andr., B.-M.):

Ontvang mijn eerbiedvollen groet,
Eerwaarde nagt-godesse!
Het oog, waar mede ik op u staar,
Dat tekend reeds mijn bede.

Des avonds wen ik u beschouw,
Herdenk ik al de weelde,

Van toen 't geluk mij nog omgaf,
En Eulogeet me omhelsde.
Uw fakkel was voor ons ten licht
Door zombre bosschen henen,
En dekte voor ons aangezicht
Den effen weg met zilver.

Sla gij, aanminge Hekate,
De zuchtjes gaâ, die 'k slake!
Zij voeren 't hart mijns minnaars mee,
Wen ze uit mijn boezem vliegen!
En 't geen Hij dagt, dat ijl' tot mij,
En wat ik denk te hemwaert!
Zo zij uw gunst ons bei gelijk,
En toonen wij u hulde!
En dit, en meerder gunst bewijs,
Moog ons gestaâg verzellen!
Dan roem ik ze op mijn zangrig riet:
Dan, in 't erkentlijk harte!
Ex tempore.

205. Johannes Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 26 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 8c. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 129-130.

Collatie: Van Vloten heeft dezen br. met den volgenden verwisseld.

Annotatie:
Vgl. brn. 159 en 188, *E.H.* 86 en 114.

206. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 27 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12f. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 128-129.

Collatie: Van Vloten heeft dezen br. met den vorigen verwisseld.

207. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 28 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12g. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 130-132.

Collatie: P. 131, r. 2, 3 v.b. lees: en van alle wraak gezuiverd. R. 12 v.b.: *Hij*, lees: hij.

Annotatie:

p. 130: [zoovele vruchtlooze stormen op Uw achterhouding] Er kan verband zijn met br. 202, maar die achterhouding is blijkbaar reeds langer door B. gevoeld, en vergeefs bestreden, maar als begrijpelijk, vaker mondeling dan schriftelijk. Op 23 Sept. '84 drong hij ook in brief tot oprechtheid, vertrouwelijkheid (br. 169, *E.H.* 96 v.). Dat De Mikker in het spel is, lijdt geen twijfel. C.R. had bij hem ingewoond, hij verrichtte klerkendienst bij Van Goens, die op vriendschappelijken voet met hem stond (zie p. 165 n). Hij zal ook de bemiddelaar zijn geweest van de kennismaking van B. met C.R. (zie p. 160 o). Wat had zij nu te zijnen opzichte voor haar minnaar steeds verborgen? Wij kunnen aan drie dingen denken: 1. een innige verhouding van haar met De M. in vroeger tijd;

2. omgang met een anderen man vóór de kennis aan B., waarvan De M. te veel wist; 3. het telkens vergen van geldelijke hulp van haar of door haar invloed van anderen (b.v. haar ouders) en met zinspeling op wat hij over haar omgang met B. zou kunnen bekend maken. Het eerste schijnt volstrekt uitgesloten: dan zou B. heel anders gedaan hebben, dan wij zien. Voor het tweede vinden wij nergens wezenlijken grond, en B. zelf was overtuigd, haar eerste liefde te zijn (*E.H.* 62). Zijn uitingen in dezen brief p. 130 o., 131 o. en 133 m. zouden op zo'n onthulling kunnen wijzen, maar een andere opvatting is ook mogelijk. Het derde schijnt in elk geval aan geen twijfel onderhevig, en past ook bij zijn praktijken van latere jaren. Wilde hij haar in eigen geknoei min of meer betrekken? - [moest koopen] d.i. zou moeten kopen. - [den Afgod] van eigenzoekelijkheid, van geldingsdrang.

p. 131: [van wraak zuiver hield,...] zij vulle zelf in: vergeten, verloochenen. Want zij, die De M.'s lelijke praktijken zo lang door haar zwijgen dekte, eist nu wraak, streng en onmiddellijk. B. tracht haar van dien eis terug te brengen met religieuze, ethische, practische argumenten. - [hem... miskennen, hem hoonen] hem, d.i. ‘den God van zachtmoedigheid’. Men bedenke dat B. hier spreekt in striemende, haar tot bezinning drijvende, ironie; in de volgende alinea's spreekt hij zijn gevoelens rechtstreeks uit. - [Wat is er van het overige?] blijkbaar heeft De M. behalve haar ouders ook nog anderen uit hun omgeving afgezet of opgelicht. B. staat hier voor moeilijke vragen: zal zij haar eigen schuld ten laatste toch nog kunnen en willen inzien (131 o., 133 b.), en eindelijk zich in volle oprechtheid (132 o.) aan hem geven; of zal hij met haar moeten breken? Dat kàn

(en mag) hij niet (130 o., 132). Moet hij opspraak, oneer over zijn aanstaande vrouw riskeren? Zal hij dan den ijverigen, maar onbetrouwbaren en vrijpostigen assistent aan de kaak kunnen stellen, of dient hij (de ergste gaten te stoppen - vgl. *E.H.* 125 - en) den gevaarlijken man te ontzien en te paaien? Dit laatste is zijn eergevoel te machtig. Hij kiest straks den middenweg: den man klaar doen blijken, dat men hem doorziet, hem aanhouden onder stage controle, en tot zwijgen nopen uit eigenbelang, hem daarbij ook de kans geven tot betering (volg. br.).

208. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 30 Jan. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12h. Gedrukt: *Eerste Huwelijk* 132-134.

Collatie: P. 133, r. 3 v.b. *haat*, lees: hart. P. 134, r. 1 v.b. *gevonden*, lees: gehouden. R. 9 v.o. achter *uren*: melieve, reeds de halve uren.

Annotatie:

p. 133: [het bedorven hart van den booswicht] De Mikker. Vgl. *Briefw.-Tydeman* II, 84. Dat daar De Mikker bedoeld is, heeft J. Hovy aangetoond; zie S.W.F. Margadant: *Een proces van Mevr. B.-W. over een valsch codicil*, 1796-1797, in 27-28e *Jaarversl. Bild. Mus.* (A'd. 1937). Hovy vermoedde terecht dat ook in dezen br. (en den voorg.) De Mikker is bedoeld. Margadants bezwaar, dat 'de onwaardige' in 1785 geen kinderen had, blijkt fictief te zijn. - [Sints meer dan een half jaar werk ik steeds om mij van hem te ontslaan] C.R. is sedert een half jaar en veertien dagen bij de De Mikkers weg; vgl. p. 174 b. Maar hij bleef in dienst van B. - [obligatie van f 100 tot een geschenk aan zijn kinderen] op Nieuwjaar 1785 had De Mikker twee kinderen: een zoon, geb. Sept. '81 en overl. 11 Jan. '85 en een dochter, geb. Mrt

'84. Zie *Mengelpoëzije* ('s-Grh. 1789), 31, 99, 170, en p. 199 m.

p. 134: [onder mijn oog zou hij braaf kunnen zijn,... character zoo zwak als het zijne...] vgl. *Gesch. d. Vad.* XII, 68-69 bij verhaal over den aanslag van Mourand, een jaar later (Mrt. '86): ‘jong mensch vol ijver, maar met weinig vastheid van karakter... (dien) ik veel als Notaris en Copiist gebruikt had’. Dat B. daarmede op De Mikker doelde, blijkt uit stukken in het Kon. Huisarchief: wij vinden hem ook daar in onmiddellijk contact met Hess, bij een door hen beiden georganiseerde, den Prins overigens niet welgevallige, request-beweging

van 170 Haagse burgers, op 1 Nov. '85, i.v.m. 's Prinsen verwijdering uit de residentie (Arch. Prins Willem V, 18, 228; corresp.-Reigersman, 9 en 10 Nov. '85: De M. blijkt den Prins 'weinig bekend', Hess echter 'in 't geheel niet'). - Zie voor De Mikker pp. 216 en. en 232 a.; voor Hess brn. 241 en 249.

209. Anne Luzac aan Bilderdijk, [1 of 2] Febr. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1k en 1. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 17-20; *Historia* 1942, 81-83.

Collatie E.H.: De br. is eerst gedateerd 19 Januari, daarna: Februari, waarbij het cijfer 19 verkeerdelijk is blijven staan. Er zal, om den volgenden brief, 1 of 2 hebben moeten staan. P. 17, r. 15 v.o. achter *gedagt* lezen: dat ik u scheinheiligheid nimmer zoude kunnen ontdekken en (dat uw enz.). R. 3 v.o. achter *ontfong*: Ja, gewisselijk: Judas heeft insgelijks zijn Heer met een kus onder schein van vriendschap verraden, 't geen gij ook hebt zoeken te doen wanneer UWED: met schoone woorden valsche zoenen kwaamt geeven, zonder dat uw hart het in waarheid meenden. R. 2 v.o. *misleiden*, lees: verleiden, en vervolg: en op een slegte weg moogelijk te willen brengen. - P. 18, r. 3 v.b. achter *dit kan:* in geen goed hart. - Na r. 4 vervolgen: Derhalven kan ik niet denken, dat UWED: een eedelmoedig, maar wel een laag Character hebt, zelfs nog erger als de Heer B...d. Want anders zoude gij uw geheel anders jeegens mij gedraagen hebben en van het vertrouwen dat ik in uw stelde geen misbruik gemaakt hebben. Maar dit leerd hoe weinig staat er op een mensch te maaken zij, en dat in hem niets anders dan onstandvastigheid te vinden is. Daar is dan niet als die op den Onveranderlijke vertrouwd, die nooit te vreezen heeft, en op wiens hoope hij nooit beschaamd hoeft te worden. - R. 9 v.b. achter *vervat is* te lezen: die de pligt omtrend God en zijn Naasten voorschreifd, die het bedriegen en geveinsdheid verbied en er de zwaarste straf opdreigd! - R. 13-14 v.b. *het oogmerk bereiken*, lees: bereiken aan het oogmerk. - R. 15 v.b. achter *als dat* is weggelaten de zin: Gij zult waarschijnelijk denken dat is om mij te wreeken, maar dat zij verre. - R. 16 v.b. achter *te brengen* vervolgen: waar aan gij misdaadig zijt. - R. 17 v.b. achter *smert:* en mijn hart het meeste grievd. - Achter r. 22 v.b. aanvullen: ik moest nog eenige slaapelooze, koorssige en onrustige nagten doorbrengen; ik moest nog eens in Doctors handen koomen, waar in ik niet lang genoeg geweest was. - R. 8 v.o. achter *vinden*: want men krijgt altoos loon naar werken. 't Zal uw moogelijk nog wel eens berouwen; maar niet voor dat het te laat zijn zal. Gij zult uw oneerlijke handelwijs wel eens herdenken; te minste indien uw geweeten nog niet is uitgedoovd, en gij zult ondervinden het geen ik uw heeden zeg. Nu zult gij mij kwaalijk neemen dat ik u dit onder het oog breng; dog misschien zal er nog een dag koomen, dat gij er mij op uw bloote knieën voor zult danken. Want (ik kan enz.). - P. 19, r. 8 v.b. achter *boek:* Ik koom binne kort in Den Haag en dan zou ik mogelijk andere dingen

doen en zeggen, die uw nog onaangenaamer zijn zou, en uw toonen dat men met geen Meisje kan doen wat men wil en dan maar weer bij een ander te gaan; maar anders (vergeeve ik enz.). - Onderteekening: N.L. - P. 21, r. 1 v.b. *point*, lees: point du tout. Onderteekening A.L. - Spelling, buigingsuitgangen enz. door Van Vloten op tal van plaatsen verbeterd; ook in *Historia* nog niet geheel volgens het hs.

Annotatie:

p. 17: [zes weken...voorbijgegaan]uit de verandering van datum (zie collatie) onderaan den brief maken wij op, dat hij al op 19 Jan. geschreven is, maar met het voornemen, de verzending uit te stellen, tot zes weken verlopen zouden zijn na zijn laatsten brief (ontv. 16 Dec.). Het toont nog eens weer, hoe moeilijk het haar viel haar illusie op te geven, zelfs nu zij zekerheid had verkregen, dat hij sinds maanden ‘zijn geluk bij andere had gezocht’.

p. 18: [nog erger als de Heer B...d (collatie)] verm. B.'s ‘lieve vriend’ Brand, die dagelijks in de omgeving van Netje's zwager Le Jeune verkeerde (zie p. 172 b.). Hij was toen nog niet gehuwd; de datering van den *Bruiloftszang* (*DW.* X, 273 vv.) is foutief; lees: 1785 (ondertrouw 24 April). Waarschijnlijk hebben Le Jeune en zijn vrouw door Brand afdoende kennis gekregen van B.'s verhouding tot C.R. Woesthoven (misschien wel met goedvinden of op verzoek van B.?; hun vriendschap althans bleef ongestoord). Het ligt voor de hand de oorzaak van Netje's

slechten dunk van Brand's karakter daarin te zoeken, dat zij weet had van zijn rol in dezen, waarvoor zij hem allerminst dankbaar kon zijn, hoezeer zij God danken wilde voor de ontdekking op zich zelve (p. 17). - [Ik moest nog eens in Doctors handen koomen (collatie)] vgl. p. 194 m.

p. 19: [mijne brieven... terug te zenden] B. schijnt het niet gedaan te hebben; want hoe kwamen zij anders in het bezit van B.'s dochter en - via H.W. Tydeman - van B.'s kleindochter? Zie voorw. *E.H.* Zo missen wij ook de 'teedere brieven', die B. aan A.L. had geschreven (pp. 18, 20), en de gelegenheid, te zien, van welken aard en van welken tijd die tederheid was; zij zullen bij A.L. zijn gebleven, en, hetzij nog door haar zelf, of na haar dood door anderen, zijn vernietigd. Of heeft de ruiling toch plaats gehad? Dan zou B. zelf zijn deel hebben vernietigd, en Netje het hare bewaard, maar dat later afgestaan hebben aan Catharina Rebecca door bemiddeling van haar stiefmoeder. Zie *E.H.* 22. - [het boek] *Mijn Verlustiging*? vraagt Van Vloten. Het is wel heel onwaarschijnlijk, dat B. zulk een boek aan *dit* meisje ten geschenke zou hebben gegeven. Vgl. haar opvatting van liefde aan slot van dezen brief (p. 21). Wij kunnen ten hoogste gissen, dat hij enige losse bladen van den eersten druk heeft samengevoegd met een paar prijsdichten, zo ongeveer als hij vroeger voor zijn nichtje Pelgrom de Bie had gedaan (vgl. p. 20 m.). Een ex. van *De Geuzen* als aan Van Goens? Het is zeer de vraag, of zij er belang in stelde. De schenking zal wrsch. vóór de ons overgeleverde corresp. gedaan zijn. 'Het (mij geschonken) boek' kan echter ook wel geheel buiten B.'s werk gelegen hebben. Non liquet. - [D'une amante infortunée, etc.] waar Netje dit

gedicht, dat zij zo bijzonder toepasselijk achtte op zich zelf - zeker ook wel, omdat het den weg tot terugkeer zo ruim open stelde - gevonden had, weten wij niet.

p. 20: [perfidie?... des choses que j'entendois journellement de vous] vgl. br. 193 (*E.H.* 14 m.), en ook 178 (over brief van zuster). Die herhaalde verwijten of waarschuwingen op grond van kwade geruchten kan zij hem eind Nov. en begin Dec. hebben gedaan, maar ook wel vóór het begin der ons overgeleverde correspondentie: zij kenden elkaar reeds zo lang en haar pretentie was veel ouder dan Oct. '84. Vatte zij hier ouder en jonger verleden samen (‘ne vous ai-je pas dit *toujours*’ etc.), ook verzekeringen van hèm uit vroeger en later tijd? Heeft zij bepaalde verklaringen van B. onwillekeurig wijder strekking toegeschreven dan zij feitelijk hadden? Heeft B. op het laatst haar navragen met advocatenhandigheid gepareerd, of óók met een leugen ‘om-bestwil’ gestild? Bij de schaarste en de één-zijdigheid der gegevens mogen wij tevreden zijn, de hoofdtrekken van deze merkwaardige ‘liefdesgeschiedenis’ - van deze vriendschap die (aan één kant) liefde wilde heten - met overtuiging te hebben kunnen aanwijzen, en er in berusten, omtrent menig detail in het onzekere te blijven. Wanneer wij met inachtneming van alle beschikbare gegevens tot een welsluitende voorstelling kunnen komen, waarin goede, eerlijke bedoelingen aan weerszijden, bij tweeërlei zwakheid en tweeërlei misverstand, het gehele geval duidelijk beheersen, en waarbij de karakters onaangetast blijven, noch in het belachelijke vallend ter ener, noch in het verachtelijke ter anderer zijde, dan is het onbetamelijk, een visie op te dringen, waarbij de ene partij de verpersoonlijkte valsheid lijkt en de andere de vervolgde en mishandelde onschuld. En dit te meer, wanneer daartoe het toch al eenzijdig

getuigende materiaal door schifting, besnoeiing, onjuiste ordening, smalende, tendentieus gissende toelichting, wordt aangevuld en pasklaar gemaakt.

210. Anne Luzac aan Bilderdijk, 4 Febr. 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; A. 1a. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 21; *Historia* 1942, 83, met reproductie op p. 84.

Collatie E.H.: Het hs. is onjuist gedateerd: 1784. - Opschrift: WelEdele Heer! - P. 21, r. 14 v.o. lees: zag ik mij *vrij* liever enz. R. 14-13 v.o. achter gedompeld lezen: eer ik mij aan zulk een gruweldaad schuldig maakte. - R. 12 v.o. lees: dezelve *ook* op aarde enz. R. 6 v.o. lees: in alles voorspoedig mag wel gaan. - De br. is ondertekend: A.L. Spelling enz. bij Van Vloten als vorige brn.; in *Historia* dit maal volgens het hs. (de reproductie).

Annotatie:

p. 21: [D a a r i s d a n n u n i e t s m e e r] zij heeft, naar blijkt uit hetgeen verder volgt, een wrsch. kort antwoord ontvangen tot afscheid: wij vangen de erkenning van het feit der andere liefde, en de toewensing van een beteren partner er hier van op (r. 8-9 en 5-6).

211. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 11 Maart 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12i. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 135, boven.

Collatie: P. 135, r. 8 v.b. *mag*, lees: mocht.

Annotatie:

Er is weer een hiaat van bijna zes weken in de brn. aan C.R. Uit dezen tijd zijn de laatste twee brn. van Netje Luzac. Vgl. br. 198 ann., p. 198 b. Wij vragen ons weer af: zijn er verscheiden brieven weggelaten en weggedaan, waarin over haar gesproken werd? Maar noodzakelijk lijkt de onderstelling toch niet. De brieven, hier en eerder, tot den dag van het huwelijk (21 Juni), zijn doorgaans slechts geschreven, wanneer één der beiden buiten Den Haag vertoeft, niet van huis tot huis binnen de stad. Ook tussen 9 April en 14 Mei zijn er geen brieven, zonder dat het iets met Netje L. zou kunnen te maken hebben; eveneens tussen 22 Mei en 21 Juni. Tweemaal dus nog weer een hiaat van circa vier weken. Men kan aan andere oorzaken denken. Zij hebben zich einde 1784 de rechten van echtgenoten aangematigd, de werftijd is voorbij, de bezitstoestand is facto ingetreden; B. noemt haar 16 en 25 Mrt ‘wederhelft’ (*E.H.* 137, 138). De brieven krijgen, bij alle voortgezette ontboezemingen, toch zekere rust, en wat meer reëels en zakelijks, als tussen man en vrouw. - Medio Febr. heeft B., ‘ten sterkste beleedigd’ door enkele van zijn brieven, zich geheel los gemaakt van *Philippus Verbrugge;* op verzoek van den Prins wikkelt hij echter de zaken betr. een nieuwe toelage op voorwaarde van vertrek uit Holland, nog met hem af (*Copieën van echte stukken*, a.w. 50, 55-56). - Op 8 Maart heeft C.R. ter gelegenheid van zijn verjaardag, den Prins een dichterlijke hulde gebracht: *Aan Zijne Hoogheid*, *op den agtsten Maart* 1785, door O(dilde), afz. gedr. met een 10-regelig gedichtje van B. vóórin (Knuttel, 21076; *DW.* X, 283). Een bombastisch vers, dit maal niet gemitigeerd door B., zooals het vers op de R'damse requesten (zie p. 162 b.). Hs. van C.R. in de verz.-Ten Br. Andr.

p. 135: [M i j n r e i s ... k o r t ... w e l d e n k e n d p o s t i l j o n] prinsgezind koetsier op den wagen. Had zij gevreesd voor een aanslag op B. bij zijn reis in den ‘nacht?’ Vgl. twee volg. brn. met ann. (o.a. ‘de hand

eens moorders’). Zou wel de reis Den Haag - Amsterdam bedoeld zijn? of eer een kleiner tocht vanuit A'd. en terug, waarbij avond of nacht betrokken was? Hij zal toch wrsch. na bruiloft van zuster M.P. Woesthoven op 7en te A. gebleven zijn. - [z o n d a g a v o n d] vgl. br. 160, *E.H.* 89. - [o n s a v o n d u u r] na 't klokslag van half 10: br. 145, *E.H.* 71 b.

212. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 12 Maart 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12j. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 135-136.

Collatie:

P. 136, r. 7 v.b. *en uitgestort*, lees: in u uitgestort.

Annotatie:

p. 135: [U w t o e s t a n d] op 8 Sept. is Louise Sibilla B. geboren. - [U w e b e m i n n e n -

p. 136: d e z u s t e r] Maria Petronella, geb. 25 Oct. 1760, in 1784 verloofd met den 27-jarigen A'damsen notaris Samuel Elter en op 7 Maart 1785 te Amsterdam gehuwd, waar zij reeds eerder woonde op de Keizersgracht, verm. ook toen reeds ten huize van nicht Van Onna (Koll. I, 152, 169 n.; Wap 34). C.R. is met

B. ter bruiloft geweest: *DW.* X, 39-45. De voorzang van C.R. in de verz.-Ten Br. Andr. (slotregel: En Gij, mijn Eulogeet, Gij zult (ik verg het u) mijn feestmuzijk vervangen). Vgl. br. 226, M.-I, 134.

[gevaren van den Nacht] hij *wil* den ochtendwagen nemen, want de middagwagen komt in donker aan, tussen 8 en 9 uur. Vgl. (zij het voor omgekeerde richting) *E.H.* 140 o. En p. 182 b. - [onze zwarigheden weggenomen] C.R. gaat er logeren: br. 214 vv. - [nicht Van Onna] achternicht van Jan Woesthoven, den Vader van C.R. Hun Moeders waren volle nichten. Adriana van Onna overleed 3-4-1796, op 93-jarigen leeftijd. (Gem.-arch. A'd.). De Elters woonden bij haar in: Keizersgracht bij de Leidsegracht (adres op br. 271). Zij erfden later het huis: Testament van *Adriana van Onna*, gedat. 18 Dec. 1788, Protocol van Notaris E.M. Dorper te A'dam (uittr. Bild.-Mus.).

213. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 12 Maart 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12k. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 136.

Collatie:

P. 136, r. 7 v.o. *eer hij*, lees: nog eer hij.

Annotatie:

p. 136:

[zoo lange afwezigheid] zij zelf zal dus na de bruiloft alleen naar Den Haag zijn teruggekeerd. - [haast... verknochten] blijkbaar was het niet zijn bedoeling, nog meer dan drie maanden met het huwelijk te wachten. Wat was de oorzaak van het lange uitstel? Vgl. br. 219 (*E.H.* 146, r. 3-6 v.b., en 6 v.o.): B. zocht blijkbaar naar een positie die voldoende basis voor gezinsvorming verschafte.

214. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 16 Maart 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12l. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 137b.

Collatie: Het slot van den brief luidt: wees zoo geheel de mijne, als ik mij met hart en zin gevoele.

Annotatie:

p. 137: [zeer wel overgekomen,... redelijk] uit Amsterdam op Zondag 13 Mrt? Heeft hij haar nog niet kunnen bezoeken daarna, ondanks afspraak? Door ziekte? Of tijdgebrek? Vgl. 'slechts één half uur' in vrg. br. - [van hier te gaan] om C.R. naar A'dam te brengen. Zie vlg. brr. - [bij Bymholt vragen] n.l. voor een visite van hen beiden. J.F. Bijmholt was commies ter griffie van H.H.M.-Vrienden van De Mikker (*Mengelpoëzije* 50, 93, 99, 101) en blijkbaar ook van C.R.

215. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 25 Maart 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12m. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 137-139. [C.R. logeert bij nicht Onna en de Elters.]

p. 138: [beproeft] d.i. ervaart, gevoelt. - [geen eeuwige zaligheid heeft een denkbeeld, enz.] d.i. onze voorstelling van de eeuwige zaligheid heeft geen enkele zo heerlijke trek, dat die bij machte zou zijn mijn hunkering naar de volkomen vervulling van mijn liefdesverlangen bij en door U ook maar enigszins te verdringen. B. zegt niet, de hemelse zaligheid te willen verwerpen om de zinnelijke liefdesgenieting te verkrijgen, al weet hij dat het dien indruk zal kunnen maken, en al versterkt hij dien schijn nog door het woord gruwzaam -, maar hij constateert dat zijn denken en voelen zo beheerst worden door het laatste, dat het eerste geheel naar den achtergrond is geschoven. Een dgl. uiting vinden we in br. 224 (*E.H.* 149). De vraag om vergeving 'zoo ik lastere' is een

rhetorische figuur om het hoogtepunt der zinsberoering uit te drukken: hij raakt als het ware aan de grens der lastering, maar overschrijdt die niet. Die-

zelfde hevigheid van gevoelen en zeggen toont de volgende alinea: volslagen onmacht tot werken, razernij, wanhoop, helser dan de hel, enz. Op het eind van den brief overbrugt hij de kloof: die vrouw, dat huwelijksgeluk, is hem door God toebeschikt, en het zal hen, verenigd, toewenden naar God. Vgl. vooral ook volg. br., van twee dagen later (*E.H.* 140).

p. 139: N.S. [uwe verdere verwanten] Nicht van Onna, ten huize van de Elters (p. 204 o) en 'Nicht Woesthoven van den Amstel' en haar broeder (p. 232 b).

216. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 27 Maart 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12n. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 139-141.

p. 139: [wat was ons leven tot dus verre, enz.] vgl. dgl. gedachte in 1796, met betr. tot Kath. Wilhelmina Schweickhart, in *Bloeml.*-Wille, 134 met ann.

p. 140: [u smaad aan te doen, enz.] God bidden om haar liefde te mogen bezitten, zou hebben berust op de gedachte, dat zij hem ook *niet* kon liefhebben. En dat zou onrecht tegenover haar geweest zijn. - [Postwagen... schuiten] vgl. pp. 192 m., 205 b.

217. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 4 April 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12o. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 141-142.

p. 141: [zeer wel... aangekomen, enz.] B. is op Maandag 28 Maart, 2den Paasdag (zie voorg. br.), naar Amsterdam gereisd om C.R. te bezoeken, en is daar gebleven tot Zondag 3 April. - [mijne zuster] Isabella Dorothea; vgl. p. 19 o. Zij is pas in 1788 gehuwd; Van Vloten's aant. is onjuist.

p. 142: [zij was mij altijd het dierbaarste op aarde enz.] denoot van Van Vloten - dit keer weer op het hs. geschreven - is hier misplaatst. Zie brn. 60-62, 64, 67, 68, 134.

218. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 7 April 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12p. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 142-145.

Collatie: P. 144 achter r. 15 v.b. invoegen: hangt ze niet op uwen boezem, en (zou dan...). P. 145 r. 6 v.b. *had*, lees: heeft.

Annotatie:

p. 143: [het gevoelt, wat u ontmoet] bedoelt B., dat men in haar omgeving te Amsterdam vermoedens zal hebben opgevat omtrent haar toestand? De volg. pag. schijnt dat te weerspreken: de 'onbescheiden kus' en het voorbijzien, of niet weten, van haar verloofd zijn. C.R. zal haar toestand wel zorgvuldig hebben weten te verbergen; en als ongewone, en daarbij wat coquette, schoonheid zal zij zeer de aandacht hebben getrokken. En zij heeft daarover - argeloos of opzettelijk - zich bij hem beklaagd, en daardoor zijn jalouzie gaande gemaakt: die kus zit hem geweldig dwars; als dat zo kan toegaan, moet zij liefst maar van alle bezoeken afzien (p. 144). - [door geene afwisselende voorwerpen] d.i. niet door afw. voorw.

p. 144: [hangt mijne beeltenis) niet op Uwen boezem?] zie collatie, en vgl. volg. br., *E.H.* 146. Was dit de miniatuur, vermeld *Gedenkboek*-1906, 406, 460, en pl II nr. 5? - [Den kus van de Liefde... dan Gij] Cinthia had zijn schuchtere liefde afgewezen (vgl. p. 20 v.): met Netje Luzac had hem niet meer dan hartelijke vriendschap verbonden, al zou hij ook enigen tijd aan meer gedacht hebben (vgl. p. 185 vv.).

p. 145: [mijn zuster] zie voorg. br.

219. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 8 April 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12q. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 145-146.

p. 146: [d e z e b l i j d e t i j d i n g] van de verkrijging van een behoorlijke positie met het oog op hun huwelijk. Zie p. 205 m.

220. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 9 April 1785.

Hs. Familiearchief-Feith. (Slechte) copie Mij. Ltk. cod. 1620. Gedrukt: *Ts. Ndl. Taal- en Ltk.* 1905, 97-99.

Collatie: P. 97, r. 12 v.b. *best-papieren*, lees: best papieren. In r. 16 v.b. achter *daarom* een komma. R. 7 v.o. achter *tijtels* een komma. R. 1 v.o. achter *opgedragen* nieuwe alinea; geen streep. P. 98, r. 21 v.b. lees: onzes Gemeenebests. P. 99, r. 17-18 v.b. lezen: en gij zult ze zien! om haar vast te houden, en gij zult niet meer ten doel staan enz. R. 11 v.o. *proza*, lees: proze.

Annotatie:

p. 97 b.: [d e G e u z e n] *De Geuzen. Vaderlandsch Dichtstuk.* Te Amsterdam, bij Elwe en Langeveld, 1785. Vgl. over plan, en uitgave, brn. 49, 59, 81, 97, 131 en 196. - [b e s t p a p i e r e n n.l. e x e m p l a r e n)] het was destijds heel gewoon, dat gedeelten van de oplaag van een boek op betere soorten papier, ook wel van groter formaat, werden gedrukt.

p. 97 m.: [m i s d a a n] B. had terstond een gewoon ex. kunnen zenden, in afwachting, dat de uitgever hem het voor Feith gevraagde mooie ex. ter beschikking kon stellen. Het tijdsverloop tussen de verschijning van het boek en het krantenbericht zal wel kort geweest zijn. Vgl. nog p. 195 n. - [h e t H e e l a l] betekent meermalen in B.'s brieven: heel de wereld, alle mensen. - [a f h a n g e l i n g ... o m r i n g t] vgl. br. 80, p. 140 v. - [B o i l e a u enz.] *Satires*, 8, 4: Le plus sot animal, à mon avis, c'est l'homme.

p. 97 o.:

[Voorrede... Opheldering en]
Voorrede van den Uitgever, XXI: ‘Ook was het mijn zaak niet, den oorsprongklijken stijl geheel te veranderen; maar hem aan zich-zelven gelijk te maken, en er eene meerdere waardigheid aan bij te zetten. Wellicht zoude ik hierin bezweken zijn, zo niet de goedwilligheid en belanglooze kunstliefde van mijnen vriend FEITH mij de hand had geboden, zijne waarnemingen bij de mijnen gevoegd en aan de volmaking van dit werk zich gelegen laten zijn. - 't Is aan hem, mijne Lezers, wiens bevallige schrijfwijze zo wel als zijn Dichtsmaak u van elders ten overvloede bekend is, dat dit dichtstuk misschien zijn luisterrijkste verbeteringen verschuldigd is: en wellicht had ik zonder zijn aandrijven nog niet kunnen besluiten, om het in dien staat, waar het tegenwoordig in voorkoomt, u aan te bieden’. Aan het hoofd van de *Opheldering en* een uiteenzetting over de verschillende uitgaven van het stuk van Van Haren (II, 232-239). Daarin over de aantekeningen: ‘Mijn verbeteringen op te teekenen, en de oorsprongklijke verzen er bij aan te halen, zou van eenen arbeid zijn, die zijne verdrietelijkheid niet beloonen zou. Doch ik zal in de Opheldering en, welke Jongkheer VAN HAREN achter den druk van 1772 gevoegd heeft, en waar onder ik nevens die Aanteekeningen, welke hij in den lateren Druk er heeft bijgevoegd, ook wellicht de vrijheid zal nemen, een enkele aanteekening van mij-zelven door te vlechten (die echter door zoogenaamde *texthaakjens* van de zijnen onderscheiden zullen blijven), gelegenheid vinden, zo om de voornaamste plaatsen uit de onvolkomen Uitgave, thands vervallen, als om de merkwaardigste veranderingen en bijvoegsels van den nieuwsten Druk [d.i dien van 1776], aan te voeren, in die versverbetering, welke ik noodig zal achten om er het schoon van te doen gevoelen, door geen Kunst- of

Taalvlekken bezoedeld' (237-8). - [t i j t e l s ... p r o n k e n] de *Brieven over verscheiden Onderwerpen* waren in 1784 begonnen te verschijnen met de volgende titels achter den naam des auteurs: Lid van de Mij. der Ndl. Letterk. te

Leyden, van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen en verscheiden Dichtlievende Genootschappen. - [opgedragen] de Opdracht 'Aan Zijne Hoogheid' (I-VIII), gedat. Wintermaand 1784, voluit ondertekend: Willem Bilderdijk!

p. 98 b.: [ter perse gelegd] vgl. br. 81, ook aan F.: t.a.p. 93 m. - [Valckenaer] zie over hem pp. 134 m., 136 b., 138 m., Bijl. C.

p. 98 m.: [Hoogeveen ... overgeven] vgl. br. 97, aan F.: t.a.p. 96 m. en br. 131, Br.-I, 124. - [Gij denkt er niet aan] te verstaan als: Uw denken, uw logica zegt op deze algemene vraag: natuurlijk niet. Maar t.o.v. recht en waarheid bij 'de opkomst onzes Gemeenebests' kunt gij vrijelijk uw verstand buiten werking stellen. - [Barnevelts zaak enz.] daarover in de *Ophelderingen* van Van H., vermeerderd door B.: II, 320-322. Van Bilderdijk o.a. het volgende: 'Mag ik... onze Natie... wenschen, dat zij eens aflate, haar Historieschrijvers voor Leeraars in 't Staatsrecht of dat der Volken te houden! Zij zal, gelooft men mij, er zich wel bij bevinden'. 'De vraag over 't recht blijft toch altijd een geschilpunt van 't Algemeene Staatsrecht'. (320, 322).

p. 98 o.: [geen ijdele namen] vgl. het gedicht *Mijn Leus* van 1784: *DW.* VIII, 379; br. 141ann. - [Om dit te weten, enz.] vgl. 's *Levens Doel* van 1788: *DW* XIII, 11.

p. 99 b.: [Price] Richard Price (1723-1791), Amerik. gezind Engelsman; hij schreef o.a. over burgerlijke vrijheid, en de Amerik. revolutie, en stond in levendige correspondentie met Van der Capellen, die hem hier introduceerde. - [Rousseau] Jean Jacques R. (1712-1778), prediker van het maatschappelijk verdrag, door B.

levenslang verfoeid als een hels product van Filozofenwaan; vgl. *DW.* XIII, 389 en *Verhandelingen*, *Ziel*-, *Zede*-, *en Rechtsleer betreffende*, XVI en 93. - [M a b l y] Gabriel Bonnot de Mably (1709-1785), Frans historicus en philosoof; één der voorlopers van de Fr. Revolutie, en van het socialisme. - [E n w a t u, b e t r e f t] ik kies volop partij, vóór of tegen, heeft B. zo getuigd. Maar *gij*, F. hoeft zo niets te belijden omtrent mij (vgl. enkele regels vroeger citaat uit zijn brief). - [c o m p l i m e n t m a k e n] n.l. van wederkerigen dank, zo min als ik ooit uit geweest ben op dankerkentenis van uw kant. - [G o d n i e t z o u d e n d u r v e n b i d d e n , z o o d e D u i v e l h e t h u n v e r b o o d] in Shakespeare's *Othello*, Act 1, sc. 1 zegt Jago: 'Zounds! sir; you are one of those that will not serve God, if the devil bid you'. B.'s aanhaling zou er op kunnen wijzen, dat hij ook dit stuk gelezen heeft, en al vroeg, lang vóór zijn Londensen tijd; dat hij dááruit te L. geen excerpten maakte, zou daaruit goed te verklaren zijn. Hij had trouwens op ± 18-j. leeftijd uit een Eng. Sh. zich zelf Eng. geleerd. Mej. Dr. Penninck, *Nederland en Shakespeare* noemt onder het vele dat B. kende van Sh. (o.a. p. 136) dit stuk niet. Maar hoe kwam B. hier aan *verbiedt* i.p.v. *gebiedt*? Is er een variant *forbid* naast het gewone *bid*? Er zijn talloze verschillen van lezing tussen de oudste kwarto van het stuk en de folio van 1623, maar *deze* plaats is er gelijk. Had B. zijn citaat uit geen Eng. maar uit een vert. tekst? Niet uit de Nederl. van 1781 (Shakespear's TOONEELSPELEN III); die geeft hier als zo vaak, nonsens. Noch uit Le Tourneur's SHAKESPEARE TRADUIT (1776-1783). Ducis' *Othello* kwam pas in 1792. Nam hij het uit Voltaire's opstel *Du Théatre Anglois*? Daar staat: 'si le diable le leur défendait'. Op twee andere plaatsen, waar Volt. in zijn fellen, spotzieken strijd tegen de grofheden van 'le divin Shakespeare' hetzelfde fragmentje aanhaalt, heeft hij

echter ‘vous le commendait’ (Avert. vóór *Jules César*, en *Lettre à l'Académie*). Opmerkelijk is, dat B. die in de Achtste Bijl. bij *Verh. Dk. en Welspr. m. Wijsbeg.* schrijft, dat Volt. zich beroemt, dat hij den Fransen Milton en Shakespeare heeft leren kennen, dit in hetzelfde opstel *Du Th. Angl.* heeft kunnen lezen (a.w. 2e dr. 216). (Deze aant. verschafte mij prof. Wille).

p. 99 m.: [g a v r i j i n u w h a r t] kijk maar eens even naar binnen. [A n n o n c e s ... i s m i j n z a a k n i e t] ligt niet op *mijn* weg (n.l. hier). Vgl. echter, in gans ander geval, br. 94 (p. 192 v.) met Bijl. E. - [u i t d o e n] heul brengen, baat doen.

p. 99 o.: [z o t t e a a n k o n d i g i n g] in de *Vaderlandsche Courant* van 8 April 1785: ‘De Boekhandelaars Elwe en Langeveld te Amsterdam geven uit... De Geuzen, Vaderlandsch Dichtstuk, in 24 zangen, door den onvergelijkelijken Dichter, den beroemden Willem Bilderdijk. - Zij die slechts eenige weinige kundigheid van

de Historie onzes Vaderlands bekomen hebben, zullen gereedelijk toestaan, dat dit onderwerp, door zulk een dóórkundige pen behandeld, in onze dagen algemeen moet behaagen. Wij zouden de alom geroemde kunde en bekwaamheid van den Heere Bilderdijk te kort doen, indien wij iets meer ter aanprijzinge van dit werkje zeiden; alleenlijk kunnen wij hier nog bijvoegen dat de Dichter in zijne Voorrede hooglijk roemt, de in dezen hem betoonde bijstand van den kunstrijken Heere Feith, zo dat de *twee grootste letterhelden* onzer Eeuwe, dit schoone ontwerp zijn volsten beslag hebben doen verkrijgen'; enz. enz.

221. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 9 April 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12r. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 147.

222. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 14 Mei 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12s. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 148, boven.

223. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 14 Mei 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12t. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 148-149.

Collatie: Het slot van den br. luidt: *teder*, vuriglijk, onveranderlijk! Zoo is *ook* de liefde enz.

224. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 22 Mei 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12u. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 149-150.

Collatie: P. 149, r. 8 v.o. *tederstgeliefde*, lees: tedergeliefde.

Annotatie:

p. 149: [v e r n e d e r t ;..v e r o n g e l i j k i n g e n] blijkbaar heeft zij, zo al geen rechtstreekse verwijten gedaan, dan toch

wel geklaagd over haar dubbelzinnigen toestand. En B. erkent n.h. sch. dat er grond voor is. Maar ook blijkt uit de brieven van dezen tijd, dat hij zich ten zeerste inspant ter verkrijging van de maatschappelijke basis, die voor het huwelijk onmisbaar is (*E.H.* 147: belang... Echtgeluk, arbeid... ophoopt; pressante zaken roepen hem zowel 14 als 21 Mei naar Amsterdam). Hij wil niet geloven, aan slot v.d. brief, dat zij werkelijk aan zijn volsten ernst daarin zou kunnen twijfelen. Zij sterke zich ook aan de hartelijke opneming in de fam. B. - [m i j n b r o e d e r] Johannes, zie p. 91 o.; *Br.*-M. I, 174.

p. 150: [m i j n e Z u s t e r] Isab. Doroth., zie p. 206 m. - [U w Z u s t e r, h a a r m a n e n ... N i c h t Van O n n a] zie p. 204/5. - [O p D i n g s d a g ... w e d e r k o m s t] 24 Mei. Hij is op 21 gegaan, blijkens volg. br. - [g e l i j k] imperatief.

225. Bilderdijk aan J. le Francq van Berkhey, 25 Mei 1785.

Hs. Kon. Bibl. cod. 131 G 30.

Amice,

Toen ik laatstleden Zaturdag[1] bij U was, offreerde UE. mij in geval van nood f 200, - ter leen. Thands zoudt gij mij daar meê ten hoogste plaisieren kunnen, al ware 't maar voor 8 of 14 dagen tijds. Een som van f 300, - die ik ontfangen moest en ruim f 140, - die ik betalen moet, waar van de eerste niet opkomt, maar de laatste wel, noodzaken mij, UE. dit verzoek te doen. - Ik bid U zoo het eenigzins zijn kan, mij daar in te helpen, om dat mijne arrangementen van Huwlijk mij thands extraordinaire kosten geven, en ben altijd, welmeenend en hartelijk

T.T.
Bk.
's-Gravenhage
dn 25n May 1785.

226. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 27 Mei 1785.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 133-135.

p. 133:	[Lazarus' Opwekking] niet bekroond prijsvers van C.R. (zie br. 144, *E.H.* 70, met ann.). - [het MS. zal U toonen enz.] er zijn twee uitgaven, 1785. Eén met titelblad: *Laz. Opw. Ode. Door V.C.R.B.G.W.*, A'dam 1785, naar het hier bedoelde ms. dus, en een latere, ontdaan van alles wat aan B. herinnert: *De Opwekking van Lazarus*, *door Vrouwe C.R.W.* (Mij. Ltk.).
p. 134:	[dit kleene versjen] detoewijding, met compliment aan B. - [v. Cleef] Isaäc van Cleef, de correspondent van Uyl. te 's-Grh. (br. 232); de uitgever, sinds 1778, van Wolff en Deken, en haar trouwe vriend, zie o.a. Ja. W.A. Naber, *Wolff en Deken*, 270. - [mijn broeder] zie br. 224. - [bruiloftsvers] *DW.* X, 41-45. - [vers van mijne Odilde] hs. in de verz.-Ten Br. Andr.; vgl. p. 205 b.

227. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 15 Juni 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12v. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 150-151.

Collatie:	De br. is niet van 25, doch van 15 Juni.

1) Blijkbaar op doorreis van 's-Gravenhage naar Amsterdam.

Annotatie:

p. 150: [o u d e r s , z u s t e r , b r o e d e r s] zie br. 8, p. 19 vv. - [O n z e n t r o u w d a g] de ondertrouw had plaats gehad te 's-Gravenhage op 5 Juni, zie *Gedenkboek*-1906, 50. Het huwelijk vond plaats op 21 Juni te Amsterdam, door Ds. W.J. Calkoen, die door de fam. van C.R. daarvoor gevraagd zal zijn. Nicht Van Onna althans was bijzonder op hem gesteld: vermaakte hem f 1000, -! Dat de voltrekking geschiedde 's morgens vroeg, ten half acht ure', zoals Wap met zoveel stelligheid beweert (24), blijkt niet uit den tekst der inschrijving in het huwelijksregister van de Oude Kerk: 'Dingsdag 21 Juny om half acht uuren getrouwd door Do. Calkoen enz.' Het is evenmin aannemelijk. Er werd vaak 's avonds in de kerk getrouwd; het was alleen duurder en dus voornamer. En B. had op 30 Mei den hoogsten impost op het trouwen betaald (Koll. I, 171n.). Het afhuren

van de roev*en* (plur.!) van de Haagse schuiten op Zondag, voor de Haagse (en Leidse?) relaties wijst ook niet op ‘stilligheid’, maar op veel gasten. En hun komst op Zondag voor een huwelijk op Dinsdag evenmin. - [t e g e n Z o n d a g] vgl. *E.H.* 89, 135, 136, en vooral Br.-M.-I 165.

p. 151: [v o o r h e t o o g v a n h e t H e e l a l] vgl. p. 207 m. Het sluit hier wellicht ook de hemelse heirscharen in. - [u w e n a m a a g s c h a p] vgl. br. 215.

228. Bilderdijk aan Cath. Reb. Woesthoven, 16 Juni 1785.

Hs. U.B. Amsterdam; B. 12w. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 151.

Collatie: Boven den br. *aanbiddelijkste*, lees: aanbiddelijke. R. 13 v.o. *weder*, lees: wederom. R. 7 v.o. *kasten*, lees: koffers.

Annotatie:

p. 151: [E l t e r ..., Va n O n n a] zie p. 204 o. - [O p m o r g e n] Vrijdag 17 Juni gaat B. dus uit A'dam weer naar Den Haag.

229. D. Muller Massis aan Bilderdijk, 21 Juni 1785.

Hs. Bild.-Mus. Amsterdam. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 152.

Collatie: P. 152, tussen r. 12 en 11 v.o. is door Van Vloten de volgende alinea weggelaten: Verschoont bidde ik daar in 't gebreekige, ziet slegts met welk een hart zulks geschiet, dan zal ik mij na wensch van een vrienden pligt gekweete zien, voor wiens vriendschap ik gevoelig ben. - Onder den brief te lezen: N.B. Om rede mondeling nader, verzoeke de Heeren het Dicht niet te laate drukken. - De ‘Feestzang’, gedeeltelijk afgedrukt op p. 153, telt 85 regels. Van het niet opgenomen gedeelte zijn voor ons van belang de volg. verzen:

> Smaakt! met uw vriend, uw Kumpel, blij de vrugt
> Van 't zaat, dat gij in Rhijnlands Erf mogt planten:
> Blijft met hem steeds den troost, waar weeuw en wees bij vlugt! -

Van de ondertekenaars is uitgevallen: J. Renier, S. Theol. Stud. - De spelling van brief en zang is door Van Vl. op tal van plaatsen verbeterd.

Annotatie:

p. 152: [Dk. Muller Massis] Dirk Muller Massis, ‘uit oud Leijdsch bloed’, studievriend van B. en van Kumpel, met wien hij 8 Mrt '83 had deelgenomen aan de z.g. ‘Oegstgeestsche vroolijkheid’. Na de omwenteling van '87 werd hij aangesteld tot vroedschap, later tot secr. der weeskamer, te Leiden. Na 1795 woonde hij op huize Rollencate te Steenwijk. Hij bevrijdde Kumpel door zijn bemiddeling uit Engelse gijzeling en ontving hem te St. toen hij nergens elders terecht kon. In 1808 werd hij secretaris te Kampen, in 1815 weer secr. der weeskamer te Leiden (*Navorscher* 1890, 327; *A'd. Jb.* 1897, 112; Hs. *Curr. Vitae*, U.B. A'd.).

p. 153: [‘Feestzang’] Behalve de Feestzang der studenten, hier gedeeltelijk gepubliceerd naar hs. Bild. Mus., zijn bewaard gebleven de dichterlijke wensen van Vader Bilderdijk (Hs. U.B. A'd. E. 13) en van een zekeren Jacobus van Heun (hs. id. E. 56; naar het schrift te oordelen een zeer bejaard man), beide gedrukt E.H. 154; en voorts de huwelijksverzen van zuster Elter-Woesthoven en zwager Elter (hss. verz.-Ten Br. Andr.). Dat van Le Francq van Berkhey (zie p. 213 n, waaruit Van Vloten citeerde (*E.H.* 154), hebben wij niet kunnen vinden; noch in enige Bild.-collectie, noch in de zeer uitgebreide verz.-Le Fr. v. B. (Gem.

arch., Leiden) bleek het aanwezig. Van later datum zijn bewaard die van Bussingh (kniedicht, 21-7-'85; hs. verz.-Ten Br. Andr.) en van Kumpel (*Cardiophonia* ‘een tijdlang na hunne huwelijks voltrekking geuit’; gedrukt ex. Kon. Ak. Ruim honderd regels. Onderschrift: ‘Dus, o BILDERDYK, zong, door Vriendschap voor u en uwe gade aangedaan, de eenige Vriend, die met u spreekende rechtmaatig zeggen kan: Nulla Dies tam fortibus ausis dissimilem arguerit.’ - Vgl. *Aeneis* IX, 281-2).

230. J. le Francq van Berkhey aan Bilderdijk, ± 21 Juni 1785.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1617. Ongedateerd.

Waarde Vriend,

Veel geluk zie daar een stukje voor uw trouwdag wel spade maar ik hoop welkom. die spade komt komt ook. ik heb geen tijd tot overschrijven. Zoo UW. 't goed vind wilde het doen drukken in dit geval verzoek maar bij R. Snik[1)] die zet uitmuntend op[2)] mijn schrift. Excuseerd het brod, ik betuyge bij Apol dat ik nooit meer moeite aan een vers gehad heb als aan dit 10 dagen agter den ander dan dit dan dat veranderd. Ik wagt er een Lettertje antwoord op en wat suiker[3)] voor me dogtertje anders durf ik je niet afwagte. nu ik heb haast gedenk dat ik volstrekt geen Copy heb en dat dus het Enig is. alles is snipperde snipper. Vaar wel in haast. groet je vrouwtje en soen ze rijs op mijn dichtjes.

vaar wel
de schuit vaart weg
T.T.
J lfv Berkhey[4)]

1) De bejaarde Haagse drukker Joh. Rogatsnik, een vurig Oranjeklant, die ook een deel van Verbrugge's *Post naar den Neder-Rhijn* heeft gedrukt (Sautijn Kluit, *Ndl. Spect.* 1876, 231). Hij was ook de drukker van de *Ouderw. Ndl. Patriot* (1781-'82) van Van Goens, van het *Dankadres* aan prins van Oranje (pamfl. cat. Knuttel 20073, vgl. m. 20625) en van de *Lanterne Magique*, een zeer populaire reeks van orangistische pamfletjes (zie Van Doorninck, *Vermomde en Naaml. Schrijvers* II, 333). Dit blijkt alles uit het onuitgeg. ged. van de corresp. van R.M. van Goens van 1782 en 1783. Hij werd in '83 gestraft met boete van f 3000, - en tijdelijke sluiting van zijn zaak: Knuttel 20455 en *N. Ndl. Jaarb.* 1783, 1117. (Inl. van Prof. Wille).
2) d.i. naar. Dus drukt R. wel vaker stukjes van hem. Hij schijnt dus ook in 1785 nog werkzaam in Orangistischen geest.
3) d.i. bruidssuikers; die de bruiden, althans in de Holl. dorpen, tot einde 19e eeuw royaal plachten rond te delen, en ook dan nòg wel ‘suiker’ te noemen.
4) De handtekening is zeer onduidelijk. Er lijkt te staan: J.W. Bekker of Bikker. Als geschreven door J.W. Bikker is deze brief dan ook ingeschreven bij Mij. Ltk. Men kàn er echter ook J

lfv Berkhey uit lezen. De passus over het dochtertje in den volgenden brief wijst ook sterk in die richting. Stellig is dit briefje ten geleide gevoegd bij den zeer omvangrijken (‘uitgerekten’), schertsenden trippelzang, dien Le Francq van Berkhey aan Bilderdijk, ter gelegenheid van diens huwelijk, toezond (vgl. ann. voorg. br.). Afdoende bleek de vergelijking van het handschrift met een autograaph uit de grote collectie-Berkhey welke berust in het gemeentearchief te Leiden.

231. Bilderdijk aan J. le Franq van Berkhey, 7 Juli 1785.

Hs. Kon. Bibl. cod. 131 G. 30.

Amicissime!

Toen UWE deszelfs missive deed afgaan, was ik op reis van Amstm[1)] en naauwlijks hier, of ik vertrok weder naar Rotterdam, waar 't heel drok voor mij is.[2)] Dit is de reden van mijn late rescriptie. De papieren van Burgersdijk[3)] heeft UWE, mij wel beloofd, doch zijn mij niet ter hand gesteld; maar ik ben door mijn lieve Vrouw alleraangenaamst verrast door uw volgeestig en overschoon Huwlijksvaers[4)], dat wij ten hoogsten admireeren, en waarvoor we u op het hartelijkst onzen dank betuigen; het geen we in de aankomende week mondeling te Leyden zullen komen doen, bij een personeele visite, als wanneer we ook ons aan uw dochtertjen van 't beloofde zullen kwijten.[5)]

Ik had UWE. reeds eer geschreven, maar het zenden van dat dichtstuk op de Haag, heeft het ons later ter hand doen komen, dan Gij dacht[6)]; en reeds etlijke dagen na de afzending verlopen zijnde, wilden we in de te rug reis het compliment afleggen[7)]; doch

1) De brief zal dus van ± 24 Juni zijn geweest.
2) Daar werkte sedert 28 Aug. '84 de ‘souvereine Statencommissie’, en bleef het roerig. Op 13 Juni '85 was ingediend het ‘antidotaal request’ tegen hervorming der schutterij en ‘allerlei nieuwigheden’. Zie voor de R'dse zaken *Gesch. d. Vad.* XII, 59-63 en 175 vv.; Pamfl. cat.-Knuttel 21195 vv. Van B.'s werkzaamheden zijn weinig sporen meer te vinden. Inzake zijn pleiten voor de deelnemers aan het befaamde ‘Speeltogtje op de Maze’: een request van 29 Juli (R.A., H.v.H. port. 6113) en enkele berichten in de *Vaderl. Courant van* 1 en 8 Aug. 1785 (Kon. Ak.). Van 3-29 Sept. en na 27 Oct. '85 - onderbreking wegens ‘voortdurende indispositie’ (totale overspanning) - pleit hij voor Kaat Mossel (vgl. *R'd. Jaarb.* II (1890), 206-209; en *Historia* 1944, 272 vv., art. van Dr v.d. Does). Op het R.A. bevinden zich twee requesten te haren behoeve beide van later tijd: 30 Jan. '86 (H.V.H. port. 6113) en 28 Juni '86 (verzoek tot overbrenging naar Den Haag; id. 5101); vgl. Koll. I. 146n. 4. Voorts één ten behoeve van Klazina Verrijn, van 22 Nov. '85 (verz. tot beh. van haar zaak; id. 3151). Alle requesten uit dezen tijd zijn mede ondert. door den procureur J. v.d. Linden. Zie Bijlage G. - B. verleende zijn hulp aan Kaat Mossel pro deo. De bij res. van de St. v. H. van 24-10-'87 aan haar uitgekeerde procesgelden bedroegen ruim 3648 gulden (*Nav.* 1886, 447).
3) Wrsch. heeft Berkhey B. geraadpleegd over zijn proces met de politieke en academische overheid van Leiden, en had hij daarvoor zich beroepen op stukken van Pieter Burgersdijk, die in de 2e h. 17e E. pensionaris van Leiden en secr. van curatoren der Univ. was geweest. Zie voor beiden *Nw. Biogr. Wb.* IV en VII en voor Bilderdijk als advocaat voor Berkhey diens *Bataafsche Menschelijkheid* 2e dr. 1804, 228-268, waarin de chron. orde echter niet altijd meer juist in zijn geheugen schijnt te hebben gelegen. Vgl. ook nog p. 216 o.
4) Vgl. *E.H.* 154, en de ann. van beide voorg. brn. Het stuk dat Van Vloten gekend heeft, maar Kollewijn niet meer, is nog steeds niet terug te vinden. Wij merken op dat B. niets zegt over drukken bij R. Heeft hij het bij het bezoek afgeraden? Vgl. br. 229 collatie.
5) Zie ann. voorg. br.
6) Het huwelijk was te Amsterdam gesloten, terwijl Berkhey niet beter wist of het zou in beider woonplaats Den Haag gebeuren. Men heeft het gedicht met enige vertraging uit Den Haag naar Amsterdam doorgezonden, waar C.R. het in ontvangst nam.
7) B. en C.R. zijn dus ‘etlijke dagen’ in Amsterdam gebleven, maar C.R. langer dan B., die alleen via Den Haag al spoedig weer naar Rotterdam moest, en daarna zijn vrouw te Amsterdam ging halen, ± 27 Juli.

door gebrek aan tijd is daar van niet geworden. Verschoon, bid ik, de negligence die hier bij begaan mocht zijn, door de drokte van ons nog zoo jong Huwlijk, en geloof mij oprechtelijk,

T.T.
Bilderdijk.
's-Gravenhage
den 7n July 1785.

P.S. de hartlijke groet van mijn Vrouw, zoo aan UWE. als aan de Uwe.[8)] Vale!

232. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 22 October 1785.

Hs. niet meer aanwezig. Alleen het Naschrift gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 135/136.

p. 135: [L u t k e m a n] in 1782 te A'dam overleden. Lid v.h. Leids Gen. In 1785 verscheen zijn nagelaten *Poezij*, waarin ook opgenomen zijn laatste twee, uit het Duits vertaalde toneelstukken: *Codrus*, *of de grondlegging van het Atheensch Gemeenebest*, Treurspel van J.F. von Cronegk, en *Canut*, id. van J.E. Schlegel.

p. 136: [p r a c h t v a n s t i j l] pracht in min gunstigen, ouden zin van: praal, pronk. B. richt zich hier, als vroeger en later, tegen den Latijnsen trant van Seneca en diens moderne navolgers. Hij stelt de Grieken, inz. Sophocles, het hoogst. Hij houdt niet van die *maximes:* de declamatie van algemene waarheden (135), die hij ook bij Cronegk en Schlegel vond. Vgl. o.a. *Treurspelen* II, 150 (in verh. over *Het Treurspel*): ‘praalzieke schittering van spreuken’. - [b a r s t s c h i e r] al heeft B. zich reeds van jaren her verdiept in de theorie van het treurspel, en blijkt hij er in 1787 weer mee bezig (br. 248, vgl. Voorr. *Dood v. Edip.* 1789), de term klinkt hier toch wel erg schel! Symptoom al mede van zijn overspanning? zie ann. volg. br. en aanhef v. dáárop volg.

8) Wist B. niet, dat zijn huishoudster en moeder zijner kinderen, niet zijn wettige huisvrouw was? Zie De Lint in *Nw. Biogr. Wb.* IV.

233. Bilderdijk aan Bern. de Bosch, 29 Nov. 1785.

Hs. Familiearchief-Six te Amsterdam.

WelEdele Heer, hooggeschatte Vriend!

Op het aandoenlijkst getroffen door de tijding van het afsterven van Mejuffrouw UWE waardige Echt- en Hartvriendin[1], kan ik niet dan een verdubbeld deel nemen in UWE zoo billijke droefheid waar van ik het grievende des te sterker gevoele, naar mate ik zeer onlangs op het punt heb gestaan van door een gelijk verlies al het heil van mijn leven en het eenig voorwerp mijner tedere liefde te ontbeeren.[2] Herinnering die mij het hart breken doet, en de tra-

1) Margareta van Leuvenig, overl. 11 Nov. 1785. - Zie over De Bosch. pp. 18 o. 41 m., 106 n.
2) Is deze ziekte van C.R. wellicht mede de oorzaak geweest van B.'s eigen ernstige en 'voortdurende indispositie' in October, waardoor de zaak tegen Kaat Mossel gedurende die gehele maand moest worden geschorst? In hofkringen was het gerucht doorgedrongen dat B. gek geworden was. De oorzaak had men daar gezocht 'au dérangement de ses affaires pécuniaires', verergerd door zijn huwelijk met 'une jolie personne absolument sans fortune' - 'une grande imprudence' - en zijn edelmoedigheid, die hem voor onvermogende cliënten buitensporigen arbeid deed verrichten. Men had er Vader Bilderdijk in gemoeid, die met f 4000, - hulp heeft geboden. Op 24 Nov. wordt zijn voorlopig herstel bericht. (De Larrey aan Prins Willem V, 11 Oct. en 24 Nov. 1785, Kon. Huisarchief; (zie Bijlage F. Voorts *E.H.* 196); vgl. echter ook B.'s eigen mededeling, aanhef volg. br. en *Br.*-M.I, 141 b. (erge ziekte in najaar 1785).

nen, dewelke onze vriendschap en mijn plicht aan de smart Uwer WelEd. verschuldigd zijn, met te meer drift en warmte doet vloeien! Vergun des, WelEdele Heer, dat ik UWE zoo oprechtlijk als onopgesierd van deze mijne ware gevoelens verzekere en eenen plicht bij Dezelve aflegge, die mijn hart zoo heilig en dierbaar is, en waar aan ik, alleen door mijne afwezigheid uit de Hage[3)], tot heden verzuimd heb te voldoen. De Algoede God, Hij, die mij genadig voor den gevreesden slag heeft behoedt, en die UWelEd. zoo vele jaren de liefde, tederheid, en gelukkige samenleving van eene beminnende en beminde Echtgenoote verleend heeft gehad, matige dezen Uwen weedom, verzachte hem en sterke UWelEd. door zijne onbegrijplijke genade, waar door Hij ons Alles is! En Hij behoede UWelEd. lang in gezonden staat naar den wensch en bede van Uwe welmeenende vrienden, onder wie ik het mij een bijzondere eer rekene, mij te mogen stellen, terwijl ik met de volmaakste hoogachting mij teekene,

WelEdele Heer, Hooggeschatte Vriend,
UWelEd. Ootmoedige Dienaar,
W. Bilderdijk.
's-Gravenhage
den 29n Novr 1785.

234. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 30 Nov. 1785.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 136-138.

p. 136: [d e v i g n e t t e n] wrsch. voor *Lazarus' Opwekking* (zie p. 210 m.), zowel als voor de *Bloemtjens*. Beide voeren het jaartal 1785, doch zijn blijkens de volg. brn. aan U. pas later verschenen. Recensie *Vaderl. Letteroef.*: 1787, I, 302 vv. Zinspeling in den *Post v.d. Helicon* (1788) no. 5 (39): 'Deeze Zangster heeft zich onlangs met een mandje met bloemptjes vertoond' (onlangs!). Vgl. *Br.*-M.I, 144; en over B.'s etskunst p. 99 o. Daarover ook brr. 237, 238, 240.

p. 137: [d e b e w u s t e v o o r r e d e n] uit den samenhang moeten wij wel opmaken, dat B. een voorrede voor zijn *Olinde en Theodoor* bedoelt; hij zal die met een ons onbekenden brief hebben gezonden. In br. 191 (MI, 132v.) vroeg hij geen raad over een voorrede, zomin als hij daar sprak over een afzonderlijke uitgave. Dit plan moet later opgekomen zijn. De bladen waren al afgedrukt, zij het nog,

3) Voor de Rotterdamse zaken; vgl. p. 213 m.

blijkens volgende brieven, zonder de vignetten. B. volgt U.'s raad door ‘suppressie van het stukje’: van die voorrede dus, die niet vereenzelvigd moet worden met het citaat, gedrukt vóór de *Ol. en Th.*, maar iets zal geweest zijn als hetgeen aan *Adelhilde aan Eerrijk* voorafgaat: niet den vorm, maar den inhoud betreffend. - [versmaat] *Bloemtjens* 116, 2.1 (*D.W.* I, 477 boven) was abusievelijk

door den zetter het woord vers-maat gedrukt met een lange s, zodat het een vorm van versmaden leek. - [b l a d z i j d e 7 r e g e l 6] *D.W.* IX, 446, r. 11 v.b.

p. 138: [s c h r i j f s t e r] Adelhilde. - [a l s e e n m i s s t e l l i n g] B. bedoelt niet, een misstelling op p. 7 terecht te brengen op p. 116 in een boek van 136 pp. maar dit: als gij toch nog om die éne foutieve letter een geheel vel wilt gaan herdrukken, breng dan ook die andere, m.i. belangrijker verbetering aan. Dat kan eenvoudig als erratum onder op de bladzijde (natuurlijk op de laatste van het boek).

235. Bilderdijk aan J. le Francq van Berkheij, 22 Jan. 1786.

Hs. Kon. Bibl. Cod. 131 G 30.

Amicissime!

Onze processen blijven schoon in statu, en dit valt aanmerkelijk tot ons voordeel.[1] Ik verlang echter, daar 't einde van te zien.

Doch iets anders. Eens heeft U.E. mij f 100, - geavanceert, en te vooren had UE. nog eens een rekeningtjen voor mij aan Heyligert[2] betaald. Heeft U.E. daar ook aanteekening van? Zoo ja, wees zoo goed mij te melden, hoe veel dit geweest zij. Ik moet anders een hoop met quitantiën doorzoeken, die met mijn verhuizen[3] alle door elkaar geraakt zijn.

1) Dit *kan* voordeel opleveren; wanneer n.l. ambtswisseling beter gezinde rechters kan doen verwachten. Het jarenlange slepend blijven heeft Berkhey echter geen baat, maar ruïnering gebracht, naar zijn relaas in *Bat. Menschelijkheid* (o.a. 2e dr. 243: 'Bilderdijk zoo geoccupeert, dat er delai op delai viel').
2) Vgl. p. 135b. Patriottisch boekhandelaar.
3) B. is op 1 Aug. '85 van Papenstraat 13 (bij Bongaartz) verhuisd naar Princegracht 32, waar vóór hem woonde zijn vriend de Adv. van Spaan (bewijs: hs. 3A c 14 U.B.-A'd.; vgl. *DW.* X, 240). In 1867 is door de zorgen van Wap in perceel Prgr. 32 een gedenksteen onthuld (*Gedenksteenplaatsing te 's-Gravenhage* enz. 1867).

Ook vind ik dat mijn voormalige Klercq[4)] verzuimd heeft te registreeren de Declaratie van onkosten, op de Diminutie[5)] tegen Chastelein[6)] c.s. gevallen. UWE. zou mij singulier veel plaisir

4) Turnbull de Mikker, in Oct. '85 door hem weggejaagd wegens een ‘verraderlijk vergrijp tegen den Stadhouder en mij’. Vgl. pp. 165 o. en. en 201 o. *Briefw.-Tyd.* II, 84. Dit vergrijp is ongetwijfeld geweest het uitbrengen van de toelage die Van Goens genoot, en waarover de *Gazette de Leyde* wist te publiceren. Men gaf hiervan aan het Hof eerst de schuld aan B. zelf, die toen in een toestand van ‘égarement’ zou hebben verkeerd. Hij bleek echter totaal onschuldig: een bediende van Van G. die een gedeelte van het ‘pensioen’ geïnd had bij den kassier Blancken, en kort daarna door V.G. was weg gejaagd, had uit wraak de zaak uitgebracht. De Mikker verrichtte ook allerlei betaald werk voor Van Goens. - Brfw. De Larrey - Willem V, 11 Oct. en 24 Nov. '85; zie bijl. F.

5) Verminderingsprocedure betreffende een declaratie (*Hollandsch Rechtsgel. Wb.* van Franc. Lievens Kersteman, A'd. 1768). Vermoedelijk ging het tegen te hoge rekening van Berkhey's procureur Keerwolf, die hem in den steek het met indiening van onjuiste declaratie van 5 à 600 gld. (zie Berkhey, a.w. 245).

6) Mr. C.P. Chastelein, schout van Leiderdorp, secr. van de Universiteitsvierschaar, wegens gebruik van valse handtekeningen vervolgd en op 5-2-'87 vervallen verklaard uit al zijn ambten en verbannen uit Holl., Zeel., Utr. en W.-Frl., nadat hij in Juli '86 reeds uit Leiden was gevlucht. Het Crim. Klachtboek van de Univ. viersch. 19 Litt. Q 2e Loco 1786-1787 geeft al de procedures tegen Ch. (Alg. R.A.). Zie over dien opgeblazen patriot en laaghartigen vijand van Berkhey die met zijn kornuiten dezen in jarenlange procedure, ondanks juridischen bijstand van Bilderdijk en Elie Luzac, financieel te gronde wist te richten, de *Opheldering*en in diens a.w. *Bat. Mensch.* passim. Vgl. ook *Pol. Kruyer* 1785, no. 221.

doen, mij dezelve te rug te zenden, op dat mijn boek eens in orde gerake. Ik zal er dan tevens onze Conventie omtrent die Declaratie[7] op aan teekenen.

Hartelijk groet ik UWelEd., de Juffrouw[8], en Uwe kinderen. Zoo doet ook mijn vrouw, die ik geloof dat wederom zwanger is.[9] - Vale, ac nos, uti

T.T.
Bilderdijk.
's-Gravenhage
22 Jan. 1786.

236. C.R. Bilderdijk-Woesthoven aan J. le Francq van Berkheij, 8 Maart 1786.

Hs. Kon. Bibl. cod. 131 G 30.

Op gistere heeft mijn Man het pakket en hedenmorge UWEd. brief ontvangen. Welke zal beantwoord worden, doch deze is dienende ter geruststelling van UWED: wat de bezorging belangt, mijn man is wegens dolle en aanhoudende kiespijn geheel buiten staat tot schrijven, bij wiens groet ik de mijne voege aan UWED. en de Juffrouw:

WelEdele Heer
UWED: DW: Dienaares
C.R. Bilderdijk.
den 8 Maart
1786.

237. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 27 April 1786.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 138-139.

p. 139: [reeds eenige vignetten gezonden] vgl. brr. 234, 238, 240.

238. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 2 Juni 1786.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 139-141.

p. 139: [heb ik begonnen te etsen, te schilderen] vgl. p. 99.

p. 140: [de plaatjens van de Geuzen] vgl. Br.-I 126, 131. Prange (a.w. 182) rekent deze tot de minst geslaagde. -

7) B. zal betaling op langen termijn, of andere verlichting, hebben toegestaan.
8) Deze is omstreeks 1786 onder de ellende bezweken. Berkhey weet die vooral aan de geprivilegeerde procureurs, die hem elkaar toekaatsten, en niet het minst ook aan Pieter Vreede.
9) 17 Sept. werd geboren Wilhelmina Photina Elisabeth Bilderdijk. Vgl. p. 223 o.

[absolveeren en voltooien]
wrsch. beëindi-

gen en, in de proeven van den plaatdrukker, er de laatste hand aan leggen. Vgl. wat volgt. - [de minste weten, enz.] bedoeld: (verre) de meesten niet weten, die enz. - [de plaat] met de vijf nieuw geëtste vignetten. - [prullewerk... minder dan in de Verlustiging?] n.l. in de *Bloemtjens* (vgl. p. 215 m). Vosmaer a.w. denkt, gissenderwijze, ten onrechte aan den ELIUS.

p. 141: [met de laatste ziekte van voorleden najaar] vgl. p. 214 n.

239. Bilderdijk aan [J. le Francq van Berkheij], 16 Juli 1786.

Hs. U.B. Amsterdam, cod. 3 A c.

Amicissime,[1)]

Het bewuste requeste is, volgens afspraak, dadelijk gepresenteert, en ook aanschrijving aan de Universiteitsvierschaar gedaan: alles is compleet in orde, en UWE. behoeft zich nergens over te ontrusten, wat toestel men ook make. Op alles is voorzien.[2)]

De gezonden Courant[3)] is uitstekend goed voor de zaak van Van der Kemp.[4)] Doch kan UWE. mij ook niet bezorgen een Courant, waar in de Inschrijving voor die van Wijk bij Duurstede staat[5)], en voor de Geldersche steden?[6)] Heeft UWE. ook het

1) De geadresseerde is ongetwijfeld Le Fr. v. Berkhey: aanspraak en groet als in br. 235; Berkhey was zeer bevriend met Kumpel (vgl. p. 139 o.); en de gezonden courant is wel de Leidse.
2) Deze passage kàn, gezien ook br. 235. in verband staan met de in een meuw stadium gekomen zaak - Chastelein. De Larrey bericht op 5 Juli aan Willem V, dat Ch. uit L. is gevlucht. Op 3 Juli was een crimineel proces wegens valsheid in geschrifte tegen hem gepousseerd. (Kon. Huisarch.; Crim. Klachtboek Univ. vierschaar, R.A.).
3) De *Leydsche Courant* van 14 Juli. Deze geeft op de voorpag. in extenso 'de fameuse propositie bij de Amsterdamsche meerderheid doorgedrongen, en den 5 dezer ter Staats-Verg. gedaan', tegen de Vrijkorpsen.
4) F.A. van der Kemp (1752-1829), doopsgezind pred. te Leiden van 1777-1785 en heftig patriot; bezorgde uitgave en distributie van het anonyme pamflet van Van der Capellen: *Aan het Volk van Nederland;* zelf een vaardig anti-stadhouderlijk publicist, was hij ook leider en honorair lid van het Leidse Vrijkorps van 1784-'85; als democr. patriot kwam hij in conflict met de aristocr. patriott. magistraat van Leiden, nam ontslag uit het vrijkorps en verliet Leiden; op weg naar Den Bosch te Wijk bij Duurstede opgehouden, werd hij dáár 1 Aug. 1785 kapitein bij het vrijkorps; na de restauratie van '87 emigreerde hij, in '88, naar Amerika (Nw. Biogr. Wb. VIII).
5) in de *Leydsche Courant* van 16 en 30 Juni en van 3 Juli: oproep namens comm. uit den krijgsraad en comm. ter directie van de 'Societeit van Wapenhandel voor Vrijheid en Vaderland' te Leiden, om 'de maandelijksche en verdere giften' voor Wijk bij Duurstede ter bestemder plaatse af te dragen.
6) id. 10 (en 17) Juli 1786. Voor Hattem en Elburg.

boekjen met de vaerzen van Vreede, 't Hoofd, &c. op de Studenten het welk zoo in den Courant brilleert?[7)]

Groet de Juffrouw, en wees van mijne Egâ en mij gelijkelijk gegroet,
T.T.
Bilderdijk.
Raptim
's Gravenhage 16 July 1786.

P.S. Van Kumpel nader![8)]

7) Bedoeld zal zijn de telkens uitgebreide, ongepagineerde bundel: *Vaderlandsche Liederen voor het Genootschap van Wapenhandel*, *ter spreuke voerende: voor Vrijheid en Vaderland, te Leyden.* Bij Corn. Heyligert te Leyden. Hiervan verscheen in het najaar van '86 de 4e druk. Hij bevat liederen van Pieter Vreede, Pieter van Schelle, J. 't Hoo d Jz. en versch. anderen (arch.-Kampen). In de *Leidsche Courant* vonden wij geen bericht omtrent dezen of een derg. bundel.

8) Op den 9en Juli was het tusschen B. en Kumpel tot de opzienbarende breuk gekomen, waarover Bijvanck schreef in de *Gids* van 1898: *J.W. Kumpel en Bilderdijk* (314-356), een novellistische studie met veel fantasie, die, voor zoover ze historie wil geven, deze put uit het Rotterdamse pamflet van 1782 (vgl. pp. 139 o. en 132 b.), het *Recueil van stukken* enz. van Kumpel (1790), Kumpels levensbeschrijving in een hs. van 1803 (*Curriculum Vitae;* U.B. A'd.), en de gegevens uit het *A'damsch Jaarboekje* van 1890 (art. van J.G. Frederiks, 22-37, behoudens enkele archiefgegevens ook geheel gebaseerd op het *Recueil*) en den *Navorscher* van 1873, - zonder een dezer bronnen te noemen.
Uit het hs. *Curr. Vitae* blijkt in ieder geval dat Kumpel, na in Den Briel door een amoureuse intrigue, waarbij de naam van den Prins betrokken was, en door schulden ten val gekomen of gebracht te zijn, ten einde raad heul heeft gezocht bij Bilderdijk. Deze beloofde hem te helpen en bij den Prins zijn voorspraak te zullen zijn, doch hield hem - aldus K. - weken lang aan het lijntje. Wanneer K. dan op zekeren dag bij B. komt met het in de stad opgevangen gerucht, dat de Prins met reden zeer misnoegd op hem was, aangezien hij duizenden guldens schuld had, hoewel Z.D.H. hem in 1784 met 10.000 gulden had vereerd, toont B. zich zeer ontsteld en vindt hij binnen drie dagen een middel, zich met hem te brouilleeren. ‘In dit detail te treden zou te lang ophouden’. De levensbeschr. geeft dan alleen nog het laatste gesprek, dat Bijvanck, quasi citerend, vrij weergeeft en aldus interpreteert (354v.): K. heeft B. verdacht van diefstal van de 6200 gulden die hij nooit had gezien (vgl. p. 167 o.) Er volgt uit dat hij B. verdacht met Reigersman (vgl. p. 155 n.) tegen hem in deze zaak geïntrigeerd te hebben, om hem ‘onder te houden’, zooals het elders heet. Bilderdijk's woorden ‘De Menschen op deeze waerelt zijn gekken of schurken, een gek als gij wil ik niet weezen, ben ik niet’ enz. enz. zijn, indien al gesproken, heel wel te verklaren als een echt Bilderdijks antwoord op Kumpels zotte verdenking: ‘wees jij dan maar zoo'n gek en laat mij dan maar “schurk” zijn’. In 1796 is B. dáárom zoo vinnig in zijn brief van 15 Febr. (zie *E.H.* 251, 256), omdat Kumpel dan nòg zoo gek is te gelooven dat hij hem de (volle) 10.000 gulden had onthouden.
Wat het in de ms.-autobiogr. van 1803 verzwegen middel is geweest, waarmede B. zich van hem heeft afgemaakt, vinden we in een klein fragment van een beschr. van deze periode, in de verz. - Ten Br. Andr.. Bijvanck heeft dit niet gekend. Sterck kan het gezien hebben (vgl. *27-28e Jvsl. B.-M.*, 1937, 10), doch heeft het niet gebruikt. Uit dit vlak na de breuk geschreven fragment (gedagtekend 's-Gravenhage July 1786) blijkt dat B. aan Kumpel gedurende zes weken vrij gebruik van tafel heeft verleend. Op den 9en Juli wil hij hem echter plotseling niet meer ontvangen en verwijt hij hem schriftelijk, hem te hebben beschuldigd ‘van kwade trouw en praevaricatie [dubbel spel, intrigeren], of toeleg om de zaken van een mijner clienten in de war te helpen en te destitueeren’, speciaal in een onderhoud op den 17 of 18 Juni, waarvoor hij (eveneens schriftelijk) genoegdoening eist. Op de weigering volgt een uitnodiging tot een duel, waarop K. niet inging. Die uitdaging was mondeling opgedragen aan den knecht van den berooiden Kumpel! Daarmede eindigt het verhaal. Over de geldquaestie geen woord, niets van de slotscène, vermeld in *C.V.* van 1803. Slechts heftige schimp op B.'s trots, ijle koortsen en razende fantasie. Blijkbaar heeft het verwijt van het achterhouden van geldelijken steun pas na 1795 bij anderen opgeld moeten doen: toen de Prins en B. weg waren, en Reigersman niet meer leefde. In '96 (zijdelings) tegenover B.'s vrouw, in 1803 in zijn ter

Redelijkheid ken ik niet. Vale!

wille van een aanbeveling van zekeren ‘WelEd. Gestrengen Heer’ in briefvorm geschreven autobiographie, en nog tusschen 1806 en 1808 (B. is terug en K. nog niet in de gijzeling) in een ander fragment van een levensbeschr., eveneens in de verz.-Ten Br. Andr., waarin hij met aperte onwaarheid schrijft: ‘B. bewerkte mijne disgratie bij den Prins van O. omdat f 62.00, - op mijn naam stonden [d.i. geboekt als aan mij uitgekeerd], die elders gesmolten waren’ enz. (beide fragmenten hs. B. 32). Zijn definitieve disgratie bij het Hof heeft hij zelf bewerkt door zijn dwazen brief aan den Prins van October '86, door hem gepubliceerd in *Recueil van stukken* (1790), 55-56. Aanvankelijk moet K. de dwaasheid van deze beschuldiging gevoeld hebben; reden, waarom hij ze in het autobiografisch fragment van '86 kan hebben verzwegen. Dat B., door deze verdenking ten zeerste geprikkeld, zich van hem heeft afgemaakt, laat zich verstaan. De breuk doet sterk denken aan die met den gewezen predikant *Verbrugge* (schoon om andere oorzaak; vgl. p. 204 m), dien hij eveneens *na* zijn val bij het Hof trouw bleef helpen, tot zijn ongeduld hem beledigend deed worden.
Kumpel verkeert nu van half Juli tot half Sept. in Den Haag, in bittere armoede en wegens schulden doodbang voor de gijzeling. Op 27 Sept. en 5 Oct. richt hij zich tot Reigersman om steun: ‘door de trotsheid en list van een derde, ik spreek van Bilderdijk, geruïneerd’ (ms. Kon. Huisarch.). Terug bij zijn Ouders, schrijft hij dan uit A'dam gemelden brief aan den Prins. De verspeelde gunst bij het Hof blijkt met meer te herwinnen, ten spijt van veel geschrijf, nieuwe diensten, in '87, nieuwe Oranjeverzen, in '88 en '89, een apologetisch libel, in 1790, en de aankondiging van een vierdelige biographie, met Franse vertaling, in 1791. Zijn geëxalteerde zelfoverschatting maakt hem overal onaanvaardbaar. Na veel omzwervingen in Holland (o.a. te Hoorn, waar hij de stad wordt uitgezet, waarover hs.-*Curr. Vita* nog al wat meedeelt, wat Margadant tevergeefs zocht: *Nw. Biogr. Wb.* I i.v.) en Engeland (1797-1802, gedeeltelijk in de gijzeling) geraakt hij in 1804 in de netten van B.'s eerste vrouw, die hij ook kort na B.'s uitzetting wel schijnt te hebben opgezocht. Zij gebruikt hem aanvankelijk om haar dichternaam op te houden, doch weet hem met list te doen gijzelen en van 1808-1821 in de gijzeling te houden, nadat hij haar heeft tegengewerkt in haar intrigues om de erfenis van haar kindsen Oom Christiaan Woesthoven te bemachtigen. Van uit de gijzeling vraagt hij in 1814 zijn ouden vriend B., dien hij in 1806 bij zijn terugkeer in het vaderland reeds had begroet (*Briefw.-Tyd.* I 401), om raad. De late, doch hartelijke antwoordbrief (B. heeft eerst getracht ongemerkt door Bussingh contact op te doen nemen) is door Sterck slechts gedeeltelijk gepubliceerd (ms.-Bild. Mus.). Hulp is onmogelijk. Als C.R. zeven jaar later haar prooi eindelijk los laat, sleept hij zijn jammervol bestaan nog vijf jaar voort, totdat hij in het werkhuis sterft, slechts nalatend een ganse verzameling geschriften, poëzie en proza, gedrukt en ongedrukt, voor het grootste deel van autobiographischen aard en vrucht van een overspannen, zoo niet verdwaasden geest. (*Recueil van stukken*, 1790, met een Besluit, waarin enkele blzn. die op B. doelen (57-64); *Schetsen enz.* (*eener*) *Biographische Apologie*, 1791, zie br. 276; hs.-*Curr. Vitae* van 1803, U.B. A'd.; hss.- verz. Ten Br. Andr., Bild.-Mus.; zie voorts: *Nw. Biogr. Wb.* I; Sterck in *A'd. Jaarb.* 1897, 107 vv.; Fruin in *Gids* 1897, Margadant in 27-28e *Jaarversl. B.-Mus.*, 1937).

240. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 26 Aug. 1786.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in Brieven, uitgegeven door Messchert, I, 141-142.

p. 141: [de Vignetplaten] vgl. *Br.*-I 136, 139 vv. Proefdrukken in het Amsterdamse Prentenkabinet bevestigen dat B. de gewoonte had kleine etsjes bij elkaar op één koperplaatje te tekenen, dat dan later versneden werd (vgl. br. 251, aanhef: M. I 162). Daarop wijst Prange (a.w. 183), die o.m. ook het volgende schrijft: '...het etsen geeft aan B.'s bemoeiingen op het gebied der beeldende kunst een bijzonder karakter. Het eist niet slechts een meer dan gewone vaardigheid in het tekenen, maar ook veel vakkennis. Vooral een zich intensiever bezig houden met een techniek, die bovendien tijdrovend is. Daar staat tegenover dat uit B.'s correspondentie met Uylenbroek blijkt, dat het drukken niet door hem geschiedde, misschien ook niet het inbijten en prepareren der platen' (id. 180). - [de Verlustiging bij Hoogeveen] de gepagineerde en volledige uitgave van 1781, bij H. te Leiden, en de Erven D. Klippink (= Uylenbroek) te A'dam. Vgl. p. 130 m. - [den onvolledigen vroeger druk] de eerste, ongepagineerde, alleen voor vrienden gedrukt, in 1779 bij Uylenbroek. Vgl. p. 124 b. en Bijlage B.

241. Bilderdijk aan J.D. Hess, 7 Sept. 1786.

Copie, van de hand van B. Klinkert, Bild.-Museum. Gedrukt

achter Hess' brochure: *Aanspraak aan alle welmeenende Nederlanders, in 't bijzonder aan mijne weleer geheime en ook getrouwe Correspondenten in de goede Oranjezaak.* 's-Hage 1787, bij I. Knies.[1)]

Mijn Heer!

Hoe zeer ik schriklijk geaffaireert en vermoeid ben, wil ik echter uw beminde vrouw niet laten vertrekken, zonder haar een brief voor u mede te geven. - Wees altijd verzekerd, dat uwe toestand mij zeer ter harte gaat, en dat wie ook aan onbewezen beschuldigingen gehoor geve, ik mij nooit door een' stroom van laster laat meêsleepen, noch door uitstrooisels van de belangzucht verblinden, al wierdt ook het gantsche Land tot uw nadeel opgemaakt; - en dat ik de onschuld altijd durf voorstaan, al waar 't tegen de geheele wareld. - Ondertusschen het is nog de tijd niet, om eenige démarche in 't publiek te doen; maar het kan het spoedig worden.[2)]

Wees derhalve geduldig, en altijd getroost, en vol van vertrouwen op den kenner der harten, die de onschuld eens redden zal, en de toevlucht in de ellende is. - En voor zoo verr' ik in staat ben of worde, om uw wezentlijk dienst te doen, geloof dat ik altijd dezelfde ben. Ik ben met alle welmeenendheid - UE. DW.

Bilderdijk.

1) Jan David Hess, winkelier in de Schoolstraat te 's-Gravenhage, leider van het Oranje-corps. Vgl. *Gesch. d. Vad.* XII, 64, 67vv en 184vv. en, inzake zijn relaties met Turnbull de Mikker, pp. 165 o. en 201 o. hierboven. - Zijn *Aanspraak aan alle welmeenende Nederlanders* bleek niet te achterhalen. Ze komt voor in de veilingcat. van de Bild.-verz. van A.N. van Pellecom van Kortenhoef, Gebr. Muller 1849, op naam van B. Door Tollens is dit geschrift dan ook aan B. toegewezen in zijn *Nog weder iets over B. en zijn werken* in de *Vad. Letteroef.* van 1850. Klinkert lichtte Tollens beter in, in een brief van 22 Oct. '53, hs. Bild.-Mus. De Jager herstelde de fout publiek, na inzage van het ex. van Jer. de Vries: *Nadere Bijdr. tot de lijst van B.'s werken*, *Vad. Lett. oef.* 1860, onder II. - Klinkert geeft in den genoemden br. aan T. het volgende uittreksel uit de brochure:
Deze brochure werdt bij wijze van Apologie, door gezegde Hess bij zijne terugkomst in Den Haag & die alstoen nog in kwade reuk stondt & bij velen als een Landverrader te boek stondt, in het licht gegeven. De geheele zaak komt in 't kort hierop neder. Het geeft een breedvoerig verslag van het voorgevallene binnen 's-Hage op den 17en Maart 1786, wanneer zekere Mourand, kapper & barbier van beroep, de hand sloeg aan de koppen van de paarden die voor het rijtuig gespannen waren, waarin de Heeren Geijzelaar en Gevaerts gezeten waren, & door een toeschietenden diender gegrepen werdt. Hess trok partij voor zijn' vriend en kreeg daarbij van den politie dienaar een rottingslag op het hoofd, die hij den diender in zijne drift en zonder acht te slaan op wat hij deed, niet zuinig op de neus terug betaalde. - Mourandt werd gegrepen en moest in handen blijven. - Hess ontkwam en begeeft zich naar het Logement ‘den Erfprins’ en vindt daar ongeveer een 50 tal exerceerende Broeders, verhaalt hun het gebeurde, en vraagt hun wat omtrent Mourand te doen staat. Na lang praten wordt beslooten dat Hess en zekere Brouwer den Advocaat Bilderdijk zouden gaan raadplegen; die medelijdende man (zoo luidt de tekst) was met ons in droefheid gedompeld, maar konde niets tot redding aanraden. Men keerde dus met onverrigtte zaken terug - toen Hess al spoedig vernam, dat eenige militairen na zijn huis waren afgezonden, om zich van hem te verzekeren. - Hij maakt zich al spoedig uit de voeten, ontvlucht, en na veele wederwaardigheden op de reis, arriveerde hij eindelijk den 25 October behouden te Cleef - vindt daar eene veilige schuilplaats, en komt den 24 Nov. 1787 binnen 's-Hage terug.
2) Hess werd blijkbaar door vele Oranjegezinden aangezien als de veroorzaker van de mislukking van den aanslag. Vgl. br. 249.

242. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 28 Sept. 1786.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 142-143.

p. 142: [n o o t (1)] van den *Elius* verscheen in 1786 een eerste druk, in duodecimo (zegt B. zelf: *Br.-Tyd.* I, 290 en *Br.*-M. III, 18) en zonder naam van uitgever, welke zeer zeldzaam is. Ex. Kon. Ak. in verz.-Klinkert. In 1788 verscheen de 2e dr., door Uylenbroek niet als zodanig aangegeven. Over de verschillen: *Navorscher* 1863, 209-210. - Over den *Elius* ook de contemporaine *Post van den Helicon*, 56, 61 vv., 69v. (1788).

p. 143: [O f f e r a n d e n enz.] *Mijne Offeranden aan Apollo en Hymen*, Dordr. 1786, 1e stukje. In 1790 versch. nog 2 st. Barend Fremery (1750-1811) was koopman te R'dam en lid van S.S.G. aldaar. Voordien had hij de *Romeo en Julia* van Weisze vertaald. Zie over zijn werk Witsen Geysbeek, *Biogr.*, *Anth.*, *Crit. Wb.* - [B e l l a m i] Jacobus Bellamy (1757-1786), een half jaar te voren overl., dichter van patriottische vaderlandse zangen en erotische liederen. Hij schreef ook, anonym, *over* het genre der erotiques, tegen Van Alphen, en diens proeven in de *Mengelingen in Proze en Poëzij* (1783); het stuk is herdrukt bij Nijland, *L. en W. van J. Bellamy*, I 375-385. - [o n t w e r p t o t u i t g a v e v a n e e n d i c h t w e r k j e n v a n v e r s c h e i d e n] de in 1788 begonnen reeks *Kleine Dichterlijke Handschriften*, waarvoor B. vele bijdragen leverde.

243. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 5 October 1786.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 144-150.

p. 144: [L a z a r u s O p w e k k i n g] vgl. p. 210 m. - [V a n H a n s w i j k] Mr. Joh. Willem of zijn vader Jan v. H. (*Ndl.*

Leeuw 1926, 59)? Vgl. M.I, 194. - [onzen Vriend de B.] Bern. de Bosch, overl. te A'd. 27 Oct. 1786. Vgl. p. 224 m. - [Elius] zie voorg. br. - [Theodoor] Olinde en Th. - [12 vel in bladen, enz.] moeilijk te verstaan! één van drieën: 1) bij de al eerder gezondene (18ex.) nu nog, op uw verzoek om meer, 12 losse vellen (elk ex. in 12° omvatte 2 vel - afgezien van titel en opdracht? - dus 6 exn), dat maakt samen 24 exn.; 2) vel is verschreven voor exn. (zond dus nu tweede dozijn; vel en blad zijn toch synoniem); 3) de getallen 12 en 24 zijn abusievelijk verwisseld. Het laatste lijkt het waarschijnlijkst, om p. 149. - [l ordr en twee groote gevouwene] die waren bij eerste zending als present-exn. bijgevoegd: niet in vellen, maar gebrocheerd of gebonden. Vgl. p. 149. Ordinair d.i. van het gewone formaat, hier dus 12°. - [gevouwene ... groote in 't geheel enz.] er zijn twee exn. die groter formaat hebben; dat echter op ongewone wijze verkregen is. Men heeft geen groteren druk op grotere vellen gezet, ook niet hetzelfde zetsel, met de bladzijden wijder uiteen op groter vellen gebracht, maar de onderste helft van het ene vel, zo hoog mogelijk afgesneden, verbonden met de bovenste helft van een ander, gelijk, vel, eveneens zo hoog als het kon afgesneden, en zo uit twee gelijke vellen één volledig vel van groter formaat verkregen. Dit op den wens van zijn vrouw! Men moet ‘op gedrukt’ verbinden met ‘Er’: er op (op de vellen) zijn geen grote exn. ‘in 't geheel’: in 't geheel geen grote; het is maar octavo formaat in schijn. Van die schijn-8° exn. had U. er twee gekregen bij de eerste zending (want hij heeft er al inlichting over gevraagd); thans krijgt hij verlof om uit de losse vellen nog zelf zo een derde ex. samen te stellen om aan Hofham te schenken (‘zoo gij 't zoo veel waardig acht’, zie p. 149).

p. 145: [Maar van de Historie van Elius!] vgl. met de volgende blzn. B.'s

Bericht, *dienende tot opheldering van den Elius*, *Romance* (nadat deze herdrukt was ‘voor de gemeene lezing’), in *De Post van den Helicon* (1788), 61-64. Voorts met beide het ms. *Bilderdijks aaloude afkomst en Elius* door N. Posthumus en A. de Vries, gesteld door den rector van het Haarlems gymnasium en met aantn. van De Vr. Kon. Bibl.; copie van Tollens, Bild.-Mus.; copie van Wap, Mij. Ltk.). Tenslotte Da Costa, *De Mensch en Dichter W.B.* (*DW.* XVI) 385-389, en het leerzame art.

van Prof. Kluyver: *Bilderdijks afstamming van den Zwaanridder* in *Nieuwe Taalg.* XI (1917), 179-187. De bijdrage van M.G. Wildeman in het *Gedenkboek*-1906: *Bilderdijk en de genealogie* (21-56) verraadt gemis aan allen historischen zin. Kluyver bewijst, dat B. goede gronden had voor zijn beschouwing en vele historische werken, aan welker betrouwbaarheid destijds nog niemand twijfelde, heeft bestudeerd en vergeleken, (de *Annales Cliviae* van Teschenmacher had B. in eigen bezit, in den 2en dr. van 1721: veilingcat.-1797, Histoire in folio no. 451). - Van B. zelf nog iets over Teisterbant, enz.: *Gesch. d. Vad.* XIII, 165-172.

p. 146: [t o t 1 3 6 8] toen ging n.l. door uitsterving in de mannelijke lijn de regering over door huwelijk met de erfdochter in het huis Van der Marck.

p. 147: [d e n a u w e v e r k n o c h t h e i d enz.] vgl. pp. 72 b, 80 b, 155 n. - [E g a ... B e r g s c h e E d e l e n] zie *Toewijding van mijne Urzijn en Valentijn*, *DW.* X, 327-8. Wildeman, a.a. 28-29 en 50 geeft twee geneal. notities, die niet geheel met elkaar overeenstemmen; in een vage en foutief gestelde verwijzing naar een bewering van B. over een Imbyze van Batenburg doelt hij stellig op hetgeen Wap schreef, a.w. 33-34, omtrent een mededeling van Tollens, waaraan men ook geen recht houvast heeft. Er was een neef van C.R.'s vader (broederszonen) gehuwd met Ma. Ca. Imb. v. Bat. Wildeman noemt dat ‘een neef in den zesden graad’ van Ca. Ra. Kollewijn, I 151, zegt echter rondweg, maar met beroep op Wap, dat B. zijn vrouw deed afstammen van de Batenburgs, en door dezen van de Gordons en van Jacobus I. Heeft hij echter voldoenden grond voor die vertolking? De zaak zelf doet er weinig toe, maar wel de vraag, of B.

durfde beweren, dat voorvaders verkregen worden door de vrouw van een neef. - Wildeman beweert ook ten onrechte, a.a. 31, dat B. voor Odilde een wapen fantaseerde. Lang voordat B. in de familie Woesthoven huwde, voerde Pieter Woesthoven, gehuwd met Margaretha van Vollenhoven, het wapen reeds (ms.-genealogie Woesthoven, Centr. Bur. voor Gen., 's-Grh.) Vgl. over Wildeman's genealogie br. 98ann.

p. 148: [bladz. 47 (2e dr. 59)] *DW.* I, 50. - [bladz. 22 en 23 (bl. 31 en 32)] id. 31 en 32.

p. 149: [bladz. 37 (bl. 49)] id. 42. - [bladz. 18 en 19 (bl. 27)] id. 29. - [Hofham] O.Ch.F. Hofham (1744-1799) schreef vertogen, gedichten, toneelpoëzie; hij werkte in A'dam en Berlijn. Vgl. *Br.*-M. I, 212/3 en pp. 62 m en 245 o. - [vier vignetdrukjens] de eerste, zeer kleine, oplage heeft slechts vier vignetten, - de tweede, van 1788, titelplaat en zestien vignetten (vgl. p. 227 m). - [Helena van Constantinopelen, Griselda van Saluzzo &c] zie Te Winkel II, 131 vv., 309 vv.

p. 150: [de Historie van den Ridder met de zwaan] id. I, 345 vv. Over *De* '*Orde van den Zwaan*' schreef Prof. Dr. J. Wille in 25*e*-26*e Jaarversl. Ver. Bild.-Mus.* (1935), 19-30.

244. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 29 Dec. 1786.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 151-152.

p. 151: [mijn smarte] Wilhelmina Photina Elisabeth B., geboren 7 Sept. '86, was op 20 Dec. overleden. B. weet het sterven van dit kind aan zijn dienstbode Jannetje Schey, die hij hierom wegjoeg, waarna zij hem overal 'diffameerde' en hem tenslotte een proces aandeed (S.W.F. Margadant, *Een Proces van B. uit het jaar* 1788, in 29*e*-30*e Jaarversl. B.-M.*, 1939,

9-14). - ['t K l e e n e g e d e n k s c h r i f t j e n] het is door Uylenbr. dus afz. gedrukt. Zie *Verspr. Gedichten* II 99-108 met titelblad herhaald: *Ter Gedachtenis van mijn tweede Dochtertjen na XV weken levens overleden XX van Wintermaand MDCCLXXXVI.* En A. de Jager, *Leeskabinet* 1870 IV, 17. Het bundeltje bevat vier gedichtjes (*DW.* X 296-300, 446-447. Het derde (446 onder) heeft de ondert. C.R.B. en is dus van de moeder. Maar het komt hier nog maar in eersten aanleg voor; zie volg. br. - [T y r t a e u s] *Tyrtéus Krijgszangen. 't Oorsprongklijk Grieksch gevolgd*, bij Uyl. versch. in 1787. B. vertaalde vijf overgebleven stukken van dien Gr. dichter uit de 7e eeuw v. Chr. die, uit Attica, de Spartanen te hulp kwam tegen de Messeniërs en met zijn

krijgsliederen hun moed verlevendigde. B. deed dit ‘waarschijnlijk niet zonder een ironischen blik op de wapenoefeningen der Vrijcorporisten’ (Da Costa, *DW.* XVI, 72); vgl. volg. br.

p. 152: [J a n e t] De Fr. vert. van den Abt Janet in de *Gazette Litteraire* van Oct. 1773 (*Dk. W.* De Lannoy, 159nt.). - [v e r s e n v a n F r e u l e L a n n o y] van 1774. - [I z a a k] vgl. p. 21 m.

245. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 7 Jan. 1787.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 152-154.

p. 152: [p r o e f b l a d] van *Tyrt. Krijgsz.*

p. 153: [é p i g r a p h e u i t G l e i m] pas in 1809 in *Verspr. Ged.* I, 89-90 drukte B. het kennelijk met de vrijcorpsen spottende gedicht *Aan het hoofd van mijnen Tyrtéus*, met daarboven het motto van Gleim: Krieg ist mein Lied, weil alle Welt Krieg will, so sey es Krieg! (*DW.* XIII, 3). U. zal dus alleen de aanhaling uit Gleim als motto op den titel voorgesteld hebben: dat bracht B. op de vergelijking met de vrijcorpsen, waaraan hij toen pas - mogelijk zelfs heel wat later - in den geestig-spottenden voorzang uitdrukking gaf, die pas in 1809 in druk verscheen. - [d o c h w a t h e b t g i j a a n z o o ' n o p v a t t i n g] vgl. derg. oordeel t.o.v. *De Geuzen* in br. 139, M-I, 129v. - [é p i g r a p h e i n 't C i m b r i e s c h] zie *DW.* IV, 361. - [T e n K a t e] *Verheven Deel der Nederduitsche Sprake* (A'd. 1723) I, 84: ontleend aan het Oud-Noors gedicht van Regner Lodbrog, dat door t. K. geheel is afgedrukt. U. volgde B.'s raad. Het motto op titelblad is uit de 5e strophe (Ten Kate a.w. I, 84; vgl. 50-51, 79); op een volgend blad staat het keurig gevonden Lat. fragment uit Saxo Grammaticus' vert. van een ander

Oudnoors heldenlied, dat B. niet bij Ten K. had gevonden. Het punt van overeenkomst, dat tot die keuze leidde, was de tegenstelling tussen het minnespel met de vrouwen, en den bloedigen kamp tegen de vijanden. Over de beroemde *Lodbrókarkvida* of *Krákumál* (Kráka was Áslaug, de vrouw v. R.L.) zie o.m. F. Jónsson, *Oldn. og Oldisl. Lit. Hist.* 2en udg. II, 151-155. - [eenige Latijnsche verzen enz. enz.] die van Saxo Gr.; zie voorg. n. Beide stukjes vindt men in *DW.* IV, 360. - [uw gedachtenis van onzen vader de Bosch] Uyl. schreef in den door hem zelf ook uitgegeven bundel *Lijkdichten ter gedachtenisse van den dichter B. de Bosch* (1787, ongepag.) een vers van 21 vijfregelige strn.: hij eerde in hem een hartelijken vriend, in dagen van ernstige ziekte, en van financiële moeilijkheden. Het vers van B.: *DW.* X, 301. Uyl. had ook de vrouw van De B. met een lijkdicht herdacht (Mij. Ltk.): hij had op Boschlust gelogeerd, voor herstel.

p. 154: [twee stukjens op mijn overleden kindtjen] *DW.* X, 296 en id. 446, midden (onjuist gedateerd). - ['t grafschriftjen] id. 447. Vgl. over deze dichtjes ook ann. vorigen en volg. br.

246. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 13 Jan. 1787.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 154-155.

p. 154: [het eerste grafdichtjen, enz.] d.i. dat van twee 4-reg. strophen, *DW.* X, 447. B. wilde het 6-r. dichtje van zijn vrouw achter op het al gedrukte eerste grafdichtje hebben, om leegte te vullen; maar blijkbaar heeft U. het beter gevonden, dat eerste nu als vierde te nemen, en de pas gezonden 8 bladzijden (half vel, zie br. 245) vóór op te zetten. Zie volg. br. (M.-I, 156b.: met toestemming van B.). - [zesregelig

k n i e d i c h t j e n] *DW.* X, 446 onder. Vgl. *E.H.* 155nt.

p. 155: [d e d u i s t e r h e i d enz.] vgl. *DW.* X, 300. Er is inderdaad niets duisters in.

247. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 2 Febr. 1787.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert I, 155-157.

p. 155: [uw overschoon dichtstukjen] op De Bosch, vgl. p. 224 m. - [proef] van lijkdichtjes en van Tyrtaeus.

p. 155-156: [Tyrtaeus (en) de Lijkdichtjens] vgl. de drie voorgaande brieven.

p. 156: [Exemplaren zoo geconstitueert] d.i. van de lijkdichtjes, in de door U voorgestelde volgorde afgedrukt. - [mijn broeder] Izaak, vgl. M.-I, 152m. - [ook al] klemtoon op *al*, in de bet.: wèl (vgl. al of niet). - [Traan enz.] deze aanmerking ziet op de volg. regels:
de stomme traan, dien u zijn dood verwekte
Getuigt genoeg, sints hem de zerk bedekte,
Wat schat het graf in hem verslond.
(Lijkzangen, a.w. ongepag.)

248. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 4, 5 Aug. 1787.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 157-161.

p. 157: [langen tusschenpozing] wrsch. van 2 Febr. (vorig. br.) af. - [noot (1)] door Uyl. uitgegeven in 1789, met een Voorrede van XIII blzn. waarin vrij wat theorie en critiek (*DW.* III, 276 vv. en XV, 39 vv.).

p. 158: [rijmverzuim] dit is weggewerkt. - [Ach, weet ik 'tniet?] *DW.* III, 277. - [Neen, neen hun valt enz.] id., 287. - [Pantomime] inderdaad geeft het gedrukte stuk overvloedige toneelaanwijzingen omtrent houding, gebaar, gelaatsuitdrukking, dictie enz.

p. 159: [Roemzucht] *DW.* VI, 258-262. Het is als een voorloper te beschouwen voor de latere vertogen over dat onderwerp:

V, 192 (1820) en XIV, 313 (1827). - [uitgave van een dichtk. werkjen] de *Kleine Dichterl. Hss.*, vgl. p. 222 b. [verkiest te plaatsen] het is opgenomen in de Eerste Schakeering (1788), 33-41. Een citaat uit de *Theorie des Sentiments agréables* (van Levesque de Pouilly, ed. 1747 en later) op keerz. titelp. is in den herdr. in *Verspr. Ged. I*, 1 door B. weggelaten, een van Wieland echter behouden. - [deze rampspoedige dagen] B. bedoelt òf het halve jaar waarin de corresp. had stil gestaan, òf de wat langere periode, waarin de hevigste burgertwisten het land verscheurden; terwijl gezanten (gewone en buitengewone) en agenten van Frankrijk, Engeland en Pruisen zich met de binnenlandse aangelegenheden openbaar en in het geheim op het ijverigst bemoeiden (men zie daarover inz. Colenbrander, *De Patriottentijd*) en er bij de Holl. patriotten strijd was tussen democraten en regenten, aan het Hof van prinses tegen prins. Sinds Sept. '86 Hattem en Elburg waren bedwongen, en Holland den Kap.-gen. had geschorst, werd de verwarring steeds erger. Staten-Generaal tegen St. v. Holland, drie landprovincies en Zeeland tegen Holland, Utrecht en Overijsel, Staten in Amersfoort tegen die in Utrecht, kamp te Zeist tegenover ultra-patriottische vesting Utrecht onder Salm. 1787 democratische patriotten al radicaler. De drie pensionarissen raken hun gezag kwijt. Gewelddadige remotiën in Amsterdam, Rotterdam e.a. steden. Plunderingen nu hier, dan daar. Stadhouder denkt over heengaan. Prinses gaat handelen. Eind Juni '87 Goejanverwellesluis. Juli Pruisische eisen van satisfactie. Juli-Aug. Pruis. legermacht klaar op de grens, contact met prinses in Nijmegen. - [Macquet] J. Macquet, *Pr. v. Dk. Letteroef.* 3 dln. (1780-'86); zijn *Saffo aan Faon* in II, 100-109, in verh. over Vondels Maegdenbrieven, die van B. in *Kl. Dl. Hss.* 4e Schak. (1791), 3-12, *DW.*

IV, 289 vv. - [Lijkdichten op De Bosch] vgl. p. 224 m. - [één regel van mij... vervalscht] zie *DW.* X, 302 boven. In den tekst bij Uyl. luidt de tweede regel: ‘Weerhou de tranen, die uw

treurig oog ontspringen'. B. heeft het in *Verspr. Ged.* II 98 verbeterd (...vrij, die aan uw oog...) met herstel van normale caesuur.

p. 160: [Homerus Iliade] vgl. in volg. brn.: M.-I, 173, 225, 227, 235-237. - [uitzicht] alle kans, n.l. op eindeloos langen duur, in zijn omstandigheden. - [vertaling van Pindarus] in de *Kl. Dichterl. Hss.* III, 61 (1790) gaf B. een vert. in dichtvorm van een zegezang van P., die hij gemaakt had in 1784: *Het Lotgeval*; herdr. in *Verspr. Ged.* I, 127 (1809); *DW.* VIII 48. Over nog enkele stukjes die B. vertaalde uit P.: Pan, in *DW.* XV, 372 met aantn. - [Verhandelingen over den Lierzang] *in Prijsverhandelingen v.h. Leidsche Gen.*, II (1786), door G. Brender à Brandis (goud) en Dirk Erkelens (zilver). De prozavert. der Pind. Ode in die van Br. à Br., 77-84. Vgl. p. 149 m.

249. Bilderdijk aan J.D. Hess, 1 Oct. 1787.

Copie, van de hand van B. Klinkert, Bild.-Museum. Gedrukt achter Hess' brochure: *Aanspraak aan alle welmeenende Nederlanders*, *in 't bijzonder aan mijne weleer geheime en ook getrouwe Correspondenten in de goede Oranjezaak.* 's-Hage 1787, bij I. Knies.[1)]

Goede Vriend Hess!

Gelijk ik u altijd voor een eerlijk man en onschuldig slachtoffer van de vervolgzucht en laster gehouden heb, en nooit andere blijken gezien, dan die mij in die opinie moeten bevestigen, zoo maak ik ook geene zwarigheid van u de te rug komst aan te raden[2)]; ingevalle waarlijk, en zoo ik vertrouw, de tegens u uitgestrooide geruchten geene grond van waarheid gehad hebben, en daar ik deswegens voor mij-zelf in de beste persuasi ben, zoo maak ik ook deswegens geene zwarigheid, mij nog altijd te reekenen, U toegenegen

In haast.

Bilderdijk.

250. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 22 Nov. 1787.

1) Vgl. br. 241, p. 220 v.
2) Hess is op 24 Nov. d.a.v. in Den Haag teruggekeerd: zie p. 221 o.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 161-162.

p. 161: [de gevaarlijke toedracht van zaken] vgl. br. 248ann. - Op 9 Sept. '87 had Brunswijk een Pruisisch ultimatum aan de St. v. Holl. gezonden, dat hooghartig was afgewezen. Dat bracht 13 Sept. den inval. De patriottische zekerheid van Franse militaire hulp bleek volkomen ijdel; de overmoed verkeerde in lafheid of wanhoop. Salm koos het hazenpad; pogingen tot verzet ontbraken vrijwel geheel, afgezien van Amsterdam. Op 18 Sept. kwam de omkeer in Den Haag. Den 20sten deed de prins onder toejuiching van de bevolking er zijn intocht. Op den weg naar A'dam ondervonden de Pruisen enigen, zij het kleinen, tegenstand. Die stad zelf kreeg, ter onderhandeling, enkele dagen wapenstilstand; op 1 Oct. volgde de aanval, ten dele met schuiten over de inundatie. Op een paar punten werd gevochten, maar men bereikte toch den Overtoom. Nieuwe onderhandelingen, waarbij Amsterdam alles moest toegeven, leidden tot de capitulatie op 10 Oct. Ter zelfder tijd kreeg de prinses van Holland haar volle satisfactie:

17 heren werden als ‘auteurs’ der aanhouding voor altijd van alle ambten uitgesloten; de vrijcorpsen werden ontbonden, de remotiën ongedaan gemaakt. Half November trok Brunswijk met het gros zijner soldaten naar Wezel. - De rol, die B. zelf speelde bij den tocht van Brunswijk, als rechtsgeleerd adviseur, als hoedanig hij met hem te A'dam aankwam (zie *Meng. en Fragm.* 14; *Gesch. d. Vad.* XII, 78 en 206-208bis, waar ook zijn Franse memorie aan Br., te Leimuiden geschreven, is te vinden), zal hij allicht niet benut hebben om met zijn patriottisch-gezinden vriend de lang gewenste litteraire gesprekken te voeren (vgl. M.-I, 153, 161). Bij de ‘gevaarlijke toedracht’ heeft B. met reden kunnen denken aan allerlei mogelijkheden: indien al niet arrestatie met inbeslagneming van brieven en stukken, of uitbanning, dan toch plundering, vernieling, brandstichting bij oproerige volksbeweging of door enigerlei binnentrekkende troepen: hetzij vrijcorporisten, hetzij soldaten van Salm, hetzij stadhoudersgezind krijgsvolk uit Zeist, hetzij Pruisen, hetzij Fransen (die bluften van een groot gereedliggend corps bij Givet), hetzij Engelsen, die ernstig hadden gewaarschuwd, Frans gewapend ingrijpen hier niet te zullen dulden. Ook placht men bij zulke gebeurlijkheden niet altijd even scherp te onderscheiden tussen vriend en vijand. - [k l e e n u i t t r e k s e l] uit ‘Onuitgegeven Stukken over de Fraaije Kunsten’, zie *DW.* I, 477-8. Door Uyl. geplaatst achter de Toewijding (Wie zal mijn speeltuig enz.) die Da C. - vreemd genoeg - geeft in *DW.* XII, 455, terwijl hij de *Elius* plaatste I, 16-54.

p. 162: [K u n s t b o e k] wrsch. een album om ‘kunst’ in te verzamelen: tekeningen, etsen, prenten, en dgl. B. zal er een besteld hebben bij of door bem. v. Uyl.

251. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 26 Dec. 1787.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 162-165.

p. 162: [vier andere platen met zestien st. vignetten] zie p. 223 m. De lijst der vignetten M.-I 162-164, ook bij Vosmaer, *Kunstkr.* 1870, 91 vv. Zie voor het verschil met den dr. van '86: *Nav.* 1863, 209v. Voor B.'s etskunst in het algemeen: br. 43ann, p. 99 o. - [doorsnijden, gladden of afslijpen] het lossnijden van de verschillende vignetten die op één plaat waren aangebracht, en het afslijpen van de randen van de zo ontstane platen, opdat de ets op het papier geen lelijke moet achterlaat langs de randen.

p. 163: [Christenvlag... Christenbanier] vgl. volg. br., M.I. 168, en *Post v.d. Helicon*, 64.

p. 164: [een Lier in heur ware gedaante] het 4e vignet in de 1e uitg. -[een herdersknaap enz.] dít vignet hebben wij niet gevonden. - [Wiegzang] *DW.* X, 289. - [Winter] id. 56. - [Hoogstraten - Kluit] *David van Hoogstraten's Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naamwoorden, beteekend door hunne geslachten; 6e dr. verm. en opgeh. d. A. Kluit*, 1783. - [des zons - der zonne] vgl. hierover ook B.'s *Brief aan Heer Mercurius* in no. 15 van *De Post van den Helicon* (1788), 117-8.

252. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 13-17 Jan. 1788.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, *uitgegeven door* Messchert, I, 165-169.

p. 165: [op Zondag, vraagt ge?] vgl. nog M.-IV, 99 (1823): 'In het punt van den Zondag gevoel ik met Coccejus'. Reizen op Zondag: brn. 9 (Moeder B.), 160, 211, 227, 258: *DW.* XII, 422 o.; *E.H.* 89, 135, 150o., 156m. - [Laplandsche

R o m a n c e] *DW.* I, 65-72. Een ‘letterkundig grapje’ zegt B. later (1806): *DW.* XV, 115. In 1788 geplaatst in no. 30 van *De Post van den Helicon*: 234 vv. met in noten enkele ‘laplandsche woorden; ze zijn ontleend aan oudnoors, oudsaks., en oudhoogd. Bij den herdruk in *Nieuwe Mengelingen* II laat hij het oudsaks. en

oudhoogd. weg en spreekt hij zelf van IJslands; hij noemt het gedicht dan oorspronkelijk; *DW.* I, 65-72. Iets dergelijks met de *Ahacha*, z.g. uit het Guineesch: *P.v.d.H.* 274vv; *DW.* I, 55-65. - [Yrwin] samenstelling van twee oudnoorse woorden. - [Friddabaeg] wrsch. met veel willekeur gevormd naar namen met Frídu- (vrede) als eerste lid, en andere (Hoogd.) met baga- (strijd) als eerste lid. Bagge: juweel, ring, uit het Romaans komend, vindt men in geen oudgerm. namen; fridda in bet. vrouw ook niet, al schijnt het bestaanbaar in Gotisch.

p. 166: [eene andere spelling] in de Post v.d. H.: Fredebag. - [waar van ik U... de afbeeldingen toonen kan] plaats vermeld: *P. v.d. Hel.* 238. Bedoeld is daar het grote Franse werk van B. Picard, in het Ndl. vert. d. A. Moubach, 6 dln. f°. 1727-1738. De passus over Thor, in den brief, is uitgebreid tot twee aantn. in *P.v.d.H.*, in minder populairen zegtrant, en werd weer wat veranderd in *N. Mengelingen* II. - [zegt mijn vrouw] C.R. wordt door hem steeds ten nauwste in zijn dichterlijken arbeid betrokken: vgl. *Br.*-M. I, 144, 147 vv., 152.

p. 167: [noot (1)] lees: *Mengelpoëzie* I, 162; *DW.* X, 60: *Aan den Dichter Kinker. Op zijn dichtstukjen, waar in hij de kusjens de vokalen in de taal der liefde noemt.* Kinker dichtte nog weer een antwoord daarop, dat ongedrukt is gebleven, een zouteloos prulrijm, in hs. in bibl. Mij. Ltk. bewaard. - ['t stukjen uit de Minderj. Zangster]: [J. Kinker], *Mijne Minderjarige Zangster*, Utr. 1785, 38: *De Kuschjes.* De bundel verscheen in '86 opnieuw, mèt naam van den auteur, bij denzelfden uitgever (met een verwant erbij; titeluitgave?). - [dien Heer, die onlangs Advocaat geworden

i s] *Johannes Kinker* (1764-1845). Deze was op zijn 17e jaar stud. geworden te Utrecht en promoveerde er 18 Juni '87, op stellingen. Zeer begaafd, zeer onafhankelijk, met sterke neiging tot het burleske en satirieke, heeft hij zich ontwikkeld tot kunstkenner, litt. criticus, dichter, philosooph. Gedurende een kwart eeuw was hij B. een goed vriend, daarna, door beider tegengestelde geestelijke ontwikkeling, even lang een vijand. Kinkers erotiques, evenals die van B. geïnspireerd op die der classieken en neo-latijnen, zijn verm. aanleiding tot het eerste contact geweest. Een grof-persoonlijke bespreking in den *Recensent* van '87 bewoog K. den uitgever een proces aan te doen, waarbij B. hem als advocaat ter zijde stond. (Op het Rijksarchief bleek van deze zaak geen spoor meer te ontdekken). Tegen het einde van dat jaar, of iets later komt K. op het kantoor van B. en Van der Linden om zich in de rechtskundige practijk te bekwamen. Verm. in April '88 begint hij zijn *Post van den Helicon.* In '89 draagt hij zijn drame *Van Rots* aan Bilderdijk op, met een gedicht dat van groote verering en eerbiedige vriendschap getuigt. In '93 vertrekt K. naar A'dam en komt er aan de samenwerking pas een einde. In zijn bekende critiek op Messchert's uitgave van de *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk*, in den *Recensent*, *ook der recensenten* van 1838 (Jg. XXXI) geeft K. ook - uiteraard persoonlijk gekleurde - herinneringen aan Bilderdijk. (*Nw. Biogr. Wb.* IV; Mr. M.C. van Hall: *Mr. Johannes Kinker*, *Bijdragen tot zijn leven*, *karakter en schriften*, A'd. 1850; Over den *Post v.d. Helicon* zie ann. volg. br.). - [t w e e e p i g r a m m a t a] *DW. I*, 54. - [E l i u s a f b e e l d s e l i n e e n s t e e n] ‘in een gesteente gesneden’, zegt titel van gedichtje. Het was dus een camee. Wij hebben daarover verder niets kunnen vinden. Wrsch. heeft B. dien laten maken; voor een door C.R. te dragen sieraad? - [H e i l e i n r o u w g e w a a d]

ook van deze afbeelding is ons verder niets bekend. *DW. I*, 54 heeft *Wier* van r. 7 veranderd in *wien;* onjuist, want '*heur* luister' bewijst, dat deze roos (d.i. Heile) antecedent is. *Wier* dus op te vatten als dat. vr. enk. Vgl. voor den inhoud: *Toewijding van mijn Urzijn en Valentijn* (1795), *DW.* X 337-8; en *Post v.d. Helicon* 63-64. - [U r s i n o ,... b e g r a v e n ... o n d e r d e r o z e n enz.] zie vooral *P. v.d. Hel.* 64.

p. 168: [u i t l e g g i n g ... v i g n e t t e n] zie M.-I, 163, r. 4 en 12 v.b. - [n o o t (1)] copieën van dit stukje, meest van de hand van Tollens, in versch. B.-collecties, o.a. in het verzegeld (!) pakket Mij. Ltk. hs. 392. Het is getiteld: *Van Winter* (*geb. van Merken*) *'s haat tegen Arminius*, gedateerd 1788. Gedrukt door Van Vloten: Bloemlezing. 1e dr. 69-70; 2e dr. I, 164. - [n. (2)] *DW.* VIII, 397. - [n. (3)] id. 400. - [n. (4)] XIII, 10. - [n. (5)] VIII, 401. - [n. (6)] id. 401. Vgl. VI, 461v., XV, 104. - [u w M e n g e l w e r k j e n] de *Kleine Dichterl. Handschriften.*

p. 169: [O d i l d e] in losse blaadjes van tijd tot tijd gedrukt, alleen voor vrienden. Vgl. *DW.* XV, 72, 96, en vooral 137, of *Bloeml.* Wille 23 n. - Ex. d. oorspr. ed. Mij. Ltk.

253. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 9 Mei 1788.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 169-171.

p. 169: [Elius] zie brn. 242v., 251v. De *Elius* zal eind April ter aflevering aan den boekhandel gereed gekomen zijn: Uylenbroek raadpleegt den dichter over de wijze van adverteren. - [kwakzalverachtige snorkerij] vgl. de adv. van *De Geuzen*, p. 208/9. - [Zoudt gij niet best achten, enz.] een derg. aankondiging hebben wij noch in de *Amsterdamsche* noch in de 's-*Gravenhaagsche Courant* aangetroffen.

p. 170: [mijn Broeder den Opziener] Johannes B. Vgl. p. 230 m. - [mijn Poëetische Zuster Elter] vgl. p. 204 o. Zij had juist bij het Haagse Dichtgen. de zilveren medaille behaald voor haar prijsvers *De mensch geschikt voor de eeuwigheid* (Höweler, a.w. 142). - [Vriend de Boozer] gemeensch. vriend uit jonger jaren, te A'dam. Na dood van Uyl. (± 1808) verscheen bundel *Treurvaerzen* (1809), waarin p. 72 in ged. van leerling Witsen Geysbeek worden genoemd als 'thans vaders' der (drie) wezen: Biben, Covens (uitgever o.a. van de gen. *Treurvaerzen*) en De Boozer. Zie ook M.-I, 203 (1795; groeten aan dien vriend) en 215 (1803 id.). - [Edipus] *De Dood van Edipus*, versch. in 1789 bij Uyl. Vgl. br. 248, M.I. 157v., ook over oorspr. eis voor die voorrede, en wat er van kwam. - [Prediker, in stichtlijken rijm gebracht] in 1788 bij Uyl. versch., z.j. Vgl. M.-II, 67. - [eenige zedelijke dichtstukjens] als *De Roemzucht*, vgl. M.-I 159.

p. 171: [De Post van den Helicon] door Kinker te A'dam anonym uitgegeven critisch tijdschrift. Waarsch. begonnen in April: no. 8 begint met '*Heden* Maandag 8 Juny'. Er zijn 40 nos. verschenen. Na

no. 25 is een scheiding gemaakt en begint dl. II; verm. aan het einde v.h. jaar. Beide dln. uitgeg. door J. ten Brink Gz. met jaartal 1788. In 1877 zeer slordig herdrukt door Van Vloten in zijn *Verspreid en onuitgegeven dicht en ondicht van Kinker.* Vgl. zijn art. in *Ned. Spect.* 1860 I, 26, II 329 en III 373. Bilderdijk heeft enkele bijdragen geleverd. Zelf noemt hij in 1806 tgo. Jer. de Vries: het begin van de Iliasvert. (289 vv.), de *Ahacha* en de *Yrwin en Fredebag* (274 vv. en 234 vv.), de parodie op Feith's vert. van de Schotse romance *Hoe is uw zwaard zoo rood, Edward, Edward*? (268 vv.) en den brief aan den Uitgever over ‘des zons’ (117v.). Wat de parodie betreft: Kinker was huisvriend en wordt hier kennelijk met ‘men’ bedoeld. Hij kan B.'s improvisatie licht hebben uitgewerkt of nagedicht (*Br.*-M. II, 116; A. de Jager in *De Recensent* 1857, 189 twijfelt ten onrechte). Ook de in de nos. 1 en 2 vermelde parodie op Feith's in '82 geschreven, in '84 uitgegeven romance *Alrik en Aspasia*, reeds vóór het verschijnen van de *Post* te A'd. gedrukt, zal aan samenwerking van K. en B. te danken zijn (Koll. I, 211v.); òf aan K. alleen: B. kan later beide parodieën licht hebben verward. Stellig van B. zijn in de *Post* ook nog het bericht over den hist. achtergrond van den *Elius* (81-84) en de vert. van het Lat. epigram van Keizer Hadrianus (48), dat hij later zelf in eigen werk heeft opgenomen, met uitbreiding (*DW.* XIV, 145). De opgave cat.-Kon. Ak. no. 316 is onjuist. Wel treft soms een echo op B.'s meningen: in no. 4 (29) over Feith's muze (‘ik weet van overlang’ enz.) hetgeen doet vermoeden, dat B. toch wel achter de parodie op de *Alr. en Asp.* gezeten heeft; in no. 23 (177 vv.) het betoog over de ‘Alleenspraaken’ in de treurspelen, tegenover de reien (vgl. br. 31); ook in andere nos. - [sterk voor mijne versen geänimeert] in no. 2 (11v.) was de *Olinde en Theodoor* geprezen, met citaat, tgo. de *Alrik en*

Aspasia. - [u w n i e u w w e r k j e n] de
Kl. Dichterl. Hss. Vgl. M.-I, 143, 159.

254. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 2 Juni 1788.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 172-173.

p. 172: [de Clercq] Izaak de Cl., H.z., overl. Aug. 1794. Uylenbroek, de Clercq, Loots, A.J. Zubli, J.G. Doornik, Vereul en Helmers waren volgens aant. van den eerste, in 1794, leden van een dichterl. gen. *Proficit et Delectat.* De Cl. ook in letterk. verkeer met De Bosch, Pater, Van Winter - Van Merken. (*Kl. Dichterl. Hss.* 8e sch. 145-167 (*Rouwvaerzen* over hem); V.d. Aa, *Biogr. Wb.;* cat. Mij. Ltk.). - [uw verzoek t.o.v. een mijner vignetten] heeft Uyl. dit voor één zijner uitgaven gebruikt? De *Nav.* van 1863 (209n.) weet mede te delen dat een door B. getekend titelvignet voorkomt op enkele toneelspelen van Loots en van Tollens, bij genen met, bij dezen zonder de initialen van tekenaar en graveur.

p. 173: [brief over den dood van E.] vgl. voorg. br. De Brief is toch niet als zodanig uitgegeven. Wrsch. is de inhoud vrijwel dezelfde geweest als van de voorrede van 13 pp., die in 1789 het stuk vergezelde. Had U. toch liever niet voor geadresseerde gespeeld, en ze daarom ietwat gewijzigd, en tot den lezer doen spreken? - [Handschriften] de *Kl. Dichterlijke H.* Vgl. M.-I 143, 159, 171. - [proefjen... vert... Ilias] dit verscheen niet in de *Handschr.*, doch in no. 37 van den *Post van den Helicon* (289 vv.; Ie Bk., 148 verzen, met onderschr. ‘Dus verre tot nader gelegenheid’; *DW.* II, 271 vv. Pas in 1811 volgde een vert. van het VIe Bk.; *DW.* II, 436 vv.).

255. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 1 Nov. 1788.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 173-175.

p. 174: [verlies van mijn'... Broeder] Johannes Bilderdijk. Vgl. p. 91 o.; *Mensch en Dichter* (*DW.* XVI) 25; M.-II, XIV vv. - [Prediker] *Vertoogen van Salomo;* vgl. M.-I, 170. - [dood van

E d i p u s] vgl. M.-I 157v., 170, 173 en ann. beide voorg. brn. - [L i j k d i c h t j e n] *DW.* X, 304. Een gedicht van 21 vier-regelige strophen. B. stelt daarin den overledene zich tot een beschamend voorbeeld van dankbaar, welverzekerd geloof in zijn Heiland: ‘Hem, wien gij leefde en stierft, en wien gij eigen waart’. Hij zag in hem ‘het merk (teeken) van het goddelijk welbehagen, Dat d'uitverkoren vormt, en heiligt, en volmaakt’. Hij wil, zal hem volgen, maar ‘'t is van verr', en wanklende, en gebogen’. - In verband met dit gedicht zij opgemerkt, dat Johannes op 21 Febr. van ditzelfde jaar ‘per Belijdenis’ lidmaat der Geref. Kerk was geworden. Een uitzondering in het gezin Bilderdijk! Vader B. was Luthers gedoopt: hij was de zoon van een Lutherse predikantsdochter. Noch in de lidmatenboeken der Lutherse, noch in die der Hervormde kerk te Amsterdam komt zijn naam echter voor. Noch ook Moeder B., noch één der andere kinderen blijkt lidmaat der kerk geweest te zijn. Naar den naam van Willem Bilderdijk werd in de kerkelijke registers te Amsterdam, Leiden en 's-Gravenhage tevergeefs gezocht. Mede in dit licht zal dus B.'s eigen uitlating zijn te verstaan, dat hij in Den Haag ‘altijd geweigerd (heeft) er (zich) als lid van de kerk te melden’ (M.-II, 66; 1805). Cath. Reb. was wel lid, doch is pas in 1794 (sic) met attestatie ingekomen uit Wageningen (Reg. van lidmaten, 's-Gravenhage, deel 11). Haar vader (in 1794 te Wageningen overleden), en ook haar vroeg gestorven Moeder, waren eveneens lid (ms.-genealogie Woesthoven, no. 99).

256. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 30 Dec. 1788.

Hs. niet meer aanwezig. Alleen het Naschrift gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 175-176.

p. 175: [M a a t] *DW.* VIII, 50. Naar Horatius, Lib. II, *Od.* X. Het gedicht is van 1786. In *Mnemosyne* 1936-'37 citeert J.H. Gunning Wz. o.a. uit deze bewerking, ten bewijze, dat ‘gerade unter denjenigen Gedichten, die sich enger an das Original anschliessen, soviele der schönsten Perlen der Bil derdijkschen und überhaupt

der Niederländischen Dichtkunst sich finden, fast alle aus den Jahren 1782-1793 und 1823-1824 stammend, und sämtlich von Bilderdijk selbst als “Na Horatius”, “Horatius vry (van verre) gevolgd” bezeichnet’. Het zaakrijke artikel *Horaz und Bilderdijk:* t.a.p. 95-108. - Een Franse bewerking van dezelfde ode van Horatius gaf B. in de door hem nimmer gepubliceerde *Imitation d'Horace*, *Ex tempore*, *dans le Paquetboot*, *à mon retour de l'Angleterre*, *fin de Sept. 1795* (Kon. Ak., hs. LXX verz. Klinkert; gedrukt in *Kron. Hist. Gen.* 1856 door Prof. de Geer, en door Dr J. Smit in zijn diss. *Bild. et La France*, 133).

257. Bilderdijk aan A. Loosjes Pz., 14 Maart 1789.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 221-224.

p. 221: [careat successibus etc.] Ovid. *Ep.* II, 86sq.

p. 222: [niet dan wanneer ik afgewerkt...te bed ligge] vgl. br. 265, M.-I 226. - [begrip van nut te doen] vgl. brn. 37 en 267: M.-I 76 en 177. - [K.S.G.V.] in Dec. '88 was hij geroyeerd wegens wanbetaling, nadat hij den bode die om de contr. over twee jaren kwam, had toegevoegd, niets met die papieren nodig te hebben. (Höweler, a.w. 112, 165n.) - [Pictura] Vrije Teeken- en Schilder-Akademie, gevestigd aan de Prinsegracht, tegenover zijn woning. Het bekende portret van Van Kuylenburg, van 1795, stelt B. voor als Raad en Honorair Advocaat van P. In 1794 hield hij er zijn redevoering over de *Voortreffelijkheid der Schilderkunst*, *in derzelver Voorwerp beschouwd*, in het bijzijn van den Prins (Wap, 42; Koll. I, 204). - ['t Kabinet van Zijne Hoogheid] vgl. Kluyver, *Verspr. Opstn.* 404 vv. en pp. 155 n., 172 b., 173 b., 176 m. en M.-I, 235.

p. 223: [uw onderneming] de in 1788 begonnen *Algemeene Konst- en Letterbode*, *voor meer- en min-geoefenden: behelzende berigten*, *uit de geleerde wereld*, *van alle landen.* Onder soms gewijzigden naam voortgezet tot 1861. Vgl. br. 265, M.-I 224 - [Aarnout Vosmaer] Dir. Natuurhist. Kab. v. W. V, zie p. 152 m. B. schreef in 1786 in diens Album een (nog ongepubl.) 8-regelig vers (hs. U.B. A'd.), waarin hij hem raadt, geen verering van een vriend af te weren.

257a. M.P. Elter-Woesthoven aan Bilderdijk, 24 Apr. 1789.

Zie Addenda, p. 257.

258. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 21 Mei 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20a. Met rouwrand. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 156-157.

Collatie: P. 157, r. 8 v.b. achter *er* invoegen: mij dan nog.

Annotatie:

p. 156: [het lijk] van B.'s Moeder Sibilla Duyzenddaalders, geb. 1-8-1731, overl. 16 Mei '89, bijgezet in de Nieuwe Kerk 22 Mei. Vgl. Wap, 132 vv, en B.'s *Gesch. d. Vad.* XI, 194v., doch inzake B.'s oordeel over zijn Moeder ook Kinker, die wat B. over zijn Ouders zeide 'dichterlijke waarheid' acht, en op grond van 'bijna dagelijkschen omgang' met den dichter, en 'vrij omstandige' mededelingen van den Vader o.a. weet te vertellen, dat zijn jeugd, wat het huiselijk verkeer betreft 'niet ongelukkig' was: hij was 'troetelkind zijner moeder en hooggeprezen leerling van zijn vader... in vrolijke spelen door het geheele huisgezin toegejuicht en aangemoedigd' (*Recensent ook der Recensenten*, 1838, pp. 28, 30, 36). - [Zondag retourneeren] vgl. p. 227 o. - [bezoeken, die U.E. mij meldt]

condoleantiebezoeken van haar Amsterdamse familieleden? Vgl. postscriptum volg. br. - [z o m e r k l e e d t j e n] in P.S.: zomerpakje(n). Wellicht verband houdend met benodigde rouwkleding, door zuster Elter te bezorgen? Vgl. P.S. over ‘den rouwtijd’. En *E.H.* 309 (bij dood van Vader B.). - [a s p e r g i e s] lieve zorg

tonend voor den aan familie en genodigden aan te bieden begrafenismaaltijd. Om gezondheidsredenen kon zij blijkbaar zelf niet aanwezig zijn. - [B e l l e] Isabella Dorothea, het jaar daar vóór gehuwd. - [k r a c h t e n w a t t o e n e m e n] Begin April was hun derde kind geboren, en op den laatsten dier maand gestorven, een zoontje, ongedoopt begr. 4 Mei (*DW.* X, 310; *Gedenkb.*-1906, 36; Margadant in 22e *Jvsl. B.-M.*, 1929, 13). - [L o u ï s e] Louise Sibilla, hun eerste kind, het enige, nog in leven. - [O o m e n T a n t e v a n Z o e s t] Tante Debora Duyzenddaalders, oudere zuster van B.'s Moeder, in 1803 als wed. overleden (Koll. I, 10).

259. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 23 Mei 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20b. Met rouwrand. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 157 midden.

p. 157: [K i n k e r] zie p. 228 m. - [N i c h t W o e s t h o v e n v a n d e n A m s t e l] Beatrix Woesthoven (1720-1803), volle nicht van den Vader van C.R., wonende op den Amstel bij de Kerkstraat, ten huize van haar eveneens ongehuwden broeder Christiaan W., koopman, van wiens erfenis C.R. zich, toen hij op 81-j. leeftijd kinds gestorven was, met behulp van De Mikker wist meester te maken (Gem. arch., A'dam; Frederiks in *Ned. Spect.* 1888, 313; Wildeman in *Gdb.*-1906, 29; Margadant in 27-28e *Jvsl. B.-M.* 1937).

260. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 20 Juni 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20c. Met rouwrand. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 157-158.

Collatie: P. 158, r. 1 v.b. *comparatiën*, lees: comparitiën.

Annotatie:

p. 157:	[voor Vader kamers gehuurd] een kantoor was niet meer noodig: reeds vóór den dood zijner vrouw was hem, met behoud van tractement, ontslag verleend (Koll. I, 201).
p. 158:	[Elter,... Van Onna,... Van Soest] vgl. brn. 212ann., 258ann.

261. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 28 Juli 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20d. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 158.

Collatie:	P. 158, r. 17 v.o. lees: Ik kwam echter *recht* van pas. R. 3 v.o. lees: zoo gij slechts enz.

Annotatie:

p. 158:	[Louïse... Elter] vgl. brn. 258ann., 212ann.

262. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 29 Juli 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20e. Met rouwrand, en Frans adres: A madame Bilderdijk née Woesthoven, à La Haye. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 159.

Collatie:	R. 10 v.b. de komma achter *af* te plaatsen. R. 14 v.o. *zijn - zal*, lees: zijn zal -.

Annotatie:

p. 159:	[Simpliciekastjen] medicijnkastje. - Zie voor de familierelaties ann. voorg. brn.

263. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 30 Juli 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20f. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 159-160.

Collatie: P. 160, r. 11 v.o. staat *dat* overtollig.

Annotatie:

p. 160: [o n z e n S c h a s] blijkbaar een vriend of goede kennis die in Den Haag woonde. Er was in 17e-19e E. een patricische familie van dien naam, met familiegraf in Kloosterkerk. Kan het Mr. Willem Schas geweest zijn, die te Scheveningen 1757 trouwde met Joh. Ma. de Soor († 1774)? Hij kocht een buitentje te Voorburg, 'Lusthof', dat hij echter *toen* aan een ander verhuurde, omdat hij te A'dam verblijf hield. In 1801 verkocht hij het. (*Die Haghe*, 1903, 299; gen. Schas in *Ndl. Patriciaat* dln. 20 en 21). - [q u i t a n t i e v a n f 3 0 0] 't gaat hier blijkbaar over laatste afbetaling van te Amsterdam op rente geleend geld. Werd dit mogelijk, door de regeling van Moeders nalatenschap? Maar vgl. *E.H.* 191 m. - Zie voor de familierelaties ann. voorg. brn.

264. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 1 Aug. 1789.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20g. Met Frans adres. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 161 boven.

Collatie: P. 161, Opschrift brief: Lieve Teêrgeliefde! R. 8 v.b. lees: niet bij *u* ontvangen.

265. Bilderdijk aan A. Loosjes Pz., 12 Jan. 1790.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 224-228.

p. 224: [l e t t e r k u n d i g W e e k b l a d] *Alg. Konst- en Letterbode*, zie p. 231 m.

p. 225: [A l l a r t] J. Allart, uitgever te 's-Gravenhage. - [H o m e r u s] vgl. p. 226

b. - [brokken in versen te brengen] id. p. 230 b.

p. 226: [verum opere in longo fas est obrepere somnum] Hor. *Ad Pisones* 360. (Bij een groot werk kan ons de slaap wel eens bekruipen). - [allervoordeeligst practizeer] dit wordt bevestigd door Kumpel (Levens- en karakterbeschr. van B., hs.-B.M.). - [uitspanningen slechts (in)tijden van afmatting] id. br. 257, M.-I, 222.

p. 227: [de onderneming] de uitgave van een proza-vert. van Homerus. Zie ook slot volg. brief.

266. Bilderdijk aan A. Loosjes Pz., 17 Jan. 1790.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 228-235.

p. 228: [bewerking van Van Harens Geuzen] zie brn. 49, 69, 81, 97, 131, 220. Loosjes gaf in 1790 uit: *De Watergeuzen*, *Heldenspel.* - [het eerste Oranjedragen] het belangrijke, van veel studie der Vad. gesch. getuigende betoog dient men wel strikt te betrekken op de vraag: het *dragen* van Oranje, n.l. in linten, koorden en strikken (vgl. *Fingal* I, 175, *DW.* II, 492). Waar B. soms daarbuiten schijnt te treden, zou zijn voorstelling achterhaald moeten heten door onderzoekingen van de 19e en 20e eeuw, te beginnen met J.C. de Jonge's studie *Over den Oorsprong der Nederlandsche Vlag* (1831). De vlag met de kleuren van

den prins: oranje, wit en blauw, dook in 1572 (of al even eerder) allerwegen op, en ook in sjerpen, ja zelfs kousen, werden die kleuren als symbool van den strijd tegen Spanje onder Oranje aangewend. - [de onderneming van mijne beschaving] in zijn studententijd.

p. 229: [Brederode, Egmond, Hoorn, Palland] Hendrik van Br.; Lamoraal, graaf van E.; Philips, graaf van H.; Floris I van P., graaf van Culemborg.

p. 231: [Aranje] zie *Wb. Ndl. Taal* XI, 1439. - [Lumei... Boisot] Guill. de la Marck, heer van Lumey en Louis de Boisot, geuzenadmiraals. - [mijn Meer-bet-oud-overgrootvader] Phil. Cornz. Boom, zie pp. 71v., 78 vv., 155n.

p. 232: [den gevangen graaf van Bossu] stadhouder des Konings, in den slag op de Zuiderzee in 1573 door de geuzen gevangen genomen.

p. 233: [mijn Oudovergrootvader] Lambert Joris van Bilderdijck, geb. 1633. Volgens Wildeman (*Gedenkb.*-1906, 33) zou hij vóór Maart 1671 en *verm.* in O.I. overleden zijn. - [mijn overgrootvader] Isaak van Bilderdijck, geb. 1657, te Leiden, wrsch. in Amst. gest. Hier blijkt dan het door W. niet gevonden sterfjaar 1749. Maar B. kan ook op voorouders van anderen naam dan Bilderdijk gedoeld hebben. - [noot (1)] *DW.* VI, 466 (B. vermeldt hier den brief van Loosjes i.v.m. zijn *Watergeuzen*) en II, 491-2 (aant. bij *Fingal* over den oorsprong v.d. prinsenvlag). - [de plaat in Hoofts historie] deze plaat komt pas voor in den vierden druk, van 1703. - [een Oudoom] hier zal een broeder van zijn grootvader Duyzenddaalders bedoeld zijn; zij waren kleinzoons van Debora Laurentius, en wrsch. achterkleinzonen

van Ds. Laurentius, den kleinzoon van Phil. Cz. Boom.

p. 234: [Treurspel in den Griekschen smaak] *Cuenna*, *Treurspel*, Hrl. 1791. 'Een draak', oordeelt Mej. Dr. de Haan in haar diss. *Adriaan Loosjes* (216). - [bij 'tontwerpen blijft het] vgl. Koll. I, 447. - [gevoelens omtrent verdraagzaamheid van begrippen] vgl. br. 91: M.-I, 218. - [dat ik... onafhangklijk heb kunnen blijven] in '87 had hij beslist geweigerd deel te nemen aan reactie tegen de onderliggende partij en daarom het enige ambt dat hem convenieerde, dat van adv.-fiscaal, geweigerd M.-II, 22, 50v.; *Gesch. d. Vad.* XII, 83, 217). - [Of ik dat nog ben enz.] vgl. *G.d.V.* XII, 79v., 83v., *DW.* VIII 402, Koll. I, 199v. B. veroordeelt de na 1787 gevolgde politiek.

p. 235: [uw partij] Loosjes had in zijn letterkundigen arbeid duidelijk partij gekozen: hij schreef in 1785 een treurspel *Capellen tot den Poll*, in 1786 een toneelspel *Gevaarts en Gijselaar.* - [de personeele betrekking tot den Prins] vgl. p. 231 m. - [Homerus] zie voorg. br.

267. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 18 Jan. 1790.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 176-179.

p. 176: [Steenwijks schoone Gedichten] n.l. een laatste deel: F. van Steenwijk, *Gedichten en andere geschriften*, 1789 door Uyl. posthuum uitgegeven. A'dams dichter van epiek en vooral dramatiek (1705-1788), vriend van S. Feitama. Rijk, en ongehuwd, leefde hij geheel voor de beoefening der letteren. - [uw vriend] Helmers. - [uw wensch... niet] zie volg. blz.

p. 177: [Socrates] J.F. Helmers, *Socrates*, in 3 zangen, A'd. 1790. - [de Pauw] *Recherches Philosophiques sur les Grecs*,

par Mr. de Pauw, Berlin 1788, door Helmers gecit. op blz. VIII n., als een werk dat een geheel nieuw licht verspreidt. [m i j n n u t t i g l e v e n] vgl. brn. 37, 257 en 266: (M.-I, 76, 222 en 234-5. - [d o o d ë e t e r] wat bedoelt B? Wrsch. allermeest in het staatk. leven.

p. 178: [d e r d e S c h a k e e r i n g] van de *Kl. Dichterl. Hss.*, uitg. 1790 met elf stukjes van B. - [S a l o m o o s V e r t o o g e n] Vertoogen van Salomo (1788); vgl. M.-I, 170, 174, 191.

p. 179: [r e c e n s i e ... b i j d e V a d. L e t t e r o e f e n a a r s] 1789, I, 461-470. De Michaelische Sabbathlampketenontschakeling ziet op de critiek op B.'s opvatting van de ‘zilveren koorde’ in Pred. 12:6. Deze koord, of strik, behoorde volgens Michaelis bij de Joodse Sabbathlamp, welks licht uitgeblust werd, wanneer de koord (keten) brak (468v.).

268. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 16 Febr. 1790.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20h. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 161 onder.

Collatie:	P. 161, r. 3 v.o. lees: Ontfang den *tedersten* groet van.
Annotatie:	
p. 161:	[E l t e r ,... V a n O n n a] zie p. 204 o. - [I z a a k] id. p. 21 m. - [m i j n p o u r t r a i t] vgl. *DW.* XII, 9 twee gedichtjes: 1 *Onder.* 2: *Bij mijne Afbeelding.* Naar vroegere tekening van Schmidt, door M. Sallieth in 1790 gegraveerd, in folio (Lijst van Portretten, U.B., A'd.; *Gedenkboek*-1906, 406v.).

269. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 18 Febr. 1790.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20i. Met Frans adres, als br. 262. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 162 boven.

Collatie: P. 162, r. 3 v.b. lees: dien ik *heden* ontfing. R. 4 v.b. lees achter *gegeven:* Ten aanzien van S. hebt gij zeer wel gedaan, maar men dient daadlijk voor de te rug gave te zorgen. R. 8 v.b. lees: weet ik *nog* niet.

Annotatie:
[S.... t e r u g g a v e] heeft C.R. even geld moeten lenen bij een goede kennis? Schas?? Of heeft het iets met den graveur of den tekenaar van het portret te maken?

270. Bilderdijk aan S. Elter, 27 Febr. 1790.

Hs. Bild.-Mus.

Veelgeliefde Broeder!

Hoe zeer ik er naauwlijks heden avond toe uitbreke, maak ik mij echter een genoegen om op uw' aangenamen van gisteren met omgaanden post te antwoorden: En dit te liever, omdat zulks u wellicht nog tijd over kan laten om bij onvoldoend advis, nader te schrijven. - Zie dan hier, zonder omweg, mijn advis!

1e. Schoon de meerderheid ten aanzien van de vota de geheele vergadering verbeeldt, en 't gezag der geheele vergadering in zich sluit; zoo spreekt het echter van zelf, dat dit zich bepaalt tot de objecten, waar over haar 't recht van voteren

gegeven is. En dus heeft geen meerderheid van een vergadering (hoe groot ook) het recht om een der leden uit te zetten (ja zelfs niet, om gedurende eenige deliberatien een harer leden te doen buiten staan).

Deze regel is universeel, en wankelt niet, dan in een vergadering, bij welke de volle Souvereiniteit resideert.

Ze lijdt echter één uitzondering: wanneer (naamlijk) een lid in de termen valt van volgens de constitutioneele wetten der vergadering geen lid meer te zijn. Alsdan koomt de uitzetting de vergadering, en dus de meerderheid, toe. Daar de meerderheid nu dit recht niet heeft, heeft de President er ook het recht niet toe. - En

zoo de gevoelens der vergadering verdeeld zijn of zij zeker recht heeft, kan de meerderheid dat point ook niet bij overstemming bepalen.

2e. Leden van een vergadering, welke bij de omvrage zich geconformeert, gevoegd, of een besluit aangezien, of anderzins daar in geacquiesceert hebben, kunnen naderhand geene aanteekening tegen het besluit doen insereeren: maar zoo er geen omvrage (als die vereischt wordt tot het nemen van een besluit) gedaan is, en er dus niet gezegd kan worden een formeel besluit te zijn genomen, zoo staat het den leden vrij bij de resumptie op de eerstvolgende vergadering (of vooraf bij Notarieele Insinuatie aan den President te exploicteeren) behoorlijke aanteekening naar goedvinden tegens 't voorgevallene te doen: en moeten zoodanige aanteekening in dat geval gerespecteert worden.

3e. De meerderheid een besluit genomen hebbende, is ieder der leden, zoo wel dissentieerende als meêstemmers, verbonden tot de uitvoering; en ook wegens de gevolgen aanspraaklijk; en het is alleen een wettig protest, 't welk iemand dekken kan.

4e. Een buitengewone vergadering, met uitsluiting van een lid, 't welk volgens de wet en constitutie van 't genootschap tot dezelve behoort, saamgeroepen, is voor geene wettige en volledige vergadering te houden.

Zie daar, waarde Broeder, mijne andwoorden, die op de gronden van 't Staatsrecht (welke die der natuur en goede orde zijn) en tevens op de uitspraken van burgerlijke en geestelijke rechten, gegrond zijn. Ik heb over dat werk nog eens een zeer ampele memorie voor een politicq Collegie eener voorname Stad moeten formeeren; waar ik dit alles in betoogd heb; maar er geen afschrift van mogende houden heb ik ze niet bewaard, om u te kunnen suppediteeren, als ik anders zou doen.

Voorts moet ik hier nog bijvoegen, dat zoo een vergadering judicatuur heeft, het alhier gezegde wel stand houdt, maar echter door de omstandigheden duizenderlei uitzonderingen lijden kan: schoon de generale regel ook dan in alle procedés ongeschonden moet blijven. Bij voorbeeld: het Hof vindt een zijner leden schuldig aan misdaad. 't Moet dat lid niet uitzetten, niet buiten doen staan; maar bij meerderheid tegen 't zelve informatie of andere provisie van Justitie decerneeren; uit krachte van welk decreet die persoon dan naar rechten incapabel wordt, om zoo lang hij sub reatu is, te fungeeren. - doch dit zal in 't cas, waartoe gij mij adviseert, het geval niet zijn.

Maar wat middel dan, vraagt gij, voor een praesident, of meerderheid eener vergadering, die door een enkel lid in roer gebracht wordt, om de rust en orde te handhaven? - Niet anders dan dat de

Praeses zoodanig een lid SILENTIUM imponeert. - Maar zoo dat Lid niet obedieert? - Dan heeft een van beide plaats; of men kan de vergadering houden, of de brutaliteit van dat lid gaat zoo verr' dat men 't niet kan doen. In het laatste geval is 't een staat van oorlog, en dan kan de vergadering op haar kamer, gelijk ieder in zijn huis, geweld gebruiken voor dat oogenblik tegen de feitelijke aanranding die zij ondergaat. Maar ook alleen maar voor dat oogenblik, en zonder consequentie; en vooral niet, dan wanneer dit gedrag van zoodanig lid ONWEDERSPREEKLIJK EEN FEITELIJKHEID CONSTITUEERT. In alle andere gevallen, moet het lid langs ordinaire middelen van Justitie, waartoe bij meerderheid besloten moet worden, en waartoe poenale interdictien gepast zijn, geconstringeert worden om zich in de vergaderingen decent te gedragen.

Onzen hartlij ken groet aan UE, zuster, en Nicht, in wier goede nachtrust, zoo kleen dat goed dan ook is, wij ons welmeenend verblijden, in hoop op verdere beterschap. - De post vertrekt. Vaarwel, en geloof mij altijd oprechtelijk,

Uw beminnenden broeder,
Bilderdijk.
27 Febr. 1790.

271. Bilderdijk aan S. Elter, 11 Maart 1790.

Hs. Bild.-Mus.

Waarde Broeder,

Ter genegen voldoening aan uw nader vragen dient gereedelijk, overeenkomstig met uw eigen oordeel (als ik uit uw schrijven opmake) dat het eene uitgemaakte waarheid is, dat aan ieder lid eener vergadering competeert ‘het doen van zoodanige aanteekeningen of protesten tegen eenig besluit van de vergadering ten zijnen bijwezen genomen, als hij tot zijne decharge noodig oordeelt: dat geen meerderheid, hoe groot ook, hem daar in beletten kan; maar dezelve aanteekeningen of protesten dadelijk moeten aangenomen worden, zonder eenige exceptie, dan alleen voor zoo verre zij injurieuse of hoonende woorden zouden mogen bevatten.’

En dit is te klaarder, en de absurditeit van aan de meerderheid eenig oordeel over het al of niet aannemen van protesten etc. toe te schrijven, te aanstootelijker, daar het in zich zelfs blijkbaar is, dat een protest altijd een oppositie tegen 't gedeclareert begrip der meerderheid inhoudt, en dat die oppositie zelfs het WEZEN of de ESSENTIE van elke zoodanige aanteekening uitmaakt. - Nu is 't ongerijmd, dat iemand zou mogen beoordeelen, of naar willekeur toelaten of niet toelaten, het geen direct tegen hem ingericht is;

en dus, rechter en partij zijn te gelijk. Voeg er bij, dat zoo 't aan de vergadering stond een protest te verwerpen, zij dan ook haar leden en elk derzelven tegen zijn wil zou kunnen verbinden voor gevolgen, waar hij niets toe gecontribueert had.

Zie daar, waarde Broeder, 't geen ik meen, dat alles behelst wat ik op de beide nu voorgestelde vragen kan antwoorden. Maak deswegens geen complimenten, maar geloof, dat het mij aangenaam is, zoo ik u van eenig nut kan zijn; en dat ik 't een blijk van uw vriendschap acht, mij daartoe gelegenheden te geven.

Bij voorraad dank ik UE, voor de moeite met het Russisch stuk genomen. 't Zal best zijn, dat ik 't in nieuwer letter overschrijf, en u dan 't een en ander te rug zende, om op nieuw een tentatif tot vertaling te doen. Want ik wilde de vertaling gaarne ongepraeoccupeert gemaakt hebben. Intusschen verwondert het mij, dat men dat schrift in 't geheel niet meer lezen kan, daar het toch zoo heel oud niet is; zijnde 't stuk van Czaar Alexis Michaëlowitz, die gij weet wanneer geleefd heeft.[1)]

't Doet ons zeer aan, de nare situatie van Nicht van Onna te vernemen. Het doorliggen is aan personen van hooge jaren zeer eigen, en dikwijls doodlijk, en dus heb ik mij wel kunnen voorstellen 't geen UE. van haar schrijft. Haar lijden moet vreeslijk zijn, en och, of we haar eenige verlichting, eenige verkwikking konden toebrengen! Doch groet haar Ed. van ons, en verzeker haar (bid ik) van ons hartlijk deelnemen en oprechte affectie.

Ik sluit met de volmaaktste tederheid, en Broederlijken groet ook aan Zuster (onder reserve echter van de Ode![2)]),

Waarde Broeder,

Uw beminnende Broeder,

Bilderdijk.

's-Gravenhage, 11 Maart 1790.

1) Tweede Czaar uit het huis Romanov; hij leefde 1629-1676; regeerde sinds 1645. Het Russ. stuk, waarvan ons elk verder gegeven ontbreekt, zal wellicht uit het door hem tot stand gekomen wetboek *Uloshenie*, een nieuwe en soms vernieuwende codificatie van het oude Russische recht, zijn geweest. Maar wij kunnen niets dan gissen. Dat recht was mede gegrond op Byzantijns-keizerlijke wetten. Rechtshistorische belangstelling van B., die zich zowel vroeger als later een goed kenner van het Romeinse recht betoonde? Of alleen verband houdend met een geval in zijn rechtspractijk? Of werd toen reeds de bewering vernomen dat Alexis hierin de gelijkheid van allen voor de wet, en daarmee de hoofdzaak van de Rechten van den Mens, al had vastgesteld? In elk geval neemt hij geen genoegen met een via de Russische ambassade in Den Haag wel te verkrijgen officiële vertaling en interpretatie, maar zoekt hij een onafhankelijke, onbevooroordeelde vertolking in de handelsstad Amsterdam. B. kende zelf geen Russisch. In veel later tijd toont hij wel kennis van het Russische letterschrift (1820: *Van het Letterschrift*), die hier nu al van 1790 of eerder blijkt te dateren. Het is bekend, dat ten tijde van Alexis het Cyrillische schrift nog in gebruik was, en dat Peter de Grote daarin veel verandering aanbracht. Zie K. Faulmann, *Ill. Gesch. der Schrift.*

2) bedoeld zal zijn de in 1790 in de derde Schak. der *Kl. Dichterl. Hss.* van Uylenbroek verschenen ode: *Israël juichende over Babels Val*, *volgens Jesaja XIV vs.* 4-22 (25-35), die onwillekeurig doet denken aan een B. zeker onwelgevalligen zegezang op den val der patriotten. Dergelijke parallellen komen ook in de gelegenheidspoëzie van Cath. Rebecca veel voor, gelijk in talloze pamfletten, en ook preken, van die dagen. In haar p. 162 b. vermelden lierzang schrapte B. in het hs. den als motto gebruikten tekst: ‘Doet den godloozen weg van het aangezichte des Konings, ende sijn Throon zal door gerechtigheid bevestigd worden’. - Indien de ode nog niet verschenen was, zal zij hem die hebben medegedeeld bij zijn bezoek in Febr. (br. 268).

A Monsieur,
Monsieur Elter,
Notaire &c. &c.
Keizersgracht, bij de
Leydsche Gracht à Amsterdam.

272. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 4 Juli 1790.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20j. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 162-163.

Collatie: P. 162, r. 2 v.o. lees: om met u *van daar* te gaan. - *Route* niet cursief.

Annotatie:

Uit de aant. van Van Vloten over Louïse blijkt, dat er één of meer brn. zijn weggelaten tussen 18 Febr. en 4 Juli.

p. 163: [onze Nicht en Neef en toebehooren] het blijkt niet, of de verwantschap aan Cath. Reb.'s of aan B.'s kant ligt. Wie hier bedoeld worden, kunnen wij zelfs niet gissen. In elk geval familie te Leiden.

273. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 14 Aug. 1790.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20k. Gedrukt in *Eerste Huwelijk*, 163.

Collatie: P. 163, r. 9 v.o. lees: of mij-zelf *vast* of een brief. R. 5 v.o. lees: alles is in tegendeel lastig.

Annotatie:

p. 163: [Marcus Levi] koopman te 's-Hertogenbosch, wien B. rechtsk. bijstand verleende (request 28-11-'87, R.A. port. 3210 H.v.H.; zie Bijlage G.) - [De Bas] C.A. de Bas, die als procureur in deze jaren met B. samenwerkte (req. n 1790 en 1791, id. port. 3239 en 5105; zie Bijl. G.). - [Louïse] het bijna 5-jarige dochtertje, door hem wederom medegenomen.

274. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 15 Aug. 1790.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20l. Gedrukt in: *Eerste Huwelijk*, 164 boven.

275. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 20 Sept. 1790.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 179-180.

p. 179:	[uwer lieve... wederhelft] zie p. 124 b. En vgl. p. 249 m.
p. 180:	[vertroostende en sterkende beginsels] van het Christelijk geloof. Dat er in geloofszaken geen volkomen eenstemmigheid tussen hen bestaat - B. vermijdt ook zulks te zeggen - bewijst br. 280; M.-I 183 vv. - [uw thands ouderloosdochtertjen] uit het eerste huwelijk der overledene met den boekhandelaar-uitgever D. Klippink.

276. Bilderdijk aan A. Loosjes Pz., 31 Oct. 1790.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 236-238.

p. 236: [Homerus] vgl. M.-I 225, 227, 235. - [Rolstijl] advocatenstijl. De Rol(le) is het register, waarin de rechtszaken, die behandeld moeten worden, naar volgorde staan ingeschreven; bij uitbreiding: de pleitzaal, de rechtszitting. *Wb. N.T.* XIII, 912 vv. - [Verbo] in één woord. - [Waartoe ik reeds voor een jaar enz.] ook in 1792 tracht hij nog te veranderen van werkkring: br. 287: *E.H.* 165.

p. 237: [practijk, met welken ik... veel gewonnen heb] vgl. p. 233 m. - [Uwe Geuzen] *De Watergeuzen. Heldenspel.* Hrl. 1790. Vgl. p. 233 o. - ['t stukjen van Kumpel] *Recueil van Stukken. Alle andere en verdere verdeediging van Mr Jan Willem Kumpel voorgaande*, Leyd. 1790. (16+72 pp.) Knuttel 21964. Het is dus slechts als een inleiding tot een nader te geven Apologie bedoeld. - [dat hij op een Levensbeschrijving van hem-zelven wil laten inteekenen] in 1791 verscheen, eveneens te Leiden, met jaartal 1790: *Schetsen der Inhoud van een werk getijteld: Byographische Apologie*, *van Mr Jan Willem Kumpel*, een aankondiging van een nog dat jaar in druk te verwachten vierdelige levensbeschrijving (met daarna een Franse vertaling 'voor de Buitenlanders'!), en een weerwoord op de critiek inzake zijn *Recueil* (31 blz.). Knuttel, 21965; verz.-Le Francq van Berkhey, Gem. arch. Leiden. De Apologie zelve is nimmer verschenen. De U.B. A'd. bezit een ms.-biographie van 1803, getiteld: *Curriculum Vitae.* Daarin schrijft hij dat men hem in 1791 bewoog, met zijn Apologie niet voort te gaan (41). De verz.-Ten Br. Andr.,

Bild.-Mus., bevat verschillende bouwstoffen voor een volledige levensbeschrijving. - [desperate situatie] vgl. p. 220 n.

p. 238: [alle genootschappen] vgl. br. 257: M.-I 222. - [octrooi..... Prijsversen] Van een herdr. is niets gekomen, voorlopig. Pas in 1828 verscheen van den lierzang *De ware Liefde t.h. Vaderland* een nieuwe, door B. herziene, druk bij Immerzeel, die het eigendomsrecht had aangekocht. Vgl. brn. 2 en 5. - [hun afvalligen broeder] vgl. br. 257 ann. bij *Br.*-M. I, 222.

277. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 21 Mei 1791.

Hs. niet meer aanwezig. Fragment gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 181.

p. 181: [het stukjen van... de Clercq] vgl. p. 230 b. Het stukje: *Reinout en Emma*, gedat. 1787. - [de stukjens van Boëtius] in de derde Schak. van de *Kl. Dichterl. Hss.* waren 6 gedichten 'naar B.' verschenen, terwijl een zevende volgde in de vierde sch. (1791). - [Twee boeken heb ik overgezet] van B.'s *De Consolatione Philosophiae*, hs. in Mij. Ltk. (cod. 1607).

278. Bilderdijk aan [M.P. Elter-Woesthoven], 15 Juni 1791.

In beeldschrift. Hs. Bild.-Mus. Afgebeeld in weekblad *Timotheüs* van 27 Oct. 1906. Zie hierachter: p. 259.

Proeve van verklaring:

Be-min-de mijt, 't was ons zwaar-te-dragen, uitzicht bij (het) t'huis kommen gereide[1)] en dis af [uit] gestorven thee(blaadje) ervaren. Wei vin-den ons gans afgewend van gek[2)]-wel; dog hopen be-ter (3 ×) int[3)] var[4)]-volgen, hen sein(vlag) wei

1) zie *Wb. Ndl. Taal* IV, 1654.
2) wilde haardos, slang in de hand en weinig of geen kledij beelden dolheid of razernij uit (R. Ouwens en H.K. Poot, *Groot Natuur- en Zedekundigh Werelttoneel of Woordenboek van Zinnebeelden*, III 667-8).
3) oude vorm voor inkt.
4) jonge stier.

(uw) oog achteenden brooder hin letterblokken(rij)[5], Bilderdijk. 'sg-raven-ha-ge, half Juni 1791. Duit ons duit-ster sch-r-ijven teen bedstee!

5) Sterck onderkende reeds de matrijzen. Men kan ook lezen: in (het) letterblokken.

Beminde meid, 't was ons zwaar te dragen, het uitzicht, bij (het) thuiskomen gereide en dis doods te ervaren. Wij vinden ons gans afgekeerd van gekwel, doch hopen beter in het vervolg(en), en zijn wij (uw) hoogachtende broeder in (de) letterblokkerij, Bilderdijk. 's-Gravenhage, half Juni 1791.

Duid ons duister schrijven ten beste![6)]

De onvolledige oplossing van Dr. J.F.M. Sterck in *Timotheüs*, Jg. 1906-'07 (vgl. pp. 32, 88, 134) luidde aldus: Beminde meid, 't was ons zwaar, wij bij 't thuis kommen troffen een ledigen disch... nood ervaren. Wij vinden ons gansch door honger gekweld; doch hopen beter... terug keeren, en van... hoogachtende broeder en meester Bilderdijk. 's-Gravenhage, half Juni 1791. Duidt ons duister schrijven ten beste. - Medegedeeld wordt daarbij, dat ook Prof. Beets vergeefse moeite deed, de rebus verder op te lossen. S.W.F. Margadant slaagde evenmin, blijkens notities, hs.-Bild.-Mus. De verbeterde en aanvullende vertolking danken wij meest aan Prof. Wille, die ze overigens niet in allen dele even zeker acht.

279. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 21 Juni 1791.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 182-183.

p. 182: [een enkel los afdrukjen] n.l. van de stukjes voor de *Kl. Dichterl. Hss.* In de verz.-Klinkert (Kon. Ak.) zijn derg. 'overdrukken op schrijfpapier uit den 1en druk' bewaard. - [G a b a l u s] D.[us] Justus Gabalus. *Kl. D. Hss.* IV, 94.
De eerwaarde Gabalus was, van zijn vroegste jeugd,
Een tegenwroeter van de deugd.
Zijn vader wilde hem in 't geestlijk kleed doen pralen, enz.
Volgen nog 8 regels in het puntdicht: de moeder is ertegen; advocaat ware dan toch nog beter voor hem. Maar vader motiveert: als hij geen dominee wordt, komt hij aan de galg. -

6) B. zal vrouw en dochtertje naar Amsterdam gebracht hebben, waar zij zijn blijven logeren bij Mevr. Elter (tante Petronella); Louise Sibilla ging zo vaak voor een poosje daar heen. B., alleen teruggekeerd, vindt het huis dan uitgestorven. Blijkbaar hield Mevr. Elter van deze figuurraadsels: vgl. br. 282; en *Mensch en Dichter* (*DW.* XVI), 421. Die rebussen waren trouwens, met de nauw ermee verwante charades, toen en nog lang daarna in wijden kring geliefd. Zie *Wb. Ndl. Taal* en diverse encyclopaedieën i.v. *rebus* en *charade.* R. v.d. Meulen, *Liefhebberij voor Boeken* (1896), 135 reproduceert er een uit een gedrukt *Livre d'heures* van 1513. Ook de belangstelling der Renaissance voor de hieroglyphen houdt hier verband mee (b.v. bij J. v.d. Noot).

De naam Gabalus zal door U. wel verkregen zijn door verkeerd begrip van den naam van Heliogabalus, Griekse aanpassing bij helios - zon, van Syrisch Elagabal. Heliogabalus, de jonge zonnepriester en Romeinse keizer, berucht door zijn ongelooflijke uitspattingen. De onderstelling ligt voor de hand, dat U. zekere aanleiding tot dit dichtje heeft gevonden in het ergereniswekkende leven van een bepaalden predikant of ex-predikant. Zonder zulk een speciale aanleiding kunnen wij B.'s lof niet wel plaatsen. Een ander soort critiek op huichelende predikanten van B. zelf in de zelfde *Vierde Schakeering*, 47. - Uyl. heeft n.a.v. B.'s critiek geen verandering aangebracht. -[hereenigde Echtgenooten]*De Echtgenooten hereenigd. Tooneelspel. Naar het Fransch*, *door P.J. Uylenbroek.* A'd. 1791. De titel is dus n.a.v. B.'s opmerking gewijzigd.

p. 183: [mijn verzen...te talrijk]in 1790 waren 11 ged. van B. in de derde Sch. opgenomen, in de vierde zijn er 7 verschenen.

280. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 31 Juli 1791.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 183-188.

p. 183: [4e stukjen] de 4e Schak. v.d. *Kl. Dichterl. Hss.* - [Helmers] van J.F. Helmers: *Onbestendigheid*, 65 vv. Inhoud: verheerlijking der braafheid, die tot de godheid voert. - [de Storm] van C. Loots, 17 vv. - [niets van u-zelf] vergissing: opgenomen is van U.: *Gabalus*, zie vorigen br.

p. 184: [Instelling van den Doop] Matth. 28:19.

p. 185: [Joannes Euangelie] Hfdst. 16.

p. 187: [Epicurismus] de op genot gerichte levensleer van den Gr. wijsgeer Epicurus (341-270 v. Chr.). Deze leerde dat de goden zich niet bekommerden om de wereld en de mensheid; zijn atomenleer is materialistisch en mechanistisch.

p. 188: [schoon ik 'tgaarne...nader wil doen] wij weten niet of U. zijn bezwaren verder heeft medegedeeld, en of B. hem verdere uitlegging heeft gegeven. Wel heeft hij in later tijd nog meer dan eens zijn gedachten over de Drieëenheid schriftelijk uitgedrukt; zie de door B. nagelaten verhandeling *Over de Eenheid en Drieheid*, in 1833 door Da Costa uitgegeven in de *Opstellen van Godgeleerden en Zedekundigen Inhoud*, I, 15-28; den *Brief aan den Predikant*, z.w. II, 67-80; en *Briefw.-Tyd.* II, 304. - [Zwedenborg] Emanuel Swedenborg (1688-1772), de 'Geestenziener van het Noorden'. Hij was een groot en universeel geleerde, in zijn eerste levenshelft in het bijzonder uitmuntend op velerlei gebied der natuurwetenschappen; in de tweede helft theosooph, die door visioenen geleid, en de H. Schrift willekeurig allegorisch uitleggend, een nieuw Christendom brengen wilde, en stichter werd van de

Nieuwe Kerk (van het Nieuwe Jeruzalem) die nog in Engeland en Noord-Amerika voortbestaat. Vond destijds grote, maar meest voorbijgaande, belangstelling; o.a. bij Goethe, Lavater, Herder; Kant bestreed hem met scherpen spot. Bij ons bij Van Goens, en ook Bilderdijk zelf, hetgeen Bavinck, vreemd genoeg, voorbijgaat. Vele Lat. werken, o.a. de acht delen *Arcana Coelestia* en de *Expositio doctrinae novae ecclesiae* maakten zijn leer overal bekend. Hij verwierp de leer der Heilige Drieëenheid als in strijd met de rede: er is één God, n.l. Christus, in Wien zich openbaren Vader, Zoon en Geest. (*Realencykl. Th. u.* K.[3] 19, 177 vv.; *Briefw.-Tyd.*, passim, zie Reg.; en mededeling Prof. Wille. Er is veel, ook recente litt. over Sw.'s invloed, o.a. van den Duitser E. Benz (1948)). B. bezat van hem: *Du Commerce entre l'Ame et le Corps*, Londr. 1785 (cat.-1797, p. 105, no. 844). Waarschijnlijk heeft hij al in 1785 met Van Goens over Sw. gesproken, die hem toen ijverig las (meded. van Prof. Wille).

281. Bilderdijk aan M.P. Elter-Woesthoven, 21 Aug. 1791.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt: *Vaderl. Letteroef.* 1861, *Mengelwerk*, no. 1. Dr. A. de Jager deelt daar mede, dat het ms. was geschreven ‘van de regter - naar de linkerhand’.

Waarde Zuster!

Het is gelijk UE. meldt, mijne Ega is uitgerekend en kan ieder dag bevallen[1)]. Ook willen we gaarne onze Louïse[2)] wederom[3)] voor een poosje aan uwe zorg toevertrouwen, edoch mijne vrouw is ditmaal zeer bevreesd voor den kraam[4)] en wenscht de kleine bij

1) Op 4 Sept. werd Aelius Izaak geboren. Vgl. ann. volg. br. en *Gedenkb.*-1906, 36, 51.
2) L. Sibilla, het eerste en enige nog in leven zijnde kind, nu bijna zes jaar.
3) vgl. p. 239 b., m.
4) haar vierde. Vgl. pp. 223 o., 232 b.

zich te houden tot zij ten minste wederom wat aan de beter hand zal zijn en 't gevaar te boven. Zie daar waarom ik niet wel aan uw vriendlijk voorstel voldoen kan, en ik twijfel niet, of UE. zult dit wettigen, ten minste daarin willen berusten. Het kind is voor 't overige altijd tot uw dienst: ik vertrouw dat Gij hiervan verzekerd zijt.

Groet Uw Echtgenoot en Nicht van Onna[5)] hartelijk van ons en geloof mij oprechtelijk,

Waarde Zuster,
Uw beminnenden Broeder,
Bilderdijk.
's-Gravenhage, 21 Aug. 1791.
P.S. Verschoon 't slechte schrift om de haast.

282. Bilderdijk aan (M.P. Elter-Woesthoven), 4 of 5 September 1791.

Hs. in beeldschrift. Hs. niet meer aanwezig. Gereproduceerd achter *Mengelingen en Fragmenten* (1834). Zie hierachter: p. 260.

Proeve van verklaring:

H-eden n-acht, klokke-half-twaalf, k-w-am mijn[1)] vrouw ent kraam-bed vaan een zo-o-n, wel-ge-schapen hen ge-zon-d: zij(spek) cel-ve vaart, (lap met) naden staat vaan zakken[2)], reet[3)]-el-eik. Wees(jongen) met[4)] ons[5)] b-lei, hen ge-loof Mei, u veel[6)] acht-eenden broeder beeld-er-dijk. Ha-ge, XII daggen[7)] (bij) 3 × 8 Augustus 1791, in haas-t. Post-scriptum. Wei wachten u t-hans: kom dog, as 't wezen kan, en u ge-lus-t. 'k Bit, hout stijl en schrift ten besten en sch-rijf een paar-w-oortjes (bij) weer[8)]-gaande (post, of bode)[9)].

Heden nacht, klokke half twaalf, kwam mijn vrouw in 't kraambed van een zoon, welgeschapen en gezond: zij zelve vaart, na den

5) vgl. p. 205 b.
1) 'mijn', als bij het opsteken van de hand bij afmijnen?
2) Zakjes, waarin stukken van processen werden bewaard, dus tegelijk *zaken*?
3) Aldus de Jager. Of moeten wij lezen matelijk (mat-el-eik)?
4) Draagt de weesjongen een *met*-worst, en moet men daaruit het verouderde of dial. afzonderlijke woord *met* (de vleessoort die het materiaal leverde) verstaan?
5) Vgl. derg. teken op gewichtje in br. 277.
6) Vedel, viool.
7) 12 (rom.) dag(g)en bij 24 Augustus, d.i. 5 September. De geboorte had plaats om half twaalf; de brief kan dus naar waarheid spreken van 'heden nacht', ook op den dag die volgt. Cath. Reb. had haar kindje blijkbaar reeds op 24 Aug. verwacht; vgl. aanhef vorigen brief. Deze verklaring verstrekte mij Prof. Wille.
8) Ram.
9) De Jager: een woord weerom. Het laatste figuurtje verstaan als: oom. Prof. Wille vat het op als: gaande (man). Vgl. ommegaande.

staat van zaken, redelijk (matelijk?). Wees met ons blij, en geloof mij, uw veel achtenden broeder Bilderdijk.

Hage, 12 dagen bij 24 Augustus 1791.

In haast.

Postscriptum. Wij wachten u thans; kom doch, als 't wezen kan, en u gelust. 'k Bid, houd stijl en schrift ten besten, en schrijf een paar woordjes per kerende post.

De oplossing gaf reeds Dr. A. de Jager in de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1860: *Nadere Bijdrage tot de lijst van B.'s werken*, no. XI. Echter met kennelijk foutieve vertolking van de dagtekening (‘gedagteekend 24 Augustus 1791’) en andere verklaring van een enkel detail. Het is niet te geloven, dat de Moeder, die het opschrift voor het monumentje te Landau aangaf (Koll. II, 20), den geboortedatum vergeten zou zijn, en evenmin, dat de Vader op dien geboortedag zelven 11 dagen te vroeg dateerde. - H. de Jager liet deze oplossing, die hij in druk vond, maar niet thuis kon brengen, weer opnemen in *Navorscher* 1883 (p. 165). Inmiddels had A. de Jager in zijn 2e *Nieuwe Bijdrage* in de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1865 (punt XXI, p. 409) meegedeeld, dat hem gebleken was, dat het handschrift bovenaaan nog een paar sokken of schoenen vertoonde, door een *band* verenigd, en een *sister*, waardoor volgens een bijgevoegde aantekening, verstaan zou moeten worden: *Liefste Zuster.* De Jager vraagt zich daarbij af, of men voor *liefste* of *lieste* te denken heeft aan het Engelse leash - koppelband. Dit lijkt wel erg gezocht. Liever gissen wij: gehechte (ge-achte) schoene (schoon) sister (zuster).
Zie over de brieven in beeldschrift (er is er ook één uit 1795) Sterck in *Bilderdijk na zijne uitwijking*, bijl. 2: de figuren bij B., en haar betekenis, komen hier en daar overeen met die van 16e eeuwse rederijkersboekjes. Twee zulke raadsels zijn gereproduceerd in Dr. C.P. Burger, *De Amsterdamsche Boekdrukkers en Uitgevers in de* 16*e Eeuw*, IV 228, 239.

283. G. Outhuys aan Bilderdijk, 10 Jan. 1792.

Hs. Mij. Ltk. cod. 1617.

Beroemde Bilderdijk!
Die niemand u gelijk
Op Helicon kunt vinden;
Hij, dien uw gunst alleen een plaats gaf bij uw vrienden[1)],

1) Gerrit Outhuys (1773-1835), geb. te 's-Grh., sedert 1791 theol. stud. te Leiden. Zijn ‘brave’ Ouders schijnen, althans in zijn brieven van 1795, goede kennissen van B. De zoon dichtte reeds op 15-j. leeftijd. Van zijne pas in 1820 uitgeg. *Jeugdige Gedichten* verschenen vele eerder in de Werken van het Haagse Gen. (waarvan hij aankwekeling is geweest: *Naaml.* 1790), in de *Kl. Dichterl. Hss.* van Uylenbroek, in de *Eerstelingen* van het Leidse Studentendichtgezelschap ‘Non arte, sed amore poësios’, en in dichtlievende almanakken. Blijkens dezen rijmbrief stond hij met B., die later een Capadose schreef, hem van zijn zevende jaar af gekend te hebben (M.-V, 28), reeds veel eerder ook in letterkundig contact dan Koll. vermoedt (I, 224). In '93 dicht hij verschillende ‘erotiques’ in den trant van B. en Kinker. B. zal hem in contact hebben gebracht met Uyl., in wiens mengelwerkje O. in 1793 debuteert. Zijn studie in de Oosterse talen boezemt B. levendig belang in. Hij wordt hem

verlangt een' korten poos
uw tijd te ontsteelen door zijn dichtstuk van de roos

allengs een goed vriend, voor het leven. In '95 vergezelt hij hem een eind weegs, bij zijn uitzetting uit Den Haag, en verzorgt hij de correctie en de uitgave van den *Ibn Doreid.* Mij Ltk. bewaart behalve dezen rijmbrief en een vers op den dood van B.'s tweede zoontje, 17 Aug. 1794, get. Desiderius Oecoplejus (-plejus opzettelijke verminking van Gr. palaios - oud?) nog 23 kleine gedichtjes (‘bijschriften’) op B., uit later jaren. Sedert 1797 is hij predikant, van 1812 tot zijn dood in 1835 te Minnertsga in Fr. (*Nw. Biogr. Wb.* III; Voorwoord *Jeugdige Gedichten*, Franeker 1820; Voorrede *Ibn Doreid;* A. de Jager, *Bijdr. tot de lijst van B.'s werken*, *Alg. Letterl. Maandschr.* 1850, no. 2).

waar in Cupido was gedoken,
En de eer der Liefde heeft gewroken[2].
Slechts deze week alleen kan hij uw bijzijn smaken,
Uw vriendlijk bijzijn meer dan bergen schats geacht;
De aanstaande wenkt hem weer tot zijn gewone zaken;
Daar hij op dit verzoek een gunstig antwoord wagt
zoo noemt hij zich

Wel Edele Gestrenge Heer!
Uw WelEdgestr. onderdanige
Dienaar
G. Outhuys.
's-Gravenhage
10 January 1792.

284. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 23 Mei 1792.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 188-189.

p. 189: [D o o r n i k] J.G. Doornik leverde enkele bijdragen voor de *Kl. Dichterl. Hss.* van Uyl. Vgl. p. 230 b. Volgens Witsen Geysbeek a.w. II, 183-197 ‘ongemeen bekwaam vertaler’ van allerlei, ook dramatische, poëzie uit velerlei talen. Nergens wordt iets over zijn leven medegedeeld, dan alleen: gest. 1807. Zie o.a. V.d. Aa's *Biogr. Wb.* M. Westerman wijdde een deeltje van zijn *Keur van Ndl. Letteren* aan zijn werk: Jg. II, no. 46 (1829). In 1795 en '96 en 1803 rekent B. hem onder zijn vrienden te A'dam (M.-I, 203, 210, 216). - [v o l s t r e k t g e b r e k a a n a l l e n r e d e l i j k e n o m g a n g] vgl. M.-I, 222.

285. P.J. Uylenbroek aan Bilderdijk, 15 Juni 1792.

Hs. Kon. Bibl. cod. 131 C 43.

Veelgeliefde vriend!

Met de inliggende proefbladen en copy[1] gelieve UED. weder als naar gewoonte te handelen. De proefbladen zie ik tot mijne blijdschap dan in orde geteekend weder te gemoet. Gij ziet of ik ook van uwe stukjes gebruik maak. Heden was mijn vriend

2) ‘*De gelukte List*’, *Kl. Dichterl. Handschr.*, 6e Schak., 142-144; herdrukt in *Jeugdige Gedichten*, 59 vv.
1) voor de *Kl. Dichterl Hss.*

Carull[2] bij mij. De proef lag op tafel. Hij las het begin van *uwen* lentezang[3]; *Horatius* heeft er weinig recht op. Carull zeide, bij het lezen, ‘dat is tooveren in de dichtkunst! ik weet niet wie de maker is; maar dat *kan* niemand doen dan Bilderdijk: alles is melody, en alles wat hij schildert brengt hij ons voor den geest, of liever hij verplaatst ons waar hij ons hebben wil, Bilderdijk is eenig in zijn soort; hij is groot; hij is waarlijk groot: hij heeft zijn weerga volstrekt niet.’ ô Mijn vriend! het is mij onuitspreklijk streelend, verstand, geoefend verstand en voorbeeldelooze deugd u ongevergd in uw afzijn te

2) Balthazar Carull droeg enkele gedichtjes (‘zangstukjes’) bij voor Uyl.'s verz. in Schakeering I-III (1788-1790), daarna niet meer. Hij schijnt al een bedaagd man, die zich uit het stadsgewoel heeft teruggetrokken, om zich te verlustigen in het buitenleven.
3) 5e Schak. 108 vv.; *DW.* VIII, 55v. Het is uit Horatius' *Carmina* L. IV, 12; maar ‘van verre nagevolgd’. Vgl. p. 230/1.

hooren prijzen! Het doordringt mijn geheele ziel. Ik moet ze voor u openleggen; en om mijne ongeveinsde oprechtheid zult gij mij wel verschoonen, dat ik uwer zedigheid zo gul eene lofspraak overbreng. Leef met uwe gade en kinderen gelukkig; leef tot blijdschap van

Uwen oprechten
Uylenbroek.
Amst. 15-6-1792
vliegend.

286. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 16 Juni 1792.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 189-190.

p. 190 — [Carull] zie voorg. br. - [r o m a n c e] wrsch. *Ada*, zie br. 290: M-I 192b. - [l i g g e n s] van ziek te bed liggen.

287. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 22 Juni 1792.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20m. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 164-165. In de toelichting van Van Vl. is 24 Aug. onjuist; zie br. 282.

Collatie: — P. 165, r. 7 v.b. *en* overtollig; r. 16 v.b. *toe*, lees: voor.

Annotatie:

p. 164: — [K.] naar den naam kunnen wij slechts gissen. Het moet iemand geweest zijn, bij wien B. *onaangekondigd* kon logeren. *Kumpel* vertrok ‘zomer 1792’ naar Hoorn (*Curr. Vitae*, 42), en vertoefde daarvoor, ofschoon officieel woonachtig te Enkhuizen, veelal bij zijn Vader te A'dam. Maar niets wijst op een (weer) vriendschappelijke verhouding tussen B. en K. vóór 1806 (*Briefw.-Tyd.* I. 401). - *Kinker* ging pas een jaar later te A'dam trouwen, en daar ook wonen. Bij diens Vader kon hij toch zo niet aan boord komen. Heette de hospes van Vader B. soms K...? -

p. 165: — [h e t p l a n] zich te Amsterdam als advocaat te vestigen. B. had veel zaken in A'dam; vgl. o.m. br. 296: *E.H.* 168v. -

[de hr. Br...] ook hier hebben wij geen zekerheid. Bij de in 1787 door den Stadhouder vernieuwde regering van Amsterdam vinden wij geen naam, met Br. beginnend. Zie *N. Ndl. Jaarbn.* 1787, 5731 vv. Het behoeft echter geen A'dammer te zijn. Hij heeft B. ook vroeger al op het pens. ambt gewezen als hem passend. Mogelijk is het iemand uit de kringen van het Stadhouderlijke Hof. Wij kunnen dan denken aan den goeden vriend van 1784 en 1785: Mr C.F. Brand (vgl. pp. 172 b. en 202 o). - [tentatif op het pensiont.] het tweede pensionariaat was vacant sedert eind '91 en werd pas vervuld in Maart '94 (Kluyver, a.w. 413-414; K. verwart daar Br... met B.'s zwager Elter). Zie ook Tydeman in B.'s *Gesch. d. Vad.* XII, 214. - [al zoo veel] d.w.z. vrij wat meer, veel meer. - [deze gelegenheid] heeft B. uit A'dam een wenk gekregen, dat er zich een goede kans voordeed voor een advocaat met ervaring in bepaalde zaken of verhoudingen: handel, zeevaart, koloniën? Of is het alleen: nu hij wist, dat B. over een werkkring in Amsterdam dacht? - [Hofadvt] advoc. voor het Hof van Holland. - [onzen Vriend] Brand of Kinker? - [Nicht Van Onna] vgl. p. 205 b en vaker.

288. Bilderdijk aan Baron de Schubart, wrsch. einde 1792[1)].

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Catal. veiling nagelaten bibl. van* Bilderdijk, bij Immerzeel (1832), 78-79, naar copie van

1) B. schreef boven zijn copie: ‘Copie d'une Lettre, jointe à quelques Exemplaires réliés en Maroquin doré, et addressée à Monsieur le Baron de Schubart, Envoié de Sa Majesté le Roi de Dannemarc et de Norvège auprès de LL. HH. PP. etc. etc. etc.

B.'s eigen hand. Weder afgedrukt door Da Costa, *DW.* XVI, 412v. Hier volgt de lezing van den Catal.; bij Da Costa vinden we enkele fouten stilzwijgend verbeterd: hierachter p. 248 r. 6. v.b.: rapporte; r. 15 v.b.: Prince, r. 18 v.b.: cette faveur.

Monsieur![2)]

Quoique n'aiant pas l'honneur d'être connu de votre Excellence, je prends la liberté de lui présenter une Ode Hollandaise addressée particulièrement au Peuple Danois et au Monarque auguste qui en fait le bonheur[3)]. Tandis que l'univers retentit des noms

2) Baron Herman Schubart (1756-1832), zeer bekwaam en verdienstelijk diplomaat; 1783 legatie-secr. te Dresden, 1784 in Den Haag, 1789 gezant aldaar; 1798 te Madrid; sinds 1802 in Italië, met ijver en succes vooral de Deense handels- en scheepvaartbelangen dienend. Had ook warm hart voor de kunst; beschermer o.a., eerst in Italië, dan in Kopenhagen, van Thorwaldsen. Ook in zijn Haagse jaren speelde hij een niet onbelangrijke rol. Sch. was hier getrouwd met een Nederlandse: Jac. Elis. Wieling (1764-1814); mede door dat huwelijk stond hij in betrekking met vele vooraanstaande personen in Holland. Onze taal sprak hij vloeiend. Meer bijzonderheden in Engelstoft og Dahl, *Dansk Biografisk Leksikon*, XXI, 387-389.
B. richtte zich in de volgende jaren nog meer dan eens tot dezen diplomaat, met verzoek om paspoort, aanbeveling, en dgl. Zie *E.H.* 170, 175, 183 (over antwoord van Sch.), 189, 195, 209 (aanbevelingsbrief van Sch.).

3) Die monarch was de lichtzinnige zwakkeling Christiaan VII (1749-1808) in 1772 onder regentschap gesteld van zijn stiefmoeder, na den val van zijn befaamden gunsteling, den Duitsen dokter J.F. Struensee; Str. werd onthoofd, de koningin Caroline Mathilde, zijn minnares, verbannen. Bij een nieuwe paleisrevolutie in 1784 kreeg de kroonprins Frederik de macht. Ofschoon er door Struensee, en na 1784 opnieuw, grote verbeteringen in de regering, en in den toestand des volks in zijn brede lagen, tot stand werden gebracht, alles in naam van Christiaan, lijkt het toch wel gedurfd van B., het Deense volk geluk te wensen met dezen koning in verband met zijn aanstaanden verjaardag; een koning, die zijn jonge leven had vergooid, en sindsdien dertig jaar en langer geheel onbekwaam was om enig aandeel aan de regering te nemen. Evenwel, de nadruk valt in B.'s gedicht toch meer nog dan op den monarch, op de monarchie, die door ‘la simplicité de sa Constitution’ in staat is, zo ruimschoots het goede te bezorgen voor het ganse volk, niet belemmerd of verlamd door heerszuchtige, slechts eigenbelang najagende standen of groepen. B. denkt met afschuw aan den jarenlangen burgertwist in Nederland, en de daaruit voortkomende onmacht der stadhouderlijke regering; en niet minder aan de in Frankrijk woedende revolutie, die ook de omliggende landen heeft aangetast, en heel Europa bedreigt. Van de usurpatie van de souvereine macht door een groep zijn in het gedicht de De Witten het heilloze voorbeeld; in dienzelfden tijd (1660-1670) werd in Denemarken de machtspositie van den adel gebroken, en het koningschap erfelijk, en absoluut gemaakt. Die absolute monarchie bleef ook heel de achttiende eeuw door gehandhaafd, ondanks den weder wassenden invloed van een hofadel. Ongeveer heel die achttiende eeuw was voor Denemarken een tijd van rust van buiten en van binnen, met geleidelijke opheffing van misstanden, bevordering der welvaart, en bloei van wetenschap, kunst en literatuur. Door die tegenstelling van het ‘zalig Noorden’, waar rust en bloei onverbreekbaar zijn verbonden, en het tweedrachtige, revolutiemakende Westen is B. gegrepen; de bron van Denemarkens volksgeluk lag in het werk der onvolprezen helden, die, in het verleden, ‘uw volk aan 't duldloos juk ontwrongen’ hebben: de helden van 1660-1661. (Ook Da Costa wijst op die jaren: *DW.* XVI, 412). B.'s kennis van Denemarken zal niet groot geweest zijn, en vooral van den literairen kant zijn gekomen: Klopstock had twintig jaar (tot 1771) in en bij Kopenhagen gewoond, in hoge gunst bij het hof. En zoals de Duitse taal in Denemarken een grote rol speelde, deed het ook heel de Duitse (naast de Franse) literatuur. Van de hoftoestanden zal B. weinig of geen kennis hebben gehad; toen Struensee viel, was

vains et fastueux d'égalité et de république, j'ai osé élever ma foible voix pour célébrer la Monarchie, seul asyle de la vraie liberté; et où la trouver, Monsieur, que chez vos compatriotes, le seul peuple du monde, qui a reconnu cette vérité, qui l'a mise en pratique, et qui, sans doute, sait apprécier les biens infinis que la simplicité de sa Constitution lui raporte. Voilà, Monsieur, les considérations qui m'ont engagé à vous offrir ces vers (épanchemens d'un coeur droit et ouvert) en célébration du prochain anniversaire de votre Roi[4)], dont il plaise au ciel de rendre le règne toujours glorieux et heureux! et qui pourra n'être pas tout-à-fait insensible à l'hommage d'un Etranger, exempt de tous les vils motifs d'intérêt, qui dictent la plu-part des écrits, qu'on addresse communement au rang et au pouvoir des Princes, et rarement à leurs personnes sacrées. Je me flatte, Monsieur, qu'à ce titre ma patrie, qui m'a vû dans les temps orageux m'exposer pour mon prince et pour la justice opprimée, et qui toujours a applaudi à mes travaux poétiques, ne me reconnaitra pas indigne de l'essor que je prends en brigant ce faveur. Au moins, je me crois justifié à attendre de l'indulgence pour ma témérité, si c'en est une que d'aspirer à ce qu'on a cru de tout temps être permis à ceux qui cultivent les Muses tant anciennes que modernes.

Je suis etc.

289. Bilderdijk aan Fa. Wild en Altheer[1)], 2 Maart 1793.

Hs. Verz.-Leeflang, Gemeentearchief, 's-Gravenhage.

hij nog maar een knaap. Als literatuur-thema kon hij hem ook later niet hebben leren kennen: dat begon pas in 1793.

4) Het gedicht wordt in bovengen. *Catalogus* gesteld op het jaar 1792, hetgeen Da Costa, *DW.* XVI, 412 overnam. In alle uitgaven staat onder het opschrift in Romeinse cijfers het jaartal 1793. Het richtte zich tot de Denen, als zij straks des konings verjaardag zouden vieren; die viel op 29 Januari. Bekend is de afdruk in *Vaderlandsche Oranjezucht* (beide uitgaven gedateerd Leipzig 1805, maar de tweede in feite van 1809; overigens houden wij al de door B. uitgegeven werken 'te Leipzig', van 1789 af, voor gedrukt in Holland). Maar er is ook een afzonderlijke uitgave, ged. Leipzig 1794; deze kan niet in 1793 aan Schubart zijn aangeboden. Er zal echter nog een oudere druk zijn geweest, van 1793. Want de zo nauwkeurige Dr. A. de Jager kende exemplaren, met motto's voorzien, die in alle overige uitgaven ontbreken; het ene, uit Klopstock, bracht hem tot de ontdekking, dat B. hier enigszins dien dichter had gevolgd (*Leeskabinet* 1870, IV, 17v.). Beets wees het ook aan, met meer uitvoerigheid (*Verscheidenheden* VI, 106 vv.). Het ligt voor de hand dat Sch. van deze 'uitgave' zijn exx. heeft gekregen. - Dat in het gedicht de Franse koningsmoord niet genoemd wordt (21 Jan. 1793), schijnt ook te wijzen op 1792 als tijd van ontstaan.

1) Boekhandelaars, over den Dom, te Utrecht; 'ruim voorzien van oude en nieuwe boeken, vooral ook Fransche'. Barth. Wildt was uit Zwitserland afkomstig en deed de zaak later over aan zijn neef J. Altheer. Wildt was uit vorige jaren al bekend als uitgever 'en uitventer voor de Fransche Patriottische agitatiepartij' (autobiogr.-Tydeman, hs.- Mij. Ltk.). In 1781 stond hij enigen tijd in het centrum van de pamflettenfurie tegen Van Goens; zie Knuttel 19877-19886.

WelEdele Heeren!

Het paquet, door UWEd. laatstlijk onder couvert van den Heer v.d. Linden aan mij afgezonden, is mij behoorlijk geworden. Uwe Rekening daar in gesloten vertrouw ik conform te zijn, en ik zal het geld daarvoor aan welgem. onzen vriend bij gelegenheid van zijne verzending ter hand stellen, ten ware UWEd. goedvondt over 5 a 6 weken daar over anders te disponeeren. De gezonden *Essay on Man* van *Pope*[1] zal ik houden; doch het werk over de Roomsche Historie gaat hier bij te rug. Ik applaudisseer ten hoogste aan UWEd. oogmerk om Hollandsche Oorspronklijken aan te moedigen, maar eer ik die leze, had ik gaarne, dat men vooraf een Hollandschen prosastijl vormde, die nog verr' te zoeken schijnt: want de tegenwoordige is voor mij onverduurbaar hard en rammelende, vooral in het *narrative.*[2]

't Koomt mij voor, dat de tijd juist niet zeer gunstig is voor eenige onderneming van zelfs een middelmatig belang. Anders zou ik UWEd. een voorstel doen over iets nieuws. Doch daarvan misschien nader.

Na vriendlijken groet teeken ik met alle achting,
UWE Dw. Dr.
W. Bilderdijk.
's-Gravenhage 2 Maart 1793.

290. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 3 Mei 1793.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 191-192.

p. 191: [e n h u w l i j k !] in het begin van '93 was U. hertrouwd, met Corn. Maria Janszen, overl. 31 Dec. 1801. Prof. P.J.U., van wien Messchert de door hem gedeeltelijk gepubliceerde brieven ter inzage heeft gehad, was een zoon uit dit huwelijk. Vgl. M.-I, 179. - ['t [e z o n d e n t r e u r s p e l] *Wat Tyler. Treurspel.* 1793. - [d i c h t s t u k o p K r o p f f] *Aan Nederland. Ter gedachtenis van den dapperen Hopman Kropff, na eene hardnekkige verdediging van de vesting De Klundert in den uittocht gesneuveld.* 's-Hage bij J.F. Jacob de Agé 1793, 2e dr. id. 1793 Knuttel 22247, zonder naam van dichter. *DW.* VIII 411-416. - [V e r t . v a n S a l o m o] vgl. M.-I, 170, 174, 178.

1) In 1808 verscheen daarvan een bewerking van B., 'reeds voor verscheiden jaren in Brunswijk gemaakt'. Men zie over dit werk van B. vooral Dr. J. Wesseling's Gentse proefschrift (1949): *B. en Engeland*, hfdst. 5. Zowel vóór als na 1805 heeft B. enige kleine stukjes van Pope vertaald. Zie Pan, *Aanwijzing* enz. in *DW.* XV, 373.

2) Blijkbaar heeft B. van hem ter inzage ontvangen het door hem uitgeg. eerste gedeelte van Mart. Stuart's *Romeinsche Geschiedenissen* (Utr. 1792-1810, 30 dln.). Vgl. *Briefw.-Tyd.* II, 19. En *Nw. Biogr. Wb.* IV op Stuart; H.C. Rogge: *Bibl. der Remonstr. Geschr.*, 185.

- [versen van mij bij elkander te drukken] hieraan is geen gevolg gegeven.

p. 192: [Ada] *DW.* I, 73-76. (gedat. 1790). Vgl. br. 286 ann. - [Hoffham] vgl. br. 243. Hij leverde tot zijn dood (1799) geregeld bijdragen voor de *Kleine Dichterl. Hss.*; in de Schak. 1-12 in totaal 33 gedichten. Hij wordt geprezen in *N. Alg. Vad. Letteroef.* IV, 1, 512. - In het hier vermelde stukje is de eerste voorgestelde verbetering aangebracht; de andere niet. De correctie op U.'s stukje is ook niet overgenomen. - [wiens complimentt] blijkbaar in U.'s brief overgebracht; vgl. ook br. 298: M.-I, 193.

291. Bilderdijk aan Mr. J.M. Timmermans te Maastricht, 30 Juli 1793.

Hs. vroeger bij Prof. P. Russel te Roermond. Gedrukt en gereproduceerd in M. Smiets: *Bilderdijk* (Antw. 1868), p. 115 vv.

Wel Edele gestrenge Heer![1)]

Het is mij ondoenlijk geweest, direct op de ontfangst van UWEG. twee laatsten te rescribeeren, zoo volhandig hebben wij 't de 3 laatste weken voor de thands ingegane vacantie[2)] gehad; echter heb ik niet uitgesteld de gezonden Conceptreqn. te resumeeren, te dresseeren, en te bezorgen[3)]: ten dien effect dat die voor Schwun en Simons[4)] direct in handen van 't officie gesteld is om bericht, met surcheance[5)] inmiddels; en de andere, pro deo, een object van deliberatie gebleven, 't welk mooglijk denzelfden weg gaan zal. Ik zeg *mooglijk*, want het zou kunnen zijn, dat men begreep dat dit addres bij Zijn Hoogheid t'huisbehoorde, en dat er dus *Nihil hic*[6)] verleend wierd, of wel dat het req.^{e} zonder dispositie wierd uitgegeven.[7)] In beide gevallen zouden wij naar den Prins moeten, doch zoude 't alsdan niet beter zijn abolitie te vragen, dan *remissie*?[8)] Mij dunkt zoo, ten minste zoo wij onze positiven[9)]

1) Johannes Michaël Timmermans (1751-1806), geboortig uit een bekende Roermondse familie, sedert 1780 advocaat te Maastricht. In 1788 wordt hij aldaar lid van de gezworenen van den raad, in 1790 schepen, in 1796 Juge du Tribunal. In 1800 keert hij naar Roermond terug als Juge du Tribunal de première instance. Hij sterft er in 1806. (Gem. archieven Roermond en Maastricht.)
2) De Hoven van Justitie hadden jaarlijks vijf vacanties. De ‘Groote Vacantie’ duurde de gehele maand Augustus (V. d. Linden, *Judicieele Practijcq* (1794-'98) II, 5, par. 5).
3) Vermoedelijk wel bij den *Raad van Brabant en de Landen van Overmaaze*, die te 's-Gravenhage resideerde? Deze verschafte o.a. aan lieden die ‘in derangement van zaaken’ geraakt waren, ‘Brieven van Seureté de Corps’, waarmee surséance van betaling vaak gepaard zal zijn gegaan; en verleende ook ‘Brieven van Remissie’ (Zelfde werk, I, 2, par. 12; vgl. IV, 7, par. 6).
4) Betreffende deze namen bieden de Maastrichtse archiefregisters geen gegevens.
5) Deze ‘extraordinaire gratie van den Souverain’, waardoor men voor enige maanden van de vervolging zijner crediteuren ontslagen was, en waarvan gedurende den vierden Engelsen oorlog zeer veel misbruik was gemaakt, werd slechts verleend vanwege ‘buitengewoone omstandigheden van Oorlog, of andere onvoorziene calamiteiten en desastres’ (V. d. Linden, IV, 7, par. 7, 8). De *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* nu tonen ons Maastricht in 1793 als gebombardeerd door een Frans leger van 24 Febr. tot 2-3 Maart, met grote verwoesting en betrekkelijk gering verlies van mensenlevens, maar niet veroverd. Daarna toneel van verschuiving van troepen, doortocht van Nederlandse en van Oostenrijkse troepen, van gevangen Franse soldaten enz. In Juni was een commissie uit den Raad van State poolshoogte komen nemen na dit rumoerige en angstige halfjaar.
6) *Nihil hic* werd verleend ‘als de jurisdictie van het Hof is incompetent’ (V. d. Linden, II, 1, par. 16).
7) Dit kwam te pas, ‘wanneer het verzoek zoodanig is irregulier en informeel, dat er door den Rechter met geene voegzaamheid op gedisponeerd kan worden’ (Ibid.).
8) Remissie was een vorm van gratie, die slechts werd verleend in geval van doodslag door schuld, doch onder verzachtende omstandigheden. Abolitie een nevenvorm, waarbij de procedure werd gestaakt (Zelfde werk, IV, 6, par. 1-2; vgl. I, 3, par. 15 noot).
9) Beweringen.

dat onze man niet handdadig is aan den slag, eenigszins kunnen goedmaken.

UWEd. Gestr. behoeft nimmer zwarigheid te maken omtrent het toezenden van zaken pro Deo: de eer van UWEG. correspondentie hebbende zal ik mij aan dezelve niet onttrekken, noch daarin eenige mindere attentie en ijver aanwenden dan in eenige anderen.[10] Ik verzoek ook UWEG. altijd gerust te zijn op mijne expeditie in 't bezorgen der zaken, al is 't, dat ik somtijds niet dadelijk rescribeere, 't geen bij gebrek van tijd wel eens achter moet blijven, om dat ik aan de zaken-zelve (in geval van tijdgebrek) altijd den voorkeur geve voor 't briefschrijven, dat ik somtijds nog al eens aan een proc.r demandeere.

De Proc.r Zoutman[11] heeft voor den Hr. v. Hadel[12] Eisch overgenomen. Dit heeft mij verwonderd. - Ik feliciteer onzen Client inmiddels met zijn ontslag! -

Na verzekering mijner hoogachting heb ik de eer mij te teekenen,
WelEdeleGestrenge Heer,
UWEG. Ootm. en DV dienaar,
Bilderdijk.
's Gravenhage, den 30 July 1793.
verte!

P.S. Deze op gisteren avond afgeschreven hebbende, ontfang ik heden UWEG. geëerde van eergisteren met inliggende wissel. Ik dank UWEG. voor deszelfs promptitude, doch 't is waarschijnlijk dat de kosten op 't bewuste req.e hooger monteeren zullen, zoo de zaak reüsseert, want men zal 't advis van 's Lands Advocaten moeten betalen, dat al zeer hoog loopen kan. Enfin, ik zal de eer hebben zulks op zijn tijd aan UWEG. op te geven.

WelEdele Gestrenge Heere,
De Heer en Mr. J.M. Timmermans,
voornaam practiseerend Advocaat, etc. etc.
te Maastricht.

292. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 16 Aug. 1793.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20n. Met Frans adres (als br. 262). Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 166 boven.

10) Terecht wijst Smiets in zijn aangehaald werk bij deze plaats op de naastenliefde, die doorstraalt in het aanbod, gaarne pleidooien zonder geld (pro Deo) op zich te nemen.
11) Dirk Soutman (1717 of '18-1794) was van 1742 tot 1794 procureur voor de Gecommitterde Raden van Holland, te 's-Gravenhage. Hij was ook notaris sedert 1738.
12) In de rolregisters van het Brabants Hooggerecht van Maastricht, van de jaren 1792-'93 komt een proces voor van een Luitenant van Hadel contra een juffrouw Petit. De gegevens zijn echter vaag en de betreffende archiefstukken nog ongeordend.

p. 166: [L o u ï s e] Zij ging herhaaldelijk een poosje naar de Elters. Veelal brengt en haalt haar Vader haar dan. Vgl. o.a. p. 241 [n]. - [N i c h t] Nicht Van Onna, zie p. 205 b. Dat men ook van haar finantiële hulp begeerde, blijkt in 1795 heel duidelijk; *E.H.* 176 vv. - [E l i u s] het bijna tweejarige zoontje, vgl. p. 243/4 - [J o a n n e s] vgl. pp. 91 n., 230 m. - [O o m v a n Z o e s t] vgl. p. 232 b.

293. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 19 Aug. 1793.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20. o. Met Engels adres: Tho Madam Bilderdijk, born Woesthoven, to Hague.

Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 166-167.

p. 166: [G r o n i n g e n] blijkbaar een zakenrelatie. Kan die ook deel gehad hebben aan B.'s bekendheid en vriendschapservaringen te Groningen in 1795? Zie *E.H.* 178, 180 en vooral M.-I, 247. - [V a n d e r L i n d e n] de procureur Dirk. Diens broeder Joh. van der Linden komt altijd voor als de advocaat; bij Kollewijn passim, bij Da Costa: *DW.* XVI, 92, 418, bij Tydeman in B.'s *Gesch. d. Vad.* XII, 324. De beide ambten en functies waren toen veel meer gescheiden dan thans.

p. 167: [m e t n o g f 3, -] waarom geen f 6,50? Wrsch. had B. met v.d. L. nog f 3,50 te verrekenen. - [B i a n c h i] B. en Co., kooplieden te A'd. voor wie B. zaken behartigde (reqn. uit 1790 in port. 3229 en 5105 Alg. R.A., H.v.H. Zie Bijlage G.).

294. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 22 Aug. 1793.

Hs. U.B. Amsterdam. C. 20p. Met Frans adres (als voren). Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 167 midden.

p. 167: [D a v i d] mogelijk een huisknecht, tevens koetsier. Of een stalhouder, die B. bediende van rijtuig. Vgl. Sterck, *B. na zijne uitwijking in* 1795, p. 15: in 1786 was B. een groot bedrag schuldig aan een stalhouder. *De* koets, *de* fargon kan ook de rijtuigen van een verhuurder bedoelen. Vgl. in br. 296 (*E.H.* 168o.) '*een* koets'. B. zal toch niet verschillende koetsen op stal hebben gehad.

295. Bilderdijk aan G. Outhuys, 6 Oct. 1793.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in Brieven, uitgegeven door Messchert, Dl. I, 241-243.

p. 241: [u w d i c h t s t u k j e n] met de enkele, zeer vage aanwijzingen, hier gegeven, konden wij het stukje niet ontdekken. Onder Outhuys' bijdragen aan de *Kl. D. Hss.* van 1793-1795 schuilt het zeker niet, want de taalk. opm. van B. is nergens met die erotische stukjes in verband te brengen. - [i n f . c. a c c .] B. bedoelt hier *niet* wat men pleegt te verstaan onder *acc. c. inf.*, maar een actieven infinitef, die in spreuk en dicht vervangen kan worden door part. passivi. Zijn voorbeelden hebben dikwijls niet eens een acc. bij den inf.

p. 242: [S t a m b o e k ... [l m a n a c h ... [a n g ... [o e r ... [o k e r] deze beschouwing van de uitbreiding en wijziging van woordbetekenissen toont B.'s juiste taalinzicht. Dat hij in de moeilijke etymologie van tang en koker te kort schoot, spreekt vanzelf. Ook twijfelt hij zelf later in *Verkl. Gesl. lijst* (1832 v.) t.o.v. tang en brengt er roer terecht.

p. 243: [H o n k o o p] vgl. p. 65 m. - [P r o f . S c h u l t e n s] H.A. Schultens J.J. zn., vgl. p. 128 m. De bundel Lijkzangen bleek niet te achterhalen. - [u w o v e r l e d e n P r o f e s s o r] Outhuys

was in de Oosterse talen ‘vrij meerder geoefend’ dan B. (Voorrede *Ibn Doreid*).
- [E n t h y m e m a] (‘overweging’) een in de rhetoriek

gebruikt syllogisme, waarin uit versch. praemissen een gevolgtrekking wordt gededuceerd. In nieuweren tijd verstaat men onder dien naam een vorm van redenering, waarin één der praemissen is verzwegen. Zo hier ook bij B. De verzwegen major is voor B.: wat uit het buitenland komt, is altijd heel mooi (of wel: mooier dan wat ons eigen land kan leveren).

296. Bilderdijk aan G. Outhuys, 6 Nov. 1793.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 244-245.

p. 244:

[uw Lijkdicht enz.] *Jeugdige Ged.* 142-145. - [Grafschrift] de laatste vier regels van het Lijkdicht. Heeft O. deze van B. overgenomen? In elk geval zal de gissing van Klinkert, door da Costa waarschijnlijk geacht (*DW.* XVI, 399), niet juist zijn. - [Nec tamen emendo, labor hic quam scribere major] Ovid. Ex. P. I, 5, 17. - [Post ultimam curam demum] pas na de uiterste zorg (van U zelf n.l.). - [nieuws... over de uitspraak] de eerste Hebreeuwse vorm (zoals hij er nu staat: *ya□ha□wo□*) is wel een drukfout voor *ya□hwo□*. B. weet dat Jehovah een onmogelijke uitspraakvorm is, maar tot Jahwe is hij nog niet gekomen. Nog lang na B.'s dood waren er trouwens bekende Hebraïci, die de uitspraak Jehovah handhaafden (zie Kittel in Herzog-Hauck, *Realencycl. f. Th. u. K.*[3], VIII, 529-541; hij noemt haar 'ein sprachliches Monstrum', in 1518 uitgevonden: 530, 59). In de 17e en 18e eeuw waren de meeste geleerden, die de mengvorm Jehovah reeds verwierpen, van mening dat het *hieron tetragrammaton* door de Joden als *ya□hwo□* werd uitgesproken. Men beriep zich voor deze uitspraak op de

transscriptie □Iαω bij Theodoretus (zie G.F. Moore in *American Journal of Semitic Languages* XXV, 1908-9, 312-318). Dat B. met den eersten Hebreeuwsen vorm inderdaad *ya□hwo□* heeft bedoeld, wordt wel zeer waarschijnlijk uit de transcriptie *Jaö*, die we althans in 1806 en later (ook nog in 1827-8) bij hem aantreffen, als beantwoordend aan de oudste uitspraak van het tetragrammaton, ‘gelijk niet alleen door verscheiden Geleerden betoogd, maar, zoo ik vertrouw, thands ook algemeen aangenomen en voor een erkende stelling te houden is’ (*Nieuwe Mengelingen* II, 314; *DW.* VI, 30: ‘Jaöos Alvermogen’ (1827); de plaatsen bij Bogaers, *Wb. op de Dichtwerken van B.*). Intussen: □Iαω is geen transcriptie van het *tetragrammaton*, maar van de afkorting daaruit, het *triagrammaton*, dat in het O.T. alleen in samengestelde namen, nooit afzonderlijk voorkomt. Zie over den huidigen stand van het vraagstuk: G.J. Thierry in *Oudtestamentische Studien* V, 1948, 30-42. (Meded. van J.P. Lettinga, litt. drs.).

297. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 5 Jan. 1794.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20q. Met Frans adres (als voren). Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 167-168.

Collatie: P. 168, onder de dagteekening: In haast.

Annotatie:

p. 168: [d e n p r o c . T h o m e z e] Mr. Leonard de Thomeze, proc. v.d. Hoogheemraden van Delfland. (*Heerenboekje* 1794). - [o n s b r i e f j e n] ook een aanmaning aan een gemeenschappelijken cliënt om betaling?

298. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 11 Jan. 1794.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20r. Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 168-169.

Collatie: P. 168, r. 14 v.o., lees: dat ik *u* veel meer enz. R. 2 v.o. ontmoet hier *anderzins* alle vriendelijkheid. P. 169, r. 3 v.b.: mondeling *van* alles nader! R. 7 v.b.: brief *van* l.l. woensdag.

Annotatie:

p. 168: [V.d. M e u l e n] verm. R.C. van der Meulen, een procureur, met wien B. samenwerkte (req. R.A. - H.v.H. port. 5107 zie Bijlage G). - [S t r a a l m a n] Mr. Matthijs Straalman, A'dams regent, vriend ook van Vader B. In 1748 door Willem IV Raad en Schepen gemaakt; in 1787 burgemeester geworden. Vgl. Kluyver, a.w. 396 vv., 406. - [A d v . S c h o l t e n] Mr Corn. Ant. F. Scholten, Adv. voor de resp. Hoven van Justitie (Heerenboekje 1794).

p. 169: [N e e f T e x i e r] J. Rietveld Texier, sedert 1790 te Leiden rechten studerend. Later een zwager van B. Vgl. Koll. reg. Hij was een kleinzoon van Beatrix Rietveld-Woesthoven (zie de genealogie bij Wildeman, uiterst links, en verder p. 50, *Gedenkb.*-1906), zoon van haar dochter A.C. Rietveld, en Abr. Texier; geb. 15-8-1772. Koll. I, 254 n. 2 is dus niet geheel juist: de Vader van Cath. Reb. en de grootmoeder van den student waren achternicht en -neef. Haar vader Pieter was zoon van Adolf (fout bij Wildeman).

299. Bilderdijk aan C.R.B.-Woesthoven, 18 Mei 1794.

Hs. U.B. Amsterdam; C. 20s. Met Engels adres (als voren). Gedrukt: *Eerste Huwelijk*, 169.

Collatie: P. 169, opschrift v.d. br., *Lieve Dierbare;* lees: Mijne dierbare.

Annotatie:

p. 169: [S t o r y] Dirk Jan Story te Rotterdam (req. van 1791 in 3239 R.A., H.v.H. zie

Bijlage G.). In de verz.-Ten Br. Andr. berust van hem een ‘Bijschrift voor het Pourtret van mijne Lieve Vriendin Vrouwe C.R.B.-W.’, ongedateerd, maar kennelijk uit den tijd van B.'s ballingschap. - De hatelijke noot van Van Vl. [(1)] heeft geen grond; zij ontvangt en opent b.v. een brief met geld in Aug. '93 (*E.H.* 166o.) en hij schrijft en vertelt haar allerlei van zijn zaken. Vgl. ook br. 247 (M.-I, 155).

300. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, Mei 1794.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 192-194.

p. 192: [d r u k p r o e v e n] voor de *Kl. Dichterl. Hss.*, 7e Schak., waarin 9 gedn. van B.

p. 193: [L e p e l z o u t] *DW.* I, 357-359, De aant. id. 492. - [H o f f h a m] vgl. pp. 62 m., 223 m., 249 o. - [r e d e v o e r i n g i n P i c t u r a] *Redevoering over de voortreffelijkheid der schilderkunst, in derzelver voorwerp beschouwd: ter gelegenheid van het uitdeelen der prijzen bij de Vrije Teekenacademie in 's-Gravenhage op Woensdag den 2den April 1794.* 's Hage, G. Backhuyzen, 1794. Voor de leden gedrukt met titelplaat, 2 gravures en Naamlijst, bij P.F. Gosse, Boekverkoper van Z.D.H. Herdrukt door Messchert in 1838.

p. 194: ['t v e r z o e k v a n d e n P r i n s] deze is ook blijkens den aanhef en de peroratie tegenwoordig geweest. - [H r . v a n H a n s w i j k] zie p. 222 m. - [J u f f r . W.] Mejuffrouw Wattier. Vgl. Koll. I, 183. - [O p m i j n E g a a s j a a r d a g] afz. gedrukt als *Ter verjaarfeest van mijne Egade*, 1794, z. pl. (cat. Kon. Ak.). Er zijn afdrukken met een Hebreeuws motto en twee vignetten, die bij den herdruk in de *Odilde: Op mijner Ega verjaring. MDCCXCIIII.*, niet zijn opgenomen. Het zijn dezelfde vignetten die in beide drukken van den *Elius* boven en onder de Opdracht zijn geplaatst. (De Jager in

Leeskabinet 1870, 4e deel, 18; *Nav.* 1863, 209.) Vgl. *DW.* X, 320-329. -
[B o d d a r t] P. Boddaert Jun. (1766-1805). B. zal bedoelen diens in de achtste Schak. der *Kl. D. Handschrn.* opgenomen gedicht *Leander aan Hero*, naar Ovidius, gedat. 1792 (t.a.p. 97 vv.).

301. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 14 Juni 1794.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 195-198.

p. 195: [noot (1)] aanvullen: In *Kl. D. Hss.*, 7e Schak. 81 vv., met opschrift: *Horatius, vrij nagevolgd;* in *Verspr. Ged.* I 110 vv. en in *DW.* VIII, 58-60, onder den titel *Lotsbedeeling*, steeds gedat. 1793. Het is Hor. *Carm.* Lib. III, 1.

p. 197: [Op bladz. 88 enz.] In *De Aalmoessen: DW.* XIII, 27, r. 13 v.b. [Lierzang van J. de P.] met motto: Job II:7. De vier laatste regels luiden:
De klove die uw wezen scheidt
Van allen, die 't bestaan ontfingen,
Van d'eersten zelfs der hemellingen,
Is oeverloos, als de eeuwigheid.
De dichter is J. du Pré, die in 5e-9e Schak. van de *Kl. D. Hss.* enige gedichten onder deze voorletters, en in 10e-18e Schak. onder vollen naam nog tal van andere leverde. In totaal 31 meest vrij lange stukken. Alleen V.d. Aa's *Wb. Ndl. Dichters* spreekt van hem; en met lof.

[noot (3)] lees: Aldaar, VII, 113-126; *DW.* I, 91-98.

p. 198: [den Zedebrief dien gij bedoelde... Pfarrers Tochter] U. zal B. gewezen hebben op J.J. Dusch' *Moralische Briefe* (1759), in Ndl. vert. (van Joh. Lublink de Jonge) verschenen als *Zedelijke Brieven* (1767-1771); een verzameling klaagbrieven van gefingeerde personen, die, door eigen of eens anders schuld in diepe ellende verkeren. Ze zijn in wijdlopig, grof-effect bejagend proza gesteld, ter opscherping van zedelijke deugd- en plichtbeseffen. De enige der 56 brieven, die hier bedoeld kan zijn, is die van Zarine aan Zemes (in Ndl. vert. I 285-293): van een verleid en verlaten meisje, dat, tot zelfmoord besloten, over den honenden verleider aardse en helse smarten inroept.

Kindermoord vinden wij hier echter niet, en daarom is het al weinig waarschijnlijk, dat hier de bron zou liggen van *Des Pfarrers Tochter von Taubenheim* (1781). Het is bekend, dat Bürger al jaren dacht over een ballade 'Die Kindermörderin', dat echter de laatste stoot daartoe gegeven werd door een geval, in welks berechting hij zelf betrokken was. Zie o.a. aant. in Kürschner's *Deutsche Nat. Lit.* Bd. 78, 241; en over de voorliefde in dien tijd voor dergelijke stoffen: Bd. 79, 44 vv. (A. Sauer) - [en dus ook van mijn Roosjen] vgl. Zijderveld, a.w. 128 vv. - [noot (1)] *DW.* I, 101-103. - [noot (2)] id. 98-100. - [noot (3)] *DW.* XIII, 43-44. Alleen in *Kl. D. Hss.* gaf B., bij naam v.d. Fr. vert. dien hij volgde, ook nog de verwijzing naar (J.H.S.) Formey, *Le phil*(*osophe*) *p*(*ayen*), T. 3, p. 227 (Leyde 1759). - [regel 31 en 32 van Kleanthes gebed]
Door u staan 't goede en 't kwade in 't stoorloos evenwicht,
Dat door 't volmaaktst akkoord de beste wareld sticht.
Kleanthes was na Zeno de leider der Stoa, in de 3e E. v. Chr.; van zijn bekende Hymne op Zeus geeft B. hier een bewerking. De Griekse tekst in Ueberweg-Praechter, *Gesch. d. Philos. d. Alt.*, 447, als het belangrijkste document der Stoïsche theologie. Wellicht heeft Paulus in Hand. 17:28 ook daarop gedoeld. Kleanthes' Zeus-hymne is ook opgenomen in Cohen en Van IJzeren, *Grieks Leesboek*, 9e dr., 1953.

302. Bilderdijk aan P.J. Uylenbroek, 4 Oct. 1794.

Hs. niet meer aanwezig. Gedrukt in *Brieven*, uitgegeven door Messchert, I, 199-200.

p. 199:

[mijnen broeder] Izaak B., blijkens het vervolg bij hem gelogeerd. Vgl. p. 21m. - [de pourtraitplaat] de koperen plaat, door Sallieth gegraveerd (zie br. 268, *E.H.* 161 o.) en door U.'s

zorgen in A'dam afgedrukt. - [e n
d r u k k e n]

afdrukken, n.l. van die plaat, hetzij de resterende oude, of door B. gevraagde nieuwe. - [R u l o f f s] vgl. pp. 132o. en 137b. - [h a n d e l w i j z e m e t m i j n a f b e e l d s e l] heeft R. op een ex. van de gravure door Sallieth een gedicht geschreven en het zo aan B. zelf aangeboden? Zonder meer gegevens valt er slechts te gissen. In de verz.-Ruloffs, Mij. Ltk., vonden wij het niet. - [n o o t (1)] *DW.* VI, 263-273. Aan mijne zuster Elter, geb. Woesthoven. (Met kaart, door Da Costa hier geplaatst; zij hoort echter bij *De Starrenhemel* van 1807, waarbij B. zelf ze voegde: *Najaarsbladen* I (1808) 53-66. Vgl. *DW* XII 13-17 en 407v.)

p. 200: [D r i e d i e r e n enz.] B. schreef in het gedicht:... en *Voetenloozen Vogel*, het *Kleurverandrend Dier* (269) en begon (271) een regel met: En de *Eenhoorn*... Vgl. over B.'s navolging van Manilius in dit leerdicht, behalve Pan, in *DW.* XV, 424v., K.H.E. de Jong, *De Bilderdijkio Manilii vestigia secuto*, in *Mnemosyne* 1936-'37, 49-66. - [n o o t (1)] De noot van M. is hoogstwrsch. onjuist. Want Jung Stilling's boek *Die Siegsgeschichte der christl. Religion* (een uitlegging van de Openb. van Johannes) is pas 1798 of 1799 verschenen. Stilling schreef het in 1798, naar hij zelf mededeelt in zijn *Lebensgeschichte* (*Samtl. Werke* ed. 1843 I, 638). Ook zegt B. in *Briefw.-Tyd.* I, 402, dat hij het boek niet kent. Wat B. dan wel bedoeld heeft, is moeilijk na te speuren.

303. Bilderdijk aan J.P. Beijerman, 16 Dec. 1794.+

+ Bij het ter perse gaan van dit eerste deel der Briefwisseling van Bilderdijk stelde dhr. A.G. v.d. Horst te Apeldoorn, drs. ned. lett., ons afschriften ter hand van nog een vijftal brieven van B. aan Beijerman, welke in originali door hem zijn aangetroffen in de Athenaeum-bibliotheek te Deventer, ingeplakt in één der banden van de daar berustende Bilderdijk-verzameling, afkomstig van G. Mees Azn te Rotterdam (band 137, no. 13). Deze brieven zijn niet in den catalogus van de handschriften dier bibliotheek vermeld, en zijn ons indertijd bij navraag niet opgegeven. Zij betreffen juridische zaken, waarbij Beijerman als procureur optreedt en zijn gedateerd: 13 November 1789 (enkele regels); 11 April 1790 (de

Hs. vroeger bij Dr. Joh. Dijserinck. Afschrift Bild.-Mus.

Geleidebriefje bij een declaratie van B., ten laste van Juffr. Koerte geb. v. Dalen. De geadresseerde was notaris en procureur te Rotterdam.

enige van wat groter omvang); 15 Juli 1790; 24 September 1790; en 24 September 1793. De tweede, derde en vierde brief handelen o.m. over Story (vgl. br. 299 ann.), door Bilderdijk genoemd: ‘een vriend, waar ik hart voor heb’; de laatste over juffr. van Dalen (vgl. br. 303). De in de brieven vermelde rechtszaken blijven bij de weinige gegevens geheel in het duister, op die van juffr. van Dalen na, welke kwade trouw in het huwelijk betreft. In den aanhef van den tweeden brief schrijft Bilderdijk, Beijerman ‘altijd als een der expeditifste Procureurs gekend en geaestimeert’ te hebben.

Addenda

Brief 19. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 8 Nov. 1779.

Bij het ms. van dezen brief behoort een afzonderlijk blaadje met aantekeningen, waarnaar in den brief zelf telkens verwezen wordt, en dat door Kalff niet is gedrukt. Wij geven het hier in zijn geheel weer, zonder echter de citaten uit Aristoteles' Περι Ποιητι□□σ, die door Bilderdijk in ligaturen zijn geschreven en ter aangehaalder plaatse te vinden zijn, daarbij ook over te nemen. Met de aanduiding der plaatsen in de thans gangbare edities moge worden volstaan.

a. [bij p. 59, citaat r. 4-7 v.b.]. ‘Zie hier de eigen woorden van Aristoteles.’ Volgt het Griekse citaat: *Poët.* VIII, 4.
b. [bij p. 59. r. 17-18 v.b.). ‘Zie nog mijn voorafspraak, bladz. 18.’
c. [bij p. 59, r. 21 v.b.]. ‘Une Comedie avec des Episodes heureux et bien amen[és?], c'est une jeune beauté avec du rouge, des mouches, et des riches habits etc. Prolog. du Deux.’
d. [bij p. 59, r. 1 v.o.]. ‘Vergelijk mijne Voorafspraak, doorgaands.’
e. [bij p. 60, r. 20, 19 v.o.]. Eerste gedeelte van het citaat in de eigen woorden van Aristoteles: *Poët.* XVIII, 18.
f. [bij p. 59, r. 19-17 v.o.]. Tweede gedeelte van het citaat, id.: *Poët.* XVIII, 19.
g. [bij p. 59, r. 16-15 v.o.]. ‘Zie 't gantsche XXIII Hoofdstuk.’
h. [bij p. 59, r. 15-14 v.o.]. Het citaat naar Aristoteles' eigen woorden: *Poët.* XXVII, slot.
i. [bij p. 59, r. 10-8 v.o.]. Idem: *Poët.* XXIV, 6.
j. ontbreekt.
k. [bij p. 62, r. 17-18 v.b.]. Idem: *Poët.* IX, 11.
l. [bij p. 63, r. 6 v.b., midden]. ‘Eigenlijk zegt de Filosoof...’ Volgt Grieks citaat: *Poët.* IX, 12 (geheel).
m. [bij p. 63, r. 22 v.b. ‘niet zeer gelukkig...’]. ‘Aristoteles erkent dit met mij, Hfdst. XIV.’
n. [bij p. 63, r. 28-27 v.b. ‘...iets verwerpelijks’]. ‘Dat zij dit zijn en door den Wijsgeer dus beschouwd worden, blijkt genoeg:...’ Volgt citaat uit *Poët* IX, 11.

Brief 23. Bilderdijk aan Mr. Rhijnvis Feith, 16 Dec. 1779.

De collatie van dezen brief, door ons gegeven, berust op een vergelijking van de Achtste Bijlage van de *Verhandeling* met het afschrift, dat berust in de verz.-De Jager, Mij. Ltk. Pas later waren wij in de gelegenheid het origineel te vergelijken, ten huize van Jhr. Mr. Rhijnvis Feith te 's-Gravenhage. Daarbij bleek ons, dat de copie door een vriend of klerk ten behoeve van Bilderdijk gemaakt moet zijn van het afschrift dat hij zelf hield, nadat dit door hem was aangevuld met nog enkele aantekeningen. In den brief zelf ontbreken ook de volgende noten van de gedrukte Bijlage: pp. 181*, 187*, 187**, 188*, 204*, 209†, 210*, 210§, 211* en 219*.

257a. M.P. Elter-Woesthoven aan Bilderdijk, 24 April 1789.

Hs. Kon. Bibl., vóór in een ex. van [M.P. Elter's] *Feestzang op den geboortendag van Nederlandsch Erfstadhouder*, *Z.D.H, Willem den Vijfden*, *Prince van Orange en Nassau etc.*, *den 8sten van Lentemaand 1789.* (Pamflet Knuttel 21862).[1)]

1) In dezen anoniem verschenen Feestzang van 8 pagina's worden ‘Nederlands trouwelooze daaden’ en Nassau's leed in de voorbijgegane jaren nog weer herdacht en wordt het herstel van 's Prinsen gezag bejubeld. ‘Nog leeft Oranje, in spijt der snoden - En 't feestuur ryst voor ons met nieuwen luister wéér’. Twee zangers wekken de feestgenoten op tot zingen, en worden afgewisseld door reien. Zang van ‘Allen’ besluit het stuk. Knuttel vond, dat uit den brief aan haar broer, Mej. Elter de dichteres ervan schijnt te zijn. Er is geen twijfel mogelijk; en de broer is haar zwager Bilderdijk.

Waarde Broeder

Welligt komt het ue vreemt voor dat ik zo stout ben van ue te schrijven, maar het is uw eigen schuld, want zedert zaturdag, ben ik door de blijken van uw aandenken, zoo hoogmoedig geworden, dat ik dit zeer onbeschroomd doe; De stomme vis[2)] valt niet over te klagen, die heeft geloof ik zeer wel aan uw oogmerk voldaan, altans wij en eenige onzer bekenden hebben er met veel smaak van gegeten, maar die knorrende Advocaat die gewezene post van de Hel,[3)] met zijn zieke paard,[4)] heeft geknord als een oude spinster, en dat zeide hij van u in last te hebben,[5)] dan ik weet wel beter en heb hartelijk er om gelachen, want schoon ik uwe broederlijke genegenheid niet waardig ben vertrouw ik toch altoos dat gij mij dezelve toedraagt. Doch dit zijn nog van zijn oude grapjens, zo als hij er ons toen hij nog post was in menigte heeft opgedischt.

Het Dichtstukjen op de verjaaring van ZDH, had ik zekerlijk ue eerder gezonden, maar behalven dat ik altijd beschroomd ben met mijne verzen onder uw oogen te komen, vleide het zich niet wel in een brief, ik heb dus maar gewagt op deze post,[6)] en verzoek vrindelijk mij deze vertraging niet ten kwade te duiden.

Wat zoude ik mij vereert vinden, indien ik eens weten mogt hoe u dit stukjen bevalt, maar mij dunkt ik hoor mijn Heer den expost al meesmuilen: ‘het behoort onder die stukken die op den Helicon in 't geheel in geen aanmerking komen.’ maar ik laat hem wat heen praaten, hij weet niet meer wat er omgaat.

Na onze dankbetuiging en groetenisse aan ued[s] allen, ben ik met waare hoogachting.
Waarde broeder!
UWeled liefhebb zuster
M P Elter g. W.
24.4.89.

2) Vgl. *E.H.* 159 (29-7-'89): daar heeft de Amsterdamse familie haring van Cath. Reb. gekregen.
3) De komma achter Hel als een punt te lezen. Afkorting voor Helicon. De *Post van den Helicon*, van den advocaat Johannes Kinker (zie pp. 228 a. en 229 a.) had dus kort te voren opgehouden te verschijnen. Te oordelen naar het tijdschrift zelf, pp. 56, 272, 315, begon het in April 1788, en verscheen het eerst iederen Vrijdag, maar later om de 14 dagen. Het brak af met no. 40.
4) In het laatste nummer van den *Post v.d. H.* had Kinker geschreven ‘Het beest dat mij tot nog toe gedragen heeft - was een paard - ...Dit beest is nu zo ziekelijk geworden en droestig, zinds het eens in de winderige stal van den overleden' *Recensent* gestaan heeft, dat ik dagelijks zijn' dood verwacht. ...Het heet - *De oplettendheid van mijn' lezer.* -’
5) De *P. v.d. Hel*, critiseerde veel en scherp. Maar de voorgewende last van Bilderdijk wijst er op, dat hier niet die critiek bedoeld werd, maar (schertsende) uitingen in het gezelschap der Amsterdamse vrienden.
6) Heeft Mevr. Elter bij wijze van attentie een pakje teruggezonden en daarbij het gedrukte vers met den brief ingesloten? Of is Kinker enige dagen in Amsterdam gebleven, en heeft zij hem bij zijn terugkeer naar Den Haag het stuk meegegeven?

Brief 278. Bilderdijk aan [M.P. Elter-Woesthoven], 15 Juni 1791.

Reproductie van het origineel, berustend in het Bild.-Museum. Eerder afgebeeld in weekblad *Timotheüs* van 27 Oct. 1906.

Brief 282. Bilderdijk aan [M.P. Elter-Woesthoven], 4 of 5 Sept. 1791.

Reproductie naar het origineel, eerder afgebeeld achter *Mengelingen en Fragmenten* (1834).

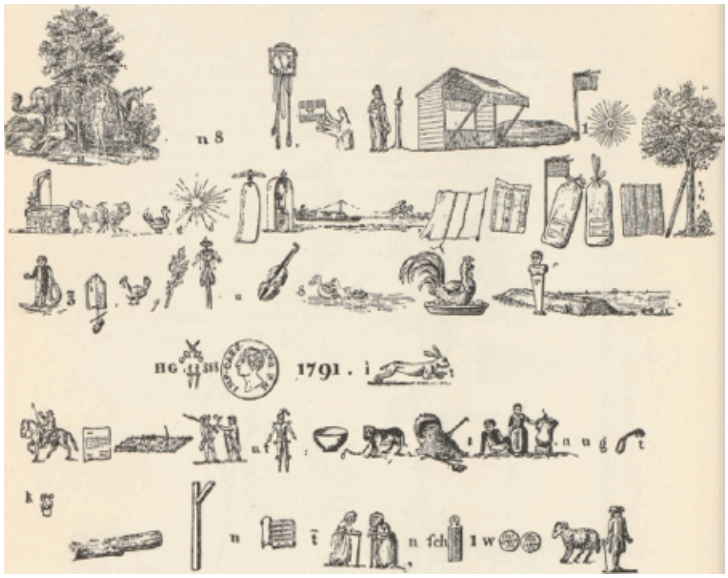

Bijlage A. (bij br. 8ann.: p. 20).

‘A mademoiselle melitte’[1)]

Daignez, jeune Beauté! daignez, d'un oeil propîce,
D'un glorieux travail[2)] agréer les succês!
Triomphant tour-a-tour dans mon iilûstre lice,
Mes lauriers près de vous pour moi n'ont plus d'attraits.
Envain[3)], si vôtre voix n'ajoute à leur suffrages,
Les enfans de Febûs m'ont decoré le front:
Je ne mettrai jamais du prix à ces ouvrages,
Au moins que vos regards ne les animeront.
Je ne vous offre point des brochures riantes,
Qu' enfantent les desirs, les graces, les amours:[4)]
Fruits delicieux, peintures delectantes,
D'un coeur, qui s'y repait, l'allarme et le recours.
Ainsi ne craignez pas la douce flatterie,
Que d'une habile main apprête un art trompeur:
Je sais à respecter la belle modestie,
Qui pare un front riant d'une ombre de rigeur.
Je sais quel est l'esprit, qui jamais ne s'irrîte,
Qu' au tableau delicat de sa perfection;
La vuë, qui se plait à voiler son mérite;
L'oreille, qui se ferme à l'adulation.
Rien, qui pourroit blesser, ne s'offre en ce volume:
Permettez seulement qu'en ce discours hardi,
Ma Muse en s'élevant, d'une fidelle plume,
Vous trace un vraî Hèros, Citoien accompli.
Vous ne m'y verrez pas, d'une voix indiscrête,
Profaner la vertu, prodiguer mes encens;
Non, c'est le digne objet du feu d'un vrai Poëte,
L'honneur de son païs, la gloire de son temps;[5)]
C'est le Batave enfin, dont les vertus sevêres,
Dans ces chants couronnés vous trouverez depeints.
Eternels monuments de nos illustres peres,
Desquels les noms sacrés dans nos coeurs sont empreints.
ô Vous, la[6)] rejetton d'une tige feconde,
Qui ose se vanter de braves descendants!
Vous-même, que la fleur des Nations du Monde
Avouë pour sa fille & compte à ses enfands!
Ne rejettez ce don: c'est un present plus juste,
Plus digne d'obtenir l'aspect de vos beaux yeux,
Que n'offrit autrefois à son amante auguste
Du monstre Etolien le destructeur fameux.[7)]
Atalante, à vos pieds le prix de sa victoire,

1) Michilda Maria Pelgrom de Bie; zie p. 20.
2) *Prijsvaerzen*, *behelzende den Invloed der Dichtkunst op het Staetsbestuur; en de Waere Liefde tot het Vaderland.* Zie beschrijving van den bundel: p. 20.
3) sic.
4) Slaat dit op hemzelf, en een deel zijner minnedichtjes?
5) Dit vers te verbinden met *objet*, niet met *Poëte.*
6) Maakt B. dit woord voor haar opzettelijk vrouwelijk? Het is mannelijk.
7) Meleager, die haar den kop, of naar andere overlevering de huid, van het Caledonisch everzwijn aanbood.

L'exuve tout-sanglant par ses mains fût remis:
MELITTE recevra les marques de ma gloire,
Trophées plus heureux, plus dignement acquis.
Ne dedaignez donc pas, parente trop aimable,
Cet immortel depôt d'un esprit languissant!
Gemissant sous le poïds, dont son succes l'accable,

Vous pourrez l'animer d'un souris bienveillant.
Et s'il a reüssi dans son effort sublime,
De retracer un coeur, ferme, vaillant & doux,
Heroïque, constant, genereux, magnanime,
Enfin, pour dire tout, qui soît digne de vous;
Songez, qu'il ne savoit depeindre que soi-même:
Qu'issû de même sang qui vous donna le jour,
L'autheur ne reconnait qu'un seul bonheur suprême,
D'offrir à la vertu son culte et son amour.

G.Bk.

Bijlage B (bij br. 24ann.; p. 63)

Mijn verlustiging 1779

> ‘Men heeft mij genoodzaakt een twaalftal afdrukjes van deze stukjes te laten opleggen’ (br. 24; M.-I, 21-22).

Overzicht van de samenstelling van zeven in openbare verzamelingen en boekerijen nog aanwezige exemplaren

Alle *on*gepagineerd[1)]

Vindplaatsen	Gem.-arch. 's-Grh.[2)]	Kon. Ak.[3)]	Mij. Ltk.[4)]	Bild. Mus.[5)]	U. B A'd.[6)] en Nijm.[7)]	U.B. Gent[8)]	ed. 1781
In den slaap verscheen	1	1	1	1	1	1	1

1) De gevarieerde samenstelling van dezen bundel vindt slechts een parallel in die van Jonker Jan van der Noot's *Poeticsche Werken.* (Vgl. daarover Leonard Willems, *Biblogr. J. v.d. Noot* in *Versl. en Medd. Kon. Vla. Ac.* 1921, 41 vv.). Heeft B. verschillende uitgaven daarvan toen reeds gekend? Het is heel wel mogelijk: de bibliotheek van het Leidse Dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* bevatte twee edities van Van der Noots Werken: die van 1581 en van 1590 (*Lijst van Dicht- en Taalkundige Boeken*, *het Gen. K. w.d.a.v. toebehoorende*, in *Mengelzangen* van dat Gen., Eerste Deel, achterin; ex. U.B. Leiden). Het volledigste ex. van 1779 hebben wij voorop geplaatst; en voor alle hebben wij doorlopende nummering der pagina's toegepast.

8) ex. uit de Bibliotheek van de Staatsuniversiteit te Gent.

6) ex. uit de Bibliotheek van de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

7) ex. uit de Bibl. van de R.K. Universiteit te Nijmegen. Afkomstig van E.L. Glinderman. Geschenk van Prof. Dr. Gerard Brom. Inschrift van H.D. (die dit ex. in 1869 in eigendom verkreeg): ‘Zeldzame 1e uitgave. Verschilt van die in cat. Abr. de Vries wordt opgegeven, wat de vignetten betreft. Hier met titel 10. Daar 16, en de titel. Vreemd is het, dat Glinderman van deze uitgave, als zelfs in zijn bezit zijnde, slechts er ter loops van meld, dat zij bestaat. In de verz.-Tollens was zij niet voorhanden’.
Op verschillen in exemplaren van den eersten druk van *M. Verl.* (1779) werd het eerst gewezen door B. Klinkert in zijn *Lijst der Werken van B. en Vr. B.* (1853), p. 13. Zie ook Kollewijn a.w. I, 97 v., met foutief getal. Vroegere verzamelaars van alle werken schijnen ze niet te hebben opgemerkt. Althans in veilingcatalogi met omvangrijke B.-collecties, worden ze niet vermeld, te oordelen naar een bundeling in B.-Mus., waarin die van H. Fraser (1834), G. Outhuys (1836), Ds H.P. Scholte (1847), E.L. Glinderman (1851), Jan Schouten (Jan. 1853), enz. tot 1869 toe. Bij Fraser vinden we alleen ed. 1781 (p. 87), bij Outhuys geen van beide uitgn., bij Scholte ed. 1779 zonder enige aant. (p. 44), bij Glinderman (‘in leven Stads Vendumeester’ te Utrecht) zowel 1779 als 1781 zonder enige aant. (p. 73), bij Schouten alleen 1781. Maar F. Muller, het ‘geheel buitengewoon ex. van B.'s Werken’ van A. de Vries veilend in 1864, met afzonderlijken catalogus, wijst op de vele verschillen van deze ‘in losse bladen verschenen eerste uitg.’ met die van 1781 (p. 18). In de veiling van de B.-collectie van wijlen H.W. Tydeman, bij Nijhoff, in 1865, met daarbij ‘de handschriftelijke nalatenschap van Mr W. Bilderdijk’ komt alleen ed. 1781 voor (p. 101). En wanneer F. Muller in 1869 Isaac Meulman's boekenschat veilt, vermeldt hij bij het zeer bijzondere nummer Werken van B. de ‘eerste zeer zeldzame druk’ 1779 (p. 283) en nog eens beide uitgn. tezamen met Elius (1788) als ‘zeldzame drukken’ (p. 285). - Wie was die H.D., die 1869 zo blij was met zijn aankoop van Glinderman's exemplaar, niet in 1851, maar in 1869? Zijn vergelijking met het ex. van A. de Vries en zijn opmerking over Glinderman wijst op grote belangstelling in *alle* werk van B. Tot de literair gevormde bewonderaars van B.'s kunstenaarschap zal hij niet behoord hebben: daarvoor waren zijn spelling en zinsbouw te gebrekkig. Een ongeletterde geestverwant uit de sfeer van het Réveil, waar B.'s gedachtenis over het algemeen nog sterk in ere was? Onder dezulken zal een bibliophiele verzamel-lust wel zeldzaam zijn geweest, en zich niet licht hebben uitgestrekt tot dit erotische bundeltje. Wij onderstellen vermoedelijk het best een boekhandelaar, in wiens gedachten de zeldzaamheid van een boek en de bijzondere verkoopwaarde nauw met elkaar verbonden waren.

5) ex. uit het bezit van de Ver. ‘Het Bilderdijk-Museum’ te Amsterdam.

4) ex. uit de schenking-De Jager. Dit is het enige ex. waarin een blanco pagina voorkomt (p. 32).

3) ex. uit de collectie-Klinkert, in één band met *Deukalion en Pyrrha*, ed.-1779.

2) ex. uit de verzameling-Leeflang; in één band met de *Prijsvaerzen.*

mij Venus							
Offerzang	3	3	3	3	3	3	3
Aan Cinthia. (Volschone Cinthia!)	13	13	13	13	-	13	13
Aan den Heer P.J. Uylenbroek (Bleven de leerzame dochters)	25	-	25	25	-	25	25
Kupido op de vlucht	29	31	-	29	13	-	29
Aan den Heer... op den verjaardag des Tael- en Dichtl. Gen.s enz.	31	27	29	-	-	-	*31*
Aan Dafne	34	30	-	-	-	-	34
Op de zinnebeeldige Teekening enz.	35	25	-	31	-	-	-
Aan Cinthia. (Waar vliedt ge...)	37	33	-	33	-	29	*35*
Thyrsis en Egle, Herderszang	41	37	33	37	15	33	39
Ingetogenheid (Dat we tenminste beminnen, enz.)	49	77	41	-	-	41	48

Devs, devs nam me vetat etc.	50	78	42	-	-	42	47
Anakr. Lierzang op geg. Zangmaat. (Ik wil Alkmênes groten zoon)	51	45	43	45	23	43	*63*
Aan de Avondstar. Zangstukje	52	46	44	46	24	44	64
Aan eene Schone	53	47	45	47	25	45	83
Liefde. (Geen overmaat...)	54	48	46	48	26	46	50
Ingetogenheid (Is ons 't genot verboôn, enz. ...)	55	79	47	-	-	47	49
Vergenoegen	56	-	48	-	-	48	-
De Liefde. Zangstukje. ('t Hoofd der dartle minnegoden)	57	49	49	49	27	49	69
Anakr. Lierzang op geg. Zangmaat De Schone Kunne	59	51	51	51	29	51	71
Zangstukje, Op een Roos. (ô Lust van 't	61	53	53	53	-	53	65

oog, enz.)							
Op de Roos. (Zo Jupiter enz.)	64	56	56	56	-	56	94
Op de Minnaars. (De Paarden enz.)	64	56	56	56	-	56	98
Anakr. Zangstukje. (Dat men zing' van Trojes val)	65	57	-	57	31	57	-

Op de Roos. (Mij lust de Lent'...)	67	59	57	59	33	59	91
Op de Roos. (Dat wij de Roos...)	70	62	60	62	36	62	95
Op eene Duif	71	63	-	63	37	63	89
Genoegen	73	65	61	65	39	65	*85*
Het Goud	74	66	62	66	40	66	87
Liefde. (Het lust, het lust me...)	75	67	63	67	41	67	81
Op de Zwaluw	76	68	64	68	42	68	-
Bedrieglijk Mededogen	77	69	65	69	43	69	73
De Liefde. (Als Kupîdo, enz.)	79	71	67	71	45	71	78
De Wijn	80	72	68	72	46	72	-
Op een' zilveren Kroes	81	73	69	73	47	73	96
De Pijlen der Liefde	82	74	70	74	48	74	82
Bij eene Teekening, verbeeldende den Oirsprong der	83	75	71	75	-	75	99

Schilderkonst, in den Vriendenrol enz.							
Totaal aantal gedichten	37	35	31	31	23	33	-

Bijlage C (bij brn. 72, 79ann.: pp. 134, 138)

Uit de Brieven van J. Valckenaer aan zijn zuster Johanna Suzanna.[1] (Fam. arch. - Siegenbeek-Van Heukelom, Leiden; port. BB. II no. 4).

Franeker, 11 Januari 1782.

Lieve Suster!

Mijne reis is niet zo gunstig of voorspoedig geweest, als Gij mij bij Uwe vriendelijke missive hebt toegewenscht. De Heer Bilderdijk zal U daar meer van kunnen vertellen, alzo ik Zijn Ed. een relaas van mijn overkomst bij de ingeslotene toezende[2]; welke UWED. nevens de tweede aan Neef Etienne[3] spoedig zult doen bezorgen; aan deze laatste zende ik bij deze gelegenheid een vers door voorn. B. op mijn vertrek te Amsterdam voor de vuist gemaakt[4], en 't welk Zijn Ed. wel aan U zal communiceeren...

des nagts tusschen 11 en 12 January 1782.

P.S. Lieve Hansje

...Ik had gezegd in mijn brief aan Uw dat ik aan mijnen lieven B. ook nu zou schrijven. De tijd is mij ontvlogen. Daarbij ontvang ik een brief van 4 bladzijden van Zijn Ed. en zal dus per eersten aan hem eens antwoorden[5]. Doet hem uit liefde voor mij wat plijzier, en tracht hem wat te dissipeeren. O! dat gij zijn deugden, en zijn character zo wel kende als Uwen

liefhebbende broeder

Joh. Valckenaer.

7 Febr. 1782

1) Deze 'Hansje', *Johanna Suzanna Valckenaer*, is 22 Juli 1783 in de Waalse kerk getrouwd met *Etienne Luzak* (geb. 22-7-1754; gest. 20-11-1827). Deze was op 3 Sept. 1781 gepromoveerd en blijkt ijverig patriot door activiteit o.a. in 1784, 1787 en 1795. Lid van de Waalse kerk. Kinderen: *Lodewijk Caspar Luzac*, vgl. *DW.* XI 92-93; en *Anna Hillegonda Luzac*, die 18 Oct. 1807 in het huwelijk trad met *Jan van Heukelom* (geb. 5-12-1784; doopsgezind geslacht), voor welke gelegenheid Bilderdijk een gedicht schreef van 12 zesregelige strophen; onuitgegeven (hs. van B. in bovengen. familie-archief, port. A. fol). Bij het overlijden van *Etienne Luzac* richtte Bilderdijk op 22-11-1827 uit Haarlem een condoleantiebrief aan zoon en schoonzoon: '...aan wien mij de band van eene meer dan vijftigjarige vriendschapsbetrekking verknocht, waardoor mij de oudste mijner vrienden en betrekkingen ontrukt wordt, wiens innige braafheid bij zijn tevens zacht en beminnelijk character altijd heeft uitgeblonken' (hs. van B., port. Q fol.).
2) Dit voornemen is niet uitgevoerd: vgl. het P.S. bij dezen brief van 11-12 Jan.
3) Etienne Luzac, bovengenoemd.
4) *DW.* X, 238 v.
5) De brieven Valck. aan Bild. zijn niet meer aanwezig. Van die van Bild. aan Valckenaer rest ons alleen die van 30 Juni 1782, gepubliceerd door Messchert (br. 79; M.-I 99-108; ann. pp. 138 vv.).

...zo UWED nieuwsgierig is om te weten, waarmede ik dan de doos denke te vullen, dat zal zijn met eenige boeken voor de Heer Bilderdijk...

Over de Friesche schoonen. Geene maakt zoo'n indruk op hem als ‘mijne B. Van Zw....’ ‘Gij weet mijn oud zwak voor haar. Hoe ook door haar behandeld, vorm ik gestadige wenschen voor haar geluk.’ ...Niemand antwoordt hem op dit punt. Waarom niet?...

15 Febr. 1782.

Op Uw lieve brieven, eene van den 5 February, die ik de vorige postdag eerst onder couvert van den Heer B. heb ontvangen... en op Uw tweeden van 12 dito...

19 April 1782.

Ontvangt van niemand antwoord. ‘Nog de Heer Voorda... nog de Heer B...k, wien ik voor groot 14 dagen op zijn laatste heb geantwoord, nog... enz.’ ...Is bang verkeerd geadresseerd te hebben, ‘...inzonderheid beelde ik mij dit in met opzicht tot de brief door mij aan mijnen B. gezonden: deze heb ik Z. Ed. bij het begin der Paaschvacantie te Amsterdam geadresseerd. Gelieft daar eens na te onderstaan, en dien Hr daar na te laten vragen.’... - ‘...is mijn oude beminde al moeder geworden? Men schrijft mij uit 's-Hage dat zij niet gelukkig schijnt, en dat haar huwelijk niet onder de voorspoedigste voorteekenen voltrokken moet weezen. Gij kunt niet gelooven, hoe leed mij dit is te hooren:

daar het duurzaam geluk van dat beminnelijk meisje steeds het voorwerp van mijn vuurigste wenschen geweest is.'

4 November 1782.

(Over Elie) Luzac[6] (als een) aartsschelm. - Vindt het jammer dat die naam Luzac op ieders lippen is door de schotschriften.[7] *Men* weet geen onderscheid te maken. '...hier is de naam Luzac een abominatie geworden.'... - '...een blauwtje geloopen hebbende, 't geen ik nog bij buien gevoele, dat mij geweldig zeer doet...'.[8]

Mei 1783.

De groote Kluit is hem zeer ongezind. - ... '... en de jonge juffer heeft zig niet verder laten bewegen als om te verzekeren, dat zij mijn Vrouw nooit konde worden, als zijnde zij nooit geschikt voor een Professor'.[9] ...Dit niet aan jan en alleman vertellen! - ...De brieven van Mama heeft hij nog niet beantwoord: hij heeft ze gekust en met tranen bevochtigd... '...maar de wond is te versch, zij gruwt nog van aangeraakt te worden.'[10]

Bijlage D (bij brn. 49 en 72 ann.: pp. 110, 134.)

Aan den Hr. (*Bussingh*)[1]. *In antwoord*[2]

6) vgl. ann. br. 178, p. 185.
7) zie o.a. Knuttel V, nos. 20281, 20282.
8) 'bij buien': het is dus al wat langer geleden. Het zal hetzelfde blauwtje zijn, waarover hij op 7 Febr. schreef.
9) ook hier zal dezelfde juffer nog bedoeld zijn. Jan V. was zeer begaafd, en zoon van den groten L.C. Valckenaer; men zal hem voor professor bestemd hebben geacht, zo haast er maar een plaats open kwam.
10) Moeder heeft hem blijkbaar gemaand, het uit zijn hoofd te zetten, en naar een goede vrouw om te zien, nu hij leeftijd en positie heeft. Hij heeft het gewaardeerd om het medeleven, maar erbij geschreid. Het kan niet; de wond bloedt nog bij het *aanraken.*
1) Blijkens den inhoud is de geadresseerde een zeer intieme vriend van B. Noch Valckenaer, noch Feith kan hier bedoeld zijn: F. was reeds lang gehuwd, V. was treurende over zware teleurstelling in de liefde (zie voorg. bijlage). Ook Uylenbroek was al een paar jaar eerder met zijn wed. Klippink getrouwd (zie p. 124 b.). Maar Bussingh heet in br. 72, aan Feith: t.a.p. 90m., 'te gelukkig om mij (d.i. Bild.) te verstaan'. Men zal zich het geval ongeveer zo moeten voorstellen: een stille verloving kort voor 27 Januari, openbaar gemaakt kort voor 30 Maart, met een meisje (Helena Hoek, de ruim zes jaar oudere dochter van den equipagemeester der O.I.C. ter kamer Delft, en koopman, Stoffel Hoek), dat noch geld, noch 'relaties' aanbrengen kon. De hartsvriend werd terstond op de hoogte gesteld, nu blijkbaar met bijzonderheden over in zijn omgeving geopperde bezwaren en aangeprezen of aangeboden voordeliger partij(en): die hij fier had afgewezen.
2) Door Bussingh's brief in vuur geraakt, antwoordde B. in een *voor de vuist* neergeschreven gedicht, een *extempore* (zie datering aan het einde). Bij de litt. waardering zal dit in aanmerking genomen moeten worden. - De *Bruiloftszang* voor Bussingh (*DW.* X, 267 laatste

Mijn waarde! ja 't is waar, het gros der stervelingen
Gevoelt niet wat het zij, 't genot van ons bestaan!
Het kent die tranen niet, die 't brandend oog ontspringen,
Wanneer zich 't edel hart door de eer voelt aangedaan.[3)]
't Voelt zijn bestemming niet in heur verheven waarde:
't Miskent zich-zelf in 't hart, van lage drift geroerd,
Die[4)] 's Hemels erfgenoot en d' Opperheer der aarde
Tot d' eerelozen staat van 't kruipend dier[5)] vervoert. -

strophe) klopt precies met het slot van dit gedicht, zoals trouwens de hele verbinding van vriendschap en liefde bij geadresseerde, bij dubbelen vriendenband, van nu af, voor Bilderdijk.

3) Door gevoelens van eer bezield en geleid.
4) Antecedent: *lage drift.*
5) B. laat in het hs. de keuze tussen *kruipend* en *reedloos.*

'k Zag duizenden, gezweept door Helsche Razernijen,
Voor d' Afgod dezer Eeuw lafhartig neêrgebukt,
Zich-zelf den gruweldienst van 't heilloos monster[6] wijen,
Ja offren 't bloedend hart, uit de open borst gerukt.
Ik zag 't, en gruwde op 't zien van zo veel spoorloosheden.
Ik vloekte 't vrij gemoed, dat voor een' Dwingland[7] boog.
En (Hemel!) Ja, in spijt der menschelijke reden,
De menschlijkheid werd zelv verachtlijk in mijn oog. -
Maar gij, mijn vriend! bezield met eedler Hemelvonken,
Wien grootheid van gemoed, een' mensch (Gods werkstuk!) waard
Zo dierbaar maakte aan 't hart, dat, aan Uw hart geklonken,
Zijn teêrste zuchten aan uw' hartezuchten paart:
Maar gij - zoudt gij u-zelv' tot zulk een' stap vergeten?
Gij buigen voor den glans van 't nietige metaal?[8]
Neen, eindloos moet gij mijns, ik uwes waardig heeten,
Tot dat de jongste stond ons beider lot bepaal!
Dat zich een andre hand uit 's aardrijks ingewanden
Begeerten, nooit verzaad, in nieuwe schatten delv'![9]
Een ziel, als de onze, is vrij van schandelijke banden:
De wijze maakt zijn lot, vindt alles in zich-zelv'.[10]
Laat andren in het stof als vuige slaven wroeten,
Aan heuren[11] voetschabel geketend door 't Belang,
Wij leven voor de Deugd en knielen aan haar voeten.
En 't praalziek aardrijk kent geen' zo verheven' rang.
Mijn vriend! ja dit 's de rang, waarop 't ons voegt te staren:
De Hemel vormde ons voor die grootheid, voor zijne eer;
En zoude een eerloos juk Uw' vrijen hals bezwaren?
Eer vall' de donder van zijn gramschap op ons neêr!
Eer...! Maar mijn Halsvriend; neen, gij kunt, gij zult niet zwichten.
Gij weet, wat ijdelheid[12] het menschlijk hart beproeft[13]
Dat, onverschillig, dat, gevoelloos voor zijn plichten,
Daar 't van behoefte kwijnt, niet kent hetgeen 't behoeft. -
Behoefte van ons hart! hoe zoet is 't U te kennen!
Hoe, U te kweken! U te voeden! te voldoen!
Kan 't juichend Englendom, daar 't omzweeft op zijn pennen,
In volle zaligheid, meer zaligheid bevroên?
Wat is 't, als, blakend van begeerte, van verlangen,

6) Den Mammon.
7) Vgl. in *Beklag* (over Cinthia) in *Mijn Verlustiging* (1781), 77: 'Noodlottig goud! Onlijdbre dwinglandije!' (*DW.* IX, 420). - Het is zeer wel mogelijk, dat B. óók doelde op machtsmisbruik van patriottische zijde: vgl. o.a. *Helsche Razernijen*, *spoorloosheden*, *een eerloos juk*, *zwichten.* Bussingh behoefde zeer spoedig een predikantsplaats (Nov. 1782 werd hij proponent) en hij was overtuigd aanhanger van den Prins, wat hem duur te staan kon komen. (Men weet, hoe hij in 1795 terstond als pred. werd afgezet en uitgebannen, te Gouda). Vgl. br. 80 (p. 140 vv.) en br. 83, ook aan Feith: t.a.p. 94-95.
8) Rhetorische vraag, die bedoelt: dat bleek onmogelijk. Men vergelijke den aanhef: ja, 't is waar, enz.
9) Zulke goud-delvers verwerven met nieuwe schatten niets dan nog weer heviger begeerte.
10) Kern van het prijzende en bemoedigende stuk; gij en ik willen, kunnen, behoeven niet af te hangen van vernederend gunstbetoon. Het schijnt, dat Bussingh zich toch wel gedrukt heeft getoond door de ongunstige vooruitzichten.
11) N.l. van de begeerten.
12) Dit is object in den zin; ijdelheid: leegheid.
13) Ervaart, ondervindt.

Het hart zich uitstort in een stroom van tranenvocht[14)]
Daar 't aan de warme borst eens boezemvriends blijft hangen,
Door volle eenstemmigheid van 't hart aan ons verknocht!
Wat is dit, Hemel! - maar[15)], hoe eindloos meer verheven
Hoe eindloos teêrder is 't, hoe eindloos groter heil
In 't hart der teêrste schone, en haar-alleen[16)], te leven!
Te baden in een' zee van wellust zonder peil!
Van wellust! waar geen kracht van lage zinvermaken,
Waar niets wat de aarde geeft, waar niets wat de eerzucht vleit[17)]
Bij op kan wegen -, niet, dan voor een hart te smaken[18)]
Dat vatbaarheid verkreeg voor de Opperzaligheid!
Een hart, dat smelten kan van liefde! weg kan vloeien!
Zich-zelf verliezen in het voorwerp van zijn min!
Dat, eens van liefde ontvonkt, oneindig door blijft gloeien!
Mijn vriend! wat eindloos heil heeft zulk een wellust in! -
Gelukkige! is dit lot, dit heil aan u beschoren? -
ô Doe 't mij duizend - en nog duizend maal verstaan.
Gij vondt een hart als 't uwe, en mocht dat hart bekoren? -
Is 't waarheid, toonde U 't lot zoo groot een wonder aan?
Een hart, dat teêrheên kent[19)], dat om zich-zelfs beminnen[20)],
Dat de eer- en hebzucht in hare eischen smoren kan!
Een hart, door 't hart-alleen en door de deugd te winnen!
Kan 't zijn! heeft de aard daar nog een eenig toonbeeld van! -[21)]
Geniet, geniet uw lot, ô teerste mijner vrinden!

14) Vgl. het begin.
15) Met vollen nadruk!
16) Datief: voor haar. Wederzijds sterke liefde.
17) Rijkdom noch aanzien.
18) niet... te smaken; bijv. bep. bij wellust.
19) Praegnant: zó bijzondere tederheden (dat het).
20) Elk egoïsme in de liefde (bij de bezitster); aanvullen: smoren kan.
21) Hierachter toont zich nog de smart om Cinthia!

De vriendschap deelt en juicht in uwe boezemvreugd.
Zij weet dat harten nooit volstandiger beminden,
Dan die gevormd zijn voor de grootheid van de deugd.
Zij weet, geen tijd, geen lot, geen woedende ongelukken,
Zijn in een hart, als 't mijne, en als[22] ik 't uwe ken,
Een eens ontstoken vlam vermogend te onderdrukken:
Gedenk slechts wie gij zijt, en - dat ik de Uwe ben.

Ex tempore
3
17-82
30
Bild.-Mus., verz.-Le Rütte, hs. 20.

22) zoals.

Bijlage E (bij br. 94: p. 152-3).

Extract uit de Nederl. Courant van Nieuwer Amstel, van Woensdag den 11den February, 1784. N. 18. Betreffende het Pleidooi van den Advocaat Willem Bilderdyk. In de zo veel geruchtsmakende zaak van P. Verbrugge, te Delft, den 31 January 1784.

Myn Heer!

Het voorgevallene alhier op den 31 January 1784, den dag, wanneer de zo veel geruchtmakende zaak van P. VERBRUGGE, gewezene Predikant te Koedyk, en Schryver van DE POST NA DE NEDER RHYN bepleit wierd, is veel te interessant, dan, dat ik U Ed. het zelve niet zoude mededeelen.

Het Pleidooi 's avonds ten 7 uuren geëindigd zijnde, gingen de Advocaaten Bilderdijk en van Heusden bij den Gedetineerden VERBRUGGE een Avondsoupé en Gezelschap houden, waarby zyne Zuster en nog eenige anderen genoodigd waren, zo men zegt, de Dogters van zeker Onderschout, en ook die van een Boekverkooper en Boekdrukker; ook zegt men nog dat bij dit Illustre Soupé zijn tegenwoordig geweest de drie Perzoonen, die in 't gepasseerde Jaar te Overschie op den 8 Maart het zodanig geroerd hebben, dat ze op ordre van de Regeering van DELFT zijn gedetineerd, en in het Spinhuis dier Stad omtrent 4 weeken gezeten hebben, wanneer dezelve nog met het betaalen eener geldboete zyn los gekomen: Naauwelijks was het gezelschap Compleet, of men zette de koude Bouten op Tafel, met nog het een en ander daar bij nodig. - Daar wierd een rijkelijk glas Wijn gedronken, VERBRUGGE met zijn Gasten wierden vrolijk, men stiet de Raamen open, en bij het drinken van de gezondheden wierd telkens VIVAT ORANJE HOEZEE! geroepen, en vervolgens allerhande Liedjes gezongen; dit duurde tot laat in den nagt, wanneer 'er eenige na hunne Huizen waren geretireerd, dog de overige door het gebruik der Wijn in slaap gevallen zijnde, bleven aldaar tot 's morgens 7 uuren zitten, wanneer die beide Advocaaten met een Chais naar den Haag zijn getransporteerd. - Ook zegt men, dat de Torenwachter verzogt was om van de vier hoeken des Torens van 't Stadhuis te blaazen, WILHELMUS VAN NASSAUWEN.

Op den daar aan volgenden Zondag avond heeft VERBRUGGE voor het Venster aan de straat een Predikatie gedaan, over Jes. LVI, vs. 10, 11 en 12, 't welk door een meenigte Menschen is aangehoord, dog op dat zulks niet meerder zoude geschieden, heeft de loffelyke Regeering der Stad Delft het Venster met Ketenen en Sloten laaten voorzien. Ook heeft de Advocaat Bilderdyk een Request voor Verbrugge aan den Hove van Holland gepresenteerd, inhoudende een verzoek; dog welk Request is gesteld in handen van de Practicyns van den Heer Hoofd-Officier, om te dienen van Bericht. Hier op hebben die Heeren in hun Ed. Bericht een gantsch Relaas gegeeven van de bovengemelde gevallen, die aldaar dien Avond en Nagt hebben plaats gehad, waar op de Adv. Bilderdyk voor het Hof van Holland ontboden zynde, door den President van 't gemelde Hof eens helder doorgehaald zoude zyn. Wat de uitslag van deeze zaak zal zyn, weet men niet; dog men hoopt, dat indien Verbrugge tegens verwachting voor zyne Cautie van f 3000 Gl. uit zynen Kerker mogt ontslaagen worden, men wel wat naauwkeurig mag toezien, dat de Briefjes uit de Geldzakken geligt worden, indien men niet wilde weeten van welken Heer het Goud komt.

Ik ben als altyd.

P.S. Hebbe U Ed. nog vergeeten te melden, als dat geduurende het Pleidooi, voor en op het Stadhuis hebben gekruist, even of zy de wagt hadden, een Party Zakkedragers, zynde 't zelfde Volkje dat op 8 Maart te... zo overmatig vrolyk is geweest; zeker om, indien hunne Presentie daar nodig was, den baas te speelen. - Dog alles is voor 't overige in stilte afgeloopen.

Extract uit de 's-Gravenhaagsche Courant van Vrijdag den 13den Februari 1784. N. 19.

De *Advocaat* BILDERDYK, gezien hebbende zekere diffamatoire praetense *Copye uit een' Brief van Delft*, gedateert quasi *den* 6 *February*, geplaatst in den zoogenoemde *Nederlandsche Courant* van *Nieuweramstel*, van Woensdag den 11de laatstleeden, is te wel overtuigd, dat er betichtingen zyn, van welke een man van eer zich niet zuiveren of verdedigen kan zonder zich te verlagen, dan dat hy denzelven Copybrief met eenige rescontre verwaardigen zou: En, daar hy vertrouwt te veel boven alle souçons van iets, zyn caracter en qualiteiten onwaardig, verheven te zyn, dan dat diffimatien van den fa-

meusen Nieuweramstelschen Courant hem eenige atteinte zouden kunnen toebrengen, zo houdt hy zich ook verzekerd; dat alle welgestelde hersenen uit genoemde pasquinade dit eenig wettig gevolg zullen afleiden ('t geen hy zich echter vleit, dat daar uit alleen niet behoeft te consteeren), dat hy, *Advocaat Bilderdyk*, tot de bande van dien beruchten Courantier en deszelfs consorten niet behoort.

Kon. Ak., Bild.-Cat. no. 378.

Bild. Mus., Tollens-verz. no 125.

Gedrukt; uitknipsels, maar niet uit die kranten zelf; uit politiek tijdschrift, of pamflet, waarin ze waren overgedrukt? *De Politieke Kruyer* III, 1612n. schimpt alleen wat over de zwetsende advertentie van den advocaat Bilderdijk en over diens vader, die in het schandjaar 1748 zich zijn lucratieve ambt heeft verworven.

Bijlage F. (bij br. 233ann: p. 214 v.

De Larreij aan Prins Willem V.
Hss. Kon. Huisarchief, Archief Prins Willem V, 18, 232.

1. *Pro Memoria.* (Ligt tussen brieven van 11 en 12 Oct. 1785; doch zal van 23 of 24 Nov. zijn, gezien aanhef brieffragment, afgedrukt onder no 2.).

Voicy une lettre de St.[1] que je fais passer par un canal indirect, pour depaiser[2] davantage, et j'ajoute quelques informations, qui ne doivent pas etre inconnues.

La gazette de Leyde a tres malicieusement inseré un article qui concerne l'individu[3] dont St. parle, et qui renferme comme de coutume des calomnies. R.[4] et moi avons fait des perquisitions, d'où pareils bruits pouvoient tirer leur source, et nous avons appris avec le plus grand régret, qu'il est probable, que cela peut venir d'un homme incomparable par ses talens, son genie & sa fidelité, mais qui malheureusement doit avoir l'esprit égaré. On attribue ce facheux évenement au dérangement de ses affaires pécuniaires. Il travaille immensement, mais sa pratique ne lui donne pas ce dont il a besoin, parce que ses cliens la payent mal. Ajoutés à cela, qu'il a depuis peu épousé une jolie personne absolument sans fortune, et qu'il sent trop vivement les embarras de sa situation. Peut etre que l'exces de son travail, et une imagination exaltée ont aussi contribué à cette catastrophe. Nous pensons à faire venir son Pere, qui est bien intentionné afin de voir si et quels rémèdes on pourrait porter à ce mal? On sentira sur ce qui vient d'etre exposé que l'homme dont il est fait mention cy dessus est l'avocat Bilderdijk.

2. Uit *brief* van 24 Nov. 1785.

Monseigneur,

1) Straalman; zie p. 248 b.
2) Dépayser: het spoor bijster maken.
3) Zeker iemand (zonder enigen ongunstigen bijklank). Bedoeld is Van Goens.
4) Reigersman, thesaurier-generaal van Willem V.

...J'ai eu l'honneur de mander il y a quelque heurs le fatal accident de l'egarement de Bilderdijk auquel on a attribué l'ébruitement de la pension promise à V.G.[5]. On a decouvert ensuite que Bil. n'a eu aucune part à cette propagation. La chose doit avoir été decouverte par un domestique de V.G. par lequel il a fait recevoir un ou deux quartiers chez Bl.[6], dont il a été mecontent ensuite, qu'il a chassé, et qui sans doute par vengeance a divulgué la chose. Il est par consequent de la plus exacte equité de rendre justice au pauvre Bilderdijk, qui est tres innocent, et à plaindre d'avoir même été soupconné. Il se rétablit au reste, et sera bientot en état de remplir ses fonctions, de defenseur des opprimés injustement. Mais il a commis une grande imprudence, en épousant une fille sans bien, sa pratique lui donne peu parce que ses cliens ne le payent pas, et qu'il est generaux. Ces circomstances retardent ou réculent son entier guerison.

J'ai l'honneur d'etre avec le plus profond respect,
Monseigneur,
de votre Altesse Serenissime
Le tres humble tres obeissant
et fidele serviteur
P.J. de Larreij.
La Haïe ce 24e Nov. 1785.

5) Van Goens.
6) de Cassier Blancken.

Reigersman aan De Larreij, 4 Dec. 1785.
Hs. Kon. Huisarchief, Archief Prins Willem V, 18, 232.

Monsieur,

Je viens de lire la requete du Receveur Boudaud[7)]....

Voicy, Monsieur, tout ce que je peux avoir l'honneur de vous dire sur cet article. J'ai celui de vous retourner sa requète et l'avis de l'avocat Bilderdijck, qui prouve encor comment on agit avec les *Oranje lieden*, et de me dire avec un tres respectueux devouement

Votre tres humble et tres
obéissant Servr.
J.C. Reigersman.
Le Haye ce 4 Dec. 1785.

Bijlage G.

Processen van Mr. Willem Bilderdijk
vermeld in het alphab. reg. der processen voor den Hove van Holland.

16 Maart	1789 Bild. contra A.M. VOS, Acte van Default.
13 Mei	1789 Bild. contra C. VAN SCHREI, Ved. A. v. Oosten &c. Acte v. Def.
1 Dec.	1789 J. TEN DIJK contra Bilderdijk.
7 Nov.	1789 Bild. contra M. V.D. SCHOORN, Appointement in cas van salaris.
14 Nov.	1789 Bild. contra A. BOXMAN, Acte van Default.
7 Dec.	1789 Bild. contra G.A. DE BERG, Acte van Default.
3 Sept.	1787 - 1 Dec. 1788 J. GREEVERS contra Bilderdijk.
23 Juli	1787 J. V. HOOGSTRATEN contra Bild.
25 Febr.	1788 - 8 Sept. 1788 J. SCHEY contra Bilderdijk.
27 Mei	- 17 Nov. 1788 M. Walraven contra Bild.

(K. Verrijn contra Mr. P. Gevers 5 Dec. 1785).

Bild. contra J. van den Berg	3: 12 Jan. 1790.
Bild. contra Jan 't Mannetje	3: 8 Febr. 1790. Acte van Default.

7) Blijkens brief van R. aan Willem V, van 17 Jan. 1786, heeft de Ontvanger Boudeau een gratificatie van f 300, - 's jaars gekregen.

Bild. contra Hendrik Koosen	3: 22 Maart 1790.
Bild. contra Mr. P. Verbrugge	1: 5 Oct. 1790.
Bild. contra Thomas Fonteyn	1: 31 Jan. 1791
Bild. contra William Crooke	3: 31 Jan. 1791.
Bild. contra Jacob Benjamin en Anthony van Reemst 31 Jan. 1790.	
Bild. contra Willem van Nassau	3: 11 Mei 1791.
Hendrina Bommer contra Bilderdijk	(3: 12 Dec. 1791.
	(5: 12 Dec. 1791.
Bild. contra Frans Hendrik van der Schild	(1: 21 Juli 1794.
	(3: 21 Juli 1794.
	(1: 2 Sept. 1794.
(Herman Rijswijk contra Michiel de Haas[1)]	3: 10 Jan. 1792.
Johannes Schumacher contra Bilderdijk	(2: 21 Oct. 1794.
	(3: 15 Mei 1792.

1 = Default. 2 = Comparitie. 3 = Eis. (4 = Verzoek doen.) 5 = Overlevering doen.

Deze lijst is nagelaten door den Heer S.W.F. Margadant, 's-Gravenhage. Ze blijkt ontleend aan de Inventarisnos. 1085, 1086 en 1087 van het *Hof van Holland*, resp. lopende van 1782-1785, 1786-1789 en 1790-1795. De chronologische en alphab. volgorde

van deze inventarisnos. is zeer onnauwkeurig. De Heer M. heeft zich aan die daar voorkomende orde volkomen gehouden. In het *Bilderdijk-Museum* berusten afschriften van de stukken van twee der bovengenoemde processen tegen Bild., alle van de hand van den Heer Margadant:

α. 3 Sept. 1787. Bild. wordt gedagvaard door den stalhouder Jan Greevers, om f 136,15 te betalen. Hierbij blijkt ook dat B. op 18 Mrt. 1786 naar Leiden is gereden. B. verklaart, f 126,50 schuldig te zijn. Den 19en April 1790 wordt B. in het ongelijk gesteld. De stalhouder moet echter een eed op zijn boeken doen. (Vgl. Sterck, *B. na zijne uitwijking*, 15; het aldaar genoemde bedrag van f 186, - dus onjuist; doch ook dat zou voor een jaar kosten bij stalhouder *in dien tijd* nog *weinig* zijn geweest voor een Haags advocaat!).

β. 25 Febr. 1788. Bild. wordt gedagvaard door zijn gezworen dienstbode Jannetje Schey, die beweert dat B. goederen van haar heeft achtergehouden. Op 21 April dient B. een lang stuk in, vol klachten en beschuldigingen. Jannetje antwoordt 23 Juni; B. 8 Sept.; J. Schey 17 Nov. (Vgl. S.W.F. Margadant: *Een proces van B. uit het jaar* 1788 in 29-30e *Jaarversl. v.d. Ver. Het Bild.-Mus.*, 9-14).

Een tijdrovend systematisch onderzoek naar den inhoud der overige processen in de *Sententiën* van de civiele en criminele zaken van het *Hof van Holland* hebben wij achterwege gelaten.

Requesten (mede) ondertekend door Mr. Willem Bilderdijk[2)]

De requesten van Bilderdijk uit de jaren 1782-1795, welke bewaard worden op het *Algemeen Rijksarchief*, bevinden zich in de inventarisnos. 3150-3155, 3205-3216, 3220-3233, 3238-3240, 3243, 4590-4591, 5097-5110, 6113-6115 van het Hof van Holland.

De Portefeuilles 3150-3154 zijn bewerkt en bewaard door den Griffier Mr. A. Bodt, en beslaan de periode 1782-1795.

3150)	Niets.
3151)	11 Juni 1784. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Gerrit Nieuwhuys te Leiden. Aangeklaagd wegens laster bij Schout en Schepenen te Leiden. Beroep op dit vonnis bij het Hof van Holland.
3151)	15 Mei 1785. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Machteld Brugman, weduwe van wijlen H. Cannegieter. Betaling van obligatie wordt geweigerd.

3151) 22 November 1785. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Klazina Verrijn, minderjarige dochter, gevangene ‘onder den Raadhuize der stad Rotterdam’. Verzoek tot behandeling der zaak.

3151) 15 December 1785. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Pieter Cornelisz. van den Dool. Meinardus Ruisch die hem geld schuldig is, voldoet niet aan zijn verplichtingen.

3151) 30 Januari 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. van der Linden. Betreft Catharina Mulder, laatst weduwe van Leendert de Lange, te Rotterdam, thans gevangen onder den raadhuize. Gevangen sedert begin Sept. 1784. Zij is 18 Aug. 1785 door schepenen ontvangen in ordinaris proces. Requirante en verweerderesse vroeg toen ontslag uit de gevangenis onder bep. beloften. Dit werd toegestaan. Maar hiertegen werd op 26 Jan. 1786 appel aangetekend door Mr. Paulus Gevers. Nu vraagt zij mandement van anticipatie, disponerende tegen Mr. P. Gevers, te dienen op Maandag 6 Febr. 1786, om alsdan eis te doen, te dingen en te pleiten. (zie ook onder 5101).

3151) 11 April 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Anthony van der Stad. Veroordeeld door Vierschaar van Rhijnland, wegens onbevoegd wapendragen.

3151) 20 Juni 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Jacobus van Alkemade te Leyden. Zijn contract met L. van Bergen door laatstgenoemde verbroken.

3152) Niets.

3153) 18 April 1788. Ondertekend door Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Klaas Pieterszn. van Noort, wonende in den Ambachte van Ketel. Is onder curatele gesteld

van Theunis Buys, hoewel, naar zijn zeggen, onberispelijk van gedrag. Bijlagen: brief van het Hof aan Schout en Schepenen te Ketel, en brief van den curator.

3154) 26 April 1792. Ondertekend door Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Mr. Pieter van de Capelle te den Haag. Schuldbekentenisquaestie met Louis George te Amsterdam.

3154) 15 Juli 1793. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Pieter van Zijle, wonende te 's Heeren Jansdam. Onrechtmatige aanklacht van Schout en Schepenen.

Port. 3155, bewaard en bewerkt door den Griffier Mr. H.A. Kreet. Beslaat de periode 1795-1798. Niets gevonden.

De portefeuilles 3206-3216, bewaard en bewerkt door den Griffier J.T. Royer, beslaan de periode 1782-1795.

3206) Niets.

3207) 31 Maart 1784. Ondertekend door J. v.d. Linden. Betreft Elizabeth Michel Horiville.

3207) Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. 5 Juli 1784. Betreft Laurens Pieterszn. Noordzij, te Charlois. Eist schadevergoeding wegens afkappen lindeboom door Ary de Roos.

3208) Niets.

3209) 11 Mei 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Dirk Noteboom te Waddinxveen. Het Gerecht te Waddinxveen niet juist geprocedeerd volgens indiener van deze requeste. Beroep hierop bij Hof van Holland.

3210) 30 April 1787. Ondertekend door v.d. Linden's opperclerq D. Bruyn en Bilderdijk. Betreft Willem Verboom en echtgenote te Noord-Waddinxveen. Door Schout en Schepenen te Waddinxveen

geprest kosten in een proces te betalen. Beroep op dit oordeel bij Hof van Holland.

3210) 28 November 1787. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Marcus Levi, koopman te den Bosch. Betalingsquaestie.

3210) 8 December 1787. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Thomas van Bezuien te Noorden. Huurquaestie.

3211) 5 Februari 1788. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Johannes Loubas te Naarden. Samen met enkele anderen voor den tijd van een maand vervoer geregeld voor de Pruisische troepen onder van Brunswijk, en hiervoor wensten Burgemeester en Regeerders van Naarden niet te betalen.

3211) 19 Februari 1788. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Ambachtsbewaarders en Schepenen van Hazerswoude. Onbevoegd oprichten van een wapenwinkel door Willem Sebastiaan Boers, baljuw.

3211) 4 Augustus 1788. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Jan Willem van Wijk te Werkendam. Betrokkene is gevankelijk weggevoerd door een bende uit Dordrecht onder Commando van Mr. Pompe van Meerdervoort, en is door dezen kwalijk behandeld.

3211) 5 Augustus 1788. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Frederik Veltman. Erfenisquaestie.

3212) 15 September 1789. Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Philip Beer Gomperts bankhouder te Den Haag. Financiële quaestie.

3213) 20 Januari 1790. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Aart de Jong, looier te Giessendam. Tegen Willem de Rover, die tijdens doortrekken der Pruisische troepen zijn leer heeft gestolen.

3214) Niets.

3215) 18 Januari 1792. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Matthijs Rijntjes, te Den Haag. Betalingsquaestie.

3216) 15 Juli 1794. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Willem van den Burgh. Geldquaestie.

De portefeuilles 3220-3225, bewaard en bewerkt door den Secretaris R. Slicher.

3220) Niets.

3221) 19 Februari 1784. Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Philippus Verbrugge, gedetineerd ‘op den raadhuize van Delft’. Onrechtvaardige behandeling door

Schout en Schepenen, ‘20 weken in het gevang, zonder enig acces off toegang’. Zie ook onder 6113).

3221) 3 December 1784. Ondertekend door Bilderdijk en van Tonningen. Betreft Mr. Elias Lusac, te Leiden. Geldquaestie.

3222) Niets.

3223) 16 April 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J.v.d. Linden. Betreft Jan Koppert te Bergschenhoek. Handel in verboden waren door Andries Joseph Polak, te Rotterdam.

3224) 3 Maart 1787. Ondertekend door Bilderdijk en I.B. Hoogwerff. Betreft Willem Cooke, gewezen makelaar te Rotterdam. Schuldvordering op James Martyn.

3224) 20 April 1787. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Hendrik Ridderkerk te Vlaardingen. Geen gevolg gegeven aan dagvaarding.

3224) 13 Juni 1787. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Hendrik Koozen, wijnkoper te Amsterdam. Compagnon heeft schuld aan betrokkene niet voldaan.

3224) 21 Augustus 1787. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Jan van Leeuwen te Loosduynen. Familieaangelegenheid.

3225) 24 Maart 1788. Ondertekend door Bilderdijk en J.v.d. Linden. Betreft Gabriel Antoine Nicolaas de Charvillac, Capitein in het Regiment van den Prins van Luxembourg. Ontslag op onrechtvaardige wijze. In dienst van de O.I.C.

De portefeuilles 3226-3232, bewaard en bewerkt door den Secretaris Graafland.

3226) 20 Maart 1787. Ondertekend door Bilderdijk en Hoogwerff. Betreft Willem

Cooke te Rotterdam. Schuldvordering op James Martijn, koopman te Rotterdam.

3226) 30 October 1787. Ondertekend door S.F.L' Honoré[?] loco de advocaat Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Thomas Fonteyn. Financiële quaestie.

3227) 28 Juli 1788. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Cornelis Kromhout, Schipper voor Delfts aardewerk te Noord-Waddinxveen. Onder voorwendsel, dat de lading Prinsengoed zou zijn, is hem deze door Schout te Woerden ontnomen.

3228) 25 Maart 1789. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Schout en Ambachtsbewaarders van Rhijnsaterwoude. Inbreuk op hun bevoegdheden door Jan Gerrits de Vries.

3228) 2 December 1789. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Christiaan Bijkerk te Leiden. Overtreding van compagnonschap door Hendrik van Ourijk.

3229) 16 April 1790. Ondertekend door Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Bianchi en Compagnie, kooplieden te Amsterdam. Niet voldoen van schuld aan hen door Maassens en Erbervelt.

3229) 5 Mei 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Klaas en Compagnie, Kooplieden te Amsterdam. Schuld van dezelfde firma als in het hier bovenstaande geval.

3229) 20 October 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Lambrecht Bubbezon te Maassluis. Obligatie.

3229) 28 September 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Lambertus Sijthoff. Erfenis.

3229) 28 September 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Willem Schelvisvanger te Maassluis. Obligatie, welke aan suppliant betwist wordt.

3229) 28 September 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Johan Gaspar van Pabst.

	Obligatie geweigerd door Schout en Schepenen te Schiebroek.
3229)	28 September 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Paulus van den Enden. Obligatie. Zie boven.
3229)	28 September 1790. Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Anna Maria van Oldenson. Obligatie. Zie boven.
3229)	19 October 1790. B. en de Bas. Verzoek van Bilderdijk om door het Hof aan hem verschuldigde gelden terugbetaald te krijgen.
3230 en 3231	Niets.
3232)	30 Juli 1793. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Jan Pieter Vermeulen, van wien een schuld ten bedrage van f 250, - en 4 stuivers gevorderd moet worden.
3232)	21 Juli 1793. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Lijsjen Seterom, weduwe van Cornelis van de Roest. Huwelijksquaestie.

3232)	21 Juli 1793. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Jasper van Leeuwen, die een schuldvordering heeft op Geertruy Kisker.
3232)	31 Augustus 1793. Ondertekend door Bilderdijk en P. Martijn. Betreft Anna Maas, weduwe van Cornelis Stolk. Erfenisquaestie.

Portefeuille 3233, bewaard en bewerkt door den Secretaris Slicher.
Niets gevonden.

De portefeuilles 3238-3240 bevatten requesten, bewaard en bewerkt door den Secretaris Canguion [Changuion?] en gaan over het tijdvak 1789-1794.

3238)	9 Februari 1790. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Moses Izaak. Betaling wordt hem geweigerd voor obligatie, uitgegeven door Gotfried Lucas.
3239)	28 Juni 1791. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Thomas Herberts. Tijdens zijn diensttijd in het leger van den Engelsen Koning, zou hij een huwelijk zijn aangegaan met Mary Mac Ready.
3239)	6 Mei 1791. Ondertekend door Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Dirk Jan Story te Rotterdam. Geldquaestie met den Jood Salomons.
3229)	18 November 1791. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Hendrik Lodder te Steenbergen. Familieaangelegenheid.
3240)	18 Juli 1792. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Mr. Gerard Cornelis Harger Konijn. Schuldvordering op Pleun Breedveld.
3240)	6 December 1793. Ondertekend door Bilderdijk en P. Martijn. Betreft Hendrik Ghisius. Beroep op vonnis van Schepenen te Beukelsdijk.

3240)	16 Juli 1793. Ondertekend door Bilderdijk en P. Martijn. Betreft Frans Hendrik van der Schild tegen Barend Hilberts en Marietjen Pieterszn., debiteuren van de suppliant.
3240)	26 September 1794. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Hendrik Beer. Erfenisquaestie.

Portefeuille 3243 bevat requesten, bewaard en bewerkt door den Secretaris Van Leyden, lopende van 1795-1796. Niets gevonden.

De portefeuilles 4590 en 4591 bevatten requesten van 1777-1799. Van secretaris of Griffier niets bekend. Ook hierin niets gevonden.

De portefeuilles 5097-5110 bevatten: *Registratien uit het Memoriaal van het Hof van Holland*, *tijdens de jaren* 1782-1795.

5097-5100.	Niets gevonden. Ook slechts enkele requesten van J. v.d. Linden alleen. En deze zeer onbelangrijk.
5101)	17 Mei 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Joannes Thomson, predikant te Koolijnsplaat. Testament.
5101)	28 Juni 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. van der Linden. Betreft Catharina Mulder. ‘Omme auctorisatie tot het transporteeren van de suppliante op de voorpoorte van den Hove.’ Toegestaan 4 Juli 1786. (Zie ook onder 3151).
5101)	14 December 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. v.d. Linden. Betreft Hendrik van Barneveld. Financiële quaestie.
5102)	Niets.
5103)	30 Juli 1788. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Adriana Margaretha Vos, huisvrouw van Dirk Bunden. Huwelijksquaestie.
5104)	26 Juni 1789. Ondertekend door Bilderdijk en D. v.d. Linden. Betreft Evert Vergoor, Huurkoetsiersknecht te den Haag.

5105)	4 Februari 1790. Ondertekend door Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Jacob Sappius te Vlaardingen. Betalingsquaestie.
5105)	5 Mei 1790. Ondertekend door Bilderdijk en C.A. de Bas. Betreft Bianchi en Compagnie, koplieden te Amsterdam. Schuld aan hen van Jan Willem Erberveld.
5106)	Niets.
5107)	11 December 1792. Ondertekend door Bilderdijk en R.C. v.d. Meulen. Betreft Araria Coli en Johannes David Deventer, notaris te Den Haag. Over toevoegen van een curator.
5108 t.m. 5110:	Niets gevonden.

De portefeuilles 6113-6115 bevatten requesten van 1781-1795. Van secretaris of griffier niets bekend.

6113) 28 Januari 1784. Ondertekend door Bilderdijk en J. van der Linden. Betreft Philippus Verbrugge, gedetineerde op het raadhuis te Delft. Over diens ellendige gevangenis. Gedet. lijdt aan toevallen. De sleutel van het gevang is hem weer ontnomen. Een request aan schepenen van Delft is afgewezen. Nu klacht bij Hof van H. ingediend, om volgens artt. 7 en 38 van de Instructie van de Hooven, ‘bevoegd zijnde te vernemen en te corrigeeren de abuizen der Bailluwen, en andere Officieren’ ...te vragen ‘alle commoditeiten welke bij ordinair proces zijn toegestaan’. Inzonderheid: vrije toegang van bezoekers, en oppas. (*Handschrift van Bilderdijk*). Zie pp. 149-150 en vooral 155-157. En Bijl. E.

6113) 26 April 1785. Ondertekend door Bilderdijk en J. van der Linden. Betreft Anna Maria Zwaan, huisvrouw van Pierre David Cherix, winkelierster te 's Gravenhage. Om bijstand in rechten. Man gearresteerd (met twee bijlagen).

6113) 29 Juli 1785. Ondertekend door Bilderdijk en J. van der Linden. Betreft speelreisje op de Maas te Rotterdam, op 22 Juli '85, met een zeiljacht, van 43 inwoners dier stad (Johannes Roedolf c.s.). (Met bijlage van P. Gevers, van 6 Aug. '85).

(Over deze zaak enkele berichten in de *Vaderlandsche Courant* van 1 en 8 Augustus 1785; Kon. Ak. port. 450. Zie voorts Knuttel, *Pamfletcat.* 21201-2; Vervolg op Wagenaar X, 189 vv.; *N. Ndl. Jaarboeken* 1785, vooral pp. 949 v., 1020-1046, 1322 vv., 1594 v. Het is merkwaardig, hoe dat schuitjevaren en toejuichen van de door Rotterdam reizende prinses Wilhelmina tot een ‘enorm crimen’ werd opgeblazen, en de

	berechting gemaakt tot een twistappel voor Hoofdofficier, Schepenen, Vroedschap, Staten-commissie, Statenvergadering, Hof van Holland.)
6113)	5 Juli 1786. Ondertekend door Bilderdijk en J. van der Linden. Betreft Katharina Faber, huisvrouw van Clement Chericx te 's Gravenhage. Om bijstand in rechten. Man gearresteerd (met twee bijlagen).
6113)	Als voren. Betreft Johanna van Eewijk, huisvrouw van Petrus Jacob Homoet te 's Gravenhage. Om bijstand in rechten.
6113)	15 Mei 1787. Ondertekend door Bilderdijk en D.L. Bruyn, opper-clercq van den procureur Van der Linden. Betreft Anthonie van der Star, Zaagmoolenaar te Waddingsveen. Over verstoren van de oefeningen van een exercitiegenootschap in de kerk te Waddingsveen, op 24 November 1785.
6114)	28 Juli 1788. Ondertekend door Bilderdijk en D. van der Linden. Betreft Diderik Nooteboom te Noordwaddingsveen. Vraagt goederen en papieren terug, die bij inval en arrestatie (van zijn persoon) zijn meegenomen, en na zijn ontslag nog niet teruggegeven.
6115)	Niets.

In het *Rechterlijk Archief van de Gemeente 's Gravenhage* berusten de requesten uit deze periode in de portefeuilles 361 en 362 van het archief van de Schepenbank. Hierin werd één door B. mede ondertekend verzoekschrift aangetroffen, en wel in port.:

361)	11 Juni 1789. Ondertekend door Bilderdijk en C. van de Cocq. Betreft Hendrik Schoenmaker te Delfgou, die, na beschonkenheid op de kermis, gevangen is gezet, en er zich nu op laat voorstaan, in deze requeste, altijd een eerlijk man geweest te zijn.

Het *Koninklijk Huisarchief* te 's-Gravenhage, Archief Prins Willem V., bewaart het hiervoor op p. 150 vermelde request van Philippus Verbrugge aan Z.D.H. Het is ongedateerd, en door Bilderdijk geschreven, eind October 1783. Een dergelijk verzoekschrift, van 15 Januari 1785, eveneens door Bilderdijk opgesteld, en door

Verbrugge gepubliceerd in diens *Copiën van echte Stukken...*, Bijl. F., 36-41, vonden wij hier niet terug.

De *Koninklijke Bibliotheek* bewaart in de verz.-Immerzeel een door de advocaten G. van Zelder van Beveren en W. Bilderdijk op 26 Februari 1786 te 's-Gravenhage getekend *Advies* inzake de stukken van de Processen tussen Christoffel Ververs, koopman, wonende binnen de stad Rotterdam, Eiser in Rau Actie (d.i. in eerster instantie) ter eenre, en Bartholomeus van Ulden, wonende onder den Ambachte van Veur, gedaagde in 't zelve Cas, ter anderer zijde (hs. 133 C 11 II, no. 245).

De *veilingcatalogus* der bibliotheek, nagelaten door *Mr H.W. Tydeman*, en verkocht door Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage, in Oct. 1865 vermeldt onder de ‘Manuscrits de W. Bilderdijk’, no 50 (Pars Quinta, p. 90): Pièces du Procès entre la maison de F.

Romberg et fils à Bruxelles et L.J. Ricour, Négociant à Ostende (avocat W. Bilderdijk). 1794-95. 2 gros portef. fol. - Contenant plusieurs pièces autographes et signées de B.

Deze stukken zijn (gelijk alle andere mss. van de Afd. ‘Droit, Politique’) door de firma Nijhoff zelf gekocht; zij berusten in geen der openbare B.-collecties.

In *B.'s Eerste Huwelijk*, 218 (br. van B. aan Cath. Reb. van 3 Juli 1795) vinden wij nog vermeld de processtukken van een rechtszaak tussen A. le Jeune en Menjolet.

Het *Protocol van Notaris Schlund Bodiën te 's-Gravenhage* bevat van Bilderdijk:

19 Dec. 1785. Eigenhandig door B. geschreven insinuatie aan een bontwerker, die een bontmantel heeft bedorven. Uit het stuk blijkt, dat B. op 15 Dec. buiten Den Haag verkeerde. (Afschrift B.-M.).

30 Juni 1786. Dito aan zijn huisbaas, dat de keuken van het huis aan de Princegracht, dat B. wil betrekken, uiterlijk 3 Juli geverfd moet zijn. (Afschr. B.-M.).

26 Juli 1789. Procuratie ad lites, door B., aan Pieter Klompenhouwer, procureur te Den Briel. In het rechterlijk archief van Den Briel hierover niets gevonden. Trad B. op voor Turnbull de Mikker? Vgl. H. de Jager, *Het Brielsche Archief* (1876).[3)]

Het *Protocol van Notaris Van de Velde te 's-Gravenhage* bevat een Procuratie ad negotia van Bilderdijk en zijn vrouw, Cath. Rebecca Woesthoven, waarin zij Samuel Elter machtigen, om van Izaäk van de Watering en Johannes Bader, executeuren van het testament van wijlen Herman Willem Lunink en Rebecca Woesthoven, echtelieden, gewoond hebbende en overleden te 's-Gravenhage, te vorderen staat en inventaris der nalatenschap, mitsgaders rekening en verantwoording, en voorts om met de Executeuren te procederen tot deling van den boedel, en aan Bilderdijk en Woesthoven hun erfdeel te doen toekomen.[3)]

Eindnoten:

1) Vgl. *Brieven*, Messch. III, 328 vv. Michiel de Haas moet vroeger in goeden doen zijn geweest blijkens *Dingtaalen*, 8 Sept. 1788. Hij woonde toen in Den Haag.
2) Deze lijst danken wij voor verreweg het grootste gedeelte aan den heer L. Schuurman te 's Gravenhage, theol. stud. aan de Vrije Univ.
3) Uit de nagelaten aantekeningen van S.W.F. Margadant.
3) Uit de nagelaten aantekeningen van S.W.F. Margadant.

Bijlage H.

Bijdragen in Genootschapsbundels

α In de *Tael- en Dichtlievende Oefeningen* van het Dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* te Leiden:

		Blz.		
Deel II (1778):				
	De invloed der Dichtkunst op het Staetsbestuur	3	*DW.* VIII	3
	(met goud bekroond in 1776)			
	De waere Liefde tot het Vaderland	35	*DW.* VI	213
	(met goud bekroond in 1777)			
	De waere Liefde tot het Vaderland. Lierzang.	105	*DW.* VIII	21
	(met extra zilver bekroond in 1777)			
	Adrianus van Royen's Landrust.	269	*DW.* VI	245
Deel III (1780):				
	Jefthaas dochter aan hare moeder.	149	*DW.* V	3
	Lierzang op de Roos.	180	*DW.* XII	426
	Dichtkundig Onderzoek van 's Heeren Jacob Cats Cupido verloren en uitgeroepen. 1776.	269	- -	-
	(daarin vier dichtstukjes uit			

	Mijn Verlustiging:			
	Kupido op de Vlucht.	276	*DW.* IX	399
	Aan Dafne.	277	*DW.* IX	400
	De Pijlen der Liefde.	300	*DW.* IX	423
	Op de Minnaars.	287	*DW.* IX	427
Deel IV (1783):				
	Hamlets bekende alleenspraak bij Shakespear.			
	Na Voltaire.	93	*DW.* XII	440

Hamlets bekende alleenspraak na Shakespears Engelsch gevolgd.	95	*DW.* XII	438
De eerste Herderszang uit de Dichtlievende Tijdkortingen beoordeeld. 1776.	229	- -	-
(daarin enkele strophen uit de herderszang ‘Thyrsis en Egle’ uit *Mijn Verlustiging.*	239	*DW.* IV	244
	244		245
	247		246
	249 vv		246 v

β In de *Proeven van Poëtische Mengelstoffen* van het Dichtgenootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt* te 's-Gravenhage.

Deel VIII (1782):

Onze Voorvaders bij de Oprechting van het Gemeenebest. Lierzang. (met goud bekroond in 1781)	73	*DW.* VIII	339

Deel X (1785):

Dafnis en een Meisje (Minnekozing)	107	*DW.* IV	251

Deel XIII (1796):

Dankgedicht na de bekroning. 1781.	142	*DW.* X	234

Bijdragen in Uylenbroek's 'Kleine Dichterlijke Handschriften'

Eerste Schakeering (1788):

De Roemzucht. Vertoog.	33	*DW.* VI	258
De Winter	75	*DW.* X	56
De Vrouw	81	*DW.* X	55

Tweede Schakeering (1789):

Onze droefheid, bij het vriendengraf.	17	*DW.* XIII	5
De Wenschen	21	*DW.* XIII	7
Leven	32	*DW.* XIII	8
Maat, aan Alpijn (Horatius nagevolgd)	65	*DW.* VIII	50
Ampten	73	*DW.* XII	451
Vroeg en Laat	80	*DW.* XIII	9
Christendom	113	*DW.* V	5
Hooft en Vondel	115	*DW.* XIII	10
's Levens doel	120	*DW.* XIII	11

Derde Schakeering (1789):

Aan Odilde, in antwoord op een onbeschreven papier.	49	*DW.* X	23
Aan Odilde, Verschooning.	55	*DW.* X	25

Pindarus twaalfde Olympische zegezang aan Ergoteles (Het Lotgeval)	61	*DW.* VIII	48
Aan een vijfjarig kind.	112	*DW.* XIII	12
's Minnewichts blindheid.	112	*DW.* XIII	13
Bedaardheid } naar Boëthius	113	*DW.* IV	389
Middelmaat } naar Boëthius	115	*DW.* IV	392
Liefde } naar Boëthius	117	*DW.* IV	396
Voor uit, zonder omzien } naar Boëthius	119	*DW.* IV	407
Verwondering } naar Boëthius	123	*DW.* IV	414
+ + + (Natuurloop) } naar Boëthius	125	*DW.* IV	398

Vierde Schakeering (1791):

Saffo aan Faön (vrij na Ovidius)	1	*DW.* IV	289
Wiegzang bij mijn dochtertjen	33	*DW.* X	289
Glorie (naar Boëthius)	45	*DW.* IV	395
Op de gezochte welsprekendheid der predikanten	47	*DW.* XIII	19

Groot	48	*DW.* XIII	11
Lentezang (Lentefeest)	81	*DW.* X	63
Na Horatius (Onbestendigheid)	95	*DW.* VIII	51

Vijfde Schakeering (1792):

Aan God (na Boëthius)	71	*DW.* IV	404
De Boer (na Theocritus twintigste Landkout)	83	*DW.* IV	257
Schijngrootheid } na Boëthius	86	*DW.* IV	411
Tooverij } na Boëthius	87	*DW.* IV	411
Onvergenoegdheid } na Boëthius	91	*DW.* IV	391
De Gouden Eeuw } na Boëthius	93	*DW.* IV	393
+ + + (Voorbereiding) } na Boëthius	96	*DW.* IV	398
Lentezang (Horatius van verre nagevolgd)	108	*DW.* VIII	55
Noodzakelijkheid (Horatius nagevolgd)	111	*DW.* VIII	56

Zesde Schakeering (1793):

Romance (Ada)	1	*DW.* I	73
Berta, Romance	49	*DW.* I	77
Op een Niobé van marmer	78	*DW.* XIII	34

's Heilands eerste wonderwerk	78	*DW.* XIII	20
Lofzang aan Ceres (uit Kallimachus Lofzangen)	81	*DW.* III	3
Gelijkmoedigheid (Horatius vrij nagevolgd)	95	*DW.* VIII	60
Ode (De Dichter)	133	*DW.* VIII	53

Zevende Schakeering (1794):

Aan Albeschik, ter maaltijd verschijnende (Martialis gevolgd)	16	*DW.* XIII	22
De Lepel zout	33	*DW.* I	357
Winter (op gegeven rijmwoorden)	41	*DW.* XIII	24
De dervis (uit eene Oostersche vertelling)	75	*DW.* I	356
De romance	80	*DW.* XIII	25
Horatius vrij nagevolgd (Lotbedeeling)	81	*DW.* VIII	58
De Aalmoessen. Een Olgaar aan een' Muzulman	86	*DW.* XIII	26
Roosjen, Romance (Bürger vrij nagevolgd)	113	*DW.* I	91
De Indiaansche Maagderoover	133	*DW.* I	98

Bijlage I (bij Inleiding pp. XVI-XIII).

Excerpten betreffende Messchert's uitgave Brieven van Mr. Willem Bilderdijk, door Dr. M Elis. Kluit genomen uit de '*Particuliere Aanteekeningen*' *van Willem de Clercq en de correspondenties van Messchert*, *De Clercq en Da Costa onderling* (*Mss. Réveil-Archief*, *Amsterdam*). *Zie voor de annotatie: p. 285.*

a. *Uit: Willem de Clercq's '**Particuliere Aanteekeningen**'*

23 Januari 1835. 's Avonds kwam Messch. In een oogenblik van gedruktheid kwam hem een brief ter hand van Ds. de Vries[1)] van Haarlem, die twintig brieven van Bilderdijk aanbiedt en dus nu den kern van onze verzameling nederlegt.

13 Maart 1835. Messch. kwam ook, en had allerbelangrijkste brieven van Bilderdijk bij Da Costa ontfangen.

1 Mei 1835. Messch. heeft de brieven van Uylenbroek, die namentlijk door Bilderdijk aan den ouden boekverkooper geschrevene, doch die nu blijken veel minder belangrijk te zijn, dan men eerst gedacht had.

2 Mei 1835. Met Messchert 's avonds bij Da Costa geweest en de 88 brieven van Bilderdijk aan Uylenbroek doorgelopen. Zij zijn veel minder belangrijk dan wij verwacht hadden en er kan maar weinig van gegeven worden. In velen (sic) is niets om te drukken. Alles is zoo zuiver literarisch dat men zich verwondert dat Bilderdijk niet anders te

schrijven had. - Da Costa riep nog wel eens uit, hoewel hem het zonderlinge van veel dat wij hier vonden, vermaakte: ‘quantum est in rebus inane.

14 Mei 1835. Ook nu had ik 's ochtends nog een zeer verkwikkelijk uurtje. De brieven van Bilderdijk aan Outhuys voor 1810 zoo onbelangrijk, verkregen nu op eens belang en een diepe blik laten zij in het karakter en de geschiedenis van Bilderdijk doen. Zijn aanmerkingen over het profetische en over de waarheid troffen mij.

16 September 1835. Messchert was mij tegengekomen en had allerbelangrijkste brieven van Bilderdijk uit de handen van Wiselius ontfangen, maar zoodanig dat hij niet kon begrijpen dat Wis. hem die gaf. - De correspondentie ten tijde der bezwaren was hoogst belangrijk. Alle de helden onzer Letterkunde werden er naakt in uitgekleed.

4 Febr. 1836. De Vries zal belangrijke brieven van Bilderdijk uit Brunswijk aan Messchert afstaan. Ik heb die van Uylenbroek dan met groot genoegen en deelneming gelezen.

15 October 1836. De lezing der brieven van Bilderdijk aan De Vries was mij gewichtig. Het is de leiding Gods dat wij die brieven uit geven moeten.

November 3, 1836. Messchert komt 's avonds. Veel heeft hij met De Vries te stellen, deze wil aan Bilderdijk nog zoo wat bijvoegen en afnemen uit vrees dat hij anders te veel zal hinderen aan de lieden der eeuw. Da Costa zal hem nu schrijven.

Treffend was de brief van Kallenbacht[2)] aan Messchert tonende hoe deze meer stijve rigting, zich toch ook aan Bilderdijk aansloot. - Opmerkelijk is het hoe Kallenbach met Bilderdijk bekend werd. - Hij biedt zijn brieven met warmte aan.

5 November 1836. (Stemmen[3)]-Vergadering bij De Clercq; (d.w.z. Koenen en Da Costa bij De Clercq).

Daar verschijnt opeens Jeronimo de Vries om over die zaak van de brieven van Bilderdijk, vooral over dien eene te spreken. Wij lieten ons nogal ferm uit. Koenen die tusschenbeide stond, oordeelde dat De Vries en wij uit geheel andere punten uitgingen: De Vries wilde bewijzen dat dan toch Bilderdijk zoo kwaad niet was geweest. Wij wilden Bilderdijk toonen zooals hij was, doch tevens de Genade Gods verheerlijken die hem bewaarde. Dat een ander bij dezelfde beproeving in zulk een verzoeking kon geraken als Bilderdijk, dat kon hij niet inzien. - Bij B.'s Vader reeds was altijd een strekking geweest om de zaak van de somberste zijde in te zien.

9 November 1836. ...Messchert kwam ook nog. De Vries heeft nu met opoffering van een volzin de brief goed gevonden. Bij dien man is toch ook woeling.

20 November 1836. ...Wonderlijk zijn zijne (= Messcherts) conferenties met De Vries, die eigentlijk in eene Meniste Heidensche wereld rondzweeft, doch meer onkennis als tegenstand aanbiedt. - Wiselius heeft verstand, kennis van - waarheden. Welk een onderscheid maakt dat al terstond.

23 November 1836. In Bilderdijk's brieven aan van Wijn toch nog een krachtiger Instituut[4)] dan het tegenwoordige gevonden.

8 December 1836. Messchert had weder veel bijzonders te vertellen. Hij had een lange conferentie met Jeron. en Abr. de Vries nog over h./brieven van Bilderdijk gehad. Het begint hem wel wat moeilijk te worden. Deze beschouwen nog steeds maar dat hij door zijn drukken en uitgeven de hand leent tot twist enz.

13 December 1836. ...Wij lazen veel in de brieven van Bilderdijk aan Wiselius.

25/26 December. De gedrukte tekst in *Dagboek* II (1888), 237 is niet volledig. Achter: *het een van het ander te scheiden* leze men: de brieven van Da Costa gaven nog aanleiding tot een belangrijk gesprek wegens den tusschenstaat. Van De Vries is nu alles afgedrukt. Deze die in het begin zoo gul met zijn voorrede was, heeft er al het moeilijke van ingezien, en bij het drukken is het gebleken, hoe zeer zijne gevoelens omtrent de geheele zaak van de onze verschilden. - Hijkes[5] ondertusschen niet achteruit[6] heeft nu zelve gecorrigeerd doch uit groote voorzichtigheid veel onbegrijpelijk gemaakt. (Messchert toonde mij enz.....totdat hij alles zal gelezen hebben) en indien met gebruik van de brieven van Wiselius was er nog al wat te zeggen van het *kleine mannetje* aan wien Bilderdijk altijd dankbaar bleef, doch zich desniettemin regt beknepen gevoelde, toen hij eens wat sterk onder zijnen invloed was. Opmerkelijk was de wijze waarop wij de brieven van Kallenbach ontvingen, die bij het lezen van het eerste deel eenen hartlijken brief aan Messch. schreef zijne brieven aanbood en de opmerkelijke wijze mededeelde, waardoor hij met den grooten man in kennis gekomen was.

17 Januari 1837. ...J. de Vries stemde volkomen overeen met hetgeen bij ons het Resultaat van de wrijvingen over de brieven van Bilderdijk was.

19 Januari 1837. ...Messchert kwam en sprak zeer levendig. Met verwondering hadden wij steeds die brieven gelezen waarin Bilderdijk Wiselius zoo krachtig aanspreekt. Kan hij dat laten drukken? Of is hij zoo verhard dat hij er gantsch zich boven stelt, en de paradoxen van Bilderdijk eens wil laten zien. Nu zond Messchert een proefblad van die gewigtige brieven, en het antwoord was treffend, het verzoek van eene noot, waarbij eerbied en instemming met deze verklaringen van Bilderdijk uitgedrukt wordt.[7)] Dit te vergelijken met De Vries, die schijnbaar zooveel meer nabij stond, was mij zeer treffend. De vrijmagt Gods stond daar in practijk voor mijne oogen, en wij hadden het wel te zamen.

21 Januari 1837. 's Avonds kwam Messchert en wij zagen nog een paar portefeuilles van Bilderdijk na. Wiselius heeft nu de bladen die ik zond, met de noot volledig goedgekeurd. Wonderlijk hoe de eene brief de andere opheldert. Naauw was die zaak met Wiselius in orde of er komt Messchert weder een brief in handen van Bilderdijk aan Van Kooten, allerbelangrijkst over den klemtoon der vreemde woorden in onze taal, waarin hij zeer sterk tegen Wiselius uitvaart.[8)] Dit konden wij nu hoegenaamd niet plaatsen. En zoo moet men dikwijls veel belangrijkst opofferen. Onder de gewigtigste stukken van dezen avond behoorde:

1) een gezegde van Bilderdijk *dat kooplieden en spelers van professie geen Christendom* hebben verstaat zich van zelve.
2) een brief over den brief (sic) van Jacob aan Ezau, waarin hij zegt dat er daden Gods zijn die boven de gewone zedewet liggen, doch dat men dit onderwerp dat velen tot misdaden en afwijkingen bragt, eigentlijk niet voor het publiek moet aanroeren.
3) Bespiegeling over de openbaring der Drieeenheid en de verschillende bedeelingen waaromtrent hij ook zegt(:) Houdt dit voor U opdat men niet aan een Tritheisme denke. Nu begrepen wij het 1e als eene injurie tegen eenen stand niet te mogen

behouden, het 2e konden wij met volle vrijheid behouden als zijnde juist thans alle deze questiën geroerd geworden.[9)] 3e dit lieten wij weg daar het een speculatie een soort van hypothese is...[10)] Veel ontwikkeling kan er nog uit die brieven van Bilderdijk geboren worden. Messchert hoopt het 2e deel tegen 1 Februari het derde tegen April uit te geven.

26 Januari 1837. Dezen avond brengt Messchert mij het tweede deel van Bilderdijks brieven. Wiselius had na de voorrede van De Vries laten vragen. Gerrit[11)] oordeelt zeer juist over die voorrede en lacht over de protectie die De Vries aan Bilderdijk accordeert.

3 Februari 1837. De Vries heeft zijn voorrede apart laten afdrukken en aan eenige zijner vrienden gezonden, die er zeer mede opgetild[12)] zijn. Nu kwam echter Izaak Bilderdijk bij Messchert. Zeer verontwaardigd over dit stuk zeggende dat daardoor oneer aan de familie gedaan wordt, dat Messchert dit niet had moeten plaatsen.[13)] Deze zoekt de zaak nog te sussen, waartoe ook De Vries zeer genegen is.

15 Februari 1837. ...De moeilijkheden in die zaak van Bilderdijk zijn veel vuldig. Nu wil Wiselius ook eene voorrede schrijven, die niet minder sujet à caution moet zijn dan die van De Vries.

19 Februari 1837. Zonderling is het stuk dat Wiselius voor zijn brieven geplaatst wil hebben, en toch ik weet niet waarom wij het minder zouden plaatsen als dat van De Vries; het eene kan weder tot opheldering van het andere strekken.

21 Februari 1837. ...De zaak van Wiselius drukt hem [Messchert] zwaar. Al zijn genoegen van het boek van Bilderdijk is nu weg, dat hinderde mij ook.

23 Februari 1837. Messchert was door het denkbeeld van die voorrede van Wiselius zeer gedrukt, meer dan ik mij kon voorstellen. Thans heeft Wiselius van dat plan geheel en al afgezien. Messchert klaagt dat er geen debiet hoegenaamd voor het werk is. Door eenigen wordt het echter wel geapprecieerd.

25 Februari 1837. De Vries ziet zich wegens die zaak van Bilderdijk in de engte gebragt, zoekt er zich op allerhande wijze uit te halen, verdraait alle zijne woorden en eindigt met de schuld nog op ons te werpen door te zeggen dat hij te veel op de uitgevers heeft vertrouwd. Brieven van Bilderdijk van 1827/1828 gelezen. Zij zijn toch hoogst belangrijk. Welk licht schittert door die duisternis heen.

26 Februari 1837. ...Wij [Da Costa, de Clercq, Messchert] lazen nog een portefeuille van Bilderdijk dat vrij snel ging. Wij hoorden het briefje van Messchert aan De Vries, dat regt goed is en waarin hij duidelijk uiteenzet het verscheiden doel van de voorrede van De Vries en van de onze en dat de eerste[14)] daarin verklaard had, over zijne voorrede geene aanmerkingen te zullen opnemen.[15]

6 Maart 1837. 's Ochtends met aandoening de laatste brieven van Bilderdijk aan Da Costa gelezen. Het is de uitgaande kaars maar toch altijd hoogst belangrijk.

11 Maart 1837. Allergenoeglijkste bijeenkomst met Da Costa bij Messchert. Wij handelden de laatste brieven van Bilderdijk aan Da Costa af, die hoogst teder waren.

27 Maart 1837. ...Wij [Messchert en de Clercq] spraken nog over het vijfde deel van Bilderdijk dat ook weldra gedrukt zal worden.

7 April 1837. 's Avonds de brieven aan Callenbach met uitmuntend genoegen gelezen. Deze lieve broeder is ijverig en welgemeend, maar toch hoeveel eenvoudiger, hoeveel doordringender, hoe in alles op de grond nederdalende zijn de antwoorden van Bilderdijk. Het geestelijk bestaan van dezen leerde ik uit niets zoo goed kennen. Het was mij inderdaad tot verkwikking en opbeuring'.

21 April 1837. De conferentie met Messchert over Bilderdijk 5 verveelde mij wat daar Messch. zeer lang over het register sprak en niet wilde begrijpen wat wij daarmede ramen. Hij was ons een lieve broeder, maar het zalvende, het medegaande dat is zijn zaak niet, en wat gevoelig is, noemt hij poëtisch.

b. *Uit de brieven van Messchert aan De Clercq*

1836 Februari 10. Ik heb - den Heer de Vries gesproken, en, verre van Zijn Ed. ongenegen te vinden om tot de verzameling der Brieven het zijne bij te dragen, heeft Zijn Ed. mij reeds voorloopig de Brieven aan den onbekenden Vriend afgestaan, en behoudt aan zich nader over zijn overigen voorraad te beschikken, doch ik heb uitzicht van een en ander een geheel boekdeel te krijgen, waar dan als inleiding voor zal komen een brief door den Heer de Vries aan U geschreven. *Uw oordeel* en dat van Da Costa, maar bijzonder het Uwe zal over de geschiktheid der plaatsing van de Brieven aan den onbekende beslissen.

De Brieven kom ik U wel even ter lezing aanbieden. Zij zijn hoogst gewichtig.

15 Februari 1836. Ook van die zijde (Wap) worden brieven van Bilderdijk aangeboden.

1836 ongedateerd. ...Bij de brieven van Uylenbroek heb ik de niet gecopyeerde op de nummer ingevoegd. Het nalezen zal U gemaklijk zijn en niet veel tijd vereischen. Geen tegenbericht ontfangende kom ik morgenmiddag bij U op de thee om ze terug te halen.

20 Juny 1836. Hierbij waarde vriend 135 brieven van B. aan Capadose. Heb de vriendelijkheid die door te lezen, en aan te teekenen, welke van de niet gekopieerde brieven, U voorkomen geplaatst, en welke van de niet gekopieerde achter gelaten behooren te worden. Met de opgaaf wacht ik de portefeuille terug.

Daarna zal Da Costa denzelfden taak op zich nemen, doch zonder uw resultaat te kennen. Deze correspondentie ziet gij beiden elk uit een bijzonder oogpunt door de meer en min nadere betrekking tot Bilderdijk en Capadose en het in de brieven vermeldde Bij Da Costa zal het dikwijls zijn: de te res agitur.

Door vergelijking komen wij dan tot een finaal resultaat.

1836 October 11. Ik ben zoo vrij U mijn verzoek te herhalen, om, zoodra het U eenigszins doenlijk zijn zal, mij de brieven van 1807 en 1808 te zenden. De drukker wacht er naar, en het werk dat ik om meer dan eene reden wensch te bespoedigen, ligt stil.

1836 October 24. ...De brieven van Callenbach zijn allerbelangrijkst. Ik houd mij aanbevolen om die aan Van Wijn spoedig van U te ontfangen.

1836 December 19. Da Costa verlangt dat er van het *Vierde* Deel, dat is Zijne Brieven, niets gedrukt worde voordat wij tesamen zijn geweest. Het *derde* moet wachten tot de decisie van het Instituut.[16)] Ziedaar weder een stagnatie. Enfin het zal wel te recht komen'. - Wees zoo goed het bijgaande door te lezen en aan Da Costa te zenden: dan zien wij ook dit aanstaanden Zaterdag na. De Brieven van Wiselius wacht ik van U zoodra mogelijk.

Ongedateerd (*Dec.*? *1836*) - Ik vergat gister U te verzoeken of Gij eens aan de Hr. François[17)] zoudt willen schrijven om zijne Brieven. Hij meldde U ze *aan U* te willen zenden: daarom kan *ik* niet wel schrijven, dunkt mij?

1836 December 20. Gister schreef ik in een tobberij over den voortgang van mijn werk. Des avonds sprak ik Groebe[18)] en vernam dat de Brieven bij het Instituut van later datum waren dan ik vermoedde: zoodat het derde deel vorderen kan. Ik hoop dat wij Zaturdag met de redactie van die aan S. Izn. Wiselius en de eerste bezendingen aan Da Costa zullen klaar komen. Dan kan de druk spoedig doorgaan.

1837 Februari 11. Hierbij volgens afspraak de laatste portefeuille der Brieven aan Da Costa. Wanneer het geschieden kon dat zij door U en Da Costa voor dien tijd gelezen worden, zou het mij aangenaam wezen U beiden heden (Zaturdag) over acht dagen ter resumtie(?) bij mij te zien. - Anders in de week daarna doch (in mijn belang) hoe vroeger hoe beter. Het opstel van den Heer Wiselius zal U door Da Costa worden toegezonden.

Het verzoek van den Heer Wiselius is van hem en van U aanmerkingen te ontfangen. Schrijf s.v.p. wat U zal voorkomen te behooren, en ik zal Uw aanmerkingen met die van Da Costa, en hetgeen ik er dan mooglijk nog bij te voegen heb, aan den Heer W. zenden. Mijne opinie en gros over het stuk kent gij.

1837 Juny 30. Lees eens wat Bilderdijk aan Capadose schrijft blz. 98-99 (Da Costa heeft de schoone bladen van het Vijfde deel).

1837 October 22. Aanstaande week krijgt gij het Vijfde deel der Brieven. Het trof mij dat mijn zwager zeer veel aan de Brieven heeft, vooral aan het vierde deel.

1837 Nov. 19. De corresp. van Wap is niet in uw Bilderdijk. Ik kende dat boekje[19)] toen niet.

1837 Nov. 27. Voorleden Zaturdag ontfing ik van de Heer François een brief en *tegelijker tijd* het nummer van de Letterbode waarin hij is afgedrukt.[20)] Ik zal er niet op antwoorden en moet alweder met dankbaarheid de leiding opmerken dat deze correspondentie niet tot mij gekomen is. Het zou hetzelfde geval geweest zijn als met den Heer de Vries.

c. *Uit de briefwisseling De Clercq-Da Costa en Da Costa-De Clercq*

De Clercq aan Da Costa

1835 Maart 4. Messchert was ook bij mij. Hoe hoogst belangrijk zijn de brieven van Bilderdijk. Hij zal er nog een stuk van copieeren; dat dunkt mij op dit oogenblik voor 2 Stemmen[21)] zeer geschikt zoude zijn.

4 Jan. 1836. Ik ben begonnen aan de brieven van Bilderdijk te lezen waarvan reeds 3 portefeuilles bij mij aankwamen. Ik hoop U er weldra iets van te zenden.

Da Costa aan De Clercq

1836 Januari 30. De briefwisseling van B(ilderdijk) wordt steeds belangrijker. Ik wacht nu, zonder U te haasten, op de portefeuille W. 3. - Inderdaad de brieven van Wiselius die ik eenigen tijd geleden eens doorliep zijn treffend.

1836 Februari 2. ...Uw denkbeeld aangaande de correspondentie beviel mij best. Zulke kleine opschriften (in de trant van Groen in zijn Archives, doch niet voor iederen brief, maar wat meer uitvoerig voor ieder collectie) dunkt mij zouden al zeer belangrijk kunnen zijn.

1836 Februari 4. Belangrijk is het resultaat van Messchert's gesprek met De Vries. Hij gaf mij heden avond den bundel *aan den onbekenden vriend*,[22)] die ik met belangstelling doorliep en toch - vind ik er iets in dat mij stuitte, en dat aan deze brieven om eene bijzondere reden eigen schijnt te zijn, de geest van zelfjustificatie, die anders aan B. zoo vreemd was, maar daar in den aart der correspondentie eenigzins lag.

De Clercq aan Da Costa.

6 July 1836. Zoo even heb ik de brieven van Bilderdijk geëindigd. Het was mij een weemoediger en tevens een gevoeliger poëtischer oogenblik dan ik in lang had.

Da Costa aan De Clercq.

1836 October 14. Heb dank voor Uw aangenaam schrijven met Koenen's *Brieven van Bilderdijk.* Ik geloof dat het stuk zéér goed zoo blijven kan. De aantekeningen uit Messchert's voorrede en uit de Brieven zelve leveren, dunkt ons, van zelf een genoegzaam resultaat op.

2e brief 14 October 1836. Hiernevens gaat weder een portefeuille met zeer belangrijke brieven van Bilderdijk, waarmede onze Messchert gaarne had, zoo mogelijk, dat wij eenigen spoed maakten.

8 November 1836. ...Messchert zal bij U geweest zijn. Ik geloof dat wij nu maar den brief moeten aannemen, zooals de Vries hem wil geven, en dat het per slot tòch goed is, dat die ééne phrasis er uit blijft. De passage aangaande Lange zag ik er ongaarne in blijven; doch ik berust daar nu in, mijn gevoelen gezegd hebbende.[23)] Wat de plaats aangaat, waarin van Mevrouw Bilderdijk en mijn persoon zullke groote verwachtingen geuit zijn,[24)] Uwe aanmerking en die van Messchert is zeer juist, dat zij een *gemankeerde* voorspelling bevat, en dus, zonder schijn van inbeelding zeer wel opgenomen kan worden. Gij begrijpt toch, hoop ik, dat ik zelf de zaak niet anders begrepen heb; maar ik was er in het algemeen tegen, om nodeloos namen te noemen, van een der Redacteuren of Uitgevers dezer Verzameling. Ik laat dit nu maar aan Uwe beslissing ten slotte over.

De Clercq aan Da Costa.

11 Dec. 1836. ...en 's avonds verkwikten mij de brieven van Bilderdijk aan U, die ik U hierbij zende, en die zoo hoogst belangrijk zijn.

Da Costa aan De Clercq.

1836 December 27. Messchert deelde mij gister het een en ander uit de Voorrede van De Vries mede, een onbeduidend dingetje, zoover ik het hoorde, en vijandig genoeg in den grond. Doch het zal, denk ik, tegenover die schoone voorrede van Messchert juist een goed effect doen, en het rechte standpunt des te beter doen uitkomen.

De Clercq aan Da Costa.

[29)] *Jan. 1837.* Messchert zal ons nog eens bij hem willen hebben. Alles zal zich ter zijner tijd ontwikkelen. Ik moet nu eerst nog de brieven van Bilderdijk lezen.

29 Jan. 1837 (*2e brief*). Ziet hier een bundeltje Bilderdijk's brieven die ik dezen avond met het uiterste genoegen las en waarover wij geloof ik niet veel te spreken zullen hebben kunnende ik mij met het praeadvies van Messchert bijna in alles vereenigen. De indruk der brieven is toch veel frisscher en zij zijn oneindig veel begrijpelijker als men die in het origineel handschrift leest. Gij vindt een passage over de verwerping. Zoudt gij oordeelen dat die behalve het slot dat wat hypotetisch is, geschikt ware om aan Hopfersack te zenden.[25)] Voorts is er nog iets over een brief van Bähler aan zijn Vader. Zoude het onzen B[ähler] ook tot aanmoediging strekken als wij die zenden![26)]

Da Costa aan De Clercq.

1837 Februari 27. Ja, ons zamenzijn over de Bilderdijksche correspondentie en hetgeen daaraan vast is, was ook mij recht tot genoegen. Die zaak met De Vries zal nu wel goed afloopen. Doch daar moet jegens hem een getuigenis zijn.

De Clercq aan Da Costa.

1837 Maart 6. De lijder rust! Met weemoed vervult ons de lezing dezer brieven van Bilderdijk uit de laatste jaren en toch nog altoos belangrijk! Ziet hier de laatste portefeuille der brieven aan U. Die aan Kallenbach heb ik nu nog niet gelezen.

Da Costa aan De Clercq.

1837 Mei 6. Ik stelde uit U te schrijven omdat ik U tegelijk mijne voorrede wilde zenden, die ik zoo even overgeschreven en nagezien aan mijne Vrouw voorlas in tegenwoordigheid van Heykes en Freyss.[27)] Gij ontfangt het dan nu hiernevens, met verzoek om er mij Uwe aanmerkingen over mede te deelen; ook Uwe keuze tusschen de onderscheidene voorgestelde opschriften van dit Voorbericht. Gaarne zond ik het Maandag aan onzen Messchert! Zoo het kan wenschte ik het daartoe bijtijds van U terug.

d. *Uit de briefwisseling Da Costa-Messchert en Messchert-Da Costa*

Da Costa aan Messchert.

1835 Juni 22. Prof. Tydeman was op het bepaalde uur bij mij. Onze afspraak bleef geheel overeenkomstig hetgeen wij even te voren te zamen besproken hadden. Terwijl het voorstel bij de belanghebbenden rondgaat, leggen wij... al hetgeen eenigzins tot correspondentie behoort, ter zijde; en blijft daar van alles wat gij verkiezen zult tot Uwe dispositie, tegen *tien* gulden het blad druks, betaalbaar in contanten of boeken naar uwe keuze. Ook voor de eventueele uitgave van het overige blijft gij preferent, doch dit laatste dan geheel buiten mij.[28)]

Messchert aan Da Costa

Ongedateerd, *verm. na 9 Jan. 1836.* ...De brief van De Clercq, dien ik gister in mijn zak gehouden heb, gaat hierbij terug. Had ik geweten hetgeen mij uit dien brief blijkt, dat het plan van De Clercq medebracht dat de bedoelde korte berichten door hem zouden gesteld worden, ik zou mij er zoo onbepaald niet tegen verzet hebben. Ik wil hem er nu nader over spreken, schoon ik bij nadenken nog bij de meening blijve dat de berichten beter in de Voorrede vereenigd worden. Doch wellicht is De Clercq over te halen tot het schrijven der voorredenen of wil hij ten minste mij er de behulpzame hand toe bieden'.

1836 July 22. ...Ook De Clercq heeft mij vergund als een bewijs mijner dankbaarheid voor Zijne hulp in de Redactie der Brieven, dat ik zijn exemplaar van Bilderdijk voor hem mocht laten inbinden. U heb ik ten opzichte van dit werk grootere verplichting. Niet alleen de hulp in de Redactie, maar ook Uw belangrijke Bijdragen, ja zelfs het ontwerp en de aanleg van de geheele onderneming. Dat laat zich niet in cijfers berekenen, althands niet voordat de meer of minder gunstige uitslag zal gebleken zijn. De berekening in cijfers, zal, vertrouw ik, ook tusschen ons niet noodig wezen, zoo min omtrent dat werk, als omtrent anderen litter. arbeid waarmede Gij mij zult willen verplichten. Wij dienen elkanderen met de gaven, die de Heer ons geschonken heeft en verder schenken wil. Hij zegene Zijne gaven. Uit de Brieven van Bilderdijk heb ik ook hieromtrent iets geleerd'.

Da Costa aan Messchert.

1836 September 28. Heb dank voor het schoone present-exemplaar van het Eerste Deel, de herinnering aan menig mij recht belangrijk uur. Ook voor de broederlijke toeeigening. De Heere verwaardige eenen zegen over dezen arbeid. - De Brieven van 1807 en 1808 hope ik eerstdaags na te zien.

1836 October 27. ...Lodewijk (Bilderd.) liet mij eenige brieven - daar zijn er slechts weinige voorhanden - van zijn vader aan Julius. Wij zien die bij eerste gelegenheid met nog andere papieren, waaronder wellicht nog iets voor de correspondentie, te zamen na. - Waar zijn de brieven van Van Wijn *aan* Bilderdijk toch? - Dat is mij geheel ontgaan. Heeft ze Tydeman U niet ter lezing toegezegd! of wat is daarvan?'

1836 (*Nov.?*). Hiernevens ontfangt Gij de inleiding voor het IVe Dl. der Brieven. Ik verlang zeer naar Uw oordeel, omtrent hetgeen nog misschien bij te voegen, te veranderen, of weg te laten zal zijn. Beslis ook s.v.p. aangaande den titel. De Clercq, die het opstel reeds gelezen heeft, vond den eenvoudigen van 'Voorbericht door Mr. I. da Costa wel het best.'

1837 Jan. 25. Ik ontfing zoo straks Uw paket. Het nageziene blad B. ontfangt Gij dadelijk. Blad C. kan na twaalf uur morgen afgehaald worden. Blad N. van Dl II met de ms. brief gaat insgelijks hiernevens. De brieven aan Grimm, en in de eerste plaats de beide portefeuilles, die ik van De Clercq ontfing, hoop ik zoodra mogelijk door te lezen...

Ik zie dat no. 13 in Bl. B. toch wel eenige opheldering behoeft; doch die zal beter op hare plaats zijn, dunkt mij, in de voorrede, in welke dan ruim zoo goed gewag kan gemaakt worden van den Brief, als onder den Brief, van de Voorrede. Om ons geheugen tegemoet te komen bij het stellen van die Voorrede, ware het goed, dunkt mij, alle dergelijke Brieven of plaatsen die in de voorrede moeten opgehelderd worden, of tot eene of andere melding aanleiding geven met een letter of teeken te marqueeren. Ik heb dit reeds begonnen te doen door het plaatsen van de letter V. naast No. 13.'

1837 Januari 28. Het gaat met het werk, zie ik, druk vooruit. Ik verlang U, zooveel mogelijk bij te houden; doch haasten wij ons vooral niet ten koste van onze zoo noodige zamensprekingen. Misschien heeft De Clercq in de volgende week nog wel een middag (liefst een gedeelte van een avond) daartoe vrij. Intusschen ontfangt Gij

hiernevens de twee portefeuilles, waarin nog wel het een en ander onbestemd bleef. - De brieven van Grimm voeg ik hier *misschien* ook nog bij anders kunnen zij Maandag na twee uur afgehaald worden. Hiernevens ook de proef van E. Mij dunkt, de plaats over van Zuylen kan, niettegenstaande waarschijnlijke verwarring omtrent de schriftjes, zeer goed blijven, daar toch omtrent de bedoelde *persoon*, geen twijfel kan zijn.[29)] Minder behaagt mij de passage op bl. 72. Cui bono deze geheele vermelding? vooral daar zij reeds zoo bekort is, en worden moest. In het woord *geallarmeerd* ligt toch ook een soort van *ridicuul*, dat mij hier voor de overneming hindert. Mij dunkt wij verliezen aan die plaats niet veel, al bleef ze geheel weg. In alle gevallen moeten er nog eenige puntjes na het woordje *die.* Gij ontfangt hiernevens het gedrukte aan Wiselius en het geschreven origineel terug. Beslis zelve maar het 'geallarmeerd' wenschte ik weggelaten.[30)]

1837 Januari 31. Ik ontfing gister namiddag Uw billet, en deze morgen van De Clercq weder eene portefeuille. Gij ontfangt hiernevens het gantsche viertal. Ik heb thands niets meer onder mij dan de brieven aan Callenbach, waarbij ik uit de papieren van Lodewijk, die *van* De Eerw. voegde, of het hier en daar mocht te pas komen.

1837 Maart 2. Het indringen van N. op 223 kan *niet* blijven, de man kan er zich erkennen en moet dit, zoo hij een goed geheugen heeft, en het wordt *beleedigend.* Ik gevoel, dat het met de zamenhang moeilijk gaat. Doch laat dan, *desnoods* de gantsche Brief weg blijven, daar wij toch Southey bij Capadose hervinden.[31)]

1837 Juny. ...Ten aanzien van Uw Register weet ik niets meer bij te brengen, na de daarover reeds gewisselde denkbeelden. Het komt mij voor dat Gij nu maar de beste partij gekozen hebt, U bij het chronologische, dat algemeen en volstrekt noodig was, bepalende. Evenzeer ben ik met U eens ten aanzien van het thands gesloten zijn der verzameling. Voor de mededeeling van het een en ander omtrent Julius in de briefwisseling van Ouwerkerk de Vries[32] houde ik mij gaarne aanbevolen'.

Eindnoten:

1) Ds. Abraham de Vries, broeder van Jeronimo.
2) Lees: Callenbach. Zie voor diens brieven: Deel V, 266-313.
3) Het Réveiltijdschrift *Nederlandsche Stemmen over Godsdienst*, *Staat-*, *Geschied- en Letterkunde.*
4) Het *Kon. Nederl. Instituut.*
5) Lees: Heykens. Zie voor zijn brieven: Deel V, 258-265.
6) Bedoeld zal zijn: die intussen (in ziekte) niet achteruit is gegaan.
7) Zie Deel III, 175.
8) Vgl. onze Inleiding, p. XXXVII. De brief nu in verz.-De Jager, Mij. Ltk., cod. 1639.
9) In de gepubliceerde *Brieven* vinden wij het toch niet.
10) Op deze beslissing is men blijkbaar eveneens teruggekomen; zie Deel III, 140-153. Is waarschuwing van B. zelf weggelaten op p. 139?
11) Gerrit de Clercq W. zn.
12) Ingenomen. Vgl. *Wb. Ndl. Taal*, XI, 726.
13) Zie Voorbericht Dl. III, v.
14) Wij verstaan: Messchert.
15 Versta: dulden, verdragen. Te weten, van den kant van De Vries, op zijn Voorbericht voor deel III, waarin hij de bezwaren van Izaäk da Costa tegen De Vries' voorrede ter sprake zou brengen.
16) T.o.v. de brieven van B. aan Grimm. Zie Voorbericht van dat deel.
17) Daniël François. Vgl. Deel III, 330. En n. 20.
18) Dirk Groebe, destijds klerk bij het Instituut.
19) *Briefw. over Godgel. Onderw. tusschen Mr. W.B. en Jan J.F. Wap*, Breda 1832.
20) *Konst- en Letterbode* 1837, 341 v.: br. aan Messchert over zijn brieven van B.
21) Zie n. 3. Het stuk is in dat tijdschrift niet te vinden.
22) Zie Deel II, 1-86.
23) Deze passage blijkt toch uitgevallen.
24) Deel II, 214.
29) Zie Deel IV, 69.
25) Zie Deel V, 80-83. Wie was Hopfersack?
26) Ds. L.H. Bähler, Waals predikant te Zwolle, van 1798 tot zijn dood in 1836, en zijn zoon Pierre B. Bähler waren bekende figuren in den Réveilkring. De bedoelde passage is blijkbaar weggelaten.
27) Bastiaan Heykens, een eenvoudige boekhouder, en Freyss behoorden tot de vrienden van B. uit zijn laatste levensjaren. Vgl. voor den eerste nog: Deel IV, XXIII en Deel V, xv; en voor beiden: Dr. C. Gerretson, *Groen van Prinsterer*, *Briefwisseling* I, 517 ann.
28) Dit geheel conform de acte van 1835, afgedrukt in Bijlage J.b.
29) Zie Deel IV, 69.
30) Het gewraakte woord is toch behouden, gelijk de hele hier bedoelde passage, zij het in haar bekorten vorm. Zie Deel IV, 72.
31) De bedoelde brief is weggelaten. Southey bij Capadose: zie Deel V, 113.
32) Vgl. Henr. J. v. Gelderen: *Julius Willem B.*, in *Stemmen des Tijds*, XXIe Jg. 1932, 288.

Bijlage J (bij Inleiding, pp. VIII-XVII, XXVI, en XXXIX-LV).

Uittreksels uit de briefwisseling, en andere stukken, van Ten Brummeler Andriesse, de Burckhardts, A. de Jager, Klinkert, de Tydemans, Jer. de Vries Jer. zn., Wap, Willekes, betreffende Bilderdijk's schriftelijke nalatenschap en aanverwante dingen.

a. Mr. J. Willekes aan Dr. J.J.F. Wap (mss. Bild.-Museum, verz.-Wap).

4-1-'32

Met Da Costa en Carbasius (die als voogd van Lodewijk Capadose vervangt) heeft Willekes gesproken over een biographie van Bilderdijk. Wie moet deze schrijven? De

Clercq vond men goed. Of Jeronimo de Vries, die nog beter met B. bekend is, en hem particuliere diensten heeft bewezen. Maar ‘geen verzoek qualitate qua en wegens de familie’, om den schijn van monopolie of contrôle over de biographie te vermijden. ‘Da Costa scheen in 't denkbeeld te zijn, om ieder die maar wilde, te laten wurmen.’

‘Er zijn nog familieaangelegenheden te vereffenen, eer men tot de inventarisatie kan overgaan; dan eerst zullen de manuscripten voor den dag komen, alles zal accuraat gecatalogiseerd worden, zoodat er niets word verduisterd.’

18-3-'32

‘Eindelijk heeft... de inventarisatie plaats gehad.’ ...‘Ik heb onder mij genomen een manuscript van U en alle Uwe aan den Digter geschreven brieven, gelieve mij te melden, hoe gij verlangt, dat ik U dezelve doe toekomen.’ ...‘De papieren lagen zeer door elkander, hier wat en daar wat...’ ‘Mevrouw Burckhardt verlangde bij het doorloopen der papieren haren zwager[1)] Tydeman te hebben, die is dan ook uit Leyden gekomen. Voor Lodewijk verlangde ik te hebben de Heeren De Vries en I. van Walré, of een van beiden. Lodewijk, niettegenstaande het aandringen daarop dat Mevrouw B. en ik deden, vooral om den heer De Vries te nemen, wilde niet van hem gediend, maar verlangde dat de heer da Costa tegenwoordig zoude zijn. - aan dat zijn verlangen moest worden toegegeven, men konde hem wel niet iemand obtrudeeren.’

‘De posthuma zijn gevonden. Sommige... heb ik er door gehaalt die zullen gedrukt worden. de anderen... niet. men wilde die vernietigen. ik heb met Ridderlijke moet gekampt, en zij zullen in wezen blijven, maar niet gedrukt worden. *Schrijven* wil ik U niet over die Stukjes, maar zijt gerust, als wij ons spreken, zeg ik U er meer van, gij zult tevreden zijn, de Eeuwige vernietiging derzelve heb ik voorgekomen, een paar weeldrige, in mijn oogen niet smeerige, waren gescheurd door da Costa eer ik de vernielende hand van den waarlijk anders goede en welmeenende da Costa konde grijpen. de Stukjes wilde ik nog uit de Mand zoeken, te vergeefs!’

- Met Jeronimo de Vries heeft Willekes *particulier* gesproken over de biographie. ‘Deeze zal niet zwijgen, daar zal dus nog wel wat goeds komen.’

4-4-'32

‘Mevrouw Bilderdijk’ [lees: Burckhardt] is ‘bij de Inventaris als Bewaarster aangesteld en dus verantwoordelijk.’

10-4-'32

‘De Heer Tydeman heeft qualiteit omtrent het Literaire werk, een speciale procuratie is door den heer Burckhardt op ZijnEd. ad hoc getekend.’

7-5-'32

Willekes vreest dat zijn mandaat in den boedel-Bilderdijk zal eindigen en dat Docter Burckhardt een ander zal menen te moeten aanstellen, als gevolg van éclat tussen de echtgenoten en mogelijke stappen tot echtscheiding.

7-8-'32

Mevrouw Burckhardt-Bilderdijk overleden. Prof. Tydeman is executeur in den boedel.

20-10-'32

Willekes is voogd geworden over de kleinkinderen van Bilderdijk. Hij is op instantie van Tydeman vier dagen naar Goedereede geweest, om te inventariseren.

b. Verz.-Ten Br. Andriesse Hs. B. 11 4; in Bild.-Museum, Amsterdam. Zie voor annotatie: pp. 298-302.

Nagelaten papieren van Mr W. Bilderdijk zoo als zij na de uitgave der bundels bij Immerzeel zich nog bevinden in 1835.[1)]

1e.	Een klein aantal onuitgegeven verzen naauwlijks tot een zeer kleinen bundel toereikend welligt beter met nog eenig proza tot een laatste nalezing te verzamelen of wel aan een boekverkooper die het kopijregt bezit van andere Bsche bundels, overtedoen tot verrijking van een tweeden druk. -[2)]
2e.	Eenige familiepapieren voor niemand buiten de familie van waarde [:] généalogie, wapenteekeningen enz.[3)]

3e.	Brieven, memorien, papieren, betrekkelijk B. leven vóór zijne uitzetting [,] in Brunswijk, in Holland onder Koning Lodewijk Napoleon enz.[4)]
4e.	Papieren rakende het auditeurschap - Militair. -[5)]
5e.	Octavo blaadjes met de aanteekening over dezelve. -[6)]
6e.	Vocabularium Teutonicum.[7)]
7e.	Taalkundige lessen. -[8)]
7e.	Wapenkundig vocabularium.[9)]
8e.	De preeken van Hermes.[10)]
9e.	Onderscheidene papieren en opstellen, waaruit desnoods nog een bundeltje mengelingen kan vergaderd worden; misschien mits ter dege uitgezocht. -[11)]
10e.	De stukken die in het Institut gediend hebben. Portefeuille F.[12)]
11e.	Geleerde correspondentie van Gimm [,] Pnigens enz.[13)]
12e.	De stukken betreffende de uitzetting in 1795. -[14)]
13e.	Eigenhandige brieven (of copien van brieven) van B. aan Feith, F. de Lanoij, Uilenbroek enz. (voor Messcherts plan niet onbelangrijk).[15)]
14e.	Een anonijme brief van Bilderdijks hand aan het Gouvernement in 1815. -[16)]
15e.	Het Latijnsche Juridique en philologische (thans bij H.W.T.).[17)]
16e.	Eenige niet geschrevene copijen van reeds uitgegevene verzen of opstellen met B. eigen hand.[18)]
17e.	Een aantal kladden van B. hand (tot verbranding).[19)]
18e.	Onderscheidene verzen die voegzaamst om het personele verscheurd werden. -[20)]

19e.	Eenige portefeuilles met opstellen van eene vreemde hand, als Faber enz.[21]
20e.	Correspondentie met de Luc.[22]
N. 2	Uittekeeren aan Lod. Bilderdijk als familie dépôt dus accessibel ook voor Elius Burckhardt etc.
N. 14. 17. 18	te verbranden. -
N. 19	bij reclame weer uittekeeren en zelfs aantebieden.[23]
	(familie van fr. de Lanoij is bekend)[24]
	Zoo ook de stukken van Hoffmann v. Fallersll (welke deze reclameert). - Voor het overige met de koffers waarin 't meestal is[25] biede de Heer Tijdeman f 500 in eens, mits het daarvoor krijgende ter vrije beschikking, doch zich verbindende:
	a. uit No. 13 den Heer Messchert te laten uitgeven *wat hij wil* tegen f 10, - de 16 bladz.[26]
	b. van No. 1.7 bis 8.9 als ik immer er iets van uitgeve den Heer Messchert de voorkeur te geven. -[27]
	c. te trachten No. 5. 6. 7. 10. 11 (zoo ver 't er vatbaar voor is) goed te plaatsen bij eenige publieke wetenschappelijke inrigting. -[28]
	d. No. 16 en wat verder geen personeel of wetenschappelijk belang in zich bevat, op auctie te veilen. -
	en *e.* Indien er uit dit alles meer dan f 500, - geldsprijs komt,[29]) dat overige met de kinderen te deelen (op den voet als de Heer Tijdeman dit nu reeds vrijwillig doet met de geschied. des Vaderlands).

Van dit alles te maken een onderhandsch contract in forma, in drie origineelen. -

Wij ondergeteekenden autoriseren Mr. Jan Willem Willekes,[30)] voor ons, om op de nevenstaande bepalingen over de nog overgeblevene papieren uit den boedel wijlen Mr. Willem Bilderdijk, voor zoo verre ons aangaat, te beschikken. -

Ouddorp den 4. Junij 1835
w.g. W.E. Burckhardt[31)]
C.W. Burckhardt[32)]

c. Bastiaan Klinkert, Prof. H.W. Tydeman en Ds H.W.T. Tydeman H.W. zn aan Dr. A. de Jager (mss. Mij. Ltk. cod. 1621). Zie voor annotatie: p. 302.

Tydeman aan De Jager, 8-2-'50

T. dankt voor De J.'s *Bijdrage tot de lijst van B.'s werken* [*Alg. Letterl. Maandschr.* 1850] en belooft een *Nalezing* te zullen geven, en daarover De J. vooraf te raadplegen. Hij zendt hem een afdruk van een ‘opstelletje’ van B. dat hij aan den Heer Outhuys geschonken heeft, ‘op diens aandrang (?) en voor zijn Album’.[1)]

Klinkert aan De Jager, 27-12-'52

'Pan te Assen meldt mij dat papa Tydeman *nu* druk bezig is met het *Alg. Register* van het 13e deel van de *Geschiedenis des Vaderlands*, maar hij laat er ongelukkig op volgen: "maar de goede man heeft 101 andere zaken tevens aan de hand".' 't Verscheen inderdaad in 1853.

Id. 24-9-'53

'Of prof. Tydeman na de voltooiing van de Geschiedenis genegen zal zijn, van al het vroeger beloofde iets nader te leveren, blijft tot heden toe raadselachtig. Misschien dat Dr. Wap er in slaagt, om hem uit zijn lang ingewilligd dutje te wekken, in de Astrea[2)] heeft hij hem dezer dagen nog al met klem herinnerd, dat er nog zoo iets aan de *debet* zij open stond; of de welgemeende wenk iets zal uitwerken, moet de tijd leeren.'

Id. 3-8-'54

K. heeft drie weken geleden onverwachts bezoek gekregen van T. Hij bleef '3 volle uren... al mijn schatten gadeslaan'. Weinige dagen later ontving K. een 'allervleiendste(n) brief': nu heeft de lust hem weer bekropen de handen eens weer aan 't werk te slaan. Zie daar - hoe ongelooflijk het schijnen moge - zie daar pandora's doos ontsloten en wat meer is, reeds een gedeelte van den inhoud aan mij ter inspectie toegezonden, met bijvoeging: 'Zie dit alles eens door op uw gemak en rapporteer de bevinding... Na terugkeer [van een reis naar Gelderland] zal ik al het overige laten zien en dan moeten wij den rommel eens terdege schiften...' - 'Ons lijstje [K. bedoelt zijn *Lijst der Werken van B.*, met een *Voorberigt* van De Jager gegeven tot een bijvoegsel bij *De Navorscher* van 1853] is een krachtig purgeermiddeltje, niet waar?' -

> Uit een drietal brr. van K. aan T., van 9, 11 en 15 Sept. d.a.v., blijkt dat K. vergeefs getracht heeft, T. te bewegen, hem een pakje mss. ('uitbroeisels van een Kwade luim', die Kl. beslist niet gepubliceerd wenst te zien 'daar de openbaarmaking dat Achtbaar en zoo vaak belasterd Hoofd opnieuw aan een hagelbui van invectiven zou blootstellen') 'zooals het reilt en zeilt' voor f 100, - te verkopen. -[3)]

Tydeman aan De Jager, 15-6-'58

...'Allerlei successive hinderpalen hebben mij tot dusver opgehouden - maar dit verwijl is geene zorgeloosheid, integendeel een dagelijksche wroeging en een kanker

aan mijn overigens kalm levensgeluk. Ook hierover, zoo ge wilt, breeder mondeling. Doch ik hoop nog (,) en dit keer een beredeneerde (,) lijst op te maken en uit te geven van wat ik nog van Bilderdijk in Hss. [? onleesbaar] en al of niet uitgeefbaar heb. Jammer dat Mr. Pan zoo ver afwoont en dat Da Costa zoo hatelijk is en zelfs zich niet verwaardigd heeft mij te vragen naar de onuitgegeven versjes die hij zelf vroeger *en qualité* aan mij verkocht heeft. ...deze hebben mij nog in korte, doch aangename betrekking gebracht met den braven Klinkert.'

Tydeman aan De Jager, 26-2-'60

Hij heeft zijn 'Bijdragen in de Bilderdijksche litteratuur' in de *Letterbode* van 1852 (nos. 5 en 16) niet vervolgd, toen hij 'de mededeelingen uit Southey's Gedenkschriften in één Fransch en drie Hollandsche Tijdschriften bijna tegelijk geplunderd... zag...'. De reden, waarom hij tot nog toe geen gehoor gaf aan de 'vriendelijke aanmaning, toch wat meer te laten slippen van hetgeen ik van B. wist of had' is o.a. 'dat Da Costa toen reeds over B. aan het woelen was' en 'daarbij zich aanstelde als of ik, wien hij zelf vele door B. nagelaten papieren voor een handvol gelds ten voordeele van B.'s nablijvenden, verkocht had, geheel niet bestond. Ik was dus besloten hem met zijn eigen munt te betalen, en te zijnen opzichte even zoo te doen. Nu ga ik eersdaags zijn *Leven van B.* met de pen in de hand doorloopen en dan uitpluizen wat ik van B. meer of beter weet dan D.C. en wat nog bruikbaar uit de nog onder mij berustende papieren, te halen is, zoo wel voor Letteren en Wetenschap als, ofschoon daarvoor onbruikbaar, geldswaardig voor zijn zoon en zijn kleindochter, N.B. mijn Oomzegster.[4)] Doch verg mij niet hierover te *schrijven*; ik heb reeds sedert jaren mij ten regel moeten stellen geene interpellatiën aangaande B. te beantwoorden. Voorts ben ik ondanks mijn lang stilzwijgen dat ik nu hoop dat Gij mij vergeven zult, met achting en vriendschap,' enz.

Idem, 27-2-'61

'Dr. Wap had mij voorgesteld om wat Gij en hij en ik nopens B. hadden, gezamentlijk in het licht te geven, doch mijn voortdurende ongesteldheid verhindert mij uit te zoeken en te redigeeren, wat ik jaren geleden voor eene goede som gelds van wijlen Mr. Da Costa namens de erfgenamen B. had overgenomen. Ook had m.i. Dr. Wap hierbij meestal zichzelven in 't oog: want hij had mij niet stellig uit uw naam den voorslag gedaan, en is zijnentwege nog niet te voorschijn gekomen, doch ik wenschte wel en meen dit aan hem, of aan U gemeld te hebben, dat al de lofaanteekeningen[5)] die Gij en ik en hij en Mr. Pan en Mr. Bodel [Nijenhuis] en misschien anderen in de Letterbode of Gids en Letteroefeningen verstrooid aangaande B. en zijne Geschriften in het licht hebben gezonden, tot één bundel verzameld, uit te geven [lees: uitgegeven werden] en ik wenschte dit op nieuws aan uwe aandacht te bevelen; het zou naar mij dunkt aan de bezitters der uitgave van B.'s werken door Da Costa een aangenaam geschenk zijn, en den uitgever en den verzamelaar een tamelijk voordeel kunnen aanbrengen, en het z.g. recht van Copy hier tegen niet ingeroepen kunnen worden...'

Ds H.W.T. Tydeman H.W. zn (pred. te Roosendaal) aan De Jager, 22-7-'64

Van zijn broeder te Amsterdam[6)] weet hij dat 'de familiepapieren van Bilderdijk nog bij het leven mijns Vaders aan zijne kleinkinderen[7)] te Hoorn (Mevrouw Ds Ten Brummeler Andriesse-geb. Burckhardt) zijn gezonden' en 'dat Dr. Schotel te Leiden zich heeft belast met de sorteering en schifting van een menigte octavoblaadjes van B., waarvan hetgeen hem verkoopbaar toeschijnt, in afzonderlijke koopjes publiek zal gepresenteerd worden'.[8)]

Idem, 13-5-'72

De papieren van B. zijn nog in Hoorn. 'Misschien zoudt Gij bij hem [Ds Ten Br. Andr.] nog iets der uitgave waardig kunnen ontdekken.'

d. Dr. J.J.F. Wap aan Dr. A. de Jager (mss. Mij. Ltk. cod. 1621). Zie voor annotatie: p. 302 v.

27 Sept. '60

...Prof. Tydeman schreef mij over B. en *zijne* Bilderdijkiade[1)] heel wat (14 Sept. '60); doch dit alles blijve tot een nader onderhoud bewaard...

16 Oct. '60

N.S. [Naschrift]. Kruseman te Haarlem wil wel een boekdeel ‘Bilderdijkiana’ uitgeven, maar dan *alles, voor goed, bij elkaar.* Hebt gij nu ook nog wat daar bij te voegen, of het verspreide te verzamelen, dan konden wij zamen *met* Prof. Tydeman, wien ik dat óók zoo vroeg, een knap Deel in de wereld brengen; pour la clôture definitive et sans relâche, zoo als de toneelwereld een en ander uitdrukt. Wat zegt Gij daarvan?

> Antwoord van Tydeman, 2 Nov. '60, in coll.-Wap, Bild.-Mus.: ‘Iets van mij daar aan toe te voegen, gaat niet.’ Wil een ‘nieuwe bijdrage’ geven. ‘Uwe collectie is... waarlijk op zichzelve rijk genoeg.’ Nog in lange niet een clôture definitive.

11 Jan. '61

Dankt voor overdruk ‘Vijf brieven van B.’ [Vad. Letteroeff. 1861]. ‘Zal Prof. Tydeman Uw goed voorbeeld nu weldra volgen? Ik geloof het niet. Van Beers zou zeggen: ‘Hij is zóó oud, zóó blind!’

3 April '64

...De Bilderdijkiana, indertijd door Immerzeel (den Schilder)[2] te koop aangeboden, en zeker, zéér merkwaardig, zijn, zoo ik hoor, door Dr. Van Vloten aangekocht. Wat zal die er mee doen? Ik vrees, niet veel goeds. -

...Indien ik een uitgever wist te vinden, die mij, tegen billijk Honorarium, een Boek over Bilderdijk wilde laten schrijven, dan zou ik van-zelf tot het werk geleid worden.

...De Heer Schinkel[3] verzamelt graag, en sterk, maar wil geen geld besteden; Prof. Tydeman, die *veel* had van B., wilde evenwel *niets* ervan afstaan, tenzij tegen honorarium, anders gezegd kontant geld. En, in de daad, hij had gelijk. Immers korte dagen nadat ik aan Mr. M.C. van Hall[4] eenige autographen *van belang ten geschenke* had gegeven,

werden ze publiek aan de meestbiedenden verkocht. Aan Tollens heb ik ook veel dienst bewezen voor zijne Bilderdijkiade, maar genoegen heb ik er niet van gekend, zoo min als van mijne bijdrage tot de Klinkertsche Collectie etc. etc. etc. - ...

30 Dec. '64

...De Schinkeliade is de weg van alle vleesch gegaan. Zijn collecties, ook door *vriendenhand onbaatzuchtig* gesteund, uitgebreid, ja, gecompleteerd, vloeyen nu, in *geld* versmolten, in de zakken van een onbeduidend lidje van de 2e Kamer, die terstond de rijke erfnicht heeft weten op te vrijen en te fuiken, door geestelijke hulp.[5)] Ik had altijd gedacht dat Schinkel *liberaler* zou gehandeld, en een *Kabinet* gesticht hebben, à la Meerman's Westreenianum, of ten minste, een goed deel zou vermaakt hebben aan de Leydsche Mij., of de Akademie, te Amsterdam. Doch de een bedriegt in zijn leven de verwachting, en de ander in zijn dood.

2 Febr. '66

W. zal zijn Bilderdijkiana ‘uitgeven, in een leesbaar geheel’.

15 Febr. '66

Hij zal zijn boek, voor de uitgave, aan De Jager laten lezen.

12 Dec. '66

...de voorraad [aanteekeningen] is *zeer* groot en voor mijn oogmerk *nagenoeg* voldoende geworden, om in Jan. '67 de hand te gaan slaan aan eene regelmatige *Uitgave...* zonder dat ik evenwel nog regt weet, in welken vorm ik ze gieten zal, of, zooals Gij gedaan hebt, in *hoofdstuksgewijze Bijdragen*, of wel als een *afzonderlijk Stuk.*

18 Oct. '70

Zijn enige zoon vertrekt, gehuwd, als ingenieur naar Indië. ‘Gedurende hun togt heb ik eene afleidingsbezigheid voor den winter beraamd, n.l., de lang beloofde redactie mijner *bilderdijkiana*, waarvan dan ook de uitgave in Van Vloten's Levensbode geregeld is.’[6)]

29 Maart '71 [laatste brief in de verzameling]

‘Ook in Haarlem wensch ik zijn [B.'s] sterfhuis te merken met een gedenksteen, aan de groote Markt. Daartoe ligt al het noodige gereed, en er is slechts een retour uitstapje naar het Spaam noodig, om *geheel* die zaak te regelen met de bemiddelde Eigenaar van de woning, die er zeer op gesteld is.[7)] Bij diezelfde gelegenheid (in Sept. b.v., op 's Dichters geboortedag, zou de plegtige Acte voltrokken kunnen worden, 40 jaar na zijnen dood. Doet Gij mee? Zeker, Ja!) bij diezelfde gelegenheid kon dan ook mijn laatste Bijdrage te dezer zake verschijnen, *in afzonderlijken druk.*’

e. Ds J.C. ten Brummeler Andriesse aan Dr. Joh. van Vloten* (*mss. Mij. Ltk cod. 1918; uit de nalatenschap van Albert Verwey*).[1)] *Zie voor annotatie: pp. 303-306.

Hoorn, 2 October 1872

Waarde Heer en Vriend!

Met mijn dank voor de mededeeling dat de firma Brill het aanbod der uitgaaf bereidvaardig aangenomen heeft, haast ik mij U te berichten dat het portret van K.R. Bilderd.-Woesthoven, morgen (Donderdag e.k.) per zeeboot aan het adres van Uw neef te Amsterdam[2)] door mij verzonden wordt. - Met veel genoegen vernam ik dat van wat het licht zal zien vooraf ook aan mij een proef zal gezonden worden om mijne aan- of opmerkingen U te kunnen mededeelen. Zeer goed weet ik dat gij die niet behoeft, omdat het werk aan Uwe zorg alleen uitnemend toevertrouwd is, maar toch zult gij het U verklaren kunnen, en billijken, naar ik meen, wanneer ik nogmaals mijn wensch en dringend verlangen voor U uitspreek om aan de uitgaaf der briefwisseling zulk een aandeel te hebben, dat ik tegenover de mijnen en anderen over mijne houding in dezen mij niet te schamen heb.[3)] - Omdat ook gij dit wilt, mag ik rond en eerlijk U zeggen wat ik bedoel, en schuilt er eenige ijdelheid onder, waarvan ik mij evenwel met bewust ben, vergeet 't mij dan s.v.p. - Gelijk ik U mededeelde, werd de schriftelijke nalatenschap[4)] van Bild. door Prof. Tydeman bestemd om na zijn overlijden aan de kleinkinderen van B. uit het eerste huwelijk, ten geschenke gegeven te worden. Zoo werd die nalatenschap het eigendom van mijne vrouw en hare zuster,[5)] en na het overlijden van dezen het eigendom van

mij en van mijne kinderen. - Nu meen ik dat op mij de taak of verplichting rust bij de uitgaaf der briefwisseling in een voorreden of inleiding aan het publiek daarvan kennis te geven, opdat men weten moge hoe ik in het bezit dezer briefwisseling gekomen ben. Voorts zou daarbij opgenomen kunnen worden waarom eerst nu die brieven uitgegeven worden, - (de kleinkinderen van B. zijn overleden)[6] - Omtrent het doel der uitgaaf zou kunnen gezegd worden dat daarmee beoogd wordt licht te verspreiden over wat inzake B. eerste huwelijk nog altijd duister is, teneinde daardoor hem beter, geheel te leeren kennen gelijk hij was, - den grooten dichter zal 't niet schaden, en de waarheid zal erbij winnen. Maar, en waarom 't mij tevens te doen is, ik wensch daarbij vooral ook dit te doen uitkomen, dat het publiek de mededeeling dezer brieven voornamelijk aan U te danken heeft, aan Uwe groote bereidvaardigheid om mij daartoe behulpzaam te zijn, omdat gij de zorg voor de uitgaaf genoegzaam geheel op U genomen hebt...

Hoorn, 23 October 1872

Waarde Heer en Vriend!

...Ik stel mij voor, dat wanneer de handschriften van de pers terugkomen, zij er niet op verbeterd zullen zijn, maar wellicht wil men ze zooveel mogelijk ontzien, dat mij zeer verblijden zou. - ...Het moet dunkt mij voor U nogal vervelend wezen dat terwijl het handschrift zoo duidelijk is, de proefbladen toch zoo vol fouten zijn. - Ontvang mijn hartelijken dank voor de toezending van Uw W.B. op St. Annendag bekeken,[7] en voor Uw aankondiging in den Spectator van 19 dezer. Gelijk gij daar zoo te recht zegt, heeft toch de uitgaaf der aangekondigde brieven geen ander doel dan iets bij te dragen tot een meer volledige zielkundige beschouwing van den grooten dichter, en voorts zal wel niemand met billijkheid het ons ten kwade kunnen duiden dat wij een woord spreken tot rechtvaardiging van Odilde, de kloeke vrouw die den moed had de ijdele trots en aanmatiging van haren door en door zinnelijken, en grilligen aanbidder in het aangezicht te weerstaan. -[8]

Uwe rangschikking in vier afdeelingen, - het voorspel Chloë-Odilde-Mevr. van Heusden-de Jonkvr. van Teisterband - mij dunkt het moet de nieuwsgierigheid prikkelen, en belangstelling wekken bij allen, die op de studie van den mensch en dichter B. prijs-stellen. Aanteekeningen, opmerkingen, toelichtingen tot den tekst enz. moeten gelijk tot heden, spaarzaam zijn en blijven, ook wanneer de brieven volgen uit Brunswijk aan Odilde geschreven, en vooral s.v.p. geen, of zoo weinig mogelijk toelichting bij den brief van 20 van Oogstmaand 1797, waarvan Dr. Wap beweert een afschrift te hebben. -[9] 't Is nu immers genoeg bekend, - niets wordt teruggehouden, waartoe meer? Daarbij komt dat er nog een zoon van B. in leven is, mijn Oom de gepensioneerde Kapitein der infanterie, wien ik niet gaarne meer of minder billijke reden tot ontevredenheid geven zou...[10]

Nu zoo onverholen beweerd wordt dat alles wat B. van zijn grafelijke afkomst en verdere heerlijkheid vertelt, louter in de lucht hangt, nu zal naar ik meen Dr. Wap toch wel te voorschijn moeten komen met de onfeilbaar, en onwrikbaar historische gronden, waarop B. niet slechts pretensiën, maar ook eischen bouwen mocht (Gedenksteenpl. bl. 9)... -[11]

Hoorn, 6 November 1872

Waarde Heer en Vriend!

Herinneren zult gij U wat ik onlangs U schreef omtrent het woord, dat ik wensch toe te voegen aan de briefverzameling, die nu weldra het licht zal zien. Aan het publiek meen ik mededeeling schuldig te zijn hoe ik aan deze schriftelijke nalatenschap van Bilderdijk gekomen ben, en wat mij bewogen heeft brieven uit te geven, die allerminst bestemd waren om publiek gemaakt te worden. Ik zend U daartoe, ingesloten bij dezen, een voorreden tot de briefverzameling, met verzoek Uwe gedachten daarover eens te laten gaan, en Uwe aanmerkingen mij mede te deelen. - Ik heb gezegd dat de brieven loopen tot 1798, - heb de goedheid dit te verbeteren, wanneer ik mij daarin vergis.[12)] Het medegedeelde omtrent da Costa, dat hij van deze brieven kennis had kunnen nemen, wat hij met gedaan heeft, rust op een schrijven van Prof. Tydeman aan mij, d.d. 7 April 1860, door tusschenkomst van zijn kleinzoon Mr. W. Terpstra, destijds Officier van Justitie bij de Rechtbank alhier. - Prof. Tydeman was zeer ontevreden door da Costa geheel ter zijde gesteld te zijn bij de uitgave van Bilderdijk's werken, en zijn levensbeschrijving. Wanneer gij verlangen mocht dien brief te lezen, zal ik hem U zenden. - ...

Voorts wil ik U nog vragen of gij U met den volgenden titel voor de briefverzameling

vereenigen kunt '*Brieven van Mr. W. Bilderdijk*, uitgegeven door J.C. ten Brummeler Andriesse, predikant te Hoorn, *met een inleiding en aanteekeningen van Dr. J. van Vloten, oud Hoogleeraar.*[*)]

Zeer verlangend ben ik het portret van Odilde te zien, - bij voorbaat heb ik het reeds welgelijkend genoemd. - Moge het U welgaan met de Uwen, Geloof mij hoogachtend en met groete van mijne zuster, enz.

Hoor, 22 November 1872

Waarde Vriend!

...Dank voor uwe goedkeuring aan mijne voorreden... verleend, en voor de verbeteringen daarin aangebracht, alsmede voor de opgave van den titel, gelijk gij die verlangt; uit nevensgaande zult U ontwaren dat ik het alles overgenomen heb. Wees zoo goed na inzage, en zoo noodig na correctie 't naar Leiden ter perse te zenden, wanneer de tijd daartoe zal gekomen zijn. Moge het debiet beantwoorden aan de moeite, die gij vooral voor dat werk U getroost. Heb de goedheid s.v.p. Uwe aandacht te laten gaan ook over den brief van mijne Vrouws Oom, Prof. Tydeman, mede bij dezen ingesloten; ik kan mij vergissen, maar meen nog altijd recht te hebben om van da Costa's onwil te spreken, van zijn onwil of nalatigheid om de briefverzameling, door zijn tusschenkomst aan Tydeman verkocht, te raadplegen,[13)] waardoor hij zou behoed gebleven zijn tegen het onrecht door hem mijne Vrouw's Grootmoeder aangedaan. Wat in den Spectator te lezen staat[14)] zou mij niet voegen, maar kon en mocht door U gezegd worden, als geheel onpartijdige. - Voorts 't is de waarheid, onverholen en beschamend, maar zonder eenige hatelijkheid meêgedeeld, waardoor elke zaak altijd 't meest wordt gebaat...

Moge 't U welgaan met de Uwen, en geloof mij steeds met hoogachting, enz.

Hoorn, 10 December 1872

Waarde Vriend!

...Van de brieven, die thans zullen uitgegeven worden, mogen de minnebrieven velen, wellicht *te* veel in aantal zijn, maar rijkelijk wordt dit vergoed door den inhoud der overigen, zoo belangrijk voor de studie van Bilderdijk niet alleen, maar ook voor die van zijne jammerlijk miskende Odilde, met wie wij onwillekeurig diep medelijden hebben. - Ook zij was niet volmaakt, de diep ongelukkige vrouw, maar hoe verklaarbaar tegen over zulk een man, en in zulk omstandigheden. - Voor haar blijven wij achting gevoelen, en goed is het mij, door Uwe hulp daartoe in staat gesteld, een openlijk bewijs daarvan te kunnen geven...

*) Het in deze copie gecursiveerde is door Van Vloten doorgestreept en daarboven heeft hij geschreven: Bilderdijk's eerste huwelijk; naar zijne briefwisseling met zijn vrouw en oudste dochter, meegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon.

Hoorn, 4 Januari 1873

Amice!

In goede orde heb ik het portret van mijne grootmoeder terugontvangen, en de kleursteendruk daarvan.[15] Wel is dat laatste uitnemend geslaagd, en mag het in vollen nadruk een keurig werk heeten. Ontvang mijn dank voor uwe zorg dat inplaats drie present-exemplaren, er zes door U voor mij aangevraagd zijn, waarvan ik er een aan Wap zenden zal. Zeker zal er wel aan gedacht worden om ook aan de redactie van eenige tijdschriften een exemplaar te zenden, en dan hebben wij ons, zoo ik mij niet vergis, op een kritiek voor te bereiden, die nog al uiteenloopend wezen zal...

Ook ik acht het thans genoegzaam zeker dat als Tydeman in zijn brief[16] spreekt van Bild. nagelaten letterkundigen arbeid, hij daarmêe de briefverzameling *niet* bedoelt. Bilderdijk kon die briefverzameling niet achterlaten, zij was het eigendom van Odilde, die er de vrouw niet naar was om ze hem terug te geven, maar die ze zorgvuldig bewaarde, wellicht om nu en dan hem eens te wijzen op zijn weleer en heden. Waarschijnlijk behoorde die briefverzameling derhalve niet tot Bild. maar tot Odilde's nalatenschap, die na haar overlijden het eigendom werd van hare dochter Louise, mijne Vrouw's moeder. - Het doet mij intusschen genoegen dat blijven kan, wat van Da Costa gezegd is,[17] want het hoofddoel der uitgaaf van de brieven is en blijft toch, de dwaasheid der vergoding van den mensch Bilderdijk, en de onbillijkheid der verguizing van Odilde zoo duidelijk mogelijk te doen uitkomen. -

Geloof mij met groete ook van mijne Zuster, hoogachtend enz.

Hoorn, 15 Januari 1873

Amice!

Aan het slot der brieven aan, en van mijne Schoonmoeder, Louise Bild. schrijft gij (bl. 432 proefdr.) dat zij 7 Aug. '32 te Haarlem overleed, na haar man, doctor Burckhard*t*, van Katwijk naar Edam, en van daar naar Ouddorp op Goerêe gevolgd te zijn. -

Vergun mij eenigzins nauwkeuriger U dit mêe te deelen. Mijne Schoonmoeder Louise is nimmer te Ouddorp geweest. Ook vertrok Dr. Burckhardt niet van Katwijk naar Edam, maar naar Langeraar bij Alphen, waar hij verscheiden jaren gewoond heeft, waar alle zijne kinderen geboren zijn, en waar hij een drukke praktijk had. - In het belang der kinderen, vooral der oudsten, werd het later, (kort na het overlijden van Odilde) noodig geacht naar elders te gaan,[18)] waar goede scholen waren, en eerst toen vertrok mijn schoonvader met vrouw en kinderen naar Edam. De praktijk leverde evenwel te weinig op om daar lang te kunnen blijven, zoodat hij weldra van Edam naar *Noordwijk binnen* vertrok. Maar ook daar werd niet gevonden wat men zocht, waarop het gaan naar Ouddorp volgde, zeer tegen den zin van mijne schoonmoeder. Gelukkig vond zij eene aanleiding om haar man, en de kinderen derwaarts te laten vertrekken, en dezen *niet* te volgen. De tijding aangaande ongesteldheid en het spoedig daarop gevolgd sterven van haar Vader B. bracht haar naar Haarlem, waar zij ruim een half jaar bleef, toen ook zij door eene ernstige ziekte daar aangetast werd, en kort daarna overleed. Zij was eene brave vrouw, eene lieve moeder voor hare kinderen, ook mijn Schoonvader, ten mijnent overleden, was een goed man,[19)] en bekwaam geneeskundige, maar het karakter en de opvoeding van man en vrouw liepen zeer uiteen. - Zou het niet goed zijn, dat gedurig verhuizen van mijn Schoonvader maar stilzwijgend voorbij te gaan, en alleen te vermelden, dat zijne vrouw, ten gevolge van den dood haars Vader's, naar Haarlem zich begaf, en dat ook zij ruim een half jaar later daar overleed?...

Hoorn, 15 Februari 1873

Amice!

...Nogmaals heb ik het geheele werkje met oplettendheid gelezen, en ieder die zich daartoe verledigen wil, zal den tijd daaraan besteed ruimschoots vergoed zien van wege zooveel wetenswaardigs te midden van zooveel dwaasheid in dat boekje vervat...

Ds J.C. ten Brummeler Andriesse aan Dr A. de Jager (ms. Mij. Ltk. cod. 1621)
Hoorn, 24 October 1873

WelEdel, Zeer Geleerd Heer!

Vergun mij hartelijken dank U toe te brengen voor het aangaande de menschen Bilderdijk en Da Costa, door U medegedeelde, waar van gij de goedheid hebt gehad

mij een presentexemplaar te zenden, uit de tijdspiegel overgedrukt.[20] Door die mededeeling, naar aanleiding der in het licht verschenen brieven van Bilderdijk, uit den tijd van zijn eerste huwelijk, gevoel ik mij zeer aan U verplicht. Immers hebt gij ter sprake gebracht, wat ook bij mij allereerst in aanmerking kwam, of de uitgave dier briefwisseling al dan niet zedelijk zich rechtvaardigen laat. - Het verblijdt mij dat zij uwe goedkeuring wegdragen mag. -

Aan betuigingen, betreffend den strijd, dien het gekost heeft om tot een of ander besluit te komen, hecht ik in den regel niet veel waarde, maar toch kan en mag ik U verzekeren, dat het mij moeite gekost heeft om ten opzichte van deze briefwisseling in het reine te komen, wat daarmêe te doen, haar bewaren, vernietigen, of publiek maken? - Deed ik het laatste, dan dreigde mij het misnoegen eener partij, die tot elken prijs in den grooten dichter ook den uitnemenden mensch, en den immer vromen Christen wil zien. Zwaarder woog het leed, dat ik mij bewust was door de uitgave dezer briefwisseling, een ander' te zullen aandoen, daarbij meer van nabij betrokken, ik bedoel mijn Oom, Lodewijk Bilderdijk, de zoon uit het tweede huwelijk, den nog in leven, gepens. Kapitein der infanterie. Mr. J. Pan, die zijne laatste levensjaren hier doorbracht, wilde dat ik geheel deze briefwisseling vernietigen zou, en Dr. Wap te 's Hage meende, dat ik haar aan de Leidsche maatschappij van letterkunde ten geschenke geven moest. Noch het een, noch het ander voldeed mij, omdat het in strijd was met het doel, waartoe Prof. Tydeman, eigenaar dezer brieven, ze gebruikt zou hebben. Kort voor zijn overlijden schreef hij mij ze te willen gebruiken om het onrecht te herstellen, door da Costa de grootmoeder van mijne Vrouw (zijne nicht),[21] aangedaan. Met groot genoegen vernam ik dat genoemde

Geleerde van dit zijn voornemen ook aan U kennis gegeven heeft, en dat ook dit door U is medegedeeld.[22] - Toen nu, volgens beschikking van Prof. Tydeman, na zijn overlijden, deze brieven het eigendom werden der kleinkinderen van Bilderdijk, uit het eerste huwelijk, waarvan er thans niet één meer in leven is, en mij de vrijheid gegeven was met deze brieven naar goedvinden te handelen, meende ik zedelijk verplicht te zijn, gevolg te geven aan wat Prof. Tydeman met deze brieven zich ten doel stelde, maar waarin hij door den dood verhinderd werd. - Een onrecht te herstellen, de grootmoeder van mijne Vrouw aangedaan, moest zwaarder bij mij wegen, dat hen leed dat ik door de mededeeling dezer brieven mijn Oom Lodewijk zou aandoen. Daarenboven, wat deze brieven onthullen, was toch reeds geen verborgenheid meer, voor een groot deel van elders opgespoord, aan het licht gebracht, en dit, door vrienden en vereerders van Bilderdijk. - Zoo werd dan aan den wensch van velen, om tot eene juister kennis van Bilderdijk's karakter te geraken, door mij voldaan. Ruimschoots, zegt U, en vermoedelijk voor sommigen wel wat *te* ruim, en meer dan voegzaam is. Maar kon het anders, zonder schade aan de duidelijkheid en onpartijdigheid te doen? Moest ik niet, om den wille der jammerlijk miskende Odilde, veel, zeer veel mededeelen, wat ik liefst, en zoo gaarne zou verzwegen hebben? Ligt het niet in den aard der zaak, dat wanneer men eene briefwisseling uitgeeft, met het bewuste doel, - *deze zoo volledig mogelijk zijn moet*?[23] Mijne verklaring dat de mededeeling dezer brieven ten doel heeft, een onrecht te herstellen, wordt door U een verontschuldiging genoemd van dien aard, dat de lezer er voorloopig in dient te berusten[24] maar - naar ik meen - behoeft wat ik deed, geen verontschuldiging, want plichtbesef bewoog en drong mij daartoe. - Wie toch vertelt gaarne de zwakheden en gebreken der zijnen, van zijn grootvader, en dan van zulk een man? -

Wil deze opmerkingen mij ten goede houden, gaarne onderwerp ik ze aan Uw beter oordeel, - allerminst bedoelde ik daarmêe iets te zeggen, dat U onaangenaam wezen zou. - Geloof mij met de meeste hoogachting, en met aanbeveling in uwe vriendschap,

WelEdel, Zeer Geleerd Heer!
U WelEd. ZeerGel. DW Dienaar,
J.C. ten Brummeler Andriesse

Uit: *De Nederlandsche Spectator* van 13 Februari 1875
Hoorn, 9 Februari 1875

Mijnheer de Redacteur!

Vriendelijk verzoek ik u aan de volgende regelen eene kleine ruimte in uw weekblad af te staan.

Toen ik twee jaren gelden *Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk*, *naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter* mededeelde, werd van de redenen tot openbaarmaking in de voorrede gewag gemaakt. Daardoor meende ik mijne handeling volkomen te hebben gerechtvaardigd.

Dezer dagen, toen ik het onlangs verschenen werk van dr. Wap: *Bilderdijk*, *eene bijdrage tot zijn leven en werken*, in handen kreeg, bleek mij echter schrijvers misnoegen over de bekendmaking dezer briefwisseling, een misnoegen in verdubbelde

mate opgewekt, omdat door mij in 1866 en 1867 zulk eene daad strijdig met de piëteit jegens Bilderdijk en de zijnen werd geheeten.[25)]

Gaarne wenschte ik van mijn veranderd gevoelen, door dr. Wap zeer juist aangetoond, rekenschap te geven.

Niet het overlijden mijner echtgenoot, maar de publiciteit door anderen gegeven aan vele bijzonderheden uit Bilderdijk's leven, vroeger slechts aan weinigen bekend, deed mij twee jaren geleden tot de uitgave besluiten. Door bestendige navorsching toch, had dr. Wap van lieverlede aan Bilderdijk's beeld tot nog toe onopgemerkte, doch minder sierlijke trekken ontwaard. Van deze ontdekking deed hij mededeeling aan dr. J. van Vloten, blijkens de aanteekeningen in diens geschrift: *Bloemlezing uit de dichtwerken van mr. W. Bilderdijk.*[26)] Door deze bloemlezing en door het opstel: *Bilderdijk op St. Annendag bekeken*[27)], zorgde dr. van Vloten voor de verspreiding van het nieuwe licht, ten gevolge van dr. Wap's onthullingen, geworpen op Bilderdijk's beeld. Insgelijks maakte Simon Gorter in 1869, in een Gidsartikel, gebruik van de door dr Wap aan het licht gebrachte feiten tot nauwkeuriger kenschetsing van den mensch Bilderdijk.[28)] Veel was thans ontmaskerd, maar ook veel bleef nog duister, ten aanzien van de betrokken personen en den aard der omstandigheden. Wat meer zegt, de gegevens ter toetsing, de oorkonden ter staving van de aan het licht gebrachte feiten, waren nog voortdurend

buiten het bereik van het publiek. Alleen door de uitgave der onder mij berustende briefwisseling van Bilderdijk met vrouw en dochter, kon hierin worden voorzien, en het onrecht door da Costa tegenover Bilderdijk's eerste gade gepleegd, volledig worden hersteld. Door deze openbaarmaking zou men ten aanzien van vele feiten, niet langer behoeven rond te tasten in het duister, zou menig raadsel worden opgelost, veel twijfel worden weggenomen, en Bilderdijk's karakter, - schier altijd eenzijdig, het zij te gunstig, hetzij te ongunstig beoordeeld - in het juiste licht worden gesteld.

Na de onthullingen van dr. Wap, achtte ik als aangehuwde kleinzoon mij verplicht daardoor mede te werken tot eene onpartijdige karakterbeschouwing van den grooten dichter, en van zijne eerste gade, Katharina Rebekka Woesthoven.

Met hoogachting heb ik de eer te zijn,
UEd. dw. dienaar,
J.C. ten Brummeler Andriesse

Ds J.C. ten Brummeler Andriesse aan Dr A. de Jager (ms. Mij. Ltk. cod. 1621)
Hoorn, 31 Maart 1875

Hooggeachte Heer!

Nu de Paaschdagen voorbij zijn, haast ik mij aan uw verlangen te voldoen. Dr. Wap heeft *zonder mijn medeweten*, gedeelten mijner brieven medegedeeld.[29)] In zijn eersten tot mij gerichten brief, gedagteekend 14 December 1865, gaf hij mij kennis van zijn voornemen om ‘over dat onderwerp’ - hij bedoelt hier de genealogie van Bilderdijk ‘in verband met 's dichters Elius, nog eens wat in het licht te geven’.[30)] In zijne letteren d.d. Kerstavond van hetzelfde jaar bericht hij mij het volgende: ‘ik wilde gaarne alles zoo nauwkeurig mogelijk opteekenen, dewijl ik denkelijk mijne lees- of spreekbeurt te Leyden, - den 19 dezer - in de Holl. Maats, van fraaije K. en Wet. vervuld, tot eene *Verhandeling over Bilderdijk*, *zijn leven en zijne werken*, met Briefwisseling en Bijlagen, tot een *gesloten* geheel wilde bewerken, en bestemmen voor de pers.’[31)]

Nopens verschillende punten vroeg hij mij toen en later inlichtingen, die ik, voor zoover ik daartoe in staat was, gaf, o.a. ‘zijn de bij U berustende *brieven* van den grooten dichter, niet voor de uitgave geschikt’? - ‘De mijnen moeten daartoe worden *gerevideerd*, met groote kieschheid, welke men niet altijd bij de Messchertsche Collectie in acht genomen heeft.’ -[32)]

Tot de uitgave van alle, of zoo als Dr. Wap waarschijnlijk zou gewenscht hebben, van sommige der zich bij mij bevindende brieven, was ik destijds ongezind. Langzamerhand is dat veranderd, en vestigde zich bij mij, op de in de voorrede der biefwisseling, en in den Spectator[33)] vermelde gronden, de overtuiging der wenschelijkheid van openbaarmaking. -

Meermalen heb ik in 1866 en 1867 aan Dr. Wap mijn leedwezen over zijne onthullingen[34)] te kennen gegeven, maar eenmaal geschied, scheen het mij dringend noodzakelijk het licht gevallen op *sommige feiten, m.i. de halve waarheid*, - nu ook te doen schijnen op het *verband dier feiten, d.i. de volle, volstrekte waarheid.* -

Wat het beklag van Bilderdijk's Zoon, den gepens. Kapitein aangaat,[35] dit acht ik, behalve om andere redenen, onrechtmatig, naardien door Dr. Wap, niet door mij, de kennis dier feiten, welke Bilderdijks Zoon aan de vergetelheid tot prooi had gewenscht, gemeengoed is geworden. -

Met deze regelen, hooggeachte Heer! meen ik Uwe vragen te hebben beantwoord. Naar goeddunken kunt U er meer of minder openbaarheid aan geven.[36]

Geloof mij met hoogachting, -
U WelEd. ZeerGel. Dw. Dienaar,
J.C. ten Brummeler Andriesse

f. Jeronimo de Vries Jer.zn aan Dr. A. de Jager (*mss. Mij. Ltk. cod. 1621*). *Zie voor annotatie: pp. 306* v.
Amsterdam, 30 Januari 1860

...(ik) had wel gewenscht, dat Da Costa *den Mensch* onaangeroerd gelaten had, of althans minder *apologeet* ware geweest.[1] Ik moet bekennen dat de aanmerkingen van den *Nederlandschen Spectator* dezer dagen[2] veelszins juist zijn; en vóóral als men de brieven tusschen Bilderdijk en mijn Vader gewisseld leest, in 4 kwarto bundels in mijn

bezit, dan valt ons Bk. als *mensch* af, hoewel zijn naam als *Dichter* en *Taalgeleerde* roem en eer verdient. - Ik lees *veel* liever de Brieven Zijner gade...

Amsterdam, 2 Augustus 1870[3)]

...Toch geloof ik, dat er nog wel eens een tijd zal komen, al beleven wij die niet, dat men zal afzien om het karakter en bijzonder leven van den man *alleen* te beoordeelen, en slechts de studie maken van zijne werken.

Ik zou lust hebben, uit Bilderdijk's brieven, vóóral met die van mijn Vader, doch óók uit de reeds in druk verschenene, een geheel ander inzicht te leveren van Bilderdijk's gemoed - nu ook ten goede en op christelijk gebied - dan thans bij de beoordeelaars en veroordeelende stemmen ten aanzien van Bilderdijk in zwang is geraakt...

Amsterdam, 20 October 1873

Waarde Vriend!

Dankbaar ben ik U voor de trouwe toezending van hetgeen omtrent Bilderdijk Uwe pen ontvloeit. Dit neemt echter niet weg, dat ik mij toch het meest vereenigen kan met het slot Uwer bijdrage uit de Tijdspiegel[4)], dat het tijd wordt tot den rijken schat van 's mans werken terugtekeeren en de beschouwing van den Mensch Bilderdijk te sluiten. Ruimschoots is nu, jaren lang, aan dit laatste botgevierd. - ik kan er het groote nut niet van inzien en kom voor mij nog altoos terug tot hetgeen mijn vader, als tijdgenoot en personeel kenner en doorgronder van 's mans leven en zijn, in de Voorrede, bij de Uitgave der Brieven door Messchert, geschreven heeft.[5)] Billijk is daar het oordeel en de appréciatie waarlijk onpartijdig. Ook mijn vader was niet van de godsdienstig kerkelijke richting van Bilderdijk, maar hij liet zich daardoor niet vervoeren, om, van een ander meer liberaal standpunt uitgaande, dit te doen influenceeren op zijne beschouwing van den mensch Bilderdijk. Het is wel vreemd, dat, hoe verder de tijd verwijderd wordt, dat de man leefde, de nakomeling zich toelegt niet op de letterkundige waardeering zijner werken, maar om strijd zijne zedelijke hoedanigheden op den voorgrond stelt. Ik heb mij ook verwonderd dat door U, uitgaande van eene zekere vooringenomenheid, en U aansluitende aan Van Vloten c.s., hoegenaamd geene melding is gemaakt van het authentiek geconstateerde feit[6)], dat kort na Bilderdijks verbanning zijne vrouw aan het toenmalig Bewind, de echtscheiding inriep op grond van het bannissement. Dit, dunkt mij, kwam bij de uiteenzetting der verhouding tusschen de echtgenooten nog al in aanmerking. Wat de briefwisseling, door U beschouwd, betreft, ik behoor stellig onder degenen, die althans het eerste gedeelte daarvan[7)], te onbelangrijk vind [lees: vinden] om gedrukt te worden, en daarna te worden gereproduceerd en geëxploiteerd. Wat zou er voor den dag komen, als ieders briefwisseling, uit den tijd zijner minnarijen, bij verandering van keuze, zooals deze menigvuldig doorgaans voorkomt, wierd openbaar gemaakt, nog wel door een familielid en bij 't leven van een eigen zoon. Hoe verre staat deze

uitgave in belangrijk, wetenschappelijk, opzicht, bij de Briefwisseling boven aangehaald en die door den Heer Tijdeman in 't licht gegeven achter. Bovendien is er toch altoos iets tegen en eischt 't de meeste omzichtigheid in de beoordeeling, bedenkende, dat afgestorvenen zich niet verdedigen kunnen. Ik zou U bijv. een onuitgegeven brief van Bilderdijk kunnen toonen, door mijnen Vader ook beantwoord, waaruit zich het vers van den Vader bij het huwelijk zijner dochter, op de feiten afgaande, zeer goed verklaren laat, feiten, die men althans aan Bilderdijk nooit heeft kunnen verwijten.[8)]

Eene andere opmerking zij mij, daar ik openhartig wil zijn en mij ook de zoon gevoel van hem, die Bilderdijk juist beschouwde, hier nog vergund. Is uw opschrift ‘de Menschen Bilderdijk en da Costa’, aldus gecombineerd, - wel geheel juist? U beschouwt toch den laatsten niet als mensch, en miskent het groote verschil niet, dat elk tusschen hen maakt en de grootere waardeering van den laatsten, ondervonden.[9)] Maar uwe beschouwing steekt nog af bij den bombast, door Prof. Moltzer publiek gemaakt, in soms triviale taal, recht banaal, die ook zijn steentje heeft willen werpen, met veel verwaandheid.[10)] Dan wist een Profr David wat beters aan zijne studenten te geven.[11)] ...Prof. Moltzer smaalde eens in Den Gids op mijn vaders recensies ‘à la Jeronime de Vries of van Kampen’, terwijl hij die, van 1803 af in Tijdschriften verspreid, onmogelijk heeft *kunnen kennen*, en kan slechts op de allerlaatste zijn afgegaan, waaronder er zijn die te recht beroemd zijn en mijnen vader alle eer doen. Zulke losse beoordeelaars kan men wel missen. Ik ben zeer verlangend naar de voortzetting uwer literatuur van Bilderdijk.

Geloof mij steeds Uwen U hoogachtenden vriend:

Jo de Vries Jzn

Amsterdam, 24 October 1874

...Ik erken gaarne, dat Da Costa zich wat onvoorzichtig uitliet over zijn vaderlijken vriend Bilderdijk, dat wat hoog is opgenomen door hen, die met beiden niet sympathiseerden. Om echter die zaken optehalen, na beider overlijden, en het schandaal in 't licht te stellen, had mijne bijzondere sympathie niet. Die liefdeshistories vóór B.'s eerste huwelijk hadden althans achterwege kunnen blijven. Hoe zou het gaan, als men in elks bijzonder leven zoover ging van dergelijke liefdesdeclaraties, waarvan verder niets kwam, te publiceeren? Belangrijk vind ik dat deel der verzameling niet. Dacht men ook wel aan den zoon uit het tweede huwelijk, die nog leeft?[12)] Dacht men er aan, wat met Dr. Burckhardt zelven en vrouw gebeurd was?[13)] Doch ik gevoel, dat dit onderwerp moeielijk in een brief te behandelen is, en neem er dus genoegen in, dat ik thans van het onderwerp afstap! Die polemiek zoude tot niets leiden. Dit kan ik U wel zeggen, dat het karakter van Bilderdijk mij nimmer behaagde. Of ik echter niettemin, op het voorbeeld van mijn vader, ook niet nog eens de lichtpunten in dat karakter zal aanwijzen, nu in onzen tijd zoo uitsluitend de schaduwzijde wordt geëxploiteerd, is eene vraag, die van mijn eenmaal ambteloos zijn, als ik dit beleef, zal afhangen. -[14)]

Laat echter, bid ik U, dit verschil van zienswijze of opvatting nimmer de minste verwijdering tusschen U en den zoon van iemand, steeds door U geëerd, toelaten; laat ons bedenken, dat zelfs de grootste genieën kunnen soms groote fouten hebben gehad en, goed goed en kwaad kwaad noemende, toch, de *zaak* afkeurende, met toepassing op den *persoon*, omzichtig zijn; omstandigheden kunnen het oordeel over den persoon zóó moeielijk maken, dat wij er ons liever van onthouden, waar, tot meer nut, groote dichtergaven en taalkunde te waardeeren zijn. Daarom huldig ik ook zoozeer Uwe voorgenomen uitgave der voorlezingen van B. over de Hollandsche Taal. -

Steeds hoogachtend:
Uwe Jo de Vries Jzn

Amsterdam, 25 Juni 1875[15)]

...Mij ook is de Bijdrage van Dr. Wap, die ik aankocht, tegengevallen. De stijl en het geheel beloop is niet gesuiveerd, verbrokkeld, de losse aanteekeningen vormen geen voegzaam geheel. Hij brengt er zichzelven te veel in.[16)] De geheele zaak der begrafenis, waarvoor hem het voorschot tegoed werd gedaan, is van geene beteekenis en zonder belang.[17)] Maar vooral heeft hij het voorname punt, betreffende het tweede huwelijk[18)], geen goed gedaan en ik verwachtte wel niet anders dan tegenspraak, waardoor die zaak weder op het tapijt is gebracht, tot schade der nagelatene nog levende famieliebetrekkingen. Ik hoop, dat het nu hiermede uit is. - Dr. Wap is geen man van tact en delicatesse, een goed snuffelaar, maar niet gelukkig, om het verzamelde te gebruiken. Hij berokkende zich nu felle tegenspraak, die niets onopgemerkt liet. Ik houd 't er voor, dat nog altoos mijn vader in de Voorrede der Brieven, bij Messchert uitgekomen[19)], het billijkst geoordeeld heeft. Intusschen, nu ik hiervan gewaag, komt mij uwe meening, omtrent die uitgave in vijf deelen, in dat verband, niet aannemelijk

voor.[20] Ik herinner mij niet slechts de uiterste omzichtigheid, bij die uitgave in acht genomen en althans door mijn vader ook in zijne voorrede uitgedrukt, waarbij Messchert het hard te verantwoorden had, maar bezit ook een groot aantal zijner brieven daarover, die er van kunnen getuigen. In originali Bilderdijks brieven in handschrift, vergeleken bij het daarvan uitgegevene, bevestigen deze mijne meening. - Van uw standpunt beschouwd, moet ik voor 't overige Uwe tegenspraak alleszins billijken...

Amsterdam, 26 Juni 1875

...Hoe blijkbaar alles moge zijn van het tegen B. in zijn intiem leven aangevoerde, blijft het toch voor mijn gevoel eenigszins stuitend, dit alles optehalen, als de afgestorvene zich niet meer verdedigen kan en de zoon dit niet kan wegens verschil toenmaals van leeftijd. Dat de vrouw ook van haren tweeden echtgenoot gescheiden is, gelijk haar zuster van den haren, dat zij ook na de verbanning van haren echtgenoot zelve scheiding vroeg aan 't toenmalig bewind, is mij, meen ik, bij 't leven van mijn vader en oom, verzekerd, hoewel ik dit niet uit de Notulen van dat bewind kan bevestigen. Is er U iets van gebleken? Mijn Oom[21], die op de partij was van het bruidspaar, zeide mij wel, zij eene schoone, maar coquette vrouw was. Waarom die brieven van vroegere amourettes opgenomen? Waar zou het heên als men dergelijke van zoo vele anderen in druk gaf? Bilderdijk, in alles zonderling, schijnt zich aan 't formeele van wettelijke scheiding niet bekreund te hebben. Dit kan in hem niet bevreemden. Waarom verheerlijkt men Göthe en zoovele

andere beroemde mannen en laat dan hunne ijdelheid en verwaarloozing van geliefden liggen? Ik verontschuldig B. niet, maar grove vlekken zijn in allen optemerken, als zij zich zoo bloot gaven, als B. deed. Men late dit rusten. Ik geloof inderdaad, dat de predikant T.B.A. beter gedaan had zich aan het niet uitgeven der brieven, naar vroeger voornemen, te houden. En wat Da Costa betreft, ook deze kon zich niet meer verantwoorden. Men waardeere, als gij, den taalgeleerde en dichter, zonder vooringenomenheid ten aanzien zijner godsdienstige richting. -

Uwe Jo de Vries Jzn

Eindnoten:

1) Zie Bijl. J.c. noot 4.
1) Bij den uitgever J. Immerzeel Jr te Amsterdam waren inmiddels verschenen: *Opstellen van Godgeleerden en Zedekundigen Inhoud*, *nagelaten door Mr. Willem Bilderdijk*, 2 dln (1833), *Nalezingen*, 2 dln (poëzie; 1833), en *Mengelingen en Fragmenten*, *nagelaten door Mr. W. Bilderdijk* (1834). - Aanvankelijk was ook ‘al het onder Prof. Tydeman [en Da Costa] berustend Taalkundige, door B. nagelaten, ...even als de poëzij en andere *postuma*, ter uitgave in eenen afzonderlijken bundel bestemd, ...Immerzeel toegezegd’ (Da C. aan De Jager, 10-7-'33; Mij. Ltk.). - Ook over veel andere papieren was reeds beschikt in den verlopen tijd: toegewezen aan kinderen, correspondenten, vrienden.
2) Willekes berichtte reeds bij de inventarisatie aan Wap, dat er 150 losse gedichtjes gevonden waren, al of niet uitgegeven (18-3-'32). Een deel ervan heeft Klinkert later van Tydeman ter inzage gehad en geschift: 90 onuitgegevene, met een lijstje van zijn hand, zijn in 1865 bij de auctie-Tydeman door Nijhoff geveild; met nòg 25 nimmer en 15 waarschijnlijk nimmer gepubliceerde (zie cat. nos. 139-141). Vermoedelijk hebben de boedelberedderaars van het in 1832 voorlopig gespaarde slechts ‘een klein aantal’ verzen voor posthume uitgave geschikt geacht en zijn zij nog veel ter vernietiging blijven bestemmen, zonder dat dit echter ten slotte zo rigoureus is uitgevoerd. Vgl. n. 18. Al die 130 gedichten in ms. werden gekocht door Visser, voor een bedrag dat uitsteekt boven de overigens zeer lage bestede prijzen. Ook de mss. van 179 reeds gedrukte gedichten koopt hij; en verder niets. Was hij iemand die in commissie kocht? Of is bedoeld A.G. de Visser te 's-Gravenhage, van wien Wap een onuitgegeven kwatrijn van B. in ms. ontving (t.a.p. 179)? Deze had een antiquarischen boekhandel (*Die Haghe* 1905, 281 v.).
3) Deze zijn via Lodewijk in het bezit gekomen van de familie Hogerzeil. Verschillende stukken, afkomstig van de naastbestaanden van Mevrouw Bilderdijk-Hogerzeil, berusten thans in het Bilderdijk-Museum. - Lodewijk bezat veel meer: in 1854 bezocht hij Klinkert met twee koffertjes met ‘de allerkeurigste teekeningen’, ‘de heerlijkste afschriften, alle met kostbare hoofdletters, van vele zijner kapitaalste gedichten van vroeger tijd...’; ‘geslachtsregisters die alleen door de loupe te lezen zijn en zich dan door behulp van het glas zoo uiterst keurig voordoen, dat ik niet geloof de bekwaamste graveur die op 't koper zoo correct zou kunnen teruggeven. Voorts ook copijen van oude handschriften de kapitale letter alle in kleuren afgezet. Afschrift van Arabisch en veel andere vreemde karakterschrift enz. enz. enz.’ ‘Prozaopstellen die vroeger gediend hadden tot eigen onderwijs voor zijn kinderen, ook waren er vele stukken van Mevr. B. in 't Engelsch, 't fransch, die stellig nooit licht zagen.’ (Kl. aan De Jager, 24-3-'54; Mij. Ltk.)
4) Veilingcat.-Tydeman no. 185. Gekocht door Emeis (bediende van de Mij. Letterk.), samen met no. 184 voor f 16, -. Sedert in Mij. Ltk., cod. 873.
5) Veilingcat.-T. no. 51. Door Nijhoff gekocht. Uit Thijms verzameling zijn ze door Nijhoff 19-4-'90 weer geveild (aant. Margadant) en in het bezit van Mij. Ltk. gekomen: ald. cod. 874.
6) Stellig de honderden blaadjes met taalkundige aantekeningen van allerlei slag, waaromtrent B. zelf nodige inlichtingen geeft in een afzonderlijk bijgevoegde ‘aanteekening’, gedateerd

Brunswijk, den 15 Januarij 1803. Dit laatste stuk is op de auctie-Tydeman in 1865 als ‘Merkwaardige brief van B. over zijn na te laten papieren’ geveild (cat. no. 186) en aan De Jager verkocht. Schotel publiceerde het in een noot bij zijn *Verslag over eenige Handschriften, nagelaten door Mr. W.B.*’ in *Handd. en Mededd. Mij. Ltk.* 1866 (p. 130n.) en daarna nog weer H. de Jager in *De Navorscher* 1896. Ms. thans Mij. Ltk. cod. 1620. - B. noemt de ‘op octavo blaadjens’ gestelde aantekeningen, die men na zijn dood zal vinden, ‘niet anders dan losse Excerpten uit boeken, aanmerkingen van anderen in gezelschappen of andersins door mij in mijn vroege jeugd gehoord, en onbekookte invallen van mij zelven, dikwijls zeer verkeerd, dikwijls voor tegenstrijdigheden en doorgaans ongegrond.’

7) Cat.-T. no. 92. Door Nijhoff gekocht. Thans Mij. Ltk. cod. 1610, afkomstig uit de verzameling De Jager. Ook voor dit ‘8° boekjen met rood lederen rug’ waarschuwt B. in de hiervoor genoemde ‘aanteekening’: ‘opdat niemand daarop er gebruik van make, of mijn gevoelen in meene te vinden.’
8) Vgl. cat.-T. nos. 91 en 100. Zijn de daar genoemde Voorlezingen en Taalkundige Opstellen bedoeld? Vgl. ook de nos. 104-106. De taalkundige papieren van B. zijn afgezien van de in Aug. 1832 geveilde ‘vier folio en een quarto band met taalkundige aanteekeningen’ (Cat. Bibl. Bild. 1832, p. 110; koper Warnars, schreef Da Costa aan De Jager 10-7-'32, hs. Mij. Ltk.) eerst onder Da Costa gebleven, onder belofte ze in 1836 aan Tydeman uit te leveren. Deze had in Febr. '37 echter nog slechts de losse en verspreide taalk. aantt. ontvangen; ‘'t meest uitgewerkte ms. van taalk. lessen’ wilde D.C. nog drie maanden houden (T. aan De J., 17-2-'37, Mij. Ltk.). Stellig zijn hiermee de *Voorlezingen over de Hollandsche Taal* bedoeld. Wap had reeds in 1832, nog vóór de inventarisatie, getracht dit ms. te kopen. Op 1 April werd het hem door Willekes, als boedelberedderaar, aangeboden voor f 400, -, ‘speciaal omdat het voor U is’. Wap vroeg inzage, maar men wilde het niet oversturen. Hij moest het komen zien, de reiskosten zouden bij koop in mindering worden gebracht. Men wilde ‘buiten alle reflectiën van den Heer Burckhardt blijven’. De brr. van Willekes aan Wap (coll. Wap, Bild. Mus.) zeggen er verder niets meer van; dan dat Da Costa het toen reeds ten onrechte in zijn kluis heeft gehad: het behoorde tot de ‘op de Inventaris gebrachte Stukken’ - Op de auctie-Tydeman bleven ze voor f 14, - aan Nijhoff, die commissie van De Jager zal hebben gehad. Deze gaf ze in 1875 uit, als een eerste proeve van het vele dat uit B.'s nalatenschap zijn eigendom geworden was; tevens om na de publicaties van Ten Brummeler Andriesse met Van Vloten en Van Wap, de aandacht weer op het werk van B. te vestigen. Hij had den wind niet mee: ‘dat de belangstelling zoo gering zou zijn, ...hadden we ons niet kunnen verbeelden. Voor mij niets ter goedmaking der uitgave voor het handschrift, voor den Drukker bij lange na niet de onkosten gedekt’ luidt het in een brief aan Prof. Beets te Utrecht, 3-9-'75 (Mij. Ltk.).
9) Cat.-Tydeman no. 109? Gekocht door Emeis, blijkbaar voor Mij. Ltk.
10) Cat.-Tydeman no. 20. Deze preken (‘Kerkredenen’, zegt de cat.) verwarre men niet met zijn, ook door B. vertaalde, *Betrachtingen bij het Ziekbedde* (vert. 1806, uitg. 1820). Zij besloegen in ms. 25 pp. in folio. Deze vertaling zal nooit in druk zijn gekomen. H.D. Hermes trad onder begunstiging van Fred. Wilhelm II officieel op als ijveraar voor de oude orthodoxie, en bestrijder van de neologen. Maar Fred. Wilh. III stelde hem weer ter zijde. Hij stierf in 1807 (*Allg. D. Biogr.; Realenc. f. Th. u. K.* 21, 433, 435). - Het hs. schijnt niet verkocht te zijn; derhalve bij fam. Tydeman gebleven? En waar verder?
11) Tydeman is tot de schifting dezer papieren nimmer gekomen, ofschoon hij nog in 1820 het goede voornemen daartoe meldde aan De Jager (zie uittr. corresp. hierachter).
12) F. = Folio. Cat.-Tydeman no. 107. Met de twee voorg. nos. (taalkundig) door De Jager gekocht voor f 5, -. Mij. Ltk. cod. 1618. - (Bij de papieren betr. de boedelscheiding van B. en Kath. Wilh. Schweickhardt, Mij. Ltk. cod. 875, bevindt zich een testament van 1821, waarin de bepaling, dat ‘van boeken en na te laten hss. datgene dat bij de tweede en derde Classe van het Holl. Instituut van Wetenschappen en Letteren en Schoone Kunsten zal geoordeeld worden voor hare studiën van nut te kunnen zijn, aan dezelve Classe, desbegeerende, zal overgegeven en afgestaan worden tegen den prijs als waarop het door deskundigen zal gewaardeerd worden’).
13) Eveneens cat.-Tydeman no. 107. Lees voor *Gimm*, *Pnigens:* Grimm, Pougens. De correspondentie met Pougens berust nu in cod. 1605 Mij. Ltk.; maar oorspronkelijk hebben de stukken uit de codices 1618 en 1605 één bundel uitgemaakt, blijkens de inhoudsopgave van het totaal, welke zich in cod. 1618 bevindt. Niet alle stukken zijn meer aanwezig. Andere treffen wij aan, die niet op de lijst voorkomen. De briefwisseling met Grimm is op de lijst later bijgeschreven. Deze ligt in cod. 1618, doch bestaat, zover hier aanwezig, slechts uit drie kladden van brr. van B. aan Jacob Grimm (de nos. 2, 3 en 5 van de door Messchert in deel III

gepubliceerde) en één originele brief van Grimm aan B., uit Wien, 5-5-1815. Meer kladden zal B. niet gemaakt hebben: vgl. *Briefw.-Tydemans* I, 413. De copiën van alle door B. aan Grimm verzonden brieven werden bewaard door de Tweede Klasse van het Kon. Instituut (*Brieven*, uitg.-Messchert III, p. XII). - Cod. 1605 bevat 9 brieven van B. aan Charles de Pougens, corresp. lid van het Holl. Inst. te Parijs, en 11 van Pougens aan Bilderdijk.

14) Niet afzonderlijk vermeld in cat.-Tydeman. Vermoedelijk reeds door Schotel bij de andere stukken 'voor zijne Biografie' gevoegd (vgl. *Hand. Mij. Ltk.* 1866, 133; en no. 185 v.d. cat.).
15) Door Schotel alle afzonderlijk in een lijstje aan zijn *Verslag* toegevoegd: t.a.p. 135-137. Cat. nos. 158-183. Op de nos. 175 en 180 na alle gekocht door De Jager, voor f 22,50.
16) Is deze voor verbranding bestemde brief toch bewaard gebleven, en komt hij dan voor in cat.-Tydeman onder de nos. 73 en 74: 'Merkwaardig opstel van B. over den toestand van zaken na 1813, hevig tegen de nieuwe Staatsinstellingen, tegen Wellington, tegen het nieuwe wapen enz. 12 pag. 4to.' en 'Klad van hetzelfde opstel, met de eigenhandige minuut van een brief van B. aan den Hoofddirecteur van Policie te Amsterdam (In Holland 1815, 9, 1. *Ongeteekend*)'? 'Tot U... Mijn Heer', schrijft B. - zo deelt de catalogus nog mede - 'wordt dit opstel gebracht, als den besten weg om den weldenkenden Koning onder 't oog te komen, omdat men dit Zijne Majesteits belang en dat des Vaderlands acht. Of dit werkelijk zoo zij, moogt Gij beoordeelen en daarnaar handelen.' - Is deze brief verzonden, of heeft B. hem teruggehouden? In geen der openbare B.-verzamelingen troffen wij hem aan.
17) Achter 'Latijnsche' zullen wij een komma moeten denken (zoals vaker een leesteken in dit stuk ontbreekt). En het Juridique dan opvatten als al het handschriftelijke, dat cat.-Tydeman als 'Droit et Politique' vermeldt; in 1832 waren alleen een aantal juridische dictaten geveild. Evenzo het Philologische als *al* wat aan handschriftelijks op het gebied van taal- en letterkunde (door cat.-1865 gerubriceerd als 'linguistique, belleslettres') uit B.'s nalatenschap in 1832 niet in de veiling was opgenomen. Den veilings-cat.-1832, afd. Handschriften (pp. 108-110), en de lijst-1835 zal men streng gescheiden moeten houden bij de beschouwing van wat H.W. Tydeman in 1863 naliet aan handschriften afkomstig van Bilderdijk. Het moge even schijnen dat Tydeman althans op het gebied van het Middelnederlands ter veiling aankopen heeft gedaan, nader toezien bewijst dat Cat.-1832 alleen *copieën* biedt van oude teksten, gemaakt door B., en *registers* van zijn hand op dergelijke werken; en dat Cat.-1865 alleen excerpten vermeldt uit, ten dele dezelfde, mnl. literatuur. Wat Tydeman bezat, moet (behoudens misschien een en ander in de posthume bundels van B. bij Immerzeel uitgegeven) ook in deze lijst van 1835 vermeld staan, en omgekeerd, afgezien van enkele nummers, waarvoor de erfgenamen een andere bestemming wilden: nos. 2 en 19 (naar allen schijn slechts ten dele vervuld) en liefst nos. 14, 17 en 18 (ook naar het schijnt maar zeer gedeeltelijk verwezenlijkt). De identificering van de mss. afdeling van de B.-collectie Tydeman met deze lijst van de Burckhardts wordt bemoeilijkt doordat de laatste zo kort, vaag en ondeskundig is opgesteld, en Dr. Schotel deze onordelijke ordening na den dood van den eigenaar, sterk heeft gewijzigd waarna Tiele, met belangrijke correctie van wat Schotel reeds had gedaan, het definitieve werk voor den veilingscatalogus schijnt te hebben verricht. Tenslotte ook, doordat wij geen zekerheid hebben, of en in hoeverre men de andere bestemming heeft verwerkelijkt. Wij zijn geneigd, no. 15 van deze lijst gelijk te stellen met cat.-1865, nos. 37-55 (volledig aangekocht door Nijhoff), tezamen met afd. Linguistique nos. 83-109 (met enkele uitzonderingen als 91, 92, 100, 104, 107, 109 die op de lijst-1835 over andere nos. verspreid voorkwamen; van die 27 nos. kocht Nijhoff er 9, Emeis (voor Mij. Ltk.) 10, De Jager 8) en verder nog met de nos. 110-126, tenzij deze onder 9e hebben behoord.
18) Eigenhandige afschriften van uitgegeven opstellen biedt cat.-1865 onder de nos. 118 en 121 (het laatste in *Bijdr. Tooneelsp.* 1823). Eigenhandige copieën van 179 onuitgegeven gedichten onder no. 142; met alle andere mss. en copieën van onuitgegeven en uitgegeven gedichten gekocht door Visser, voor f 63, -. Zie n. 2. - De groep *Poésie* in cat.-1865 zal in deze lijst van 1835 ten dele vallen onder denos. 1 (wellicht bruikbare verzen), 17, 18 (te verbranden verzen en kladden), ten dele onder dit no. 16 (nette copieën van gedrukte verzen); dat de rest in 1835 ook nog behoorde bij 'philologie' (toen al bij H.W.T. berustend), kan men slechts vermoeden. Van de 31 nos. kocht De Jager er 19, Visser 5, Nijhoff 6, Van Doorn (voor Jer. de Vries Jz.) 1.
19) Cat.-Tyd. noemt verscheidene kladden van B.'s hand: b.v. nos. 123, 127, 128, 143. Is de verbranding voorkomen? Vgl. volg. n.
20) Willekes zelf dacht daar anders over: vgl. zijn brief aan Wap van 18-3-'32, hiervóór geciteerd. Het is ook niet geschied, althans niet volledig. Klinkert schrijft na het bezoek van Lodewijk Bilderdijk aan De Jager: 'de parodie op Leydens ramp (vgl. Koll. I, 438) wist hij niet beter of dat stuk was volgens overeenkomst verbrandt; hij verheugde zich zeer, daar het nog aanwezig

was, het zoo veilig gelogeerd te zien' (24-3-'54, Mij. Ltk.). De brieven der niet zo weinige verzamelaars, uit dien tijd, handelen herhaaldelijk over nooit gedrukte, maar overal bekende 'schimpdichten': op Kinsbergen, Klijn, Van der Palm e.a. Men trachtte deze, en andere curiosa, machtig te worden door koop, schenking, ruil, en onderling van elkaar afschrijven. Wellicht heeft B. zelf zulke versjes al wel aan enkele vrienden getoond, en zijn ze zo in omloop geraakt. Over het oirbare dezer stukjes liepen de meningen zeer uiteen. Da Costa was zeer rigoureus. Bogaers vond, dat Kruseman den druk der *DW.* zo volledig mogelijk had moeten maken: op den duur kwam toch alles voor den dag (*Nav.* 1902, 150n.). Tollens verzamelde, copieerde, ruilde zulke dingen met veel animo. Hij werd daarover ook ernstig gelaakt, maar De Jager verdedigt hem tegen Koenen met vuur (*Nav.* 1902, 146 v., 150). De boekhandelaar Immerzeel maakte van het verhandelen van zulke inedita, in ms. of copie, o.a. aan Tollens, een geldspeculatie. (Zie voor beiden: J. Bosch, *Bilderdijk en Tollens*, in *Jaarversl. Bild.-Mus. 1939-1940*, 24vv., 30vv.)

21) De Catalogus-Tydeman van 1865 vermeldt onder no. 17 der verz.-Bilderdijk het ms. ener vertaling van G. Stanley Faber's *Verhandeling over de prophetieën* enz. Mogelijk is dit bedoeld. De oorspr. titel dezer Verh. was: *Dissertations on the Prophecies that have been fulfilled, are now fulfilling, or will hereafter be fulfilled, relative to the great period of 12 years, the Papal and Mahomedan Apostacies, the tyrannical reign of Anti-christ, or the Infidel Power, and the Restoration of the Jews.* Het verscheen in 1804, 4e dr. 1810. Van dezen Anglicaansen geestelijke somt Allibone's *Dict. of Eng. Lit.* I (1882) 42 theol. werken op; vele ervan gaan over de bijbelse profetieën, en deze juist trokken de grootste belangstelling. Het bovengenoemde werk is, zegt de cat.-Tydeman, naar de 2e herz. uitg. 'door B. vertaald en voor de pers overgeschreven. Het ms. omvat 300 pp. in folio. Nijhoff heeft het voor een kleinigheid gekocht. Waar het gebleven is, weten wij niet. Het is bekend, dat B. zich veel bezig hield met dezelfde dingen, waarover Faber's boek gaat, maar wij herinneren ons niet, het in B.'s brieven of opstellen ergens vermeld te hebben gevonden. Ook Da Costa, over zijn theol. vertalingen sprekend, zwijgt erover (*DW.* XVI, 322). Is de toeschrijving door Schotel, en in den catalogus, onjuist, en had B. het ms. alleen maar ter beoórdeling onder zich? Het lijvige stuk kon door zijn erfgenamen dan kortweg 'Faber' genoemd zijn; het is 'van vreemde hand' en zij willen het den rechtmatigen eigenaar terugbezorgen, ook al heeft hij geen haast gemaakt, dat zelf te vragen. Schotel die de Bild. collectie voor de erven-Tydeman ordende, zegt in zijn overzicht: 'door een andere hand dan van B. geschreven' (t.a.p. 123).
22) Cat.-Tydeman no. 80. Gekocht door De Jager, samen met de 5 andere nos. 'Médecine, Géologie, Mathématique' voor f 3, -. Corr.-De Luc thans Mij. Ltk. cod. 1606.
23) Zo heeft Wap een ms. van hem zelf, en àl zijn brieven, teruggevraagd, en gekregen, door bemiddeling van Willekes (W. aan Wap, 18-3-'32, B.-Mus.), waarvoor hij hem openlijk heeft dank betuigd (*Briefw. over Godgel. Onderww. tusschen Mr. W.B. en Jan J.F. Wap*, 1832, p. XV).
24) Van die 'opstellen', waarmee ook voornamelijk brieven *aan* B. bedoeld kunnen zijn, heeft men er dus aan de familie De Lannoy teruggezonden. Zij schijnen te loor gegaan. De fam. De L. heeft blijkbaar B.'s brieven niet teruggegeven; cat.-Tydeman bevat alleen afschriften en minuten. Gekocht, met vele andere brieven, door De Jager. Thans Mij. Ltk. cod. 1607.
25) In deze 'twee koffers of koffertjes' is het gebleven tot Tydemans dood (De Jager aan Ds H.W.T. Tydeman, 20-6-'64; 2e brievenboek Mij. Ltk.).
26) Hieraan is voldaan. M. heeft de portefeuille tegen reçu ter exploratie onder zijn berusting gehad, en deze 31-1-'37 teruggezonden (begel. schr. Mij. Ltk.). Veel eruit is gedrukt in Deel I der *Brieven*, uitg. Messchert.
27) Aan uitgave, zelfs aan een volledige schifting, is Tydeman nooit toegekomen. Zie de uittreksels uit zijn brr. hierachter.
28) Onder 5 zal 4 mede begrepen zijn. Al deze nos. zijn onder berusting van Tydeman gebleven, en mèt al het andere geveild, in 1865.
29) Meermalen beklaagt T. zich er over, zo weinig terug te hebben ontvangen, maar hij verkocht er ook niets van, dan enkel het recht van uitgave van een aantal brieven, aan Messchert, hetgeen bijna f 100, - opbracht. De veiling, na zijn dood, heeft voor de afd. Handschriften ongeveer f 300, - opgebracht; de gouden penning van de Mij. Ndl. Ltk. (no. 175), die niet in den koop zal begrepen zijn, niet meegerekend. Wat T. wel zelf in druk heeft gebracht, is het hs. van de *Gesch. d. Vad.* dat hij bij B.'s leven al ter uitgave had gekocht; die uitgave had een rekening apart. Het schijnt niet mogelijk, uit te maken, hoeveel, en wat, uit die veiling (afd. handschrr.-Bilderdijk)

op andere wijze in T.'s bezit was gekomen, dan door de transactie van 1835. Veel zal het niet zijn geweest.

30) Willekes trad in den boedel-Bilderdijk op als procuratiehouder voor de belangen van Dr. Burckhardt. Na den dood van diens echtgenote (Louïse Sibille Bilderdijk) was hij tevens voogd over haar kinderen geworden (W. aan Wap, 20-10-'32, B.-Mus.).
31) Dr. Wijnand Ehrenfried B. (1776-1844).
32) Christina Wijnanda B. (1811-1870), de oudste dochter, later gehuwd met Ds Joh. Corn. ten Brummeler Andriesse (1809-1889). Zie *Bild.-Gedenkboek 1906*, 44v.

1) Is met ‘opstelletje’ een albumvers bedoeld? Dergelijke op verzoek geleverde verzen waren veelal wat redenerend van toon. Wij kennen zo'n albumvers voor Outhuys uit *DW.* XI, 272, van 1821; zie daarover Br. - M. I, 288, 289, 290, 291. 't Werd gedrukt in *Krekelzangen* II, 183/4 (1822), toen het Album zelf nog steeds niet bij O. terug was. En ofschoon B. bedoelde, hem steeds zijn werken te doen toekoemen, bleef O. dat 2e deel *Krekelzangen* lang ontbreken (M.-I, 300). Eerder nog ware te denken aan het zonder naam van ontvanger gedrukte albumdicht *DW.* XI, 515, uit 1829 (ook om den aanhef), want dat werd het eerst gedrukt in den *Muzen-Almanak* van 1838. Daarvan heeft Tydeman - wellicht de eigenaar van het hs. - licht overdrukjes kunnen bezitten; en zulk een blaadje kan de verzamelaar De Jager nog gemist hebben.
2) Vgl. *Astrea* (maandschrift, gewijd aan kunst, wetenschap en literatuur, onder redactie van Dr. Wap) 3e Jg. (1853), 178. Wap citeert daar hetgeen Tyd. op de laatste pagina's van zijn *Nadere Nalezing en Bijvoegselen* op de *Gesch. des Vaderlands* over zijn Bilderdijkiana, en zijn plannen daarmee, mededeelt (XIII, 1e st., 218v.) en doet een ernstig beroep op “den grijsaard van zeventig jaren”, zich te spoeden.
3) Klinkert overleed 12-11-1854
4) H.W. Tydeman was van 1802 af in eerste huwelijk getrouwd geweest met Marianne Mathilde Hoorn (overl. 1850). Dr W.E. Burckhardt, die in 1808 met Louïse Sib. Bilderdijk trouwde, was weduwnaar van Anna Agnes Hoorn, een zuster. Tyd. heette oom, maar was het dus feitelijk niet. Zie ook Wap, t.a.p. 91.
5) Wrsch. te verstaan in tegenstelling met andere, ongunstige artikelen.
6) Mr J.W. Tydeman te Amsterdam, op wiens verzoek Dr Schotel naar iets latere eigen verklaring (t.a.p. 120) ‘de gansche verzameling handschriften, een rudis indigestaque moles’ geschift en onder hoofdstukken heeft gebracht. Zie zijn *Verslag* t.a.p.
7) Er waren nog twee zusters in leven. De oudste overleed 1870; de andere 1872.
8) De catalogus noemt in een voorbericht alleen den ‘uitstekenden’ bibliograaf P.A. Tiele als bewerker. Naar allen schijn heeft deze Schotel's werk verbeterd.

1) Het is moeilijk uit te maken, in welken zin Wap zo hier, als in '64 met het oog op Tollens, en in *Schinkeliade* het suffix-ade heeft bedoeld. Als kenner en bewonderaar der Franse literatuur is hij wrsch. beïnvloed door de ruime aanwending in Frankrijk. Vgl. Nyrop, *Gramm. hist. d.l. L. Fr.* III (1908), 172-174. Bedoelt W. in het eerste geval: T.'s collectie en de voorgenomen publicatie daarover? In het tweede alleen de collectie, en in het derde vooral de handeling (ietwat spottend; Nyrop: ‘parfois un caractère péjoratif’): al dat onverzadigbare verzamelen door Sch.?
2) Cornelis I., zoon van den uitgever en biograaf der Holl. en Vlaamse schilders Joh. Immerzeel Jr. (overl. 1841). Zette hij den handel in afschriften van niet voor openbaarheid bedoelde verzen van B. voort na den dood van zijn vader (zie *Nav.* 1902, 147 n.), of liquideerde hij ze door copieën in B.'s eigen hs., die vader I. bezeten kan hebben, van de hand te doen? De vrees aangaande Van Vloten bleek niet ongegrond: in *Levensbode* II (1867), 415 vinden wij een grof schimpdicht volledig afgedrukt (vgl. Koll. II, 257 n. 4 alleen de twee laatste regels naar een copie ter Kon. Ak.): *Op een getabbaarde afbeelding* (van Van Kampen).
3) A.D. Schinkel (1784-1864), tot 1845 voornaam drukker; vooral bekend als zeer veelzijdig en gelukkig slagend verzamelaar op letterk. en kunsthist. gebied, bibliograaf, kenner van incunabelen, litt.-hist. onderzoeker (Huygens!), enz. Levensbericht Mij. Ltk. 1865, 24-56. Daarin wordt hij geroemd als een onbaatzuchtig bevorderaar van wetenschappelijke uitgaven, en heet hij grote sommen te hebben overgehad voor zijn collecties.
4) M.C. van Hall (1768-1858). Levensbericht Mij. Ltk. 1859, 3-60 (door H.J. Koenen). Zijn letterk. nalatenschap, omvattend o.a. ‘eene omvangrijke verzameling autographen’, werd 1858 geveild.
5) ‘Schinkel liet geen kinderen na, doch stelde veel belang in de kleinkinderen zijner zuster, waarvan de oudste, Corn. Hermina Verhoef, zijne erfgename werd’ (*Levensber.*, 26). Wie dat 2e-Kamerlid was dat zij huwde, hebben wij niet nagezocht. Dat een geestelijke daarin van raad heeft gediend, is in zoverre denkbaar, dat Sch. van huis uit, door opleiding, en eigen vaste overtuiging ‘onwrikbaar aan het Katholiek geloof’ verbonden was (id. 24, 28, 45). - Spijt over

het volkomen uiteenvallen van zijn grote, kostbare, door velen bezochte verzamelingen, door de veiling van 1864, naar drie catalogi, klinkt ook door in het aangeh. *Levensbericht:* ‘niets dan de herinnering overgebleven, dat zij eenmaal bestaan heeft.’ Eexecuteurs-testamentair in de nalatenschap waren F.A. van Rappard (ook verzamelaar van Bilderdijkiana) en J.Z. Mazel (De Jager in br. van 29-4-'64; 2e brievenboek, Mij. Ltk.).

6) Vreemde plaats, gezien de vrees in April '64 bij Wap, voor Van Vloten's gebruik van stukken, die deze van C. Immerzeel gekocht had. Van Vloten had intussen in dienzelfden *Levensbode* in 1867 en 1868, in den *Navorscher* van 1868, in zijn *Bloemlezing* uit Bilderdijk van 1869 overvloedig blijk gegeven van zijn diepen afkeer van den mens Bilderdijk, dien hij op de hatelijkste wijze, uiterst eenzijdig als schijnvromen huichelaar voorstelde, hoezeer hij den dichter om zijn grote gaven bleef roemen en bewonderen. Maar in den *Navorscher* van '68 en de *Bloemlezing* van '69 vinden wij den ‘welwillenden’, ‘waarheidlievenden’ Wap om zijn ‘onverdroten nasporingen’ aangaande B.'s leven geprezen en voor zijn inlichtingen herhaaldelijk gedankt (zie de noten bij punt e. dezer Bijlage). Er is dan blijkbaar een vriendelijk en levend contact tussen hen beiden. Zeer waarschijnlijk was het ook Wap, die Van Vloten tot correspondentie met Ds Ten Br. Andriesse bracht (zie *Nav.* 1868, 9n. en brief van Ten Br. Andr. aan Red. *Ndl. Spectator*, die volgt). In *Levensbode* IV (1870-'71) schrijft Van Vloten verder over B. in denzelfden geest als tevoren. Wap zal toch niet in dat tijdschrift hebben gepubliceerd, omdat hij spoedig een uitgever vond. Wel heeft hij ten slotte zijn afzonderlijk boek: *Bilderdijk. Een bijdrage tot zijn leven en werken*, dat in 1874 verscheen, nog aangekondigd in Van Vloten's *Nederlandsche Kunstbode*, die, anders dan de *Levensbode*, periodiek (n.l. om de 14 dagen) verscheen. Wap behoorde tot de 37 medewerkers van het blad. In het no. van 10 Sept. 1874 verontschuldigt hij zich, nog steeds geen copie te hebben geleverd en deelt hij mede nu bezig te zijn met de laatste ‘schifting, scheiding, proeving, rangschikking en verwerking van een klein duizendtal aanteekeningen, sedert 50 jaren betrekkelijk Bilderdijk verzameld, in allerlei vorm en soms vrij onduidelijke chiffons, door elkander weggelegd, om later al of niet gebruikt te worden, wanneer 't mij vergund zou wezen, ook *mijn* woord nog eens te spreken over den grooten Dichter en den Mensch’. - In het boek zelf toont hij de uitgave door Van Vloten van *Bilderdijks Eerste Huwelijk* (1873) af te keuren (pp. 11-13, 28, 91, 95).

7) In Den Haag was door Wap's bemoeiingen in 1867 met veel plechtigheid een gedenksteen geplaatst in den gevel van B.'s huis; maar dit nieuwe plan, voor Haarlem, ging vooreerst niet door. Wap stierf in 1880, en eerst in 1885 kwam er zo'n steen in dat huis (zie *Navorscher* 1885, 485).

1) Verwey, gehuwd sinds 1890 met dochter van Van Vloten, die 1883 gestorven was. De bibliotheek van V. bevatte veel van Van Vl. Zie Mea Mees-Verwey (dochter van Verwey): *De betekenis van Johs. van Vloten* (diss. Leiden 1928), 7-8.

2) Is bedoeld de lithograaf IJzerdraat, genoemd in Voorrede *E.H.*? Of de steendrukker Tresling (zelfde pl.)?

3) Ten Br. Andr. had in 1866 al over die briefwisseling gecorrespondeerd met Wap, die hem een eersten brief had gezonden in Dec. '65. Zie in diens *Bilderdijk* p. 11-13 uittreksels uit brieven van dezen aan Wap van 5 Jan., 9 Mrt., 20 April '66 en 7 Mrt. '67, zo totaal andere opvattingen tonend dan wij hier in 1872 vinden, en bij de uitgave van 1873, met de brieven die deze daarna wilden rechtvaardigen. Vgl. nog br. van Ten Br. Andr. aan De Jager 31-3-'75, die straks volgt.

4) Wist Ten Br. Andr. niet eens dat *de* schriftelijke nalatenschap van B. oneindig meer omvatte dan wat Van Vl. nu mocht uitgeven of drukte hij zich alleen maar zeer onnauwkeurig uit? Ook van de intiemere familiepapieren kon dat *de* niet gelden; andere stukken waren aan Lod. Willem gekomen (zie voren). - Vgl. den brief van 4-1-'73, die volgt. B.'s brieven aan Cath. Reb. hebben onder Tydeman berust van 1832, kort voor Louise Sib.'s overlijden in Aug. '32, tot 1863. Louïse Sib. zal ze hebben geërfd van haar moeder, die in 1828 was gestorven. Zie de Inleiding.

5) Zijn vrouw was in 1870 overleden; haar zuster, het laatst overgebleven kind van L.S. Bild., in April '72 (*Gedenkboek* 1906, 44).

6) Dat zijn eigen kinderen, achterkleinkinderen van Bilderdijk, soortgelijke gevoelens t.o.v. de eer der familie zouden kunnen koesteren als hun moeder, schijnt niet zwaar bij den man te wegen. Dat hij met de publicatie leed zou berokkenen aan B.'s zoon, Lod. Willem, weerhoudt hem thans al evenmin. De wens, dien oom te ontzien, uitgedrukt in den volg. br. (23-10-'72; vgl. ook br. aan De Jager 24-10-'73, die verderop volgt) is na dit alles lege praat. In 1866 had hij zich verplicht gevoeld, dezen een zo ‘pijnlijke en gansch onverdiende openbaarmaking’ te besparen (Wap, a.w. 13. Diens oordeel daarover: p. 11 en 94-95).

7) In den *Navorscher* van 1868.

8) De vraag komt bij ons op: Heeft Ten Br. Andr. werkelijk de brieven zelf doorgelezen, of heeft hij het maar aan Van Vloten overgelaten? De man komt ook in ander opzicht met zichzelf in tegenspraak: hij moest door deze publicatie aan de miskende Odilde recht laten wedervaren, en Van Vloten was het al, zonder deze briefverzameling, 'niet moeilijk gevallen', dit te doen (zie de Voorrede).
9) Vgl. *B. op St. Annendag bekeken*, 17n. En Van Vloten's *Bloemlezing*, 2e dr. I, 296.
10) Lodewijk Willem Bilderdijk.
11) Sedert de verschijning van het boekje *Gedenksteenplaatsing*, in 1867, was Wap vermoedelijk al wel van mening veranderd: zie zijn boek van 1874, 34-36, met beroep op brief van rijksarchivaris V.d. Bergh aan Koenen van 1856. Da Costa had in 1859 nog uitvoerig van die afkomst melding gemaakt (*DW.* XVI, 383-389). Uit de *Briefw.-Tydemans* blijkt dat Tydeman het niet al te serieus opvat; inzonderheid uit het uittreksel uit zijn voorlezing over B. van 1832 (Dl. II, 338 v.). Dat was in 1867. Hier doelt Ten Br. Andr. stellig op Van Vloten's aankondiging van hun werk in den *Nd. Spectator*, 1872, 332 v.
12) De Voorrede is in het boek zelf gedateerd: 'Dec. 1872', maar daarin staat, dat de brieven eindigen na zijn terugkomst uit Duitsland. Dat Ten Br. Andr. in Nov. nog schrijven kon, dat zij liepen tot 1798, toont al weer dat hij bitter weinig aandeel aan de publicatie zelve had.
13) Van Vloten schijnt enigen twijfel te hebben uitgesproken aangaande Ten Br. Andr.'s uiting over Da Costa's onwil tot onderzoek. Hij wilde dien brief van T. wel zelf graag lezen; en het is als of Ten Br. Andr. bij de toezending al ietwat onzeker is, of hij daaruit niet te veel heeft willen halen ('of nalatigheid'). Later, in brief van 4-1-'73, die volgt, erkent hij tegenover Van Vl., zich te hebben vergist: niet dèze briefwisseling heeft Da Costa als boedelberedderaar aan T. verkocht. Zie de ann. aldaar.
14) Dit doelt op Van Vloten's art. *Mevrouw van Heusden* (*Ndl. Spect.* 1872, 332 v.) waarin hij de brievenpublicatie van Ten Br. Andr. aankondigt (na eerst een hatelijk commentaar te hebben gegeven op een tweetal brr. van B. aan Louise Sibille). Wij lezen daar: 'Wij mogen er... zijn aangehuwden kleinzoon uit eersten echt voor dankbaar zijn, dat hij den brievenschat... in zijn geheel aan den dag brengen, en, voornamelijk tot toelichting van 's dichters eerste huwelijk, in zijn ganschen omvang uitgeven wil. De "duistere nevel", die, naar Da Costa, nog over enkele punten daarvan hing, zal daardoor geheel worden weggenomen'. Er volgt dan een inhoudsopgave die met het publiceren *in gansen omvang* niet geheel strookt: '1. Voorspel...; 2. Odilde, waarin *de gansche* reeks brieven aan deze, en *een deel van* die van haar zal opgenomen worden; 3. Mevrouw van Heusden, waarin de briefwisseling met de verlaten Odilde, tijdens en na de kennismaking met Kath. Wilh. zal voorkomen; 4. de Jonkvr. van Teisterbant, waarin de *geheele* briefwisseling tusschen vader en dochter' (wij cursiveren). De brr. *aan* Odilde zijn niet alle gegeven, noch die welke zijn gewisseld tussen vader en dochter (daarvan ontbreken die van 1828-1831; mss. Univ. bib. A'dam).
15) Zie den br. van 2-10-'72 van Ten Br. Andr. aan Van Vl. met ann.
16) Vgl. n. 13.
17) Nl. in Ten Br. Andr.'s Voorrede in *B.'s Eerste Huwelijk*, p. VI. Vgl. de brr. van 6-11-'72 en 22-11-'72 van denz. aan denz. Op den daar vermelden, doch niet meer voorhanden brief van Tydeman kon Van Vl. de handhaving van zijn verwijt aan Da Costa niet gronden. D.C. heeft déze correspondentie niet aan Tydeman verkocht, toen hij in 1832 B.'s boedel afwikkelde (vgl. de acte van uiteindelijke overdracht, in 1835, hiervóór afgedrukt). Het wil ons voorkomen dat Van Vloten's verdenking tegen D.C. op ander, maar dergelijk misverstand berust als dat van Ten Br. Andr. met betrekking tot dien brief van Tydeman, dien wij niet kennen. Aan De Jager n.l. had Tydeman 'eens' geschreven 'voornemens te zijn, de pen tegen [D.C.'s] boek op te nemen' (*Tijdspiegel* 1873, II, 375). Van Vloten kan hiervan zeer wel op de hoogte zijn geweest: hij kende De J. persoonlijk, bezocht hem wel, en sprak met hem over B.; De J. liet hem b.v. zijn voordracht over B. voor Mij. Ltk. lezen (De J. aan L.A. te Winkel, 29-1-'54; Mij. Ltk.). In elk geval schijnt Van Vl. van mening te zijn geweest dat Tydeman aan D.C. inzage der zeer intieme correspondentie van B. heeft aangeboden. Dit kan een totaal verkeerde gevolgtrekking zijn uit Tydeman's klachten over Da Costa, geuit tegenover de Jager (en door dezen aan Van Vl. doorgegeven), in enkele brieven die ons wel bewaard zijn gebleven en die wij hiervóór gedeeltelijk hebben afgedrukt. D.C. heeft aan T. nimmer enige inlichting gevraagd, en T. 'was besloten hem met zijn eigen munt te betalen, en te zijnen opzichte even zoo te doen' (t.a.p. 26-2-'60). Wel beweert ook De Jager in hetzelfde art. in den *Tijdspiegel* van 1873, dat Tydeman de brieven betreffende B.'s eerste huwelijk 'met vele andere' aan D.C. ter beschikking had gesteld, doch dat deze er geen gebruik van heeft willen maken (395), maar de bron van dat

bericht is naar allen schijn... de Voorrede van Ten Br. Andriesse! Dat het eigen getuigenis van T. in een brief van vijftien jaren her, dit weerspreekt, zal hij zich niet hebben herinnerd. Vreemd is, dat noch Ten Br. Andr., noch Van Vloten, noch ook De Jager schijnt te hebben overwogen, dat gevoelens van ridderlijke kiesheid t.a.v. zijn groten Meester en vriend Da Costa hebben belet, informaties in te winnen omtrent diens intiemste correspondentie, laat staan, daarvan het essentiële wereldkundig te maken. Hoe anders is dan het oordeel van Jeronimo de Vries Jer.zn! Dezen had D.C. om inlichtingen gevraagd betreffende B.'s finantiële ramp in 1810-'11. 'Met vreeze' had De Vr. hem 'enkele losse stukken' verstrekt; het gedeelte van het boek dat daarover handelt, heeft hij vooraf ter lezing gehad. Maar verder wilde hij niet gaan. 'Ik zou hieraan veel meer kunnen toevoegen uit particuliere bescheiden van dien tijd,' schrijft hij aan De Jager 9-8-'59, 'maar zoolang de zoon leeft, en dochter (lees: kleindochter) valt het moeilijk om dat zoo alles onder 't oog te brengen van het algemeen'. En in een brief aan denz. van 7-3-'60: 'Op mijn beurt zou ik [na Prof. Tydeman] ook wel, naar dezelfde aanleiding van D.C.'s werk, iets in te brengen hebben, ook bij de rubriek B. en Jeronimo de Vries.' Ofschoon zijn Vader er 'nog al wel afkomt', 'zoo heeft toch dit, en andere gedeelten mij niet voldaan...' (Mij. Ltk.).

18) Blijkens de geboortedata der zeven kinderen, vallende van 10 Mei 1811 tot 7 Febr. 1825 hebben zij dus ten minste 14 jaar lang daar gewoond (*Gedenkboek*-1906, 44). Maar 'na den dood van Odilde' breidt dien duur nog met drie jaar uit tot na 1 Mei 1828; de verhuizing daarna zal vergemakkelijkt zijn, doordat Mevr. Burckhardt-Bilderdijk nu erfgename was van haar na de echtscheiding rijkgeworden moeder, bij overlijden in 1807 van een ouden achterneef. Of blokkeerden de contractuele verplichtingen tegenover den tweeden echtgenoot van Cath. Rebecca dien vermogensaanwas (vgl. Huet, *Litt. Fant. en Krit.* 24, 155)?
19) Dr Wijnand Ehrenfried B. (geb. 1776; overl. 1844 te Hoorn). Volgens Huet zou hij niet zo'n goed man geweest zijn, maar zijn vrouw ontrouw zijn geweest (*Litt. F. en Kr.* 4, 155). Vgl. ook de brieven (die hier volgen) van Jer. de Vries Jerzn aan De Jager, van 20-10-'73 en 24-10-'74, met ann.
20) *De Menschen Bilderdijk en Da Costa* in *Tijdspiegel* 1873, 375-396; bespreking van *Mr. Willem Bilderdijk's Eerste Huwelijk* door J.C. ten Brummeler Andriesse (1873).
21) Dit slaat op Vrouw, niet op grootmoeder.
22) T.a.p. 375. Vgl. n. 17.
23) Wij cursiveren.
24) T.a.p. 376.
25) Wap. a.w. 11-13.
26) Vgl. *De Dichtwerken van Mr. Willem Bilderdijk* door Dr. J. van Vloten, 1e dr. 1869, 2e dr. 1884. Aldaar 2e dr. p. 296: 'Wij danken 't aan de onverdroten nasporingen van 's dichters grooten maar waarheidlievenden bewonderaar, Dr. Wap, ...' enz.; en p. 340: 'Een en ander naar de onverdroten nasporingen van Dr. Wap.' Ook p. 126.
27) Geschreven naar aanleiding van een studie van Thijm over B. in de *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken* van 1868, in *De Navorscher* van datzelfde jaar. Het stuk is gedagtekend: Dec. 1867. In de noten wordt meermalen van Wap's aantekeningen en mededelingen gewag gemaakt (overdruk pp. 9, 10, 14, 17, 18, 22).
28) Naar aanleiding van Van Vloten's Bloemlezing uit de Dichtwerken. Herdrukt in: S. Gorter, *Letterkundige Studiën*, II (1871), 105-192. Zie p. 153 v. Wap vond dit artikel 'in vele opzigten, uitmuntend' (aan De Jager, 9-4-'70; Mij. Ltk.).
29) T.a.p. 11-13.
30) Uit een brief van Ds B. Tideman te Hoorn aan Wap, van 29-10-'66, blijkt dat wij hier te denken hebben aan een nieuwe uitgave van den *Elius*. Die uitgave heeft echter 'bezwaar gevonden, om bijvoegselen, wier openbaarmaking de familie niet wenschelijk keurde' (Mij. Ltk. cod. 877).
31) In gelijken zin schreef Wap aan De Jager: 2 en 15-2-'66 (Mij. Ltk.). Het ms. der lezing berust thans in het Bild.-Museum. Het onderwerp werd door Wap als volgt geformuleerd: *B. in het algemeen en meer bijzonder over mijne betrekking tot dien grooten man.*
32) Vgl. Wap, a.w. 10.
33) Zie voorgaand stuk in deze Bijlage.
34) D.w.z. datgene wat door Van Vloten publiek was gemaakt, op grond van inlichtingen van Wap, in brieven verkregen. Van Vloten's rol gaat Ten Br. Andr. hier allerzonderlingst voorbij.
35) Vgl. Wap, a.w., 94 v.
36) Op dezen brief, en op het daarvóór afgedrukte stukje in den *Nederl. Spectator*, gebaseerd, en geheel in den geest daarvan, is De Jager's bespreking van Wap's boek in zijn *Nogmaals Bilderdijk* (*Tijdspiegel* 1875 II, 161-173)- Genòemd wordt deze brief daar echter niet.

1) Vergl. *Mensch en Dichter*, *DW.* XVI, 475.
2) In negen artikelen van Busken Huet; herdrukt in 1888 in *Litterar. Fantas. en Kritieken* 25e dl., 1-95.
3) Geschreven na lezing van S. Gorter's bovengenoemd Gidsartikel, en de bestrijding daarvan door J.D. van der Plaats (eveneens doopsgezind predikant): *S. Gorter's beoordeeling van Mr. Willem Bilderdijk. Een woord van Teregtwijzing.* Sneek 1870. Van Vloten heeft zich in zijn *Levensbode*, dl. IV (1870) ook in het geschil gemengd.
4) *De Menschen B. en Da Costa*, in *Tijdspiegel* 1873.
5) Voor Deel II.
6) De Vries doelt hier op een document, door Thijm in 1868 in geding gebracht (vgl. ann. J.e. n. 27), over welks echtheid en geloofbaarheid aanstonds kwade noten werden gekraakt, zonder dat nog ooit het raadselachtige van het geval afdoende is opgehelderd. Zie o.m. J.F.M. Sterck, *B. na zijne uitwijking in 1795* (1913), 34-37 en Bijl. 4; en F.D.K. Bosch, *Brieven van B. aan Kinker*, in Oud-Holland 1914, 100-104, vooral 100 n. Vgl. ook boven p. 297 o.
7) N.l. over Netje Luzac.
8) De Jager had in zijn stuk deze *Vaderlijke Bruiloftsvermaning* gegispt (387). Vgl. *DW.* XI, 37-40. - De feiten, waarop de Vr. doelt, zullen dus het leven van den bruidegom betreffen, niet dat van de bruid.
9) Door wie? 'Door ons': de letterkundige belangstelling in het algemeen? Of door Da Costa zelf? Dan zou '*van* den laatsten' wel zeer ouderwets uitgedrukt zijn voor: *door* den laatsten.
10) Van Moltzer (1836-1895); 1865 prof. voor het Ndl. in Gron.; 1882 te Utrecht) verscheen in 1873 een rede: *B. en het Nederl. Volk. Aan wie de schuld der verwijdering?*
11) J.B. David (1801-1866), priester, groot en invloedrijk ijveraar voor de Nederlandse taal in België, hoogleraar in de Ndl. taal en letterkunde sinds 1834, uitgever van talrijke werken op litt.-hist., als ook op taalk. gebied, had grote bewondering voor Bilderdijk, van wien hij ook onderscheiden werken uitgaf met uitvoerigen, geleerden commentaar (o.a. *De Ziekte der Geleerden*, 1848). Hij werd in 1864 gehuldigd door studenten en oudstudenten als voorzitter, 25 jaar lang, van een bekend taal- en letterlievend studentengenootschap. Zie over hem o.a. *Levensbericht* Mij. Ltk. 1868, door J.F.J. Heremans.
12) Lodewijk Willem. Vgl. Wap, a.w. 90 en de in deze bijlage reeds gemelde uitingen van Ds Ten Br. Andr. over de betekenis van zijn brievenuitgave voor dezen zijnen oom.
13) Vgl. Wap, a.w. 91-94.
14) Jeronimo de Vries Jo.zn (1808-1880), kantonrechter te Amsterdam, zeer bekend als veelzijdig philanthroop, erfde van zijn vader Jeronimo de volledige verzameling van B.'s uitgegeven en onuitgegeven werken, brieven, voortbrengselen van zijn schrijf-, teken- en graveerstift, van bouw- en doorzigtkunde en alle zijne aan B. geschrevene brieven' (J. Dirks, in *Levensbericht* Mij. Ltk. 1882, 93). Die vader had zijn eigen brieven aan B. na diens overlijden teruggekregen, ze bij die hij van B. had ontvangen, gevoegd, en ze bij al zijn andere Bilderdijkiana aan (dezen) zijn oudsten zoon vermaakt, 'om als een hoog te waardeeren erfenis in zijn geslacht te blijven berusten' (*Levensber.* Mij. Ltk. 1853, 191; geschreven door B. ter Haar op grond van de bouwstoffen, door dien zoon tesamen gebracht, ibid 182). Van het plan, om over B.'s karakter enig geschrift te doen drukken, is niets gekomen. Zijn vader had ook het voornemen gekoesterd, uitvoeriger dan hij in het *Aan den Lezer* van de brieven - ed. Messchert Dl. II kon doen, over B. te schrijven, met daarbij zijn 'geheele beschouwing over B. en het zijne... bij volkomener kennis van alles, wat hem betreft' (Br.-ed. Messchert II, p. XVII). Ook dat was achterwege gebleven.
15) Deze brief is geschreven na ontvangst en lezing van De Jager's opstel: *Nogmaals Bilderdijk*, een uitvoerige bespreking van Wap's boek, in *Tijdspiegel* 1875 II, 161-173.
16) De Jager daarover uitvoerig, p. 167 vv.
17) De Jager somt al de plaatsen op, waar Wap daarover spreekt. Niet ten onrechte Ook Capadose heeft een voorschot gedaan; beiden kregen het tegelijk terugbetaald (Willekes aan Wap, 20-4-'32, Bild.-Mus.).
18) Daaraan besteedt Wap de pp. 49-76.
19) Voor Deel II.
20) De Vries vergist zich hier: De Jager citeert Wap (a.w. 10) over Messchert, p. 167.
21) Vermoedelijk wel Jeronimo de Bosch. Vgl. p. 116 n.

Register van personen en zaken

De in de Brieven vermelde dicht- en prozawerken vindt men (inspringend) onder de namen van de desbetreffende auteurs. Alle werken en tijdschriften staan op het eerste belangrijke woord. Genootschappen zijn samengebracht onder het woord Genootschap; alle couranten onder de rubriek Couranten.

DW betekent: Dichtwerken, uitg. Da Costa, Dl. XII; P: Prijsverhandeling Maatschappij Letterkunde, ed. Messchert (1836), om de Achtste Bijlage; M: Brieven, uitgegeven door Messchert, Dl. I (1836); K: Brieven aan Feith, uitgegeven door Kalff in Tijdschrift Nederlandsche Taal- en Letterkunde 1905; EH: 'Mr. Willem Bilderdijk's Eerste Huwelijk', van Ten Brummeler Andriesse-Van Vloten (1873).

In de aanduiding der pagina's zijn de verschillende plaatsen gescheiden door een puntkomma; bijeenbehorende verwijzingen naar een plaats in een elders gedrukten brief en onze annotatie daarvan, door een komma.

In de plaatsaanduiding betekent voorts a: verklarende aantekening (bij door ons niet herdrukten brief); aa: verklarende aantekeningen; c: collatie; ca: collatie en verklarende aantekening; caa: collatie en verklarende aantekeningen; n: noot (bij door ons voor het eerst gedrukten of herdrukten brief); en: en noot; enn: en noten; an: verklarende aantekening en noot; v: en volgende pagina; vv: en volgende pagina's; va: verklarende aantekening(en) op deze en volg. pagina; vva: verklarende aantekeningen op deze en volg. pagina's; vc: collatie(s) op deze en volgende pagina; vn: noot of noten op deze en volg. pagina; vvn: noten op deze en volg. pagina's.

A

Aa, A.J. van der: XLIII; 17n; 63a; 68a; 100n; 116n; 137n; 157n; 230a; 245a; 255a
Académie Française: M 110, 133a
Acht en Veertigers: 39n; 269n
Aestetica: P 179 vv.; 118
Afleiding: M 109 vv., 132a; 139a afzonderlijk:
a(d)miraal: 197
almanack: M 242, 252a
bakhuis: M 111, 133a
bewonderen: M 111, 133a
blinddoeken: M 111, 133a
chartre: M 114, 134a
cippier: M 109 vv., 132v.; 155
heester: M 104, 139a
heet: M 104, 139a
jour: M 111, 133a
kaars: M 102, 138a
kachel: M 103, 138a
kai-steen: M 103, 138a
kers: M 103, 138a
koker: M 243, 252a

kool: M 103, 138a
Oosten: M 104, 139a
oui: M 111, 133a
pedel: M 110, 133a
pokaal: M 109, 132a
roer: M 243, 252a
schapprai: M 110, 133a
stamboek: M 242, 252a
tang: M 242, 252a
traan: M 156v., 225a
West: M 105, 139a

Agé, J.F. Jac. de: 249a
Alba Amicorum:
van Bilderdijk: XIIv; 114n; 164a;
van F. Dobbrauski: 63a; 97a; 116; 125va
van R. Feith: 106v.; K 76, 121a
van L. van Santen: 17

Albani, Francesca: 37
Albrecht, C.J.: K 64, 43a
Alcaeus: 117
Alderwerelt, G. van: EH 153
Alderwerelt, W.P. van: EH 153
d'Alembert: P 180
Alexandrijnsche vaerzen: M 43; K 92, 136a
Alexis Michaélowitz: 238v
Algarotti: P 195, 62a
Algemeen Letterlievend Maandschrift: XXIIvn; 287
Algemeen Protest. Kerk: 97a
Algemeene Bibliotheek: M 9v., 52a; M 59, 77a; K 65 vv
Alkemade, Jac. v.: 271
Alkmaar: 44n; 71 vv; 78 vv
Allart: M 225, 233a
Allibone: 301n
Alpheios: 98a
Alphen, Dan. v.: XXIIIv; XXXVIIv; M 1 vv, 41a; M 8 vv, 52a; M 70n
Alphen, D.F. v.: XXXIII
Alphen, Hier. v., Sr.: 43a
Alphen, Hier. v.: XXXVII; 17n; K 57, 43a; K 60v; 44a; 54; P 210; 57 vv; 101n; 116n; 175n; 222a
Alva: 72; 141
Amphion: M 37, 112a
Amsterdamse tongval: M 52v
Anacreon: 103; 104n
André, Père: P 183, 61a
Angelsaksisch: 83
Anna, Prinses-Gouvernante: 11n
Anthologia Latina: 103n

Anthologia Lyrica: 140a
Antilochus: 15
Antonides v.d. Goes: P 208; K 86, 130va
Apelles: 70n
Aphrodite Anadyomene: 70
Apollo: 2n; 5v; M 91
Apuleius: 103; 105
Arabisch: M 245; 298
Archief voor Ndl. Kunstgeschiedenis: XXVII; 28; 33; 84; 89
Archief voor Ndl. taalkunde: 198n
Archief voor Ndl. taalk., Nieuw: XXVIII; 197
Ardaburius: M 68, 77a
Aricia: 9; M 63, 77a
Aristocraten: M 234v
Aristoteles: 18a; M 4v; K 57 vv; M 17, 52a; 59; M 39, 112a; K 71; K 73; 113a; 117; 119; 257
Arntzenius, H.J.: 146
Artemisia: 18a
Asschenberg, H: K 76
Asselijn, Beatrix: 172a
Athenaeum - bibliotheek, Deventer: XLIXn; 256.
Atticismus: P 211
Auditeur-militair: 287
Augustus: M 68, 77a

B

Backhuyzen, G.: 254a
Backskoor St Jan te Den Bosch: 42a; 91n
Bacot, G.J.G.: M 30, 97a Gods wijsheid in zijn werken (prijsvers): M 30, 97a
Bader, Joh.: 276
Bähler, L.H.: 283; 285
Bähler, P.B.: 283; 285
Bailly, Jean Sylv.: M 105, 139a
Balbian Verster, J.F.L. de: 88n
Balen, Bern. van: 40n
Balen, Maria Sibille van: 40n; 42a
Barneveld, Hendr. v.: 274
Bas, C.A. de: EH 163, 239a; 271v
Bassano: 37
Batteux, Abt: K 64, 43a; 53; P 191; M 24; K 74, 113a; 117
Baumgarten: 58n; 59
Bavinck, H: 129a; 175a; 242a
Beeldschrift: 240; 243v; 259v

Beer, Hendrik: 274
Beers, J. van: 289
Beets, Henry: 150a
Beets, Nic.; XXXVI; 241a; 248a; 299
Bellamy, J.: M 143, 222a
Bellini: 37
Bentinck: 165n
Benz, E.: 242a
Berewouts, J.F.: 64
Berg, geslacht: M 147
Berg, G.A. de: 270
Berg, Ahasv. v.d.: 96n; M 85, 100a
Berg, J. v.d.: 270
Bergen, L. v.: 271
Bergh, v.d.: 304
Bergschenhoek: 273
Berkhey: zie Francq van B.
Bervoets, G.J.: XXXIV; 39
Beukelsdijk: 274
Beyer, Gerrit: DW 420, 42a
Beyerman, J.P.: XXXV; 256
Bezuien, Thom. van: 272
Bianchi en Co: EH 147, 252a; 273v
Biben: 229a
Bicker, Mevr. Wed. - geb. Pels: 92a; 128a
Bie, de: 183a
Bijkerk, Chr.: 273
Bijmholt, J.F.: 165n; EH 137, 205a
Bijvanck, W.G.C.: 219a
Bilderdijck, Isaäc van: M 233, 234a
Bilderdijck, Lamb. Joris van: M 233, 234a
Bilderdijk, Aelius Izaak: 242n; EH 166v
Bilderdijk, Isaäc, Sr: XXVIII; 11n; 14v; 18va; DW 402; 39n; 41va; DW 405v, 43a; 91n; 95n; 110va; 121v; K 79; K 84; 181a; 211a; 215n; M 170; 230va; EH 156 vv; EH 166; 254a; 269; 279
Jephtaas Gemaalinne aan haare Dochter: 95n

Bilderdijk, Isaäc, Jr: XXI; XLVIIIn; 20a; DW 403, 21a; DW 405; DW 415; M 152; EH 159; EH 161; M 199; 280
Bilderdijk, Isabella Dorothea: VI; XXXII; DW 400-423; 19vva; 41v; K 77vv; K 81; K 84; 137n; EH 61; EH 63; 174a; EH 141; EH 150; EH 156; 231a
Bilderdijk, Johannes: DW 402, 19a; 41; DW 404v; 91; K 84; DW 415; EH 86v, 180a; 187n; EH 114v, 193a; EH 149; M 134, 170; M 174, 230a; EH 166
Bilderdijk, Julius: 284v
Bilderdijk, Kath. Wilh.: zie Schweickhart
Bilderdijk, Lod. Willem: IX; XV; XVII; XLVIIIen; 121n; 284v; 291; 293vv; 300; 304; 307

Bilderdijk, Louise Sib.: IX en; XV; XLvv; LIIv; 110n; 204a; EH 156, 232a; EH 158; EH 162n; EH 163v, 239a; 241n; 242v; EH 166, 252a; 286; 292v; 296; 304v
Bilderdijk, Wilh. Ph. Elis.: 217; M 151, 223a; M 154, 224a
Bilderdijk, Willem: passim
advocatuur (B's): 149; M 217, 151a; M 219; 154vv; 159a; 170a; M 138; EH 110; EH 112, 192a; EH 114; M 222; M 226; M 237; EH 165, 246a; 250v; 270vv
dichtkunst (B. en de -): M 56; M 25; M 78v; M 93; M 222; M 226; M 190
Hof (B. en het -): K 95; 155; 169va; 172va; 175a; 214a; 216a; 219va; 231a; M 235
huwelijk (B.'s): 209a; 210; M 133; EH 150; 212vv. Zie ook: Vloten, J. v.
kerk (B. en de -): EH 61, 174a; 230a.
promotie (B.'s): K 88v, 132a; DW 411v, 138a; 140a; K 93v, 143va
zelfcritiek: M 21; 74; M 70v; M 76v; M 236; M 190v
ziekten: 11, 76; 91n; 92a; 106vn; 120a; M 116; M 126; K 81, 129a; K 91, 136a; 213va; M 137vv; M 141; M 165; M 188v; M 193

Gedichten en Werken van Bilderdijk:
Ada (romance): M 190, 246a; M 192; 278
Adelhild aan Eerrijk: 161a; 180va; M 132, 193a; M 138, 216a
Ahacha: XXXVI; 228va
Betrachtingen bij het Ziekbedde: 299
Beschouwing van vijf Tafereelen uit Josephs leven: 2n
Bloemtjens: 20; 151a; 161a; 178a; 180a; 193a; M 134; 215a; M 140, 218a
Brief v.d. Navolger van Sofocles' Edipus: 69; M 25; M 59vv; K 65; EH 126
Deukalion en Pyrrha: 124a; M 131, 178a
Dichterlijke Uitspanning: 19; 21; 41v; 137
Dichtk. Onderzoek van Cats' Cupido verloren: 95n; 98aa; 105n; 113n; 276
Edipus, De dood van -: M 15n; 214a; M 157; M 170, 229a; M 173vv, 230a
Edipus, Koning van Thebe: 22; 23n; M 4vv, 41a; K 57; 44n; 47; M 9, 52a; M 14; 69vn; M 57v; 73; 76a; M 59vv; 82a; 107n; K 69; M 157
Egaas jaardag, Op mijn: M 194, 254a
Elius: XLVII; 218a; M 142, 222va; M 161vv; M 169, 229a; 254a; 263n; 295; 306
Fingal: 233va
Gesch. des Vaderlands: XXXV; XLI; XLIVn; XLVI; 153n; 164a; 176a; 181a; 191a; 201a; 213a; 221a; 223a; 227a; 231a; 234a; 246a; 252a; 287v; 302
Geslachtlijst: 132v; 138va; 246a

Geuzen, De: XIV; K 69, 111a; K 76; K 83; 141n; K 93; K 96; EH 124; M 127vv; M 131; 195vn; 203a; K 97, 207a; 208va; M 140; 229a; M 228; M 233
Grondregelen der Perspectief: 73n
Ibn Doreid: 244a; 252a
Indiaansche Maagdenroover: M 198; 278
Ingetogenheid: 103; 105; 262
Invloed der Dichtkunst op het Staetsbestuur: 10; 98a; 251a; 276
Jephtah: 12n; 98a
Jephtaas Dochter aan hare Moeder: 12n; 95n; 98a; 276
Krekelzangen: 302
Kropff, dichtstuk op: M 191, 249a
Kupido op de vlucht: M 35; 105; 262; 276
Landrust: M 49, 19a; 20a; 95n; M 120; 276
Lepel zout: M 193, 248a; 278
Letterschrift, Van het -: 239a
Leus, Mijn: 176a; 179a; 208a
Leydsche Weezen, De: K 87v, 131a; K 89
Lierzang op de Roos: 95n; 106; 262; 276
Lijkdichtjes: M 151, 223a; M 154v, 224va; M 174
Maat: M 175v, 230va; 277
Mengelingen en Fragmenten: VIII; XVII; 73n; 81n; 91n; 93a; 95n; 97a; 99a; 104n; 110n; 130a; 134a; 151a; 153a; 227a; 243; 260; 298
Mensch, De: 249
Nalezingen: 298
Nederl. Spraakleer: 83n; 129a; 132a; 139a
Nieuwe Mengelingen: M 165n; 227va; 247a
Ode op Napoleon: XIIIn
Odilde: 181a; M 164n; M 169, 228a; 254a
Offerzang: M 219, 151a; 262
Olinde en Theodoor: 161a; 168a; 173a; 181a; 183a; M 132, 193a; 215a; M 144; 229a
Onuitgeg. Voorber. Stukken tot de Theorie der fraaie Wetenschappen: 104n
Opstellen van Godgel. en Zedek. Inhoud: XVIIn; 242a; 298
Opwekking van Lazarus, De: 177a; M 133, 210a; 215a; M 144
Prijsvaerzen: XIV; 20a; 22n; 95n; M 238; 261a; 276v
Redevoeringen van Chrysostomus: XLVIIn
Roemzucht: M 159, 225a; 229a; M 171
Roosjen: M 197, 249a; 278
Spraakleer: zie Nederl. Spraakleer
Starrenkennis: M 199v, 256a
Taal- en Dichtk. Verscheidenheden: XIVn; 44a
Taal- en Dichtk. Verscheidenheden, Nieuwe: 13n; 19a; 20n; 95n; 114n; 198n
Theses (van B.): K 93, 143a
Thyrsis en Egle: 43a; 105; 262

Toneelstukje, onvoltooid: M 122, 149a; K 96; M 131
Tyrtaeus' Krijgszangen: M 151, 223a; 224a; M 155v
Urzijn en Valentijn: 223a; 228a
Vaderl. Oranjezucht: 248a
Verh. van de Geslachten: 133a; 138va
Verhandeling over het verband van Dichtkunst en Welsprekendheid met Wijsbegeerte: VIn; XXIVv; 53; M 23n; 100v; M 90; 121v; K 93, 143a; 146; M 123; 208a; 257a
Verlustiging, Mijn: 20va; 43a; M 21, 62va; 95a; M 35; 102vv; 110n; 124; 126a; 129a; K 84, 130a; M 219, 151a; 173a; M 126; M 131; 203a; M 140v, 220a; 262vv; 267n; 276v
Verscheidenheden: zie Taal- en Dichtk. Verschh.
Verspreide Gedichten: 66n; 223vva
Vertelling voor de Minnedichteren: 104n; K 76, 126a
Vertoogen van Salomo: M 170, 229a; M 174; M 178; M 191, 249a
Voorlezingen over de Hollandsche Taal: 83n; 132va; 287; 297; 299
Voorvaderen bij de oprechting van het Gemeenebest, Onze: 109n; K 68, 110a; K 70; M 38n; K 70; 114; 116n; 129a, 277
Vrouwen v. Wijnsberg: M 198
Waere Liefde tot het Vaderland, De: 11-16; M 47v; 18a; 72n; 120a; 240a; 276
Willem de Eerste (treurspelfragm.): 12n; 98a
Yrwin en Vreedebag: XXXVI; M 165v, 227va; 229a
Ziekte der Geleerden, De: 18a; 306

Bilderdijk-Gedenkboek 1906: V; XLIn; XLVIIIn; Ln; 191a; 199a; 206a; 210a; 223a; 232aa; 234va; 240a; 254a; 302; 305
Bilderdijk, Gedenkzuil voor Willem: zie Westerman
Bilderdijk-Museum: passim. Zie vooral XXXIIv en LIV; 298
Bilderdijk-Museum, Jaarverslagen v.d. Ver.: Vn; XIIn; LIn; LIVn; 63a; 91n; 219a; 223aa; 232a; 271; 301
Bize, J.L.: EH 153
Blancken: 216a; 269v
Blijspel: 52a
Boddaert, P., M: 194, 254a
Bodel Nijenhuis, J.T.: 289
Bodmer: P 212, 57a
Bodt, A: 271
Boehm, geb. Burckhardt, J.E.: XLVIII; L; 302
Boers, W. Seb.: 272
Boëtius: M 181, 240a; 277v
Bogaers, A.: 72n; 253a; 301
Boggia: XLVIn
Boileau: M 46, 18a; M 64n; M 74; K 97, 207a
Boisot, Louis de: M 231
Bommel, van: 125a; 149a
Bommer, Hendrina: 270

Bondam, P.: XXXVI
Bongaerts: 153a; 216a
Boom, Cornelis: 80
Boom, Phil. Cornsz: 72; 79vv; 155n; M 231, 234a
Boomkamp, Gijsb.: 72; 80
Boompoort te Alkmaar: 71vv; 78vv
Boozer, De: M 170, 229a
Bor, P.: 80
Bosch, F.D.K.: 306
Bosch, J.: 63a; 301
Bosch, Bernardus de: XXXIV; M 48; 18a; 41a; 82a; 106v; 116n; 126a; K 79; 214v; M 144; M 153, 224a; M 155v; M 159, 230a
Bosch, Jeronimo de: X; 70n; 112a; 115vv; K 76; 127a; 297; 307
    Verhandeling over de regelen der Dichtkunde: 116vv

Bosch, den: 183a; 187n; 218n; 272
Bosch, P. v.d.: XXXIV; 100v
Bosscha, H.: 138a
Bossu: K 74, 113a; M 232
Boudeau: 270
Boxman, A: 270
Braamkamp, 35n
Brand, C.F.: EH 56, 172a; 188n; 202ca; 246a
Brand, E.: 172a
Brand, S.F.W.: 172a
Brandt, Geraert: 41a; 133a
Breedveld, Pleun: 274
Brederode, Hendr. van: M 229
Brender à Brandis, G.: 75v; 149a; 226a
Brest, Debora: 40en; 42a
Breugel, J.F. van: XXXII; 19; 21; 41; 42a
Brians, Mad.: 185a
Briel, den: 164a; 165vn; 169; 219a; 279
Brill: XIn; XXXIX; 290
Brink, B. ten: 197n
Brink, Jan ten: 100a; 229a
Broekhoff, J.P.: M 49, 19a
Broekhuizen, J. v.: P 205v
Brom, Ger.: 263n
Bronkhorst: 131va
Brouwer: 221a
Bruggencate, H.G. ten: 110n; 113n; 134a
Brugman, Machteld, 271
Bruinvis, C.W.: 44n
Brummeler Andriesse, J.C. ten: VI en verder passim in Inleiding; zie vooral XXXIX-LV. Voorts: 162a; 285; 289vv; 299; 302-307
    Verzameling -: IX; LIV; 97a; 162vva; 172a; 199a; 205a; 210va; 219va; 240a; 286
    Mr. W. Bilderdijk's Eerste Huwelijk: zie Vloten, J. van

Brunel: 142a
Brunet, J.Ch.: 133a
Brunot: 133a
Brunswijk: XI; XLIX; 279; 287; 291
Brunswijk Wolffenbüttel: XXXV; 183a; 187n; 226va; 272
Bruyn, D.L.: 272; 275
Bruyn de Neve, A. de: EH 153
Bubbezon, Lambr.: 273
Bunden, Dirk: 274
Burch, H. v.d.: K 70
Burckhardt, C.W.: XLIv; XLVIII; L; 287vv; 302v
Burckhardt, E.: 287
Burckhardt, J.E.: XLVIII; L
Burckhardt, W.E.: IXv; XVI; XLvv; 285vv; 293; 297; 299v; 302; 305
Burger, C.P.: 244a
Bürger: M 197, 255a
Burgersdijk, Pieter: 213
Burgersdijk en Niermans: XXIX
Burgh, W. v.d.: 272
Burmannus, Petrus: 116n
Bussingh, J.W., Sr: 110n; 120a; K 76; 127ea; K 94
Bussingh, J.W., Jr: XXXVIII; 67n; 82a; 93a; 94n; 97a; K 68, 110n; K 70; 115; K 77vv, 127a; K 90, 134a; K 91, 138a; 165; EH 50, 168va; 177a; 181a; 212a; 220a; 265vv
Butis: M83. 99a
Buys, Theunis: 272

C

Caesar, Julius: M 88; 101a; 144a
Calkoen, P. Wzn: 35; 86n
Calkoen, W.J.: 210a
Callenbach, C.C.: XV; XIXn; XXI; XXXVIIn; 279; 281; 283vv
Camee; 228a
Campbell: zie Kumpel
Cannegieter, H.: 271
Capadose: VIIIv; XV; XXI; XLVIn; 244n; 281v; 284; 307
Capelle, P. v.d.: 272
Capellen, J.D. v.d.: XXVIII
Capellen tot den Poll, J.D. v.d.: 131a; 208a; 218a
Carbasius: VIIIv; XVIII; 285
Carbrijn, Maria Geertr.: 185a; 190a; 195a
Caroline Mathilde, Koningin: 247a
Carp, fam.: XXXII
Carracci: 37en
Carravaggio, Polidoro de: 37en

Carull, Balth.: 245; M 190
Catechismus: 113a; 175a; EH 17v
Cats: DW 417; 95n; M 81; 105; 131a; 276
Catullus: M 84, 100a; 101a; 117n
Changuion, F.C.: EH 153; 274
Charade: zie: Rebus
Charbon, Pieter E., 185a
Charlois: 272
Charvillac, G.A.N. de: 273
Chastelein, C.P.: 69; 189a; 216
Chatelain, J.H.: EH 153
Cherix, Clement: 275
Cherix, Pierre David: 275
Chloë: XXXIX; LI; 291
Chomel en De Chalmot: 42a; 137a
Christiaan VII: 247a
Cicero: P 191, 77a; 83; K 93
Cinthia: LI; 20va; 104; 124v; 131a; 149a; 169a; 206a; 267n
Clauberg: 139a
Cleef, Isaäc van: M 134, 210a; M 135
Clement, S: K 83, 130a
Clercq, G. de: 280
Clercq, I. de, Hzn: M 172, 230a; M 181, 240a

Clercq, W. de: XVI-XXIII; XXIXvv; LV; 278-285
‘Dagboek’ van -: XVIII-XXIII; 278-281

Cocq, C. v.d.: 275
Cohen en Van IJzeren: 255a
Colenbrander, H.: 187n; 225a
Coli, Araria: 274
Collizzi, Giovanni: 20a
Cooke, Willem: 273
Coops, Pieter: 89v
Coornhert: 81n
Corneille: 12n; K 59, 77a Cid, Le: 12en
Corpus Juris: DW 413v; K 81; M 172
Correggio, Ant.: 37
Costa, Isaäc da: VI en verder passim in de Inleiding; vooral XVII-XXI en XLII-LV. Voorts: 20a; 130a; 143a; 198a; 222a; 224a; 227a; 242a; 247ea; 248a; 256a; 278-286; 288; 291vv; 295-299; 301; 304vv
Kompleete Dichtwerken van Bilderdijk: XLIII; XLV; XLVIIIn; LV
Mensch en Dichter: XLIIvv; LV; 288; 295vv; 305v

Coster, Hermannus: 19a
Couranten:
Amsterd. Courant, Nieuwe: 153v, 229a
Brielsche Courant: 165n
's-Gravenhaagsche Courant: 229a; 268
's-Gravenzandsche Courant: 165n
Leyden, Gazette de: 216a; 269
Leydsche Courant: 10n; 218; 219a
Nederl. Courant van Nieuweramstel: 268v
Profeetische Courant: 157n
Rotterdamsche Courant: 151a
Vaderlandsche Courant: 157n; 208a; 213a; 275
Zutphensche Courant: 167

Covens: 229a
Cronegk, J.F. von: 214a
Crooke, William: 270
Curtius, M.C.: M 17, 52a
Cuypers, Henr.: EH 13c, 194a

D

Dacier: K 61, 43a; M 17, 52a
Dactylische verzen: 56

David, J.B.: 296; 306
David (knecht): EH 167, 252a
Davus: 3
Deïsten: 46a
Deken, Agatha: 186a; 210a
Delft: zie: Verbrugge, J.Ph.
Democraten: M 234v
Denemarken: 247v
Desprez: XIIIn
Deventer: XLIXen; 256
Deventer, Joh. David: 274
Dicht- en Toneelkundige Bibliotheek, Nederduitsche: 69n; 76a; K 65; M 89, 102a; 166n
Diepenbrugge, C.H. van: EH 153
Digesten: 130a
Dijk, J. ten: 270
Dijserinck, J.: 256
Dirks, J.: 307
Dobbrauski, Ferd.: X; XXVIII; 17n; 21a; M 21, 63a; M 78, 92a; 97a; M 32; M 36v; M 90; M 116; K 78v; K 90, 134a; M 119, 135a
Does, J.C. v.d.: 213a
Does van Noordwijk, W. v.d.: 189a
Domenichino: 37en
Don Quichot: DW 420
Doodëeter: M 177
Dool, P. Czn: 271
Doop, instelling vanden: M 184vv
Doopsgezind: XVIn; 18a; 28n; 33n; 41; 63a; 72n; 101n; 218n; 255n; 306
Doorn, van: 300
Doornik, J.G.: 230a; M 189, 245a
Doorninck, van: 154n, 212a
Dorper, E.M.: 205a
Douza: P 205
Drabbe, A: 126; K 80, 128a
Drecht, J. van: 99a
Drieëenheid: M 184vv, 242a; 280
Driezinnetje, Vrouw: 19a; DW 417, 42a
Ducis: 208a
Duël: M 116, 124a; K 94; 149a; 169a; 219a
Duitse letterkunde: 55v; P 203; P 207; M 135
Duitse prent- en schilderkunst: 30; 37v; P 221
Dull, Andries: 42a
Dull, Tante: 19a; 42a
Dusch, J.J.: 255a
Duyzenddaalders, Debora (Tante Van Soest): EH 156, 232a; EH 158vv
Duyzenddaalders, Maria: 40n
Duyzenddaalders, Sibilla: DW 401, 19a; 21a; 39v; DW 405; 122n; 230va
Duyzenddaalders, Willem: 21a; 40n; 234a

E

Eck, J.W., baron van: 96n
Economisch-Historisch Archief: XXVII
Eekhout, B.: XXV; 140
Eekhout, E.J.: K 83, 129a; 142
Eerzucht (van Feith): K 82; K 98
Eewijk, Johanna v.: 275
Effen, Just. van: P 204
Egmont, Lamoraal van: M 229
Eikelenberg, Simon: 72n
Elegie: 12n; 98a; M 159
Elius (van Grail), geslacht van: M 145vv; M 167
Ellebrieven: DW 421, 21a; 41; 42a
Ellipsis: 6
Elter, Samuël: XXXII; 176a; 204a; 206a; EH 150v; 211a; EH 158vv; 235v; 237v; 243; 252a; 276
Elter-Woesthoven, M.P.: zie Woesthoven
Elwe en Langeveld: 173a; M 131, 178a; 207a
Elyseesche velden: DW 418, 42a; M 84, 100a
Emeis: XII; 298vv
Enden, Paulus v.d.: 273
Engelen, Corn. van: 77n; 101n; 116n; 149a
Engelse letterkunde: P 203; P 207; P 223
Engelse schilderkunst: P 221
Engelstoft og Dahl: 247a
Enone: 2n; 8v
Enschedé, J.W.: Vn; XLVIIIn; LVn
Epicurismus: M 187, 242a
Episode: M 44; 26; K 57vv, 43a; 54vv; M 39vv; K 70vv, 113a; 119
    fabel (in het episode): K 62; K 72

Erberveld: 273v
Erkelens, Dirk: 97a; 149a; 226a
Erotiques: LVn; 20va; 63a; 103vn; K 84; M 143; M 159, 228a; 244a; 252a; 262v; 286
Ersch, J.S. und Gruber, J.G.: 140a
Esselens, Jacob: 88; 90
Ett, Henri A.: VIIIn
Etymologie: zie: Afleiding
Etymologische badinage: 195vv
Eulogeet (geprezene): 205a
Euripides: K 61; K 63; P 209; M 68, 77a
Exter: EH 50, 168va; EH 98, 183a
Ezopus: 71; M 79, 93a

F

Faber, G. St.: 287; 301
Faber, Katharina: 275
Fagel, François: 86n; 87
Fagel, Hendrik: 87n
Fagel, Robert: 88n
Familiewapen - De Bie: 20a
Familiewapens - Bilderdijk: 20a
Faulmann, K: 239n
Febus: 5
Fedra: 2n; 5v; 8; M 63
Feitama, Sybr.: 82a: 234
Feith, P.: K 83, 129a
Feith, P.R.: XXXVIII; 91n; 140
Feith, P.R. (kleinz. van voorg.): XXV
Feith, Rhijnvis: VI; Xv; XIII; XVII; XXIVv; XXXVIIIv K 57vv, 43a; P 179vv, 52vva; 67n; M 23vv, 70va; 77a; K 64vv, 81vva; 91n; M 72, 92a; M 26v; M 28vv, 97a; M 30vv, 97va; M 33vv, 98a; 102v; 104n; 106v; 108vn; K 67vv, 109vva; K 69v, 111va; M 37vv, 112a; K 70vv, 113a; 119; K 74vv, 120va; 123; K 76vv, 126vva; K 89vv, 134a; K 91, 135a; 139va; 140vv; M 220; K 95vv, 159va; K 97vv, 207vva; 229a; 267n; 287
Werken van Feith:
Aanspraak van Keizer Karel V (Prijsvers): K 74, 120a; K 84; K 87; K 89; 140n
Alrik en Aspasia: 229a
Heil van den Vrede, Het (Prijsvers): 120a
Julia: M 220
Menschlievendheid, De (Prijsvers): M 31; M 33v; 120a; 126a
Ode aan God: M 25v; 70a; K 65, 82a; 83v; 97a; 120a
Ode op de Onsterfelijkheid: 111a; 140n
Thirsa: K 95, 159a
Unie v. Utrecht (Lierzang): K 75, 120a

Verhandeling over het Heldendicht: 110n; M 38, 112a; K 70, 113a; K 75; K 82; 134a

Feith, Rhijnvis (kleinzoon): XXV, XXXVIII
Feith, Rhijnvis (achter-achterkleinzoon): XXV, 257
Feith, geb. Groeneveld, O.: zie: Groeneveld
Fénélon: 42a
Figuurraadsel: zie: Rebus
Filips II: 141
Filoxenus: P 204
Flament: XII; XIIIn
Fleming: 18a
Flora: DW 413, 138a
Floris V: 144a; M 168
Fokke, Arend, Sz.: M 4, 41a; 43a; M 17v
Fontaine, La: M 26, 71n
Fontein, P.: M 3, 41a; M 9v, 52a; M 13vv; 54; M 20; 76a; K 66
Fonteyn, Thomas: 270, 273
Formey, J.H.S.: 255a
Förstermann: 161a
Fortman, J.: 139a
Francius, P.: 14n; P 205
François, D.: XXII; 281 v; 285n
Francq van Berkhey, J. le: XIV; XXVIII; XXXIIIv; LIII; 18a; 52a; 76; 100a; 139va; 159a; 165n; 186a; 189a; 209v; 211a; 212vv; 216vv; 240a. Zie ook: Bikker, J.W.
Batavische Menschelijkheid: 186a; 189a; 213a; 216a
Lof der Dankbaarheid: 18a

Franeker: 134a; 140a; 244a; 264
Franse dichtstukjes van B.: M 61; 77a; M 70v, 78a; M 74v; 231a
Franse prent- en schilderkunst: 31; 37v; P 221
Franse taal- en letterkunde: 4v; M 4; K 58v; P 203; P 207; P 222v; 118; M 110
Frans Treurspel: 24; K 58v; K 63v; 74; M 63; M 67
Fraser, H.: 263n
Fraula, Th.F.J. le Comte de: M 101, 138a
Frederik de Grote: M 97n; 127a
Frederik Wilhelm II en III: 299
Frederiks, J.G.: 153a; 160a; 219a; 232a
Fremery, B.: M 143, 222a
Offeranden aan Apollo: M 143, 222a

Freyss: 283; 285
Frisi, Paolo: 139a
Fruin, R.: XLVIIIn; LIV; LVn 220a
Fruytier, Krist. Joan: 185a
Fuchs: 192a

G

Gabalus: M 182, 241va
Galante Dichtluimen: 63a
Galathea: 20a
Galen, C. van: EH 153
Gataker, Th: M 107, 140a
Gazette de Leyden: zie Couranten
Gebauer: 139n
Gecommitteerde Raden v.d. St. v. Holl. en W. Friesl.: XIIIn XXVII; 90v
Gedenkstukken Alg. Gesch. van Ndl.: 145n
Geer, B.J.L. de, van Jutfaas: XXXVI
Gelderen, Henr. J. v.: 285 n
Gemeenschap met de gezaligden 175a
Genealogie: 223aa
Genie: 56; P 179vv
Gennep, A. van, Jr: EH 153
Genootschappen voor dichtkunst, letterkunde of wetenschappen:
aankwekeling dichtgen.: K 75; M 115; 244a
Dulces ante omnia Musae: 100a
Fries Genootschap: XXXI
Hist. Genootschap: XXXVI
Kunst wordt door arbeid verkreegen, te Leiden: XXXV; 10en; 15; 17en; 19vva; 22en; 41a; 63a; 65aen; 69; 75n; M 50; M 26; 97a; M 36; 111va; 114v; 120a; 123; M 96; M 117vv; 136v; 139va; 142n; 149a; 226a; M 238; 263n
Handelingen: passim
Mengelingen: 19a
Mengelzangen: 136; 263n
Tael- en Dichtlievende Oefeningen: passim; zie vooral 276v

Kunstliefde spaart geen vlijt, te 's-Gravenhage: 11n; 13n; 19a; 63a; 65aen; 76n; 93a; 95n; 97a; 107n; 108v; 111a; M 39; 115; K 75v, 120a; 129a; 136a; 140n; M 222, 231a; 244a
Mengelstoffen, Proeven van: 21a; 277
Prijsvers Lof der Dankbaarheid: M 45, 18a

Minima Crescunt: 97a
Natuur begaaft, oefening beschaaft, te Amsterdam: 75v; M 76, 109n
Nil Volentibus Arduum: 82a; 131a
Proficit et Delectat: 230a
Studium Scientiarum Genetrix, te Rotterdam: XXIV; XXVI; 19a; 63a; M 31, 97a; M 35v; 111a; 120a; K 76vv, 126a; K 78, 127a; M 96v; 127; 148; 222a
Dichtöeffeningen: 97a; 98aa; 127a

Teyler's Genootschap: 116n
Veniam pro Laude: K 96, 159a
Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen: 41a; 208a

Gent: XLVIvn; 264n
Geologie: 301
George, Louis: 272
Gereformeerd: XVII, 63a; 93a; 100n; 139a; 175a; 230a
Gerretson, C.: 285
Geschiedenis Nederd. Poëzie: 94n
Geslachtsregisters: 20a; 72n; 298
Gevaerts: 221a
Gevers, Paulus: 148n; 270v; 275
Geyl, P.: 162a
Geysbeek, Witsen: 62a; 75n; 100a; 151a; 222a; 229a; 245a
Ghirlandaio, Dom.: 37
Ghisius, Hendr.: 274
Gids, De: 219vn; 289; 294
Giessendam: 272
Gijsbrecht van Aemstel: 19a; P 212
Gijselaar, de: 165n; 192a; 221a
Giorgione: 37
Givet: 227a
Glasz, P.J.: 78n
Gleim: M 153, 224a
Glinderman, E.L.: XXII; 263vn
Godaeus: 44a
Godsdienst: 49vv
Goens, Rijklof van: 196n
Goens, Rijklof Michaël, van: XIV; XXVIII; XXXIII; 54vv; 131a; 139a; 152v; 159; 165vn; 169n; 177a; 195vv; 200a; 212a; 216a; 242a; 248a; 269v
Brieven van Van Goens: 197n
De Literator R.M. van Goens en zijn kring, door Dr J. Wille: 17n, en passim

Goethe: K 67, 109a; M 37, 242a; 297
Gomperts, Phil. Beer: 272
Goor den Oosterlingh, J.A. van: 82a
Gorter, S.: XXX; 294; 306
Goslinga, A.: XII; XXXVIIIn
Gosse, P.F.: M 193, 254a
Gothiesch (gotisch): 83; 133a; 161a; 228a
Gotthisch: P 222; 89
Gouda: EH 8, 187a
Goyen, Jan Josefsz, v.: 88; 90
Graaf, A. de: XVIIn
Graafland: 273
Grammatica: K 81, 129a; K 89; M 122

Grebe, J.W.: 88
Greevers, J.: 270v
Greven: 82a
Grieken: 95n; zie ook Ouden, en Toneel der Ouden
Grimm, J.: XI, XXXVII; 284v; 287; 299
Griselda van Saluzzo: M 149, 223a
Groebe, D.: 281; 285n
Groen van Prinsterer, G.: XXVIIIn; LVn; 282
Groeneveld, Christ.: 110n; K 83, 129a; K 86, 130va
Groeneveld, Ockje (Mevrouw Feith): M 29; M 33, 129a; 131a
Groningen (van?): EH 166, 252a
Groot, Hugo de: M 168
Grotius: P 205
Grotius, Janus: 82a
Guarini: P 210
Gunning, J.H., Wzn: 230a

H

Haan, Ma. Ha. de: 151a; 234a
Haar, B. ter: 307
Haas, Michiel de: 270; 276
Hadel, Luit. v.: 251
Haestert, I. van: K 75, 120va
Haghe, Die(Jaarbb.): 152n; 192a; 233a; 298
Hahn, J.D.: K 89, 134a
Halbertsma: IXn; XXI; XLIn; 159a
Halen, Arn. van: 82a
Halewijn, F.: 104n; 126a
Hall, M.C. van: 228a; 289; 303
Haller, von: 175a
Hamel, A.G. van: 113a

Hamlet: M 68, 77a; 97a
Handschriften, oude: 144a; 298
Hanswijk, van: EH 144, 222a; EH 194
Hardenbroek, Gedenkschriften: 187n
Haren, C.W. v.: K 96; 159a; 207a
Haren, O.Z. van: 111n; 159a; 195vn; 207a
Haren, Willem van: 131a
Harmodius Friso Posthumus: 153a
Harrebomée: 113a
Harris, J.: XXXV
Hartsinck, Mevr. Wed., geb. Hasselaar: 92a
Hasselt v.: P 212n
Hattum, Ma. A. v.: 145n
Haverkorn de Jonge, W.: M 60, 77a
Robert de Vries: M 60, 77a

Hazerswoude: 272
Hebreeuws: 56; 84; M 166; M 244, 253a; 254a
Heerenboekjes: 153a; 157vn; 192a; 194a; 253va
Hees, F. van: EH 153
Heiden van Reinestein: 167n
Heile: M 145vv; M 167
Heim, J. v.d.: 153a
Hein, Piet: M 168
Heinsius, D.: P 205; 103; K 72, 113a
Heldendicht: M 7; K 58; K 60v; K 63; 52a; P 208; 94n, M 40; K 71v; 119; K 92
Helena van Constantinopelen: M 149, 223a
Heliogabalus: 241a
Hellenbroeck, Adr.: 113a
Hellinga, W. Gs.: 132
Helmers, J.F.: 230a; M 177n; 234a; M 183, 242a
Socrates: M 177

Hemsterhuis, Franc.: 68n; 87n
Hemsterhuis Tib.: 139a
Henning, gebr. Godfr. en Christ.: 34v; 37n; 88n; 90
Herberts, Thomas: 274
Herder: 242a
Heremans, J.F.J.: 306
Hermes, H.D.: 287; 299
Hernhutters: 34n
Herodotus: M 46; M 236
Hess, J.D.: XXXII; XXXV; 165n; 201va; 220v; 226
Heukelom, Jan van: 265n
Heun, Jac. van: 211c
Heusden, geslacht: M 147

Heusden, A. van: 157; 268
Heusden, Mevr. van: 291; 304
Heykens, B.: XX; 279; 283; 285
Heyligert, C.: M 117, 135a; 151a; 216; 219a
Hilberts, B.: 274
Hilman, Joh.: 125a
Hinlopen, Nic.: XXXV
Hippolitus: 9
Historia: 185; 189vv; 202v; 213a
Historisch Genootschap, zie Genootschap
Hoefer, F.A.: XXXII
Hoefft, J.H.: XXIV
Hoek, Helena: 134a; 267n
Hoek, Stoffel: 267n
't Hoen, P.: 45a; 150a
Hof van Holland: 147; 236; 246a; 268; 270vv
Hoffham, O.C.F.: 62a; M 149, 223a; M 192, 245a
Hofman Peerlkamp, P.: 17n; 54n; 194a
Hofmann von Fallersleben: XV; 287
Hofstede, P.: 183a
Hogendorp, G.K. van: 165n
Hogerzeil (B. -): XXXII; 298
Hollandsche Maatsch. v. fr. K. en W.: XXIIn; XLVII; 295
Hollandse taal: 55; P 214vv; 61; M 110
Hollebeek, A.: 166n
Holtus: 131a
Homerus: 9; K 61; M 16; 58v; P 222; M 60; 118; EH 29; M 225vv; M 235v
Ilias: 15n; K 61; M 39; M 173, 230a; M 225; M 227; M 235vv
Odyssee: K 27vv

Homoet, Petr. Jac.: 275
Honkoop, gebr. A. en J.H.: M 56, 65a; 128a; 136a; M 243
Honoré, S.F. L': 273
Hoofd, J. 't, Jz.: 218; 219a
Hooft, P. Cornsz.: 43a; P 211; P 206; M 25; M 64n; 133a; M 164; M 233; 234a
Hoogendorp, J.: EH 153
Hoogeveen, Corn. van, Jr: M 48, 19a; 20a; 63a; 94n; 97a; M 33v; 120a; K 76; 124a; K 84n; K 87, 131a; 132a; 143a; 159a; M 126; M 128v; M 131; K 98; M 141, 220a
Hoogstraten, David: M 164, 227a
Hoogstraten, J. v.: 270
Hoogvliet, A.: P 211v; 57a; 118
Hoogwerff, I.B.: 273
Hoorn, A.A. en Ma. Ma.: 302
Hoorne, Phil. van: M 229
Hopfersack: 283; 285
Hoppestein, A.: 151
Horatius: 10n; 52a; 66; 102a; 112a; 117v; 140a; 230va; 233a; 245a; 255a; 277v
Horiville, Elis. Mich.: 272

Horst, A.G. v.d.: 77a; 256
Houbraken, Arnold: 32en; 65a
Houbraken, Jac.: M 54, 65a; 67; 82a; M 79; 95; 96n; M 90
Hout, Geertr. in 't - (wed. Carbrijn): 185a; 190a; 195a
Houttuyn, gebr. J. en A.: 28n; 90
Höveker: XVI
Hovy, J.: 201
Höweler, H.A.: XXXIV; passim i.v.m. Haags Dichtgenootschap; 52a; 147vn; 186
Huart, P.: K 83, 129a
Hubert, Ant. de: 133a
Huet, C. Busken: LIV; 160a; 163a; 199a; 305v
Huffel, N.G. van: 28vn; 31n; 39n; 89vn
Huisarchief, Kon.: Zie Kon. Huisarch.
Huwelijksformulier (geref.): 175a
Huydecoper, Balth.: P 209; 56 en; 77a; 82a; 95n; M 110, 133a
Huygens, Const.: 76a; 132a; 302
Huysom, Jan v.: 89v.

I

IJzerdraat: 303
Imbyze van Batenburg, Ma. Ca.: 223a
Immerzeel, C.: XLIX; LIII; 289; 302v
Immerzeel, J.: XVIv; XLIXn; 98a; 268; 286; 298; 301v
Inf. c. acc.: M 241, 252a
Iperen, Jos. v.: 100a
Italiaanse teken- en schilderkunst 37; P 220v
Izaäk, Mozes: 274

J

Jabach: 38n
Jager, A. de: XIII en passim in Inl.; 10n; 39n; 67n; 83n; 107n; 121, 122n; 130a; 132a; 195; 197; 198n; 221a; 223a; 229a; 243va; 254a; 285; 287vv; 293-307
Jager, H. de: XIII; XXVI v; 164a; 166n; 244a; 254a; 276; 298
Verzameling-de Jager,: XIII; XXIII; XXXIv; 98a; 155n; 263n; 285n

Janet, Abt: M 152, 224a
Janszen, Corn. M.: 249a
Jehovah, Jaö: 253a
Jephtah: DW 410, 137a
Jeune, A. le: 276
Jeune, Jacq. 1e: 185a

Jeune, J.E. 1e: 132a; 185a; 202a
Jong, Aart de: 272
Jong, K.H.E. de: 256n
Jong, M. de, Hzn: 131a
Jonge, J.C. de: 233a
Jongh, Arnoud de: 82a
Jónsson, F.: 224a
Jozef II: 187n; 192a
Judas: 202c
Julio: 37
Juno: M 81; M 38

K

Kaapkolonie: 179a
Kabinet der Teken- of Schilderkunst (Algemeen): 32v; 36vv; 90
Kabinet van Vogelen: 29vv; 35; 86
Kaimes, Lord: 59
Kalff, G.: Vv; 17; 93a; 121a; 129va; 142n; 159va; 257a
Kallimachus: 278
Kampen: 39n; 139a; 144a; 157n; 167; 211; 219n
Kampen, N.G. v.: 302
Kant: 242a
Karel V: M 148; M 168
Karel Martel: M 145
Kasteel, J. v.: P 210n
Kasteleyn, P.J.: 75v
Kate, Lamb. ten: M 110, 133a; M 153, 224a
Keerwolf, proc.: 216a
Keessel, Dion. G. v.d.: K 81, 129a
Kemp, F.A. v.d.: 131a; 218
Kersteman, Franc. Lievens: 216a
Ketel, Amb. de: 272
Ketwich, Van, Verschuur: XXXIV; 11
Kiliaen: M 112, 133a
Kimbrisch: M 111, 133a; M 153
Kinker, J.: XXIII; XXVII; M 167, 228a; 229a; 231a; M 157; 244a; 246a; 258en; 306
Minderjarige Zangster, Mijne: M 167, 228a

Kinsbergen, J.H. v.: 301
Kisker, Geertruy: 274
Kittel: 253a
Klaas en Comp.: 273
Kleanthes: M 198, 255a
Kleef, geslacht: M 146; M 148
Klein, H.H.: 301
Kleine Dichterlijke Handschriften: XIV; 1n; 62a; M 143, 222a; M 159, 226a; M 164n; M 171; M 173; M 178; 239n; 241a; M 183, 242a; 244vaa; 249a; 254va; 277v
Klinkert, Bastiaan: XXIII; XXXIIv; XLIV; XLVIIIn; 63a; 125a; 220; 221va; 226; 231a; 241a; 253a; 263n; 285; 287; 290; 298; 300; 302
Klippink, Wed.: 1n; 124n; K 84n; K 85; 130a; 220a; 237a; 267n
Klompenhouwer, P.: 276
Kloos, W.: 65a
Klopstock, F.G.: 56n; 59; P 213; K 67, 109a; 110a; K 69; M 37; K 84vv; 134a; 175a; 247va
Messiade: K 68v, 110a; M 38; 129va

Kluit, A.: XXXVI; 144a; M 164, 227a; 265
Kluit, M. Elis: XVIIn; XIXn; 278
Kluyver, A.: 151a; 155n; 172a; 179a; 223a; 231a; 254a
Knies, I.: 221; 226
Knuttel: zie: Pamfletcatalogus
Koenen, H.J.: XVIIn, XXI, XXV, XXXIIIn, XXXVIIIn; XLIIn; XLIVn; 279; 282; 301; 303v
Koerte, geb. v. Dalen: 256
Kok, A.S.: Vn; XXXIIIvn
Kolijnsplaat: 274
Kollewijn, R.A.: XVIIn; XLn; LIen; LIII; 2n; 19a; 72a; 91a; 95n; 98a; 103vn; 125a; 149a; 160vaa; 175a; 185a; 204a; 210a; 213a; 223a; 231va; 244aa; 252a; 263a; 300; 302
Koninck, Phil, de: 89n
Kon. Akademie: XIXn; XXIIIn XXXIII; 63; 99a; 111n; 125a; 211a; 213a; 222a; 229a; 231a; 248a; 269; 275; 290; 302
Kon. Bibliotheek: XXIX; XXXIII; 20a; 139m; 222a; 257; 275
Kon. Huisarchief: XXXIII; 149v; 153a; 157n; 166vn; 201a; 215va; 218a; 269; 275
Kon. Instituut: XIen; 198n; 279; 281; 285; 287; 299
Konijn, G.C.H.: 274
Konst- en Letterbode: 151a; 231a; 233a; 282; 285; 288v
Koophandel: P 214vv; M 53; 280
Koosen, Hendrik: 270; 273
Kooten, Th. v.: XXXVII; 139a; 280
Koppert, Jan: 273
Kosmann, F.: 131a; 136a
Kosmopoliet, De: P 217, 62a

Kramm, Chr.: 99a
Kreet, H.A.: 272
Krijgskunst: 73n
Krijgsmansstand: M 94v; 46n
Kroe, A. van der: XIV; XXIV; XXVI; 23en; M 94; 44; 70n
Kromhout, Corn.: 273
Kromwel: 141
Kruseman, A.C.: V; XVIn; XLIII; XLV; LVn; 289; 301
Kruyff, J. de, Sr: 114n
Kruyff, J. de, Jr: 82a; 114; K 80, 185a
Kumpel, J.W.: XXX; XL; LVn 91n; 104n; 124va; M 105, 139va; 144a; M 220, 151a; 157n; 162a; 165n; 167; 169a; 181a; 183a; 186a; 211ca; 212a; 218; 219a; 233a; M 237, 240a; 246a
Cardiophonia: 140a; 211a
Curriculum Vitae: 157n; 167n; 169a; 211a; 219a; 240a; 246a
Recueil van stukken: M 237, 240a

Kunstgenootschap, [z.g.] Overijsselsch: 31
Kunstgrepen: M 44v
Kürschner: 255a
Kuylenburg, Van: 231a

L

Lange, 282
Lange, L. de: 271
Langendijk, Pieter: 42a
Lankhout, M., de Lannoy: XXVI
Lannoy, De (Oom van Jul. Corn.) M 51, 65a; 135a
Lannoy, C.W. de (Vader van Jul. Corn.): K 91vv, 135va
Lannoy, Jul. Corn. de: Xv; XIIv; XXIVvv; XXXVIII; 12n; 13; 18; 22; M 7;63a; M 50; 63v; 66vv; M 56vv; 73v; M 59vv; 74vv; 77v; K 64v, 82a; 91n; M 71vv; 92v; M 27; 93vv; M 36; M 80vv; 99a; M 86vv, 101a; 108n; 113vv; 122v; K 78v; 134a; K 91, 135a; 137n; 140n; EH 29, 160a; EH 31, 161a; M 152; 287; 301. Zie ook: Portretten
Werken van De Lannoy:
Aan mijn Geest: M 52, 65a
Aristus, Aan -: 96n; 128a
Avitus, Aan -: 69; M 70, 77a; 94; M 36, 98a
Belegering van Haarlem: 13; M 46; 65a; 77a
Dichtk. Werken: M 50; 65an; 67n; 69; 78; 93a; 136a
Gastmaal: M 52v, 65a
Invloed der Dichtk. op den Godsdienst: M 51, 65a
Leo de Groote: M 69, 77a
Liefde tot het Vaderland: 66; 102a
Lierzang Doggersbank: M 92, 128a
Lofzang der Leydsche Helden: M 52, 65a; 102a

Nagelaten Dichtwerken: XXVI; 65a; 65vvn; 69n; 77v; 82a; M 72n; 94n; 96n; 99a; 135va; 160a
Vaarwel van Regulus: M 52, 65a

Lanterne Magique: 212a
Laplandsch: 228a
Larrey, P.J. de: XXXIII; 150a; 166vn; 169a; 172a; 215va; 218a; 269v
Latijnse nagelaten papieren van B.: 287; 300
Laurentius, Debora: 234a
Laurentius, Jac.: 80; 81n; 234a
Lavater, J.C.: M 82, 99a; 175a; 242a
Leeflang, A.W.: XXXIV; 91n; 263n
Leerstoel vaderl. taal en welsprekendheid: 17n
Leeskabinet: XXXV; 10; 15; 16n; 19a; 39n; 107n; 223a; 254a
Leeuw, De: 131 va
Leeuwen, Jan v.: 273
Leeuwen, Jasper van: 274
Leibnitz: 129a; 139a
Leiderdorp: 184a; EH 105, 189a; 216a
Leidse familie van B.: EH 52, 170a; EH 163, 239a
Leidse Hogeschool: 17n
Leimuiden: XXXV; 227a
Leipzig: 248a
Lelyveld, F. v.: XXXIV; XXXVII; 54n; 133a; 145n; 146
Lennep, Van, en Ter Gouw: 42a
Leonardo da Vinci: 37
Lessing: M 4, 41a; M 63, 77a
Letteroefeningen, Vaderlandsche: zie: Vaderl. L.
Lettinga, J.P., 253a
Leuter, Pieter: M 48, 18va; 42a; 63a; 93n; 97a; M 35
Leuvenig, Marg. van: 214n; 224a
Levensbode, De: zie Van Vloten
Levesque de Pomilly: 225a
Levi, Marcus: EH 163, 239a; 272
Leyden, Van: 274
Lierdicht: 117; M 98; K 83, 129a; K 92, 149a; M 160, 226a
Lierdichteren (oude): M 47
Lijn, Corn. Jac. v.d.: 64
Limburg, T. van: XXVIIv; 82a; 107vv; 115; K 75; K 78; 127; 128a; 134a; K 92, 136a; 137n; 139a; 151v
Linden, Dirk, v.d.: XIIIn; EH 166v, 252a; 272vv
Linden, J. v.d.: XXXI; 213a; 228a; 250n; 252a; 271vv
Lint, J.C. de: 214n
Lintum, C.E. te: XVIIn; 181a
Lisidor: XXXIX; LI
Lodbrog, Regner (Lodbrók, Ragnarr): 224a
Lodder, Hendr.: 274
Lodewijk Napoleon: XIv; XXXVII; 287
Logische interpretatie: 143a

Lohrs, Wed.: 153r
Longinus: 14n; M 46, 18a; P 182, 61a; P 208; M 64n
Loosduinen: 273
Loosjes, A., Pzn: XXIII; XXIXvv; XXXVIII; 108n; M 217vv, 150va; M 221vv, 231a; M 224vv, 233va; M 236vv, 240a
Watergeuzen, De: 233va; M 237

Loosjes, C., Azn: 150va
Loosjes, P.: 150va
Loosjes, Th.P.: XXXI
Loosjes, V.: XXX
Loots, C.: 230a; 242a
Loubas, Joh.: 272
Lublink de Jonge, Joh.: 249a

Luc, A. de: XI; 287; 301
Lucas, Gotfried: 274
Lucilius: XXXVII
Lugt, F.: 35n; 38n; 88n
Lumey: M 231
Lunink, H.W.: 164a; 176a; 182a; 184a; 276
Lunink-Woesthoven, Rebecca: 164a; 172a; EH 68, 176a; 184a; 276
Lussingh, H.: 97a
Luthers: 114a; 124a; 139a; 230a
Lutkeman: M 135, 214a
Luyken, Jan: 118
Luzac, Anne: XIV; XXXIXv; LI; 125a; 159a; 170va; 184a; EH 5vv, 185-195; 198a; 202v; 206a; 306
Luzac, Anna Hilleg.: 265n
Luzac, A.M.D.: 185n, 186a, 187vn
Luzac, Elias Joël: 186a
Luzac, Elie: XL; 132a; 139va; 144a; 170va; 175a; 183a; 185va; 187; 189va; EH 7; 191va; 194va; 216a; 265. Zie ook: Vaderl. Staatsbesch.
Luzac, Etienne: 134a; 186a; 264v
Luzac, Isaäc Elias: 185a
Luzac, Joan: 185a
Luzac, Lod. Casp.: XXIV; 265n
Luzac, Marta Jacoba: 114n

M

Maas, Anna: 274
Maassens: 273
Maassluis: 273
Maastricht: 250v
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: VI; XIIv; XXIV; XXVIII; XXXIV; XLVIII; 20a; 41a; 54a; 75n; 100; M 90; K 75, 120a; 144vv; 207a; 290; 298vv
Levensberichten: XIn; XIIIn; XVn; 302; 307
Handelingen en Meded.: XI; 129a; 298
Werken: VIn, 100vn

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen: 151a
Maatschappij, Vaderlandsche: zie Vaderl. Mij
Mably, Gabr. B. de: K 99, 208a
Macquet, J.: M 159, 225a
Manilius: 256a
Mannetje, Jan 't: 270
Marck, J. van der: 35n; 189a; 190a
Marcus, Pieter: 189a

Margadant, S.W.F.: VI; LIn; 166n; 201a; 220a; 223a; 232a; 241a; 270v; 276; 298
Marmontel, J.F.: 58n; P 188; M 62n; M 69; 117
Maronier, H.: XLVI
Martialis: 278
Martijn, James: 273
Martijn, P.: 274
Massuet, Maria: 185a
Massuet, Pierre: 185a
Maupertius: P 188
Mausolos: 18a
Maximes (spreuken): M 136, 214a
Mazel, J.Z.: 303
Medicijnen: 301
Meerman, J.: 290
Mees, G., Az.: 256
Mees-Verwey, M.: 303
Meetkunde, (mathematica): 73; 301
Meleager: 261n
Melitte, Madem.: 20va; 92a; 124a; 261
Mémoires de l'Académie de Bruxelles: M 101, 138a
Ménagiana: 12n
Mendelssohn, Mozes: 54v; 56n; P 183; P 188; 62a
Verhandeling over het verhevene en naïve: 54

Menjolet: 276
Mensvergoding: 175a; 180a
Mercurius, Heer: XXXVv
Mercurius (maandblad): 23n; 25n
Merken, Lucr. Wilh. van: M 3; 41a; M 15, 52a; M 24; 118en; K 80, 128a; M 168, 228a; 230a
Germanicus: M 15, 52a

Messchert, Willem: VI en verder passim. Zie vooral XVI-XXIII en LV, en 278-285; 287
Brieven van Mr. Willem Bilderdijk: passim. Zie vooral XVI-XXIII; 278-285; 297 Gouden Bruiloft, De: XVII

Meulen, R. v.d.: 241a
Meulen, R.C. v.d.: EH 168, 254a; 274
Meulman, Isaäc: 263n
Meurs, A.G. v.: XXXIII; K 81, 129a; 143; K 94, 144a; 153a
Meurs, Barth. Jac. v. XXXIV; 146v
Mey, De: 169a
Meyer, Chr. P.: 134a
Meyer, Fred. G.: 45a; 47a
Meyer, P.: 1n
Meyners, D.V.: EH 153
Michaëlis, G.J.: XLVIn

Michel Angelo: 37
Middelnederlands: 133a; 300
Mierre, A.M. le: P 184, 61a
Mikker, Nic. de: 199n
Mikker, W.P. Turnbull de: XL; 160va; 164aa; 165; 166en; 167a; 169; 171a; EH 63, 174a; EH 84n; 181a; 199a; 200vva; 205a; 216; 221a; 232a; 276
Mengelpoëzije: 164a; 166va; 201a; 205a

Milton: 59, P 208, P 213; P 216; K 67; M 38; 208a
Minos: 2n; 6
Minturno: 117
Mirbel: XII
Molkenboer, B.H.: 77a
Moltzer, H.E.: 296; 306
Monarchie: 247a; 248
Moore, G.F.: 253a
Moschus: M 35, 98a; 105
Mossel, Kaat: 148n; 177a; 181a; 213va; 264; 267
Moubach, A.: 228a
Mourand: 201a; 221a
Mulder, Catharina: 271, 274. Zie ook: Mossel, Kaat;
Muller, Fr.: XXXIII; 263n
Muller Massis, D.: XIV, XXXII; EH 152v, 211a
Musschenbroek, P. v.: P 219, 62a
Muzen-Almanak: 302

N

Naarden: 272
Naber, Joh. W.A.: 210a
Nagelaten papieren van Bild.: VIIIvv; 286vv; 298vv
Narrative, het: 249
Nassau, W. v.: 270
Natuur (en Kunst): M 44; M 47; 23; P 187
Navorscher: XXn; XXIVvv; XLIIn; XLVIn; XLVIIIn, XLIXvn; 19a; 22v; 44, 53, 63ea; 66v; 71; 74; 78; 83; 90; 93; 107; 113; 122; 211a; 230a; 244a; 288; 301vv; 306
Nederduits: zie Hollandse taal
Nederduitse Dicht- en Toneelk. Bibl.: 69n; 76a; K 65; M 89, 102a; 166n
Nederduitse dichters (vergeleken met buitenlandse): 54vv; P 203vv
Nederduitse taal en letteren (onkunde in -): 54vv; 116
Nederl. Jaarboeken (Nieuwe): 157n; 177a; 182a; 189a; 191va; 196n; 212a; 246a; 250n; 275
Nederl. Leeuw: XXVI; XXIX; XXXII; 135; 222a
Nederl. Patriciaat: 233a
Nederl. prent- en schilderkunst: 31v; 37; P 219; 85vv
Nederl. Spectator: XXXVI; XL; L; LIn; LII; LIV; 291v; 294v; 303v; 306

Neomagus, Joh.: 149a
Nestor: 15
Neurdenburg, Elis.: 152a
Nieuw Archief voor Ndl. taalkunde: zie: Archief
Nieuw Biogr. Woordenb.: passim
Nieuwburg, Jonkh. Th. v.: 80, 81n
Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Letterkunde: 54a; P 211; 62a; 70a
Nieuwe Taalgids: 77n; 223a
Nieuwhuys, Gerrit: 271
Nieuwland, P.: 166n
Nieuwpatriottisch: M 218; K 98v
Nihil hic: 250
Nijhoff: XIn; 98a; 263n; 276; 298vv
Nijland, J.A.: 222a
Nodell, Joh. Ad.: EH 13?, 194a
Nollet: P 218, 62a
Nolst, P.J.: 158
Nomsz, J.: 70n
Noordzij, Laur. P.: 272
Noort, Klaas Pietersz.: 271
Noot, Jonker Jan v.d.: 241a; 263n
Nooteboom, Diderik: 272; 275
Nuttig (nutteloos) leven: M 76v; K 89; K 93; M 222; M 177
Nyrop: 302

O

Odilde: 161a; 193a; 204a; M 134; 223a; 277; 291vv; 304v
Oecoplejus, Desiderius: 244a
Oegstgeest: 157n; 167a; 211a
Oets, Pieter: 99a
Oldenbarnevelt: K 98, 208a; M 168
Oldenson, Anna, Ma.: 273

Ongenade der Muzen: M 56; M 25; M 77; 115; K 75; M 119; M 219
Ongodisten: 50v
Onna, Adriana van: 172a; 204a; EH 135, 205va; EH 150v, 210a; EH 158; EH 160v; 237v; 243; EH 165v; 252a; EH 168
Onomatopoeia: 139a
Onuitgegeven verzen van B.: XLIIvv; 288; 298; 300
Oosterhout: 187ca
Oosterse talen: 244a; 246a; M 244v
Opmerker, De: P 217n
Oranjedragen, eerste: M 228vv, 233a
Oranjehuis, band aan: 72; 80; 155n; M 233
Orpheus: M 37, 112a
Osservatore Romano: XLVIn
Ossian: 58
Ostade, Adr. van: 31
Otterbeek, Bastiaans, L. van: XLIXn
Oudemans, Johanna: (wed. Luzac): 185a
Ouden (Navolging der -): M 43v; M 47; M 4vv; K 57vv; 59; P 195vv; M 62vv; 116v; M 226; M 177
Ouden (Toneel der -): M 11-14, 52a; M 57; 73v; M 62vv; M 75; M 39v; K 71vv; M 157v; M 171
Oudgermaans: 161a; 228a
Oudnoors: 133a; 224a; 228a
Ourijk, Hendr. van: 273
Outhuys, Gerrit: XIV; XVIII; XXI; XXIII; XXVII; XXIX; XXXIv; 166n; 244v; M 241vv, 252va; 263n; 279; 287; 302
Ouwens, R. en Poot, H.K.: 240a
Ouwerkerk de Vries: 285
Overijsselsch Kunstgenootschap [z.g.]: 31
Ovidius: 20a; 57n; 60n; 62a; 95n; 98a; M 84, 100a; M 87, 101a; 104n; 118n; M 159; 231a; 253va; 277

P

Pabst, Joh. Gasp. v.: 273
Palland, Floris I van: M 229
Palm, J.H. v.d.: 97a; 127a; 301
Palm, K. v.d.: 127a; 139a
Paludanus, P. 62a; 70n
Pamfletten (cat. Knuttel): XXXIII; 1n; 128a; 131a; 144a; 150a; 166a; 187a; 191a; 204a; 212va; 238a; 248a; 257; 265n; 275
(cat. Petit-Ruys): 183a
(tegen Bild. en Kumpel): 153a; 154; 167n

Pan, J.: XLVIII; 105n; 126a; 226a; 249a; 256a; 288v; 293
Panders, J. van: XIV; XXVII; 23n; 28n; 44v; 46a; 49v; 71en; 73n; 78vv
Bousard: 23vv; 44en; 47en; 51; 71n
Vrijgeest, De: 44vv

Pan Poëticon Batavum: 76n; K 65, 82a; 93a; 94n; 96; 123
Pantheïsten: M 188
Pantomime: M 158, 225a
Paradox: 105n; K 81
Parmeggianino: 37
Partijschappen: M 218; 159aa; M 129, 177a; 190a; K 97vv; 225vva; 234a; 236n, 248a
Pasiphaë: 2n; 5n; 6
Pater, Lucas: 41a; 82a; 107, 126a; 230a
Patriotten (niet de partij): M 44v; P 218
Patriottische tyrannie (patriotisme): 141v; K 94v; M 218v; EH 52, 170a; EH 74; EH 78; K 97vv. Zie ook: partijschappen
Patroclus: M 68, 77a
Paulus: 255a
Pauw, De: M 177, 234a
Pecker, Karel de: 10; 18c; 135a
Pegaasje: M 80, 99a; M 86vv, 101va
Peirolet: K 77, 128a; K 80
Pelgrom de Bie, Debora: 91n
Pelgrom de Bie, Emanuel: 40n; 42a
Pelgrom de Bie, Euphemia (Femmetje): 42a
Pelgrom de Bie, Hendrik: 20a; 40n; 42a
Pelgrom de Bie, Hester: zie Romp
Pelgrom de Bie, Isabella: DW 422, 21a; 40en; 42a; 122n
Pelgrom de Bie, Maria: 40n; 42a
Pelgrom de Bie, Michilda, Maria: 19vva; 40v; DW 405; 92a; 104n; 124v; 149a; 203a; 261n
Pellecom van Kortenhoef, A.N. van: 221a
Penninck, Ren.: 208a
Perponcher, W.E. de: P 210, 62a
Perugino, Pietro: 37
Pestel: 129a; K 85, 130a; EH 68, 176a
Peter de Grote: 239n
Petersen, Abr.: 157
Petersen, Corn.: 139a
Petit, juffr.: 251n
Petit de Juleville: 133a
Petrarca: P 213; P 215
Pfeil, J.M.: XXXIIvn
Picard, B.: 228a
Pieterszn, Marietjen: 274
Pindarus: 16; P 213; M 63; 104; 117v; M 160, 226a; 277
Plaats, J.D. v.d.: 306
Plaattekeningen: 29vv; 34; 85vv

Plaisance, hertog van: XII
Plantijn: M 113, 133a
Plato: P 190; 139a
Plautus: M 60
Plinius: 70n; 123n
Ploos van Amstel, Corn., J.C. zn: 28n; 29; 31en; 39en; 87; 90
Poelman: 157n
Polak, Andr. Joseph.: 273
Politieke Kruyer: 154n; 189a; 216a; 269
Pompe v. Meerdervoort, M. v.: 272
Poot, H.: 43a
Pope: P 187n; P 217n; 249
Porjeere, Olivier: M 26, 93a; 97a; K 76
Gods wijsheid in zijn werken (Prijsvers): M 29, 97a
Jacobs Omzwerving: M 29
Zanglievende Uitspanningen: 93a

Porjeere, geb. Van Santen, Cl. Jac.: 93a; M 29, 97a
Portretten van:
Bilderdijk, W.: EH 144, 206a; 231a; EH 161, 235aa; M 199, 255va
Bilderdijk, geb. Woesthoven, C.R.: 254a
Lannoy, J.C. de (met Bijschriften): K 65, 82a; M 72v; M 79; M 27; 95; 122 Zie ook: Camee

Poseidonius: 117
Post naar den Neder-rhijn: 150a; 212a; 268
Post van den Helicon: XXXV; 83a; 93a; 215a; 222a; 227vaa; M 171, 229a; 230a; 258
Post van den Neder-rhijn: 150va; 177a; 187n
Posthumus, N.: 222a
Postmus, J.: XIXn
Pott, Corn. v.d.: K 79, 127a
Pott, W. v.d.: 127a
Pougens, Ch. de: XI; 287; 299
Praebende: 122en
Prange, J.M.: 99a, 217a, 220a
Pré, J. du: M 197, 255a
Predikanten: 144a
Prentkunst: zie Duitse, Franse, Ndl. prk.
Presburg: 63a
Price, Rich: K 99, 208a
Pro Deo: 251
Propertius: 21a; 100a; 102a
Prosodie (vaderlandsche): M 7
Prozastijl: M 236; 249
Psalmberijming: 98a; 100a; 126a; 131a
Pseudo-Demetrius: M 106, 140a
Pufendorff: 14n

Q

Quinctilianus: P 180, 58a; P 201; M 62, 77a
Quinze jours de mariage: M 114, 133va

R

Racine: 2n; 5; 7; 8n; 9; K 59; P 211v; 77a; M61
Esther: 8n
Fedra: 1vv

Radboud: M 148
Ramler, Karl Wilh.: K 64, 43a; M 24; 103v; 106
Raphaël Santi: 37
Rappard, F.A. v.: 303
Reael, L.: 133a
Rebus: XXXIII; 241a; 259v
Recensent, De: 228a; 240
Recensent ook der Recensenten, De: XXIIIn; XXXVIIn 228a; 231a
Rechten van den Mens: 238a
Reemst, J.B. en A.: 270
Reien zie: Treurspel
Reigersman, J.C.: XXXIII; 149; 151a; 155n; 166vn; 169a; 172aa; 219va; 270
Reitz, W.O.: M105, 139a
Rembrandt: 29n; 89
Remonstrants: 41a; 52a; 100n; 134a; 249a
Rendorp, Joachim: 86n; 88
Reni, Guido: 37
Renier, J.: 211c
Repelaar, P: E.H. 153

Republicq der Nederlanden, De: M 234
Réveil: XVIv; 264n; 285
Réveilarchief: XIXn; 278
Reyers, Nic.: 82a; 96n; 123
Reynolds, Josh. R.: P 219n, 62a
Rhapsodist, De: 62a
Richardson: M 94v; 44en
Ricour, L.J.: 276
Ridderkerk, Hendr.: 273
Riedel, F.J.: K 57, 43a; P 212, 57a; 59
Rietveld, A.C.: 254a
Rietveld, geb. Woesthoven, Beatrix: 254a
Rigail: K 77, 128a; K 80
Rijksarchief, Algemeen: 122n; 125a; 156n; 213a; 216a; 218a; 228n; 237a; 246a; 248aa; 271vv
Rijmloze verzen: 56
Rijn, G. van: 181a
Rijneveld, Arn.: 64
Rijntjes, Matth.: 272
Rijswijk, Herman: 270
Ris, Corn.: XXVII; 28n; 33en; 36n; 84vv; 99a
Rochefoucauld, De la: 77a
Rode, Niels: 65a; 67n; 96n; 123
Roedolf, Joh.: 275
Roermond: 250
Roest, Corn. v.d.: 273
Rogatsnik, Joh.: 212; 213a
Rogge, H.C.: 249a
Roghé, Abraham: 21a
Rogier, L.J.: XLVIn
Rolstijl: M 236, 240a
Romance: M 132, 193a; M 166; M 198
Romberg, F.: 276
Romeinse historie: 249
Romp, Hester (geh. met Pelgr. de Bie, H.): DW. 403, 20a; 21a; 39; 41; DW. 405
Roode, Michiel de: 82a
Rookmaker, H.R.: 89n
Rooms-katholiek: XLVIen; XLVIIIen; 125a
Roos, Ary de: 272
Rooy, N. de: XLVIn
Ros, Abr. de: 146v
Roskam, P.: K 81, 129a
Rotterdamse conflicten: 177a; EH. 90v; 181a; 182va; 213a; 275. Zie ook 256
Rousseau, J.J.: P 202n, 62.; K 99, 208a
Rover, W. de: 272
Royen, A. van: 19va; 95n; 149a

Royer, J.T.: XLVIIn; 272
Ruhnkenius, D.: 68, 87n
Ruisch, Meinardus: 271
Ruiter, De: K 87, 131a
Ruloffs, B.: XXIX; M 109vv; 132; 137; M 199, 256a
Deserteur, De: 132

Runiesch: M 111, 133a
Russel, P.: 250
Russisch: 238ea
Rutgers, Ant.: 38en
Rütte, G.J. le: LIIIn
Rütte, J.C. le: 267

S

Sage ten Broek, J.G. le: XLVIIn
Saguis, P.W.: 134a
Sallieth, M:. 235a; 255a
Salm, F., rijngraaf v.: 225vva
Salomons: 274
Sanche Panche: DW. 420, 42a
Sandys: 63a
Santen, Lourens van: XXIV, XXXIV, XXXVIII; 17; 41a; P 205; M 20; 62; 109n
Sappius, Jacob: 274
Sararia: 81n
Sautijn Kluit: 150a; 212a
Saxo Grammaticus: 224a
Scharp, J.: 45a
Schas, (W.?): EH. 160, 233a; 235a
Schasz, J.A.: 45a
Scheen, P.A.: 99a
Scheffer, A.: XIIIn
Schelle, Pieter van: 219a
Schelvisvanger, Willem: 273
Schepman, H.: 157n
Schey, Jannetje: 223a; 270v
Schiebroek: 273
Schild, F.H. v.d.: 270; 274
Schilderkunst: 30vv; 34; 36vv; P 219; 85vv; M 80v; 99aa; 231a; 248a. Zie ook: Eng., Fr., Ital., Ndl. schilderkunst
Schinkel, A.D.: XX; 289v; 302v
Schlegel, Joh. Adolf: K 64, 43a; 53
Schlegel, J.E.: 214a
Schlundt Bodien, E.: 157n; 165n; 276
Schmidt: 235a

Schoenmaker, Hendr.: 275
Scholte, H.P.: 263n
Scholten, C.A.F.: EH. 168, 254a
Schoorn, M. v.d.: 270
Schotel, G.D.J.: XIv; XVIIn; XXXVII; 129n; 155n; 289; 298; 300vv
Schotsman, N.: E.H. 153
Schouten, Jan: 98a; 263n
Schouwburg, Amsterdamse: 64v; 70n
Schrader, Joh.: 194a
Schrei, C. van: 270
Schreuder, Bernardus: XXVII; 28; 29n; 33n; 34v; 36n; 39 en 87; 89n; 90; 99a
Schubart, H.: XXXV; 246vv
Schuiten: 192a
Schultens, Hendr. Alb.: 94n; K 80, 128a; M 243
Schultens, Jan Jacob: 94n; 128a; 139a
Schumacher, Joh.: 270
Schutte, Rutger: 93a; 100a
Schuurman, L.: 276n
Schweickhart, Kath. Wilh.: 110n 161a; 206a; 296; 298v; 304
Schwun: 250
Scytisch: M 111, 133a; K 90, 134a
Secundus, Janus: P 205
Sedaine: 132
Selschop, A.D.: K 67, 109a; K 69; 129a; K 85
Seneca: XXXVII; M 135, 214a
Seterom, Lijsjen: 273
Shakespeare: P 208; P 216; 77a; 97a; 208a; 276v
Siegenbeek, Matthijs: 17n
Siegenbeek Van Heukelom: XXVII; 134a; 138a; 264
Sierstijl: M 30, 97a
Sijthoff, Lamb.: 273
Sillem, J.A.: 134a; 138a
Simons: 250
Six, fam.: XXXIV: 106; 214
Slavische talen: 133a
Slicher, Secr.: 272; 274
Sloots, Cath.: 146
Smiets, M.: XXXV; 250, 251n
Smit, J.: 92a; 231a
Smits, Dirk: 82a
Snellaert, F.A.: XX
Socrates: P 190
Soest, Jan van: EH 156, 232a; EH 158vv; EH 166
Soest, tante Van -, zie Duyzend-daalders, D.
Sonoy: 80, 81n
Soor, Joh. M. de: 233a
Soorbeek, A. Cath.: 124a; M 123; M 132v; M 135; M 138v; M 142; M 152; M 157; M 162; M 169; M 175; M 179

Sophocles: 22n; M 5v; K 57; K 62v; 47; M 10vv; P 211; M 55; M 57v; M 60v; 82a; M 37, 214a; M 157; M 160; M 236
Ajax: M 5; K 63; M 12
Antigone: M 5; K 62v; M 12; M 15
Electra: M 5; M 11; M 14; M 157

Southy: XXXVII; 284v; 288
Soutman, D.: 251
Spaan, G. v.: 111n
Spaan, J. v.: 82a; 97a; 100a; 107n; K 70; 111a; 120a
Spaan, P. v.: 111n
Spaan, R. v.: 63a; 111a; 216a
Spelling: XXXVI; M 109vv, 132
Staatsrecht: 144a; M 129; K 97v; 208a; 236
Stad, (Star?), Anth. v.d.: 271; 275
Steen, Jan: 88
Steenbergen: 274
Steenwijk, F. van: M 176, 234a
Sterck, J.F.M.: V; XXXII; XLVIn; XLIXn; LIV; LVn 219va; 244a; 252a; 271; 306
Stilling, J.H. Jung-: M 200n; 256a
Stoa: 255a
Stoett, F.A.: 137a
Stolk, Cornelis: 274
Stoop, Jan van der: 40n
Stoppelaar, F. de: LI
Stoppelaar, Joan de: 82a; 93a; M 91, 102a; K 70; 115; K 76; 142n
Story, Dirk Jan: EH 169, 254a; 256; 274
Straalman, Matth.: EH 168, 254a
Struensee: 247a
Stuart, M.: 249a
Suidas: 18a
Suikers, Geerlof: 5; 112a
Suringar, G.T.N.: XVII
Swedenborg, Eman.: M 188, 242a

T

Taalcongres, Vierde: XLVIIn
Tacitus: P 210n, 70a
Tasso: 59; P 213; P 215; M 39, 112a
Teisterbant, geslacht: M 145v; 223a
Teisterbant, Jonkvr. v.: 291; 304
Tekenacademie te A'dam: M 82, 99a
Tekenacademie ‘Pictura’ te 's-Gravenhage: 99a; M 222, 231a; M 193; 254a

Tekeningen van Bild.: 99a; 298
Tennulius, Sam: 68
Terentius: 3; 120a
Andria: 3n

Terpander: M 37, 112a
Terpstra, W.: 291
Teschenmacher: 223a
Texier, Abr.: 254a
Texier, J. Rietveld: EH 169, 254a
Teylingen, Floris van: 79
Thema(der woorden): M 112; M 104; 139a; 197n
Theocritus: 58n; 151a; M 219v; 278
Idyllen: M 219v; 151a

Theodora, Vrouwe: DW 413, 138a
Theodoretus: 253a
Theophilus: M 105, 139a
Theorie (der dichtkunst): P 179 vv; 116vv. Zie ook: Verplaatzing
Thierry, G.J.: 253a
Thijm, Alberdingk: LIn; 171a; 187a; 194a; 298; 306
Thomeze, Leon. de: EH 168, 253a
Thomson, Joannes: 274
Thor: M 166, 228a
Thorwaldsen: 247a
Thucydides: M 46
Tibullus: 102a
Tideman, B.: 306
Tiele, P.A.: XI; 300, 302
Tijdschrift Nederl. Taal en Letterkunde: VI; XXV en passim
Tijdspiegel, De: XXVIII; LIV; LVn; 102; 296; 305vv
Timmermans, J.M.: XXXV; 250v
Timotheüs (weekbl.): 240; 241a; 259
Tintoretto: 37en
Titiaan: 37
Tjallingius, Tjalle: 28n; 33n
Tollens, H.: XVIv., XXI, XXIII, XXXIII; XLIVn; XLVIIIn; 63a; 125a; 221vva; 228a; 230a; 263n; 290; 301v
Tollius, H.: 139a
Toneel, Hedendaags: 23vv; 44vv; M 65vv; M 40, 119
Toneelspel: zie Treurspel
Toneelwetten: 23vv; M 3v; 45vv; M 11-14
Tonningen, Van: 273
Tourneur, Le: 208a
Trago: 189a; EH 6c; 190vva
Tresling: 303
Treu, Ernestine Aug.: 185a

Treurspel: K 58vv; 52a; M 11v; M 62vv; M 40; K 71vv; 119; M 135, 214a; M 157v; M 171; M 234
alleenspraken (in treurspel): M 67v; 97a; 229a
bedrijven: M 11
ontknoping: K 58vv; 47; M 11; 119
reien: K 58; K 60v; P 212; 73; 75c; M 61vv; 82a; M 75; M 158, 229a
onwaarschijnlijkheid (der reien): M 62vv
verwarring: M 11
voorstelling: M 11
Zie ook: Episode

Treurspelontwerpen: M 7; 98a
Trevisiani: 37
Tribonianus: M 41, 112a
Tuinkunst: P 217; P 221
Turksch: M 111, 133a
Tydeman, H.W.: VIII en passim in Inl.; voorts 97n; 102; 139a; 149a; 185a; 202a; 246a; 263n; 283-294; 296; 298-302; 304v
Tydeman, H.W.T.: XIIIn; XVn; XXIIn; XXXVII; XXXVIIIn; XLIIIn; 287vv
Tydeman, J.W.: XI; XLII; 289; 302
Tydeman, M.: XV, XXVIII; XXXVIII; 91n; 102vv; 129a; 139a
Autobiografie-Tydeman: XXVIII; 102; 248a
Briefwiss. met de Tydemans: XVn; XLVIvn; 72n; 129a; 139a; 179a; 201a; 216a; 220a; 222a; 242a; 246a; 249a; 256a; 299; 304

U

Uitspraak: M 109vv, 132a
Ulden, Barth. van: 275
Unie v. Utrecht: 144a
Univ. bibl. Amsterdam XXXIV; LIII; passim bij Brieven EH en voorts: 125a; 160a; 185a; 211a; 231a; 235a; 238a; 263n
Ursinen, geslacht der: M 145; M 167v
Utrecht: 19; 21a; 39; 41v; 183a
Uyl, den: 68
Uylenbroek, P.J.: XI; XIIIv; XVIII; XXI; XXIII; XXVII; XXIXv; XXXIIv; XXXVIII; 1; 2vn; 21a; 45a; 52a; 62va; 66vv; 76; 82a; M 71vv; 102a; 105; 107vn; M 115v, 124a; M 117vv, 135a; 136; M 150; M 120vv, 149a; M 126vv, 176a; M 130v, 179a; M 135v, 214a; M 136vv, 215a; M 138 vv, 217a; M 141v, 220a; M 142-176, 222a-231a; M 176vv, 234a; M 179v, 239a; M 181, 240a; M 182v, 241a; M 183vv, 242a; 244a; 245v; M 189v, 246a; M 191v, 249a M 192-200, 254vva; 267n; 278v; 281; 287
De Echtgenooten hereenigd: M 182, 241a
Fedra: 1-9; 68
Brief aan den Beoordeelaar van Fedra: 1-9

Merope: 68; 76n; M 71
Wat Tyler: M 191, 249a

Uylenbroek Jr, P.J.: XXIX; 249a
Uylenbroek, geb. Soorbeek, A.C.: zie Soorbeek

V

Vacantie v.d. Hoven: 250
Vaderlandsche Letteroefeningen: XXIIIn; 1; 2n; 3; 20a; 23n; M 89, 102a; 151a; 215a; M 179, 234a; 244a; 289
Vaderlandsche Maatschappij te Hoorn: XXVII; 28-39; 85-90
Vaderlandsche Staatsbeschouwers: 187n, 191a Zie ook: Luzac, E.
Valckenaer, Jan: X; XXIV, XXVII, XXXVIIv; 63a; 110a; 114n; K 90, 134a; K 92; M 99vv, 138a; 140a; 186a; K 98; 264v; 267n
Valckenaer, L.C.: 41a; 63a; 76a; 265n
Valckenaar, Suzanna: XXVII; 134a; 138a; 264v
Valk, J.K.: K 90, 134a
Vaster, Fred: 39en; DW 419, 42a
Vauxhall: M 218, 151a
Veilingcatalogi van B.-collecties: VIII; 98a; 263n
Veilingscatalogus-1797: 12n; 62a 73n; 134a; 223a; 240a
Veilingscatalogus-1832: 246v; 300
Veilingscatalogus-Tydeman: XI; XIII; 276; 298vv
Velde, Not. v.d.: 176a; 276
Velde, Willem van de - Sr: 90
Velde, Willem van de - Jr: 85; 90
Veltman, Fred: 272
Venus, Koische: 70
Verboom, Willem: 272
Verbrugge, Anna: 149a; 156; 157n; 268
Verbrugge, Joh. Phil.: 150a; 154vv; 169a; 198a; 204a; 212a; 220a; 268; 272; 275
Verbrugge, Maria Dora: 149a
Verbrugge, P.: 270
Verburg, Isaäk: 5n; M 38, 112a
Verdraagzaamheid: M 218; M 234
Vereul, J.J.: 230a
Vergoor, Evert: 274
Verhaar de Tergouw: 187
Verhoef, Corn. H.: 303
Verlem, Jan: 154
Vermaak, trek tot het: P 182v; 187v
Vermeulen, Jan Pieter: 273
Veronese, Paolo: 37
Verplaatzing (in de dichtkunst): M 44vv
Verrijn, Klazina: 213a; 270v

Verschuur, J.: XXXIV; 11vv; K 78, 126a; 161a
Verval der kunst: P 222; 61
Ververs, Christ: 275
Verwey, Alb.: XXXIV; 11; 130a; 162a; 290; 303
Vignetten: 173a; M 131; M 136, 215a; M 139vv; M 143; M 149; M 161vv; M 172, 230a
Vinkeles, H.: K 77, 128a; K 80, 134a; K 91
Vinkeles, R.: 65n; 128a
Vinkeveen: 181a
Virgilius: XXIIn; 42a; 59; 102a; 112a; 118; M 220, 151a
Visscher, G. de: 64
Visser, A.G. de: 298; 300
Vitruvius: P 201
Vlaardingen: 273v
Vletter, W.C. de: XLVI
Vloten, J. van: VI en passim in Inl.; vooral XXXIX-LV. Voorts: 20a; 63a; 68n; 94n; 107n; 116n; 118n; 125n; 160vva; 167a; 170; 185ea; 187; 188n; 189vc; 192c; 195a; 200va; 206a; 211vva; 228va; 239a; 246; 289-294; 296; 299; 303vv
B. op St-Annendag bekeken: 291, 294, 304
Mr W.B.'s Dichtwerken: XLIX; 294; 303vv

Mr W.B.'s Eerste Huwelijk: passim. Zie vooral XXXIX-LV; 290-298; 304
Levensbode, De: XXIV; L; 17; 290; 302v; 306
Nederl. Kunstbode, De: L; 303

Vocabularium Teutonicum: 287
Voetsius: 175a
Volk van Nederland (Aan het -): K 87, 131va; 140n
Vollenhoven, Marg. van: 223a
Voltaire: K 59; 43a; P 211; P 183; P 216; P 222; 68n; 97n; 112vaa; 118; 139a; 208a
Vondel: 18a; 43va; M 14; P 209; 56; P 211v; 58v; P 206vv; M 60; 77a; 133a; 225a
Lucifer: 59

Vos, A.M.: 270
Vos, Adra. Marga.: 274
Vosmaer, Anna: 11n
Vosmaer, Arnout: XXXIV; 11n; 152; M 223, 231a
Vosmaer, C.: 99a; 218a; 227a
Vosmaer, Jac.: XIV; XXXIII; 10v; 19a; 42a; 91n; 92a; 107vn; 120a
Vosmaer, Willem Carel: 11n
Vossius, G.J.: 197n
Vraag en Antwoord (patr. pamfl.): 132a; 140a; 153a; 219a
Vreede, Pieter: 217n; 218; 219n
Vries, Abr. de: IXn; XIXvv; XXXIV; XLIvn; 222a; 263n; 278v
Vries, E. de: EH 153
Vries, Jan Gerritsz.: 273
Vries, Jeronimo de: XV; XXXIV; XLIIvv; 52a; 116a; 221a; 229a; 279vv; 296; 305; 307
Vries, Jer. de - Jerzn: XIIIn; XV; XIX-XXIII; XLVIII n; LV; 285v; 295-298; 300; 305vv
Vries, Matth. de: XXXIV
Vries, R.W.P. de: 99a
Vries, Sc. G.: XXXIV
Vrijcorpsen: 218a; 224a; 227a Delftse: EH 35, 162a. Rotterdamse, en desbetr. requester 162a; 204a

W

Waal, Simon van der: 13; 65a; 67en; 82a; 96; M 36; 99a; M 85; 114v
Waalse kerk: XVII; 185a; 265n
Waddinxveen: 272v; 275
Wagenaar, J.: 65a; 99a; 116a; 145n; 192a; 275

Wageningen: 164a; 230a
Wakker, Jac. Ph. van Medenbach: 54
Walraven, M.: 270
Walré, J. van: XIVn; XXI; 286
Wap, J.J.F.: IXn en passim in Inl.; zie vooral XLVI-LV. Voorts 20a; 81n; 99a; 142a; 151a; 164a; 204a; 210a; 216a; 222va; 231aa; 281v; 285; 288-295; 297-307
Astrea: XXXIIIn; XLVIIn; 288; 302
Bilderdijk: XLVIIn; 294v; 297; 303
Briefw. over Godgel. Onderw.: XLVIIn; 285; 301
Gedenksteenplaatsing: 216n; 304

Wap, J.M.: XLIXn; 290
Wapenheraut: 142n
Wapenk. Vocab.: 287
Warnars: 299
Watelet, C.H.: P 191, 62a
Water, J.W. te: XIn
Watering, I v.d.: 276
Wattier, Mej.: M 194, 254a
Weisze, C.F.: 21a; 222a
Wellington: 300
Wentholt, J.M.: 19a
Werkendam: 272
Wesseling, J.: 249a
Westerman, M.: IXn; XXIIIn; 245a
Gedenkzuil voor Willem B.: IXn, XXIII

Westreenen, J.W. van: XI
Wieland, C.M.: 225a
Wieling, J.C.: 247a
Wijk, J.W. van: 272
Wijn, H. van: XV; XXXIII; XXXVIIn; 139a; 144v; 279; 281; 284
Wijnants, A.: XXXIII; 97a; M 34, 98a; M 98; 148
Wijsgeer, Wijsbegeerte: 23; M 16, 52a; 53; P 188; P 201v; P 222; 118
Wildeman, M.G.: 134a; 160a; 223a; 232a; 234a; 254a
Wildt, B. en Altheer J.: XXXIV; 248
Wilhelmina, Prinses: 43a; M 70, 77/8a; 122; 160a; 166a; 177a 225a; 275
Wilhelmus v. Nassouwe: 268
Wille, J.: XXXIII en passim i.v.m. monografie over Van Goens (zie ald.) en Bloemlezing - Bilderdijk; voorts 41a; 131a; 177a; 208a; 212a; 223a; 241vva
Willebrord: M 148
Willekes: VIIIvv, XII, XVn, XVI, XLVIn; 285vv; 298vv 307
Willem I, Koning: 300
Willem I, Prins: M 229vv
Willem George Frederik, Prins: 113a
Willem IV: 11n; 254a
Willem V: XII; XXXIII; 43a; M 70, 77va; 122; K 94v, 114a; 150va; 153vv; 166; 167n; EH 130, 176a; 189va; 192a; 201va; 204a; K 97, 208a; 212a; 215va; 218vva; 225va; M 235; 250; M 194, 254a; 257; 269v

Willems, Leon.: 263a
Winkel, J. te: V; XLVIn; 82a; 93a; 97a; 151a; 223a
Winkel, L.A. te: 305
Winter, Nic. Sim. van: M 3, 41a; M 15, 52a; M 24; K 80, 128a; 230a
Wiselius, S., Izn: XXII; 279-282; 284; 300
Witt, J. en C. de: 247a
Woensel, Elis. van: 31
Woesthoff, A.A.: 166n
Woesthoff, G.A.: 164a; 165v
Woesthoven, Adolph.: 172a; 254a
Woesthoven, Beatrix: 172a; EH 157, 232a; 254a
Woesthoven Cath. Reb.: XIVv; XXXIXv; XLIX; LIIv; EH 28vv, 160a en passim - 211; 217; 219va; M 144, 222a; M 151vv; 223a; M 154, 224a; M 155; M 158v, 230a; EH 156vv, 231a passim - 239a; M 178; M 189; EH 164vv, 246a en 251vva; M 194; 269; 290v; 295, 305
Woesthoven, Christiaan: 172a; 220a; 232a
Woesthoven, David: 172a
Woesthoven, Jan: 164a; 172a; 205a
Woesthoven, Johannes: 172a
Woesthoven, Mar. Petr.: XIV; XXXIIv; 164a; 204aa; EH 150v; M 134; 211a; M 170, 229a; 231a; 237; 240; 241a; 242v; 256a; 257v; 259v
Woesthoven, Pieter: 172a; 223a; 254a
Woesthoven, geb. Bloemendal, H.: XL LIII; 164a
Woesthoven, geb. Jacobs, W.: 164a
Wolff, Betje: 33n; 186a; 210a
Wolff, C.: 14n
Wouwerman, Philip.: 85; 89
Wumkes, A.D.: XXXI
Wumkes, G.A.: XXXI
Wurzbach, A. von: 34vn; 38n; 88n
Wyttenbach, Dan.: M 10, 52a; M 18, 76a; K 66, 116a

Z

Zedekunde: 48vv
Zedelijk Toneel: 23en
Zelder van Beveren, G. v.: 275
Zeno: 255a
Zijderveld, A.: 173a; 193a; 255a
Zijle, P. v.: 272
Zondag: EH 89; EH 135v; EH 150; M 165; EH 156; EH 165
Zubli, A.J.: 230a
Zuylen v. Nijevelt, Van: 284
Zw..., B.v.: 264
Zwaan, Anna Ma.: 275
Zwaan, F.L.: 133a
Zwaanridder (Orde van den -): 91n; 223aa; M 150

Zweesaardt, A.: XXII

Stellingen

Terecht zegt Da Costa, dat de Cinthia in *Mijn Verlustiging* een nicht van Willem Bilderdijk is geweest (*DW.* XVI, pp. 44 v.).

II

Er is slechts één druk van 1779 van Bilderdijk's eersten dichtbundel, *Mijn Verlustiging;* echter op zeer verschillende wijzen samengesteld (vgl. *De Navorscher* 1857, p. 163; gecit.: Kollewijn, I, p. 97).

III

De voorstelling, door Prof. Dr. G. Kalff gegeven van de breuk tussen Bilderdijk en Feith, is onjuist (vgl. *Tijdschrift Nederl. Taal- en Letterkunde* 1905, pp. 50 v.).

IV

Dr. W.G.C. Bijvanck's artikel *Bilderdijk en Kumpel* in *De Gids* van 1898 (pp. 314 vv.) getuigt van een grenzeloze vrijmoedigheid in het fantaserend aanvullen en uitleggen van historische gegevens.

V

Dr. A. de Jager's aanval op het karakter van Da Costa, in zijn artikel *De Menschen Bilderdijk en Da Costa*, in den *Tijdspiegel* van 1873 (pp. 388 vv.), geeft blijk van ernstig gebrek aan begrip, en is hoogst onbillijk.

VI

Ten onrechte verandert Dr. P. Leendertz Jr. in zijn uitgave van de *Floris ende Blancefloer* (1912) in vs. 133 (‘Ende sloeghen diesi wilden slaen’) het enclitisch pronomen *si* in *se.*

VII

De verklarende aantekeningen, die Dr. A.Th.W. Bellemans in zijn editie van Maerlant's *Roman van Torec* (Wereldbibl. 1948^2) geeft bij vs. 650 (‘Daer hem si C

daden ere') en bij vs. 797 v. ('Ende quam gereden in enen dan // Ane een wout'), zijn geheel en al onjuist.

VIII

De uitspraak van K. Kooiman in zijn dissertatie *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst* (1913, p. 17): ‘Wanneer de schrijver (scil. van het *Exercitium Puerorum*) zegt *Nominativus et accusativus habent eadem signa vulgaria*, dan heeft hij voor zijn dialect, het Hollandsch, gelijk’, is onjuist en wordt in den strijd betreffende de buigings-n in onze schrijftaal ten onrechte gebruikt.

IX

In de samentrekking van het werkwoord (volstond) in Bilderdijk's dichtregels (*Afscheid*, r. 291 vv.; vgl. *DW.* IX, p. 113):

> En straks was Dichtkunst meer dan maat;
> Werd denkbeeld, werd gevoel. Geen louter praalgewaad
> Der stugge Rhetorijk volstond, geen enkle klanken,
> Hoe kunstig saamgehecht: geen wildverspreide klanken
> Van geest; maar houding, smaak, maar ware dichtrentoon...

een lapsus calami te zien, ‘die voor geen enkele reddende beschouwingswijze in aanmerking komt’ (zie *Nieuwe Taalgids*, XLIVe Jg., 1951, p. 95) getuigt van een ontstellend bevooroordeeld lezen van den dichter.

X

In zijn indringenden ‘Commentaar op de poëzie van A. Roland-Holst’: *Ascese der Schoonheid* (Amsterdam, z.j.) is Anton van Duinkerken er niet in geslaagd, de betekenis van de bezieling der dichters in de hedendaagse maatschappij op de juiste wijze te belichten.

XI

Dr. S.P. Haak's oordeel over de betrouwbaarheid van het geschiedwerk van Everardus van Reyd is onjuist (*De wording van het conflict tusschen Maurits en Oldenbarnevelt*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, Vijfde Reeks, VI, pp. 106 vv.).

XII

Ten onrechte vermeldt Prof. Dr. J.M. Romein in de bibliographie van zijn *Spieghel Historiael. De Geschiedschrijving over de Tachtigjarige Oorlog* het werkje van Mr. W.J. van Harn: *Iets over Everardus Reidanus* (Gorinchem, 1852). Zie zijn *In Opdracht*

van de Tijd (1946), p. 125; en *De Tachtigjarige Oorlog*, door Dr. J. Presser e.a. (1948[3]), p. 329.

XIII

Het boek van H. Ouvré: *Documents inédits sur l'histoire du Protestantisme en France et en Hollande: Aubéry du Maurier* (1853) heeft den grondslag gelegd voor een onjuisten uitleg van François van Aerssen's politiek als gezant te Parijs, zijn vertrek naar Holland in 1613, en zijn ontslag.

XIV

Niet alleen taal en stijl der pamfletten *Noodtwendigh ende levendig discours* en *Practycke van den Spaenschen Raedt* getuigen tegen het auteurschap van François van Aerssen (H.A.W. van der Vecht: *Cornelis van der Mijle*, 1907, p. 104), maar ook de inhoud dezer geschriften, alsmede die van Aerssen's *Noodighe Remonstrantie.* Zelfs is niet aan te nemen, dat Aerssen toch de hand zou hebben gehad in deze blauwboekjes (Gosses en Japikse: *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland*, 1947[3], p. 472).

XV

Groen van Prinsterer's beoordeling van François van Aerssen is juister dan die van Fruin (Groen: *Archives de la Maison d'Orange Nassau*, 2e Reeks, III, pp. XLIvv. en IV, pp. LXXIvv.; Fruin: *Verspreide Geschriften*, VII, pp. 435vv.).

XVI

De uitlating van Prof. Dr. H.T. Colenbrander (*De Afscheiding van België*, 1936, p. 174) als zou de Afscheiding van 1834 ‘in hooge mate een sociale beweging’ geweest zijn, is onjuist.

XVII

De door Dr. J.Th. de Visser geuite mening, als zou Groen van Prinsterer de wettigheid van het Reglement van 1816 hebben erkend (vgl. *Kerk en Staat* III, 1927, p. 371) is niet juist.

XVIII

De voorstelling, door Dr. H.A. Enno van Gelder gegeven van de houding inzake het onderwijs van Groen en de Antirevolutionnairen in den tijd van de totstandkoming

der grondwetsherziening van 1848 tot op die van de wet van 1857 (vgl. *Nederland sinds de* 16*e Eeuw*, 1937, pp. 161 v.) is te enen male in strijd met hetgeen daaromtrent bekend is.

XIX

Het artikel van J.A. Rispens in het enquêtenummer *De Psalmberijming* van het letterkundig maandblad *Ontmoeting* (Aug.-Sept. '53) verdient bijzondere aandacht bij de bezinning op de hier aan de orde gestelde vragen.

XX

Bilderdijk's gerijpte dichterlijk-wijsgerige wereldbeschouwing is in zijn sonnet *De Wareld*, van 1786, reeds in nuce aanwezig.

XXI

De beschouwingen, door Dr. Abr. Kuyper in zijn rede *Bilderdijk in zijne nationale beteekenis* (1906, pp. 15 v. en 61 v.) en door J. Smit in zijn dissertatie *Bilderdijk et la France* (1929, p. 165; vgl. ook Stelling X) gewijd aan den voor het verstaan van Bilderdijk's denken en dichten essentiëlen term *zelfgevoel* zijn niet bevredigend.

XXII

De literaire critiek op werken uit eigen tijd richte zich tot het hart van den schrijver.

XXIII

De leraar in het Nederlands trachte bij de tekstinterpretatie in de hoogste klassen, waar mogelijk, ook de religieuze bron aan te boren, die de aesthetische krachten, welke het stuk het aanzijn gaven, heeft gevoed.